Relații internaționale

III 12.191

Barry Buzan, Richard Little

SISTEMELE INTERNAȚIONALE ÎN ISTORIA LUMII

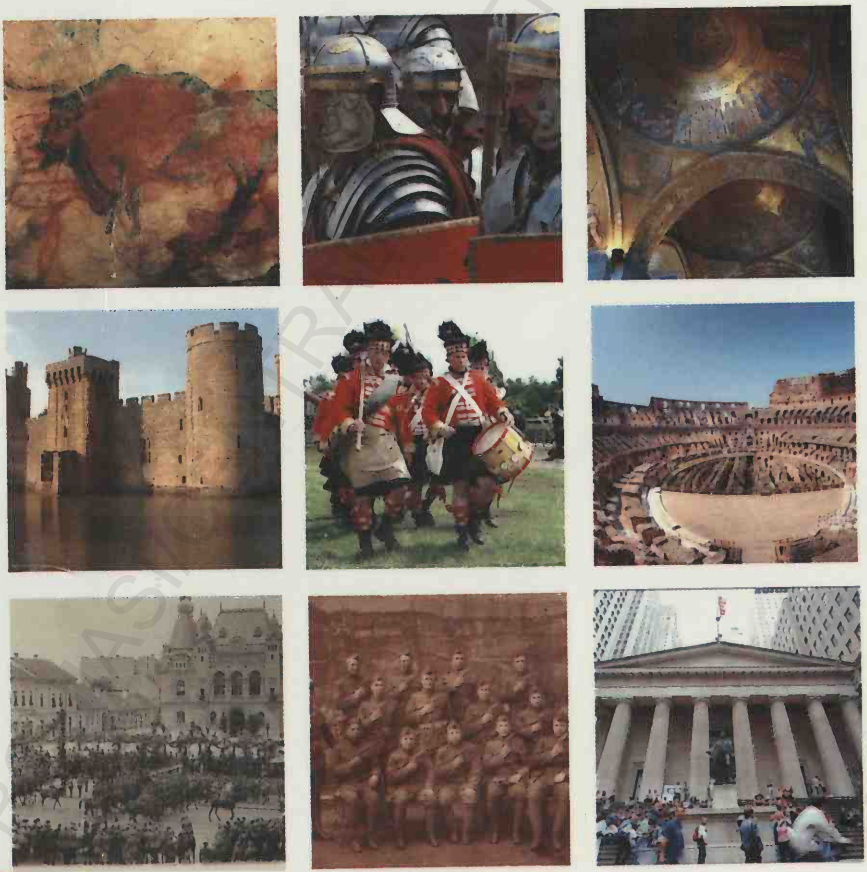

Collegium

POLIROM

BIBL. CENTR. UNIV.
M. „EMINESCU" IAȘI
ISTORIE
III - 12.191

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

COLLEGIUM

Relaţii internaţionale

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Seria *Collegium. Relații internaționale* este coordonată de Lucian-Dumitru Dîrdală și Andrei Miroiu.

Barry Buzan este profesor de relații internaționale la London School of Economics și profesor onorific la Universitatea din Copenhaga. Din 2004 este redactorul-șef al *European Journal of International Relations.* Dintre lucrările publicate, menționăm: *The Mind Map Book* (2000, în colab.), *Regions and Powers: The Structure of International Security* (2003, în colab.), *Does China Matter?: A Reassessment* (2004, coeditor), *From International to World Society: English School Theory and the Social Structure of Globalization* (2004), *The United States and the Great Powers: World Politics in the Twenty-First Century* (2004).

Richard Little este profesor de politică internațională la Bristol University și fost președinte al British International Studies Association. A mai publicat: *The Balance of Power in International Relations. Metaphors, Myths and Models* (2007).

Barry Buzan, Richard Little, *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*

© Barry Buzan and Richard Little 2000

International Systems in World History was originally published in English in 2000. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Sistemele internaționale în istoria lumii a fost publicată inițial în limba engleză în 2000. Această traducere este publicată prin înțelegere cu Oxford University Press.

© 2009 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37; P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

BUZAN, BARRY

Sistemele internaționale în istoria lumii: reconfigurarea studiului relațiilor internaționale / Barry Buzan, Richard Little; trad. de Simona Soare. – Iași: Polirom, 2009

Index
Bibliogr.

ISBN 978-973-46-1306-9

I. Little, Richard
II. Soare, Simona (trad.)

327(100)

Printed in ROMANIA

III-12.19

Barry Buzan, Richard Little

SISTEMELE INTERNAȚIONALE ÎN ISTORIA LUMII

Reconfigurarea studiului relaţiilor internaţionale

Traducere de Simona Soare

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

653654
B.C.U. IASI

POLIROM
2009

10.03.2010
Acu I Bc 653.654

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuprins

Prefață 15

Introducere 19

1

SISTEMELE INTERNAȚIONALE, ISTORIA LUMII
ȘI TEORIA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

Capitolul 1. **Sistemele, istoria, teoria și studiul relațiilor internaționale** 35
1. Concepția insuficient dezvoltată a sistemului internațional 36
Prezentismul 36
Anistoricismul 37
Eurocentrismul 38
Anarhofilia 39
Statocentrismul 39
Alternativa 40
2. Istoriografia relațiilor internaționale 40
Sistemele și teoria în relațiile internaționale americane 42
Sistemele, istoria și Școala engleză 46
3. Istoria lumii 48
4. De ce preferăm eticheta de „sisteme internaționale"? 50
5. Concluzii 51

Capitolul 2. **Concepții concurente asupra sistemului internațional** 52
1. Singer și concepția behavioristă asupra sistemului internațional 53
2. Waltz și concepția neorealistă asupra sistemului internațional 56
3. Wendt și concepția constructivistă asupra sistemului internațional 58
4. Pluralismul teoretic și concepția asupra sistemului internațional 60
5. Concluzii 64

Capitolul 3. **Gândirea sistemică în istoria lumii** 66
1. Istoria științifică și filosofică a lumii 66
Istoria filosofică a lumii 66
Istoria științifică a lumii 67

2. Abordări divergente ale istoriei lumii 69
Relaţiile internaţionale şi istoria lumii 69
Sociologia istorică şi istoria lumii 71
Geopolitica şi istoria lumii 74
Civilizaţiile şi istoria lumii 77
Economia şi istoria lumii 79
3. Concluzii 84

Capitolul 4. **Instrumentele teoretice** 85
1. Nivelele de analiză 85
2. Sectoarele de analiză 89
3. Sursele de explicaţie 94
Procesul 95
Capacitatea de interacţiune 96
Structura 100
4. Concluzii 105

Capitolul 5. **Stabilirea criteriilor pentru sistemele internaţionale** 106
1. Probleme de definire de ordin primar 106
Interacţiunea 107
Modelul 112
Dimensiunea 114
2. Probleme de definire de ordin secundar 116
Tipurile de unităţi 117
Sistemele construite mecanic *versus* sistemele construite social 119
Structurarea 123
3. Folosirea setului de instrumente: teoria se împleteşte cu istoria 124

2

SISTEMELE ÎN ISTORIA LUMII PREINTERNAŢIONALE

Introducere 129

Capitolul 6. **Originile sistemelor preinternaţionale** 133
1. Interesul teoretic pentru sistemul preinternaţional 133
2. Unităţile 134
3. Capacitatea de interacţiune 137
4. Procesul 141
5. Structura 147
6. Concluzii 150

Capitolul 7. **Tranziţia de la sistemele preinternaţionale la sistemele internaţionale** 151
1. Unităţile 154
Triburile sedentare 154
Şeferiile 156
2. Capacitatea de interacţiune 159
3. Procesul 160

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Triburile sedentare 161
Procesele politico-militare 162
Procesele economice 164
Procesele societale 165
Şeferiile 167
Procesul politico-militar 167
Procesul economic 168
Procesul societal 170
4. Structura 172

Concluzie 175

3

APARIŢIA ŞI INTERCONECTAREA MULTIPLELOR SISTEME INTERNAŢIONALE ÎN LUMEA ANTICĂ ŞI CLASICĂ

Introducere 181

Capitolul 8. **Noile unităţi: oraşele-state, imperiile şi barbarii ca actori principali ai lumii antice şi clasice** 185
1. Oraşele-state şi imperiile 185
Oraşele-state 191
Imperiile 193
2. Triburile nomade şi imperiile lor 200
Triburile nomade 200
Imperiile nomade 202
3. Concluzii 205

Capitolul 9. **Capacitatea de interacţiune în sistemele internaţionale antice şi clasice** 207
1. Tehnologiile fizice de transport şi comunicare 209
2. Tehnologiile sociale de transport şi comunicare 216
Multilingvismul şi *lingua franca* 217
Scrierile 218
Religiile 219
Diplomaţia 225
Banii şi cambiile 227
Diasporele comerciale 228
3. Concluzii 230

Capitolul 10. **Procesul în sistemele internaţionale antice şi clasice** 231
1. Procesul politico-militar 232
2. Procesul economic 234
3. Procesul societal 238
4. Procesul ambiental 240
5. Concluzii 241

Capitolul 11. **Structura în sistemele internaţionale antice şi clasice** 242
1. Structura politico-militară 242
2. Structura economică 247
3. Structura societală 249
4. Concluzii 252

Concluzie 253

4

INSTITUIREA ŞI EVOLUŢIA UNUI SISTEM INTERNAŢIONAL GLOBAL

Introducere 257

Capitolul 12. **Unităţile în sistemul internaţional modern** 259
1. Introducere 259
2. Europa şi apariţia statului modern 262
3. Evoluţia statului modern 266
4. Răspândirea statului modern şi declinul tipurilor mai vechi de unităţi 271
5. Dezvoltarea unităţilor non-statale 280
   Firmele 281
   Organizaţiile internaţionale nonguvernamentale 286
6. Concluzii 289

Capitolul 13. **Capacitatea de interacţiune în sistemul internaţional modern** 290
1. Introducere 290
2. Tehnologiile fizice 290
   Prima revoluţie maritimă 293
   Cea de-a doua revoluţie maritimă 294
   Revoluţia pe uscat 295
   Revoluţia în aer 298
   Revoluţia în comunicaţii 300
3. Tehnologiile sociale 302
4. Concluzii 309

Capitolul 14. **Procesul în sistemul internaţional modern** 313
1. Introducere 313
2. Procesul politico-militar 315
3. Procesul economic 319
4. Procesul societal 329
5. Procesul ambiental 337
6. Concluzii 340

Capitolul 15. **Structura în sistemul internaţional modern** 342
1. Introducere 342
2. Structura politico-militară 343
3. Structura economică 346
4. Structura societală 349
5. Concluzii 353

Concluzie 356

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

SPECULAŢII, PRESUPUNERI, REFLECŢII

Introducere 361

Capitolul 16. **Perspectiva unui sistem internaţional postmodern?** 362
1. Introducere 362
2. Dimensiunea 363
3. Capacitatea de interacţiune 364
4. Procesul 366
5. Unităţile 371
6. Structura 374
7. Concluzii 380

Capitolul 17. **Ce ne spune istoria lumii despre teoria relaţiilor internaţionale** 382
1. Sistemul internaţional 382
   Intensitatea interacţiunii 383
   Aranjarea geometrică a unităţilor 384
   Dimensiunea sistemului relativ la mediul geografic 384
   Tipul de interacţiune 385
   Intervalul de timp în care este observat sistemul 386
   Natura unităţii sau a unităţilor dominante 387
2. Unităţile 388
3. Capacitatea de interacţiune 391
4. Procesul 392
5. Structura 395
6. Concluzii 398

Capitolul 18. **Ce ne spune teoria relaţiilor internaţionale despre istoria lumii** 399
1. Periodizarea şi istoria lumii 400
2. Periodizarea şi teoria relaţiilor internaţionale 402
3. Abordările concurente ale periodizării istoriei lumii 405
   De unde să începem? Momente de răscruce din preistorie 408
   Înţelegerea momentului de răscruce din anul 3500 î.Hr. 410
   Momentele de răscruce secundare din epoca antică şi clasică 411
   Dezbaterea asupra delimitării dintre epoca antică şi clasică şi cea modernă 414
   Momentele de răscruce secundare din epoca modernă 415
4. Sumarul cronologiei istoriei lumii derivat din cadrul nostru 418

Capitolul 19. **Reflecţii** 419
1. Istoria lumii şi sistemele internaţionale 419
2. Sistemele internaţionale slabe şi puternice 421
3. Un sfârşit şi un început 426

Glosar 429

Bibliografie 433

Index 459

LISTA FIGURILOR

5.1. Sisteme internaţionale liniare şi multiordonate 113
5.2. Modelul euroasiatic: mai multe sisteme internaţionale întregi integrate într-un sistem internaţional economic 116
6.1. Modelul de structură hexagonală al sistemelor de cete de vânători-culegători 139
7.1. Declinul unităţilor la scară mică 157
7.2. Ierarhia aşezărilor 158
7.3. Diversitatea lingvistică 161
8.1. Modelul diferenţierii funcţionale în cadrul imperiilor lui Watson 196
8.2. Structura „internaţională" a imperiilor 197
12.1. Sistemul feudal: multiplele suveranităţi suprapuse 261
12.2. Evoluţia guvernării în statul modern 270
12.3. Forma de bază a sistemului internaţional westfalic de state 279
16.1. Forma de bază a sistemului internaţional postmodern 380
18.1. Sistemele internaţionale şi sistemele preinternaţionale în istoria lumii 403
18.2. Periodizarea comparativă: momente primare de răscruce în istoria lumii 407

LISTA HĂRŢILOR

5.1. Sistemul internaţional liniar din regiunea Mediteranei, secolului al IV-lea î.Hr. 115
6.1. Migraţiile preistorice 142
6.2. Reţelele de schimb de pe cuprinsul Australiei 146
7.1. Insulele care participă la ceremonialul kula 166
8.1. Răspândirea civilizaţiei: 3000 î.Hr., 1500 î.Hr., 1 d.Hr., 1500 d.Hr. 186
8.2. Oraşele din câmpia sumeriană 190
8.3. Extinderea imperiilor din Orientul Mijlociu 198
9.1. Drumul Mătăsii 208
9.2. Originea şi răspândirea celor patru religii mondiale majore 221
9.3. Distribuţia mondială a religiilor majore 222
10.1. Comerţul, imperiul şi barbarii în Eurasia secolului al IV-lea d.Hr. 236
12.1. Expansiunea imperială în secolul al XVI-lea 273
12.2. Expansiunea imperială în secolul al XVII-lea 274
12.3. Expansiunea imperială în secolul al XVIII-lea 275
12.4. Puterile imperiale în 1914 276
13.1. Frontierele calului/armei în America de Nord în 1675 296
13.2. Frontierele calului/armei în America de Nord, 1790 297
13.3. Reţeaua companiei Perruzzi, 1335 306
13.4. Principalele magistrale pentru telecomunicaţii ale lumii 311
14.1. Migraţiile voluntare globale: 1500-1814 334
14.2. Migraţiile globale: 1500-1814 335
14.3. Migraţiile nonvoluntare globale: 1500-1900 336

LISTA TABELELOR

4.1. Nivelele şi sectoarele în sistemul internaţional 94
6.1. Variaţia distanţei dintre cetele învecinate 136

Abrevieri

AIEA	Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică
ASEAN	Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est
ATC	Asociaţia Tinerilor Creştini
BIRD	Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare, adică Banca Mondială
CIJ	Curtea Internaţională de Justiţie
CIUS	Consiliul Internaţional al Uniunilor Ştiinţifice
CTN	corporaţii transnaţionale
CVC	cete de vânători-culegători
EPI	economie politică internaţională
FMI	Fondul Monetar Internaţional
GATT	Acordul General pentru Tarife şi Comerţ
INTELSAT	Programul Internaţional al Telecomunicaţiilor prin Satelit
ISD	investiţii străine directe
MdP	mod de producţie
NAFTA	Asociaţia Nord-Americană a Liberului Schimb
NATO	Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord
NMF	naţiunea cea mai favorizată
NPT	Tratatul de Neproliferare
OCDE	Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică
OIG	organizaţie interguvernamentală
OMC	Organizaţia Mondială a Comerţului
OMS	Organizaţia Mondială a Sănătăţii
ONU	Organizaţia Naţiunilor Unite
OPEC	Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol
OUA	Organizaţia Unităţii Africane
RI	relaţii internaţionale (disciplina)
ŢNI	ţară nou industrializată
UE	Uniunea Europeană
UIT	Uniunea Internaţională a Telecomunicaţiilor
UICNRN	Uniunea Internaţională pentru Conservarea Naturii şi a Resurselor Naturale
UNCTAD	Conferinţa Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare
UNEP	Programul pentru Mediu al Organizaţiei Naţiunilor Unite

BCU CLUJ / TRANSILVANIA UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lui Adam Watson

BCUJASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Prefață

Elaborarea acestei cărți a fost destul de lungă și complicată. Totul a început atunci când Henry Hardy și apoi Tim Barton, împreună cu Richard Little, au întrezărit posibilitatea de a scrie un manual de relații internaționale (RI) pentru Oxford University Press. Cu cea de-a doua ocazie a întâlnirii noastre, Richard Little și-a dat acceptul, cu condiția ca Barry Buzan să fie dispus să colaboreze. Aceasta se întâmpla în 1992, an în care noi doi, alături de Charles Jones, abia terminaserăm versiunea finală a cărții *The Logic of Anarchy*. Ne plăcuse foarte mult să lucrăm împreună și descoperiserăm că gândeam la fel. Doream să realizăm o sinteză între teoria RI și istoria lumii pe care o începuserăm în cartea precedentă. Ne-am gândit că numai în acest fel ar putea fi propagat în mod adecvat conceptul de *sistem internațional*, iar ideea noastră centrală era că sistemul internațional reprezenta cheia întregului subiect al relațiilor internaționale. De asemenea, ne-am gândit că o astfel de sinteză ar putea constitui o nouă abordare a RI, iar în această privință nu am fost dezamăgiți (cel puțin în ceea ce ne privea).

Ambiția noastră nu era să scriem un text standard bazat pe aspectele convenționale și dezbaterile asupra studiului relațiilor internaționale, ci să preluăm principalele idei ale teoriei relațiilor internaționale, să le împletim cu o expunere destul de ortodoxă a istoriei lumii și să folosim această fuziune pentru a le clarifica pe amândouă. Scopul nostru este, așadar, acela de a înțelege întregul sistem internațional atât în ceea ce privește aspectele lui istorice, cât și cele ce țin de științele sociale. Plecăm de la premisa că nu poate exista o dezvoltare sistematică sau coerentă a unei mari teorii în relațiile internaționale decât dacă încorporează deopotrivă dimensiunile sistemice și istorice ale subiectului. De aici credem că ar trebui să pornească teoria disciplinei noastre, iar țelul acestei cărți este să dea subiectului acea formă pluralistă teoretic și metodologic, oferind o privire de ansamblu atât asupra subiectului de interes, cât și asupra modalităților în care poate fi studiat. Lucrarea combină o relatare foarte generalizată a sistemelor internaționale în istoria lumii cu un set de instrumente ale teoriei dominante a RI. Poziția noastră este una sintetizantă: istoria și teoria au nevoie una de cealaltă, așa cum schimbarea și continuitatea nu pot fi înțelese separat.

Am știut de la început că va trebui să ne stăpânim tentația firească a teoreticianului de a urma direcții de cercetare fascinante, dar obscure și dificile. Unele au fost rezolvate prin dezvoltarea lor ca lucrări secundare, iar refrenul „nu uita că acesta ar trebui să fie un manual" a devenit un element constant al corespondenței noastre. Deși ambiția pe care o aveam a rămas neschimbată pe parcursul proiectului, am întâmpinat dificultăți mai mari decât ne-am fi așteptat în a găsi proporția adecvată între teorie și istorie. Prea multă teorie ar fi însemnat ca analiza să se complice inutil și să alunece spre o prezentare destul de mecanică, iar prea multă istorie ar fi însemnat ca dimensiunile lucrării să scape rapid de sub control. De vreme

ce amândoi ne-am implicat în proiect fiind mai bine pregătiţi teoretic decât istoric, a existat pericolul să ne lăsăm seduşi de fascinaţiile nesfârşite ale istoriei umane şi să nu mai terminăm niciodată cercetarea. De aceea am fost nevoiţi să refacem de două ori cartea înainte de a reuşi să o structurăm. Aşadar, acest text este rezultatul unei curbe de învăţare îndelungate şi destul de abrupte. El conţine mult din tentativele anterioare de structurare a lucrării, dar în această versiune Buzan a realizat primele schiţe ale capitolelor 4-5 şi 8-17, iar Little pe cele ale „Introducerii" şi capitolelor 1-3, 6-7 şi 18-19. Apoi, am schimbat capitolele între noi, fiecare intervenind masiv în textul celuilalt. Am reuşit să reconciliem toate neînţelegerile majore pe care le-am avut şi să venim cu acest text pe care îl considerăm cu adevărat comun.

Le datorăm mulţumiri multor persoane şi instituţii care ne-au ajutat de-a lungul timpului. The Economic and Social Research Council (CCES) ne-a oferit o bursă care i-a permis lui Little să-şi ia un concediu de studii de un an, a stat la baza finanţării celor şase luni de asistenţă de cercetare şi ne-a ajutat în privinţa costurilor de călătorie. De asemenea, Universitatea din Bristol i-a oferit un concediu de studii de patru luni, la sfârşitul anului 1998, care i-a permis să încheie penultima variantă a cărţii. Institutul de Studii ale Păcii din Copenhaga (COPRI) a oferit atât câteva săptămâni în plus de asistenţă de cercetare, cât şi o tribună de la care puteam testa variantele cărţii în diferite stadii. Universitatea Westminster i-a acordat lui Buzan un concediu în anul universitar 1995-1996, precum şi pentru jumătate din anul universitar 1997-1998. Consiliul Suedez de Cercetare în Ştiinţele Umane şi Sociale (HSFR) l-a numit pe Buzan *visiting professor* în 1997, ceea ce i-a permis să petreacă şase luni în mediul corespunzător şi stimulant al Departamentului de Cercetare a Păcii şi Dezvoltării din cadrul Universităţii din Göteborg (PADRIGU), unde a avut libertatea de a se concentra asupra elaborării primelor variante ale capitolelor 8-16.

În ceea ce s-a dovedit a fi una dintre etapele timpurii ale proiectului, primii noştri asistenţi de cercetare, Wolf Hassdorf şi June Ishikawa, ne-au oferit constant o mulţime de surse valoroase, documente statistice şi studii istorice pe diferite subiecte, fără de care ne-ar fi luat mult mai mult timp pentru a creiona istoria lumii. Al doilea asistent de cercetare, Jesper Sigurdsson, ni s-a alăturat în cursul etapei finale. Meritul lui este de a fi efectuat o căutare remarcabil de rapidă şi eficientă a unor date mai ales statistice de care aveam nevoie pentru a umple golurile care rămăseseră în relatarea noastră. Le mulţumim călduros pentru că au fost dedicaţi şi eficienţi. A fost o plăcere să lucrăm cu ei.

Le mulţumim celor care au citit şi au comentat – în întregime sau parţial – această carte. Lui Thomas Diez, Lene Hansen, Pertti Joenniemi, Ole Wæver şi Jaap de Wilde (de la COPRI), pentru sugestiile extrem de folositoare asupra variantelor anterioare. Tim Dunne, Yale Ferguson, Barry Gills, Martin Hall, Beatrice Heuser, Charles Jones şi un lector din cadrul Oxford University Press (OUP), rămas anonim, ne-au ajutat cu toţii să aducem penultima variantă a cărţii spre versiunea ei finală. Trebuie, de asemenea, să îi mulţumim lui Tim Barton pentru răbdarea sa infinită; cred că a avut momente când s-a întrebat dacă lucrarea va mai apărea vreodată.

Barry Buzan doreşte, de asemenea, să îi mulţumească lui Gerry Segal, cu care a lucrat la *Anticipating the Future* în paralel cu acest proiect. O mare parte din rezultatul colaborării lor a fost folosit în mod fructuos în lucrarea noastră.

Amândoi dorim să îi mulţumim în mod special lui Adam Watson, căruia îi dedicăm această carte. Opera sa ne-a stimulat interesul, demonstrând câteva dintre posibilităţile de a împleti teoria RI cu istoria lumii. Faptul că a rămas atât de activ în promovarea Şcolii engleze încă de la începuturile ei atestă înţelepciunea fondatorilor acestei şcoli de a-i aduce împreună pe universitari şi practicieni. Ne-a ajutat inspirându-ne propriul interes pentru dezvoltarea tradiţiei Şcolii engleze.

Şi în cele din urmă, dar cu siguranţă nu în ultimul rând, dorim să le mulţumim soţiilor noastre. Deborah Buzan nu numai că a tolerat îndelungatul concediu de studii al lui Barry în Suedia, dar a trebuit să asculte, mai mult decât ar fi fost normal, informaţiile „fascinante" despre chestiuni care nu aveau nimic de-a face cu propriile sale subiecte de interes. În ceea ce o priveşte pe Christine Stratford-Little, de multe ori credea că Richard putea la fel de bine să fi plecat în Suedia, judecând după cât de rar îl vedea, astfel că a trebuit să dea dovadă de toată priceperea sa în domeniul psihologiei pentru a menţine liniştea în casă atunci când lucrul la carte mergea greu.

Londra *B.B.*
Bristol *R.L.*
iulie 1999

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Lucrarea urmăreşte să reia studiul relaţiilor internaţionale privind sistemele internaţionale dintr-o perspectivă istorică la nivel mondial. Ea este destinată atât studenţilor din domeniul relaţiilor internaţionale (în continuare numite RI), cât şi altor persoane interesate de studierea ştiinţelor sociale şi a istoriei în termeni macro sau holişti. Dintr-un anumit punct de vedere, lucrarea este un manual şi a fost scrisă ca atare : de exemplu, am inclus un glosar extins al termenilor-cheie utilizaţi în text (pp. 429-432). Însă nu un manual obişnuit ce înfăţişează modul cum este percepută în prezent o disciplină şi îşi prezintă subiectul începătorilor, ci dorim să folosim teoria şi istoria pentru a schimba ceea ce RI percep ca fiind subiectul lor de referinţă şi modul cum percep relaţionarea dintre teoriile lor principale. Mai mult decât atât, nu este destinat numai cititorilor interesaţi de RI ; sperăm să atragem interesul şi comentariile sociologilor istorici, arheologilor, istoricilor, precum şi tuturor celor care încearcă să înţeleagă omenirea în ansamblu. Lucrarea a fost gândită pentru a fi accesibilă tuturor persoanelor care au absolvit un curs universitar clasic de relaţii internaţionale, iar speranţa noastră este că toţi cei care o vor citi vor avea o perspectivă mult mai holistă, mai integrată şi mai contextualizată istoric asupra relaţiilor internaţionale decât până acum.

Poate că cea mai mare diferenţă dintre această carte şi alte studii despre RI este faptul că, în loc să datăm începutul sistemului internaţional contemporan în urmă cu 350 de ani, la Tratatul de Pace din Westphalia din 1648, data utilizată în mod convenţional în teoriile dominante în RI pentru a marca originile acestui sistem, analizăm întreaga istorie a multiplelor sisteme internaţionale ce s-au format de-a lungul a peste cinci milenii. Punctul nostru de plecare îl reprezintă anul 3500 î.Hr., când oraşele-state sumeriene au început să interacţioneze în zona dintre Tigru şi Eufrat, ce face acum parte din statul modern Irak. Din perspectiva noastră, astfel de oraşe-state au fost cele ce au constituit primul sistem internaţional cunoscut. Dar considerăm că este de asemenea fructuos şi necesar să investigăm sistemele preinternaţionale care au evoluat cu câteva zeci de mii de ani înaintea apariţiei oraşelor-state. Aceste sisteme nu numai că au fost precursoarele sistemelor internaţionale, dar au

coexistat alături de acestea până în secolul XX. Sistemele preinternaţionale constituie fundalul unei epoci de cinci milenii pe parcursul căreia pretutindeni în lume au luat naştere o serie de sisteme internaţionale foarte diferite. Aceste sisteme internaţionale au fost în mare parte ignorate de teoriile predominante în RI, parţial şi din cauza supoziţiei cultivate în special în neorealism, că existenţa lor poate fi explicată de teoria consacrată. Se presupunea că investigarea lor nu serveşte aproape la nimic, deoarece, deşi oferă o anumită profunzime istorică, ele nu aduc nici un fel de valoare teoretică suplimentară pentru înţelegerea sistemelor internaţionale. Categoric, nu suntem de acord cu această poziţie.

Din perspectiva noastră, cadrele teoretice existente în RI sunt paralizate de eşecul lor de a se baza pe o viziune îndelungată asupra istoriei. Şi întrucât teoriile dominante ale RI derivă aproape exclusiv din modelul sistemului internaţional westfalic stabilit în secolul al XVII-lea, ele izolează în mod accidental, dar eficient întregul discurs al RI de dezbaterile mai largi despre istoria lumii. Teoreticienii RI au eşuat în mare măsură în a urma indicaţia Şcolii engleze că istoria necesită „elucidarea neasemănării dintre trecut şi prezent" (Butterfield, 1949, p. 10). Totuşi, în măsura în care teoreticienii RI şi-au focalizat atenţia asupra istoriei lumii, ei au fost impresionaţi îndeosebi de cât de mult semănau sistemele internaţionale trecute cu sistemul nostru internaţional. O asemenea poziţie reprezintă o tradiţie îndelungată de gândire în Europa. În urmă cu aproximativ 200 de ani, Heeren (1819) a realizat un manual ce trasa istoria „sistemului de state" european. Conturând cadrul său teoretic, Heeren a observat cât de similar era sistemul de state european cu oraşele-state greceşti sau italiene, precum şi cu imperiile diadohilor, care s-au format după prăbuşirea imperiului lui Alexandru cel Mare. A fost nevoie de un sociolog istoric pentru a se observa faptul, deşi controversat, că apariţia relaţiilor internaţionale este „contemporană cu originile statelor-naţiune" şi astfel cel puţin să sugereze că Europa a reprezentat primul, şi singurul, exemplu de sistem internaţional (Giddens, 1985, p. 4). Asemenea lui Giddens, considerăm că există ceva foarte diferit la sistemul internaţional format în Europa după 1500, dar respingem cu tărie ideea că sistemul european modern reprezintă singurul caz relevant şi dorim să prezentăm propria viziune asupra sistemelor internaţionale pe o pânză istorică mult mai cuprinzătoare. Procedând astfel, evităm calea parcursă de Heeren, precum şi de mulţi teoreticieni contemporani din RI, care s-au concentrat exclusiv asupra unui număr limitat de sisteme internaţionale din istoria universală ce par, în mod superficial, să semene sistemului internaţional contemporan. Suntem intrigaţi de remarca lui Wight (1979, p. 24), conform căreia „caleidoscopul politic al epocilor greceşti şi elenistice ne pare modern, în timp ce imensa măreţie a păcii romane şi unitatea creştină a lumii medievale, atât de îndepărtate şi de străine". Dar par într-adevăr epocile greacă şi elenistică moderne? Şi oare sunt pacea romană şi lumea medievală atât de „îndepărtate şi de străine" precum le consideră Wight? Sau, la fel de important, putem oare să caracterizăm asemenea arene politice foarte diferite drept sisteme internaţionale?

Pentru a dezvolta o istorie universală cu adevărat eficace a sistemelor internaţionale, trebuie să regândim integral modul de abordare a conceptualizării sistemului internaţional. Există două mai probleme ale conceptualizărilor dominante actuale. În primul rând, întrucât sunt configurate atât de fidel după sistemul internaţional westfalic, sunt incapabile să surprindă acele etape vaste ale istoriei lumii în care sistemele internaţionale au luat forme radical diferite. În al doilea rând, sistemele internaţionale anterioare sunt îmbrăţişate de modelul westfalic numai datorită conceptualizării atât de îngust definite a ceea ce constituie un sistem internaţional. Conceptualizările existente ale sistemului internaţional nu reuşesc să dezvăluie acele diferenţe importante dintre sistemul internaţional modern şi predecesoarele sale, în mod aparent asemănătoare. Un cadru teoretic capabil să releve modul cum au evoluat sistemele internaţionale pe parcursul întregului spectru spaţial şi temporal al istoriei umanităţii trebuie să fie mult mai elaborat decât cadrele care există deja.

Atunci când confruntăm conceptele sistemelor internaţionale cu sarcina de a realiza o relatare a istoriei lumii, devine evident cât de precare sunt. Stabilirea unui cadru teoretic îmbogăţit al sistemului internaţional oferă beneficii semnificative. Deşi există cadre teoretice alternative pentru analizarea istoriei lumii, noi considerăm că cel relevat în această carte oferă o versiune şi o viziune asupra istoriei lumii mult mai coerente şi mai cuprinzătoare decât orice altă relatare a istoriei universale care a apărut în ultimii anii. Vrem să demonstrăm că teoria RI bazată pe Westfalia nu numai că este incapabilă să înţeleagă sistemele internaţionale premoderne, dar, totodată, că lipsa ei de perspectivă istorică determină incapacitatea sa de a răspunde la – sau în multe cazuri chiar de a adresa – cele mai importante întrebări legate de sistemul internaţional modern. Şi argumentăm că această îngustime istorică a marii majorităţi a gândirii RI contribuie mult la explicarea impactului minor al dezbaterilor legate de RI asupra dezbaterilor din cadrul altor ştiinţe sociale şi al istoriei. Viziunea noastră este că RI nu au reuşit să ocupe un rol adecvat în macrodezbaterile ştiinţelor sociale şi istoriei şi că interesul pentru istoria lumii manifestat în cadrul RI este rezultatul colonizării pline de succes a şcolii sistemelor mondiale, derivată din lucrările lui Wallerstein. Speranţa noastră este să arătăm cum acest deficit dezastruos poate începe să fie rectificat. Prin urmare, relatarea noastră istorică ne determină să contestăm supoziţiile teoretice fundamentale cu privire la sistemul internaţional ce se regăsesc în studiul contemporan al RI.

Lucrarea este construită pe baza a trei premise fundamentale. Prima este că nici una dintre conceptualizările existente în RI ale sistemului internaţional nu poate descrie şi analiza modul cum au apărut şi au evoluat sistemele internaţionale de-a lungul istoriei lumii. A doua este că nivelul înţelegerii teoretice în cadrul RI a fost stăvilit de nereuşita examinării sistemelor internaţionale dintr-o perspectivă istorică mondială. Cea de-a treia premisă este că sistemul internaţional constituie unitatea cea mai eficientă atât pentru dezvoltarea istoriei lumii, cât şi pentru sprijinirea specialiştilor din domeniul ştiinţelor sociale de a avansa o macroanaliză a realităţii sociale.

Dacă aceste premise sunt valabile, atunci este surprinzător cât de puţine legături au fost stabilite între istoricii universali şi teoreticienii RI. Până de curând, teoreticienii şcolilor dominante în RI nu au demonstrat practic nici un interes în analizarea relaţiilor internaţionale din perspectiva istoriei lumii, iar istoricii nu au arătat nici o înclinaţie pentru utilizarea cadrului teoretic al sistemelor internaţionale în analiza istoriei lumii. Astfel, deşi cadrul nostru teoretic şi relatarea noastră istorică asupra sistemelor internaţionale au fost construite în aşa fel încât să prezinte interes pentru un cititor obişnuit, dorim totuşi să susţinem şi să încurajăm totodată o colaborare mai strânsă între teoreticienii RI şi istorici.

Unul dintre punctele forte ale istoriilor lumii este faptul că ele identifică momentele de transformare critică. Cadrul nostru relevă că au existat trei momente de răscruce în istoria universală a sistemelor internaţionale, care sunt asociate unui cumul de schimbări la nivel în unele dintre componentele-cheie ale cadrului nostru teoretic (toate aceste componente vor fi trecute în revistă la finalul introducerii). Primul moment de răscruce a avut loc cu mai bine de 40.000 de ani în urmă, când cetele de vânători-culegători s-au angajat pentru prima dată într-o formă de schimb, ce a avut drept rezultat circulaţia pe distanţe mari a bunurilor şi ideilor (Bar-Yosef, 1998). Bunurile şi ideile erau transferate de la un grup la altul de-a lungul a sute şi uneori chiar mii de kilometri. Cetele de vânători-culegători se aflau într-un contact indirect, pe care noi îl asociem cu formarea, pentru prima dată, a sistemelor preinternaţionale. Întrucât cetele erau responsabile de colonizarea globală, astfel de sisteme s-au răspândit, în cele din urmă, în toată lumea locuită, iar vestigiile lor pot fi desluşite şi astăzi.

Un al doilea moment de răscruce poate fi datat cu 5.500 de ani în urmă, când primele unităţi asemănătoare statelor au început să apară şi să interacţioneze. Interacţiunile dintre aceste unităţi au format baza primelor sisteme internaţionale. În timp, unităţile s-au diversificat din ce în ce mai mult, incluzând imperii agrare, imperii nomade, şeferii*, oraşe-state şi ligi orăşeneşti. În următorii 5.000 de ani, această diversitate s-a menţinut, reprezentând o trăsătură definitorie a epocii antice şi clasice. Pe parcursul ei, sistemele preinternaţionale şi internaţionale au coexistat, dar sistemele internaţionale s-au extins în detrimentul celor preinternaţionale. Cu toate acestea, chiar şi până la sfârşitul acestei epoci, sistemele preinternaţionale funcţionau în multe regiuni de pe glob, continuând să se extindă în zone din ce în ce mai inaccesibile şi anterior nelocuite. După răspândirea sistemelor internaţionale, ele au venit deseori în contact unele cu altele şi, în timp, au fuzionat. Însă o trăsătură

---

* *Chiefdoms*, în limba engleză. Termenul *chiefdom* a fost introdus de Robert Corneiro în 1981, în articolul „Chiefdom : Precursor of the State" publicat în volumul *The Transition to Statehood in the New World*, editat de G.D. Jones şi R.R. Kautz. Înainte de impunerea terminologiei lui Carneiro, a fost utilizată cea a lui McKern. Potrivit lui Carneiro, *chiefdom* este definit drept „o unitate politică autonomă ce conţine un număr de sate sau comunităţi aflate sub controlul permanent al unei căpetenii supreme", vezi R. Carneiro, *op. cit.*, p. 45 (n.tr.).

importantă a acestei epoci a constituit-o modalitatea în care domeniile economic şi cultural ale sistemelor internaţionale s-au dezvoltat mai mult decât cel politic, astfel încât sistemele internaţionale au stabilit mai curând legături economice şi culturale, dar nu şi contacte politice sau militare. În ciuda dovezilor fuzionării sistemelor, multe sisteme internaţionale eterogene au dăinuit pe parcursul acestei epoci.

Al treilea moment de răscruce identificat de cadrul nostru teoretic a avut loc cu numai 500 de ani în urmă şi este cel mai îndeaproape asociat cu emergenţa unui nou tip de actor politic, statul suveran modern. Aceşti actori s-au format iniţial în Europa, dar, până la sfârşitul secolului XX, noul mod de organizare politică s-a extins pe tot globul. Unităţile sistemelor preinternaţionale au fost eliminate, la fel ca şi diversitatea de actori care prosperaseră pe parcursul epocii anterioare. Diferitele sisteme internaţionale care apăruseră şi supravieţuiseră în toată lumea în ultimii 5.000 de ani s-au contopit remarcabil de repede pentru a forma un singur sistem internaţional la nivel planetar. Procesul (extraordinar de rapid) s-a definitivat în mare măsură în urmă cu 150 de ani, dând naştere sistemului internaţional global, care, la rândul său, a iniţiat studiul relaţiilor internaţionale. Dar istoria nu s-a oprit aici. Există dezbateri legate de statul westfalic, dacă a dus sau nu la crearea statului postmodern şi dacă relaţiile politico-militare au cedat locul relaţiilor politico-economice. Astfel de dezbateri nasc întrebări legate de epoca modernă, dacă aceasta se apropie de final.

Pe baza acestui scurt rezumat putem acum să detaliem cele trei premise fundamentale. În primul rând, trebuie să justificăm pretenţia noastră că prezentele cadre teoretice sunt incapabile să se adapteze unei istorii universale a sistemelor internaţionale. Importanţa sistemului internaţional în gândirea RI nu poate fi pusă la îndoială. El reprezintă unul dintre conceptele centrale ale disciplinei; practic, atât de central, încât adesea se omite definirea lui. În general, sistemul internaţional este considerat o modalitate abreviată de a face referire la legătura dintre actori şi interacţiuni ce constituie subiectul central al relaţiilor internaţionale. O asemenea concepţie asupra sistemului internaţional este cea care promovează perspectiva potrivit căreia RI constituie o disciplină independentă.

La prima vedere, pare de la sine înţeles că sistemul internaţional reprezintă vehiculul ideal pentru dezvoltarea unei perspective istorice universale. La urma urmelor, în RI contemporane, sistemul internaţional reprezintă un cadru ce face posibilă înţelegerea modalităţii în care relaţiile internaţionale se înlănţuie coerent în timp şi spaţiu. Este indiscutabil că sistemul internaţional existent se întinde pretutindeni pe glob şi că originile sale pot fi datate în urmă cu câteva secole. Aşadar, RI au lucrat în mod obişnuit cu ideea că actualul sistem internaţional s-a extins în spaţiu şi a persistat în timp.

Dar un factor semnificativ s-a opus examinării sistemului internaţional din perspectivă istorică mondială. Este vorba despre supoziţia adânc înrădăcinată în RI că sistemul internaţional se rezumă la sistemul westfalic. Supoziţia impune disciplinei

RI o puternică înclinaţie părtinitoare eurocentristă. Se argumentează că Europa a dat naştere statului suveran modern şi astfel sistemul internaţional definit în termenii statelor suverane trebuie să fie privit ca un produs exclusiv european. Orice încercare de a aplica acest concept unei epoci anterioare este considerată anacronică. Aşa cum am precizat mai sus, un curent mai permisiv este de părere că nu este inadecvat să aplici acest concept perioadelor istorice anterioare, astfel încât sistemele de oraşe--state sumeriene şi greceşti sunt uneori citate drept exemple de sisteme internaţionale. Dar chiar şi dintr-o astfel de perspectivă, sistemele internaţionale apar doar ca episoade relativ izolate în contextul mult mai larg al istoriei lumii.

Imaginea sistemului internaţional ca sistem interstatal este atât de adânc întipărită, încât cele două concepte sunt tratate ca sinonime. O întreagă reţea terminologică a fost creată pentru a consolida această utilizare. Astfel că, de exemplu, companiile multinaţionale sunt considerate mai degrabă actori transnaţionali decât internaţionali. În acelaşi timp, supoziţia de bază este că actorii transnaţionali operează în cadrul sistemului internaţional (adică interstatal) existent. Am deprins atât de bine terminologia, încât este deconcertant pentru noi să ne gândim la sistemele internaţionale altfel decât în termeni interstatali. De altfel, concepţia privilegiază în continuare statele ca unităţi definitorii ale sistemului, deşi sistemul internaţional a fost uneori identificat în termenii tuturor tranzacţiilor care au loc transfrontalier.

Este esenţial să ne detaşăm de o asemenea asociere, dacă ideea de sisteme internaţionale urmează să fie extinsă cu succes în domeniul istoriei lumii. De exemplu, trebuie să fim capabili să considerăm imperiile drept sisteme internaţionale. În mod convenţional, când urmărim istoria Imperiului Roman, ceea ce observăm este un oraş-stat care se extinde într-un sistem internaţional consacrat pentru a forma Imperiul Roman – o formă de stat cuprinzătoare şi complexă. Totuşi, din perspectiva noastră, Imperiul Roman constituie o fază în istoria mai lungă a unui sistem internaţional din regiunea Mediteranei şi a Orientului Mijlociu: o fază în care structura politică a sistemului ia o formă mai curând ierarhică decât anarhică. În cel mai rău caz, o astfel de schimbare a etichetelor are relevanţă în termeni metaforici. Aşa cum a avut importanţă în timpul Războiului Rece, dacă ne gândeam la URSS ca la un stat sau un imperiu (şi deci un tip ascuns de sistem internaţional), şi acum are importanţă dacă analiştii trebuie să privească Imperiul Roman ca pe un stat sau ca pe un sistem internaţional cu o formă ierarhică.

Dar noi intenţionăm să mergem dincolo de analiza metaforică. Faptul de a privi Imperiul Roman şi Uniunea Sovietică drept tipuri de sisteme internaţionale ne obligă să reevaluăm ceea ce înţelegem prin sistem internaţional şi cum ar trebui să fie conceptualizat sistemul internaţional. Centrarea pe state suverane este prea limitativă. Conceptualizarea consacrată permite numai înţelegerea sistemului westfalic, dar chiar şi în acest scop ea este defectuoasă. Natura precară a conceptului devine evidentă atunci când analizăm atent fie originile sistemului westfalic, fie întrebarea dacă sistemul internaţional contemporan suferă sau nu o transformare. În ambele

cazuri, cadrul teoretic existent se dovedeşte inadecvat, fiind necesare un nou vocabular şi noi instrumente analitice (Ruggie, 1993).

Dar până în prezent nu s-au înregistrat progrese semnificative. Au existat încercări de a înţelege sistemul internaţional contemporan prin comparaţie cu epoca medievală, dar literatura despre noul medievalism distinge clar între cei care asociază termenul cu un cosmopolitism emergent şi cei care îl leagă de viitoarea anarhie. Nu poate exista o dovadă mai clară a faptului că RI le lipsesc instrumentele cu care să analizeze clar fie trecutul, fie viitorul, decât aceste referiri la noul medievalism. Singura trăsătură care uneşte lumile medievală şi contemporană este aceea că nici una dintre ele nu poate fi adaptată la sistemul westfalic. Din perspectiva noastră, este nevoie de un cadru mai sofisticat pentru observarea similarităţilor şi diferenţelor dintre cele trei faze ale sistemelor internaţionale în istoria lumii. Relatarea noastră sugerează că, deşi se va putea face o comparaţie, viitorul va arăta foarte diferit faţă de epoca istorică în care s-a aflat Europa medievală.

Cea de-a doua premisă a noastră este că dezvoltarea teoriei în RI a fost stăvilită de limitarea sa la cămaşa de forţă westfalică. O perspectivă istorică mondială bazată pe RI pune sub semnul întrebării o serie de supoziţii teoretice care au devenit bine-cunoscute în RI. Prin urmare, rezultă că nivelul înţelegerii teoretice în RI a rămas în urmă din cauza imposibilităţii de a studia sistemele internaţionale dintr-o perspectivă istorică universală. De exemplu, noi punem la îndoială supoziţia foarte răspândită şi exprimată cel mai clar de către neorealişti că trecerea de la ierarhie la anarhie reprezintă cea mai profundă schimbare structurală politică ce poate fi identificată în istoria lumii. Istoria noastră universală ne dezvăluie o imagine mult mai interesantă. În primă instanţă, putem observa că anarhia şi absenţa ierarhiei au existat în epoca sistemelor preinternaţionale şi, din nou, în actuala epocă de 500 de ani a sistemului internaţional global. Pe de altă parte, au existat frecvente deplasări recurente dinspre anarhie spre ierarhie în toate sistemele internaţionale care s-au format în decursul perioadei de 5.000 de ani, după ce au luat naştere. Relatarea noastră cu privire la istoria lumii demonstrează că schimbarea structurii unităţilor dominante, şi nu deplasarea dinspre ierarhie spre anarhie, reprezintă tipul fundamental de transformare a sistemelor internaţionale şi definitoriu pentru o epocă. În cadrul nostru teoretic poate fi chiar enunţată ipoteza că natura unităţilor dominante este cea care determină propensiunea pentru şi (in)stabilitatea structurilor anarhice sau ierarhice ale sistemului internaţional. Epoca preinternaţională a fost definită de interacţiuni între cetele de vânători-culegători, în timp ce prima epocă internaţională a fost caracterizată de o întreagă gamă de unităţi diferenţiate structural, asemănătoare statelor. Apoi, odată cu apariţia statului suveran modern, toate formele anterioare de unităţi au fost eliminate, marcându-se începutul unei a doua epoci internaţionale. Ca urmare, punem la îndoială şi pretenţia neorealistă că sistemele internaţionale sunt caracterizate de „unităţi asemenea" ce posedă o structură comună. Din nou, o comparaţie a celor trei epoci dezvăluie problema tezei „unităţilor asemenea". Deşi

este valabilă pentru prima şi cea de-a treia epocă, universalitatea ei este subminată de epoca intermediară, care a durat 5.000 de ani.

O altă ilustrare a caracterului problematic al teoriei contemporane a RI are legătură cu importanţa asociată polarităţii în teoria RI, în general, şi în neorealism, în particular. Din perspectivă istorică universală, dezbaterea prelungită dintre susţinătorii balanţei de putere şi cei ai teoriei stabilităţii hegemonice nu pare a ţine cont de faptul că este o dezbatere relevantă numai pentru ultimii 500 de ani ai istoriei lumii. Dezbaterea ar trebui să fie expusă în termeni foarte diferiţi dacă cele două epoci anterioare ar fi luate în considerare. Aşadar, pe măsură ce se dezvăluie detaliile istoriei noastre universale, devine din ce în ce mai evident cât de multe supoziţii centrale din cadrul RI sunt construite pe o înţelegere a ultimilor 500 de ani şi câte dintre acestea se dovedesc a fi neîntemeiate atunci când se adoptă o perspectivă istorică universală.

Cea de-a treia premisă a noastră este că sistemul internaţional constituie cea mai eficientă unitate pentru dezvoltarea istoriei lumii, precum şi pentru ajutorarea specialiştilor din domeniul ştiinţelor sociale să avanseze o macroanaliză a realităţii sociale. Istoria lumii înregistrează în prezent o revenire semnificativă, după ce o perioadă considerabilă de timp nu a fost la modă, generând un interes reînnoit în furnizarea de cadre teoretice centrale care pot fi folosite pentru a urmări istoria fiinţelor umane în timp şi în spaţiu. Există dorinţa de a scăpa de limitările impuse de istoriile scrise din perspectiva unei anumite perioade de timp sau dintr-una particular naţională şi chiar continentală. Evadarea din limitele impuse de aceste relatări familiare şi provinciale ale trecutului nu este uşoară; şi, în consecinţă, istoricii sunt angajaţi într-o dezbatere majoră despre tipul cadrelor teoretice care pot fi utilizate cel mai eficient în promovarea unei perspective istorice a lumii. Până în prezent, RI au jucat un rol foarte mic sau chiar au fost absente din această dezbatere. Dar, dacă evaluarea noastră este corectă, atunci conceptul de sistem internaţional ar trebui promovat ca un cadru teoretic pentru studiul istoriei lumii.

Sanderson (1995) pretinde că există două abordări principale ale istoriei universale. Prima, acum asociată mai degrabă cu William McNeil (1991), dar care iniţial a fost popularizată la începutul secolului XX de către Spengler şi Toynbee, face apel la ideea de civilizaţie ca unitate centrală de analiză. Aceasta este abordarea dominantă (Manning, 1996, p. 777) în cadrul disciplinei istorie. Cealaltă, legată în principal de Immanuel Wallerstein (1974), se centrează asupra sistemelor mondiale şi este înrădăcinată în sociologia istorică. Deşi ele determină momente de transformare clare, nici unul dintre aceste cadre nu este la fel de „consistent" precum concepţia noastră despre sistemul internaţional. Noi considerăm că civilizaţiile reprezintă unităţi importante în istoria lumii, dar nu a existat nici o încercare de a identifica procesele şi structurile-cheie ce definesc o civilizaţie. Şi mai important, deşi McNeill recunoaşte importanţa istorică universală a călăreţilor nomazi care trăiau dincolo de graniţele civilizaţiilor, el nu reuşeşte să-i cuprindă într-un mod sistematic în cadrul său

teoretic. McNeill (1998) a realizat slăbiciunile cadrului civilizaţional şi a argumentat că un cadru superior este oferit de ceea ce numim capacitate de interacţiune. Însă ceea ce demonstrăm noi este că, deşi capacitatea de interacţiune joacă într-adevăr un rol crucial în istoria universală, semnificaţia ei teoretică devine cu adevărat evidentă numai atunci când este examinată în combinaţie cu elementele procesului şi structurii.

Impactul teoriei sistemelor mondiale a lui Wallerstein asupra istoriei lumii şi spectrului ştiinţelor sociale este indicat de bogata literatură pe care a inspirat-o. De altfel, Wallerstein este cel care a identificat structurile şi procesele economice şi politice de bază care definesc sistemele sale mondiale. Trebuie să recunoaştem, aşadar, că a dezvoltat un model teoretic foarte solid. Dar noi nu suntem de acord cu argumentul său, conform căruia sectorul politico-militar al unui sistem mondial poate fi privit ca epifenomenal şi deci ignorat. Din perspectiva noastră, costurile eliminării acestui sector sunt foarte mari. O altă problemă crucială a cadrului lui Wallerstein este că acesta ignoră semnificaţia capacităţii de interacţiune. Mai mult decât atât, analiza lui nu acoperă decât anumite secţiuni ale globului, lăsând alte secţiuni ca nişte mari „găuri negre" (Adas, 1998, p. 86). În cele din urmă, deşi Wallerstein face într-adevăr referire la perioadele anterioare, el este preocupat cu precădere de tipul de sistem pe care îl numeşte „economie mondială", apărut după anul 1500. Ni se pare că ambele abordări principale ale istoriei lumii au produs cadre teoretice cu o consistenţă relativ slabă în comparaţie cu cea pe care o formulăm noi mai jos.

Având în vedere cât de mult a fost adoptat modelul lui Wallerstein de către analiştii lumii premoderne, în ciuda faptului că este construit special pentru a analiza perioada de după anul 1500 d.Hr., preocuparea teoreticienilor RI pentru un model westfalic de sistem internaţional este probabil insuficientă pentru a explica de ce istoricii universali şi alţii nu au folosit aceste modele. Adevărul este că încercările din domeniul RI de a teoretiza sistemul internaţional nu au fost în rezonanţă cu istoricii universali. Dincolo de limitele RI, sistemul internaţional nu este privit ca un concept util sau edificator în mod inerent. Pentru majoritatea oamenilor, ideea de sistem internaţional este opacă, transmiţând un înţeles limitat. Cum teoreticienii RI au inventat o serie de metafore nepotrivite, de la bilele de biliard şi pânzele de păianjen până la caracatiţe şi cutii cu ouă, construite pentru a ilumina natura sistemului global contemporan, aceste metafore nu au reuşit să pătrundă dincolo de limitele disciplinei. Sistemul internaţional rămâne un concept vag, nefamiliar, care nici nu a devenit parte a limbajului popular, nici nu a intrat în vocabularul general al altor ştiinţe sociale.

Deoarece există un interes crescând în ştiinţele sociale pentru dezvoltarea de macroabordări ale analizei, lipsa generală de interes pentru sistemele internaţionale rămâne surprinzătoare. Antropologii, sociologii şi geografii, asemenea arheologilor, recunosc că în trecut au acordat prea mult timp observării a ceea ce se petrece în unităţile sociale şi prea puţin timp investigării relaţiilor dintre aceste unităţi. Acum

se caută cadre care să le permită să stăpânească macroanaliza. Cadrul teoretic la care s-a făcut cel mai des apel a fost cel al sistemelor mondiale al lui Wallerstein. Aproape toată atenţia s-a concentrat asupra acestei concepţii despre economia mondială şi, în ciuda precizării lui că nu a existat nici un fel de economie mondială înainte de anul 1500 d.Hr., acest cadru a fost extins până în mileniul al IV-lea î.Hr. Aşadar, tentativa lui Wallerstein de a istoriciza conceptul de sistem mondial a fost în mod ironic dejucată de acoliţii săi. Ei au scos ideea de economie mondială din contextul său istoric şi, dezistoricizând-o, au transformat-o într-un concept anistoric.

Însă există un domeniu al literaturii în care s-a făcut referire la sistemele internaţionale. Asemenea dezvoltării unei perspective spaţiale mai largi asupra sistemelor sociale, sociologii au devenit din ce în ce mai interesaţi de extinderea razei temporale a analizei lor, înregistrându-se şi o creştere a interesului în domeniul sociologiei istorice. Aici s-a intrat în contact cu relaţiile internaţionale. Skocpol (1979), Tilly (1985) şi Mann (1986) au folosit cu toţii ideea caracterului anarhic al relaţiilor dintre state, care ajută la explicarea persistenţei războiului. Deşi extrem de edificatoare din multe puncte de vedere, din perspectiva sistemului internaţional, opera acestor sociologi istorici pur şi simplu consolidează perspectiva realistă îndelung consacrată în RI cum că trăsăturile esenţiale ale politicii internaţionale sunt durabile şi neschimbătoare. Nici unul dintre aceştia, nici chiar Mann, care adoptă o perspectivă istorică foarte îndelungată, nu face vreo încercare de a istoriciza ideea de sistem internaţional.

Nu este drept să ne aşteptăm ca sociologii istorici să îndeplinească o sarcină ce cade sub incidenţa domeniului teoriei RI. Pentru a progresa, credem că este nevoie ca teoreticienii RI să îşi unească eforturile cu toţi cei care încearcă să înţeleagă partea macro a sistemelor din lumea socială umană, fie ei istorici, sociologi, specialişti în geografie politică, economişti sau arheologi. Teoria şi istoria pot fi uneori parteneri neobişnuiţi, dar, aşa cum a demonstrat şi şcoala sistemelor mondiale, rezultatele uniunii lor pot fi mult mai puternice şi mai convingătoare decât fiecare dintre ele luată separat. Din perspectiva noastră, problema teoriei RI este că a tratat sistemul internaţional ca fiind situat în afara istoriei şi apoi a folosit istoria pentru a susţine această supoziţie anistorică. Neorealiştii sunt în mod special vinovaţi de această eroare. Nu are sens să facem apel la istorie prin intermediul unui cadru incapabil să dezvăluie dovezile schimbării. În această carte încercăm să dezvoltăm un cadru teoretic care să facă posibilă identificarea faliilor din istorie când s-au transformat trăsăturile fundamentale ale sistemelor internaţionale.

În *The Logic of Anarchy*, pentru care prezenta lucrare poate fi privită ca o continuare, argumentăm că, în ciuda criticii insistente îndreptate împotriva neorealismului, am considerat totuşi această aborbare ca pe o „fundaţie (utilă) pe care să construim un realism structural mai solid şi mai cuprinzător" (Buzan *et al.*, 1993). Şi în această carte folosim o strategie asemănătoare. Am privilegiat în mod deliberat pluralismul metodologic în defavoarea monismului metodologic. Multe elemente,

atât ale structurii, cât şi ale realismului, sunt încă proeminente, dar există multe altele în plus. Sfera şi diversitatea împrumuturilor noastre interzic de asemenea ca rezultatul să fie numit o teorie, întrucât nu conţine o singură direcţie cauză-efect. Poziţia noastră este că fenomene atât de masive şi complexe precum sistemele internaţionale nu pot fi înţelese prin nici o metodă singulară. Prima sarcină a teoreticienilor sistemelor internaţionale *trebuie*, aşadar, să fie demonstrarea felului în care se poziţionează teoriile existente unele faţă de altele. A spune că sunt pur şi simplu diferite, potrivnice sau că se exclud reciproc nu este adecvat. Sarcina constă în a le diferenţia în aşa fel încât să fie dezvăluite complementarităţile lor, să se clarifice modul cum pot coexista elementele statice şi dinamice ale sistemelor şi să arate felul cum poate fi construită între ele o diviziune a muncii. Sperăm că am avut un început substanţial în această direcţie, lansând matricea nivelelor şi sectoarelor de analiză ca mod de a organiza teoriile existente. Nu pretindem că am produs o mare teorie, dar ceea ce rezultă poate fi considerat un important cadru teoretic în care să poată fi într-o bună zi construită o metateorie. Şi el generează într-adevăr unele dintre întrebările metateoretice la care o astfel de teorie va fi nevoită să răspundă, precum şi unele dintre conceptele metateoretice pe care aceasta le poate găsi folositoare.

Prima dintre cele cinci părţi ce alcătuiesc această carte pune bazele conceptuale pe care se sprijină celelalte patru. În primul rând, partea I furnizează o genealogie a sistemului internaţional, arătând modul cum a intrat conceptul în limbajul teoriei RI şi motivul pentru care îl preferăm unor termeni deja consacraţi, cum ar fi *sisteme de state*, sau altora mai noi, precum *sisteme mondiale*. Apoi demonstrăm că un număr de abordări dominante ale sistemului internaţional, deşi mult prea îngust concentrate asupra lor însele pentru a reprezenta o bază pentru o istorie universală a sistemelor internaţionale, pot totuşi să fie încorporate într-un cadru mai larg. Deşi istoricii universali nu au fost, până acum, tentaţi să folosească sistemul internaţional ca un concept în jurul căruia să construiască o istorie a lumii, interpretările lor pot fi folosite pentru a sprijini cadrul nostru.

După ce am trecut în revistă domeniul în căutarea unor idei folositoare, am definit instrumentele pe care intenţionăm să le folosim pentru a construi relatarea noastră despre modul cum au apărut şi s-au dezvoltat sistemele internaţionale pe parcursul istoriei lumii. Trei tipuri de instrumente intră în joc. În primul rând, noi argumentăm că sistemele internaţionale trebuie diferenţiate sectorial. Teoria RI a înclinat să presupună că sistemele internaţionale sunt în primul rând sisteme politice. Noi argumentăm că este esenţial să separăm sectoarele politico-militar, economic, social şi de mediu ale sistemelor internaţionale. Centrarea exclusivă asupra sistemului politico-militar face imposibilă furnizarea unei relatări comprehensive despre modul cum au evoluat sistemele internaţionale. De exemplu, este important să recunoaştem că, în marea parte a istoriei lumii, sistemele economice internaţionale au fost mult mai extinse decât sistemele politice internaţionale. Această abordare face posibilă conceperea Afro-Eurasiei clasice ca un sistem economic internaţional slab ce unea

un număr de sisteme politico-militare internaţionale separate. O astfel de divergenţă între sistemele economice şi cele politico-militare are implicaţii teoretice şi practice profunde care nu pot fi supuse cercetării dacă sistemele internaţionale sunt tratate în mod nediferenţiat.

Al doilea set de instrumente subliniază faptul că există diferite nivele analitice la care pot fi investigate sistemele internaţionale. Această idee este deja împământenită în literatură. Noi distingem cinci nivele de analiză: sistemic, subsistemic, unitar, subunitar şi individual.

Al treilea set de instrumente este constituit din trei surse explicative care ne pot ajuta să înţelegem modul cum se menţin şi se transformă sistemele: *capacitatea de interacţiune*, *procesul* şi *structura*. Capacitatea de interacţiune se centrează asupra capacităţii sistemice a unităţilor de a menţine legăturile între ele prin circulaţia de bunuri, persoane şi informaţii pretutindeni în sistem. Ea se referă la viteza, raza şi portanţa sistemelor fizice (de exemplu, caravane, nave, linii de cale ferată, avioane) şi sistemelor sociale (norme, reguli şi instituţii) pentru transport şi comunicare. Procesul se referă la tipurile de interacţiune care au loc în realitate (de exemplu, lupta, recunoaşterea politică, comerţul, formarea identităţii, transplantarea florei şi faunei) şi la modelele recurente de comportament care se formează în consecinţă (de exemplu, război, diplomaţie, bani, religie, dezastre). Structura se referă la principiile în funcţie de care sunt aranjate unităţile într-un sistem şi la efectele acelor aranjamente asupra comportamentului unităţilor (de exemplu, anarhie, piaţă, societatea internaţională).

Capacitatea de interacţiune şi procesul sunt destul de simple, dar ideea de structură rămâne controversată. Pluralismul nostru metodologic probabil că va spori această controversă cu privire la locul structurii în teoria RI. Noi extindem provocarea asupra concepţiei lui Waltz despre structură, pe care am abordat-o pentru prima dată în *The Logic of Anarchy*, utilizând istoria lumii pentru a demonstra cât de greşită este de fapt finalitatea dată de Waltz celui de-al doilea eşalon (diferenţierea structurală şi funcţională a unităţilor). Şi întrucât diferenţierea sectorială este o trăsătură fundamentală a cadrului nostru, extindem ideea de structură dincolo de sectorul politico-militar pentru a cuprinde şi sectoarele economic şi sociocultural. Sistemele economice internaţionale sunt structurate fie de către piaţă, fie de către un tip oarecare de mecanism de alocare autoritară – oglindind îndeaproape structurile ce reglementează sistemele internaţionale politico-militare. Structurile socioculturale sunt cel mai dificil de specificat în orice sistem internaţional, dar folosind lucrările Şcolii engleze şi ale constructiviştilor, care s-au centrat asupra ideii unei societăţi internaţionale, devine clar că unităţile internaţionale ale unui imperiu sau o arenă anarhică pot fi constrânse de către o ideologie comună sau de un set de credinţe despre norme şi reguli adecvate de comportament.

Cele trei seturi de instrumente identificate aici sunt prezentate în capitolul 4, iar implicaţiile lor pentru o conceptualizare atotcuprinzătoare a sistemului internaţional

sunt apoi revelate în capitolul 5. Următoarele trei secţiuni ale cărţii (părţile II-IV) aplică registrului istoric cadrul nostru conceptual pentru a oferi o schiţă preliminară despre cum au apărut şi au evoluat sistemele internaţionale. Noţiunea de schiţă este adecvată, deoarece textul nu ia forma unei relatări obişnuite sau detaliate. Ceea ce facem noi este să punem o fibră empirică pe cadrul-schelet lansat în partea I.

După ce am conturat modul în care au apărut şi au evoluat sistemele internaţionale, în partea a V-a vom încerca să rezumăm şi să privim spre viitor. Capitolul 16 pune în aplicare cadrul nostru teoretic la întrebarea dacă în prezent traversăm o altă transformare sistemică. Care sunt dovezile că au loc schimbări fundamentale, analoage celor care au marcat schimbări în epocile anterioare şi care vor conduce epoca modernă, definită de europeni, a sistemului internaţional spre final? Capitolul 17 explorează întrebările adresate teoriei RI, confruntând-o cu testul empiric mult mai amplu care emerge dintr-o perspectivă istorică mondială asupra sistemelor internaţionale. Capitolul 18 analizează provocările pe care le ridică istoricilor universali o abordare a teoriei RI. El compară periodizarea istoriei ce apare când examinăm trecutul din perspectiva teoriei RI cu periodizările asociate cu alte ştiinţe sociale sau perspective istorice. În final, capitolul 19 examinează implicaţiile analizei noastre pentru cercetările ulterioare.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1 SISTEMELE INTERNAȚIONALE, ISTORIA LUMII ŞI TEORIA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7

SISTEMELE INTERNAȚIONALE, ISTORIA LUMII ȘI TEORIA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 1

Sistemele, istoria, teoria şi studiul relaţiilor internaţionale

Unul dintre obiectivele centrale ale acestei cărţi este să ofere un nou mod de a gândi sistemele internaţionale. Deşi sistemul internaţional a fost pe larg analizat de şcolile dominante în RI, conceptul este în continuare contestat. Într-adevăr, este posibil să argumentăm că cele mai importante dezbateri metodologice şi teoretice care au avut loc în RI în a doua jumătate a secolului XX au fost centrate asupra încercărilor de a identifica modalitatea cea mai potrivită de a conceptualiza şi apoi de a analiza sistemul internaţional (aşa cum vom arăta în capitolul 2).

Aceste dezbateri ne spun multe despre motivele pentru care este atât de dificil să conceptualizăm sistemul internaţional, dar nu ne spun şi cum să dezvoltăm o relatare asupra sistemelor internaţionale dintr-o perspectivă istorică mondială. Conceptualizările dominante în RI asupra sistemelor internaţionale rămân „inconsistente" şi unidimensionale, fiind incapabile să contribuie la demersul de a relata întreaga istorie care credem noi că trebuie spusă. Deşi parcimonia este o virtute a teoretizării, suntem de părere că, în absenţa unei forme de teoretizare „mai consistente", un fenomen complex precum sistemele internaţionale nu poate fi înţeles adecvat.

În prima secţiune a acestui capitol explicăm câteva dintre caracteristicile cele mai răspândite ale disciplinei care au împiedicat studenţii de la RI să dezvolte o conceptualizare „mai consistentă" a sistemului internaţional. Apoi, în secţiunea a doua, analizăm istoriografia disciplinei pentru a stabili de ce au fost promovaţi aceşti factori şi pentru a sugera că unele dintre imperfecţiunile conceptului de sistem internaţional utilizat de şcolile predominante în RI pot fi atribuite, cel puţin parţial, americanizării RI, care s-a petrecut pe parcursul secolului XX. Şcoala engleză s-a dezvoltat de-a lungul unor direcţii diferite, ceea ce poate da naştere unei conceptualizări mai bogate şi mai istoricizate a sistemului internaţional. În cele din urmă, vom demonstra cum abordările istorice universale transcend diviziunea istorie/teorie, care a avut ca efect înfrânarea sarcinii de a teoretiza în cadrul RI.

1. Concepţia insuficient dezvoltată a sistemului internaţional

În ciuda a mai bine de un secol de discuţii intense asupra naturii sistemului internaţional, este dificil să negăm cât de precar continuă să fie acest concept. Nici măcar relatările mai sofisticate despre sistemul internaţional nu reuşesc să adreseze unele dintre întrebările cele mai elementare. De exemplu, Waltz (1979, p. 91) vorbeşte despre sistemul politic internaţional în termenii unităţilor independente care coacţionează, dar nu specifică nici cât de intensă şi nici de ce tip este interacţiunea necesară pentru ca un astfel de sistem să existe. Este suficientă *orice* fel de interacţiune sau trebuie să identificăm o limită (sau poate mai multe limite) definite de nivelele, tipurile şi frecvenţele interacţiunii? De o parte a acestei limite se va afla sistemul internaţional, iar de cealaltă parte, seturi de unităţi care au o interacţiune slabă şi nu sunt încă identificate ca sisteme internaţionale. Neorealismul sugerează (fără a adresa această problematică în mod specific) că un sistem internaţional nu ia naştere până când nu se manifestă nivele suficient de înalte de interacţiune (strategică). Pe această bază, poziţia lui Waltz este contradictorie, întrucât un sistem internaţional nu se formează în mod necesar, şi nici măcar probabil, din momentul în care unităţile încep să acţioneze între ele.

Această direcţie de gândire ridică unele întrebări interesante. Care sunt mai exact criteriile pentru specificarea existenţei unui sistem internaţional? Este folositor sau necesar să concepem tipuri diferite de sisteme internaţionale – strategic, economic, cultural – pentru a înregistra semnificaţia diferitelor tipuri de interacţiune? Cât de lungă este perioada din trecut căreia îi putem aplica ideea de sistem internaţional? Cum arată istoria sistemului internaţional şi există oare modele ale dezvoltării sale? Când putem spune că a luat naştere un sistem internaţional global întreg? Cercetarea existentă nu sugerează răspunsuri evidente sau incontestabile la toate întrebările şi, înainte de a trece la sugerarea câtorva posibilităţi, merită să reflectăm asupra motivelor pentru care se întâmplă aceasta. De ce întrebări atât de elementare despre ceea ce este conceptul central al disciplinei rămân nu numai neadresate, dar aproape neformulate în RI? Se întrevăd cel puţin cinci direcţii explicative complementare: prezentismul, anistoricismul, eurocentrismul, anarhofilia şi statocentrismul.

Prezentismul

Disciplina RI s-a centrat îndeosebi asupra istoriei contemporane şi problematicilor politice actuale. Natura trepidantă a subiectului şi nevoia presantă a unei expertize asupra evenimentelor actuale încurajează o perspectivă îndreptată mai degrabă spre viitor decât spre trecut. În consecinţă, destul de puţini specialişti din cadrul disciplinei au beneficiat fie de cunoştinţe istorice vaste, fie de interesul de a le achiziţiona.

Ocazional, autorii vor face incursiuni în trecut, îndepărtându-se de domeniu, dar astfel de incursiuni sunt de obicei ghidate de căutarea unor analogii cu experienţa

europeană modernă, şi nu de interesul de a surprinde caracterul sistemului internaţional la nivelul istoriei (Holsti, 1967, p. 2; Watson, 1992; Wight, 1977). Mergând pe urmele lui Burke (1993, p. xi), facem referire la această perspectivă sub denumirea de prezentism sau cronocentrism (Powelson, 1994), care sugerează că se inversează dictonul privind utilizarea trecutului pentru a înţelege prezentul. În consecinţă, cele câteva momente şi locuri istorice care se aseamănă anarhiei internaţionale a Europei moderne se bucură de o atenţie disproporţionată, îndeosebi Grecia clasică, Italia renascentistă, perioada „statelor războinice" în China din primele secole ale mileniului I î.Hr. şi, într-o măsură mai mică, perioadele „statelor războinice" din Asia de Sud. Deoarece asemenea încercări de a evada din prezentism impun întâietatea prezentului asupra trecutului, ele consolidează problema caracterului anistoric în analiza sistemului internaţional.

Anistoricismul

Anistoricismul nu implică faptul că trecutul nu trebuie să îi preocupe deloc pe savanţii din ştiinţele sociale, ci mai degrabă faptul că aceştia ar trebui să caute legi generale aplicabile atât trecutului, cât şi prezentului. Un astfel de scop este dictat de dorinţa de a emula legile invariabile ale ştiinţelor naturale care se susţin în timp şi spaţiu. Cercetătorii din ştiinţele sociale cu o înclinaţie pozitivistă; nerăbdători să emuleze ştiinţele naturale, caută şi ei să identifice legi imune la variaţia istorică.

În majoritatea domeniilor ştiinţelor sociale a existat o dezbatere constantă cu privire la meritele relative ale anistoricismului şi istoricismului. În antropologie şi arheologie a existat un dezacord profund între formalişti, care subscriu unei poziţii anistorice, şi substantivişti, care subscriu unei poziţii istoriciste. Primii insistă că tipurile de concepte precum comerţul şi profitul sunt universale şi pot fi aplicate indiferent de timp şi spaţiu, iar ceilalţi susţin că astfel de concepte nu au înţeles atunci când sunt aplicate societăţilor tribale, unde nu este posibil să identificăm un sistem economic distinct. Ei insistă că, într-un asemenea context, practicile ce definesc existenţa unui sistem economic nu au o realitate concretă. Considerarea schimbului de bunuri într-o astfel de orânduire drept comerţ răstălmăceşte natura tranzacţiei.

Dezbateri de acest tip au avut loc rar în RI unde, până recent, se accepta că „textura" politicii internaţionale nu s-a schimbat în timp, deoarece „modelele se reproduc şi evenimentele se repetă la nesfârşit" (Waltz, 1979, p. 66). Realiştii secolului XX au presupus că balanţa de putere furnizează baza unei teorii transistorice, care explică modul de comportament al oraşelor-state greceşti la fel de bine cum a explicat şi relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite. În ultimul sfert al secolului XX, anistoricismul realismului a fost din ce în ce mai criticat. Argumentul este următorul: supoziţia facilă că putem compara conflictul dintre Atena şi Sparta cu cel dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică se sprijină pe o „gigantică iluzie optică" (Rosenberg, 1994, p. 90). Comparaţia nu poate fi făcută decât dacă analistul distorsionează profund structurile sociale ce stau la baza şi formează

oraşele-state greceşti. Critici similare au fost îndreptate împotriva încercărilor de a aplica gândirea realistă epocii feudale (vezi Hall şi Kratochwil, 1993, despre Fischer, 1992). După cum vom discuta în capitolul 2, această literatură de-abia acum începe să aibă impact asupra încercărilor de a teoretiza sistemul internaţional.

Eurocentrismul

Eurocentrismul a dat peste cap ştiinţele sociale şi nu este deloc surprinzător că a avut un impact asupra RI. La prima vedere, poate părea că nu este nimic în neregulă cu relatarea eurocentristă familiară despre cum a apărut sistemul internaţional contemporan. Pare să fie adevărat că europenii au creat primul sistem internaţional global, aducând întreaga lume în contact economic şi strategic. Ei au ocupat continente şi le-au impus un sistem de graniţe teritoriale, economii bazate pe comerţ şi administraţii coloniale. Puţinele regiuni pe care nu le-au redus la statutul de colonii (Japonia, Siam, Persia, Turcia, China) au fost obligate să se adapteze modelelor europene pentru a supravieţui. Dar ca şi în cazul anistoricismului, această istorie poate fi relatată numai ignorând sau distorsionând porţiuni mari din trecut. În mod special, aşa cum au demonstrat autori precum Hodgson (1993), relatările eurocentriste ignoră invariabil sistemul afro-euroasiatic, care a existat cu mult înainte ca europenii să înceapă extinderea pe tot globul.

Noi considerăm că această istorie mult mai vastă constituie antecedentul real al sistemului internaţional global contemporan, şi nu identificarea originilor Europei. Într-adevăr, putem analiza originile şi semnificaţia ideii de sistem internaţional şi percepe pe deplin ceea ce i se întâmplă în prezent numai înţelegând dimensiunea sa non-europeană. O astfel de înţelegere necesită mai mult decât selectarea câtorva momente şi locuri din epoca antică şi clasică pe parcursul cărora au dominat pentru scurt timp structuri anarhice similare cu cele ale Europei moderne. Ea se referă la adresarea întregului cuprins al istoriei antice şi clasice în termenii sistemului internaţional şi la ridicarea întrebării : oare ce fel de sistem(e) a(u) existat – în cazul în care a(u) existat astfel de sistem(e) – înainte ca europenii să subordoneze totul modelului lor anarhic? Numai urmând această direcţie putem determina trecutul istoric să răspundă la întrebarea – care sunt condiţiile necesare şi suficiente pentru ca un sistem internaţional să ia naştere?

Eurocentrismul este îndeaproape asociat cu ideea de orientalism. În opinia lui Said (1995 ; Sardar *et al.*, 1993), concepţia culturii şi identităţii europene a câştigat teren începând cu secolul al XVIII-lea, fiind comparată cu Orientul. Europa era percepută ca orientată către exterior, dinamică şi progresistă, în timp ce Orientul era descris ca fiind orientat către interior, stagnant şi decadent. De exemplu, Marx punea în opoziţie dinamismul capitalismului cu modul static de producţie asiatic. Din aceleaşi motive, vibrantul sistem de state european nu era perceput ca având corespondent în Orient. Said insistă că studenţii occidentali ai Orientului au promovat o viziune asupra Estului care i-a ajutat pe europeni să se perceapă ca fiind superiori

restului lumii. Teza orientalistă a fost probabil exagerată (MacKenzie, 1995), dar nu încape îndoială că RI au fost studiate dintr-o perspectivă foarte eurocentristă, însoţită de neputinţa de a accepta modul cum înţelegeau „ceilalţi" non-europeni relaţiile internaţionale şi îşi organizau propria lume.

Anarhofilia

Un al patrulea motiv pentru care întrebările fundamentale despre conceptul central al disciplinei rămân nu numai neadresate, dar practic neformulate îl constituie anarhofilia, în mare măsură o consecinţă a percepţiilor anistorice şi eurocentriste. Această presupunere normativă se manifestă cel mai puternic în neorealism. Realiştii clasici au exprimat adesea sentimente amestecate cu privire la virtuţile anarhiei, iar liberalii au fost înclinaţi să o privească drept principala cauză a războiului şi dezordinii.

Adam Watson (1992, 1997) a lansat un atac la adresa anarhofiliei, argumentând că în cea mai mare parte a istoriei internaţionale din ultimii 5.000 de ani nu a fost anarhică, ci a variat pe un spectru cu anarhia la un capăt, imperiul la celălalt şi hegemonia, suzeranitatea şi dominaţia între ele. Mai mult decât atât, el susţine că atât anarhia, cât şi imperiul sunt condiţii extreme, ale căror instabilităţi naturale tind să împingă regula către sferele mediane ale spectrului. Nu este uşor să ne eliberăm din chingile anarhofiliei, deoarece suntem condiţionaţi de la bun început să gândim sistemul internaţional în termenii anarhiei. Alte discipline nu sunt la fel de constrânse. De exemplu, istorici precum Gallagher şi Robinson (1953) consideră că este adecvat să descriem legăturile dintre Marea Britanie şi America Latină din prima parte a secolului al XIX-lea în termenii unui imperiu informal. În consecinţă, poate fi mai uşor să relatăm istoria Imperiului Britanic, ca şi a Imperiului Sovietic dacă sunt identificate mai curând ca sisteme internaţionale regionale decât ca state din cadrul sistemului internaţional. Teoria lui Watson deschide posibilitatea ca şi cel mai abstract progres teoretic din cadrul disciplinei să fi fost modelat profund şi, cel mai probabil, pe neştiute, de concentrarea inoportună asupra trăsăturilor caracteristice ale experienţei mondiale europeane şi contemporane.

Statocentrismul

Statocentrismul (sau politicofilia), deşi aproape inseparabil de anarhofilie, este un motiv distinct al dezvoltării insuficiente a conceptualizării sistemului internaţional. Desigur, în cadrul disciplinei s-a acordat o atenţie mărită dimensiunilor economică, socială şi de mediu ale relaţiilor internaţionale. Dar tentativele de a conceptualiza sistemul internaţional s-au centrat prioritar asupra dimensiunii politico-militare. Poate şi mai important, politica a fost asociată aproape indisolubil cu statul. Acest lucru nu este atât de surprinzător după cel de-al Doilea Război Mondial, o epocă în care ideea de sistem politic a devenit mai mult decât sinonimă cu statul (Easton, 1953). O generaţie

anterioară de pluralişti din Marea Britanie şi Statele Unite aspira să se dispenseze de ideea de stat atunci când fac analiză politică (Little, 1991, 1996). La începutul secolului XX, pluraliştii au început să argumenteze că legăturile dintre centrele financiare ale lumii erau acum mai apropiate decât fuseseră în trecut cele dintre oraşele din acelaşi stat (Angell, 1912, p. viii). Statul a fost caracterizat de pluralişti ca fiind o „nălucă metafizică", iar în timpul perioadei interbelice au existat încercări experimentale de a analiza relaţiile internaţionale dintr-o perspectivă pluralistă non-statală (Fox, 1975; Wilde, 1991). În anii '60 şi '70 părea posibil ca perspectiva pluralistă să renască şi să se dezvolte o imagine multicentrică şi multistratificată a sistemului internaţional (Burton, 1968; Keohane şi Nye, 1973). Dar pretinşii pluralişti s-au retras şi şi-au reorientat atenţia asupra statului (Keohane şi Nye, 1977; Keohane, 1984). Deşi Rosenau (1990) a susţinut necesitatea de a combina imaginile pluralistă şi realistă ale sistemului internaţional, nu toţi au urmat această direcţie, iar cele mai sofisticate tentative de a conceptualiza sistemul internaţional au fost limitate la perspectiva statocentrică.

Alternativa

În cadrul şcolilor dominante ale RI, conceptul de sistem internaţional a fost descris aproape invariabil în termeni unidimensionali. Evaluarea rezultată este în mod necesar parţială şi, în general, nu se recunoaşte necesitatea unei abordări mai cuprinzătoare a sarcinii de a conceptualiza un fenomen atât de complex. Conceptul prea puţin dezvoltat de sistem internaţional acţionează asupra disciplinei asemenea unei cămăşi de forţă procustiene. Noi sperăm să depăşim slăbiciunile discutate în această secţiune, dezvoltând o abordare nelimitată a sistemului internaţional, lipsită de prejudecăţi legate de natura unităţilor dominante din sistem şi care să nu privilegieze un sector de activitate în defavoarea altora (de exemplu, politica în defavoarea economiei) sau să ofere prioritate unei explicaţii în raport cu altele (de exemplu, să nu ofere prioritate structurii în defavoarea procesului). Pentru a atinge aceste obiective trebuie să ne folosim pe larg atât de istorie, cât şi de teorie. Dar, înainte de asta, merită să analizăm pe scurt cum s-a ajuns ca o astfel de concepţie unidimensională a sistemului internaţional să domine RI.

2. Istoriografia relaţiilor internaţionale

Pe parcursul ultimului deceniu al secolului XX, în noua epocă deschisă de sfârşitul Războiului Rece, RI au fost reevaluate în mai multe rânduri de savanţii deranjaţi de nereuşita disciplinei de a prevedea acest eveniment extrem de semnificativ. Presupusele slăbiciuni ale studiului contemporan al RI au fost frecvent atribuite dominaţiei realismului în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Nereuşita de a dezvolta o concepţie adecvată a sistemului internaţional poate fi atribuită aceleiaşi cauze? Se poate argumenta, în mod plauzibil, că realismul exemplifică toate caracteristicile identificate în secţiunea precedentă. Realiştii sunt preocupaţi să aplice înţelegerea „atemporală" a politicii internaţionale la exigenţele sistemului internaţional contemporan. Accentul pe competiţia dintre state ca trăsătură inerentă a sistemului internaţional anarhic reprezintă marca realismului. Ca atare, anistoricismul pare să fie, în realism, legat de statocentrism şi prezentism. Dar realiştii sunt atraşi şi de anarhofilie şi eurocentrism: politicienii din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea sunt percepuţi ca fiind înclinaţi spre perfecţionarea artei guvernării, prin aceasta stabilizând structura anarhică a sistemului internaţional european. Toate cele cinci caracteristici discutate mai sus au fost atribuite fără echivoc operei realiştilor clasici care au dominat RI după cel de-al Doilea Război Mondial; dar ele sunt prezente şi în lucrările neorealiştilor care au stat în prim-plan în anii '80.

După cum se argumentează adesea, realismul a fost introdus în RI americane de către europeni precum Hans J. Morgenthau, care a fugit în Statele Unite pentru a scăpa de pericolele ce împresurau Europa în anii '30. Aceste figuri-cheie de intelectuali au transferat tezele fundamentale ale realismului în centrul scenei academice din Statele Unite (Guzzini, 1998). Gândirea realistă avea logică în perioada Războiului Rece care a urmat, oricum într-o măsură mai mare decât abordarea idealiştilor interbelici care se încrezuseră în dreptul internaţional şi organizaţiile internaţionale, considerându-le capabile să depăşească îndelungatele imperative ale politicii de putere. Problemele statocentrismului realist şi ale preocupării acestuia pentru putere şi conflict au fost pentru scurt timp readuse în centrul atenţiei în anii '70. Dar când relaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Statele Unite s-au deteriorat din nou la sfârşitul anilor '70, în urma eşecului destinderii, neorealiştii au putut să revină pe o poziţie centrală, unde au rămas până la sfârşitul Războiului Rece. Neorealiştii au distilat esenţa gândirii realiste pentru ca apoi să o asezoneze cu o doză mare de pozitivism ştiinţific. Criticii au argumentat că spoiala ştiinţifică i-a determinat pe mulţi să nu observe adânc înrădăcinatele defecte ale realismului şi a ajutat totodată la aprofundarea şi lărgirea influenţei factorilor incapacitanţi discutaţi în secţiunea precedentă. A rămas în sarcina teoreticienilor marginali să grăbească o revoluţie postpozitivistă în anii '80. Dar aceştia nu reuşesc nici acum, pe măsură ce intrăm în secolul XXI, în a slăbi complet controlul realiştilor asupra cârmei RI şi în a orienta disciplina, în mod decisiv, într-o direcţie antirealistă.

Deoarece RI s-au dezvoltat în acest fel, nu este surprinzător să constatăm că sistemul internaţional este un concept atât de slab dezvoltat. De mai bine de 50 de ani, dezvoltarea sa pare să fi fost împiedicată de realismul importat în Statele Unite din Europa. Dar cât de exactă este această evaluare a felului în care au evoluat RI? Recentele încercări de a reevalua modul cum s-au dezvoltat RI ca disciplină sugerează că istoriografia consacrată trebuie să fie revizuită. Abia atunci va avea consecinţe semnificative asupra felului în care explicăm concepţia slab dezvoltată de sistem internaţional. Reevaluarea porneşte de la discreditarea istoriei familiare, care ne

spune că studiul RI a reprezentat, în mare măsură, un răspuns britanic şi american la ororile Primului Război Mondial şi că dorinţa de a consacra RI ca o disciplină independentă a fost, până de curând, o preocupare îndelungată, dar esenţialmente anglo-americană. Ideea că şcoala anglo-americană de RI s-a născut din cenuşa Primului Război Mondial poate fi acum văzută ca un mit romantic, dar eronat. Originile RI, atât în Marea Britanie, cât şi în Statele Unite, sunt mult mai adânci, dar şi mai puţin îngemănate decât ar sugera legenda. Odată ce rădăcinile au fost descâlcite şi originile lor în Marea Britanie şi Statele Unite datate, evaluarea noastră cu privire la rolul sistemului internaţional în istoriografia disciplinei devine, de asemenea, mai clară, deşi oarecum mai complexă decât permite abordarea convenţională.

Sistemele şi teoria în relaţiile internaţionale americane

Aspectul cel mai fascinant al istoriografiei revizioniste a RI în Statele Unite este recunoaşterea faptului că dezbaterile cruciale care au avut loc în cadrul disciplinei pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a secolului XX îşi au originea în secolul anterior. Schmidt (1998) demonstrează că fundamentele timpurii ale RI în Statele Unite au fost puse de politologi cu mult înainte de Primul Război Mondial, în decursul procesului de dezvoltare a unei teorii a statului. Ei argumentau că statul necesită suveranitate, independenţă şi egalitate, de unde rezultă inevitabil că statele operează într-o arenă anarhică, ce conţine entităţi constituite în mod similar. Politica internă şi internaţională erau descrise ca fiind faţetele opuse ale aceleiaşi monede. Deşi preocupaţi în primul rând de stabilirea scopului şi a domeniului Ştiinţelor Politice, s-a creat astfel un spaţiu pentru analiza relaţiilor internaţionale. Schmidt insistă că, în Statele Unite, RI au fost de la bun început privite ca un subdomeniu esenţial al Ştiinţelor Politice.

Pe la sfârşitul secolului al XIX-lea exista deja o dezbatere foarte activă în Ştiinţele Politice legată de natura statului şi, datorită legăturii teoretice dintre politica internă şi externă, de natura relaţiilor internaţionale. Dezbaterea a continuat şi pe parcursul secolului XX. Susţinătorii unei teorii juridice a statului, derivată din poziţia adoptată de juristul englez John Austin, au insistat că suveranitatea însemna că statele operau într-o stare de natură hobbesiană, care era „atomistă", „non-civică" şi „individualistă" (Willoughby, citat în Schimdt, 1998, p. 90). Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, ideea anarhiei internaţionale ca stare de natură hobbesiană era deja profund înrădăcinată în Ştiinţele Politice americane. Dar teoriei juridice a statului care a generat această imagine i s-au opus cu înverşunare, printre alţii, pragmatişti precum John Dewey şi pluralişti ca Harold Laski. În opinia lui Laski, doctrina juridică a suveranităţii statului reprezenta o ficţiune periculoasă, deoarece o serie de unităţi aveau o personalitate colectivă şi era practic un mit să presupui că statul avea un drept inerent de a subordona aceste entităţi corporative. Criticii teoriei juridice indică, de asemenea, apariţia sindicatelor internaţionale publice, precum Sindicatul Poştal Universal, care au dezvăluit felul în care statele deveneau din ce în ce mai

interdependente. Dezvoltări de acest fel au încurajat viziunea că este mult mai potrivit să ne gândim la sistemul internaţional anarhic ca la o „societate a naţiunilor" decât ca la o „stare de natură". În perioada interbelică, disciplina nu a alunecat într-o fază utopică, ci mai curând imaginea sistemului internaţional ca stare de natură hobbesiană a început să fie din ce în ce mai atacată. Imaginea era considerată anacronică, sprijinindu-se pe o concepţie austiniană a suveranităţii, depăşită şi care nu reuşise să consemneze natura schimbătoare a sistemului internaţional.

Potrivit acestei istoriografii revizioniste, după cel de-al Doilea Război Mondial şi izbucnirea Războiului Rece, îndelungata perspectivă hobbesiană asupra sistemului internaţional s-a reafirmat. Teoreticieni europeni precum Morgenthau au fost cooptaţi să susţină această poziţie, dar pe parcursul procesului ideile lor au fost profund distorsionate. Schmidt (1998, p. 224) observă că Morgenthau „a respins în întregime" imaginea sistemului internaţional ca „stare de natură" hobbesiană. Deşi această evaluare simplifică excesiv poziţia lui Morgenthau, aşa cum vom demonstra în capitolul 2, cu siguranţă imaginea realismului, descrisă în termeni hobbesieni, mai mult ascunde decât relevă.

Recunoaşterea faptului că RI americane reprezintă un vechi subdomeniu al Ştiinţelor Politice are consecinţe importante. Una dintre acestea este că explică nivelul mare de incertitudine legat de statusul RI de disciplină academică, existent în Statele Unite. Într-un sondaj realizat la mijlocul secolului XX (Manning, 1954), Harold Sprout, o figură importantă în dezvoltarea acestui subiect, şi-a exprimat o serie de îndoieli cu privire la „virtutea sa pedagogică inerentă". Douăzeci de ani mai târziu, William Fox (1970, p. 29) putea încă să identifice un oarecare sentiment de „inferioritate" la studenţii de la RI în momentul în care disciplina lor era comparată cu alte ştiinţe sociale. Până la sfârşitul secolului, se făcea încă referire, atât în cadrul, cât şi în afara disciplinei, la „slăbiciunea" şi „trivialitatea" teoretizării în RI (Ryan, 1998; Walker, 1988). La suprafaţă, astfel de preocupări sunt surprinzătoare. La urma urmelor, în cea de-a doua jumătate a secolului XX, subiectul şi-a intrat în drepturi. Se realizaseră multe manuale apreciate şi se formaseră asociaţii profesionale. Numărul publicaţiilor dedicate acestui domeniu de cunoaştere a crescut constant. Totuşi, pe măsură pe intrăm într-un nou secol, în care relaţiile internaţionale sunt predate şi studiate într-un număr crescând de state, disciplinei americane a RI pare încă să îi lipsească statutul acordat economiei, antropologiei, sociologiei şi ştiinţelor politice.

Statutul de subdomeniu al RI explică rolul anormal jucat de ideea de sistem internaţional în RI americane. Termenul a devenit din ce în ce mai proeminent după cel de-al Doilea Război Mondial, când ideea de „sistem" se considera că juca în Ştiinţele Politice un rol important pentru definirea limitelor tuturor ştiinţelor sociale. De exemplu, David Easton a susţinut că era esenţial să fim capabili să localizăm Ştiinţele Politice pe „harta generală a ştiinţelor sociale" şi că „ideea de *sistem* politic se dovedeşte a fi un punct de plecare potrivit şi inevitabil" (1953, p. 96). Alte ştiinţe sociale, precum economia, sociologia şi antropologia, au fost demarcate într-o manieră similară. Este interesant de notat că, deşi Easton şi-a dat seama că sistemul

politic este un subsistem al sistemului social, el nu a sugerat că însuşi sistemul social este un subsistem al unui sistem internaţional mult mai vast. O astfel de afirmaţie nu era compatibilă cu vechea idee că RI sunt un subdomeniu al ştiinţelor politice. O astfel de legătură instituţională a fost cea care a asigurat menţinerea anarhofiliei şi a statocentrismului ca trăsături-cheie ale RI americane.

Totuşi, gândirea sistemică nu era asociată numai cu limitele disciplinei, ci era strâns legată de transformarea „behavioristă" sau „pozitivistă", care încerca să dea asigurări că rigoarea metodologică şi tehnica ştiinţelor naturale aveau să prevaleze în faţa celor sociale. Atracţia faţă de teoria sistemică generală a fost o parte a acelui proces. Opera lui David Easton privitoare la sistemul politic a rezumat o astfel de orientare „ştiinţifică". Easton intenţiona să utilizeze ideea de sistem pentru a identifica relaţiile recurente ce deschid calea formulării unei teorii despre comportamentul sistemului politic al „lumii reale". Accentul pe teoria sistemelor în RI americane din a doua jumătate a secolului XX este asociat şi cu dorinţa de a dezvolta disciplina de-a lungul direcţiilor ştiinţifice. Teoreticieni precum Kaplan (1957), Singer (1961) şi Waltz (1979), asociaţi cel mai îndeaproape ţelului de a transforma RI într-o ştiinţă, s-au concentrat asupra ideii de sistem internaţional şi au identificat existenţa sistemelor făcând apel la modele recurente de comportament. Dorinţa de a consacra RI ca disciplină ştiinţifică a încurajat, fără îndoială, o abordare anistorică a analizei.

Promovarea unei înţelegeri teoretice şi ştiinţifice a relaţiilor internaţionale a fost, de asemenea, asociată încercării de a se elibera de disciplina istorie. Behavioriştii credeau că istoricii prezintă trecutul ca pe o serie unică de evenimente, astfel încât relatările lor descriptive despre trecut nu puteau fi folosite în mod util pentru a dezvolta o înţelegere teoretică sau ştiinţifică a relaţiilor internaţionale (McClelland, 1958; Morgenthau, 1970, p. 67). Astfel de teoreticieni nu pun la îndoială nevoia de a analiza dovezile istorice, ci subliniază că o astfel de analiză nu poate fi înfăptuită din perspectiva oferită de istoric. Ca atare, specialiştii în RI trebuie să reexamineze dovezile istorice brute folosindu-se de instrumentele ştiinţelor sociale. O asemenea dihotomie reflectă opinia că, în timp ce specialiştii din ştiinţele sociale dezvoltă explicaţii teoretice printr-o distilare constantă a faptelor, istoricii se bazează pe acumularea permanentă de fapte pentru a explica apariţia unor evenimente unice (Hexter, 1971). Metoda a fost uneori desconsiderată prin afirmaţia că istoria nu este nimic altceva decât studiul unei înşiruiri de lucruri. Se pleacă de la premisa că istoricii evită teoria şi sunt interesaţi pur şi simplu de identificarea şi apoi de descrierea unui anumit şir de evenimente. După cel de-al Doilea Război Mondial, prevalenţa acestei abordări în ştiinţele sociale l-a determinat pe Meehan (1968, p. 109) să identifice o „generaţie de specialişti în ştiinţele sociale cu puţine informaţii istorice şi cu şi mai puţin interes faţă de istorie". În RI, McClelland (1958), un bine-cunoscut teoretician al RI, a susţinut existenţa unei rupturi de ceea ce considera ca fiind „mâna moartă" a istoricului, care întârzia dezvoltarea disciplinei. Spre sfârşitul secolului XX, Richardson putea încă să observe „separarea artificială dintre disciplinele istoriei internaţionale şi relaţiilor internaţionale", deşi importanţa înţelegerii

istorice începea să fie apreciată în ştiinţele sociale. Anistoricismul şi prezentismul au dăinuit ca trăsături definitorii ale RI americane.

Nu încape îndoială că statutul RI americane, ca disciplină independentă, a fost favorizat de izbucnirea Războiului Rece şi de emergenţa Statelor Unite ca superputere. Hoffmann (1977) argumentează că, în acel moment, RI s-au conturat ca o „ştiinţă socială americană". A început să se cultive o diviziune informală a muncii, în care Ştiinţele Politice analizau ceea ce se petrecea în cadrul statului, iar RI explorau ceea ce se petrecea în afara acestuia (Easton, 1981). Diviziunea a consolidat imaginea intern/extern asupra statului pe care pragmatismul şi pluralismul începuseră să o pună la îndoială în prima jumătate a secolului. Ideile lor au fost complet pierdute din vedere în ştiinţele politice americane, astfel că au trecut aproape 25 de ani înainte ca RI americane să înceapă să indice legăturile transnaţionale foarte complexe ce se formează între actorii interni care operează în diferite state. Astfel de legături au instituit o concepţie mult mai profundă asupra sistemului internaţional, o concepţie care s-a extins până la structura ierarhică a statului. Ele au traversat totodată frontierele statale şi au pus la îndoială ideea că sistemul internaţional are în mod esenţial un caracter politic. Dacă acceptăm premisa de bază a teoriei sistemice generale, că totul este interconectat, atunci se poate considera că sistemul internaţional cuprinde, în principiu, tot ceea ce se întâmplă în lume. Ideea începe să rezume vastitatea şi profunzimea întregii activităţi umane, determinând RI să devină un studiu asupra omenirii ca întreg.

Metaforele schimbătoare utilizate pentru a descrie sistemul internaţional în această perioadă surprind cu acurateţe transformarea. Timp de douăzeci de ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, teoreticienii RI au fost destul de mulţumiţi să conceapă constituirea sistemului internaţional în termenii statelor ca bile de biliard care se ciocnesc una de alta (Wolfers, 1962, p. 19). Metafora este asociată cu abordarea realistă. Dar, pe la jumătatea anilor '60, a început să fie promovată o imagine foarte diferită a sistemului internaţional, care descria relaţiile internaţionale în termenii unor pânze de păianjen ţesute pretutindeni pe glob, la nivele diferite (Burton, 1968, 1972). Metafora a venit în sprijinul abordării pluraliste. În ultimele trei decenii ale secolului XX a existat o dezbatere constantă între realişti – care insistau că statul continuă să reprezinte actorul dominant într-un sistem internaţional conceptualizat esenţialmente în termeni politici – şi pluralişti – care argumentau că legăturile transnaţionale economice şi sociale, precum şi cele politice, din ce în ce mai numeroase, eliminau semnificaţia statului şi transformau natura sistemului internaţional.

Întrucât pluraliştii cereau ca ideea de sistem internaţional să includă un volum de activitate din ce în ce mai mare, exista pericolul ca el să facă implozie. Cu siguranţă, obiectivul iniţial al localizării sistemului internaţional în centrul încercărilor de a consacra RI ca disciplină coerentă şi independentă în cadrul ştiinţelor sociale era subminat, deşi, în acelaşi timp, se contura posibilitatea (care până în prezent nu a fost explorată cu succes) ca RI să devină un fel de metadisciplină, acaparând dimensiunea macro a celorlalte ştiinţe sociale. Menţinerea unei abordări statocentrice asupra

sistemului internaţional a ajutat la păstrarea ideii de RI ca disciplină independentă. Adoptarea unei abordări mai pluraliste a sistemului internaţional nu numai că a subminat coerenţa RI, ci a încurajat totodată hotarele altor discipline să devină mai puţin rigide. Toate ştiinţele sociale au aspirat să îşi menţină independenţa, presupunând că sistemele cu care lucrează sunt închise.

Dacă această relatare este corectă, atunci ar fi mult mai simplu să afirmăm că presupusa dominaţie a realismului în RI americane este vinovată de slaba conceptualizare a sistemului internaţional. Realismul a fost contracarat de forme de pluralism care au oferit o abordare mult mai bogată. Chestiunea poate fi lămurită în continuare prin analizarea rolului gândirii sistemice în Şcoala engleză.

Sistemele, istoria şi Şcoala engleză

Istoriografia lui Schmidt asupra originilor RI americane nu are nici un echivalent britanic, dar există un interes crescând pentru istoriografia Şcolii engleze (Dunne, 1998). Şcoala, fondată la sfârşitul anilor '50, era alcătuită din istorici, teoreticieni şi practicieni ai RI, iar acest amestec, fără îndoială, ajută la explicarea abordării lor distincte a relaţiilor internaţionale. A gândi în termeni de sisteme era foarte important pentru Şcoala engleză, dar abordarea s-a diferenţiat clar de cea adoptată în RI americane. În primul rând, poate părea că diferenţa este doar una de terminologie, Şcoala engleză referindu-se mai curând la un „sistem de state" decât la ideea mai familiară şi recent împământenită de sistem internaţional. Cu toate acestea, în Statele Unite, conceptul de „sistem de state" nu poate fi folosit fără a se suprapune în mod confuz cu discuţiile despre politica internă a Statelor Unite. Am devenit atât de obişnuiţi să ne gândim la sistemul internaţional ca la un sistem de state, încât conceptul de „sistem de state" are o sonoritate arhaică. Însă tocmai această rezonanţă cu trecutul a determinat Şcoala engleză să fie atrasă de concept. Termenul poate fi datat la sfârşitul secolului al XVII-lea, când juristul german Pufendorf a definit „sistemul de state" drept „un grup de state care sunt atât de conectate, încât constituie un singur întreg, ai cărui membri îşi păstrează suveranitatea" (citat în Wight, 1977, p. 21). Şcoala engleză a mai fost atrasă de concept şi pentru că era folosit în diplomaţia europeană. Pentru ca un sistem de state să existe, politicienii trebuiau să îi recunoască existenţa. Reprezentanţii Şcolii engleze au fost, de asemenea, impresionaţi de felul în care şcoala de istorici de la Göttingen utiliza acest concept la începutul secolului al XIX-lea. De exemplu, unele dintre ideile-cheie dezvoltate de Şcoala engleză au fost prefigurate în manualul de istorie realizat pentru prima dată de Heeren (1857), după Războaiele Napoleoniene.

Heeren a recunoscut că în trecut existaseră câteva sisteme de state, dar a subliniat că sistemul de state european a fost cel mai sofisticat. Deşi Heeren a recunoscut că existase o formă primitivă de balanţă de putere în sistemele de oraşe-state greceşti şi italiene, a accentuat că niciunul dintre sistemele de state anterioare nu atinsese maturitatea sistemului de state european. Şcoala engleză a adoptat exact acelaşi tip

de argument, afirmând că complexitatea oricăror sisteme de state era determinată de complexitatea ideilor şi a instituţiilor dezvoltate de statele din sistem. Ea a argumentat prin faptul că balanţa de putere, diplomaţia, dreptul internaţional şi suveranitatea erau idei care se impuseseră cu adevărat numai în sistemul de state european.

În contrast cu şcoala dominantă în RI americane, Şcoala engleză nu era constrânsă de ideea că studiul istoriei şi dezvoltarea teoriei sunt incompatibile. Reprezentanţii ei şi-au dat seama că mulţi istorici observă tiparele din istorie şi presupun că este posibil să înţelegem de ce apar astfel de tipare. Butterfield, în special, era conştient că istoricii sunt înclinaţi să opteze pentru supoziţia că, în istorie, acţionează nişte tipare mari. Era îndeosebi preocupat de ceea ce el numea *interpretarea Whig*, prin care se referea la tendinţa istoricilor de a interpreta trecutul în termenii prezentului. Teza „sfârşitului istoriei" a lui Fukuyama (1992, 1998) poate fi privită din acest punct de vedere. Prin contrast, Butterfield (1949, p. 10) credea că istoricului i se cere să dezvăluie cât de diferit este trecutul de prezent. Şcoala engleză a evitat anistoricismul şi a presupus că existau diferenţe semnificative între modelele de comportament care se dezvoltaseră în diferite sisteme de state. Reprezentanţii ei doreau să fie capabili să arate că, de pildă, comportamentul în sistemul de oraşe-state grecesc şi italian era diferit de comportamentul în sistemul european de state, deoarece grecii şi italienii nu reuşiseră să dezvolte ideea balanţei de putere (Wight, 1977; Butterfield, 1966). Pentru reprezentanţii Şcolii engleze, înţelegerea sistemelor internaţionale poate fi promovată cel mai eficient pe baza metodei istorice şi comparative.

Cu toate acestea, perspectiva Şcolii engleze asupra teoriei, şi nu accentul pe istorie este ceea ce pare să diferenţieze Şcoala engleză de abordarea sistemică din RI americane. Şcoala engleză presupune că, pentru a înţelege modelele de comportament dintr-un sistem, este necesar să înţelegem ideile culturale ce stau la baza acţiunilor statelor care operează în sistem. Dimpotrivă, în RI americane, există o credinţă adânc înrădăcinată printre teoreticienii sistemici că, pentru a înţelege comportamentul sistemelor internaţionale, este necesar să mergem dincolo de înţelegerea actorilor internaţionali. Singer crede că specialiştii din ştiinţele sociale pot identifica modele sistemice de care actorii internaţionali pot să nu fie conştienţi. Din aceleaşi motive, Waltz insistă că balanţa de putere apare ca o consecinţă neintenţionată a acţiunii statelor, iar un astfel de model se va forma într-o arenă anarhică indiferent dacă statele sunt sau nu conştiente de el. Vom analiza această poziţie, mai în detaliu, în capitolul 2. Dar merită semnalat aici că în special Bull a fost sensibil la capcanele exagerării unei direcţii de argumentare. El a afirmat că „nu suntem suficient de flexibili în legătură cu ideea pe care o avem asupra a ceea ce este un „sistem". Morton Kaplan consideră sistemul internaţional un „sistem de acţiune". Putem selecta orice domeniu şi putem căuta modele de relaţii între state în acel domeniu. Se va forma un fel de „sistem". Nu este nevoie să postulăm nici măcar o oarecare conştientizare a sistemului între statele implicate (Dunne, 1998, p. 125). Ceea ce este cel mai interesant la această evaluare e faptul că Şcoala engleză era conştientă de poziţia americană divergentă şi, după cum vom vedea în capitolul următor, intenţiona să o ia în considerare.

Şcoala engleză evită eurocentrismul, anistoricismul, prezentismul, iar prin lucrarea mai recentă a lui Watson (1992), discutată mai sus, anarhofilia şi statocentrismul. Nu este deci surprinzător că folosim multe dintre ideile sale în cadrul nostru teoretic. Dar, deşi Şcoala engleză ne-a arătat calea, ideile sale nu au putut fi îmbinate într-o manieră sistematică. Mai mult, deşi abordarea sistemică a Şcolii engleze a dus la o concepţie mai consistentă asupra sistemului internaţional decât orice altă noţiune regăsită în RI americane, ea nu este nici pe departe suficient de consistentă pentru a dezvălui modul cum a evoluat sistemul internaţional de-a lungul istoriei lumii. Opera istoricilor universali luminează indirect istoria sistemului internaţional, dar cum aceştia nu au folosit conceptul, relatările lor cu privire la el sunt în cel mai bun caz parţiale şi deductive.

3. Istoria lumii

Ideea că istoricii adună evenimentele într-un fir narativ subestimează complexitatea modului în care funcţionează relatările. De asemenea, nu armonizează diversele abordări ce pot fi constatate printre istorici. Abordările variază, în primul rând, în funcţie de durata de timp asupra căreia se centrează, şi pe această bază pot fi împărţite în „sinonimiste" şi „divizioniste"* (Hexter, 1979). „Divizionştii" sunt interesaţi să dezvolte imagini din ce în ce mai detaliate ale unor perioade de timp din ce în ce mai mici, iar „sinonimiştii" doresc să furnizeze imagini ale unor intervale temporale din ce în ce mai mari. La capătul extrem al acestui spectru se găsesc istoricii universali care doresc să creeze o imagine a lumii de la începuturi până în prezent. Aşa cum vom vedea în capitolul 3, unii istorici sunt sceptici cu privire la o astfel de abordare. Dar McNeill (1986, p. 71) observă aprobator că: „Istoria universală a fost odată socotită singura bază raţională pentru înţelegerea trecutului". De exemplu, Rashid al-din Tabib, un istoric de curte la Tabriz, a realizat la începutul secolului al XIV-lea o istorie a lumii care cuprindea întreaga Eurasie (Rice, 1976).

Istoricii universali presupun, în general, că ei nu procedează altfel decât oricare alt istoric. Dar poate cea mai cunoscută abordare a „sinonimizării", Şcoala franceză a *Analelor*, cel mai îndeaproape asociată cu opera lui Braudel, a argumentat într-o manieră mai conştientă că istoria nu se preocupă pur şi simplu cu *evenimentele* de suprafaţă, care fac obiectul unor schimbări rapide în timp, ci trebuie să ia în considerare şi *procesele*, observabile de-a lungul unor perioade mai lungi de timp, şi

---

* În ştiinţele naturale şi în cele sociale, taxonomiile sunt în general considerate ca ţinând de două mari orientări: orientarea numită sinonimizare, sau *lumping*, şi care clasifică organismele, obiectele, perioadele istorice etc. în categorii mari, în baza unor caracteristici generale majore; şi orientarea numită divizionistă sau *splitting*, ce clasifică organismele, obiectele, perioadele istorice etc. în categorii mici şi multiple, în funcţie de caracteristici particulare, minore (n.tr.).

structurile, care devin vizibile numai pe parcursul *duratei lungi* (*longue dureé*). Idei similare sunt implicite în lucrările lui McNeill, Toynbee şi ale altora care au relatat istoria lumii ca o istorie a civilizaţiilor. Ideile Şcolii franceze au avut un impact foarte mare. Cu siguranţă nu mai este controversat să susţinem că diviziunea dintre istorie şi ştiinţele sociale pare „din ce în ce mai bizară, născocită şi inutilă" (Abrams, 1982, p. 1).

Dar, de asemenea, putem regăsi în acest val de istorici universali o încercare conştientă de a se distanţa de opera acelor exponenţi ai ştiinţelor sociale care au încercat să dărâme barierele ce separau ştiinţele sociale de istorie. Fernandez-Armesto (1996, p. 7), care a oferit o relatare a ultimilor 1.000 de ani, susţine că opera sa este rezultatul artei creative, ce analizează activităţile cavalerilor şi ale ţăranilor, dar şi nu feudalismul, ale negustorilor şi finanţiştilor, dar nu şi ale capitalismului. Feudalismul şi capitalismul sunt, desigur, concepte teoretice şi dau apă la moara ştiinţelor sociale. Poate părea că prăpastia dintre istorie şi ştiinţele sociale este la fel de largă ca întotdeauna.

Vom studia opera istoricilor universali în capitolul 3, deoarece o mare parte a ei a prefigurat sau a influenţat direct cadrul nostru teoretic. Dar înainte de a încheia acest capitol trebuie să atragem atenţia asupra operei sociologului Immanuel Wallerstein, care a anticipat unele dintre acţiunile pe care noi dorim să le înfăptuim. În anii '70, Wallerstein a început să susţină că marea slăbiciune a ştiinţelor sociale este faptul că operau pe baza sistemelor închise. El s-a opus hotarelor interdisciplinare ce separau ştiinţa politică, economia şi sociologia, hotarului ce despărţea istoria de ştiinţele sociale şi hotarului care izola sistemele politice, economice şi sociale de lumea mai largă. El a subliniat importanţa ideii de „sistem mondial" ca unitate de bază a analizei în ştiinţele sociale pentru a depăşi aceste bariere. Surprinzător este faptul că, deşi RI ar fi trebuit să fie în măsură să demonstreze tezele lui Wallerstein, disciplina nu a reuşit să facă acest lucru. Practic, Wallerstein nici măcar nu a menţionat RI. Şi mai tulburător pentru RI, influenţa lui Wallerstein a devenit rapid universală. În mai puţin de 20 de ani, teoreticieni din toate ştiinţele sociale, inclusiv din RI, s-au familiarizat cu ideile lui şi multele critici lansate la adresa lor. La fel de important, conceptele asociate sistemelor mondiale sunt acum folosite în mod constant în cadrul acestor discipline. Nu există nimic care să semene unui teoretician al sistemului internaţional din RI. Conceptul nu a avut ecou dincolo de ceea ce s-a dovedit a fi limitele trasate în jurul studiului relaţiilor internaţionale. Este greu de evitat concluzia că, în ciuda acestor eforturi, disciplina RI nu a reuşit să-şi stabilească o poziţie sigură în panteonul ştiinţelor sociale. Astfel încât, în loc să integreze celelalte ştiinţe sociale, RI sunt oarecum în pericolul de a fi umbrite sau reincluse în acestea.

4. De ce preferăm eticheta de „sisteme internaţionale" ?

Termenul *internaţional* a fost inventat de Jeremy Bentham la sfârşitul secolului al XVIII-lea pentru a face diferenţa între dreptul intern şi cel internaţional. Înainte de Bentham, dreptul internaţional era denumit în limba engleză „dreptul naţiunilor". Bentham a considerat că expresia este inadecvată, deoarece nu reuşea să surprindă faptul că un drept de acest tip reglementa relaţiile *dintre*, şi nu din interiorul naţiunilor, deşi considera de la sine înţeles că naţiunile şi statele sunt sinonime (Suganami, 1978). Conceptul lui Bentham s-a dovedit puternic, astfel că, în prezent, el nu se mai referă doar la relaţiile dintre state, ci acoperă orice relaţie care se extinde dincolo de graniţele statelor, fie ea o partidă „internaţională" de fotbal, migraţia „internaţională" a indivizilor sau „problema internaţională" a abuzului de droguri. Având în vedere potenţialul anacronic, poate părea contrariant din partea noastră să dorim să păstrăm conceptul de *sistem internaţional*, dar există mai multe motive pentru a face acest lucru. Din unele puncte de vedere, termenul *interstatal* sau mai vechiul *sistem de state* ar reprezenta o descriere mai fidelă a unei mari părţi din ceea ce se face în RI. Sau de ce să nu folosim conceptul mai cuprinzător de *sistem mondial*? Există câteva motive pentru care preferăm să rămânem la *sistemul internaţional*.

În primul rând, principalii rivali ai conceptului de *internaţional* sunt *mondial* şi *global*, ambele concentrându-se mai curând asupra unei anverguri geografice decât asupra naturii relaţiilor implicate. Deşi sistemul internaţional a devenit global, aceasta este o dezvoltare relativ recentă. Noi dorim să problematizăm chestiunea momentului în care sistemul internaţional a devenit global.

În al doilea rând, vrem să preluăm ambiguitatea care, în prezent, este inerentă termenului *internaţional*. El are conotaţii atât politice, cât şi sociologice. Ca atare, poate cuprinde atât relaţiile interstatale, cât şi cele transnaţionale. Deoarece dorim să lăsăm deschisă chestiunea tipului de unităţi potrivite pentru analiza sistemului internaţional, o astfel de ambiguitate poate fi folosită în avantajul nostru. „Sistemul de state" al Şcolii engleze este prea explicit statocentric pentru nevoile noastre.

În al treilea rând, conceptul de *sistem mondial* este în prezent asociat cu Wallerstein şi discipolii săi (vezi capitolul 3), iar noi nu dorim să fim confundaţi cu această şcoală.

În al patrulea rând, unul dintre ţelurile acestei cărţi este de a reafirma autonomia RI ca domeniu de studiu distinct. Noi considerăm ideea de sistem internaţional ca fiind crucială pentru acest proiect. Există o dezbatere îndelungată şi complexă despre statutul RI ca ramură a cunoaşterii. Pe de o parte, relaţiile internaţionale nu sunt alcătuite din altceva decât din ceea ce Wight numea „marginea dezordonată" a politicii interne. Până la un punct, în joc nu se află nimic altceva decât respectul de sine al specialiştilor din RI care doresc să-şi atribuie statutul de a opera într-o ramură bine definită a cunoaşterii. Dar dacă studiul relaţiilor internaţionale va fi inclus în alte discipline, politologii preluând sectorul politic, iar economiştii asumându-şi

responsabilitatea pentru sectorul economic, vom înţelege relaţiile internaţionale într-o manieră foarte fragmentată. În aceste condiţii, relaţiilor internaţionale le-ar fi atribuit mult prea des un statut periferic în cadrul altor discipline, iar subiectul îşi va pierde nu numai coerenţa, ci şi prioritatea. Aşadar, ideea de sistem internaţional este necesară pentru a consolida studiul relaţiilor internaţionale ca domeniu independent. Realizarea unui asemenea obiectiv necesită însă fundaţii mai adânci, pe care să construim o altă înţelegere a sistemului internaţional decât cea care există în prezent, iar unul dintre ţelurile noastre este să aşezăm aceste fundaţii.

Anticipând discuţia din capitolul 3, al cincilea motiv ar fi acela că ideea de sistem internaţional ne permite să stabilim legături transdisciplinare între opera istoricilor universali şi teoriile ştiinţelor sociale din RI. Fără astfel de legături nu putem pune bazele unei discipline. Mai multe despre aceasta în secţiunea a treia de mai sus şi în capitolul 3 de mai jos.

5. Concluzii

Din punctul nostru de vedere, sistemul internaţional reprezintă un subiect de o dimensiune şi complexitate atât de mari, încât nu poate fi abordat decât dintr-o perspectivă sistemică sau generală, şi în nici un caz dintr-una axată pe evenimente şi particularizată. O perspectivă sistemică presupune că, dintr-o multitudine de evenimente ce alcătuiesc relaţiile internaţionale, este posibil să extragem modele şi regularităţi ce relevă existenţa sistemelor internaţionale. Aşadar, pentru a înţelege relaţiile internaţionale, trebuie să pornim de la examinarea sistemelor în ansamblu, şi nu de la analizarea părţilor lor componente. De aceea, începem cercetarea din următoarele patru capitole cu un set de teorii generalizante, după care le vom introduce în relatarea istorică din părţile II-V.

Nereuşita istoriei şi teoriei de a-şi uni forţele a condus la o slabă înţelegere a relaţiilor internaţionale. Considerăm că ideea de sistem internaţional este cel mai bun loc posibil unde se pot întâlni istoria şi teoria. Stabilind un cadru mai larg pentru sistemul internaţional, sperăm să facilităm sarcina unirii operei istoricilor şi teoreticienilor, iar prin sporirea înţelegerii noastre teoretice şi istorice asupra sistemului internaţional, să extindem înţelegerea generală asupra relaţiilor internaţionale. Aşadar, noi privim această carte ca pe un mariaj între *durata lungă* şi o abordare sistemică a RI. Scopul nostru este să schimbăm fundamental modul în care este definit şi înţeles subiectul RI nu numai de către propriii săi practicieni, ci şi de cei interesaţi de dimensiunea macro a ştiinţelor sociale şi de istoricii universali.

Capitolul 2

Concepții concurente asupra sistemului internațional

Deşi ideea de sistem internaţional este general acceptată în RI, criticii argumentează că introducerea terminologiei sistemice în studiul relaţiilor internaţionale nu a făcut decât să ofere o sursă de confuzie şi obscurantism. În opinia lor, „sistem" nu înseamnă altceva decât o interrelaţionare între părţile componente. Întrucât înţelesul unui sistem nu poate fi extins dincolo de această limită, el ar trebui ignorat, deoarece este deopotrivă „de necontestat şi inutil" (Weltman, 1973, p. 100). Din această perspectivă, a defini căsătoria ca un sistem deoarece soţii şi soţiile interrelaţionează nu aduce nimic nou înţelegerii de către noi a mariajului. Din acelaşi motiv, a identifica relaţiile dintre state în termenii unui sistem este la fel de inutil. Potrivit acestor critici, termenul a intrat în limbajul comun pur şi simplu pentru că oferă pretinselor ştiinţe sociale aparenţa falsă a unei rigori ştiinţifice. Însă criticii nu recunosc că dezbaterile teoretice din cadrul RI au conceptualizat în diferite moduri sistemul internaţional, dintre care marea majoritate, după cum demonstrăm noi, invalidează argumentul lui Weltman că un sistem nu înseamnă mai mult decât o interrelaţionare între părţile sale.

Deşi această direcţie criticistă poate fi combătută, rămâne problema că specialiştii în RI nu au ajuns la nici un consens referitor la ceea ce se înţelege prin sistem. În ciuda evoluţiei destul de impresionante a gândirii sistemice din cadrul RI de-a lungul ultimilor 50 de ani, teoreticienii RI încă mai lucrează din perspective radical diferite. Nu numai că abordările concurente de conceptualizare a sistemul internaţional au rămas nerezolvate, dar mult prea des anvergura teoretizării nu a fost configurată complet. O consecinţă este că diferenţa dintre abordările sistemice rivale ale relaţiilor internaţionale nu a fost apreciată în mod adecvat. O altă consecinţă este că înţelegerea gândirii sistemice la nivelul RI este mai puţin sofisticată decât ar trebui.

O parte a problemei este că teoreticienii sistemici cei mai conştiincioşi din punct de vedere metodologic au înclinat să fie monişti teoretici şi metodologici în acelaşi timp, privind sistemul dintr-o perspectivă unidimensională. De exemplu, Waltz şi-a dezvoltat teoria despre sistemul internaţional în termeni pur politici, cucerind notorietatea. Noi lucrăm pe baza supoziţiei metodologice, total opusă acestor monişti

teoretici, că pluralismul teoretic este esenţial pentru a avea o înţelegere efectivă şi comprehensibilă a sistemelor internaţionale. Însă este necesară o formă oarecare de sinteză. După cum vom vedea, există gânditori sistemici care au adoptat o poziţie de pluralism teoretic şi metodologic, dar cum aceştia s-au numărat în general printre gânditorii cel mai puţin conştiincioşi metodologic din cadrul disciplinei, nici implicaţiile abordării lor nu au fost subliniate şi nici lipsurile abordării lor nu au fost analizate.

Deoarece ideea de sistem internaţional a constituit miezul disciplinei, literatura referitoare la acest concept este foarte bogată, însă majoritatea lucrărilor se înscriu pe linia a trei şcoli majore. Şcoala *behavioristă* a început prin a argumenta că studiul relaţiilor internaţionale a fost obstrucţionat de imposibilitatea de a contura o abordare sistematică a culegerii şi analizei datelor despre activitatea desfăşurată în sistemul internaţional. *Neorealiştii* au răspuns că behavioriştii nu au apreciat caracteristicile esenţiale ale teoriei sistemice. În cele din urmă, *constructiviştii* au lansat o provocare postpozitivistă neorealiştilor, pe care i-au acuzat de crearea unei distincţii eronate între structura sistemului şi structura unităţilor sale componente, nereuşind să înţeleagă faptul că ele se constituie reciproc. Noi vom examina aceste şcoli mai ales în termenii principalilor teoreticieni reprezentativi: Singer pentru behaviorism, Waltz pentru neorealism şi Wendt pentru constructivism. Încheiem capitolul analizând opera teoreticienilor ce recurg la o abordare teoretică pluralistă a sistemului internaţional, în special Morgenthau, Bull, dar şi unii dintre teoreticienii economiei politice internaţionale, abordare care se potriveşte în mai mare măsură cu propria noastră orientare.

1. Singer şi concepţia behavioristă asupra sistemului internaţional

Singer porneşte de la premisa că orice aspect al realităţii poate fi caracterizat în termeni de unităţi ce interacţionează şi formează un sistem. În consecinţă, este întotdeauna posibil să analizăm realitatea fie din perspectiva sistemului, fie din cea a unităţilor. Probleme apar în condiţiile în care numai una dintre perspective este adoptată, excluzând-o pe cealaltă. Aşadar, bine-cunoscutul reproş că un analist nu poate vedea pădurea (sistemul) din cauza copacilor (părţile componente) sugerează că problemele apar atunci când analiştii se împotmolesc atât de tare în detaliile părţilor componente, încât nu se pot concentra asupra modelelor mai generale care se află chiar sub ochii lor. Dar această dificultate trebuie comparată cu cealaltă problemă, la fel de complicată, aflată la celălalt capăt al spectrului, în care analiştii pot vedea pădurea, dar nu şi copacii. În acest caz, totalitatea unui sistem este în centrul atenţiei, dar în defavoarea detaliilor. Vom discuta mai în amănunt în capitolul 4 modul în care teoria sistemică ne încurajează să schimbăm nivelele de analiză.

Singer realizează că a dezvolta o perspectivă sistemică socială, a trasa, dacă vreţi, „pădurea" socială poate fi extraordinar de dificil, întrucât sarcina necesită instrumente metodologice speciale. În absenţa aplicării sistematice a acestor instrumente

este perfect posibil să trăim într-un sistem social fără să avem cea mai vagă idee despre forma şi compoziţia sa generală. În plus, dezvoltarea unei perspective sistemice sociale este problematică pentru că este nevoie ca sociologii să opereze la un nivel de abstracţie care nu este firesc. În calitate de „pădurari" sociali, suntem cu toţii mult mai familiarizaţi cu copacii (individuali) decât cu pădurea (sistemică).

Lipsa dorinţei de a dezvolta o perspectivă sistemică s-a văzut cel mai bine în cazul behavioriştilor, în anii '60, când Singer a sesizat o opoziţie puternică, exprimată cu multă convingere, de exemplu, de către Bull (1969), împotriva oricărei încercări de a introduce instrumentele metodologice necesare pentru a genera o astfel de perspectivă. Totuşi, Bull era convins că numai operând din această perspectivă înţelegerea noastră asupra relaţiilor internaţionale putea să progreseze. Singer urma să joace un rol-cheie în aplicarea instrumentelor metodologice care au făcut posibilă furnizarea unei astfel de perspective. El a pus accentul pe nevoia de distanţare de preocuparea constantă faţă de relaţiile dintre state – nivelul unitar de analiză – şi pe orientarea către formarea unei imagini agregate a acestor relaţii – nivelul sistemic de analiză. Odată ce imaginea s-a format, apar modelele sistemice, invizibile din perspectiva nivelului unitar de analiză. Analog, zburând la o înălţime potrivită, forma unei păduri, care poate să fie complet necunoscută locuitorilor ei, devine evidentă. Dar sunt necesare instrumente metodologice distincte pentru a genera aceeaşi imagine atunci când operăm de la nivelul solului, aşa cum au fost nevoiţi să procedeze cartografii înaintea inventării avionului. La fel ca ei, specialiştilor din ştiinţele sociale le lipseşte o perspectivă de ansamblu şi, în mod similar, au nevoie de instrumente metodologice speciale pentru a o putea realiza.

Singer a încercat să realizeze o perspectivă sistemică asupra relaţiilor internaţionale prin intermediul mijloacelor analizei statistice. Metoda sa a făcut posibilă obţinerea unor imagini despre sistemul internaţional care nu existau până în acel moment. Într-una dintre cele mai interesante cercetări, Singer şi Small (1966) intenţionau să demonstreze că era posibilă distingerea unei ierarhii diplomatice în cadrul sistemului internaţional. Într-un sistem alcătuit din state suverane egale, se poate susţine că o astfel de ierarhie nu a existat niciodată. Singer şi Small au încercat să demonstreze că acest argument era fals şi au plecat de la ipoteza că rangul (în mod obişnuit erau patru) şi dimensiunea tuturor misiunilor diplomatice deschise într-o capitală conferă statutul pe care ceilalţi membri ai sistemului îl acordau acelui stat. Ordonând statutele agregate şi dimensiunile misiunilor diplomatice stabilite în fiecare capitală, Singer şi Small au putut demonstra că sistemul internaţional poate fi caracterizat de o ierarhie diplomatică.

Datele au dezvăluit diferenţe semnificative în privinţa statutului agregat obţinut de membrii sistemului. Rezultatul oferă doar o imagine sistemică, ce nu ne spune nimic despre relaţiile de status dintre membrii sistemului. Totuşi, Singer insistă că imaginea sistemică este folositoare în sine. Ea relevă, de pildă, cum poziţia sistemică a statelor individuale în cadrul ierarhiei diplomatice se poate schimba în timp ; şi nu încape îndoială că rezultatele sunt o provocare la adresa imaginilor convenţionale ale

sistemului internaţional. Datele cumulate demonstrează că, deşi Statele Unite se aflau pe locul 17, sub Elveţia şi Toscana în 1817, au avansat până pe locul 6 în 1840 şi pe locul 3 până în 1849. În măsura în care datele oferă un indice al integrării în sistemul internaţional, Statele Unite au fost cu siguranţă mai profund integrate şi mai semnificative decât o sugerează opiniile convenţionale despre politica americană de izolare din secolul al XIX-lea.

Desigur, Singer nu este singurul care a încercat să dezvolte o perspectivă sistemică asupra relaţiilor internaţionale. Mulţi analişti i-au urmat exemplul. Dar orientarea sa metodologică a clarificat cu siguranţă ideea că sistemul internaţional posedă o serie de proprietăţi ce transcend relaţiile bilaterale specifice care se formează în sistem. Aceste proprietăţi sunt, de obicei, ascunse de cercetarea obişnuită, aşa cum o ilustrează exemplul ierarhiei diplomatice. Prin culegerea şi procesarea sistematică a datelor, s-a constituit o imagine a sistemului internaţional din ce în ce mai complexă – cuprinzând toţi membrii acestuia, nu numai cele câteva mari puteri din Europa. Datele culese ne permit să trasăm, *inter alia*, pentru perioada de după 1815, nivelele schimbătoare ale conflictului din sistem, schimbările din distribuţia puterii, creşterea şi scăderea numărului de alianţe ce s-au format şi dimensiunile teritoriului care a trecut, în timp, prin diferite stăpâniri. Şi mai semnificativ din perspectivă sistemică este faptul că, dispunând de date pentru un anumit interval de timp, putem analiza chestiuni precum: schimbările în privinţa conflictului din sistem se corelează sau nu cu schimbările de la nivelul polarizării puterii, sau cu rata de formare a alianţelor (Singer *et al.*, 1972).

Astfel de corelaţii se bazează pe variabile sistemice. În consecinţă, o corelaţie între formarea de alianţe şi nivelele de conflict nu indică în mod necesar faptul că statele care au format alianţe au fost obligatoriu şi cele implicate în conflict. O astfel de deducţie se face vinovată de „eroare ecologică": combinarea proprietăţilor sistemului cu proprietăţile unităţilor constitutive ale sistemului (Robinson, 1950). Singer a evitat greşeala şi a recunoscut că perspectiva sistemică este creată de către analist. Deşi acest nivel sistemic de analiză produce o „imagine mai cuprinzătoare şi integrală" a relaţiilor internaţionale decât o poate furniza nivelul unitar de analiză, pentru a explica modelele sistemice este necesar să coborâm la nivelul unitar, „unde este posibil să realizăm o investigaţie mai minuţioasă a proceselor prin care sunt construite politicile externe" (Singer, 1961, pp. 91-92). Cu toate că putem schiţa modelele schimbătoare ale variabilelor folosite pentru a operaţionaliza sistemul internaţional, povestea sau istoria din spatele lor este cel mai bine spusă la nivelul unităţilor componente.

Dar Waltz a ajuns la o concluzie diametral opusă, negându-i lui Singer statutul de gânditor sistemic.

2. Waltz şi concepţia neorealistă asupra sistemului internaţional

Distingerea unui nivel de analiză sistemic, dar în esenţă descriptiv, de un nivel de analiză unitar descriptiv, dar şi potenţial explicativ, simplifică exagerat poziţia lui Singer, totuşi ne ajută să tragem o linie clară între poziţiile teoretice ale lui Singer şi Waltz şi concepţiile lor despre sistemul internaţional. Din perspectiva lui Waltz, abordarea lui Singer cu privire la sistem este profund viciată. Greşeala sa este generată de o metodologie complet neadecvată, ce necesită ca analistul să dezvolte explicaţii ale modelelor sistemice de comportament la nivelul unitar de analiză. Singer presupune că sistemul internaţional este, în termenii lui Kaplan, „dominant subsistemic", în timp ce Waltz presupune că sistemul internaţional este „dominant sistemic"*. Cu alte cuvinte, pentru Singer, comportamentul statelor nu este dictat de structura sistemului internaţional, în timp ce pentru Waltz este dictat de această structură. În opinia lui Waltz, o asemenea greşeală nu-i este specifică lui Singer, ci a fost făcută de toţi analiştii care au aspirat să dezvolte o abordare „sistemică" a relaţiilor internaţionale.

Deşi formularea lui Waltz cu privire la sistemul internaţional ne distanţează de prezumpţia lui Weltman că un sistem nu este altceva decât un set de părţi aflate în interacţiune, Waltz recunoaşte că sistemele analizate de naturalişti sunt „dominant subsistemice". În consecinţă, naturaliştii pot să utilizeze, în general, o metodologie „reducţionistă". Dar Waltz insistă că sistemele sociale sunt foarte diferite de sistemele naturale şi necesită o metodologie diferită pentru a le înţelege. El consideră că sistemele sociale au o structură ce determină comportamentul unităţilor lor constitutive. Dezvoltând acest argument, Waltz intră într-o îndelungată dezbatere din cadrul ştiinţelor sociale purtată între holiştii şi individualiştii metodologici. Holiştii pleacă de la premisa că există explicaţii structurale diferite referitoare la comportamentul unităţilor. Waltz acceptă poziţia holistă şi argumentează că există o problemă la nivelul de analiză în RI, deoarece analişti precum Singer dezvoltă un punct de vedere „sistemic" care necesită ulterior explicaţii formulate la nivelul unitar. Waltz susţine că analiştii nu au altă alternativă decât să adopte această strategie din cauza nereuşitei lor de a dezvolta o concepţie a unei structuri care exclude trăsăturile unităţilor al căror comportament trebuie explicat.

Waltz se bazează pe o analogie inspirată din opera economiştilor pentru a-şi dezvolta argumentul că sistemul internaţional are o structură independentă ce determină

---

* Morton Kaplan, în *System and Process in International Politics*, defineşte sistemele ca fiind dominante sistemic (*system dominant*), în măsura în care regulile lor esenţiale funcţionează ca parametri pentru actorii din cadrul lor, sau dominante subsistemic (*subsystem dominant*), în măsura în care regulile unuia dintre subsisteme au tendinţa de a controla întregul. Vezi Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley & Sons, Inc., New York; Chapman & Hall, Limited, Londra, 1957, mai ales capitolul 2, pp. 17-87 (n.tr.).

comportamentul statelor. El afirmă că statele pot fi comparate cu firmele ce operează într-o situaţie de competiţie perfectă. Desigur, antreprenorii pot să îşi evalueze marfa la ce nivel doresc, dar dacă scopul lor este să îşi optimizeze poziţia, atunci nu au altă alternativă decât să stabilească preţul la nivelul dictat de piaţă. În mediul economic, piaţa reprezintă o structură ce operează independent de unităţi şi tranzacţiile ce au loc între antreprenori. În mod similar, cei care lucrează în organizaţii ierarhice vor constata că structura ierarhică în care activează le constrânge modul de comportament. O consecinţă neintenţionată a comportamentului lor este reproducerea structurii ierarhice ce le determină comportamentul.

Nu este uşor să identifici ce anume constituie structura politică a unui sistem internaţional. Waltz afirmă destul de clar că nu se poate spune nimic despre structură numai pe baza cercetării naturii şi a numărului de state componente. În opinia sa, nu putem afirma, aşa cum o fac Kegley şi Wittkopf (1987, p. 150), că structura se măreşte atunci când noi state intră în sistem; şi nici nu putem spune, aşa cum face Aron (1966), că sistemul are o structură omogenă pe baza faptului că, de exemplu, toţi membrii sunt democraţii. Waltz afirmă la fel de clar că interacţiunile dintre state nu ne spun nimic despre structura sistemului. Aşadar, schimbările privitoare la nivelul conflictului sau al numărului de alianţe formate lasă neschimbată structura sistemului internaţional al lui Waltz.

Din perspectiva sa, metodologia lui Singer nu oferă o imagine mai detaliată a sistemului internaţional. Într-adevăr, după cum vom vedea, însăşi ideea că un sistem internaţional poate deveni din ce în ce mai complex se sprijină, în ceea ce îl priveşte pe Waltz, pe o confuzie teoretică. Departe de a face o oarecare lumină în privinţa naturii sistemului internaţional, în cel mai bun caz, metodologia lui Singer ne dă mai multe detalii despre ceea ce se petrece în sistem. Dar acest cumul de detalii empirice nu face altceva decât să ascundă necesitatea unei conceptualizări prealabile a sistemului internaţional, care, potrivit teoriei lui Waltz, trebuie să preceadă orice investigaţie empirică. Teoria lui Waltz este diametral opusă celei a lui Singer. Pentru Waltz, sistemul internaţional este un concept teoretic şi, în consecinţă, nu putem afla mai multe despre natura sistemului prin mijloace empirice. Din acelaşi motiv, concepţia lui Waltz despre sistem nu poate fi invalidată de dovezi empirice, deşi el recunoaşte că o cercetare empirică ar putea conduce la concluzia că teoria lui nu este utilă în înţelegerea relaţiilor internaţionale.

Waltz susţine că există numai două modalităţi prin care sistemele politice pot fi structurate: o structură este caracterizată de ierarhie, iar cealaltă de anarhie. Într-o ierarhie, unităţile îndeplinesc funcţii diferite, ceea ce înseamnă că ele sunt dependente structural unele de altele. Modul de organizare al unităţilor reflectă relaţii de subordonare-supraordonare, distribuţia generală a puterii oferind ierarhiei rezultante o formă distinctă. Dimpotrivă, într-o anarhie unităţile relaţionează unele cu altele ca agenţi independenţi, şi deci trebuie să fie autonome funcţional pentru a se evita dependenţa structurală. Diviziunea muncii asociată diferenţierii funcţionale este trăsătura definitorie a ierarhiilor, în timp ce sistemele anarhice sunt caracterizate de lipsa diviziunii muncii. Deşi puterea este prezentă atât în ierarhii, cât şi în anarhii,

ea acţionează diferit. În ierarhii, puterea consolidează relaţiile de subordonare-supraordonare, pe când în anarhii ajută la reproducerea independenţei unităţilor, iar când ea este (ca de obicei) inegal distribuită, devine posibilă identificarea „polilor" de putere şi deci a gradului polarităţii din sistem. Waltz teoretizează pe marginea faptului că unităţile dintr-un sistem anarhic vor fi profund afectate de gradul de polaritate şi distinge sisteme unipolare, bipolare şi multipolare.

Supoziţiile utilizate pentru a face diferenţa între sistemele ierarhice şi cele anarhice sunt derivate teoretic, iar Waltz admite prompt că, atunci când teoria este aplicată lumii reale, e de aşteptat să existe dovezi ale existenţei ierarhiei în sistemele anarhice, respectiv ale existenţei anarhiei în sistemele ierarhice. Dar structura unui sistem anarhic stabil va tinde să eclipseze orice efecte sistemice generate de „urmele" de ierarhie care ar putea fi observate. Acelaşi argument poate fi aplicat şi sistemelor ierarhice. Deşi se mai pot spune multe despre concepţia lui Waltz referitoare la sistemul internaţional (Buzan *et al.*, 1993), este deja clar că supoziţiile sale teoretice sunt foarte diferite de cele ale lui Singer. Dar, ca în cazul lui Singer, istoria a ceea ce se întâmplă în cadrul sistemului este cel mai bine relatată la nivelul de analiză al unităţilor. Cadrul lui Waltz este menit să explice de ce a continuat să persiste sistemul internaţional. El este interesat mai curând de menţinerea sistemului decât de transformarea acestuia. Waltz recunoaşte că sistemul internaţional se poate schimba, la fel ca atunci când s-a schimbat distribuţia internaţională de putere odată cu colapsul Uniunii Sovietice, dar el susţine că sursa unor astfel de schimbări rezidă în structurile statelor şi deci dincolo de limitele perspectivei sistemice.

3. Wendt şi concepţia constructivistă asupra sistemului internaţional

Având în vedere că principala critică a lui Waltz la adresa lui Singer este că acestuia îi lipseşte o concepţie teoretică asupra sistemului internaţional, este ironic că principala critică adusă de Wendt (1992) lui Waltz constă în slaba teoretizare a concepţiei sale despre sistemul internaţional. Wendt vede această inabilitate a lui Waltz ca pe un produs al supoziţiilor sale metodologice, în special al insistenţei sale că trebuie făcută o distincţie clară între structura sistemului şi structura părţilor sale constituente. Metodologia lui Waltz consideră structura sistemului drept un mediu ce serveşte la constrângerea şi limitarea activităţilor unităţilor în sistem. Când sunt izolate, statele nu trebuie să îşi facă griji cu privire la autonomia lor. Dar din momentul în care încep să acţioneze între ele, Waltz (1979, mai ales p. 91) susţine că structura anarhică, orientată către putere, răbufneşte, silind statele să adopte o relaţie de competiţie reciprocă pentru a se asigura că îşi păstrează autonomia. Din perspectiva lui Wendt, structura anarhică are un astfel de efect numai datorită identităţii orientate către sine a unităţilor, a interesului lor de a supravieţui şi a faptului că se bazează pe autoajutorare: caracteristici pe care Waltz le atribuie

nivelului unitar. În opinia lui Wendt, aceste caracteristici sunt importate în neorealism ca supoziţii teoretice care, din perspectiva lui Waltz, nu sunt susceptibile de a fi problematizate pe baze empirice, deoarece sunt considerate consecinţe structurale ale vieţii în condiţii politice anarhice.

Wendt nu intenţionează să problematizeze pe baze empirice astfel de supoziţii teoretice; el este mai degrabă preocupat de statutul lor teoretic şi metodologic. În opinia lui Wendt, organizarea anarhică a sistemului contribuie foarte puţin la teoria lui Waltz, excepţie făcând faptul că explică modul în care statele se reproduc ca unităţi egoiste, interesate de supravieţuire şi dependente de mecanisme de autoajutorare. Dar în timp ce Wendt este fericit să admită că statele cu asemenea caracteristici pot fi reproduse de structura anarhică a unui sistem internaţional, el neagă că ar fi reproduse în modul postulat de Waltz. Pentru aceasta din urmă, Wendt trebuie să demonstreze că Waltz operează pe baza unei concepţii slab teoretizate a anarhiei.

Wendt identifică problema într-o eroare a poziţiei metodologice a lui Waltz care se referă la faptul că, în neorealism, structura sistemului internaţional trebuie să excludă orice referinţă la structura unităţilor componente. Spre deosebire, metodologia lui Wendt presupune că, în cazul sistemelor sociale, structura sistemului şi structura unităţilor sunt una şi aceeaşi, întrucât sistemul şi unităţile se constituie reciproc. În consecinţă, nu este posibil să vorbim despre structura sistemului internaţional fără ca, în acelaşi timp, să vorbim şi despre identitatea şi interesele unităţilor componente. Ceea ce Waltz nu recunoaşte este că modul în care unităţile concep sistemul internaţional este constrâns de felul în care ele se percep colectiv sau intersubiectiv; şi tocmai această intersubiectivitate este cea care furnizează mecanismul ce le determină acţiunile. Când statele recunosc că operează într-un sistem de unităţi egoiste, orientate către supravieţuire şi autoajutorare, atunci ele sunt constrânse de această înţelegere colectivă sau intersubiectivă să intre într-o relaţie de competiţie. Înţelegerea intersubiectivă a interesului şi identităţii statelor constituie o trăsătură integrală a structurii anarhice a sistemului.

Din perspectiva lui Wendt, înţelegerea intersubiectivă nu apare în mod spontan, ci se poate dezvolta numai pe baza interacţiunii. El insistă că ar trebui să existe o „istorie a interacţiunii" înainte ca actorii să-şi dobândească identitatea egoistă, interesul pentru supravieţuire şi capacitatea de a se sprijini pe autoajutorare. Wendt subliniază în continuare că „istoria interacţiunii" ar putea da naştere unui rezultat foarte diferit, în care statele să-şi formeze percepţii de sine guvernate mai puternic de reguli şi mai puţin competitive şi că, totodată, sistemul internaţional ar fi, în acest caz, definit de o structură a anarhiei guvernată mai strict de reguli, din cauza faptului că structura unităţilor şi a sistemului se constituie reciproc.

O astfel de posibilitate nu poate fi agreată de Waltz, deoarece metodologia sa presupune că structura anarhică a sistemului există independent de orice regulă care s-ar putea institui în interiorul sistemului. Dar în opinia lui Wendt, Waltz a fost înşelat de metodologia sa, care îl împiedică să recunoască faptul că, în practică, el strecoară în concepţia sa structurală a anarhiei o concepţie westfalică a statului, foarte eurocentristă. Nefiind conştient de propria-i părtinire, Waltz nu realizează că poate

fi schimbată şi concepţia asupra anarhiei prin modificarea identităţii şi a intereselor statelor componente. „Anarhia", conform spuselor lui Wendt, „este ceea ce statele fac din ea", iar din această perspectivă, din postura metodologică a lui Wendt rezultă o abordare slab teoretizată a anarhiei. Ea îl blochează într-o anumită perspectivă intersubiectivă, în timp ce, totodată, face imposibil pentru el să identifice rolul jucat de intersubiectivitate în felul în care anarhia structurează sistemul internaţional. Metodologia îl împiedică, de asemenea, să aprecieze posibilitatea introducerii regulilor în concepţia anarhiei.

În dezvoltarea acestui argument, Wendt nu neagă că Waltz permite existenţa regulilor în sistemul internaţional. Dimpotrivă, Waltz recunoaşte cu promptitudine că au apărut reguli asociate suveranităţii pe măsură ce statele au intrat în interacţiune. Recunoaşterea este o regulă importantă care, în prezent, stă la baza autonomiei statelor în sistemul internaţional. Regula a fost generată de procesele competiţiei şi socializării, care sunt descrise de Waltz ca produse ale structurii anarhice a sistemului. Însă metodologia lui Waltz nu îi permite să admită că structura sistemului internaţional este afectată de apariţia regulilor asociate suveranităţii.

În contrast, metodologia lui Wendt îl conduce în mod inexorabil către perspectiva Şcolii engleze, aceea că regulile ce stau la baza suveranităţii formează un element esenţial în ţesătura complexă de reguli care ajută la constituirea structurii sistemului internaţional. El constată că suveranitatea este o instituţie dependentă de implementarea regulilor, care, la fel ca toate regulile, există „numai în virtutea unor anumite înţelegeri şi aşteptări intersubiective" (1992, p. 412). Deoarece statul şi sistemul se constituie reciproc, astfel de „înţelegeri şi aşteptări intersubiective" modelează inevitabil interesele, identitatea statului şi, simultan, structura sistemului internaţional. În consecinţă, pentru Wendt, regulile nu sunt modelate de structura sistemului anarhic, aşa cum sugerează Waltz, ci sunt o parte integrantă a acelei structuri. Ca atare, pe măsură ce se schimbă regulile internaţionale, se schimbă şi structura anarhică a sistemului internaţional. S-ar putea construi o întreagă teorie pe marginea structurii schimbătoare a normelor ce ajută la constituirea sistemului internaţional, dar, în practică, constructiviştii nu au reuşit până acum să ne ofere o istorie atotcuprinzătoare a sistemului internaţional.

4. Pluralismul teoretic şi concepţia asupra sistemului internaţional

Cei trei analişti studiaţi până acum, alături de şcolile lor de gândire, operează de pe poziţia monismului teoretic şi metodologic. Dar când ne întoarcem atenţia către analiştii din tradiţia clasică, mai puţin conştiincioşi din punct de vedere metodologic, devine evident că, poate fără să-şi dea seama, ei adoptă frecvent o poziţie de pluralism metodologic care le permite să combine diferite poziţii teoretice. O examinare a poziţiilor adoptate de Hans J. Morgenthau (1973), adesea considerat precursorul

gândirii realiste clasice, şi Hedley Bull (1977), una dintre figurile centrale ale Şcolii engleze, relevă că nici unul dintre ei nu vede vreo dificultate în a utiliza perspective teoretice considerate de către moniştii teoretici ca fiind total incompatibile. De exemplu, atât Morgenthau, cât şi Bull combină poziţiile teoretice aparent opuse pe care Waltz şi Wendt ţin atât de mult să le păstreze separate.

Scriind imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, poziţia metodologică a lui Morgenthau are o orientare profund sistemică, politica internaţională fiind caracterizată în termenii unui „sistem complex" (Morgenthau, 1973, p. 168). El atrage atenţia asupra a două trăsături particulare ale acestei complexităţi: prima, „influenţa reciprocă mecanică dintre forţele opuse" (p. 174), pe care el o asociază cu operarea balanţei de putere; şi a doua, existenţa unei „înţelegeri tacite" (p. 219) care permite apariţia unei societăţi internaţionale şi înăbuşă efectele balanţei de putere. Bull subliniază şi el aceste două trăsături. Astfel că realiştii clasici şi Şcoala engleză, deopotrivă, presupun că nu există nici o problemă în a uni metodologiile diferite avansate de neorealişti şi constructivişti.

Morgenthau porneşte de la premisa că, dacă un stat îşi sporeşte capacităţile de putere pentru a urma o politică imperialistă pe seama unui rival, atunci această politică va atrage după sine o „creştere proporţională a puterii celuilalt" (Morgenthau, 1973, p. 174). Balanţa de putere rezultată nu numai că menţine stabilitatea precară a sistemului, ci şi autonomia ambelor state. Bull utilizează această logică pentru a defini sistemele internaţionale drept orice situaţie „în care statele se află în contact permanent unele cu altele şi în care, în plus, există suficientă interacţiune între ele pentru a face comportamentul fiecăruia un element necesar în calculele celuilalt" (Bull, 1977, p. 10). Astfel de presiuni sistemice sunt percepute de reprezentanţii Şcolii engleze ca „acţionând mecanic, în sensul că ele se manifestă în ciuda voinţei comunităţii vizate" (Watson, 1992, p. 311). Nici Morgenthau şi nici Bull nu reuşesc să redea implicaţiile metodologice ale poziţiei fiecăruia cu o claritate asemănătoare celei a lui Waltz; totuşi, logica ce stă la baza structurii sistemului care modelează comportamentul unităţilor este exact aceeaşi.

Şi totuşi, Morgenthau continuă să susţină că, deşi procesul mecanicist asociat cu balanţa de putere poate apărea ca o trăsătură de durată a sistemului internaţional, ea a fost periodic eclipsată de o a doua trăsătură, ce ameliorează riscul ca balanţa de putere să precipite conflictele autodistructive. El argumentează că au existat perioade când cursa imperialistă pentru putere a fost constrânsă de anumite „limitări morale", acceptate de toate unităţile din sistem ca rezultat al ajungerii la o „înţelegere tacită" (1973, p. 219). Pe baza acestei înţelegeri este posibil să se cadă de acord asupra unui „standard fundamental" de comportament ce reflectă un corpus de reguli pe care toţi membrii sistemului sunt obligaţi moral să le respecte. După cum se exprimă Morgenthau, în timpul acestor perioade, fiecare conducător „se aşteaptă, şi este firesc să se aştepte, ca toţi ceilalţi să împărtăşească acest standard", rezultatul fiind că sistemul internaţional mecanicist lua forma unei „societăţi competitive" (p. 220). În mod similar, Bull recunoaşte existenţa societăţilor internaţionale, în care, pe de o parte, statele sunt „conştiente de anumite interese şi valori comune", iar pe de altă

parte, sunt „legate, în relaţiile dintre ele, printr-un set comun de reglementări, pe care le împărtăşesc pentru a face să funcţioneze instituţiile comune" (Bull, 1977, p. 13). Astfel că, asemenea lui Morgenthau, reprezentanţii Şcolii engleze descriu şi ei societatea internaţională în termenii unei „superstructuri conştiincios aşezate la locul ei pentru a modifica activităţile mecaniciste ale sistemului" (Watson, 1992, p. 311). O astfel de argumentare rezonează cu poziţia avansată de Wendt, deşi, repetăm, nu fost exprimată cu aceeaşi claritate metodologică.

Cadrul adoptat de Morgenthau privilegiază foarte clar sistemul internaţional mecanic în defavoarea societăţii internaţionale construite. Deşi Morgenthau a văzut Europa secolului al XIX-lea ca o societate internaţională, era foarte clar că, drept consecinţă a celui de-al Doilea Război Mondial, odată cu apariţia Uniunii Sovietice şi a Statelor Unite ca unităţi dominante şi antagonice, o „nouă" balanţă de putere esenţial mecanicistă se reîntorsese să reglementeze politica internaţională (1973, p. 340). La prima vedere, poate părea că Morgenthau a anticipat poziţia neorealistă a lui Waltz şi pe cea constructivistă a lui Wendt şi apoi le-a aplicat diferitelor perioade istorice. Dar, în realitate, poziţia lui Morgenthau, deşi nu a fost niciodată integral elucidată, este mai complexă. „Înţelegerea tacită" ce permite apariţia unei „societăţi competitive" este întotdeauna susţinută de balanţa de putere mecanicistă. În consecinţă, statele sunt încurajate să menţină o societate internaţională guvernată de reguli, deoarece ele îşi dau seama că, dacă nu ar face acest lucru, balanţa de putere mecanicistă s-ar reafirma. Datorită poziţiei privilegiate ocupate de sistemul internaţional mecanicist în cadrul sistemic al lui Morgenthau, este posibil să concepem un sistem internaţional în absenţa unei societăţi internaţionale, pe când reciproca nu este valabilă. În acest fel, Bull şi Morgenthau reflectă poziţia teoretică a lui Waltz privind caracterizarea sistemelor internaţionale şi poziţia teoretică a lui Wendt privind caracterizarea societăţilor internaţionale – un mariaj metodologic care nu i-ar satisface nici pe Waltz şi nici pe Wendt.

Poziţia este, în continuare, complicată în contextul Şcolii engleze, deoarece Bull continuă prin a include în perspectiva sa sistemică un al treilea element – o societate mondială alcătuită mai curând din indivizi decât din state. O astfel de societate mondială presupune existenţa unui „bine comun mondial" definit în termenii „scopurilor şi valorilor societăţii universale a întregii umanităţi" (Bull, 1977, p. 84). Şcoala engleză nu priveşte societatea mondială ca pe un vis utopic. Reprezentanţii săi cred că astfel de societăţi au apărut în momente diferite în varii zone ale globului. Mai mult, ei argumentează că societăţile internaţionale au avut întotdeauna la bază o societate mondială, deşi nu pretind că înţeleg natura relaţiei dintre societăţile mondiale şi cele internaţionale.

Perspectiva sistemică a Şcolii engleze este mai subtilă şi mai complicată decât cea a lui Morgenthau, iar abordarea sa referitoare la relaţia dintre sistemul internaţional, societatea internaţională şi societatea mondială trebuie clarificată. Bull (1977, p. 22) face o recomandare metodologică, şi anume că analistul nu trebuie să „divinizeze" nici unul dintre aceste elemente, deoarece ele fac parte dintr-o realitate mai vastă şi

mai complexă. Aşadar, deşi la un moment dat atenţia poate fi centrată pe oricare dintre elemente, nu trebuie să uităm că elementul a fost extras dintr-o realitate mai vastă. Bull insistă că „este greşit să interpretăm evenimentele internaţionale ca şi când societatea internaţională ar fi singurul element sau elementul dominant" (1977, p. 55). Când evidenţiem trăsăturile asociate cu societatea internaţională, nu trebuie să o facem pe seama recunoaşterii semnificaţiei permanente a trăsăturilor anarhice asociate cu sistemul internaţional şi a forţelor transnaţionale ce acţionează în cadrul societăţii mondiale. Toate cele trei elemente se învecinează, deşi în măsuri diferite. Ele pot fi separate numai în interes metodologic (Cutler, 1991).

Dar în ciuda importanţei evidente a indicaţiei metodologice, Bull nu face nici o încercare de a clarifica sub ce aspect se potrivesc cele trei elemente în concepţia unei realităţi mai vaste. În consecinţă, este imposibil de spus dacă există sau nu alte dimensiuni ale realităţii ce trebuie aduse în centrul atenţiei pentru a obţine o imagine mai comprehensibilă a sistemului internaţional. Anticipând discuţia noastră din capitolul 4, putem sugera că, atunci când Bull şi Morgenthau fac distincţia între un sistem internaţional şi o societate internaţională, ambii operează la un nivel sistemic de analiză, dar lucrează în sectoare diferite. Sistemul internaţional atrage atenţia asupra perspectivei politico-militare, în timp ce societatea internaţională asupra unei perspective sociopolitice. Dar, în condiţiile în care am identificat deja două sectoare, posibilitatea existenţei altor sectoare trebuie şi ea investigată. Cel puţin, trebuie atrasă atenţia asupra unui sector economic. Într-o societate internaţională, unităţile dominante sunt statele, dar într-o societate mondială ele sunt indivizii. Astfel că, deşi societatea mondială poate fi localizată în acelaşi sector cu societatea internaţională, ea atrage atenţia asupra unui nivel de analiză foarte diferit. Trebuie deci puse întrebări referitoare la câte nivele de analiză şi câte sectoare trebuie incluse în imagine.

În ciuda lipsurilor metodologice, Şcoala engleză a reuşit să dezvolte o relatare istorică mult mai bogată a sistemului internaţional decât oricare dintre competitorii săi din domeniul RI. Formulând o distincţie ontologică clară între sistemele internaţionale şi societăţile internaţionale, Şcoala engleză poate pretinde că, în ultimii 500 de ani, timp în care europenii şi-au extins puterea pe glob, sistemul internaţional s-a extins înaintea societăţii internaţionale. Cu alte cuvinte, ea sugerează că expansiunea europeană din sectorul politico-militar s-a desfăşurat mai rapid decât expansiunea din sectorul sociopolitic (Bull şi Watson, 1984). Vă vom prezenta consideraţiile noastre cu privire la această afirmaţie în secţiunile ce ţin de istorie ale cărţii, dar acum putem afirma că nereuşita de a cuprinde sectorul economic reprezintă o slăbiciune evidentă a acestei relatări.

Nu sugerăm că RI au ignorat economia. De peste 30 de ani, Susan Strange a promovat importanţa economiei politice internaţionale (EPI) şi a subliniat că disciplina trebuie să ia în considerare economia. Fără îndoială, economia internaţională se află în prezent în centrul atenţiei. O mare parte a dezbaterilor din cadrul EPI s-au focalizat asupra regulilor ce reglementează economia internaţională. Realiştii au insistat că puterea joacă un rol crucial în natura tranzacţiilor economice, de pildă,

puterea regulilor ce guvernează liberul schimb fiind în primul rând legată de prezenţa sau absenţa din sistem a unui stat hegemon ce subscrie principiilor liberale (Krasner, 1976). Economia este deci subordonată structurii politice a sistemului internaţional. Dimpotrivă, pluraliştii argumentează că apariţia şi supravieţuirea regimurilor economice este mai probabil să fie modelate mai curând de nivelul de informaţii care circulă în sistemul internaţional decât de putere (Keohane, 1984). De asemenea, s-a accentuat că natura sistemului internaţional este acum în schimbare, în condiţiile în care firmele intră în competiţie cu statele într-un mod care nu mai poate fi reglementat de teoria neorealistă a politicii internaţionale. Deşi se străduiau să elaboreze o teorie nouă şi mai pluralistă care să justifice rolul jucat de economie în sistemul internaţional, pluraliştii nu au reuşit până în prezent să vină cu o alternativă coerentă la teoriile moniste, mai cunoscute.

5. Concluzii

Poate părea de la sine înţeles că sistemul internaţional este pur şi simplu prea complex pentru a adopta o poziţie de monism metodologic sau teoretic, dar problema nu este atât de limpede pe cât pare. De foarte mult timp se presupune că înţelegerea noastră asupra lumii va progresa dacă se va folosi o diviziune academică a muncii. Deşi criticii susţin contrariul, diviziunile academice ale muncii pot fi privite ca nearbitrare, ci corespunzând diviziunilor din lumea reală. De aceea este atât de important să definim conţinutul unei discipline făcând referinţă la un sistem concret. Pentru cele mai multe ştiinţe sociale, individul reprezintă unitatea de analiză de referinţă din sistem. Realiştii au încercat să promoveze statul ca unitatea de referinţă centrală în cadrul RI, dar această poziţie a devenit din ce în ce mai contestată. Aşa cum observa cu mulţi ani în urmă Krasner (1976, p. 317): „Studenţii de la Relaţii Internaţionale au multinaţionalizat, transnaţionalizat, birocratizat şi transguvernamentalizat statul până când a încetat practic să mai existe ca un construct analitic". Şi aici se află, parţial, problema. Fiecare dintre aceste mutări schimbă conţinutul concret al sistemului internaţional în termenii tipurilor de unităţi şi ai tipurilor de interacţiuni care îl compun. Problema nu constă pur şi simplu în complexitatea sistemului internaţional, ci în faptul că există un acord atât de precar între teoreticieni cu privire la ceea ce îl constituie.

Dar mai există şi alte dificultăţi. Dispoziţia de a adopta în RI o poziţie de monism teoretic şi metodologic a însemnat că analiştii au privilegiat tranzacţiile politice şi structura politică anarhică a sistemului. Aceasta a încurajat, în mare parte neintenţionat, tendinţa de a transpune structura prezentă a sistemului internaţional în trecut. Rezultatul este fie că există perioade în care devine imposibil să examinăm trecutul dintr-o perspectivă internaţională, fie că analiza este anacronică, eurocentristă şi/sau anistorică. În plus, după cum vom vedea în capitolul următor, există istorici universali care au adoptat o perspectivă sistemică ce generează o imagine a trecutului foarte

diferită de ceea ce se întâlneşte în RI convenţionale. Singurul mod de a face faţă acestor probleme este acela de a adopta o perspectivă pluralistă şi de a realiza o construcţie cât mai cuprinzătoare posibil a sistemului internaţional. În acest fel, putem prezenta o relatare care să releve modul în care sistemul internaţional s-a schimbat de-a lungul timpului. Mai mult, numai adoptând o perspectivă pluralistă din punct de vedere teoretic şi metodologic putem spera să armonizăm unele dintre ideile dezvoltate de istoricii universali. În termenii discutaţi mai sus, trebuie să încercăm să extindem abordarea pluralistă a realiştilor tradiţionali şi a adepţilor Şcolii engleze, păstrând rigoarea teoretică a lui Waltz şi Wendt.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 3

Gândirea sistemică în istoria lumii

Premisa că sistemul internaţional contemporan poate fi înţeles pe deplin numai dintr-o perspectivă istorică universală nu a beneficiat de prea multă recunoaştere în RI, chiar dacă semnificaţia istoriei lumii este recunoscută în multe discipline (Moore, 1993; 1997). Deşi istoricii universali oferă o relatare mai cuprinzătoare asupra trecutului decât oricare alta din RI tradiţionale, sperăm că setul pluralist de instrumente prezentat în capitolul următor ne va permite să oferim o perspectivă asupra trecutului diferită, fie ea din RI sau din istoria universală.

Orice discuţie despre istoria lumii este complicată de o distincţie între istoria *ştiinţifică* a lumii şi istoria *filosofică* a lumii (McNeill, 1986; Callinicos, 1995; Graham, 1997). În prima secţiune a acestui capitol ne concentrăm asupra acestor două concepte ale istoriei lumii. În cea de-a doua, examinăm perspectivele asupra istoriei lumii în cadrul RI, sociologiei istorice, geopoliticii, teoriilor dominante ale istoriei lumii şi istoriei economice. Nu va fi posibil totuşi să surprindem întregul sens al gândirii sistemice din istoria universală cercetând autori reprezentativi singulari, aşa cum am procedat în capitolul 2. Aşadar, aici ne vom concentra asupra principalelor şcoli de gândire, iar acolo unde va fi posibil, ne vom axa pe opera unei singure persoane. Întrucât o mare parte a operei discutate aici se regăseşte la hotarele sau în afara hotarelor a ceea ce se predă în şcolile predominante din RI, capitolul serveşte totodată ca o prezentare a autorilor ce pot fi nefamiliari cititorilor de literatură specializată pe RI.

1. Istoria ştiinţifică şi filosofică a lumii

Istoria filosofică a lumii

Legătura dintre filosofie şi istorie se bazează pe ideea că este posibil să atribuim un înţeles sau un scop ascuns istoriei. Odată ce a fost ghicit acest înţeles sau scop, trecutul, prezentul şi viitorul pot fi privite ca fiind în concordanţă cu o oarecare

structură sau formă. De exemplu, credința că istoria dezvăluie felul în care ființele umane au avansat sau au progresat în timp este adânc înrădăcinată în lumea modernă. Se presupune că acest progres se va extinde în viitor, de exemplu, războiul devenind o amintire a trecutului. Astfel de idei sunt asociate cu filosofi precum Kant și Hegel, care au accentuat importanța combinării gândirii filosofice și istorice.

Ghicirea înțelesului istoriei implică folosirea conceptelor normative, precum cel de progres, care pot fi înțelese numai utilizând instrumentele de analiză filosofice. Deși filosofi precum Aristotel și Hegel ajung la concluzii foarte diferite despre natura progresului (Graham, 1997), seria de modele asociate cu istoria lumii este limitată la doar patru opțiuni principale:

1. o traiectorie ascendentă a progresului;
2. o traiectorie descendentă a declinului;
3. un ciclu al civilizațiilor care se ridică și decad neîncetat;
4. o spirală (care unește modelele liniar și ciclic – Gruner, 1985, p. 15).

McNeill sugerează că Toynbee a descoperit această a patra opțiune în timpul elaborării masivului *Studiu al istoriei*. Inițial, el a operat pe baza unui model ciclic, în care civilizațiile se ridică și decad. Dar în volumele ulterioare, ciclurile civilizaționale „au servit, asemenea roților unui mare car de luptă, la împingerea înainte, mereu înainte, a umanității către un scop stabilit de divinitate și incognoscibil, dar dezirabil" (McNeill, 1986, p. 137). Pe McNeill (1986, p. 75) l-a inspirat lucrarea lui Toynbee, dar foarte mulți istorici au ajuns să o considere o absurditate metafizică. Karl Popper (1966, 1957) a atacat abordarea lui Marx asupra istoriei lumii ca fiind periculoasă și a legat ideile acestuia de totalitarism. Callinicos (1995) susține că toți istoricii filosofici universali subscriu unei teleologii inacceptabile care privește istoria ca înaintând spre un final predeterminat. Din acest motiv, Callinicos (1995, p. 45) se opune credinței lui Kant că istoria lumii dezvăluie „un plan ascuns al naturii" care ajută la realizarea „unei constituții politice perfecte ca singura stare în care toate capacitățile naturale ale umanității pot fi complet dezvoltate". La mijlocul secolului XX, istoria filosofică a lumii a devenit extrem de nepopulară, deși atitudinea s-a schimbat pe măsură ce ne apropiam de sfârșitul mileniului. În *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Francis Fukuyama (1992, 1998) a apărat perspectiva progresistă asupra trecutului și simultan a ajutat la resurgența interesului pentru istoria filosofică a lumii.

Istoria științifică a lumii

Pe parcursul unei mari părți a secolului XX a existat dorința de a evada din ceea ce a fost considerat drept înclinația naționalistă asupra istoriei. Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, romancierul și futurologul H.G. Wells a stabilit că singurul mod în care putem înțelege ceva din evenimentele tragice ce cuprinseseră globul este acela de a le privi dintr-o perspectivă istorică a lumii, de lungă durată. Wells argumenta că o analiză a evenimentelor imediate care conduseseră la războiul mondial nu putea

oferi o explicaţie adecvată despre cum şi de ce vasele de luptă japoneze ajunseseră să patruleze în Mediterana, când cu mai puţin de o sută de ani în urmă Japonia era un stat izolat şi feudal. Wells (1925) a început să schiţeze un „proiect" ştiinţific al istoriei lumii, care prezenta progresele cruciale care au avut loc pe glob de la începutul vieţii pe Pământ. Pe măsură ce scria, a devenit din ce în ce mai conştient de măsura în care istoricii europeni au „minimalizat" rolul non-europenilor în „drama omenirii" (p. 2). Pentru Wells, evenimentele din Europa ofereau doar un scurt episod dintr-o istorie mult mai mare. În Marea Britanie au fost înfiinţate în acea perioadă grupuri şi clase de studiu în încercarea de a încuraja oamenii să se elibereze de relatările despre trecut scrise în timpul „îndelungatei perioade a istoriilor naţionaliste şi particulariste prin care am trecut" (Cole, 1923, p. 3). Cu toate acestea, la sfârşitul secolului XX, se argumenta că perspectivei predominante asupra lumii îi lipsea profunzimea istorică şi că rămânea puternic eurocentristă (Blaut, 1993 ; Hodgson, 1993). Aşa cum a prezis Wells, pe parcursul secolului XX au apărut noi relatări sinoptice despre istoria lumii, menite să-i înlocuiască proiectul (Davies, 1968 ; Roberts, 1993). Dar McNeill (1986, p. 129) era de părere că mult prea des astfel de relatări tind să fie opera unor „amatori geniali" precum Wells sau a unor manuale care nu fac altceva decât să ofere o înşiruire a evenimentelor trecute.

Pe măsură ce secolul XX se apropia de sfârşit, a devenit clar că în ultimul sfert de secol destinul istoricilor universali suferise o transformare radicală (Burke, 1993 ; Callinicos, 1995 ; Moore, 1997). Deşi postmoderniştii insistau că venise timpul să ignorăm ceea ce Lyotard (1984) numise „metanaraţiuni", exista o puternică chemare în ştiinţele sociale pentru restaurarea şi reconstrucţia unei „mari naraţiuni" (*grand narrative*) a istoriei umane (Sherratt, 1995 ; Chase-Dunn şi Hall, 1997). S-a argumentat că transformarea a fost inaugurată de *Ascensiunea Occidentului* a lui McNeill. Deşi a recunoscut importanţa operei teoreticienilor sistemelor mondiale, Burke (1993, p. x) insistă că această carte a avut efectul unei refaceri a studiului istoriei lumii prin desprinderea perspectivei din „patul său procustian al metafizicii", pe care Burke îl asociază în special cu Spengler şi Toynbee.

Moore (1997, p. 945) a dus mai departe argumentul, sugerând că istoria lumii este în prezent singura paradigmă credibilă ce poate satisface „o nevoie evidentă şi urgentă de a înţelege lumea în care trăim". Istoria lumii este tratată aici ca o vastă pânză de timp/spaţiu. Metodologia istoricilor universali ia în considerare pânza în ansamblu, existând un număr din ce în ce mai mare de încercări de a înţelege lumea în care trăim dintr-o perspectivă istorică universală. Astfel de încercări au variat de la discuţii despre energie (Smil, 1994) până la circuri (Croft-Cooke şi Cotes, 1976). Teoretic, există un număr infinit de subiecte ce pot fi privite dintr-o perspectivă istorică a lumii, iar această concluzie îl conduce pe Moore la ideea că istoria lumii reprezintă „decorul tuturor decorurilor", deoarece este singura perspectivă din care „trebuie să poată fi privite în cele din urmă toate evenimentele, structurile şi procesele" (1997, p. 949 ; 1993).

Descrisă în aceşti termeni, istoria lumii conduce la o indicaţie metodologică, aceea că fiecare disciplină trebuie să funcţioneze dintr-o perspectivă istorică universală :

trebuie evitată tendinţa de a studia orice subiect exclusiv în termenii unei anumite perioade sau ai unui spaţiu geografic dat. În conformitate cu această indicaţie metodologică, Croft-Cooke şi Cotes (1976), de exemplu, asociază circurile cu legătura pe care au avut-o imperiile cu lumea largă şi compară rolul jucat de circuri în Imperiile Roman şi Britanic. Metoda comparativă folosită în acest caz este considerată centrală pentru studiul istoriei lumii. Arheologii şi antropologii au deschis calea pentru dezvoltarea acestei abordări istorice a lumii (Moore, 1997, p. 945). În ambele discipline, comparaţiile se fac acum în timp şi spaţiu. Procesul formării statului, de pildă, a fost comparat în Mesopotamia şi Mezoamerica în două momente despărţite deopotrivă în timp şi spaţiu. Tendinţa din ce în ce mai mare de a face comparaţii între locuri sau momente de timp foarte diferite implică faptul că o mare parte a gândirii convenţionale a fost pusă sub semnul întrebării, limitele disciplinare consacrate şi formele familiare de periodizare fiind profund destabilizate.

2. Abordări divergente ale istoriei lumii

Relaţiile internaţionale şi istoria lumii

Avem pretenţia că oferim, pentru prima dată, un cadru ce include o relatare *continuă* a sistemelelor internaţionale pe o perioadă de peste 5.000 de ani. Dar ar fi o exagerare să afirmăm că studiului relaţiilor internaţionale îi lipseşte orice fel de pespectivă istorică universală. Sunt destul de multe manualele ce oferă relatări ale istoriei lumii începând cu anul 1945 (Calvocoressi, 1996) sau uneori din secolul XX ori chiar pe o perioadă puţin mai lungă (Barraclough, 1967; Keylor, 1984). Cu mai bine de 30 de ani în urmă, Holsti (1967) a realizat un important manual ce se deschide cu o analiză asupra politicii internaţionale în dinastia Chou, 1122-221 î.Hr., în oraşele-state greceşti, 800-322 î.Hr., şi în Italia Renaşterii. Dar, aşa cum am sugerat în capitolul 1, înţelegerea originilor şi semnificaţiei ideii de sistem internaţional necesită mai mult decât o simplă selectare a câtorva momente şi locuri din epoca antică şi clasică, în timpul cărora au predominat pentru scurt timp structuri anarhice prezumptiv similare cu cele ale Europei moderne. Ea se referă la abordarea întregului cuprins al istoriei antice şi clasice în termenii sistemelor internaţionale şi la formularea întrebării privitoare la sistemul sau sistemele care au existat, dacă a existat vreunul, înainte ca europenii să subordoneze totul propriului model anarhic. Numai urmând acest parcurs putem să determinăm mărturiile istorice să dea un răspuns la întrebarea: care sunt condiţiile necesare şi suficiente pentru a lua naştere un sistem internaţional?

Desigur, nu suntem primii teoreticieni din RI care s-au referit la problema dezvoltării unei teorii generale a sistemelor internaţionale pe baza modelului european. În mod surprinzător, Gilpin, un realist arhetipic, a demonstrat tocmai acest punct de vedere. El argumentează că, pe parcursul istoriei, sistemele internaţionale au fost

structurate în trei feluri. În primul rând, identifică o structură de control imperială sau hegemonică în care un singur stat domină sistemul. În al doilea rând, există o structură de control bipolară, în care sistemul este controlat de două state puternice. În cele din urmă, el identifică o structură a balanţei de putere în care trei sau mai multe state îşi reglează reciproc activităţile. Gilpin (1981, pp. 110-111) afirmă că, înainte de apariţia sistemului european de state, istoria universală a sistemelor internaţionale a fost caracterizată de o succesiune sau de cicluri ale marilor imperii care „şi-au unificat şi ordonat" sistemele internaţionale. De-abia odată cu apariţia sistemului internaţional european a intrat în centrul atenţiei ideea de sisteme internaţionale controlate printr-o balanţă de putere. Gibbon, Montesquieu, Heeren, Ranke şi, mai recent, Toynbee şi Dehio au demonstrat acelaşi punct de vedere (Gilpin, 1981, p. 111). Gilpin argumentează că ciclul imperiilor lumii antice a fost menţinut ca rezultat al activităţii barbarilor, aflaţi în afara acestor sisteme internaţionale.

Gilpin este de părere că ciclul imperiilor reprezintă un model de simplificare excesivă, ţinând cont de importanţa oraşelor-state şi a feudalismului, deşi nu face nici o încercare de a încadra aceste trăsături în cadrul său teoretic. El argumentează că ciclul imperiilor a fost întrerupt de apariţia a trei elemente corelate între ele – statele-naţiune, creşterea economică susţinută şi o economie mondială de piaţă. Combinarea lor a făcut ca ciclul imperiilor să lase loc unui sistem internaţional controlat de balanţa de putere şi de o succesiune de hegemonii politice şi economice. Puterile hegemonice sunt dispuse să furnizeze bunuri publice de pe urma cărora să beneficieze toţi membrii sistemului. Puterea hegemonilor, asemenea puterii imperiilor, a decăzut întotdeauna, dar, spre deosebire de ciclul imperiilor, există mereu competitori în cadrul sistemului dispuşi să recurgă la război pentru a provoca hegemonul actual. În dezvoltarea acestei teze, Gilpin foloseşte masiv opera unor teoreticieni precum Modelski (1987), care a sugerat că sistemul internaţional modern poate fi descris în termenii unor cicluri de 100 de ani, fiecare dintre ele începând şi sfârşindu-se cu un război cataclismic. Încercări asemănătoare de a identifica un model al istoriei sistemului internaţional modern au tins să eclipseze opere precum cele ale lui Singer şi Small (1972) sau Rosecrance (1963), care operau cu un cadru temporal mult mai îngust.

Gilpin şi Modelski nu sunt singurii teoreticieni care s-au străduit să ofere un model menit să explice evoluţiile din ultimii 500 de ani. De exemplu, Kennedy (1989) argumentează că ascensiunea şi declinul marilor puteri sunt cel mai eficient explicate de tendinţa marilor puteri de a-şi extinde raza de acţiune dincolo de limitele impuse de resursele lor economice. Dehio (1963) a sugerat însă că ceea ce i-a împiedicat pe hegemoni să-şi stabilească sisteme internaţionale imperiale este faptul că sistemul internaţional european a fost întotdeauna un sistem deschis. În consecinţă, au existat mereu state de rezervă care puteau fi folosite drept contragreutate împotriva oricărui potenţial stat imperial. La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, Dehio opina că, acum, când Statele Unite au fost încorporate în sistemul internaţional, nu mai există puteri externe care să poată fi folosite, iar principiul balansării care operase în

ultimii 400 de ani nu mai putea funcţiona. Toynbee (1954) a dezvoltat o direcţie de argumentare similară, ambii concluzionând că sistemul internaţional va face loc unui stat mondial. Dar, după cel de-al Doilea Război Mondial, a devenit evident că Naţiunile Unite nu vor reprezenta un guvern mondial incipient, astfel că teoreticienii RI au devenit din ce în ce mai interesaţi de ideea unui sistem internaţional bazat pe o structură bipolară. Deşi Kaplan (1957) a încercat să deschidă uşa teoretizării diferitelor tipuri de sisteme internaţionale, sistemele sale ipotetice priveau mai degrabă spre viitor decât spre trecut.

În ultimii ani, se admite din ce în ce mai mult faptul că preocuparea neorealistă pentru anarhie a dus la constrângerea gândirii teoretice. Deşi prematur, Ruggie (1983) afirmase că structura lui Waltz era atât de rigidă, încât nu putea să identifice feudalismul ca o formă distinctă de sistem internaţional. Concentrându-se asupra perioadei medievale, Ruggie a dezvăluit o slăbiciune fundamentală a structurii neorealiste. În plus, folosind instrumentele lui Waltz, a reuşit să extindă cadrul neorealist astfel încât să facă posibilă considerarea feudalismului drept un tip particular de sistem internaţional. Ferguson şi Mansbach (1996) au susţinut şi ei că o sensibilitate mai mare faţă de datele istorice demonstrează rapid slăbiciunea neorealismului. Analizând temeinic o serie de studii de caz de-a dreptul fascinante despre sistemele politice, exemple preluate atât din Lumea Nouă, cât şi din Lumea Veche pe parcursul ultimelor cinci milenii, cei doi adoptă o perspectivă fundamental politică şi anistorică ce dizolvă practic statul, dezvăluind complexitatea arenei politice pluraliste; numai că nu au oferit şi o soluţie pentru a depăşi această complexitate. Cu toate că o nouă generaţie de cercetători încep să recunoască importanţa dezvoltării teoriei dintr-o perspectivă istorică universală mai istoricizată (Kaufman, 1997; Reus-Smit, 1997; Hall, 1997), din punctul nostru de vedere, cel mai interesant corpus de autori de RI sunt reprezentanţii Şcolii engleze, cei care, aşa cum am menţionat deja, furnizează o metodă de evadare din anarhofilie. Mai multe despre ei vom spune în capitolele 4 şi 5.

Sociologia istorică şi istoria lumii

Originile sociologiei istorice au fost datate în secolul al XVIII-lea, când s-au făcut primele încercări de a compara societăţile şi de a înţelege de ce unele aveau mai mult succes decât altele (D. Smith, 1991). Primul val de sociologie istorică contemporană se întinde până la începutul secolului XX şi cuprinde teoreticieni sociali extrem de diverşi, precum John Stuart Mill, Marx şi Weber, care, în ciuda diferenţelor, continuă să aibă o influenţă enormă asupra studiului societăţii (Hall, 1985). Cu toţii au fost interesaţi de reconsiderarea parametrilor societăţii, astfel încât să fie posibilă o împlinire mai mare a aspiraţiilor umane, dar şi de înţelegerea modului în care a reuşit Europa să o ia înaintea altor centre de civilizaţie. De-a lungul secolului XX, Marx şi Weber au oferit baze competitive pentru studiul sociologiei, dar sociologii au pierdut adesea din vedere dimensiunea istorică a operei lor. În centrul filosofiei

istoriei a lui Marx se regăseşte supoziţia că istoria lumii poate fi descrisă în termenii unui set de societăţi evolutive, unite între ele printr-un anumit mod de producţie. La rândul său, Weber are o filosofie a istoriei care face distincţie între societăţile agrare şi cele industriale. Cel de-al doilea tip este văzut ca un produs accidental al civilizaţiei care a evoluat în creştinătatea latină (Hall, 1985). Pe parcursul ultimilor 30 de ani ai acestui secol* s-a înregistrat o revenire a interesului pentru sociologia istorică prin promotorii lui Marx şi Weber. Dar în plus faţă de recunoaşterea necesităţii de a ţine de istorie, s-a admis totodată că sociologia istorică a fost blocată de tendinţa de a trata societatea ca pe un sistem închis. Aşa cum am văzut, Wallerstein a formulat o soluţie radicală în acest caz, dar cei mai mulţi sociologi istorici nu erau dispuşi să parieze exclusiv pe sectorul economic. Doreau totuşi să ofere un cadru internaţional pentru o teorie a statului şi societăţii.

Deşi sociologii istorici contemporani au sesizat o paletă largă de problematici, toţi au înclinat să folosească o concepţie comună şi esenţialmente militaristă asupra relaţiilor internaţionale. Argumentul general (Tilly, 1985, 1990; Hall, 1985) este că statul modern a apărut într-un context internaţional care a cuprins o mare diversitate de unităţi sociale – inclusiv oraşe-state, state-naţiune şi imperii –, dintre care multe au coexistat pentru o mare parte a ultimilor 1.000 de ani, dar, în final, capacităţile superioare de război ale statului au eliminat celelalte forme.

Deşi împărtăşeşte în parte această afirmaţie, Mann (1986, 1993) s-a încumetat să localizeze dezvoltarea statului în cadrul unui tablou istoric şi mai vast. Explorează rolul jucat de putere de-a lungul istoriei în procesul prin care au fost integraţi oamenii şi spaţiul şi datează originile procesului în anul 5000 î.Hr., când, odată cu apariţia agriculturii, „reţelele sociale", flexibile, s-au rigidizat formând adevărate „colivii sociale". Ulterior, după cum argumentează Mann, pot fi identificate două configuraţii sociale – imperiile şi civilizaţiile de actori cu multiple nivele de putere**. Mann identifică patru surse ale puterii (ideologică, economică, politică şi militară), dar, deşi recunoaşte existenţa normelor internaţionale, atunci când se pune în discuţie problematica rolului jucat de cadrul internaţional, şi el tinde să se concentreze asupra rolului puterii militare. Skocpol (1979) este blocată în acelaşi mod de impactul războiului, în încercarea sa de a dezvolta o teorie a revoluţiilor în contextul sistemului european de state.

Sociologii istorici adepţi ai tradiţiei marxiste s-au încumetat şi ei să-şi localizeze unităţile de analiză în cadrul istoriei universale şi internaţionale. Anderson (1974a şi 1974b) argumentează că orice încercare de a înţelege apariţia capitalismului modern

---

* Ai secolului XX (n.tr.).

** Michael Mann susţine că civilizaţia a apărut sub forma a ceea ce el numeşte civilizaţii de actori cu multiple nivele de putere (*multi-power-actor civilizations*), în care nivelul politic de putere este dublat de unul ideologic la fel de puternic, ce reprezintă principalele surse ale puterii. În astfel de formaţiuni, pot exista concomitent mai multe tipuri de unităţi sociale, cu nivele şi tipuri de putere diferite. Imperiul este opusul civilizaţiei de actori cu multiple nivele de putere, întrucât în cadrul acestuia puterea militară devine principala sursă de putere, iar dominaţia, principalul mijloc al acesteia. Vezi Michael Mann, *The Sources of Social Power*, vol. I-III, Cambridge University Press, Cambridge, 1993 (n.tr.).

nu are altă alternativă decât să urmărească istoria Europei Occidentale înapoi până în Antichitate, de-a lungul unui făgaş istoric unic. El demonstrează că, în Antichitate, modul de producţie predominant, bazat pe sclavie, a condus la stagnare economică. Expansiunea economică nu putea avea loc decât prin cucerire, iar Anderson arată cum imperiile din Antichitate au reuşit să depăşească problemele structurale ale celor care le-au precedat şi care le limitaseră capacitatea de expansiune. Dar, asemenea sociologilor istorici adepţi ai tradiţiei weberiene, Anderson defineşte internaţionalul în termeni fundamental militarişti.

În ultimii ani, a apărut în cadrul RI ceea ce pare a fi un al „doilea val" (Hobson, 1999) al sociologiei istorice. În centrul acestei noi mişcări se află o veche nemulţumire faţă de neorealism şi absenţa unei concepţii istoricizate asupra statului. Literatura începe să pună sub semnul întrebării abordările tradiţionale, atât din RI, cât şi din sociologia istorică, despre cum a apărut statul modern. Spruyt (1994a, 1994b) consideră că în feudalism au apărut trei forme politice : oraşele-state, ligile orăşeneşti şi statele suverane. Dintre ele, statul suveran a fost cel care a persistat, dovedindu-se foarte eficient în reducerea costurilor de transport şi informare, precum şi în luarea celor mai credibile angajamente în sistemul internaţional. Pe un ton similar, Thomson (1994) subminează ideea că violenţa internaţională a fost întotdeauna monopolul statelor, arătând nu numai că în perioada medievală eteronomă violenţa era „democratizată, marketizată şi internaţionalizată" (Thomson, 1994, p. 4), ci şi că aceste caracteristici au fost eliminate abia în secolul al XIX-lea. Teoreticienii celui de-al doilea val argumentează totuşi că perspectiva neorealistă asupra statului are încă multe hibe. Hobson susţine că statele nu pot fi tratate ca un dat ontologic, aşa cum fac neorealiştii. În secolul al XIX-lea, spune el, celor mai multe state le lipsea puterea de a-şi impune voinţa asupra forţelor interne şi nu aveau altă alternativă decât impozitarea comerţului pentru a strânge venituri. Pe măsură ce, în secolul XX, statele au devenit mai puternice faţă de propriile circumscripţii, au reuşit să se bazeze mai mult pe impozitul pe venit decât pe comerţ ca sursă de câştig. O astfel de argumentare pune la încercare gândirea neorealistă asupra economiei politice internaţionale care s-a concentrat pe capacitatea statelor hegemonice de a-şi impune voinţa asupra altor state din sistemul internaţional. În consecinţă, răspândirea liberului schimb după cel de-al Doilea Război Mondial nu este atribuită poziţiei hegemonice a Statelor Unite, ci abilităţii statelor din lumea dezvoltată de a strânge bani de pe urma impozitului pe venit.

Teoreticienii valului al doilea nu sunt adepţii exclusiv ai tradiţiei weberiene de gândire. În cadrul RI începe să se contureze destul de clar şi o abordare marxistă a sociologiei istorice. Conform acesteia, perioada medievală a fost reevaluată, de exemplu, odată cu criticile aduse gândirii lui Ruggie (1983), întrucât ea nu recunoştea faptul că natura unităţilor constitutive ale sistemului internaţional feudal a fost determinată de relaţiile de proprietate care au existat în cadrul lor (Teschke, 1998). Pe acelaşi ton, Rosenberg (1994) a istoricizat concepte realiste familiare precum anarhia şi balanţa de putere, argumentând că ele nu sunt trăsături politice atemporale ale sistemului internaţional, ci trăsături ce au luat forme divergente în diferite epoci istorice, în funcţie de modul predominant de producţie.

Geopolitica şi istoria lumii

La începutul secolului XX, pentru unii analişti geopolitici era evident că globul devenea rapid un sistem închis şi tot mai interdependent. Din această perspectivă, în istoria lumii avea loc o schimbare de proporţii seismice, ce aducea cu sine o transformare în configuraţia geografică a globului. Dar, din cauza faptului că cele două războaie mondiale au convins mulţi analişti că trăsăturile fundamentale ale politicii internaţionale au rămas neschimbate, impactul acestor idei a devenit evident numai pe măsură ce intrăm în noul secol. Perspectiva geopolitică a generat o evaluare a istoriei lumii radical diferită de cea care ajunsese să prevaleze în studiul RI. Deşi evaluarea noastră asupra istoriei lumii este din nou diferită, recunoaştem că elemente ale gândirii geopolitice prevestesc aspecte ale ceea ce în capitolul 4 vom numi „capacitate de interacţiune".

Originile gândirii geopolitice au fost datate în timpul grecilor antici. Considerată adesea ca fiind sinonimă cu politica de putere, geopolitica modernă se concentrează asupra marilor puteri şi presupune că erau motivate să se extindă în încercarea de a obţine resurse naturale şi graniţe sigure. Rădăcinile geopoliticii moderne au fost urmărite până la teoreticienii germani, precum Carl Ritter, care şi-a scris opera la începutul secolului al XIX-lea şi a dezvoltat teoria continentelor ca „entităţi naturale", şi Friedrich Ratzel, care şi-a elaborat studiile la mijlocul secolului şi a argumentat că istoria lumii va ajunge să fie dominată de state de dimensiuni continentale (Sen, 1975). Ulterior, americanul Alfred Thayer Mahan a făcut distincţia între statele continentale şi cele maritime. Dar cel care a dat o „expresie matură conceptelor geopolitice" (Sen, 1975, p. 190) a fost geograful britanic Halford J. Mackinder (1904, 1919). Pornind de la opera predecesorilor săi, Mackinder a stabilit un cadru teoretic ce avea să stea la temelia unei mari părţi a literaturii geopolitice din secolul XX, teoreticienii ulteriori fie susţinând, fie contestând teza sa fundamentală. Planificatorii strategici ai secolului XX au fost, fără îndoială, influenţaţi de cadrul lui Mackinder, deşi tind să ignore implicaţiile istorice universale ale acestuia.

În centrul cadrului său se află recunoaşterea faptului că, în decursul istoriei, relaţiile politice au fost profund afectate de impactul geografiei asupra mobilităţii umane. Mackinder presupune că puterea este, în ultimă instanţă, delimitată de mobilitate. Factorii geografici pot facilita sau împiedica mişcarea şi astfel pot determina capacitatea entităţilor politice de a interacţiona. Datorită progreselor tehnologice, efectele factorilor geografici asupra mobilităţii s-au schimbat de-a lungul timpului, ceea ce i-a permis lui Mackinder să utilizeze ideea lui de bază despre relaţia dintre putere şi mobilitate pentru a construi o imagine foarte diferită a istoriei lumii.

Mackinder susţinea că lumea a fost divizată în trei mari regiuni. Un *heartland* eurasiatic, alcătuit în principal din ţinuturile de stepă şi fiind în totalitate continental, de jur-împrejurul căruia se afla semicercul interior (*inner crescent*), unde locuia cea

mai mare parte a populaţiei lumii. Dincolo de el se afla semicercul exterior (*outer crescent*)*, care cuprindea restul lumii, ce putea fi legat de ceea ce Mackinder numea insula-lume numai după dezvoltarea transportului pe oceane.

Din perspectiva lui Mackinder, suprafaţa continentală eurasiatică a reprezentat punctul de plecare al istoriei universale, iar înainte de anul 1500 d.Hr., în timpul perioadei pe care o numeşte precolumbiană, uriaşa „insulă-lume" a constituit „un sistem politic închis" (Mackinder, 1904, p. 428). Oceanele au constituit veritabile obstacole spre cele două Americi şi Australia, în timp ce Africa de Sud şi Centrală au fost efectiv izolate prin Deşertul Sahara. În cadrul acestui sistem închis, populaţia era inegal distribuită, astfel că la centrul şi la periferia sistemului au luat naştere modele de mobilitate divergente. Deşi existau râuri/fluvii care brăzdau *heartland*-ul, ele au fost descrise ca fiind „practic inutile pentru comunicarea umană cu lumea exterioară" (1904, p. 429). Volga, Oxus, Jaxartes** – trei dintre fluviile cele mai mari ale lumii – se varsă în lacuri sărate, în timp ce alte mari fluvii din regiune se varsă în Oceanul Îngheţat, la nord. Această zonă uriaşă şi slab populată a fost din punct de vedere istoric dominată de nomazi, folosind cai sau cămile, care puteau forma forţe militare mari şi mobile ce reprezentau o ameninţare constantă şi serioasă la adresa regiunilor mult mai dens populate din semicercul interior. Mackinder (1904, pp. 430-431) argumentează nu numai că „toate marginile colonizate ale Lumii Vechi au resimţit mai devreme sau mai târziu forţa expansivă a puterii mobile pornite din stepă", dar şi că nomazii au fost capabili, la anumite perioade de timp, să separe India şi China de lumea mediteraneană. În semicercul interior, Mackinder identifică patru zone principale cu populaţii mari, stabile: China, India, Orientul Mijlociu şi Europa. Distincţia dintre comunităţile sedentare şi cele mobile nu este nouă. Originile ei pot fi descoperite cel puţin în opera *Muqaddimah* – sau Introducere în Istorie – a istoricului Ibn-Khaldun din secolul al XIV-lea (Sen, 1975, pp. 174-175).

Mackinder compară apoi mobilitatea continentală, dependentă de cai şi cămile, principalele sale resurse de deplasare, cu mobilitatea oferită de corăbiile cu pânze, care făceau curse de-a lungul fluviilor cu ieşire la ocean şi al ţărmurilor ce erau accesibile celor care locuiau pe marginile insulei-lume. Navele maritime puteau face legătura între zone aflate la distanţe imense, dar atât timp cât Eurasia a rămas

---

* Conceptele de *inner crescent* şi *outer crescent* au fost traduse alternativ în limba română utilizând conceptele de *semicerc interior* şi *semicerc exterior*, respectiv de *corn interior* şi *corn exterior*. Însă, având în vedere o mai mare fidelitate a termenilor şi întorcându-ne la înţelesul, precum şi la descrierea geografică efectivă a acestor două concepte de către autorul teoriei, Mackinder, traducătoarea a optat pentru conceptele de *semicerc interior* şi *semicerc exterior* ca fiind mult mai adecvate şi mai fidele termenilor originali. Cele două surprind mai îndeaproape descrierea lui Mackinder a semicercurilor concentrice faţă de statul-pivot Rusia: cel interior, care cuprinde Germania, Austria, Turcia, India şi China, şi cel exterior, care include Marea Britanie, Africa de Sud, Australia, Statele Unite, Canada şi Japonia. Vezi, de pildă, Halford J. Mackinder, „The Geographical Pivot", *Geographical Journal*, nr. 1, 1904, p. 37 (n.tr.).

** Denumirea antică a fluviilor, care în prezent poartă numele de Amudaria, respectiv Sîrdaria (n.tr.).

insula-lume, puterea maritimă nu a ajutat civilizațiile semicercului interior să domine mobilitatea continentală a *heartland*-ului. Situația s-a schimbat în 1492, când navigația transoceanică a transformat insula-lume dintr-un sistem închis într-unul deschis. În următoarele patru secole, europenii au început să se extindă în alte părți ale semicercului interior, ocupând și semicercul exterior „contra unei rezistențe aproape neglijabile" (1904, p. 422). Această revoluție maritimă i-a înzestrat pe europeni cu „cea mai mare mobilitate posibilă a puterii" și a avut ca efect neutralizarea abilității nomazilor de a exercita presiuni dinspre *heartland*-ul continental (p. 432). Revoluția a schimbat balanța de putere, în mod decisiv, în favoarea semicercului exterior de state maritime (inclusiv Marea Britanie și Japonia), care acum încercuiau *heartland*-ul continental, dar care îi erau inaccesibile acestuia (p. 433). În această privință, Mackinder repetă părerile lui Mahan (Sen 1975, pp. 189-190).

Însă, până la 1900, efectele revoluției maritime dispăruseră, deoarece, nemaiexistând nici un loc pentru alte „pretenții de revendicare a dreptului de proprietate" (Mackinder, 1904, p. 421), expansiunea nu a mai fost posibilă. Mackinder a asociat acest moment cu sfârșitul epocii columbiene. El a argumentat că istoria lumii trecea în acel moment într-o epocă postcolumbiană, deoarece, în absența oricărui alt teritoriu care putea fi ocupat, era necesar să se ajungă din nou la capacitatea de a opera într-un „sistem politic închis", deși, de această dată, unul de „întindere globală" (p. 422). Din perspectiva lui Mackinder, un sistem politic închis operează total diferit față de unul deschis. Într-un sistem deschis, impactul schimbării sociale majore poate fi „disipat" în „spațiul necunoscut", în timp ce, într-un sistem închis, orice schimbare trebuie să se reflecte sau „să reverbereze", după cum se exprimă Mackinder, în tot sistemul (p. 422).

Mackinder s-a mai concentrat și asupra apariției căilor ferate transcontinentale, despre care a anticipat că vor acoperi cu rapiditate *heartland*-ul. O astfel de dezvoltare ar putea conduce la instituirea „unei lumi economice vaste... inaccesibile comerțului oceanic" (p. 434) care ar putea înclina încă o dată balanța de putere în favoarea *heartland*-ului sau, mai exact, a Rusiei. În acest caz, Rusia ar putea să-și extindă puterea în toată Eurasia și să-și construiască o flotă care i-ar permite să cucerească semicercul exterior și să stabilească un imperiu mondial. Imaginea unei Rusii expansioniste, dominând inițial Eurasia și ulterior lumea, a exercitat o influență puternică pe parcursul secolului XX. Geopoliticienii germani, precum Haushofer, au pledat după Primul Război Mondial în favoarea unei alianțe între Germania și Rusia ca mecanism prin care Germania ar putea domina *heartland*-ul. Spykman, pe de altă parte, a contestat puterea *heartland*-ului și a preferat o alianță care să cuprindă Statele Unite, Uniunea Sovietică și Marea Britanie ca mecanism de menținere a păcii mondiale (Sen, 1975). După cel de-al Doilea Război Mondial, geopolitica a fost respinsă de Morgenthau (1973, p. 158) pe motiv de „pseudoștiință", din cauza determinismului său geografic, deși implicațiile sale politice au dăinuit (Taylor, 1985).

Implicațiile istorice universale ale tezei *heartland*-ului nu au fost niciodată discutate în cadrul RI. Cea mai interesantă tentativă de a dezvolta implicațiile

istorice universale ale acesteia a aparţinut unui istoric înclinat spre geografie (Fox, 1971, 1991). El susţinea că, în decursul celei mai mari părţi a istoriei, s-a făcut distincţia între comunităţile comerciale maritime şi statele administrative continentale. Odată cu deschiderea Atlanticului în secolul al XVII-lea, distincţia a devenit, din punctul său de vedere, tot mai importantă, folosindu-se de ea pentru a reafirma cunoscuta istorie ce descrie apariţia „statului-naţiune". În opinia sa, în paralel cu sistemul de state în curs de dezvoltare, a existat şi „o reţea vastă şi complexă de sisteme maritime de comunicaţie care conecta insulele şi ţărmurile maselor continentale", ceea ce a permis apariţia unei comunităţi comerciale globale (Fox, 1991, p. 1). Există unele ecouri ale acesteia în RI în ideea de stat comerciant* a lui Rosecrance (1986). Abordările tradiţionale ale RI nu au reuşit să evalueze în mod sistematic aceste idei, deşi moda curentă a geopoliticii şi geoeconomiei (Luttwak, 1990; Rusi, 1997) sugerează o atmosferă propice pentru revigorarea lor.

Civilizaţiile şi istoria lumii

Civilizaţiile reprezintă unitatea de analiză cel mai frecvent folosită în relatările din secolul XX ale istoriei universale. La începutul secolului XX, Max Weber analiza felul în care societăţile agrare au fost transformate în civilizaţii divergente prin apariţia religiilor lumii. El compara China confucianistă, islamul, creştinătatea latină şi India hindusă în încercarea de a explica apariţia capitalismului în Occident. Spengler şi Toynbee au folosit în mod similar ideea de civilizaţie, aşa cum a făcut-o mai recent şi McNeill (1963) în ceea ce Hodgson (1993, p. 92) a descris drept „prima istorie veritabilă a lumii scrisă vreodată". Dar motivul pentru care ne concentrăm asupra lui McNeill este că, asemenea lui Mackinder, el prezintă o viziune asupra lumii ce contrastează neaşteptat cu cea regăsită în textele tradiţionale de RI.

McNeill este procupat în primul rând de dezvoltarea a patru civilizaţii mondiale: Grecia, India, China şi Orientul Mijlociu. Asemenea lui Mackinder, McNeill este de acord că teritoriul nomazilor de stepă a separat civilizaţiile lumii, dar, totodată, vorbeşte despre o diferenţă clară între acestea, deşi mai degrabă în termeni de cultură decât de mobilitate. McNeill nu vede un pivot *heartland*, ci „zone barbare". Cu toate că şi el îi descrie pe barbari ca reprezentând o ameninţare permanentă, în scrierile sale el se referă cu precădere la civilizaţii, „zonele barbare" servind doar

---

* Deşi conceptul de *trading state* a fost tradus în limba română ca *stat comercial*, traducătoarea consideră că traducerea de *stat comerciant* este mult mai adecvată. Astfel, se evită o sursă majoră de confuzie care apare în limba română cu privire la termenul *comercial*, care, conform *Dicţionarului Explicativ al Limbii Române* al Academiei Române (ediţia a II-a, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998, p. 201) este definit după cum urmează: „care aparţine comerţului, privitor la comerţ, din comerţ; negustoresc". În contrast, termenul *comerciant* este definit astfel: „persoană care se ocupă cu comerţul; negustor". În *The Rise of the Trading State* (1986), Rosecrance se referă la stat ca agent al comerţului, adică statul apare în calitate de comerciant (n.tr.).

pentru a izola civilizaţiile una de alta. Conform relatării lui McNeill, înainte de anul 500 î.Hr., civilizaţiile nu erau conectate şi se dezvoltau în mod autonom. Ulterior, contactul dintre ele s-a intensificat, dar McNeill insistă că autonomia şi un anume echilibru general între ele s-au menţinut timp de două milenii, până în anul 1500 d.Hr. Explicaţia sa constă în difuziunea culturală: orice progres care ar fi putut să permită unei civilizaţii să o ia înainte era împrumutat şi adoptat de celelalte civilizaţii.

Din perspectiva lui McNeill, din cauza izolării barbare, cele patru civilizaţii mai curând au coexistat decât au coacţionat. Este de acord că au existat unele interacţiuni, dar le identifică în termeni de patru „tulburări" sau „şocuri" majore care au dat temporar peste cap echilibrul dintre civilizaţii în perioada 500 î.Hr.-1500 d.Hr. şi care au reprezentat „repere" majore în decursul istoriei lumii (McNeill, 1979, p. 129). Răspândirea islamului dinspre Orientul Mijlociu şi expansiunea capitalistă a Occidentului au avut consecinţe majore şi pe termen lung asupra altor civilizaţii. Departe de a identifica redobândirea de către *heartland* a semnificaţiei politice la sfârşitul secolului al XIX-lea, McNeill susţine că civilizaţiile s-au extins constant înspre şi în cele din urmă au eliminat semnificaţia „zonelor barbare".

La 25 de ani după ce a scris *Ascensiunea Occidentului*, McNeill şi-a reevaluat perspectiva asupra istoriei lumii. El a recunoscut că, în timp ce scria cartea, a fost influenţat, fără să vrea, de „dispoziţia imperială" care a prevalat în Statele Unite după cel de-al Doilea Război Mondial (1991, p. xvi). Exista un sentiment larg împărtăşit că secolul XX avea să fie secolul american şi că avantajele sistemului politic şi ale modului de viaţă american se propagau pretutindeni pe glob. De asemenea, a recunoscut retrospectiv că textul său are tendinţa să privească istoria „din punctul de vedere al câştigătorilor" (1991, p. xvii). La începutul anilor '90, când a existat o dezbatere largă despre declinul inevitabil al Statelor Unite ca mare putere (Kennedy, 1989), McNeill s-a simţit obligat să îşi revizuiască evaluarea iniţială. El a argumentat că greşise nedând prea mult credit „reţelelor de comunicare" ce uneau oamenii şi că, pe măsură ce a luat în considerare acest factor, centrul preocupării sale s-a transferat de la ideea de „civilizaţie" la cea de „sistem mondial" (1993, p. xii), o atenţie deosebită trebuind să fie acordată legăturilor transcivilizaţionale (1998).

El argumentează că, în primă instanţă, civilizaţiile erau autonome, dar că, pe baza hotarelor în permanentă expansiune ale marilor imperii, între 1700 şi 500 î.Hr. a luat naştere un sistem mondial cosmopolit. McNeill susţine că birocraţiile care strângeau taxele şi tributurile ce susţineau aceste imperii „lucrau în simbioză cu reţelele maritime şi caravanele care precedaseră imperiile politice şi ale căror zone de activitate se extinseseră până la cele mai îndepărtate frontiere politice" (1991, p. xxiv). McNeill remarcă faptul că acest „sistem mondial" emergent a suferit un recul în secolul al III-lea î.Hr. ca rezultat al răspândirii bolilor de-a lungul rutelor comerciale. Mai târziu, observă el, odată cu ascensiunea islamului, sistemul mondial a fost caracterizat de eterogenitate culturală, cu excepţia celor două extreme, Japonia şi China şi Europa Occidentală, unde a prevalat omogenitatea culturală. Departe de a exista o balanţă de putere relativă între cele patru civilizaţii, el a reuşit să contureze

modul în care centrul de putere din cadrul sistemului mondial s-a mutat dinspre Orientul Mijlociu spre China şi, mai apoi, către Europa Occidentală.

Deşi McNeill consideră că prima sa istorie a lumii avea câteva puncte forte, acum recunoaşte că nu a reuşit să ofere o relatare continuă a fluctuaţiilor înregistrate în dezvoltarea sistemului mondial. Este de acord, totodată, că o astfel de relatare ar trebui să pornească de la începuturile istoriei civilizaţiei şi că existenţa unui sistem mondial care „transcende hotarele politice şi culturale" este mai presus de orice îndoială. McNeill.şi-a dat seama că nu este uşor să dezvolţi o naraţiune care să ia în calcul atât istoria diverselor civilizaţii, cât şi comunitatea exprimată în termenii unui sistem mondial, dar este convins că aceasta ar trebui să fie prioritatea numărul unu a istoricilor universali. În mod interesant, Toynbee a ajuns la o concluzie similară. Potrivit lui von Laue (1989, p. 229), Toynbee (1958) a recunoscut că nu era nevoie de o „dinamică internă a entităţilor culturale izolate sau autopropulsate, ci de dinamica interacţiunii lor globale". Un argument similar a fost dezvoltat de Hodgson (1993), care considera că, întrucât civilizaţia islamică a depăşit hotarele regionale tradiţionale, unind Africa, India, Asia de Sud-Est şi China, era necesară o abordare interregională a „complexului afro-eurasiatic". În ultimii ani, susţinătorii perspectivei civilizaţionale au insistat asupra cercetării nu numai a legăturilor care unesc civilizaţiile într-un sistem mai vast, ci şi asupra analizei punctelor de divergenţă ale civilizaţiilor (Huntington, 1996; Fernandez-Armesto, 1996).

Economia şi istoria lumii

În ultimii 30 de ani, s-a ajuns la concluzia că studiul economiei trebuie făcut dintr-o perspectivă istorică a lumii. Dacă respectăm această recomandare metodologică, faptele familiare trebuie adesea reevaluate, iar dominaţia perspectivei eurocentriste se dovedeşte că ne-a distorsionat înţelegerea multor aspecte ale istoriei economice. De exemplu, se presupune, în general, că Europa a fost principala responsabilă de comerţul african cu sclavi, în timp ce perspectiva istorică universală ne demonstrează că, de fapt, comerţul islamic cu sclavi a început mult mai devreme şi a durat mai mult; în plus, în total, au fost luaţi mai mulţi sclavi africani de către islamici decât de către europeni (Bairoch, 1993, pp. 146-148). În mod similar, se consideră că europenii au beneficiat de nişte abilităţi speciale, care le-au permis să se industrializeze înaintea altor zone ale lumii. În consecinţă, nu este controversat pentru istoricii economici să se întrebe de ce revoluţia industrială a avut loc mai întâi în Europa. Perspectiva istorică universală arată însă că întrebarea este greşită şi atrage atenţia asupra faptului că, în secolul al XVIII-lea, „marile centre industriale ale lumii erau China şi India" (Fernandez-Armesto, 1996, p. 358). Istoricii universali încearcă să explice de ce revoluţia industrială nu a avut loc în altă parte decât în Europa, motiv pentru care au fost dezvoltate două cadre istorice universale: primul foloseşte ideea sistemelor mondiale, în timp ce al doilea adoptă o perspectivă mai comparativă.

Ideile centrale asociate cu sistemele mondiale au fost iniţial formulate de Immanuel Wallerstein (1974) la începutul anilor '70 şi au ajuns să reprezinte baza pentru o imagine foarte distinctă a istoriei lumii, care a influenţat toate ştiinţele sociale. Teoria a fost iniţial proiectată pentru a submina modelul developmentalist ce predominase în anii '60. Potrivit acestuia, era de aşteptat ca toate statele din lumea în curs de dezvoltare să treacă printr-o serie de etape economice intermediare înainte de a deveni pe deplin dezvoltate. Wallerstein nu era de acord cu faptul că aceste state făceau deja parte de mult timp dintr-un sistem economic global care apăruse iniţial la începutul secolului al XVI-lea. Departe de a fi unităţi autonome capabile să devină state pe deplin modernizate, unităţile politice aflate dincolo de hotarele Europei au rămas blocate într-un sistem mondial care le împiedica să se modernizeze. Din perspectiva lui Wallerstein, anul 1500 d.Hr. reprezintă un moment de transformare, foarte important, care separă istoria antică de cea modernă. De aceea, teoria sistemelor mondiale a folosit ideile adepţilor dependenţei (Amin ; Frank), care abordaseră deja subiectul dezvoltării statelor subdezvoltate, şi ale Şcolii franceze de istorie a *Analelor* (Braudel), care presupunea că potenţialul de schimbare este limitat de existenţa unor structuri adânc înrădăcinate şi expansive.

Wallerstein a pornit de la premisa că fiinţele umane nu pot supravieţui pe cont propriu şi că ele se bazează pe o diviziune a muncii care stabileşte un sistem de interdependenţă. Diviziunea muncii defineşte limitele sistemului în cadrul căruia pot fi satisfăcute nevoile elementare ale indivizilor. Dacă indivizii din cadrul unui sistem economic încep să se bazeze pe indivizi din afară pentru satisfacerea nevoilor lor de supravieţuire, atunci diviziunea muncii se extinde şi, odată cu ea, şi hotarul sistemului. Pe baza acestei concepţii despre sistemul economic, Wallerstein identifică două momente istorice de cumpănă, primul în anul 10000 î.Hr., iar al doilea în anul 1500 d.Hr. şi opinează că atunci au avut loc transformări sistemice critice. Înainte de anul 10000 î.Hr., nici o diviziune a muncii nu s-a extins dincolo de graniţele unei culturi comune, stabilind ceea ce Wallerstein numeşte minisisteme. Astfel de sisteme au un mod de producţie foarte distinct, bazat pe vânat, culeş şi agricultură rudimentară. Supravieţuirea depinde de reciprocitate, diviziunea muncii unind mici familii extinse. Cu alte cuvinte, relaţiile sociale, politice şi economice sunt toate construite pe baza rudeniei. Deşi aceste minisisteme au supravieţuit mult timp după anul 10000 î.Hr., Wallerstein precizează foarte clar că ele nu au dăinuit până în prezent, fiind absorbite în „sisteme mondiale" mai substanţiale.

Wallerstein identifică forma sistemului mondial care a dominat pretutindeni pe glob timp de multe milenii ca fiind cea a unui imperiu mondial. Deşi astfel de imperii au luat de-a lungul mileniilor multe forme politice, toate au împărtăşit acelaşi mod de producţie, marea majoritate a populaţiei lucrând pământul, iar surplusul fiind schimbat pe bunuri realizate de un grup mai mic de meşteşugari, pentru a asigura tributul care susţinea o clasă conducătoare militaro-birocratică distinctă. Acest mod de producţie a stat la baza unor vaste structuri politice centralizate, precum Imperiul Roman şi cel al Incaşilor, dar şi a unor structuri politice foarte

descentralizate, care caracterizează tipul de societate feudală regăsită în Europa. Deşi Wallerstein recunoaşte că aceste imperii-lume au interacţionat uneori, interacţiunea a fost insuficientă pentru a genera un sistem mai extins, întrucât ea nu era esenţială pentru supravieţuirea niciunuia dintre imperii.

Totuşi, Wallerstein admite că, atunci când imperiile-lume s-au prăbuşit, s-a născut un sistem divizat din punct de vedere politic, dar interdependent din punct de vedere economic. Relaţiile din cadrul unui astfel de sistem nu erau guvernate de principiul redistribuirii, ca în imperiile-lume, ci, măcar la nivel potenţial, de către piaţă. Existenţa unei pieţe oferă baza unui mod de producţie capitalist şi a unui nou tip de sistem mondial pe care Wallerstein îl defineşte drept economie-lume. În practică, astfel de sisteme erau prea instabile pentru dezvoltarea unei pieţe şi invariabil făceau loc formării unui nou imperiu-lume. Timp de mai bine de 11 milenii, Wallerstein vede imperiile-lume drept unitatea dominantă în istoria universală. După anul 1500 d.Hr., este depăşit un al doilea moment istoric de cumpănă şi începe o nouă eră, odată cu întemeierea unei economii-lume stabile în Europa spre finalul feudalismului. Potrivit lui Wallerstein, această economie mondială era stabilă datorită structurii politice care cuprindea state puternice în centrul sistemului şi state slabe la periferie, surplusul produs la periferie fiind acumulat la centru. În contrast cu economiile-lume precedente, în care în cele din urmă un actor dominant era capabil să reunifice sistemul într-un imperiu mondial, în această economie mondială capitalistă, statele din centrul sistemului erau suficient de puternice încât să reziste eforturilor unui singur stat de a reclădi un imperiu. Sistemul a fost ulterior stabilizat de apariţia a ceea ce Wallerstein numeşte statele de la semiperiferie. Ele erau state precum fosta Uniune Sovietică, cărora le lipseau elementele necesare pentru a forma un stat din centrul economiei-lume, dar care aveau suficientă putere pentru a se opune împingerii lor la periferie.

Teoria lui Wallerstein a avut un impact enorm asupra ştiinţelor sociale, de la geografie (Taylor, 1985) la ştiinţele politice (Hollist şi Rosenau, 1981), dar a primit şi multe critici. Pe de o parte, se argumentează că tentativa lui Wallerstein de a localiza apariţia unei economii-lume stabile, bazată pe modelul de producţie capitalist, reprezintă o perspectivă puternic eurocentristă. De exemplu, Abu-Lughod (1991) împinge originea acestui sistem mondial până în anul 1250 d.Hr., când sistemul se întindea în întreaga Eurasie. Ea argumentează că ascensiunea Occidentului nu poate fi înţeleasă decât în paralel cu declinul simultan al Orientului. Într-o viziune şi mai dramatică, Frank şi Gills (1993) datează originile sistemului mondial contemporan în anul 3000 î.Hr. Frank (1995, p. 189) susţine că greşeala lui Wallerstein este că el combină „sistemele" şi „modurile de producţie" şi, drept urmare, nu reuşeşte să identifice continuitatea, pe care accentul asupra sistemelor o încurajează. Urmând această logică, arheologii şi antropologii consideră că eroarea fundamentală a lui Wallerstein constă în supoziţia că schimbul de bunuri de lux nu creează o diviziune a muncii. În opinia lor, astfel de bunuri au jucat un rol crucial în menţinerea structurii ierarhice a unităţilor politice care au pus stăpânire pe bandele de vânători-culegători cu mult

timp în urmă. Rezultă că originile tipului de sistem mondial despre care Wallerstein susţine că nu a existat înainte de anul 1500 d.Hr. au fost datate cel puţin în mileniul al IV-lea î.Hr. (Algaze, 1993).

Wallerstein a fost criticat şi de autori, care au examinat foarte serios ideea modurilor de producţie. Mandel (1978) consideră că, deşi este corect să descriem sistemul mondial modern ca fiind capitalist, deoarece legăturile comerciale în întreaga lume au fost stabilite de capitalişti, aceste legături au unit societăţi care operează pe baza unor moduri de producţie foarte diferite. Extinzând ideea, Wolf (1982) susţine că natura sistemului mondial nu s-a schimbat decât la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când noua generaţie de capitalişti, care câştigaseră controlul asupra mijloacelor de producţie din propriul stat, au început să extindă dincolo de graniţe controlul asupra mijloacelor de producţie. El asociază această dezvoltare cu formarea pe scena internaţională a unei pieţe autoreglate, precipitând ceea ce Polanyi (1957) a numit „marea transformare" – 300 de ani după momentul identificat de Wallerstein.

De asemenea, s-a argumentat că preocuparea lui Wallerstein pentru comerţ reflectă o înclinaţie liberală nerecunoscută (Brenner, 1977). La rândul lor, economiştii politici din stânga spectrului politic (Lewis şi Malone, 1996) manifestă un interes tot mai mare pentru reevaluarea studiului clasic al lui Lenin despre imperialism, pe motiv că analiza sa continuă să ofere o înţelegere profundă atât a progreselor istorice universale, cât şi a celor contemporane. Cu precădere, prefigurează talmeş-balmeşul din literatura contemporană despre globalizare. În centrul tezei lui Lenin stă argumentul că, bazat iniţial pe competiţia dintre producătorii de mărfuri, capitalismul lăsa loc unui proces de monopolizare sau concentrare atât a capitalului, cât şi a producţiei pentru a contracara scăderea ratei profitului. O astfel de situaţie fusese însoţită de un proces care avusese drept rezultat divizarea întregului glob între puterile coloniale, care urmăriseră politici de control monopolist pe teritoriul pe care îl cuceriseră.

Totuşi, Wallerstein a avut un impact major asupra ştiinţelor sociale, parţial şi datorită perspectivei sale istorice universale. Dar există o abordare economică alternativă la istoria universală, exemplificată de opera lui E.L. Jones (1987), şi, de asemenea, într-un alt sens, de Jared Diamond (1997), care funcţionează dintr-o perspectivă comparativă. Atât Jones, cât şi Diamond doresc să explice de ce Europa s-a ridicat brusc din obscuritatea istorică, a realizat o mulţime de transformări tehnologice, economice, sociale şi politice uluitoare şi, printr-un demers curajos neegalat de nici o altă civilizaţie, şi-a impus puterea şi cultura asupra întregii planete. Pentru a răspunde la această întrebare, atât Jones, cât şi Diamond fac comparaţii între circumstanţele, caracteristicile şi dezvoltarea civilizaţiilor umane. Jones se concentrează în principal asupra celor patru mari civilizaţii ale Eurasiei, în timp ce Diamond face o trecere în revistă a întregii umanităţi. Printr-o abordare cu o oarecare rezonanţă geopolitică, ambii autori pun un accent deosebit pe modul în care factorii geografici au avantajat unele civilizaţii şi le-au dezavantajat pe altele. Diamond se concentrează asupra felului în care axa geografică şi climaterică est-vest a favorizat civilizaţiile Eurasiei, în timp ce axa nord-sud le-a dezavantajat pe cele din America de Nord,

America de Sud şi Africa. Jones consideră că geografia maritimă descentralizată şi diversă a Europei a favorizat dezvoltarea comerţului cu bunuri de larg consum şi că poziţia sa periferică a izolat-o de atacurile barbarilor din stepă, care au afectat atât de grav dezvoltarea civilizaţiilor din alte zone ale Eurasiei. Ambii autori sunt de acord că, dintre toate civilizaţiile din Eurasia, Europa a fost favorizată de circumstanţe.

Jones face comparaţii detaliate între Europa, Orientul Mijlociu, India şi China, analizează mediul şi descoperă că Europa a fost mai puţin expusă vitregiilor vremii şi bolilor. În privinţa populaţiei, constată că vechiul obicei al Europei de a limita reproducerea i-a oferit unele avantaje economice, stimulând o creştere susţinută care a favorizat punerea bazelor viitoarei industrializări. Referitor la geografie, observă marele noroc al Europei în ceea ce priveşte accesul facil la resursele slab apărate ale celor două Americi. Despre guvernare ne spune că are două avantaje: în primul rând, geografia economică descentralizată a Europei a favorizat evitarea formării unui singur imperiu, iar în al doilea rând, izolarea Europei de barbarii din stepă a salvat-o de la o economie paralizată, de tipul celor impuse în China (Mongol, Manciurian), India (Mughal) şi Orientul Mijlociu (Seleucid, Mongol, Otoman). Analizând comerţul, el remarcă felul în care, în Europa, dezvoltarea comerţului cu bunuri de larg consum a avut ramificaţii vaste pentru societate şi politică, în contrast cu mai superficialul comerţ de lux care domina în alte părţi. El îi cercetează pieţele şi observă cum, în contrast cu alte civilizaţii, Europa a dezvoltat pieţe ale terenurilor şi ale forţei de muncă, precum şi ale mărfurilor. Cercetând tehnologia, descoperă în Europa o dezvoltare şi o adoptare a tehnologiei mai consistente şi susţinute, în comparaţie cu scânteierile de genialitate din alte părţi, care au fost perturbate de perioade de respingere şi reprimare.

Adepţii perspectivei comparative resping ideea că a existat ceva superior din punct de vedere intrinsec la civilizaţia europeană (sau, uneori, mai restrâns, la cea britanică) ce i-a permis să realizeze industrializarea şi dominaţia asupra lumii. Ei presupun că dezvoltarea este modelată de circumstanţele materiale şi că acestea au fost inegal distribuite în rândul stirpei omeneşti. Jones (1988, p. 31) argumentează că: „La istorie trebuie să ne gândim ca la nişte eforturi repetate, experimentale de *creştere intensivă* menite să clocotească prin intermediul măreţului aluat dospind al *creşterii extensive*". El vede China din perioada dinastiei Sung (secolul al X-lea până în secolul al XIII-lea d.Hr.) şi Califatul Abbasizilor din Bagdadul secolului al IX-lea drept exemple de creştere intensivă, dar nesusţinută. Cu alte cuvinte, industrializarea a fost o opţiune şi pentru celelalte civilizaţii, dintre care unele ar fi putut să o obţină înaintea Europei, dar din motive diverse nu şi-au urmat opţiunea până la capăt. Miracolul la care face referire Jones în titlul său se referă la cât de multe împrejurări au trebuit să se potrivească pentru a explica de ce Europa, şi nu altă civilizaţie, a făcut progresul spre industrializare şi cucerirea puterii mondiale.

3. Concluzii

Marea parte a literaturii analizate în acest capitol nu face referire în mod special la sistemul internaţional. Într-o oarecare măsură, excepţia majoră este opera sociologilor istorici care, potrivit lui Mann (1995, p. 555), au efectuat un fel de „razie" şi s-au întors cu o oarecare „pradă" de la realişti. Dar această analiză a fost făcută cu un grad de înţelegere întârziată, legătura cu realismul fiind realizată după ce sociologii istorici concluzionaseră că „războiul face statul şi statul face războiul" (Tilly, 1985). Mai mult decât atât, concentrându-se asupra aspectului militarist al relaţiilor internaţionale, opera acestor sociologi istorici reflectă o percepţie familiară, deşi oarecum săcărăcioasă, asupra sistemului internaţional (Hobden, 1998). Mann continuă prin a argumenta că, în ceea ce îi priveşte, analiştii RI s-au angajat într-o razie similară asupra operei sociologilor istorici, revenind cu câteva dintre elementele esenţiale ale literaturii sistemelor mondiale. Dar, deşi ideile lui Wallerstein au fost restructurate şi folosite cu rezultate deosebite în discipline precum arheologia sau antropologia (Chase-Dunn şi Hall, 1997), care căutau modalităţi de a-şi extinde cadrul, ele nu au avut acelaşi impact asupra teoriei predominante în RI.

Revenind la opera unor geopoliticieni precum Mackinder, istorici civilizaţionali ca Hodgson şi McNeill sau comparativişti precum Jones şi Diamond, observăm teorii foarte diferite de cele întâlnite în RI. Toţi se bazează pe un cadru care se întinde în întreaga Eurasie şi cuprinde toate civilizaţiile lumii, precum şi pe nomazii care separau aceste civilizaţii. Este o teorie care le permite să relateze despre ceea ce s-a întâmplat în Eurasia de-a lungul câtorva milenii. Concepţia consacrată a sistemului internaţional, regăsită în relaţiile internaţionale, nu poate să concureze cu un astfel de cadru teoretic. Se poate argumenta că acest lucru se întâmplă deoarece cadrul nu constituie ceea ce teoreticienii RI, în special neorealiştii, ar considera că este un sistem. Dar, aşa cum am spus, abordările teoretice moniste care au dominat gândirea în RI nu pot genera o conceptualizare adecvată a sistemelor internaţionale. Perspectiva sărăcăcioasă asupra sistemului împiedică RI să preia multe dintre perspectivele valoroase disponibile în relatările istorice universale. Aceste idei trebuie să fie incluse în orice tentativă de a elabora o concepţie evolutivă şi comparativă asupra sistemelor internaţionale care să transceandă experienţa particulară a Europei moderne şi a lumii pe care a creat-o.

Capitolul 4

Instrumentele teoretice

Acest capitol delimitează conceptele fundamentale care stau la baza abordării noastre ulterioare: nivelele de analiză, sectoarele de analiză şi sursele explicative. Majoritatea sunt cunoscute oricărei persoane familiarizate cu literatura despre RI. Folosim astfel de concepte pentru a uni teoria RI şi istoria lumii, deschizând calea unei relatări sau unei istorisiri atotcuprinzătoare despre sistemele internaţionale.

1. Nivelele de analiză

Implicit sau explicit, ideea nivelelor de analiză este adânc înrădăcinată în felul în care privim realitatea. Clarificarea ei este posibilă prin compararea a două abordări foarte diferite despre felul în care privim realitatea. Din perspectiva metodologică individualistă, Allport (1954, p. 43) afirmă că indivizii se percep drept puncte centrale ale unei serii de cercuri concentrice extensibile, care încep cu familia, trec la vecinătate, apoi la oraş, stat şi, în final, la specia umană. Fiecare cerc concentric atrage din ce în ce mai mulţi indivizi, până când este cuprinsă întreaga populaţie a globului. Totuşi, cercurile operează la acelaşi nivel de analiză, unul care se concentrează asupra individului. Dar este, de asemenea, posibil să reconceptualizăm setul extensibil de cercuri concentrice ca o spirală ce se îngustează, alcătuită dintr-un număr tot mai mic de unităţi din ce în ce mai abstracte care operează la diferite nivele de analiză. La baza spiralei se află populaţia globală de indivizi. Ei sunt membri ai unui număr mai mic de familii care pot fi analizate la un nivel de analiză superior sau mai abstract. Familiile pot fi apoi agregate pentru a forma un număr (şi mai mic) de cartiere, care formează un număr (mai mic) de oraşe şi, ulterior, un număr (şi mai mic) de state. Aşadar, la baza spiralei se află colectivitatea indivizilor, iar la vârful ei colectivitatea statelor. Dar statele, la rândul lor, pot să se unească pentru a forma un număr (şi mai mic) de unităţi internaţionale, situate într-o poziţie mai înaltă pe spirală. Idealiştilor le place să creadă că Naţiunile Unite formează o

singură unitate în vârful acestei spirale internaţionale. Realitatea poate fi analizată la diferite nivele, deoarece fiecare nivel generează propriile rezultate şi surse explicative. Identificarea diverselor nivele de analiză reprezintă o procedură metodologică importantă pentru oricine este interesat de felul în care este structurată şi organizată realitatea. Ea nu este specifică studiului relaţiilor internaţionale şi poate fi regăsită în mai toate ştiinţele naturale şi sociale. De exemplu, în fizică ne putem concentra asupra materiei din care suntem alcătuiţi noi şi universul în care trăim sau asupra atomilor şi moleculelor ori asupra nivelului subatomic al cuarcilor sau al altor particule elementare.

Dezbaterea despre nivelele de analiză a stat pentru mai bine de trei decenii în centrul teoriei RI (Buzan, 1994; Onuf, 1995). Acest mod de a gândi realitatea nu a întrunit acordul general, dar teoreticienii care preferă o abordare holistă, de sus în jos, sau sistemică a analizei au fost atraşi în mod deosebit de nivele şi mai ales de interacţiunea dintre sisteme şi unităţile care le alcătuiesc. În tipologia lui Allport, rasa umană constituie sistemul total, iar individul, unitatea de bază. Însă pot fi concepute multe alte nivele în termenii unităţilor şi sistemelor abstrase. Fiecare nivel poate fi reprezentat ca o unitate dintr-un sistem mai larg sau ca un sistem ce cuprinde unităţile de la un nivel inferior. Astfel, oraşul poate fi văzut fie ca o unitate în sistemul statului, fie ca un sistem alcătuit din unităţile-cartiere. Alegerea punctului de pornire reflectă interesele analistului şi determină dacă un nivel dat este definit sau nu ca o unitate sau ca un sistem. Nivelele nu au nimic intrinsec care să sugereze un anumit model sau o prioritate a relaţiilor dintre ele. Ele sunt pur şi simplu referinţe ontologice despre locul unde se află explicaţiile şi rezultatele. Nu sunt surse de explicaţie.

În studiul relaţiilor internaţionale, cele cinci nivele de analiză folosite cel mai frecvent sunt:

1. *sistemele internaţionale*, adică cele mai mari conglomerate de unităţi care interacţionează sau unităţi interdependente ce nu au nici un nivel sistemic superior lor. În prezent, ele cuprind întreaga planetă, dar anterior au existat simultan câteva sisteme internaţionale mai mult sau mai puţin separate;
2. *subsistemele internaţionale*, adică grupuri de unităţi din cadrul unui sistem internaţional care pot fi distinse de restul sistemului prin natura sau intensitatea particulară a interacţiunilor/interdependenţei lor. Subsistemele pot fi coerente din punct de vedere teritorial, caz în care sunt regionale (ASEAN sau OAU), sau nu (OECD, OPEC), caz în care nu sunt regiuni, ci pur şi simplu subsisteme;
3. *unităţile*, adică entităţi compuse din diferite subgrupuri, organizaţii, comunităţi şi nenumăraţi indivizi, suficient de coezive pentru a avea calitatea de actor (adică de a fi capabile să participe la un proces conştient de luare a deciziilor) şi suficient de independente pentru a se diferenţia de altele şi pentru a avea stabilitate la nivelele superioare (de exemplu, state, naţiuni, firme transnaţionale);
4. *subunităţile*, adică grupuri organizate de indivizi din cadrul unităţilor, care sunt capabile (sau care încearcă) să influenţeze comportamentul unităţii (de exemplu, birocraţiile, grupurile de lobby);
5. *indivizii*, baza majorităţii analizelor din ştiinţele sociale.

Desigur, aceste etichete şi clasificări pe care le implică reflectă prioritatea analitică pe care dorim să o dăm sistemelor internaţionale. O persoană interesată de o analiză de politică externă ar putea dori să facă din stat, dintr-o birocraţie sau chiar din liderii individuali principalul sistem de analizat.

Nivelele oferă cadrul pe care îl putem folosi atât pentru a descrie fenomenele pe care le observăm, cât şi pentru a teoretiza pe marginea cauzelor şi efectelor. Tensiunea dintre descriere şi explicaţie în utilizarea nivelelor porneşte de la introducerea acestei idei în RI de către Waltz (1959) şi Singer (1961), prezentată deja în capitolul 2. Amândoi şi-au concentrat atenţia asupra a două nivele: statul, ca unitatea lor de analiză, şi sistemul internaţional, ca nivelul cel mai înalt (adică neconţinut sau neinfluenţat de un sistem superior lui). Dar, deşi Waltz era interesat de sistemul internaţional în principal dintr-o perspectivă explicativă, este important să înţelegem că nivelele nu reprezintă o teorie în sine. Ele permit localizarea surselor explicative şi a rezultatelor din care sunt compuse teoriile. Teoriile pot sugera explicaţii cauzale de la un nivel la altul: de exemplu, de sus în jos, dinspre structura sistemului spre comportamentul unităţii (dinspre pieţe spre firme, dinspre anarhie spre state), sau de jos în sus, dinspre natura umană spre comportamentul colectivităţilor umane, fie ele firme, state sau naţiuni. Neorealismul localizează sursa lui de explicaţie (structura) la nivel sistemic, iar principalele sale rezultate (autoajutorarea, balanţa de putere) la nivelul unităţii. Politica birocratică localizează sursa ei de explicaţie (procesul) la nivelul subunităţilor, iar rezultatul său (comportamentul iraţional) la nivelul unităţilor (Allison, 1971). Waltz (1959) a afirmat, după cum se ştie, că cele trei tipuri de explicaţii utilizate pentru a motiva caracterul recurent al războiului interstatal ocupă fiecare un anumit nivel. Unii autori explică războiul prin natura umană (nivelul individual), alţii prin natura statului (nivelul unitar), iar alţii prin structura anarhică a sistemului internaţional (nivelul sistemic). Analiştii care explică războiul prin natura umană şi prin natura statului sunt consideraţi de Waltz (1979) reducţionişti în modul lor de explicaţie, iar cei care localizează explicaţia în sistemul internaţional sunt consideraţi teoreticieni sistemici. Totuşi, Waltz s-a încurcat pe sine (şi pe alţii) combinând nivelul său de analiză preferat (cel sistemic) cu sursa sa de explicaţie (structura) (Buzan *et al.*, 1993, p. 28; Buzan, 1994). Dacă vrem să înţelegem ce sunt sistemele internaţionale şi cum funcţionează, este esenţial să facem aceste distincţii.

Totodată, nivelele ne permit, până la un punct, să localizăm mulţi dintre actorii, forumurile şi alte elemente implicate în relaţiile „internaţionale". Unele organizaţii (ONU), structuri (piaţa globală) şi procese (dreptul internaţional) operează la nivel sistemic, iar altele (NATO, UE, NAFTA, ASEAN) sunt clar subsistemice. Dar nu întotdeauna este posibil să localizăm actorii la un nivel dat. Un grup de lobby, precum sindicatul naţional al fermierilor, poate foarte bine să se găsească la nivelul subunitar, dar organizaţiile transnaţionale, precum Greenpeace sau Amnesty International, se poziţionează pe mai multe nivele. Ele pot să acţioneze, în parte, la nivel subunitar şi, în parte, la nivelele subsistemic şi sistemic. Acelaşi lucru poate fi spus şi despre firmele transnaţionale şi organizaţiile mafiote.

Deşi nivelele de analiză sunt folosite pe larg în RI, ele rămân controversate din cel puţin două motive:

1. efectul lor asupra a ce unităţi devin centrul dominant al analizei.
2. întrebări despre validitatea nivelului sistemic.

Prima problemă apare din cauza dificultăţii pe care tocmai am descris-o, de a face loc în schemă unor tipuri de unităţi, în special transnaţionale. Deoarece dezbaterea referitoare la nivelele de analiză din RI a fost asociată neorealismului, a existat tendinţa de a reflecta statocentrismul teoriei, care prezintă subunităţile ca făcând parte din state, iar subsistemele şi sistemele ca fiind alcătuite din state. Pe această bază, schema nivelelor de analiză a fost criticată întrucât consolidează statocentrismului şi supoziţiile intern/extern tipice RI (Walker, 1993; Onuf, 1995). Mare parte din teoria RI, mai ales realismul, se axează pe o perspectivă intern/extern a realităţii politice, în care „intern" este domeniul ierarhic intern al statelor, susceptibil de progres, iar „extern" este domeniul internaţional anarhic al neschimbătoarei politici de putere. Această distincţie se dovedeşte a fi foarte folositoare când vine vorba de trasarea evoluţiei istorice a sistemelor internaţionale. Critica ce i se aduce este că nivelele nu sunt doar o tipologie abstractă nevinovată: schema prezintă o ontologie specifică ce privilegiază statul, dar eclipsează şi discriminează acele unităţi transnaţionale care nu se potrivesc în cadrul schemei. O parte a disputei dintre realişti şi pluralişti depinde de această chestiune, realiştii dorind să înalţe statul la statutul de primă unitate, iar pluraliştii insistând că multe tipuri de actori (mai ales organizaţiile internaţionale guvernamentale – OIG –, firmele transnaţionale şi grupurile de lobby) au un statut independent în sistem. Acceptăm avertismentul cu privire la pericolele statocentrismului, dar credem că o mare parte a acestei probleme poate fi soluţionată prin adăugarea sectoarelor la setul nostru de instrumente, ceea ce face mai mult loc diverselor tipuri de unităţi, despre care vom discuta mai jos.

Problema legată de validitatea nivelului sistemic este inclusă în dezbaterea dintre reducţionişti şi teoreticienii sistemici. În timp ce teoreticienii sistemici acceptă, în general, validitatea abordărilor reducţioniste (oricât de critici ar fi la adresa utilităţii lor), reciproca nu este întotdeauna adevărată. Aşa cum am menţionat în capitolul 2, unii susţinători ai explicaţiei reducţioniste nu acceptă validitatea unei analize a sistemelor internaţionale (Weltman, 1973). Nivelul sistemic a fost văzut de unii ca o entitate metafizică, chiar mistică, despre care criticii pretind că ar fi constituit o sursă nesfârşită de confuzie nu numai în relaţiile internaţionale, ci în toate domeniile ştiinţelor sociale, sugerându-se că comportamentul uman poate fi explicat făcând referire la un sistem. În opinia noastră, se reproduce confuzia lui Waltz între nivel şi sursa de explicaţie. Controversa nu se referă la nivele, ci la explicaţiile structurale, pe care le vom discuta mai jos.

În această carte militäm pentru un nivel sistemic de analiză, atât pentru obiectivele descriptive, cât şi pentru cele explicative. Similar opiniei lui Singer, dorim să folosim nivelul sistemic pentru a oferi o imagine de ansamblu a relaţiilor internaţionale, asigurându-ne că nu vom cădea în capcana de a nu mai vedea pădurea din cauza copacilor.

La fel ca Waltz, dorim să păstrăm nivelul sistemic ca o importantă locaţie a surselor de explicaţie, însă noi avem o concepţie a explicaţiei sistemice mult mai expansivă decât a lui Waltz şi dorim să ne eliberăm de constrângerile politice pe care s-a străduit să le impună asupra a ceea ce se înţelege printr-un mod sistemic de explicaţie. În acelaşi timp, vom face uz de ceea ce, după părerea lui Waltz, reprezintă modurile de analiză „reducţioniste", cercetând natura unităţilor dominante din sistem şi felul în care afectează calităţile lor interne sistemul internaţional. Abordarea noastră sistemică, sau de sus în jos, ar trebui să fie privită mai degrabă ca un punct de plecare decât ca unul de oprire şi nici nu intenţionăm să avem prejudecăţi despre tipurile de unităţi ce pot compune sistemele internaţionale.

2. Sectoarele de analiză

Deşi în principiu se ştie că „informaţia este o unitate" (Reynolds, 1994, p. 1), în practică se acceptă că, pentru a studia lumea din jurul nostru, este necesară o diviziune a muncii. Diviziunea ştiinţelor sociale şi a altor discipline are la bază premisa necesităţii unei astfel de diviziuni a muncii. Dar aceste diviziuni reflectă, de asemenea, credinţa larg răspândită că realitatea poate fi segmentată în diferite sectoare ontologice. După cum observă Braudel (1985, p. 17), istoricii „simplifică lucrurile divizând istoria în sectoare (numindu-le istorie politică, economică, socială şi culturală)". În RI, analiza sectorială se referă la practica abordării sistemului internaţional în termenii tipurilor de activităţi, unităţi, interacţiuni şi structuri din cadrul lui. Folosirea unor termeni precum *sistemul economic internaţional* sau *sistemul politic internaţional* sau *societatea internaţională* indică gândirea subiectului în termenii diviziunilor sectoriale. Realiştii, de la Morgenthau la Waltz, vorbesc categoric în termeni de teorie *politică*, crezând că împărţirea subiectului în sectoare este o condiţie necesară pentru construcţia efectivă a teoriei. Michael Mann (1986, capitolul 1) priveşte puterea în termenii unor distincţii similare sectoarelor, între puterea ideologică, economică, militară şi politică. În ciuda acestei acceptări *de facto* larg răspândite, sectoarele au fost mult mai puţin dezbătute în literatura RI decât nivelele de analiză (Buzan *et al.*, 1993, pp. 30-33; Buzan *et al.*, 1998). În consecinţă, practica gândirii în termenii sectoarelor consideră, în general, ca de la sine înţeles faptul că economia, societatea, istoria şi politica pot şi ar trebui să fie discutate separat, fără a reflecta prea mult la consecinţe.

Un mod de a înţelege sectoarele şi de a le distinge de nivelele de analiză este să le privim ca pe imagini ale întregului sistem, văzute printr-o lentilă analitică ce selectează un singur tip de relaţie şi subliniază tipurile de unităţi, interacţiuni şi structuri asociate cu acesta. Metafora lentilei este un mod util de a înţelege ce anume reprezintă sectoarele şi cum pot sau nu să fie folosite (Manning, 1962, p. 2). În lumea fizică, putem cerceta un obiect folosind diferite tipuri de „lentile", de la

ochiul liber la telescoape, de la senzorii în infraroşu şi radare la aparate cu raze X şi microscoape electronice. În toate cazurile, lentila este fie sensibilă la diferite tipuri sau lungimi de undă ale energiei (de exemplu, razele infraroşii sau razele X), fie este sensibilă la acelaşi tip de energie, dar într-un mod diferit (de exemplu, microscopul şi telescopul). Deşi obiectul observat rămâne acelaşi (ignorându-l pe Heisenberg), lentile diferite subliniază aspecte diferite ale realităţii acestuia. Ochiul liber vede mai ales forma şi culoarea. Razele infraroşii văd modelul de căldură. Razele X văd modelul densităţii fizice. Microscopul electronic, structura moleculară. Funcţia sectoarelor este identică celei a lentilelor: fiecare oferă o perspectivă a întregului care accentuează unele lucruri şi minimalizează importanţa altora sau chiar o ascunde complet.

În analizele lumii sociale există cel puţin cinci sectoare folosite în mod obişnuit:

- *Sectorul militar* – se referă la relaţiile coercitive şi la capacitatea actorilor de a purta războaie între ei. De obicei, se concentrează asupra interacţiunii reciproce a celor două nivele, capacităţile militare ofensive şi defensive ale actorilor din sistemul internaţional, respectiv percepţiile lor despre intenţiile celuilalt.
- *Sectorul politic* – se referă la relaţiile de autoritate, la statutul guvernământului şi la recunoaştere şi priveşte stabilitatea organizaţională a sistemelor de guvernământ şi ideologiile care le dau legitimitate. Actorii acceptă alte unităţi drept egali sau relaţiile sunt ierarhice, statutul superior şi cel inferior fiind recunoscute de ambele părţi? Sau actorii îşi neagă unul altuia recunoaşterea, tratându-se reciproc ca un teritoriu neocupat şi care poate fi cucerit? Sectorul politic poate fi interpretat într-un sens statocentric, mai realist, ca referindu-se la guvern, sau într-un sens liberal, mai lejer, ca referindu-se la guvernare, inclusiv la norme, reguli şi instituţii aflate deasupra nivelului statului. Unii pot dori să diferenţieze *sectorul legal* de cel politic.
- *Sectorul economic* – se referă la relaţiile de comerţ, producţie şi finanţe, precum şi la felul în care actorii au acces la resursele, finanţarea şi pieţele necesare pentru a susţine nivele acceptabile de bunăstare şi putere politică. În cea mai mare parte a istoriei, interacţiunile economice s-au referit la comerţ. Numai în ultima vreme au ajuns să se refere şi la organizarea producţiei la scară largă şi finanţare.
- *Sectorul societal* sau *sociocultural* – se referă la relaţiile sociale şi culturale. El priveşte identitatea colectivă şi menţinerea, în condiţii acceptabile de evoluţie, a modelelor tradiţionale de limbă, cultură, identitate, datini religioase şi naţionale. Interacţiunile din acest sector se referă la transmiterea ideilor între oameni şi civilizaţii. Ele pot implica idei despre tehnologie sau despre organizarea politică şi religioasă.
- *Sectorul de mediu* – se referă la relaţia dintre activitatea umană şi biosfera planetară ca sistemul esenţial de suport de care depind toate celelalte întreprinderi umane. Interacţiunea de mediu cea mai obişnuită este transmiterea bolilor, iar de la călătoriile europene de descoperire a lumii trebuie să adăugăm şi transferul intercontinental de plante, animale şi oameni, precum şi poluarea locală şi globală.

Din perspectiva analistului, sectoarele pot fi înţelese după cum urmează. Strategul militar priveşte sistemele umane în termeni care subliniază capacităţile ofensive şi defensive ale actorilor şi justifică supoziţii restrictive precum motivarea comportamentului prin calcule oportuniste de avantaj coercitiv. Realistul politic priveşte aceleaşi sisteme în termeni ce subliniază suveranitatea şi puterea şi justifică supoziţii restrictive precum motivarea comportamentului prin dorinţa de a-şi maximiza puterea. Economistul le priveşte în termeni care evidenţiază avuţia şi dezvoltarea şi motivează supoziţii restrictive precum motivarea comportamentului prin dorinţa de maximizare a utilităţii. Sociologul va vedea, de asemenea, puterea şi statele, dar în plus va vedea şi modelele de identitate, clanul, clasa şi naţiunea, precum şi dorinţa de menţinere a independenţei culturale. Specialiştii în drept internaţional văd statele şi numai într-o anumită măsură alte persoane juridice, ca, de exemplu, firmele şi indivizii. Totuşi , se concentrează asupra uzanţelor, regulilor şi contractelor care ar trebui să le constrângă comportamentul. Ecologistul priveşte sistemul în termenii fundamentelor ecologice şi ai nevoii de a atinge o dezvoltare durabilă. Fiecare priveşte întregul, dar vede doar o singură dimensiune a realităţii acestuia.

Metoda analitică a sectoarelor porneşte, aşadar, de la dezagregare, însă din perspectiva noastră teoretică pluralistă trebuie să se încheie cu reasamblarea. Dezagregarea se efectuează doar pentru a obţine simplificare şi claritate. Pentru a obţine înţelegere, este necesar să reasamblăm părţile şi să vedem cum relaţionează între ele. Dar aşa cum disciplinele academice sunt adesea acuzate că împiedică înţelegerea divizând lumea într-un mod atât de rigid, încât pierd din vedere ceea ce se petrece în întreg, tot astfel şi folosirea sectoarelor trebuie să fie abordată cu o oarecare flexibilitate. În principiu, putem motiva distincţiile sectoriale de mai sus. Separarea sectoarelor politic şi militar poate că este controversată, dar se pot găsi motivaţii. Morgenthau susţine că politica se referă la controlul psihologic, proces care lua sfârşit atunci când se trecea la controlul prin coerciţie directă (Gellman, 1988, p. 252). Clausewitz, care a afirmat că războiul este o continuare a politicii cu alte mijloace, a putut să argumenteze că mijloacele militare au propria logică (Clausewitz, 1976). Mann susţine că puterea politică nu necesită un monopol al forţei (Mann, 1986, pp. 10-11). Dar ceea ce este valabil în teorie s-ar putea să nu mai fie valabil în practică. Majoritatea teoriilor din RI comportă o anumită combinare a sectoarelor, practic se priveşte prin două sau mai multe lentile simultan. În măsura în care sectoarele sunt un instrument analitic, analiştii pot alege să combine sectoarele în vederea selectării unei anumite imagini. Realismul combină sectoarele militar şi politic, Şcoala engleză pe cele politic şi societal, iar economia politică internaţională (EPI), după cum sugerează şi numele, combină sectoarele politic şi economic. Economia liberală încearcă să se limiteze la un singur sector, în timp ce sociologia combină din ce în ce mai mult sectoarele societal şi politic.

Folosirea sectoarelor/lentilelor, fie singure, fie în combinaţie, are avantajul de a evidenţia şi, de aceea, de a face mai uşor de perceput anumite calităţi, indiferent de ceea ce este observat. Constituie o modalitate de a dezvălui complexitatea întregului

şi de aceea este un instrument foarte util atunci când suntem confruntaţi cu un întreg atât de vast şi multifaţetat precum sistemul internaţional. Sectoarele servesc la dezagregarea întregului cu scopul de a-l analiza prin selecţia unor modele distincte de interacţiune. Dar lucrurile identificate de sectoare nu au, în general, o existenţă independentă. Relaţiile coercitive există rareori în lipsa relaţiilor de schimb, autoritate, identitate sau de mediu. Sectoarele identifică modele distincte, dar, cu excepţia unor împrejurări speciale, ele rămân de obicei părţi inseparabile ale unui întreg complex. Scopul selectării lor este acela de a reduce complexitatea în vederea facilitării analizei. Folosirea sectoarelor reduce orizontul cercetării la proporţii uşor manevrabile, prin scăderea numărului de variabile aflate în joc.

La fel ca în cazul nivelelor, există un motiv pentru care sunt alese anumite sectoare. În principiu, diviziunile sectoriale sunt la fel de clare precum diviziunile dintre diferitele discipline academice. Dar în practică cum putem face diferenţa între sistemele internaţionale politice şi economice? Atunci când ne gândim la un eveniment dat, este destul de dificil să separăm elementele economice, politice, societale şi militare care alcătuiesc întregul. Este statul un actor economic sau unul politic? Ar trebui să considerăm industria de armament şi comerţul cu arme un fenomen economic (producţie, comerţ, finanţe), politic (puterea statului) sau militar (cursa înarmărilor)? Deoarece fiecare sector este o imagine parţială a întregului, ceea ce se vede printr-o lentilă sectorială coincide parţial şi se împleteşte cu conţinutul altor sectoare. Sectoarele nu sunt, în general, separate prin graniţe clare, aşa cum se întâmplă în cazul nivelelor de analiză. Într-adevăr, atunci când gândim în termeni de sectoare, metafora spaţială a separării, graniţelor şi altora asemănătoare este necorespunzătoare. Acest lucru se întâmplă deoarece, la fel ca în cazul lentilelor, distincţia dintre hotarele sectoriale se regăseşte la fel de mult, sau poate mai mult, în echipamentul observatorului, precum şi în natura lucrului observat. Sectoarele fac să pară mai clar tipul de activitate selecţionat, dar ele nu motivează opinia că aceste activităţi sunt autonome şi organizate independent de ceea ce se petrece în alte sectoare.

Există două pericole în folosirea sectoarelor. Primul este că observatorul va începe să confunde realitatea sectorului cu realitatea întregului. Cecitatea sectorială este un risc profesional al unui mediu academic împărţit în discipline profund instituţionalizate. Nevoia de a contracara acest pericol este unul dintre cele mai puternice motive pentru stabilirea RI ca domeniu de studiu teoretic pluralist, de sine stătător, şi nu ca o parte a altor discipline. Dacă studiul economiei mondiale urmează să fie considerat doar o chestiune a economiştilor, iar studiul balanţei de putere doar o chestiune a politologilor, atunci posibilităţile de asamblare a unei imagini cuprinzătoare a sistemelor internaţionale se diminuează brusc, iar pericolul ca aceste sectoare să fie tratate ca entităţi distincte creşte proporţional. Savanţii nu sunt, în general, buni la comunicarea interdisciplinară şi, în consecinţă, diviziunea subiectului în acest fel împiedică orice înţelegere comprehensibilă a sistemelor internaţionale.

Al doilea pericol este că metafora lentilei înlesneşte pierderea din vedere a diferenţei dintre lumea naturală şi cea socială. Metafora ne încurajează să credem că

lumea socială, asemenea lumii naturale, poate fi analizată în mod direct de către analist. Dar nu este aşa. Spre deosebire de lumea naturală, lumea socială a fost deja interpretată de către actorii supuşi investigaţiei şi poate fi oricând reinterpretată de aceştia. Astfel de interpretări sunt relevante pentru ceea ce se întâmplă în cadrul sistemelor sociale şi fac legătura între subiectul cercetării şi analist, legătură care nu este prezentă în lumea naturală. Actorii economici, de pildă, pot să nu creadă, şi pot fi încurajaţi să nu creadă, că joacă un rol vital în sprijinirea sau subminarea ordinii politice instituite. Cu toate acestea, activităţile actorilor sociali ce operează într-un singur sector pot juca roluri importante într-un alt sector. Faptul că aceste conexiuni sunt percepute sau nu are importanţă pentru felul în care operează întregul sistem, iar analiştii trebuie să fie conştienţi de existenţa unui asemenea factor. Conştientizarea a cât de mult contează înţelegerea de sine a oamenilor pentru sistemele sociale este cea care încurajează proiectele marxiste să sporească conştiinţa de sine a proletariatului şi pe cele naţionaliste să sporească conştiinţa de sine a grupurilor cultural-lingvistice.

Modelele de gândire despre sectoare fac parte din construcţia sistemului însuşi, iar acest lucru îngreunează, sau poate face imposibilă, separarea analizei ştiinţifice de acţiunea politică. De exemplu, ideologia liberală cultivă ideea că teoria şi practica economică pot şi ar trebui să nu mai fie conectate cu politica. Analiştii care doresc să înţeleagă natura realităţii sociale nu trebuie să accepte necondiţionat concepţiile dominante despre sectorializare. Altfel, aşa cum observa Morgenthau, ei vor fi implicaţi în sistem şi vor juca un rol în reproducerea sistemului pe care îl analizează (Morgenthau, 1971). Atât acceptarea, cât şi problematizarea cunoaşterii tradiţionale a naturii şi relaţiei dintre sectoare sunt atât acte politice, cât şi ştiinţifice. Problematizarea poate să determine actorii sociali, prin ridicarea conştiinţei politice, să realizeze consecinţele acţiunilor lor în alte sectoare şi astfel să schimbe construcţia şi modul de funcţionare al sistemului.

Folosirea sectoarelor face progrese în direcţia soluţionării disputelor despre unităţile de analiză, menţionate în discuţia referitoare la nivelele de analiză. Diferite tipuri de interacţiune şi, ca atare, diferite unităţi devin mai mult sau mai puţin proeminente, în funcţie de lentilele sectoriale folosite pentru a privi sistemul internaţional. Prin lentilele politice şi militare, statele vor fi puternice şi dominante. Prin lentilele economice şi sociale, ele vor fi mai puţin proeminente, iar alte unităţi, ca, de exemplu, firmele şi naţiunile, se vor afla în centrul atenţiei. Argumentul referitor la unităţi reflectă, în mare parte, confuzia legată de sectoare. Realiştii vor, în general, să se limiteze la sectorul politic, iar din această perspectivă statele *sunt* dominante, cel puţin în sistemul internaţional modern. Analiştii de tradiţie pluralistă (ca, de exemplu, EPI) sau sociologică (precum teoria sistemului mondial) operează simultan în mai multe sectoare şi astfel văd un amestec mai complex de unităţi. Utilizarea unui singur sector menţine claritatea, dar cu preţul supersimplificării. Utilizarea prea multor sectoare riscă să complice imaginea până în punctul în care teoretizarea devine imposibilă. Dată fiind anvergura pe care operăm în această carte, în vederea mai multor obiective, vom unifica sectoarele politic şi militar şi le vom trata ca o singură lentilă.

3. Sursele de explicaţie

Sursele de explicaţie se referă la variabilele care explică comportamentul. În studiul relaţiilor internaţionale, trei surse de explicaţie acaparează cea mai mare parte a dezbaterii: *capacitatea de interacţiune*, *procesul* şi *structura*. Ele sunt cheia teoriei la orice nivel de analiză şi în orice sector. Aşadar, sursele de explicaţie pot, în principiu, să fie regăsite oriunde pe matricea nivelelor şi sectoarelor ilustrată în tabelul 4.1.

Adăugarea sectoarelor la nivelele de analiză ne permite să stabilim cu mai multă precizie natura teoriilor decât dacă ne-am limita strict la nivele. De exemplu, neorealismul localizează o explicaţie structurală (anarhie/ierarhie, polaritate) la nivelul sistemic în sectoarele militar şi politic. Teoria sistemului mondial identifică o explicaţie structurală (capitalismul) la nivel sistemic în sectoarele economic şi politic. Cea mai mare parte a analizei de politică externă – de exemplu, politicile birocratice – identifică o explicaţie legată de proces la nivelul unităţii în sectorul politic.

Tabelul 4.1
Nivelele şi sectoarele în sistemul internaţional

Nivele/Sectoare	militar	politic	economic	societal	de mediu
Sistemic					
Subsistemic					
Unitar					
Subunitar					
Individual					

Teoriile integrării se găsesc mai ales la nivelul subsistemic în sectoarele economic şi politic şi adesea se axează pe explicarea procesului. Teoriile globalizării operează şi ele mai ales la nivel sistemic, folosind explicaţii legate de proces şi capacitatea de interacţiune în majoritatea sectoarelor. Aşa cum am precizat mai sus, teoriile războiului pot fi regăsite la diferite nivele (sistemic, al unităţilor, individual) şi în majoritatea sectoarelor. În practică, unele dintre rubricile din tabelul 4.1 sunt mult mai folosite decât celelalte. Teoria RI este încă puternic orientată spre nivelele sistemic şi unitar şi spre sectoarele militar şi politic, deşi cel economic câştigă rapid teren. Totuşi, în principiu, toate rubricile pot fi utilizate. Celor care cred că structura este o proprietate a nivelului sistemic, le reamintim că analistul poate alege cum să specifice nivelele. Poate stabili nivelul sistemic la o scară planetară sau poate opta pentru identificarea unui stat ca fiind sistemul relevant pentru realizarea analizei. Amintirea acestui fapt uşurează înţelegerea modului în care structura, procesul şi capacitatea de interacţiune pot fi aplicate la toate nivelele.

Desigur, înţelesurile şi trăsăturile specifice ale acestor surse de explicaţie se schimbă pe măsură ce trecem de la o rubrică la alta. În cadrul lor, ele se pot schimba din nou, pe măsură ce analizăm diferite perioade ale istoriei. Datorită influenţei lui Waltz,

majoritatea specialiştilor în RI au înţeles destul de bine ce înseamnă *structura* atunci când este localizată la nivelul sistemic, limitată la sectoarele militar şi politic, şi plasată în contextul sistemului internaţional modern. Dar, dacă trecem de la sectoarele militar şi politic la cel economic, definiţia noastră asupra structurii trebuie să se schimbe. Ideile generale de anarhie-ierarhie şi polaritate funcţionează destul de bine între sectoarele economic şi politic (şi aşa şi trebuie, dată fiind sursa microeconomică a teoriei lui Waltz), dar natura structurii se deplasează de la politică la economie. Dacă trecem la nivelul individual, structura şi procesul migrează în domeniul psihologic şi dobândesc trăsături destul de diferite de cele identificate la nivelele superioare.

Nu este sarcina noastră să schiţăm aici întreaga panoplie a teoriei RI. De vreme ce această carte este despre sistemele internaţionale, ne vom axa mai ales asupra structurii, procesului şi capacităţii de interacţiune la nivelele sistemic şi unitar şi, până la un punct, subsistemic. Pentru a demonstra cum se dezvoltă astfel de sisteme, trebuie să privim lucrurile transsectorial. O parte a scopului nostru este să arătăm cum sistemele definite în termeni politico-militari sunt în mod obişnuit incluse în sistemele economice şi societale, care deseori sunt mai vaste şi formate anterior celor-lalte. Înţelegerea sistemelor internaţionale impune identificarea şi evaluarea stratu-rilor lor sectoriale. Procesul, capacitatea de interacţiune şi structura sunt modalităţi esenţiale de a înţelege cum se dezvoltă, funcţionează şi se schimbă sistemele, iar cele trei concepte, alături de unităţi, joacă un rol major în felul în care vom structura multe dintre capitolele următoare.

Procesul

Procesul este probabil cel mai uşor de înţeles şi cel mai controversat dintre cele trei surse de explicaţie, astfel încât va fi prezentat pe larg în capitolele următoare. Sistemele sunt identificate prin modelele de interacţiune care au loc între unităţile lor componente. Orice model este dovada unui proces rezultat din dinamica interac-ţiunilor dintre unităţile din sistem şi din utilizarea capacităţii de interacţiune de către aceste unităţi. Aşadar, procesele ne dezvăluie tiparele de acţiune şi reacţiune ce pot fi observate în rândul unităţilor care alcătuiesc un sistem. Exemplele de procese ce pot fi observate în sistemul internaţional variază de la luptă, recunoaştere politică, comerţ şi formarea identităţii până la transplantarea florei şi faunei de pe un continent pe altul (Keohane şi Nye, 1987, p. 745). Procesul diferă de structură, care se referă la modul în care sunt aranjate unităţile într-un sistem şi care este deci mai statică şi poziţională. Procesul, ca sursă de explicaţie, se aplică tuturor nivelelor de analiză. Prin definiţie, procesele variază de la un sector la altul, iar definiţiile diferenţelor relevante au fost prezentate la p. 90. Există un anumit proces în cadrul sistemului internaţional (interacţiunile dintre unităţi), precum şi în cadrul unităţilor care alcă-tuiesc acel sistem (fiecare unitate poate fi văzută ca un sistem de sine stătător). Dina-mica procesului poate fi regăsită la toate tipurile de organizaţii şi la fiinţele umane.

Poate cel mai interesant aspect al procesului în cazul RI îl constituie tiparele durabile sau recurente care există în relaţiile dintre unităţi şi pe care le etichetăm drept *formaţiuni ale procesului* (Buzan *et al.*, 1993, pp. 48-50). Ele sunt modele durabile şi recurente în interacţiunile dintre unităţi. Formaţiunile procesului includ războiul, cursele înarmării, balanţa de putere, dilema securităţii, complexele de securitate, alianţele, diplomaţia, regimurile, organizaţiile internaţionale, competiţia comercială, recesiunea, ordinile liberale şi mercantiliste şi alte tipare din relaţiile economice internaţionale. Formaţiunile procesului întruchipează adesea teorii de tipul acţiune-reacţiune ale comportamentului unităţilor şi astfel sunt condiţionate de structură, la nivelele sistemic (anarhic sau ierarhic) şi al unităţilor (de exemplu, dacă unităţile sunt compatibile sau incompatibile din punct de vedere ideologic). Întrucât structura internaţională este adesea anarhică, multe formaţiuni ale procesului, precum dilema securităţii, războaiele comerciale şi cursele înarmării, reflectă forţele structurii sistemului care acţionează asupra unităţilor acolo unde nu există un guvern sau o autoritate centrală şi unde unităţile sunt motivate de imperativele autoajutorării şi nesiguranţei. Alte formaţiuni ale procesului reflectă încercările unităţilor de a depăşi efectele negative ale anarhiei prin instituţionalizarea acordurilor care le permit să urmărească anumite câştiguri comune, fie de stabilitate politică şi pace, fie comerciale, de management al resurselor şi bunăstare.

Capacitatea de interacţiune

Capacitatea de interacţiune este, probabil, cel mai puţin cunoscută dintre sursele de explicaţie. Ea se referă la volumul de transport, comunicaţie şi capacitate organizaţională din cadrul unităţii sau al sistemului: cât de multe bunuri şi informaţii pot fi deplasate, pe ce distanţă, cu ce viteză şi la ce costuri? Totodată, face referire la capacităţile tehnologice (de exemplu, caravane, nave, căi ferate, avioane) şi la normele, regulile şi instituţiile comune de care depind tipul şi intensitatea interacţiunii dintre unităţile unui sistem sau din cadrul unităţilor. Capacitatea de interacţiune se referă la posibilităţile din cadrul oricărui sistem sau unităţi date (de dragul simplităţii, vom vorbi doar despre sisteme). Ea se mai referă la portanţa unui sistem social, la potenţialul său de a permite unităţilor din cadrul lui să facă schimb de informaţii, bunuri şi acţiuni armate. Dacă procesul defineşte ceea ce fac *de fapt* unităţile atunci când interacţionează, capacitatea de interacţiune defineşte ceea ce *pot* face.

Capacitatea de interacţiune determină nu numai cât de mare poate fi un sistem, dar şi cum vor arăta unităţile sale şi în ce sector (sectoare) vor avea loc formele dominante de interacţiune. Interacţiunea în sectorul societal necesită numai transferuri de informaţie şi, astfel, ea poate avea loc chiar şi atunci când nivelul capacităţii de interacţiune este scăzut. Interacţiunea economică implică aproape întotdeauna transportul bunurilor şi, de aceea, necesită nivele mai mari ale capacităţii de interacţiune, deşi comerţul pe distanţe mari cu bunuri de valoare, dar cu un volum redus, se poate realiza prin capacităţi relativ modeste. În mod obişnuit, interacţiunea politico-militară

implică deplasarea armatelor de la o unitate la alta şi, ca atare, necesită nivele destul de ridicate ale capacităţii de interacţiune. Aceasta din urmă este, aşadar, o precondiţie a procesului şi a structurii, definind potenţialul unui sistem de a le susţine.

Capacitatea de interacţiune este implicită în definiţiile sistemelor, toate accentuând faptul că unităţile trebuie să interacţioneze pentru ca un sistem să existe (Bull, 1977, p. 10; Reynolds, 1994, p. 195; Waltz, 1979, p. 95). Interacţiunea este fundamentală pentru orice conceptualizare a sistemului. Dar în afară de a arăta că interacţiunea trebuie să fie susţinută şi destul de influentă, literatura de specialitate nu spune în general nimic despre natura interacţiunii. Putem deduce însă din unele lucrări realiste că posibilitatea de a purta un război este cheia interacţiunii ce defineşte sistemele internaţionale (Bull, 1977, p. 10; Waltz, 1979). Din această perspectivă, un grup de state care nu reprezintă o ameninţare militară unul la adresa celuilalt nu constituie un sistem internaţional. Capacitatea statelor de a constitui şi transmite o ameninţare militară credibilă este cea care generează o relaţie sistemică. Această viziune porneşte de la şi alimentează puternica tendinţă eurocentristă din teoria RI.

Preocuparea pentru interacţiunea politico-militară a încurajat teoreticienii RI să neglijeze interacţiunile non-militare, deoarece ele nu sunt văzute ca trăsături definitorii ale sistemului internaţional. Ei presupun întotdeauna că unităţile sunt capabile să interacţioneze, dar nu au reuşit să demonstreze de ce, pe măsură ce capacităţile de transport şi comunicare reduc şi extind capacitatea de interacţiune, însăşi natura sistemului internaţional trebuie să sufere o schimbare fundamentală. Când privim mai îndeaproape, devine evident că, într-un sistem, capacitatea de interacţiune variază în timp de la un sistem la altul, dar şi în cadrul unui sistem. Pe măsură ce noile tehnologii de transport şi comunicaţii se răspândesc, se schimbă calitatea şi cantitatea interacţiunilor dintre sau din cadrul unităţilor din sistem. Imposibilitatea de a deschide conceptul de capacitate de interacţiune este sinonimă cu faptul că înţelegerea sistemelor internaţionale este puternic obstrucţionată. După cum am arătat mai sus (Buzan *et al.*, 1993, capitolul 4), chiar şi operaţiunea de logică structurală depinde de nivelul capacităţii de interacţiune. Când capacitatea de interacţiune este scăzută, structura are un efect neînsemnat sau inexistent. Nivele mai mari ale capacităţii de interacţiune permit intrarea în joc a forţelor structurale. Subliniind capacitatea de interacţiune şi poziţionând conceptul în centrul analizei noastre, sperăm să creăm un nou spaţiu pentru teoretizarea sistemelor internaţionale. Capacitatea de interacţiune surprinde atât aspectele fizice, cât şi cele sociale ale capacităţilor din întregul sistem sau din cadrul unităţilor. Aceste capacităţi joacă un rol în definirea unităţilor dominante, dar se manifestă şi ca o sursă diferită de forţe de împingere şi modelare acţionând alături de cele generate de structură.

Capacitatea de interacţiune nu este diferenţiată sectorial. Potenţialul de transport şi comunicaţii este o proprietate fundamentală a sistemelor sociale, care se manifestă în toate sectoarele. De exemplu, existenţa (sau nu) a capacităţii de comunicaţii electronice cu rază lungă şi de mare viteză are un impact la fel de semnificativ asupra relaţiilor militare şi politice, ca şi asupra celor economice şi societale. Aşadar, forma capacităţii de interacţiune este aceeaşi, indiferent dacă privim prin lentila politică,

economică, societală sau militară, iar ceea ce ne interesează în cazul oricărui sistem internaţional este dacă puterea sa de interacţiune este ridicată sau scăzută. Consecinţele sale variază, desigur, de la un sector la altul. O capacitate de interacţiune fizică scăzută va împiedica războiul între statele aflate la mare distanţă unul de celălalt, dar nu va împiedica nici transferul pe distanţe mari al bunurilor de mare valoare şi volum redus, nici circulaţia ideilor, indiferent de subiect, de la practicile şi tehnologiile agricole la astronomie şi religie.

Trei factori mijlocesc capacitatea de interacţiune:

- Uşurarea sau îngreunarea mişcării de către factorii geografici.
- Tipurile de tehnologii disponibile pentru transport şi comunicaţii.
- Tipurile de tehnologii sociale disponibile pentru transport şi comunicaţii.

Într-un mediu sărăc în tehnologie, capacitatea de interacţiune este puternic influenţată de geografie. Munţii înalţi, marile suprafeţe mlăştinoase şi oceanele pot să blocheze contactele dintre comunităţile umane. Stepele facilitează deplasarea dacă există cai sau cămile, la fel ca şi fluviile navigabile, dacă se dispune de ambarcaţiuni, indiferent cât de primitive. Odată cu realizarea unor vase mai mari şi mai solide, precum şi cu dezvoltarea cunoştinţelor despre navigaţie, mările pot deveni mai curând rute principale decât bariere. Organizarea socială are şi ea importanţa ei. Caii ne permit deplasarea cu o anumită viteză şi pe o anumită distanţă, dar ambele pot fi considerabil îmbunătăţite dacă societatea organizează un sistem de poştă cu cai, în care există staţii de-a lungul rutei, unde pot fi schimbaţi caii şi căruţaşii. Folosind astfel de sisteme, perşii şi mongolii au putut să trimită informaţii pe distanţe de mii de kilometri prin imperiile lor vaste, la o viteză de aproape 300 km pe zi (Singer *et al.*, 1954, pp. 495-498). Diamond (1997) susţine că relativa uşurinţă a comunicării geografice dintre est şi vest în Eurasia le-a oferit locuitorilor săi un avantaj în dezvoltarea civilizaţiei, comparativ cu axa de comunicaţie mai dificilă dintre nord şi sud în cazul celor două Americi şi al Africii. Deplasarea de-a lungul axei est-vest favoriza stabilirea călătorilor în zonele climatice pentru care era adaptat stilul lor de viaţă, însă deplasarea de-a lungul axei nord-sud presupunea traversarea unor zone climatice inadecvate fie pentru agricultura lor, fie pentru sistemul lor imunitar.

Pe măsură ce tehnologiile se perfecţionează, geografia devine tot mai puţin importantă, iar deplasarea la scară mare a bunurilor, informaţiilor, oamenilor şi armatelor între oricare două puncte din sistem devine mai întâi posibilă, apoi obişnuită. Dintr-un anumit punct de vedere, tehnologiile de comunicaţii şi transport sunt sistemice atât ca dezvoltare, cât şi ca efecte. Elemente precum capacitatea de transport naval, telecomunicaţiile şi forumurile globale sunt mai mult sistemice decât statale. Odată ce au devenit rentabile din punctul de vedere al costurilor, tehnologiile tind să se răspândească cu repeziciune în sistem, la fel cum vapoarele cu aburi şi telegraful s-au răspândit în secolul al XIX-lea, iar aviaţia civilă şi reţelele de computere, după cel de-al Doilea Război Mondial. Deşi stăpânirea acestor tehnologii este indiscutabil un element al puterii unităţii, disponibilitatea lor le transformă repede în condiţii ale interacţiunii pentru toate unităţile şi, prin urmare, transformă însuşi sistemul. Pe

măsură ce tehnologiile din aceste zone se răspândesc, ele schimbă calitatea şi caracterul sistemului în ansamblu. Aceasta este deopotrivă o caracteristică şi un efect calitativ diferit de modul în care atributele particulare ale anumitor state afectează interacţiunile lor cu alte state.

Capacitatea de interacţiune este centrală atât pentru dezvoltarea unităţilor, cât şi pentru sisteme. Cu toate că oamenii sunt organizaţi spaţial în unităţi teritoriale, distanţa de la care pot interacţiona are un impact major asupra structurii unităţii, precum şi asupra structurii şi interacţiunilor dintre unităţi în sistemul internaţional. Dezvoltarea capacităţii de interacţiune a fost crucială pentru evoluţia timpurie a statelor şi imperiilor în Egipt şi Mesopotamia. Ele condiţionează, de asemenea, interacţiunea în cadrul şi între sistemele internaţionale regionale şi stau la baza preambulului îndelungat al destul de recentei dezvoltări a unui sistem internaţional cu adevărat global.

Tehnologiile sociale de transport şi comunicare includ limbajul (mai ales apariţia unor *lingua franca* şi a scrisului), împărtăşirea ideilor (religie, diplomaţie, economie), banii şi poliţele, precum şi alte sisteme mai concrete de reguli şi instituţii. Ele pot fi privite ca elemente ale procesului care se sedimentează şi se întipăresc în sistem până când, asemenea tehnologiilor, devin parte a condiţiilor de bază ce determină modul în care funcţionează sistemul. Tehnologiile sociale se pot dezvolta neintenţionat, la fel ca atunci când modurile de scriere sau limbile au intrat în uz prin nenumărate decizii incrementale. Însă cel mai frecvent sunt construite intenţionat. Imperiile cultivau adesea tehnologiile sociale ca o chestiune de politică: limbile, sistemele juridice, sistemele uniforme de unităţi de măsură şi greutate, combaterea pirateriei, construirea de drumuri, porturi şi instituirea de sisteme poştale. După cum vom vedea, de-a lungul istoriei, anarhiile internaţionale au dezvoltat adesea norme şi reguli destinate interacţiunii diplomatice, iar în anarhia internaţională modernă ele au fost suplinite de instituţii permanente. Împărtăşirea de norme şi valori este o precondiţie a instituirii organizaţiilor, iar odată instituite, ele facilitează sau chiar promovează interacţiunile pe care le fac posibile şi dezirabile normele şi valorile împărtăşite. Un sistem în care există instituţii diplomatice permanente, de exemplu, Naţiunile Unite sau Uniunea Europeană, are o capacitate de interacţiune mai mare decât unul în care nu au fost create astfel de instituţii. Prin intermediul lor, legăturile diplomatice sunt mai uşoare, mai rapide şi mai frecvente. În cazul în care apare o criză, există deja canalele de comunicare, astfel că nu trebuie create de la zero. În timpul crizei rachetelor din Cuba, când Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi-au dat seama că, în caz de urgenţă, nu puteau comunica uşor, au luat măsuri pentru a-şi îmbunătăţi capacitatea de interacţiune prin înfiinţarea „firului roşu". Existenţa unor astfel de tehnologii sociale de comunicare sporeşte capacitatea de interacţiune politică a sistemului internaţional prin faptul că oferă nu doar căi prestabilite pentru diplomaţie, ci şi reguli, practici şi obligaţii. Într-un sistem internaţional care posedă asemenea instituţii este posibilă o interacţiune politică mai mare decât în care ele lipsesc.

Capacitatea de interacţiune a sporit enorm în ultimii două sute de ani. În prezent, un volum imens de informaţii poate fi transferat aproape instantaneu în orice punct de pe glob, în timp ce cantităţi uriaşe de bunuri sunt transportate de-a lungul şi de-a latul planetei. Pentru a facilita şi susţine aceste transferuri, există nenumărate reţele organizaţionale. În cazul statelor, o asemenea dezvoltare reprezintă, deopotrivă, o ameninţare şi o oportunitate. Atacurile pot să fie declanşate cu repeziciune de la mii de kilometri. Evoluţii economice şi financiare de pe alte continente pot avea efecte locale majore. Societăţile, culturile şi mediile se află sub presiunea intensă a fluxurilor globale de limbă, stil, informaţie, bunuri, agenţi poluanţi, boli, bani, propagandă, divertisment şi oameni. Însă ameninţările sunt însoţite şi de oportunităţi. Asistenţa militară şi economică poate fi furnizată rapid în cazul în care este necesară, iar sursele globale de finanţare, de informare şi pieţele globale sprijină dezvoltarea economică. Nici un stat nu se mai poate izola în prezent de aceste fluxuri. Chiar şi tentativele majore ale unor state semicontinentale precum China şi fosta Uniune Sovietică şi, în mai mică măsură, India au eşuat spectaculos. Izolarea înseamnă sărăcie, înapoiere şi, în cele din urmă, neputinţă. Însă angrenarea în aceste fluxuri înseamnă pierderea controlului asupra unei mari părţi a vieţii sociale, economice şi politice şi penetrarea puternică a statului şi societăţii de către forţe exterioare care adesea au efecte de subminare.

Structura

Există o dezbatere importantă despre ceea ce se înţelege prin structură în ştiinţele sociale. În RI, ea cuprinde explicaţiile holiste derivate din înţelegerea sistemelor ca fiind mai mult decât suma părţilor lor. Structura sugerează că nu numai procesele lor interne şi interacţiunile lor cu alte unităţi influenţează comportamentul unităţilor, ci şi felul în care este construit mediul lor. Structura se concentrează asupra principiilor după care sunt aranjate unităţile într-un sistem, se diferenţiază unele de altele şi relaţionează unele cu celelalte în termeni de capacităţi relative (Waltz, 1979, capitolul 5). Deşi structurile sistemelor politico-militare, ale celor economice şi socioculturale sunt diferite (de exemplu, anarhia, piaţa, societatea internaţională şi mondială), toate au în comun aceste caracteristici generale.

După cum am arătat mai sus, sectoarele sunt importante pentru felul în care este înţeleasă structura. Mare parte a teoriei RI, în special neorealismul, s-a preocupat de structura politică. Alte tradiţii (teoria dependenţei şi cea a sistemului mondial) au contemplat structura economică, de obicei în termenii capitalismului, dar s-au făcut puţine demersuri pentru a integra aceste direcţii de gândire. Nici măcar în cadrul EPI nu s-a depus vreun efort real de a analiza aparenta contradicţie dintre teoria stabilităţii hegemonice, cu centrarea ei specială asupra distribuţiei unipolare a puterii, şi teoria balanţei de putere, care susţine că o asemenea unipolaritate este imposibil să apară. Explicaţia probabilă a acestei anomalii este incapacitatea sau lipsa voinţei de a confrunta chestiunile transsectoriale legate de structură. Tradiţia realistă se

limitează la sectorul politic, iar EPI nu a dezvoltat până acum un cadru teoretic explicit. În cadrul RI, nu s-a făcut aproape nici o tentativă explicită de a gândi structura în sectoarele societal sau de mediu.

Părerea noastră este că nu se poate ajunge la o înţelegere completă, sau măcar adecvată, a sistemelor internaţionale, în special a istoriei lor, dacă nu luăm în considerare structura din sectoarele economic, societal şi politico-militar. Ne declarăm învinşi în încercarea de a conceptualiza structura de mediu în termeni de RI. Fără îndoială, există o structură fizică a mediului planetar şi se poate argumenta că, până la sfârşitul secolului XX, activitatea umană avea un impact asupra acestei structuri. Dar ea se găseşte în afara domeniului social, care constituie subiectul nostru aici, şi nu vom încerca să ne ocupăm de el altfel decât în termenii consecinţelor sale asupra sistemelor internaţionale.

Pentru noi, Waltz este punctul de plecare şi încercăm să teoretizăm pornind de la ideile lui de bază. În centrul analizei lui Waltz se află afirmaţia că cea mai importantă sursă de explicaţie în domeniul RI este structura politică a sistemului internaţional, întrucât ea este cea care explică modul în care sistemul a supravieţuit de-a lungul timpului. Waltz are multe de spus despre structura sistemelor internaţionale politico-militare, dar nu este interesat şi de structura celor economice şi socioculturale. Aşadar, deşi putem porni de la Waltz, cu siguranţă nu dorim să ne limităm la el. Felul în care Waltz (1979, capitolele 5-6) înţelege structura politică sugerează că sistemele internaţionale au *întotdeauna* structură. Pentru Waltz, „un sistem este compus dintr-o structură şi părţi care interacţionează", în timp ce „structura este definită de aranjarea părţilor sale" (1979, pp. 79-80). El împarte structura politică în trei eşaloane: principiul organizator (anarhia sau ierarhia, respectiv absenţa sau prezenţa unui guvern central), diferenţierea funcţională a unităţilor (unităţile se aseamănă sau nu în privinţa a ceea ce sunt structurate să facă?) şi distribuţia capacităţilor (câte mari puteri există în sistem?). Argumentul lui Waltz este că structura constrânge şi modelează comportamentul unităţilor, dar nu susţine că este întotdeauna, sau măcar în mod obişnuit, cauza determinantă a comportamentului. În mai multe rânduri, el notează că există alte cauze în joc şi că acestea pot să nu ţină seama de efectele structurii (1979, pp. 48-49, 78, 87, 123; 1986, pp. 328, 343). De asemenea, el afirmă (deşi nu dezvoltă acest punct de vedere) că structura poate exista fără să determine vreun efect: „O abordare sistemică este necesară numai dacă structura sistemului şi a unităţilor sale care interacţionează se influenţează reciproc. O abordare sistemică [*sic!*] este încununată de succes numai dacă efectele structurale sunt clar definite şi prezentate" (Waltz, 1979, p. 58).

Formularea lui Waltz implică faptul că efectele structurii variază de-a lungul unui spectru de la 0 la 100%. Ca atare, este necesar să ne punem întrebarea: ce anume determină cât de mare este efectul pe care îl are structura? Există trei răspunsuri posibile:

- Prima posibilitate: există ceva în manifestarea structurii care determină dacă efectul ei este puternic sau slab. Întrucât structura există sau nu, este destul de greu să ne imaginăm ce anume ar putea fi acest „ceva".

- A doua posibilitate: o altă variabilă influenţează structura, astfel încât îi variază puterea. În acest caz, principalul candidat este procesul, care, la rândul său, se bazează pe capacitatea de interacţiune (Buzan *et al.*, 1993, capitolul 4), iar argumentul este că efectele structurale variază proporţional cu frecvenţa şi intensitatea interacţiunii. Când interacţiunea este ridicată (de exemplu, războaie frecvente sau un comerţ constant între unităţi), efectele structurale ar trebui să fie puternice; când este scăzută (de exemplu, conflicte rare sau de un nivel scăzut, un comerţ sporadic şi la o scară mică), efectele structurale ar trebui să fie slabe.
- A treia posibilitate: efectele structurale există, dar sunt anulate de efecte mai puternice provenite din surse de explicaţie de la alte nivele de analiză şi/sau din alte sectoare. De exemplu, schimbările puternice de la nivelul unităţilor, cum ar fi o revoluţie într-unul sau mai multe state, ori răspândirea omogenităţii ideologice, aşa cum se întâmplă în teoriile despre „pacea democratică", pot depăşi efectele structurale de la nivel sistemic. Sau, după cum argumentează susţinătorii liberali ai liberului schimb, efectele interacţiunii economice pot traversa graniţele sectoriale şi pot depăşi efectele structurii politice.

Waltz nu sesizează decât structura politică, ceea ce reprezintă veriga slabă a teoriei lui din perspectiva obiectivelor noastre. Limitarea la sectorul politic restricţionează într-un mod invalidant ceea ce poate fi perceput ca sistem internaţional. Ea exclude sistemele definite de interacţiuni economice şi/sau socioculturale, ceea ce izolează aspectele economice şi societale ale sistemelor internaţionale de cel politic, iar această situaţie are două efecte cumplite. În primul rând, exclude o mare parte a modului în care se dezvoltă sistemele internaţionale, efectul fiind că teoria RI este izolată în eurocentrism şi anistoricism. În al doilea rând, blochează analiza legăturilor transsectoriale, care adesea par să determine cât de puternic şi în ce mod se manifestă cu adevărat efectele structurii politice.

În capitolele care urmează utilizăm *structura politică* mai mult sau mai puţin în sensul folosit de Waltz, deşi cu modificările discutate aici. Astfel, acceptăm cu bună ştiinţă amestecul sectoarelor militar şi politic în ideea de politică de putere. *Structura economică* o înţelegem, în termeni profund structurali, ca fiind legată de diferenţa dintre economiile de piaţă şi cele centralizate, dar şi în termenii polarităţii, ca fiind legată de spectru, de la competiţia perfectă (adică mulţi jucători mici) la oligopol şi monopol. Aici ne raliem liberalilor, adoptând o perspectivă unisectorială. Nu există o înţelegere convenţională în RI despre ceea ce ar trebui să fie *structura societală*, astfel că pentru a umple acest gol suntem nevoiţi să inovăm. Pentru a rămâne cât mai mult pe domeniul familiar şi relativ ortodox, utilizăm ideile Şcolii engleze despre societatea internaţională şi societatea mondială (discutate în capitolul 2 şi detaliate ulterior în capitolul 5) drept structură în sectorul societal. Deşi ne vom referi la aceasta ca la o structură societală, suntem perfect conştienţi că ea este mai complicată decât atât. Societatea internaţională reprezintă un amestec de sectoare politice şi societale după cum le-am definit mai sus (p. 90), în timp ce societatea mondială se referă mai mult la chestiunile socioculturale. În afară de faptul că ne sunt familiare,

aceste concepte ale Şcolii engleze ne permit să introducem în discuţie elementul constructivist al structurii internaţionale, ce lipseşte evident din dezbaterile neorealiste despre structura sistemică. Şcoala engleză şi constructiviştii au multe puncte comune (Rengger, 1999).

Pe această bază, putem acum să contrazicem punctul de vedere al lui Waltz, conform căruia „o abordare sistemică este necesară numai dacă structura sistemului şi a unităţilor sale care interacţionează se influenţează reciproc. O abordare sistemică [*sic !*] este încununată de succes numai dacă efectele structurale sunt clar definite şi prezentate" (Waltz, 1979, p. 58). Lipsa efectelor structurale poate să necesite şi o analiză a structurii la nivel sistemic, dar cel mai probabil va lua forma unei cercetări asupra felului în care efectele provenite de la alte nivele sau din alte sectoare au anulat, distorsionat sau depăşit efectele previzibile ale structurii politice a sistemului.

De asemenea, detaşându-ne de limitarea structurii lui Waltz la sectorul politic, trebuie să renunţăm şi la închiderea de către el a celui de-al doilea eşalon al structurii, diferenţierea funcţională a unităţilor (se aseamănă sau nu unităţile în privinţa a ceea ce sunt structurate să facă?). Aceasta este o chestiune complicată pe care am analizat-o în detaliu în alte lucrări (Buzan *et al.*, 1993; Buzan şi Little, 1996). Din punctul nostru de vedere, diferenţierea unităţilor este una dintre soluţiile-cheie atât ale îmbinării dintre teoria RI şi istoria lumii, cât şi ale înţelegerii schimbării structurale din sistemele internaţionale. În acest scop, ne îndepărtăm de argumentul lui Waltz în două moduri. În primul rând, respingem ideea sa că unităţile din sistemele internaţionale anarhice nu pot fi diferenţiate funcţional. Considerăm că unităţile pot fi uneori diferenţiate funcţional, inclusiv în sectorul politic (adică sistemele de state *versus* sistemele feudale – Ruggie, 1983), şi că, prin definiţie, sunt diferenţiate transsectorial (adică state *versus* firme). În al doilea rând, adăugăm noţiunea de diferenţiere *structurală* celei de diferenţiere *funcţională*, ca instrument necesar stabilirii modului în care natura unităţilor relaţionează cu structura sistemului.

Aici este nevoie să clarificăm definiţiile.

Diferenţierea structurală

Se referă la faptul că unităţile au aranjamente instituţionale similare sau diferite.

Diferenţierea funcţională

Dacă unităţile se diferenţiază funcţional, ele preiau elemente diferite, specializate ale funcţiei de guvernare. Dacă nu sunt diferenţiate, fiecare unitate îndeplineşte aceleaşi sarcini ca toate celelalte.

Din nefericire, termenii *diferenţiere funcţională* şi *diferenţiere structurală* se suprapun inutil cu cei folosiţi de unii antropologi, sociologi şi politologi în teoria structural-funcţională. În utilizarea lor, structura şi funcţia sunt înlănţuite, argumentul fiind că pentru fiecare funcţie sociopolitică există o structură corespunzătoare. Această legătură a oferit un mod de a compara societăţi şi organizări politice aparent diferite. În dezbaterile despre neorealism, aceşti termeni sunt folosiţi într-un mod mult mai specific, fără să aibă vreo importanţă faptul că sunt legaţi între ei.

În neorealism, funcția se referă la sarcinile de guvernământ pe care le îndeplinesc unitățile politice. Cu alte cuvinte, la suveranitate (înțeleasă ca pretenție de autoguvernare) și la felul în care este distribuită unităților dintr-un sistem internațional. Statele suverane își revendică toate sarcinile guvernării. Din punctul de vedere al lui Waltz, unitățile suverane din sistemele anarhice sunt nediferențiate funcțional deoarece ele revendică toate puterile autoguvernării (1979, pp. 95-97). În această schemă, unitățile sunt diferențiate funcțional atunci când unele dintre ele nu revendică toate aceste sarcini (adică protectoratele, vasalii sau dominioanele). Waltz vede o legătură determinantă între anarhie și unitățile „asemenea" funcțional, în timp ce noi vedem doar o presiune puternică, dar nu determinantă (Buzan *et al.*, 1993, pp. 37-47). În cadrul ierarhiilor, unitățile revendică, prin definiție, numai unele dintre puterile guvernării. Noi încercăm să rămânem în limitele înțelegerii neorealiste a diferențierii funcționale și respingem greșeala des întâlnită de a pune semnul egal între diferențierea funcțională și rolurile pe care statele le îndeplinesc în sistemul internațional: mare putere, putere mijlocie, putere neutră sau altele asemănătoare. Un exemplu recent al acestei erori este lucrarea din 1994 a lui Schroeder, care folosește rolul prezumat jucat de un stat „balansator" pentru a ataca afirmația lui Waltz că sistemul internațional nu este diferențiat funcțional. Este destul de clar că Waltz nu asociază diferențierea funcțională cu îndeplinirea unor asemenea roluri în sistemul internațional. Pentru el, diferențierea funcțională este legată de eroziunea suveranității ca trăsătură definitorie a unităților unui sistem internațional. Ea apare numai atunci când suveranitatea nu se suprapune cu granițele unităților politice majore care alcătuiesc sistemul. După cum ne amintește Wæver (1994, p. 45), formularea diferențierii funcționale a lui Ruggie este mai clară asupra acestui aspect decât cea a lui Waltz. Ruggie (1983, p. 142) o definește drept: „Principiile pe baza cărora unitățile componente sunt separate una de cealaltă. Dacă anarhia ne spune că sistemul politic este un domeniu segmentat, diferențierea ne spune pe ce bază se stabilește segmentarea".

În neorealism, diferențierea structurală se referă la modul în care unitățile sunt construite intern. În timp ce diferențierea funcțională privește pretenția de a accede la puterea guvernării, diferențierea structurală se referă la modul în care sunt organizate politic unitățile. De exemplu, triburile nomade, imperiile clasice și statele naționale moderne au fost toate actori dominanți, autonomi, nediferențiați funcțional în sistemele internaționale (uneori, toate împreună); cu toate acestea, ele au structuri politice total diferite. Diferențierea structurală este extrem de importantă pentru felul în care definesc istoricii principalele ere ale istoriei omenirii. Exemplul cel mai evident îl reprezintă consensul asupra importanței anului 1500 ca dată definitorie pentru apariția epocii moderne. Ceea ce o definește este nașterea statului modern ca tip de unitate diferențiată structural față de cele care predominaseră anterior. Statul nu era nou în termeni funcționali, întrucât multe alte tipuri de unități în alte părți ale lumii își revendicaseră dreptul la autoguvernare. Totuși, a existat o schimbare funcțională în contextul european, unde ordinea medievală precedentă fusese caracterizată de o diferențiere funcțională mare între unități (Ruggie, 1983; Buzan și

Little, 1996). Nou în ceea ce priveşte statul era faptul că avea o organizare internă diferită de cea a tipurilor de unităţi politice anterioare. O schimbare structurală a unităţilor a determinat o schimbare structurală (la nivelul eşalonului doi) în sistemul internaţional.

4. Concluzii

În capitolele care urmează vom folosi cele trei seturi de idei despre nivele, sectoare şi surse de explicaţie pentru a organiza o relatare cronologică a felului în care au apărut şi au evoluat sistemele internaţionale. Întrucât ne concentrăm asupra sistemelor internaţionale, şi nu asupra relaţiilor internaţionale în ansamblu, nu vom încerca să folosim în mod sistematic întreaga matrice cu şaptezeci şi cinci de rubrici pe care o generează combinarea celor trei seturi de variabile. Însă, înainte de a ajusta analiza, trebuie să revenim asupra ideii de sistem internaţional şi să stabilim nişte baze solide pentru acest concept.

BCUJASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 5

Stabilirea criteriilor pentru sistemele internaţionale

Acest ultim capitol introductiv se centrează asupra criteriilor de identificare a sistemelor internaţionale. Mai întâi, să analizăm întrebările fundamentale necesare pentru a defini un sistem internaţional: De câtă interacţiune este nevoie şi de ce tip? Care sunt proporţiile? Ce fel de tipar? Secţiunea a doua continuă prin a analiza întrebările de ordin secundar: Care sunt unităţile componente? Sistemele internaţionale sunt fenomene construite mecanic sau social? Cum relaţionează agenţii şi structura? A treia secţiune schiţează modul în care vom aplica setul nostru de instrumente asupra capitolelor empirice care urmează.

1. Probleme de definire de ordin primar

Având în vedere interesul dovedit de teoreticienii RI (deşi nu în afara disciplinei) faţă de sistemele internaţionale, este surprinzător că RI nu au generat nici o definiţie ortodoxă, universal acceptată a ceea ce constituie un sistem internaţional. Şi mai surprinzător, nu a existat nici o dezbatere majoră despre condiţiile necesare şi suficiente pentru ca un sistem internaţional să existe. În măsura în care analizează această chestiune, majoritatea specialiştilor în RI sunt de acord cu o anumită formă a definiţiei de bază a sistemelor generale, ca, de exemplu, „un set de părţi (sau unităţi) aflate în interacţiune". O gândire mai aprofundată generează o definiţie apropiată de cele citate în capitolul 1 pentru sistemele de state, de pildă, Tilly (1990, p. 162): „Statele formează un sistem în măsura în care ele interacţionează unele cu altele în mod regulat şi în măsura în care interacţiunea lor afectează comportamentul fiecărui stat". Aici, noţiunea brută de interacţiune este suplimentată de ideea că ea trebuie să aibă un oarecare impact asupra comportamentului unităţilor. Această suplimentare este formalizată de neorealişti, care îl urmează pe Waltz, în ideea că

BCU CENTRALA UNIVERSITY LIBRARY

sistemele politice trebuie să aibă o structură, ceea ce în viziunea lor înseamnă că trebuie să existe nişte principii organizatoare pentru modul în care sunt aranjate unităţile din sistem şi că aceste principii sunt cele care influenţează comportamentul unităţilor (vezi capitolele 2 şi 4). Formularea dă posibilitatea de a preciza relaţii de tip cauză-efect.

O astfel de definiţie vagă poate fi acceptată numai dacă existenţa unui sistem internaţional este considerată de la sine înţeleasă. Întrucât majoritatea RI se concentrează asupra istoriei moderne, existenţa unui sistem internaţional poate fi considerată de la sine înţeleasă. Dar dacă dorim să investigăm o perioadă istorică mai mare, atunci existenţa sistemelor internaţionale nu mai poate fi presupusă şi devine necesar să punem acele întrebări care ne vor permite să identificăm unde şi când există asemenea sisteme. Unii ar putea spune că a impune o idee modernă precum „sistemul internaţional" asupra trecutului e un anacronism. Noi nu suntem de acord. Dacă sistemele internaţionale sunt considerate un fenomen important, atunci avem obligaţia să relatăm istoria felului în care au apărut şi au evoluat. Faptul că o conştiinţă a sistemelor internaţionale a apărut abia în ultimele secole nu înseamnă că fenomenul însuşi nu este mult mai vechi. Şi dacă precizăm criteriile (mult mai exact decât se face în prezent) ce trebuie întrunite pentru existenţa unui sistem internaţional, atunci riscul anacronismului dispare în mare măsură. Există câteva chestiuni de primă mărime pe care trebuie să le luăm în considerare când trebuie să stabilim dacă sistemele internaţionale există sau nu: De câtă interacţiune este nevoie? Ce tip de interacţiune? La ce scară? Ce model?

Interacţiunea

Interacţiunea este fundamentală pentru orice concepţie asupra sistemului. În absenţa interacţiunii, părţile sau unităţile sunt deconectate şi de sine stătătoare. În setul nostru de instrumente am făcut diferenţa între *capacitatea de interacţiune* (ce tipuri de interacţiune *pot* să aibă loc în sistem) şi *proces* (ce tipuri de interacţiune *au* loc de fapt). Rămân însă întrebările: „cât de multă" şi „ce tip" de interacţiune este necesară pentru a constitui un sistem internaţional, iar cele două sunt dificil de separat. Putem spune fără teama de a ne înşela că, în prezent, există un sistem internaţional global, deoarece atât relaţiile politico-militare, cât şi cele economice sunt evident globale ca întindere şi organizare. Balanţa de putere, procesul diplomaţiei, organizarea comerţului, producţiei şi finanţelor şi reţelele de transport şi comunicaţii, toate funcţionează la scară globală. Dar nu putem spune cu aceeaşi siguranţă când a început să devină suficient de intens procesul globalizării pentru a depăşi sistemele internaţionale subglobale ce au dominat istoria planetei timp de câteva mii de ani.

Datele istorice indică faptul că, pentru o largă înţelegere a sistemelor internaţionale, sunt semnificative patru tipuri de interacţiune: militară, politică, economică şi societală (vezi definiţiile din capitolul 4). Lor li se poate adăuga interacţiunea de mediu ca un al cincilea tip, dar numai cu riscul transpunerii prea mari a prezentului

în trecut. Interacţiunea de mediu nu pare necesară din punct de vedere istoric pentru sistemele internaţionale, aşa cum se întâmplă în cazul celorlalte patru. Pentru a stabili dacă un sistem internaţional există, trebuie să decidem dacă toate aceste patru tipuri, sau numai unele dintre ele, sunt considerate interacţiuni în acest scop. Ce se întâmplă când unele dintre ele sunt prezente, dar altele nu? În plus, trebuie să stabilim criterii atât pentru frecvenţa, cât şi pentru intensitatea interacţiunilor considerate semnificative. Interacţiunile singulare, deşi importante, nu sunt suficiente pentru a crea un sistem. Bătălia de la Talas (lângă Taşkent), din anul 751 d.Hr., dintre China dinastiei T'ang şi armatele arabe ale recent mobilizatului islam, a avut urmări majore asupra caracterului cultural şi politic al Asiei Centrale în secolele ce au urmat; dar ea a reprezentat practic singurul contact militar dintre sistemele internaţionale din Asia de Est şi Orientul Mijlociu, astfel că nu le-a unit într-un sistem strategic durabil. În mod similar, trebuie să ne întrebăm dacă interacţiunea economică durabilă, neînsoţită de relaţii politico-militare, constituie un sistem internaţional. China dinastiei Han şi Roma imperială au făcut comerţ cu bunuri de lux timp de câteva sute de ani, începând secolul I d.Hr. Cele două imperii aveau cunoştinţă de existenţa celuilalt, dar nu aveau nici un fel de contacte militare sau politice, iar contactul cultural era foarte redus. Era suficientă această legătură comercială pentru a le face părţi ale aceluiaşi sistem internaţional? Definiţiile brute ale sistemului internaţional utilizate în prezent nu ne permit să răspundem la o astfel de întrebare.

De vreme ce ideea de sistem este un concept analitic, analiştii au dreptul să-i stabilească criterii mai mult sau mai puţin stricte. De asemenea, după cum procedează şi mulţi realişti, pot să presupună că sistemele internaţionale se referă numai la nivelele înalte şi constante de interacţiune politico-militară. O astfel de poziţie a fost considerată satisfăcătoare în RI până destul de recent. Dar ascensiunea EPI a evidenţiat profilul interacţiunilor economice, iar apariţia constructivismului şi preocupările privind naţionalismul au evidenţiat profilul înţelegerilor intersubiective şi al identităţilor împărtăşite în cadrul dezbaterilor despre relaţiile internaţionale. Concepţiile politico-militare înguste referitoare la relaţiile internaţionale nu mai par adecvate pentru înţelegerea sistemului internaţional contemporan, aşa cum nu sunt adecvate nici pentru înţelegerea istoriei lumii.

Alegerile legate de ceea ce constituie un sistem internaţional au consecinţe asupra modului în care înţelegem şi interpretăm datele istorice. În cazul în care criteriile pentru definirea sistemelor internaţionale sunt restrictive şi necesită multă atenţie sau efort, atunci vom descoperi mai puţine sisteme, iar data apariţiei acestora va fi mai tardivă. În cazul în care criteriile sunt mai puţin restrictive, vom percepe mai multe sisteme internaţionale, iar data apariţiei lor va fi mai timpurie. Un exemplu de definiţie foarte deschisă este oferit de Frank (1990, pp. 179 şi urm.), a cărui analiză despre „sistemele mondiale" merge în paralel, din multe puncte de vedere, cu cea despre sistemele internaţionale. El susţine că semnificantul existenţei unui sistem mondial este dacă el afectează sau nu istoria locală. Cu alte cuvinte, un sistem internaţional există dacă evenimentele locale s-au desfăşurat diferit de ceea ce s-ar fi întâmplat dacă s-ar fi acţionat în condiţii de izolare. Aceasta este cea mai simplă definiţie care se putea formula în cazul unui sistem internaţional. Ea ar include toate

cele patru tipuri de interacţiune, ar conferi spaţiu interacţiunilor singulare precum bătălia de la Talas şi nu ar necesita nivele înalte sau durabile de interacţiune. Din nefericire, definiţia lui Frank este circulară. Ea defineşte cauzele în termenii efectelor lor şi, în consecinţă, este inutilă pentru teoretizare, deşi poate fi folositoare pentru identificarea unei accepţiuni asupra a ceea ce constituie problema.

Analizând modul în care să definim sistemele internaţionale, merită să reafirmăm semnificaţia capacităţii de interacţiune (aşa cum este definită în capitolul 4) pentru cele patru tipuri de interacţiune. Ca regulă generală, interacţiunea militară necesită nivele înalte ale capacităţii de interacţiune. Purtarea războaielor presupune translocarea unui număr mare de oameni, a proviziilor şi echipamentelor din locul în care îşi au baza către zona unde trebuie să lupte. În timpurile premoderne, limitările logisticii militare acţionau ca o constrângere asupra capacităţii statelor de a interacţiona între ele. Când armatele erau nevoite să mărşăluiască, iar pe mare puteau fi deplasate numai pe distanţe mici, dificultăţile mişcărilor de trupe de mare amploare limitau deopotrivă dimensiunile imperiilor antice şi clasice şi capacitatea lor de a interacţiona unul cu celălalt. Interacţiunea militară la scară globală a devenit posibilă numai atunci când s-a recurs la nave capabile să străbată oceanele, şi abia în secolele al XIX-lea şi XX industrializarea (nave cu aburi, căi ferate, automobile, avioane) a început să facă posibilă o logistică militară globală capabilă de o mişcare rapidă şi masivă spre orice zonă a planetei. O excepţie de la limitele logisticii militare preindustriale au reprezentat-o barbarii. Fiind nomazi, se putea deplasa întreaga populaţie, iar stilul lor de viaţă le-a facilitat transportul turmelor şi al celor necesare traiului. Regula generală este că interacţiunea militară necesită o capacitate ridicată de interacţiune. La scară locală şi regională, aceasta se poate obţine cu o tehnologie destul de modestă, dar, dacă ne referim la un nivel interregional sau global, în general este nevoie de forme de transport mai avansate din punct de vedere tehnologic.

În cea mai mare parte a istoriei, interacţiunea politică a fost legată de cea militară şi, de aceea, se aplică aceeaşi logică. Chestiunile legate de recunoaşterea politică şi statutul relativ nu apar de obicei – sau, dacă apar, acest lucru este marginal – decât dacă statele intră în raza de acţiune militară a celuilalt. Există câteva excepţii: Japonia a înfiinţat ambasade în China în secolul I d.Hr., deşi chinezii nu o atacaseră şi nici nu o ameninţaseră, iar în India au existat ambasade chineze (budiste) în cea mai mare parte a mileniului I î.Hr., deşi nu exista nici un fel de contact militar între Asia de Sud şi de Est. Dar, ca regulă, relaţiile politice sunt guvernate de aceleaşi consideraţii logistice ca şi interacţiunea militară, unul dintre motivele principale pentru a le analiza împreună.

Interacţiunea economică prezintă o imagine destul de diferită. Desigur, comerţul este dependent de logistica de transport. Comerţul en gros are caracteristici logistice foarte asemănătoare cu mişcarea forţelor armate şi, din acest motiv, respectă aceleaşi reguli în relaţia cu capacitatea de interacţiune. În epoca antică şi clasică, comerţul en gros (cu grâu, cherestea, piatră) avea loc pe distanţe mici sau medii în cadrul imperiilor, precum cel roman, chinez şi cele din Orientul Mijlociu. Dar comerţul en gros pe distanţe mai mari decât cele regionale nu a avut loc până în perioada modernă. Totuşi, nu orice fel de comerţ necesită trasportul bunurilor vrac. Încă de

timpuriu, bunurile de lux, de dimensiuni reduse, dar cu o valoare ridicată (mirodenii, mătase şi alte ţesături scumpe, pietre preţioase, ceramică, sclavi), şi metalele preţioase (aur, argint, aramă, cositor) au fost transportate pe distanţe mari. Se foloseau „Drumul Mătăsii" şi rutele maritime care legau China dinastiei Han de Roma imperială înainte de secolul I î.Hr. Cerinţele logistice ale acestui tip de comerţ erau relativ modeste: putea fi realizat cu ajutorul caravanelor sau al transportului maritim de coastă. În consecinţă, chiar şi în cazul capacităţii de interacţiune scăzute a epocilor antică şi clasică, era posibil un comerţ substanţial pe distanţe mari, între regiuni îndepărtate care nu aveau nici un fel de contact militar sau politic. Deoarece un comerţ semnificativ putea să aibă loc chiar şi în prezenţa unei capacităţi de interacţiune scăzute, componenta economică a sistemelor internaţionale se poate forma pe o scară mai mare şi mult mai devreme decât în cazul interacţiunilor militară şi politică. Gills şi Frank (1992, p. 623) se referă la acest fenomen ca la „contradicţia dintre economie şi organizarea politică", adică „interconectarea şi integrarea economică a economiei lumii sunt întotdeauna mai intense şi mai extinse decât cele politice, care tind să fie mai fragmentate şi limitate teritorial".

Din nou, interacţiunea socioculturală este o altă poveste. Transmiterea ideilor poate fi realizată doar de indivizi şi, în principiu, poate avea loc pe distanţe lungi, chiar şi în medii cu o capacitate de interacţiune foarte scăzută. Transmiterea budismului din Asia de Sud spre China, Coreea şi Japonia a fost realizată, în esenţă, de persoane care au traversat pe jos sau călare cele două regiuni; acelaşi lucru este valabil şi în cazul răspândirii creştinătăţii şi a islamului. Ideile se pot răspândi prin intermediul interacţiunii militare şi economice. Deşi primele nu sunt, în principiu, dependente de cele din urmă, în practică, rutele comerciale au reprezentat curelele de transmisie ale multor idei culturale. Procesul poate fi lent – McNeill (1963, p. 218) notează că a fost nevoie de peste 2.500 de ani pentru ca plugul tras de boi să se răspândească din Orientul Mijlociu spre China –, cu toate că unele invenţii, precum scrierea şi călăria, par să se fi răspândit mai repede. Ca atare, pare firesc să ne întrebăm dacă transmiterea ideilor ar trebui sau nu să fie considerată interacţiune în scopul identificării sistemelor internaţionale. Interacţiunea culturală nu are nevoie de state. Efectele ei pot fi substanţiale, dar tind să opereze pe perioade de timp mult mai îndelungate decât interacţiunea militară sau economică. Pentru că interacţiunea culturală are cerinţe atât de scăzute legate de capacitatea de interacţiune (cu excepţia transmiterii transoceanice), ea poate reprezenta dovada existenţei sistemelor de mari dimensiuni de la un stadiu foarte timpuriu. Este totuşi îndoielnic dacă vrem să considerăm acest lucru drept dovadă a sistemelor internaţionale, deşi ea sugerează clar existenţa sistemelor sociale la scară mare.

Prin urmare, rezultă că interacţiunea are cerinţe logistice izbitor de diferite în sectoare diferite (militar, politic, economic, sociocultural). Interacţiunea militară şi politică are cele mai mari cerinţe, interacţiunea culturală cele mai mici, iar interacţiunea economică se află undeva la mijloc în cazul comerţului cu bunuri de lux şi spre capătul superior în cazul comerţului en gros. Capacităţile de transport şi comunicaţii sunt, în esenţă, funcţii ale relaţiei dintre distanţă, geografie şi tehnologia transportului, ceea ce înseamnă că interacţiunea care necesită nivele înalte ale

capacității de interacțiune poate avea loc pe distanțe relativ mici sau în spații geografice neaccidentate, dacă nivelul tehnologiei este scăzut. Tipurile de interacțiune mai puțin pretențioase pot avea loc pe distanțe mai mari chiar dacă nivelul tehnologiei este scăzut.

Logica ce rezultă din capacitatea de interacțiune este fundamentală pentru constituirea atât a unităților politice, cât și a sistemelor internaționale. Deoarece statele și imperiile sunt în mod fundamental constructe politico-militare, ele necesită nivele ale capacității de interacțiune relativ înalte în cadrul teritoriului pe care pretind că îl controlează. Imperiile cu adevărat încununate de succes aproape că au absorbit întregul sistem regional, devenind „imperii mondiale", precum Imperiile Aztec, Chinez, Incaș, Persan sau Roman. În cazul în care capacitatea de interacțiune este scăzută, așa cum s-a întâmplat în cea mai mare parte a istoriei, atunci acest lucru va limita dimensiunile statelor, imperiilor și sistemelor internaționale definite în termeni politico-militari. Întrucât interacțiunea economică are cerințe modeste legate de capacitatea de interacțiune, cel puțin în cazul bunurilor de mici dimensiuni, dar cu valoare mare, este firesc să ne așteptăm ca atât statele, cât și imperiile să fie angajate în rețele comerciale pentru astfel de bunuri, care depășesc cu mult limitele controlului lor politico-militar. Aceasta este explicația logistică a „contradicției dintre economie și organizarea politică". Comerțul en gros va tinde să țină pasul cu limitele interacțiunii politico-militare, dar comerțul cu bunuri de lux poate cu ușurință să le depășească. Interacțiunea culturală este practic nelimitată de capacitatea de interacțiune, cu excepția situației în care atinge bariera oceanică. În toate cazurile, dimensiunea unui sistem este definită de distanța pe care are loc interacțiunea.

În termenii modului în care definim sistemele internaționale, o astfel de analiză sugerează patru opțiuni. Prima și cea mai mare posibilitate (asemănătoare cu perspectiva lui Frank) este să spunem că un sistem internațional există atunci când orice tip de interacțiune are efecte istorice semnificative. Problema acestui punct de vedere este că suntem confruntați cu perspectiva unui întreg spectru de tipuri de sisteme internaționale, de la cele foarte compacte și dense la cele foarte largi și împrăștiate. Un sistem internațional definit prin transmiterea lentă a religiei sau tehnologiei nu este identic cu unul definit de războaie constante între unitățile sale. Astfel că o definiție vagă subminează atât posibilitatea efectuării unor studii comparative, cât și cea a emiterii unei teorii sistemice. A doua posibilitate este să eliminăm interacțiunile culturale, deoarece sunt prea difuze, prea lente și insuficient de „internaționale". Aceasta ar oferi criterii semnificativ mai restrânse pentru identificarea sistemelor internaționale, dar ar lăsa în continuare un gol între sistemele politico-militare și cele definite de comerțul pe distanțe mari. A treia posibilitate este să eliminăm interacțiunile economice, lăsându-le numai pe cele politico-militare să definească sistemul. Asta fac majoritatea realiștilor, iar metoda are meritul de a fi foarte compactă și coerentă și de a produce sisteme comparabile. Costurile sale constau în faptul că, prin eliminarea sectorului economic, se înlătură o componentă a relațiilor internaționale extrem de importantă, îngustându-se întreaga concepție a subiectului într-un mod inacceptabil.

A patra opțiune este să abandonăm utilizarea incorectă a termenului *sistem internațional*, să împărțim ideea pe sectoare și să abordăm separat sistemele politico-militare

internaţionale, sistemele economice internaţionale şi sistemele socioculturale internaţionale. Nu ezităm în a alege această a patra opţiune. Are defectul de a fi cam prolixă, dar are meritul de a permite tuturor sectoarelor să rămână în joc şi să ofere fundamente clare atât pentru teoriile sistemice mai exacte, cât şi pentru cercetarea comparativă. Pe baza ierarhiei cerinţelor logistice, putem deduce că toate celelalte elemente fiind egale, sistemele socioculturale vor coexista cu cele economice şi amândouă vor exista alături de sistemele politico-militare. Ar fi ciudat, deşi nu imposibil, să întâlnim războiul în absenţa comerţului.

Pe acestă bază putem diferenţia şi eticheta trei tipuri generale de sisteme:

1. *sistemele internaţionale întregi*: în mod normal, conţin întreaga serie de sectoare integrate, deşi, în principiu, putem concepe (ca în nişte scenarii simpliste de război science-fiction) interacţiuni politico-militare în absenţa schimburilor economice sau socioculturale;
2. *sistemele internaţionale economice*: le lipseşte interacţiunea politico-militară, dar, în mod normal, ar include atât schimburile economice, cât şi cele socioculturale;
3. *sistemele preinternaţionale*: constau mai ales din interacţiuni socioculturale, deşi pot să cuprindă şi elemente ale schimbului non-comercial. Ele reprezintă principalul tip de sistem întâlnit în rândul popoarelor neurbane, precivilizaţionale.

Aceste trei tipuri pot fi văzute atât ca o ierarhie de la sistemele mai cuprinzătoare (1) la cele mai puţin cuprinzătoare (2 şi 3), cât şi ca o posibilă (dar nu inevitabilă) secvenţă de dezvoltare (de la 3, prin 2, către 1).

Dacă soluţionăm astfel chestiunea tipului de interacţiune, rămâne în continuare problema volumului interacţiunii. Întrebare empirică, la care este probabil imposibil (date fiind limitările asupra datelor) şi poate neînţelept (dată fiind seria de condiţii istorice) să încercăm să îi dăm un răspuns definitiv în acest moment. Dar liniile noastre directoare referitoare la suficienţa oricărui tip de interacţiune pentru a forma un sistem sunt următoarele:

- Trebuie să fie susţinută, în sensul că trebuie să fie recurentă pe o perioadă îndelungată de timp. Nu dorim să excludem posibilitatea sistemelor cu existenţă scurtă, dar longevitatea este importantă pentru ca presiunea structurală să aibă efect.
- Trebuie să fie substanţială, în sensul că trebuie să afecteze profund unităţile implicate. Adică să influenţeze profund societatea şi/sau elita conducătoare. Este important să evităm definirea gradului de interacţiune în termenii efectelor sale. Procedând astfel, am confunda cauza cu efectul şi nu am mai putea emite o teorie.

Modelul

Ce modele ale interacţiunii formează un sistem? Când gândim în termenii teoriei sistemelor, tindem să presupunem că modelul interacţiunii este bidimensional: fiecare actor din sistem interacţionează direct cu toţi ceilalţi. Acest model multiordonat este sugerat de istoria europeană modernă, de alte sisteme internaţionale

anarhice cunoscute, ca, de exemplu, cel dintre oraşele-state clasice greceşti, şi de modelele ierarhice ale sistemelor imperiale. Dar nu este singurul model. Pentru o mare parte a istoriei, limitele capacităţii de interacţiune au însemnat că în multe zone sistemele internaţionale aveau o construcţie liniară sau unidimensională, cu alte cuvinte, interacţiunea avea loc în lanţ, fiecare unitate interacţionând cu vecinii săi, dar nu şi cu cei mai îndepărtaţi. Astfel, A şi B interacţionează, B şi C interacţionează, C şi D interacţionează, dar A nu interacţionează direct cu C sau D, iar B şi D nu interacţionează direct. Dintr-un anumit punct de vedere, totul este conectat, dar mult mai slab decât în cazul unui sistem bidimensional, în care fiecare actor interacţionează cu toţi ceilalţi (vezi figura 5.1).

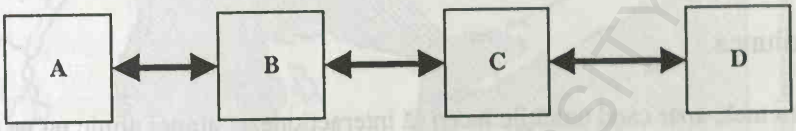

Sistemul internaţional liniar

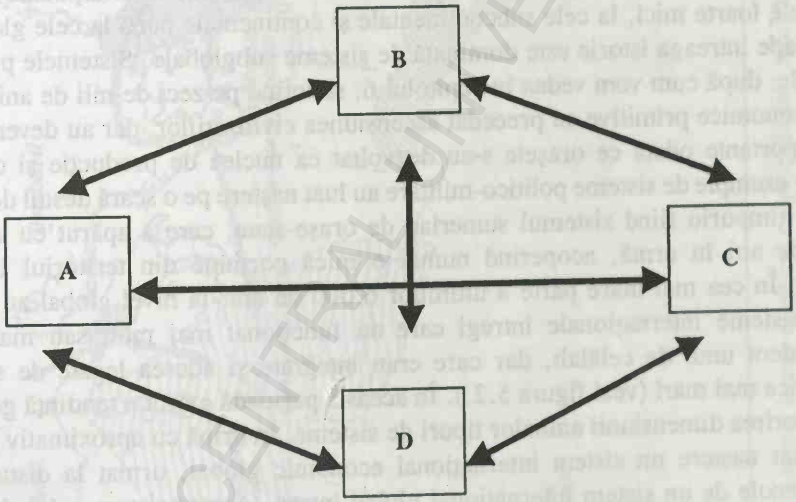

Sistemul internaţional multiordonat

Notă: Este acceptat în RI tradiţionale că sistemele internaţionale sunt multiordonate şi apar numai atunci când comportamentul fiecărei unităţi componente formează un element necesar în calculul celorlalte (Bull, 1977, p. 10). În cazul sistemelor internaţionale liniare, unităţile interacţionează numai cu vecinii lor. Vezi harta 5.1 pentru un exemplu de sistem internaţional liniar în regiunea mediteraneană a secolului al IV-lea î.Hr.

Figura 5.1. *Sisteme internaţionale liniare şi multiordonate*

În sectorul economic, exemplul clasic de structură liniară îl constituie Drumul Mătăsii, care lega China, India, Orientul Mijlociu şi Europa. Bunurile circulau de la un capăt la altul al acestui sistem, dar indivizii făceau aceasta numai ocazional. În

sectorul politico-militar se pot găsi construcţii similare. În mileniul I î.Hr. (înainte de marea expansiune a Romei), Cartagina, Roma, oraşele-state greceşti şi Imperiul Persan formau un sistem strategic liniar (vezi harta 5.1.). Creşterile masive ale capacităţii de interacţiune au înlăturat sistemele liniare din sistemul internaţional modern, dar ele îndeplinesc criteriile de bază pentru a reprezenta un sistem (un set de unităţi care interacţionează) şi sunt o parte importantă a relatării istorice. Ele ridică totodată şi întrebări interesante pentru teoria sistemică. În cazul în care considerăm aranjamentele liniare sisteme internaţionale, trebuie să ne aşteptăm ca ele să aibă efecte structurale mai slabe decât sistemele multiordonate sau chiar să nu aibă deloc efecte structurale.

Dimensiunea

Dacă sistemele apar când unităţile încep să interacţioneze, atunci nimic nu ne opreşte să aplicăm ideea fie la o scară mai mică, fie la câteva sisteme care coexistă separat. De fapt, datele istorice sugerează că dimensiunea sistemelor internaţionale variază de la cele foarte mici, la cele subcontinentale şi continentale până la cele globale şi că aproape întreaga istorie este dominată de sisteme subglobale. Sistemele preinternaţionale, după cum vom vedea în capitolul 6, se întind pe zeci de mii de ani. Sistemele economice primitive au precedat ascensiunea civilizaţiilor, dar au devenit mult mai importante odată ce oraşele s-au dezvoltat ca nuclee de producţie şi comerţ. Primele exemple de sisteme politico-militare au luat naştere pe o scară destul de mică, cel mai timpuriu fiind sistemul sumerian de oraşe-state, care a apărut cu aproape 5.500 de ani în urmă, acoperind numai o mică porţiune din teritoriul Irakului modern. În cea mai mare parte a ultimilor 6.000 de ani, la nivel global au existat câteva sisteme internaţionale întregi care au funcţionat mai mult sau mai puţin independent unul de celălalt, dar care erau integrate şi adesea legate de sisteme economice mai mari (vezi figura 5.2.). În această perioadă exista o tendinţă generală către sporirea dimensiunii ambelor tipuri de sisteme. În urmă cu aproximativ 500 de ani a luat naştere un sistem internaţional economic global, urmat la distanţă de câteva secole de un sistem internaţional global întreg. Aceste sisteme globale le-au absorbit pe predecesoarele lor, mai mici şi mai vechi. Caracterul acestei istorii explică de ce preferăm să păstrăm eticheta de *sisteme internaţionale* şi nu optăm pentru etichete deterministe din punct de vedere geografic precum cea de *sistem mondial*.

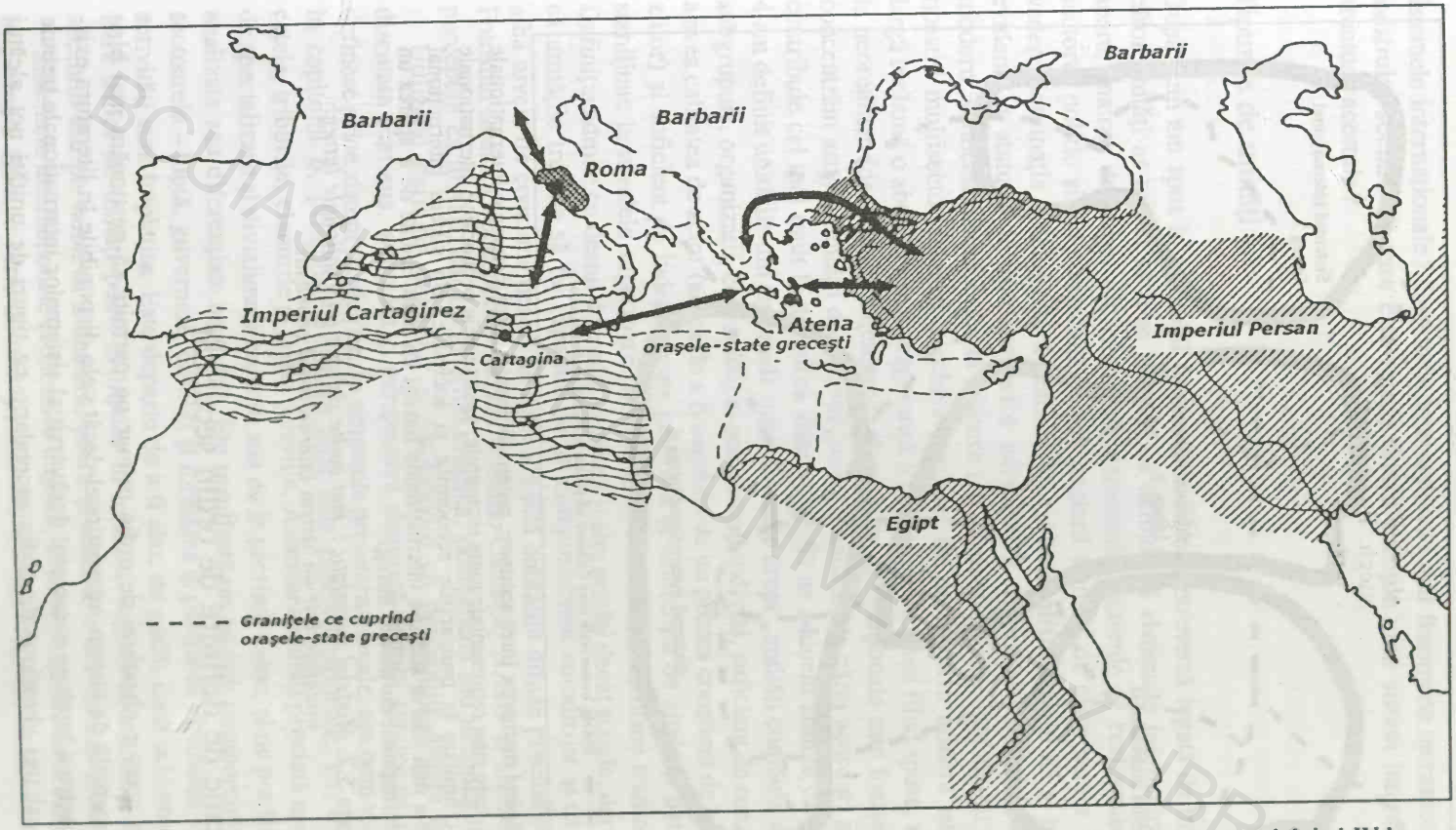

Notă: Contactul cu vecinii era mult mai intens decât cel cu puterile mai îndepărtate din lumea mediteraneană a secolului al IV-lea î.Hr., ceea ce sugerează un sistem liniar mai degrabă decât unul multiordonat. Vezi figura 5.1.

Harta 5.1. *Sistemul internațional liniar din regiunea Mediteranei, secolul al IV-lea î.Hr.*

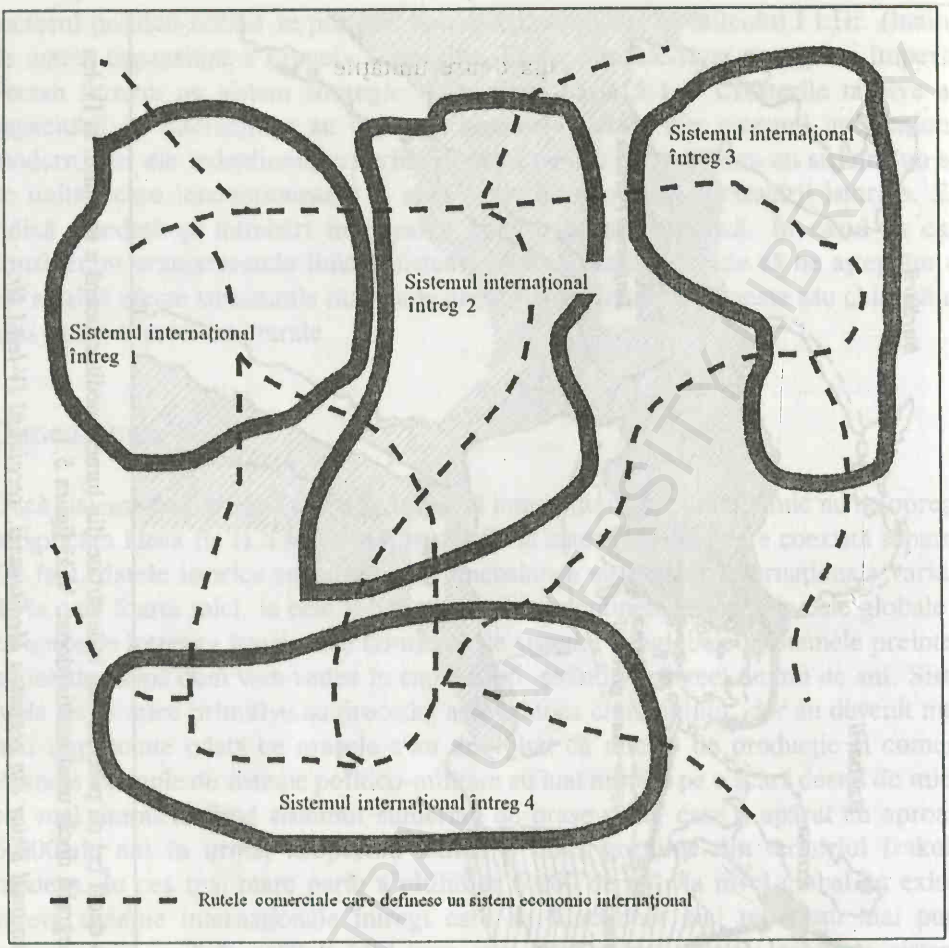

Notă: Făcând distincţia între sectoare, putem diferenţia între sistemele internaţionale întregi, în care sunt reprezentate toate sectoarele, şi sistemele economice internaţionale care sunt limitate la tranzacţiile economice şi societale. Un sistem internaţional economic a unit câteva sisteme internaţionale întregi cu mult înainte de a apărea un sistem internaţional eurasiatic întreg.

Figura 5.2. *Modelul eurasiatic: mai multe sisteme internaţionale întregi integrate într-un sistem internaţional economic*

2. Probleme de definire de ordin secundar

Soluţionarea acestor chestiuni de ordin primar ne permite să gestionăm mai bine ideea fundamentală de sistem internaţional decât cele disponibile în literatura existentă. Dar pentru a înţelege caracterul desăvârşit al sistemelor internaţionale trebuie să abordăm şi trei chestiuni de ordin secundar: ce tipuri de unităţi pot alcătui

sistemele internaţionale? Sistemele internaţionale sunt fenomene mecanice sau sunt construite social? Şi care este relaţia dintre unităţile unui sistem internaţional şi structura acestuia?

Tipurile de unităţi

După cum am spus în capitolul 4, există în RI o controversă legată de întrebarea: căror unităţi ar trebui să li se permită să definească sistemele internaţionale? Ea apare, înainte de toate, din cauza angajamentului puternic al realismului faţă de sectorul politic şi, în consecinţă, a privilegierii statului de către acesta. Având în vedere dominaţia îndelungată a realismului (şi neorealismului) în RI şi importanţa evidentă a statului în aproape orice perspectivă asupra sistemului internaţional modern, statocentrismul a tins să înlăture sau să marginalizeze alte unităţi. Structura noastră multisectorială mai deschisă permite, iar perspectiva noastră istorică mai largă reclamă o abordare mai pragmatică a unităţilor. Acestea fiind spuse, reţinem de la neorealism ideea că, în înţelegerea sistemelor internaţionale este foarte util să ne concentrăm asupra unităţii dominante, adică a unităţii ale cărei acorduri şi activităţi contribuie cel mai mult la definirea sistemului. Să ne aducem aminte că în capitolul 4 am definit unităţile din sistemele internaţionale drept „entităţi compuse din diferite subgrupuri, organizaţii, comunităţi şi nenumăraţi indivizi, suficient de coezive pentru a avea calitatea de actor (adică de a fi capabile de un proces conştient de luare a deciziilor) şi suficient de independente pentru a se diferenţia de altele şi pentru a avea stabilitate la nivelele superioare (de exemplu, state, naţiuni, firme transnaţionale)". Definiţia admite cu destul de multă uşurinţă şi alte unităţi decât statele, dar precizarea că unităţile trebuie să fie capabile de un comportament autodirijat şi că trebuie să aibă nivele de coeziune destul de mari elimină entităţile difuze precum civilizaţiile. Folosind această concepţie, Biserica Romano-Catolică, NATO şi Hezbollah pot fi percepute ca unităţi, dar civilizaţiile creştină, occidentală sau islamică nu.

Utilizând definiţia unităţilor şi împletind-o cu percepţiile asupra interacţiunii discutate mai sus, adoptăm o perspectivă empirică asupra tipului de unităţi care definesc orice sistem particular. În sistemele preinternaţionale, aşa cum vor fi definite în capitolul 6, principalele unităţi sunt cele precivilizaţionale, ca, de exemplu, cetele, triburile, clanurile şi poate şeferiile. Asemenea unităţi prezintă nivele scăzute de specializare şi diviziune a muncii, sau nu le prezintă deloc, şi nu pot fi cu uşurinţă analizate sau diferenţiate sectorial. Ele manifestă un anumit comportament în toate sectoarele – luptă, guvernare, comerţ şi formarea şi păstrarea identităţii –, dar aceste activităţi sunt împletite. Este departe de a fi clar, de pildă, dacă schimbul de bunuri între astfel de unităţi poate fi înţeles în termenii logicii economice moderne, cu accentul său pe valoarea monetară, profit şi motivaţie individuală (Polanyi, 1971).

Sistemele internaţionale economice implică, în mod obişnuit, după cum se va vedea în partea a III-a, o serie de unităţi, inclusiv triburi, imperii, oraşe-state, clanuri şi

forme timpurii de firme. Comparativ cu cele precivilizaţionale, multe dintre aceste unităţi aveau forme sofisticate de specializare internă (preoţi, regi, soldaţi, scribi, sclavi, meşteri etc.) şi, de aceea, beneficiau de o diviziune a muncii mult mai elaborată. Dar, ca regulă, le lipsea o mai mare diferenţiere între tipurile de unităţi internaţionale specializate sectorial. Întâlnim triburi, oraşe-state şi imperii care joacă roluri-cheie deopotrivă în sectoarele politico-militar şi economic. În mod normal, oraşele s-au dezvoltat şi au prosperat ca puncte nodale ale rutelor comerciale. Imperiile erau încercări de a controla un sistem comercial şi veniturile sale. Triburile barbare au jucat un rol mixt, uneori de invadatori şi jefuitori, alteori de intermediari în sistemele comerciale pe distanţe lungi care legau diferite centre de civilizaţie. Cu alte cuvinte, negustorii erau jucători importanţi ai sistemelor economice, aşa cum erau şi comunităţile de negustori organizate în „diaspore comerciale" (Curtin, 1984).

Sistemele internaţionale întregi pot să implice diferite tipuri de unităţi. Astfel de sisteme pot fi omogene, aşa cum logica relaţiilor politico-militare a lui Waltz spune că ar trebui să fie. Ele pot fi compuse în întregime din oraşe-state, ca în Mesopotamia antică sau Grecia clasică, sau din state naţionale, ca în sistemul mondial modern. Asemenea sisteme omogene, în care unitatea politică principală este şi unitatea economică principală, vor tinde să unească strâns sectoarele politico-militar şi economic. Abordările mercantiliste ale economiei politice din Europa secolului al XVIII-lea ilustrează o atare fuziune a politicului şi economicului. Dar, contrar lui Waltz, sistemele internaţionale întregi pot fi alcătuite din unităţi diferite. O bună parte a istoriei sistemelor internaţionale antice şi clasice poate fi relatată numai în aceşti termeni, existând o influenţă militară şi economică puternică între imperii, oraşele-state şi triburile barbare.

Din punctul nostru de vedere, mai mult se pierde decât se câştigă prin ignorarea diversităţii *de facto* a unităţilor pentru a ne agăţa de acurateţea conceptuală a unui sistem definit în termenii unui singur tip de unitate. În anumite condiţii, o atare acurateţe poate într-adevăr să reflecte lumea empirică. Dar când nu se întâmplă astfel, pericolul îl constituie cecitatea sectorială, iar dificultăţile legate de diversitate trebuie mai curând confruntate decât evitate. Acceptatea diversităţii unităţilor înseamnă, totodată, abandonarea supoziţiei tradiţionale (deşi puţin luată în considerare) în marea parte a RI, că unităţile dominante trebuie să fie teritoriale. Desigur, statele sunt unitatea teritorială arhetipică, motiv pentru care această supoziţie este atât de puternică în RI. Imperiile, oraşele-state şi unele triburi pot, de asemenea, să fie conceptualizate în termeni teritoriali. Dar multe cete şi triburi sunt nomade, aşa cum sunt şi multe tipuri de actori economici. În sistemele internaţionale, atât antice, cât şi moderne, actorii non-teritoriali se găsesc adesea alături de cei teritoriali, uneori chiar printre unităţile dominante.

Pe scurt, vom adopta o abordare empirică pragmatică asupra determinării tipului de unitate care alcătuieşte şi structurează sistemele internaţionale în orice moment sau loc. În practică, relatarea poate fi prezentată, în mare, în termenii a cinci unităţi fundamentale (cetele de vânători-culegători, triburile – inclusiv clanurile şi şeferiile –, oraşele-state, imperiile şi statele moderne) care funcţionează în cele trei

tipuri de sisteme internaţionale pe care le-am stabilit. Cele cinci tipuri de unităţi pot fi parţial văzute, asemenea celor trei tipuri de sisteme pe care le constituie, ca stadii ale unui proces de dezvoltare. Unităţile precivilizaţionale ale sistemelor preinternaţionale, de exemplu, au fost în mare parte definite de legăturile sociale de rudenie. Dar legăturile de rudenie erau neadecvate pentru unităţile mai mari şi mai complexe care au urmat înfiinţării oraşelor şi erau din multe puncte de vedere eclipsate (deşi cu certitudine nu eliminate, nici chiar în prezent) de legăturile culturale, care au construit identitatea în termenii ideilor împărtăşite, ca, de exemplu, religia şi naţiunea. Carneiro defineşte acest proces drept „cel mai important pas făcut vreodată în procesul dezvoltării politice" (1978, p. 207). Dar deşi, dintr-un anumit punct de vedere, ele sunt etape ale dezvoltării, aceste unităţi trebuie să fie văzute coexistând în cadrul sistemelor internaţionale întregi, aşa cum majoritatea coexistă şi astăzi, deşi unele nu mai sunt unităţi dominante. Aceste cinci tipuri de bază pot şi deseori chiar cuprind toate sectoarele principale de activitate. Dar în sistemele internaţionale economice şi în cele întregi este loc pentru unităţile specializate sectorial, mai ales pentru tipologii de actori economici, de la negustori, bresle şi diaspore comerciale, la bănci şi unele companii înfiinţate prin ordonanţă regală până la corporaţii transnaţionale (CTN).

Sistemele construite mecanic *versus* sistemele construite social

În analiza setului nostru de instrumente din capitolul 4, am diferenţiat sectorial structura în politico-militară, economică şi societală (sau socioculturală). Procedând astfel, am menţionat că, prin utilizarea conceptelor Şcolii engleze de societate internaţională şi societate mondială pentru a denumi structura societală, vom introduce în analiza structurii sistemelor internaţionale un element constructivist. Acea remarcă se bazează pe faptul că cele mai multe puncte de vedere realiste şi economice despre sistem şi structură sunt în mod esenţial mecanice, astfel încât merită să explicăm această diferenţă.

O perspectivă mecanicistă sau materialistă derivă cu uşurinţă din teoria generală a sistemelor şi din analogiile dintre lumile socială şi fizică, fiind deosebit de puternică în tradiţia americană a gândirii sistemelor internaţionale din RI. Din acest punct de vedere, sistemele internaţionale sunt similare celor fizice. Asemenea planetelor care se rotesc pe orbită în jurul Soarelui sau a milioanelor de computere care funcţionează împreună ca Internet, la fel şi unităţile (de obicei, statele) interacţionează una cu cealaltă precum bilele de biliard pe „masa" politicii mondiale. Sistemele mecanice respectă o serie de legi, iar înţelegerea acestor legi ne permite să înţelegem sistemul. O asemenea cunoaştere conduce, de obicei, la capacităţi predictive: cu privire la orbitele planetelor; cu privire la comportamentul statelor de balansare a puterii; sau cu privire la dinamica pieţelor. Ea poate să ofere posibilitatea de a manipula sistemul: putem reproiecta Internetul, dar nu putem (încă) să modificăm orbitele planetelor şi, potrivit realiştilor şi economiştilor radicali, nu putem schimba bazele

esenţiale acţionate de putere ale vieţii politice umane sau pe cele acţionate de pieţe ale vieţii economice. Sistemele mecanice se referă la unităţi ce interacţionează în diverse moduri, determinate structural de un anumit set de legi. Din această perspectivă, nu are importanţă dacă unităţile sunt neînsufleţite (precum planetele) sau conştiente (precum oamenii şi organizaţiile lor colective). Comportamentul ambelor tipuri de unităţi continuă încă să fie subiectul legilor mecanice obiective care derivă din condiţiile materiale, iar principala sarcină a analistului este să descopere care sunt aceste legi. În aceşti termeni, economiştii liberali gândesc legea cererii şi a ofertei, marxiştii descriu legea scăderii ratei profitului, iar realiştii din cadrul disciplinei RI concep legea care menţine balanţa internaţională a puterii.

O perspectivă alternativă consideră că receptivitatea la senzaţii este importantă şi, pe această bază, separă sistemele sociale de cele fizice. Când unităţile sunt conştiente, felul în care se percep reciproc constituie o determinantă majoră a felului în care interacţionează. Dacă unităţile împărtăşesc o identitate comună (o religie sau o limbă) sau chiar numai un set comun de reguli sau norme (despre cum să determine statutul relativ şi cum să conducă diplomaţia), atunci aceste înţelegeri intersubiective nu numai că le condiţionează comportamentul, dar totodată definesc graniţele unui sistem social. Un astfel de mod de gândire a fost în mod tradiţional mai puternic în abordările europene decât în cele americane asupra RI, deşi prezentul avânt al constructivismului social în RI poate rectifica dezechilibrul. El datează cel puţin de pe vremea lui Grotius (Cutler, 1991), iar rădăcinile sale clasice se află în noţiunea că dreptul internaţional constituie o comunitate a celor care participă la ordinea legală internaţională (Mosler, 1980, p. xv). În RI, această abordare, deja prezentată în capitolele 2 şi 3, a fost până în prezent întruchipată mai ales de conceptul de *societate internaţională*, avansat şi dezvoltat de autori ai Şcolii engleze (Dunne, 1998; Wæver, 1998), figurile fondatoare fiind Wight (1966a, 1977), Bull (1977, 1984a), Gong (1984), Watson (1987, 1990, 1992) şi Vincent (1974, 1986). Desigur, în teoria realismului şi în cea economică există elemente constructiviste, dar, de regulă, teoreticienii din aceste tradiţii nu pornesc de la o poziţie constructivistă, aşa cum face Şcoala engleză.

Definiţia clasică a societăţii internaţionale a lui Bull şi Watson (1984, p. 1) este următoarea: „Un grup de state (sau, mai general, un grup de comunităţi politice independente) care nu formează doar un sistem, în sensul în care comportamentul fiecăruia este un factor necesar în calculele celorlalte, dar care au instituit totodată, prin dialog şi consimţământ, reguli şi instituţii comune pentru instituirea relaţiilor şi care recunosc interesul lor comun în menţinerea acestor aranjamente". Definiţia surprinde atât latura mecanică a sistemelor (unităţi care interacţionează), cât şi cea construită social (stabilirea şi menţinerea regulilor şi instituţiilor). Dar, aşa cum indică Little (1994, 1995), poziţia Şcolii engleze este mai sofisticată decât ar arăta definiţia. Ea se bazează pe o distincţie metodologică tripartită între sistemul internaţional, societatea internaţională şi societatea mondială, uneori codificate drept *Hobbes*, *Grotius* şi *Kant* (Cutler, 1991). În linii mari, aceste concepte sunt înţelese după cum urmează: sistemul internaţional (Hobbes) se referă la politica de putere

dintre state ; societatea internaţională (Grotius) se referă la instituţionalizarea identităţii împărtăşite între state ; în timp ce societatea mondială (Kant) consideră indivizii, organizaţiile non-statale şi, în cele din urmă, populaţia globală în ansamblu drept centrul identităţilor şi acordurilor societale globale. Din perspectiva Şcolii engleze, toate cele trei elemente coexistă, întrebarea fiind cât de puternice sunt în relaţie unele cu altele.

Noi acceptăm, în linii mari, cadrul teoretic al Şcolii engleze ca pe un mod de a înţelege sistemele internaţionale. Credem că o concepţie pur mecanică este insuficientă şi că elementele construite social oferă criterii valoroase atât pentru a repera dezvoltarea sistemelor internaţionale, cât şi pentru a le compara. Acestea fiind spuse, nu putem evita faptul că structura Şcolii engleze rămâne subdezvoltată (Wæver, 1992). Nu este nici o problemă dacă afirmăm că elementele hobbesiene, grotiene şi kantiene coexistă, dar nu s-au scris prea multe despre felul în care relaţionează între ele şi nu există vreun consens din acest punct de vedere.

Buzan (1993, 1996) susţine că există o barieră importantă între precursorii slabi ai societăţii internaţionale (în care logica hobbesiană este încă dominantă) şi o societate internaţională modernă, pe deplin funcţională (în care logica hobbesiană începe să fie puternic influenţată de cea grotiană). Riscând să fie acuzat de eurocentrism, el afirmă că această barieră apare atunci când unităţile nu numai că se recunosc reciproc ca fiind acelaşi tip de entitate, dar şi când, pe această bază, sunt pregătite să îşi acorde reciproc un statut egal din punct de vedere legal. Recunoaşterea reciprocă şi egalitatea juridică semnifică nu doar un moment de răscruce în dezvoltarea regulilor şi instituţiilor, ci şi acceptarea unei identităţi împărtăşite. Acest act neagă relaţiile suzerane, de dominare sau imperiale (deşi nu şi pe cele hegemonice), şi stabileşte baza dreptului internaţional şi a diplomaţiei. După cum se exprimă Wight (1977, p. 135): „Ar fi imposibil să avem o societate de state suverane dacă fiecare stat, în timp ce pretinde suveranitate, nu ar recunoaşte că oricare alt stat are dreptul de a pretinde şi de a se bucura de propria-i suveranitate". Afirmaţia lui Wight „*oricare* alt stat" este exagerată. Societatea internaţională, asemenea sistemului internaţional, este în mare măsură definită de marile puteri. Era foarte posibil să existe o societate internaţională între marile puteri (europene), care uneori desfiinţa statele din raza ei (Polonia) şi în mod obişnuit nu recunoştea drepturile statelor din afara ei, din Asia sau Africa.

Odată înţeleasă această barieră, este posibil să analizăm logica potenţialelor grade şi dezvoltări ale societăţii internaţionale moderne care umplu golul dintre acestă linie fundamentală şi punctul în care unităţile din cadrul societăţii devin cu adevărat federate, încetând astfel să mai formeze un sistem internaţional. Acest spaţiu este vast în termenii spectrului dezvoltărilor posibile pe care le conţine. Uniunea Europeană (UE), de pildă, reprezintă o societate internaţională foarte bine dezvoltată, cu multe norme, reguli şi instituţii comune ce coordonează, constrâng şi facilitează relaţiile dintre membrii săi. De vreme ce aproape toate statele îşi acordă reciproc recunoaştere diplomatică, există o societate internaţională minimală ce cuprinde

practic întregul sistem internaţional contemporan. Totuşi, mulţi dintre membrii săi nu sunt angajaţi cu mult peste cerinţa minimală, ceea ce înseamnă că gradul de dezvoltare a societăţii internaţionale este destul de inegal distribuit în sistem.

În Şcoala engleză este confuz modul în care relaţionează societatea internaţională şi cea mondială. Partea mai istorică a Şcolii, reprezentată de Wight (1977) şi Watson (1987), gândeşte societatea mondială (în forma unei culturi comune) ca o *premisă necesară* a societăţii internaţionale. După cum se exprimă Wight (1977, p. 33): „Trebuie să presupunem că un sistem de state [adică o societate internaţională] nu va lua naştere în absenţa unui anumit grad de unitate culturală între membrii săi". Datele istorice, din Grecia antică la Europa modernă, sprijină acest punct de vedere, sugerând că o cultură comună este o condiţie necesară pentru existenţa unei societăţi internaţionale. Un punct de vedere mai mult sau mai puţin opus este adoptat de Bull (1977, pp. 151-153; 1984a, pp. 11-18), precum şi de mulţi alţi autori critici, ca, de exemplu, Linklater (1981, pp. 23-37, 34-35). În acest caz, argumentul este că apariţia drepturilor individuale în dreptul internaţional ar putea să submineze suveranitatea statului. Cu alte cuvinte, indiferent dacă o anumită doză de cultură comună este necesară ca fundament al societăţii internaţionale, orice tentativă serioasă de a dezvolta o societate mondială (prin avansarea, de pildă, a normelor drepturilor omului) riscă să submineze statele, care sunt fundamentul societăţii internaţionale.

Buzan (1993) afirmă că ambele puncte de vedere sunt greşite. Pentru combaterea istoriciştilor este posibil să găsim cazuri în care elemente ale societăţii internaţionale s-au dezvoltat în zone în care nu era împărtăşită o cultură comună. De exemplu, istoria multiculturală dezordonată a Orientului Mijlociu, cu multiplele sale ascensiuni şi decăderi ale imperiilor, sugerează că elemente semnificative ale societăţii internaţionale se pot forma într-un subsistem în care nu este împărtăşită o cultură comună (Mann, 1986, capitolele 3-6, 8; Watson, 1992, capitolele 2-4, 6, 12; Cohen, 1995a, 1995b). Aceasta indică posibilitatea unei perspective mai funcţionale, în care dezvoltarea societăţii internaţionale poate fi văzută ca un răspuns raţional pe termen lung la existenţa unui sistem internaţional din ce în ce mai dens şi interactiv. Împotriva celor care văd dezvoltarea societăţii internaţionale şi a societăţii mondiale ca fiind în mod necesar conflictuale se poate argumenta că ele nu se pot dezvolta una în absenţa celeilalte. După cum o demonstrează progresele contemporane din Occident, în general, şi din Europa, în particular, dezvoltarea unei reţele din ce în ce mai dense de norme, reguli şi instituţii între state nu poate continua în absenţa unei dezvoltări în paralel a normelor şi identităţilor împărtăşite de popoare, mai ales atunci când statele sunt democraţii liberale. Formele mai avansate de societate internaţională necesită dezvoltări corespunzătoare ale culturii „mondiale" la nivelul maselor. Invers, o societate mondială nu poate apărea decât dacă este susţinută de o structură politică stabilă, iar o societate internaţională bazată pe stat rămâne singurul candidat plauzibil pentru această sarcină. La momentul la care scriem, Wæver (1998) este autorul celei mai complete şi mai sofisticate încercări de a teoretiza societatea internaţională.

În schiţarea istoriei sistemelor internaţionale vom face uz, deopotrivă, de perspectivele mecanică şi social-constructivistă ale fenomenului. Problema este că aceste două

abordări au tins să se dezvolte separat în cadrul RI şi nu au reflectat prea mult asupra felului în care relaţionează una cu cealaltă. După cum am demonstrat în capitolul 2, Morgenthau era conştient de această distincţie, dar chestiunea este mai complexă decât crede el. De exemplu, deşi la prima vedere neorealismul waltzian poate părea pur mecanic şi materialist din punctul de vedere al concepţiei, puternica sa dependenţă de suveranitate şi de nivelele înalte de interacţiune sugerează că teoria depinde, de fapt, de elementele constructiviste. Suveranitatea funcţionează numai dacă este recunoscută de alte unităţi şi, după cum am menţionat mai sus, aceasta este condiţia fundamentală a unei societăţi internaţionale moderne. Ruggie (1998, „Introducere") a observat anomalia dependenţei lui Waltz de procesul constructivist al „socializării" pentru a produce unităţile „asemenea" (adică suverane) de care depinde teoria sa. Am depăşi însă obiectivul acestei cărţi răspunzând întrebării dacă sistemele internaţionale mecanice pot să existe separat de cele construite social. Ceea ce este clar e faptul că ambele înţelesuri sunt relevante pentru dezvoltarea sistemelor internaţionale.

Structurarea

Ceea ce îi nemulţumeşte pe mulţi istorici şi pe unii sociologi în legătură cu perspectiva mecanică asupra sistemelor sociale în general şi a sistemului internaţional în particular este felul în care fiinţele umane sunt tratate ca nişte rotiţe într-o maşinărie asupra căreia ele nu au nici un control. De exemplu, istoricul E.P. Thompson (1978, p. 267) a denunţat vehement ceea ce el considera a fi o abordare dezumanizată a lumii în care „sistemele şi subsistemele, elementele şi structurile sunt înşiruite pe hârtie pretinzând că sunt oameni". Dar, după cum a subliniat Archer (1988), problema înzestrării fiinţelor umane cu puterea liberului arbitru constă în faptul că ele sunt fără doar şi poate conştiente că sunt constrânse de forţe structurale. În centrul programului constructivist se află dorinţa de a se îngriji atât de structuri, cât şi de agenţii umani. După cum am văzut în capitolul 2, Wendt se îndreaptă în această direcţie argumentând că structurile şi agenţii se constituie reciproc. Aceasta implică faptul că practicile îndeplinite în mod obişnuit de agenţi în vederea păstrării şi definirii propriilor interese şi identităţi reproduc structurile sociale care alcătuiesc sistemul mai larg din care fac parte. Aşadar, după cum am susţinut în secţiunea precedentă, atunci când statele se recunosc reciproc, ele îşi determină nu numai propria identitate, ci şi pe cea a structurii societale a sistemului din care fac parte. Acţiunile ulterioare, precum codurile diplomatice de procedură, bazate pe premisa recunoaşterii reciproce, reproduc simultan statele componente şi sistemul internaţional din care fac parte.

Constituirea reciprocă a agentului şi structurii a fost denumită iniţial de Giddens (1979, p. 93) structurare, iar acest proces indică faptul că, departe de a fi o rotiţă într-o maşinărie, agenţii sociali sunt jucători bine informaţi şi dibaci care îşi monitorizează constant propriul comportament şi comportamentul celorlalţi pentru a-şi asigura supravieţuirea. Procedând astfel, ei reproduc, intenţionat sau nu, structura

sistemului în care funcţionează. Ideea de structurare oferă un mod de a conceptualiza relaţia dintre sistemele construite mecanic şi social. Întrucât întotdeauna există posibilitatea ca, într-un sistem anarhic, statele să urmeze mai curând strategii competitive decât cooperative, se presupune adesea că, dacă se cunoaşte această posibilitate, toţi actorii vor urma strategii competitive. Cursele înarmării şi pieţele folosesc o asemenea logică, dar noi ştim că statele pot construi relaţii cooperative guvernate de reguli şi că relaţiile vor persista atât timp cât niciuna dintre părţi nu abandonează. În termenii teoriei jocurilor, acest lucru sugerează că există o strategie dominantă care determină în mod mecanicist toate părţile să concureze. Dar, dacă statele ajung într-o poziţie de cooperare, atunci ele pot forma un echilibru instabil care se va menţine atât timp cât nici unul dintre state nu rupe rândurile. Însăşi cunoaşterea faptului că a renunţa la cooperare va conduce la reafirmarea strategiei competitive poate ajuta la menţinerea unui echilibru instabil. Structurarea funcţionează în ambele cazuri, dar logica este diferită. Noi considerăm logica competitivă mecanică, iar logica cooperativă socială.

Structurarea ridică şi o altă problemă. Întrucât constructiviştii susţin că unităţile şi structura unui sistem se constituie reciproc, rezultă că orice teorie a structurii sistemice trebuie să conţină şi o teorie a unităţilor. Am argumentat în altă parte că acest lucru este adevărat în cazul neorealismului, demonstrând cum teoria structurală a sistemului internaţional a lui Waltz conţine o teorie a statului. Afirmaţia centrală în teoria statului a lui Waltz este că, în condiţii sistemice anarhice, statele vor deveni „unităţi asemenea" – adică similare din punct de vedere funcţional şi structural. Circularitatea puternică a logicii structurării este ilustrată de faptul că teoria structurii sistemice a lui Waltz necesită, cel puţin din punctul lui de vedere, ca unităţile să fie „asemenea", o condiţie a existenţei anarhiei (Buzan *et al.*, 1993, pp. 37-47, 116-119). Dar, după cum vom arăta în capitolele următoare, există o problemă evidentă în această formulare. Deşi este adevărat că trăim într-o lume în care unităţile componente iau o formă uimitor de asemănătoare, nu la fel s-a întâmplat şi în trecut. Se observă că unităţile diferite, şi nu cele asemănătoare, reprezintă regula. Vom reveni la această chestiune în partea a V-a.

3. Folosirea setului de instrumente: teoria se împleteşte cu istoria

În capitolele care urmează, vom relata cum s-au dezvoltat sistemele internaţionale şi, în cele din urmă, un singur sistem internaţional global. În scopul simplificării şi al coerenţei, vom face o relatare cronologică, construită în termenii ideilor setului nostru de instrumente. Majoritatea capitolelor istorice ale cărţii sunt organizate în jurul a patru titluri (unităţile, capacitatea de interacţiune, procesul, structura), iar în cadrul acelor titluri discursul este împărţit în patru sectoare (politico-militar, economic,

societal, de mediu). Abordarea noastră asupra analizei sistemelor internaţionale poate fi rezumată în termenii următoarelor întrebări, care trebuie puse în legătură cu orice sistem internaţional:

- Care este dimensiunea sistemului?
- Modelul său este liniar sau multiordonat?
- Ce tip de unităţi domină sistemul?
- Capacitatea lor de acţiune este ridicată sau scăzută?
- Ce tipuri de proces definesc sistemul?
- Ce tipuri de structură are sistemul?
- Cum interacţionează unităţile şi structura?

Mai exact, vom întreba:

- Cât de timpuriu putem întâlni sisteme internaţionale şi precursori ai lor?
- Cum creşte capacitatea de interacţiune şi ce rol joacă în procesul extinderii şi contopirii sistemelor?
- Care sunt unităţile dominante în sistemele internaţionale în diferitele lor etape de dezvoltare şi oare sunt schimbările la nivelul unităţilor o soluţie pentru înţelegerea transformărilor majore în istoria sistemelor internaţionale?
- Dacă sistemele internaţionale sunt înţelese în termenii straturilor sectoriale (societal, economic, politico-militar), în ce relaţie se află procesele de interacţiune din diferite sectoare?
- Cât de importantă este schimbarea structurală în trasarea evoluţiei sistemelor internaţionale şi cum relaţionează structurile din diferite sectoare?

Aceste întrebări alcătuiesc cadrul teoretic care „se împleteşte cu istoria" pe parcursul următoarelor unsprezece capitole.

Există un tipar analitic diferit al relatării care poate fi rezumat, în linii mari, după cum urmează:

- Precursorii sistemelor internaţionale pot fi întâlniţi în modele extinse de interacţiune socioculturală şi, în mai mică măsură, economică, ce erau tipice popoarelor tribale de dinaintea apariţiei oraşelor şi civilizaţiilor.
- Ceea ce vom trata drept sisteme internaţionale mature – cele care au interacţiuni economice şi politico-militare substanţiale – au luat naştere odată cu apariţia oraşelor-state şi s-au dezvoltat în cadrul acestor sisteme precursoare. Fenomenul a condus la un aranjament stratificat sectorial în care sistemele internaţionale mature erau, de obicei, integrate în sisteme de interacţiune socioculturală şi economică mult mai întinse din punct de vedere geografic.
- O bună parte a istoriei umane, începând de la apariţia civilizaţiilor, poate fi relatată în termenii multiplelor sisteme internaţionale structurate în această aranjare stratificată. Dar, dacă era adevărat că interacţiunea umană şi-a menţinut stratificarea sectorială, la fel de adevărat este că dimensiunile geografice ale sistemelor socioculturale, economice şi politico-militare tindeau să se extindă.

Interacţiunea socioculturală şi economică înclina aproape întotdeauna să fie mai mare ca întindere decât sistemele politico-militare, dar extinderea generală a făcut ca, în timp, o populaţie din ce în ce mai mare să fie absorbită de sistemele internaţionale politico-militare.

- Rezultatul acestui proces a fost fuziunea progresivă a ceea ce înainte fuseseră sisteme distincte. Până în secolul al XVI-lea, fuziunile produseseră un singur sistem internaţional global, iar până în secolul al XIX-lea, sectorul politico-militar îl ajunsese din urmă, producând pentru prima dată un set de sisteme la fel de vaste din punct de vedere geografic în toate cele trei sectoare, cunoscut astăzi drept sistemul internaţional global contemporan.
- Deşi disjuncţia geografică dintre sectoare nu mai există, se poate argumenta că interacţiunea din sectorul economic se află încă înaintea progreselor din cel politico-militar. Aceasta creează o disjuncţie a dezvoltării relative, economia fiind mult mai avansată în organizarea ei globală decât instrumentele de guvernare şi modelele identităţii umane deopotrivă.

Deoarece ne confruntăm cu o mare perioadă de timp, nivelul generalizării va fi inevitabil ridicat, chiar şi după standardele istoriei lumii. Pentru a compensa, vom insera scurte relatări în părţile II-IV, cu descrieri mai detaliate ale trecutului. Ele, sperăm noi, vor ajuta la ilustrarea punctelor de vedere mai generale.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2 SISTEMELE ÎN ISTORIA LUMII PREINTERNAȚIONALE

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Cele două capitole ale acestei părţi schiţează ceea ce am etichetat drept sisteme preinternaţionale. Ele datează de acum 40.000 de ani şi au existat în afara graniţelor temporale şi spaţiale ale sistemelor internaţionale, care au început să se formeze în mileniul IV î.Hr. Sarcina trasării acestei schiţe presupune introducerea unor noi baze în domeniul RI, deoarece atât istoricii, cât şi teoreticienii sistemelor internaţionale au acordat puţină atenţie acelor intervale ale istoriei lumii aflate în afara limitelor spaţiale şi temporale ale sistemelor internaţionale. Într-adevăr, mergând până acolo încât aproape că nu au luat în seamă perioada de dinaintea formării statelor, aceasta tinde să fie catalogată în termenii unei formulări abstracte de tip „stare naturală", iniţiate de primii teoreticieni politici, Hobbes şi Rousseau. Indiferent care ar fi meritele lor în crearea teoriei politice sau despre gândirea cu privire la natura umană, aceste formulări ce descriu precursorii de fapt ai statelor sunt greşite în cea mai mare parte, lucru care poate fi demonstrat. Nu a existat niciodată o lume presocială hobbesiană în care viaţa oamenilor să fie urâtă, abrutizată şi scurtă. Ştim că omenirea a trăit întotdeauna în cadrul unei societăţi, deoarece a evoluat de la stadiul de primate, fiinţe sociale înnăscute (Rodseth *et al.*, 1991; Knauft, 1991). În viziunea noastră, este esenţial să punem bazele abordărilor istorice şi teoretice ale sistemelor internaţionale printr-o naraţiune a ceea ce s-a întâmplat cu adevărat. Există suficiente dovezi empirice pentru a structura o astfel de naraţiune, fiind mult mai relevantă decât orice ficţiune de tipul „stării naturale". Această lume preinternaţională ne oferă un punct de susţinere important pentru analiza pe care o facem în părţile a III-a şi a IV-a cu privire la formarea şi dezvoltarea sistemelor internaţionale.

Comunităţile umane au activat în cadrul sistemelor internaţionale timp de 5.000 de ani: din perspectiva istoriei lumii, un interval relativ scurt. În cea mai mare parte a istoriei, oamenii au activat în cete de vânători-culegători, cel mai durabil tip de unitate socială dezvoltat vreodată. Dacă includem lunga perioadă în care oamenii au evoluat până la starea lor actuală, atunci este posibil să localizăm acest tip de unitate în urmă cu mai multe milioane de ani. Dar chiar dacă reducem scara temporală la

perioada în care au apărut primele fiinţe umane moderne, atunci perioada în care au existat cetele de vânători-culegători, care au activat în ceea ce noi am numit sisteme preinternaţionale, este de cel puţin 40.000 de ani. Uimitor, în ciuda impactului imens al statelor asupra istoriei lumii în ultimii 5.000 de ani, sistemele preinternaţionale au reuşit – miraculos – să supravieţuiască până în secolul XXI (Hemming, 1998).

Teoreticienii RI au acordat puţină atenţie acestei dimensiuni a istoriei umane deoarece au plecat de la premisa că numai odată cu apariţia statelor unităţile sociale au început să formeze sisteme coerente în cadrul lor. Nu sunt singurii care fac astfel de presupuneri. În cadrul ştiinţelor sociale se presupune că cetele de vânători-culegători pot fi considerate unităţi autonome, care se puteau dezvolta independent şi care nu aveau un teritoriu fix. Însă, în prezent, se acreditează ideea că aceste unităţi erau legate între ele în cadrul unor sisteme mult mai mari, câteodată extinse pe mai multe continente. Ţinând cont de asta, teoreticienii RI trebuie să accepte existenţa sistemelor preinternaţionale, care s-au format cu mult înaintea sistemelor internaţionale şi au supravieţuit mult timp după ce sistemele internaţionale au devenit parte a scenei globale.

În această parte, ne bazăm pe instrumentele noastre teoretice pentru a identifica caracteristicile esenţiale ale acestor sisteme preinternaţionale durabile şi apoi pentru a analiza procesul complex al tranziţiei care a dus în final la formarea primelor sisteme internaţionale. În părţile a III-a şi a IV-a, vom descrie cum s-au extins sistemele internaţionale pe glob, încet, dar sigur, luând locul sistemelor preinternaţionale, astfel încât în final să se contopească şi să constituie un sistem internaţional global.

Elementele principale ale sistemelor preinternaţionale care s-au transformat în sisteme internaţionale pot fi rezumate după cum urmează:

- Istoria preinternaţională a lumii este dominată de cetele de vânători-culegători, mobile şi egalitariste.
- O paletă complexă de mecanisme sociale, incluzând vorbirea, căsătoria şi darurile, au determinat cetele să-şi extindă interacţiunea mult dincolo de graniţele care-i circumscriau pe membrii cetelor vecine, ceea ce a dus la formarea sistemelor preinternaţionale.
- Două noi tipuri de unităţi — triburile sedentare şi şeferiile — au început să apară în epoca de tranziţie care a precedat formarea sistemelor internaţionale.
- Odată cu apariţia triburilor sedentare şi a şeferiilor, s-a produs o creştere a disocierii lingvistice, ceea ce a dus la reducerea capacităţii de interacţiune socială.
- Rivalităţile şi separarea lingvistică s-au instaurat în rândurile unităţilor sedentare, împiedicând şi ele capacitatea de interacţiune şi promovând răspândirea conflictelor.
- Războiul şi alianţele au devenit procese endemice în tranziţia de la sistemele preinternaţionale.

În timp ce prezentăm istoria sistemelor preinternaţionale, cititorul trebuie să ţină cont de două lucruri. În primul rând, eticheta acordată celor trei tipuri de unităţi identificate în această secţiune – cetele, triburile şi şeferiile – maschează o mare

diversitate. Fiecare dintre aceste unităţi este diferită, iar diversitatea este atât de mare, încât unii teoreticieni din domeniile antropologiei şi arheologiei, ştiinţe în care aceste etichetări sunt cel mai des folosite, consideră că ar trebui abandonate. În viziunea lor, aceste unităţi ar trebui localizate într-o serie de continuumuri multidimensionale care identifică scara, complexitatea, integrarea şi caracterul nelimitat al acestor unităţi. Reducând complexitatea diferitelor continuumuri la trei tipuri de unităţi ar însemna să recurgem la o simplificare exagerată. Dar fără această simplificare, este imposibil să sintetizăm istoria sistemelor preinternaţionale ale lumii. Simplificarea este unul dintre costurile inerente, dacă vrem să relatăm o istorie comprehensibilă, deşi am încercat să includem o parte din această complexitate a unităţilor din sistemele preinternaţionale.

A doua atenţionare apare, în parte, ca o consecinţă a simplificării iniţiale. Odată ce complexitatea unităţilor lumii internaţionale a fost identificată, devine foarte uşor să narăm istoria acestei lumi în termeni evoluţionişti, sugerând că există o traiectorie de-a lungul căreia au progresat toate unităţile, cetele egalitariste şi mobile devenind triburi sedentare egalitariste care, la rândul lor, s-au transformat în şeferii cu structură ierarhică. La capătul acestei traiectorii se află oraşele-state. Dacă istoria este povestită astfel, atunci devine evident că, dată fiind perioada mare de timp, toate unităţile se vor deplasa de-a lungul acestei traiectorii. Perspectiva aceasta are unele puncte slabe. În primul rând, imaginea unei traiectorii este o iluzie creată de etichetarea procesului. Dacă toate detaliile unităţilor ar fi dezvăluite, atunci ar rezulta că statele s-au format de-a lungul mai multor traiectorii. În al doilea rând, unităţile nu au „evoluat" neapărat de la o etapă la alta. De exemplu, deşi aborigenii din Australia au dezvoltat sisteme mai complexe de-a lungul timpului, nu au ajuns să formeze state în lunga perioadă de timp care s-a scurs până la venirea europenilor, ce au influenţat irevocabil procesul. La urma urmei, unii aborigeni cunoşteau agricultura, datorită legăturilor pe care le aveau cu comunităţile de fermieri din Noua Guinee, dar se pare că nu au întrezărit nici un avantaj în a deveni şi ei fermieri. În al treilea rând, există o tendinţă în cazul modelului evoluţionist de a scoate unităţile din contextul mai larg al sistemelor în care au acţionat. Localizând unităţile în cadrul unui sistem mai extensiv, este posibil să spunem o poveste mult mai interesantă despre modul cum s-au format cetele de vânători-culegători şi cum, în cele din urmă, s-au transformat într-un sistem internaţional global format din state suverane.

Capitolul 6 prezintă trăsăturile esenţiale ale sistemelor formate de cetele de vânători-culegători şi arată cum aceste sisteme au ajutat cetele să colonizeze cea mai mare parte a globului. Capitolul 7 descrie caracteristicile triburilor sedentare şi şeferiilor, precum şi modul în care sistemele preinternaţionale au fost influenţate de apariţia acestor noi tipuri de unităţi. Noile unităţi au coexistat şi au interacţionat în cadrul sistemelor formate de cete. Odată cu apariţia triburilor şi a şeferiilor, sistemele preinternaţionale au devenit tot mai diferenţiate, dar numai în ceea ce priveşte un număr limitat de zone de pe glob. După cum vom vedea în capitolul 8, în câteva

dintre aceste locuri şi-au făcut apariţia statele, iar prin intermediul interacţiunilor dintre ele, sistemele internaţionale. Aceste sisteme internaţionale au existat iniţial în cadrul sistemelor preinternaţionale, mult mai extinse. În mai multe regiuni, cum ar fi Australia şi America de Nord, sistemele preinternaţionale au rămas în mare parte, timp de milenii, neinfluenţate de sistemele internaţionale dezvoltate în alte zone.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 6

Originile sistemelor preinternaționale

Acest capitol construieşte un model al sistemelor preinternaţionale care au dăinuit în decursul istoriei lumii. Informaţiile despre exemplele timpurii ale acestor sisteme sunt puţine şi, ca atare, detaliile oferite aici sunt, în general, fie ipotetice, fie deduse din exemple mai recente ale acelor sisteme. Din perspectivă metodologică, ambele proceduri sunt riscante, dar oferă cea mai bună cale de a avansa, deoarece alternativa este de a întoarce spatele unei zone de studiu fascinante şi semnificative. Există probleme evidente în aplicarea setului nostru de instrumente la cetele de vânători-culegători, deoarece ele sunt foarte diferite de unităţile care alcătuiesc sistemele internaţionale întregi. Există totuşi un avantaj – confruntarea lor ne obligă să luăm în considerare unele dintre supoziţiile ascunse în instrumentele analitice standard ale RI. Spre deosebire de statele care formează sistemul internaţional modern, cetele de vânători-culegători nu sunt nici ierarhice şi nici structura lor internă nu este diferenţiată funcţional. Din perspectivă waltziană, cetele de vânători-culegători pot părea microcosmosuri ale sistemului internaţional (adică anarhice şi nediferenţiate funcţional). Dar nu este cazul, deoarece, după cum vom demonstra, cetele de vânători-culegători nu sunt unităţi autonome, iar relaţiile din cadrul lor funcţionează mai curând pe baza autorităţii decât a puterii. Acest lucru are consecinţe importante pentru felul cum înţelegem atât procesul, cât şi structura în sistemele preinternaţionale.

1. Interesul teoretic pentru sistemul preinternaţional

Însăşi ideea de istorie preinternaţională a lumii reprezintă un teren virgin în studiul RI. Dintr-o perspectivă tradiţională a RI, nu este un impediment să începi studiul relaţiilor internaţionale cu formarea statelor. În consecinţă, nu au fost puse întrebări despre ceea ce a existat înainte de acest moment. Waltz (1979) presupune că, atunci

când se formează statele, iniţial le lipseşte puterea de a avea vreun impact asupra vecinilor lor. Sistemele internaţionale iau naştere de-abia când puterea statelor creşte până în punctul în care ele pot începe să aibă influenţă unul asupra altuia – să coacţioneze, în terminologia lui Waltz. Rezultă că nu este necesar pentru teoreticienii RI să se întoarcă la ceea ce arheologii numesc „timpul profund" – era preistorică şi preinternaţională de dinaintea apariţiei izvoarelor scrise.

Dimpotrivă, teoreticienii sistemului mondial afirmă că propria lor concepţie despre sistem le permite să identifice o epocă istorică ce a precedat apariţia statului. Wallerstein (1991) susţine că înainte de anul 10000 î.Hr., toate fiinţele umane trăiau în cadrul unor unităţi culturale independente, precum cetele sau triburile, pe care el le identifică drept minisisteme. Wallerstein afirmă că este posibil să fi existat un schimb de bunuri între aceste minisisteme, dar subliniază că bunurile nu erau esenţiale pentru supravieţuirea lor şi, de aceea, schimbul nu a generat sau nu a constituit o legătură sistemică ce ar necesita acum să privim fiecare minisistem ca pe o unitate dintr-un sistem mai mare. El este de acord totodată că minisistemele au dăinuit şi în epocile mult mai târzii, deşi, din cauza caracterului înşelător al sistemului mondial modern, până la urmă au fost absorbite. Totuşi, datorită interesului pentru sistemele mondiale, această şcoală de gândire a acordat puţină atenţie minisistemelor.

2. Unităţile

Unităţile de bază din sistemele preinternaţionale sunt cetele de vânători-culegători, mobile şi egalitariste, numărând între cincisprezece şi şaptezeci şi cinci de oameni şi fiind alcătuite din câteva familii strâns unite. Aceste unităţi erau foarte diferite de unităţile politice sedentare, ierarhice şi diferenţiate funcţional, care alcătuiesc sistemele internaţionale, după cum au fost descrise de Waltz (1979). Desigur, cetelor de vânători-culegători nu le lipsesc liderii, dar poziţia lor se sprijină doar pe autoritate şi pe acceptarea de către ceată. Statutul liderilor este mai curând obţinut decât atribuit. Prin comparaţie cu instituţiile ierarhice, în care liderii pot să-şi impună deciziile, liderii din grupurile egalitariste sunt ascultaţi pentru că se crede că au motive întemeiate pentru deciziile pe care le iau. În grupurile egalitariste, dacă liderii comit greşeli sau sunt percepuţi ca fiind ghinionişti, atunci fie vor fi înlocuiţi, fie cei nemulţumiţi vor părăsi grupul formând o nouă ceată. După cum vom vedea în capitolul următor, există o mulţime de motive pentru care este imposibil să susţii structurile egalitariste pe măsură ce grupurile cresc în dimensiune. Dar, întrucât cetele de vânători-culegători sunt atât de mici, ar fi contraproductiv să stabilim o diviziune instituţionalizată a muncii în cadrul lor. Ceata supravieţuieşte numai pentru că fiecare adult este independent; cu atât de puţini membri, diferenţierea funcţională ar face ceata extrem de vulnerabilă. Prin contrast, într-un sistem internaţional, diviziunea muncii sau diferenţierea funcţională în cadrul statului este esenţială pentru supravieţuirea lui.

Într-o analiză mai detaliată decât cea pe care o putem oferi noi aici, ar fi necesar să se dezvolte argumentul că vânătorii-culegători erau mult mai complecși decât i-am prezentat noi în acest capitol. Unele cete aveau mai mulți membri și erau mai puțin mobile și mai ierarhizate (Price și Brown, 1985). Intenția noastră nu este să oferim o imagine cuprinzătoare a acestor unități, ci mai degrabă să depășim ideea că cetele de vânători-culegători pot fi tratate ca „unități izolate, discrete din punct de vedere spațial" (Madden, 1983, p. 191, Terrell *et al.*, 1997). Considerăm că supraviețuirea și flexibilitatea acestor cete poate fi înțeleasă numai în contextul prezenței lor în sisteme mult mai largi, care uneori cuprindeau „continente întregi" și generau tipare de schimb „continentale" (Baugh și Ericson, 1994, p. 4).

Deși mobile, cetelor de vânători-culegători nu le-a lipsit niciodată un sentiment al teritorialității. Se deplasau periodic, dar o făceau ca și cum s-ar fi aflat pe „proprietatea lor". Într-adevăr, cunoașterea teritoriului și a resursele lui, precum și a potențialelor pericole a favorizat supraviețuirea cetei. Aborigenii australieni, de pildă, se identifică puternic cu peisajul, considerându-l sacru. Din perspectiva sistemelor lor de credințe, strămoșii le-au încredințat custodia unui teritoriu bine definit. Era responsabilitatea lor să păstreze peisajul pe care îl creaseră strămoșii. De aceea, cetele mobile de vânători-culegători știau bine ce fac atunci când își depășeau teritoriul, încălcând pământurile altora. Dar, așa cum ilustrează istoria expedițiilor de obținere a ocrului, este posibil ca cetele de vânători-culegători să se fi perceput mai degrabă ca niște custozi decât ca niște proprietari ai teritoriului pe care îl ocupau. Mobilitatea lor intrinsecă, deși limitată în mod normal la o proprietate, este unul dintre aspectele care diferențiază clar cetele de vânători-culegători de unitățile mai înrădăcinate teritorial care mai târziu au ajuns să domine sistemele internaționale.

Expedițiile ocrului

Aborigenii din Australia întreprindeau expediții foarte lungi pentru anumite mărfuri, precum pigmenții de ocru galben și roșu, folosiți pentru pictarea peșterilor, precum și pentru decorarea corpului. Grupuri mici de aborigeni călătoreau din Queensland până la mina de ocru roșu din Flinders Rangers, în sudul Australiei, pentru a obține ocrul irizat extras acolo (Flood, 1995, pp. 271-273). Datorită importanței lui în ceremoniile funerare, mărturiile istorice arată că, în expediții, cetele puteau lua cât de multă argilă doreau și reușeau să care (McCarthy, 1939-1940a, pp. 86-88).

Dorința de a împărți resursele poate fi considerată esențială pentru supraviețuirea pe termen lung a cetelor de vânători-culegători. Chiar și în cele mai favorabile medii, cetele se confruntau cu inevitabile „riscuri ivite din imprevizibilitatea mediului" (Braun și Plog, 1982, p. 505). Pentru a se lupta cu imprevizibilitatea mediului, cetele de vânători-culegători au inventat strategii eficiente „de minimizare a riscurilor" pe termen lung (Gould, 1980, p. 87). Minimizarea riscurilor se obținea adesea prin împărțirea riscurilor, astfel încât, dacă supraviețuirea unei cete era în pericol, membrii săi se puteau muta pe teritoriul unui vecin fără a amenința supraviețuirea acestuia. Un anumit etos al împărțirii a prevalat în așa fel încât orice marfă în exces

era distribuită vecinilor sau rudelor, subminând etosul economisirii sau al stocării ca soluţie-tampon împotriva nesiguranţei viitorului.

Pentru ca strategia să funcţioneze, densitatea populaţiei trebuia să se situeze cu mult sub nivelul maxim pe care îl putea susţine teritoriul. Dovezi culese de la cetele de vânători-culegători contemporane confirmă această teză. Numărul maxim de membri dintr-o ceată rareori depăşeşte 30-40% din portanţa teritoriului (Service, 1979, p. 26). Astfel, populaţia cetei putea creşte, dar, în acelaşi timp, în cazul unei situaţii de urgenţă, putea să se refugieze pe un teritoriu vecin. Existau, de asemenea, zone-tampon importante între teritoriile ocupate de cete, neexistând însă graniţe clare care să le separe (Moore, 1981). Berndt (1976, p. 142) sugerează că întotdeauna au existat zone temporar neocupate, deoarece cetele uneori dispar. Aceste zone libere oferă o protecţie suplimentară împotriva imprevizibilităţii mediului.

Mărimea teritoriului ocupat de o ceată variază enorm, în funcţie de nivelul de resurse disponibile. De exemplu, când europenii au ajuns pentru prima dată în Australia, densitatea populaţiei aborigene în zonele cele mai fertile varia între 2,5 şi 5 locuitori/km^2, o densitate foarte mare pentru cetele de vânători-culegători, echivalentul densităţii populaţiei în comunităţile de fermieri din decursul istoriei. În general, densitatea populaţiei cetelor de vânători-culegători era mult mai mică. De exemplu, în regiunile deşertice din Australia, densitatea populaţiei nu depăşea un locuitor/80-100 km^2 (UNDESA, 1973, p. 11). Cifrele din tabelul 6.1 sunt extrase dintr-o simulare computerizată a lui Wobst (1976), care ilustrează modul cum distanţa care separă cetele vecine alcătuite din 25 de persoane este determinată de densitatea populaţiei pe care o poate susţine teritoriul. (Din motive ce vor fi discutate în secţiunea a treia, cifrele presupun că teritoriul cetei are o formă hexagonală.)

Tabelul 6.1
Variaţia distanţei dintre cetele învecinate

Densitatea populaţiei (locuitori/km^2)	Zona (km^2)	Distanţa dintre cetele învecinate (km)
0,05	500	24,0
0,01	2.500	53,7
0,005	5.000	75,9

Sursa: Cifre extrase din Wobst, 1976, pp. 51-52.

Distanţa dintre cetele învecinate este un considerent important pentru cetele de vânători-culegători, deoarece ele nu pot supravieţui ca unităţi izolate. Pentru a fi autonomă, o populaţie trebuie să fie capabilă să se reproducă. Deşi nu există un consens cu privire la ceea ce constituie dimensiunea minimă a unei populaţii care se autoîntreţine, o ceată de vânători-culegători de 25 de persoane cu siguranţă nu este viabilă. Wobst (1974) sugerează că dimensiunea minimă a unui grup stabil şi care se reproduce sau a unei reţele de împerechere este de 475 de indivizi. Dacă cetele erau alcătuite din 25 de oameni, atunci o unitate stabilă ar avea nevoie de 19 cete. Aşadar,

în cele mai aspre medii, unde populaţia scade la o persoană/200 km^2, unitatea reproductivă ar fi acoperit o zonă de 95.000 km^2, cele mai îndepărtate cete aflându-se la 304 km distanţă (Wobst, 1976). Există evaluări mult mai conservatoare (Jaffe, 1992, p. 76) cu privire la dimensiunea grupurilor viabile de reproducere şi, pe măsură ce cresc cifrele, creşte şi distanţa la care trebuie să menţină contactul cetele de vânători-culegători. Argumentul-cheie este că spaţiul ocupat de un grup reproductiv care se autoîntreţine creşte pe măsură ce portanţa teritoriului scade. Din acest motiv, ceata de vânători-culegători constituie o unitate extraordinar de flexibilă, cu o capacitate de a-şi lărgi sau micşora teritoriul în funcţie de portanţa zonei ocupate. Dar, totodată, rezultă că, pentru a supravieţui în aceste condiţii variabile, capacitatea de interacţiune a cetelor de vânători-culegători trebuie să poată să se extindă sau să se restrângă, întrucât, după cum am văzut, cetele care trăiesc în condiţii foarte grele trebuie să susţină relaţii de reproducere pe distanţe mult mai mari decât cetele care trăiesc în condiţii foarte fertile. Pentru a înţelege cum se realizează aceasta, este necesar să cercetăm mai îndeaproape capacitatea de interacţiune şi procesele care o susţin.

3. Capacitatea de interacţiune

Supravieţuirea pe termen lung a unei cete de vânători-culegători presupune ca ea să ţină legătura cu alte cete, dintre care unele se pot afla la o distanţă considerabilă. Prin urmare, capacitatea de interacţiune este o problemă în sistemele preinternaţionale. Există dovezi că cetele de vânători-culegători au realizat ambarcaţiuni – probabil un fel de plute – încă de timpuriu, dar nu aveau nici un fel de tehnologie de transport: nici roţi, nici animale de povară sau pentru călărie. În mod necesar, toate contactele directe terestre depindeau de capacitatea indivizilor de a merge pe jos. Dar în regiunile cele mai slab populate, o ceată putea să se afle la o distanţă de câteva zile de mers pe jos de celelalte cete. Ca atare, capacitatea de interacţiune a sistemelor preinternaţionale trebuie să se fi diminuat constant, pe măsură ce scădea densitatea populaţiei acelor sisteme. Dar, dacă este într-adevăr aşa, rezultă că, pe măsură ce regiunile devin mai puţin favorabile locuirii umane, cetele devin din ce în ce mai izolate şi mai vulnerabile. O strategie de minimizare a riscurilor, care depindea de cooperarea cetelor învecinate, ar fi fost imposibilă dacă riscurile cu care se confruntau cetele erau corelate negativ cu capacitatea lor de a menţine contactul cu vecinii. Cu toate acestea, datele istorice demonstrează că cetele au supravieţuit cu foarte mult succes în medii extraordinar de aspre, deci capacitatea de interacţiune nu a fost o problemă insurmontabilă.

Pentru menţinerea, în aceste condiţii, a capacităţii de interacţiune, trebuie să funcţioneze mecanisme compensatorii, iar ele nu puteau fi tehnologii de transport şi comunicare. Poate că cea mai evidentă compensaţie era mobilitatea inerentă a cetelor de vânători-culegători. Conceptul de capacitate de interacţiune presupune un sistem

de unităţi fixate teritorial, a căror problemă este anularea distanţelor dintre ele. Dar dacă unităţile însele se mută, aşa cum făceau cetele de vânători-culegători, atunci chiar dacă această mişcare este lentă, capacitatea de interacţiune devine o variabilă mai puţin constrângătoare decât în sistemele cu unităţi fixe.

Cealaltă compensaţie este că cetele de vânători-culegători au dezvoltat două tehnologii sociale pentru a facilita contactul necesar supravieţuirii şi reproducerii: limbajul şi proximitatea. Există o corelaţie strânsă între diversitatea limbajului şi riscul prezentat de mediu la adresa supravieţuirii. Cercetările au demonstrat că diversitatea lingvistică scade pe măsură ce cresc riscurile prezentate de mediu (Nettle, 1996, 1998; Blanton *et al.*, 1993, p. 48). O limbă comună reprezintă un mecanism important pentru depăşirea impedimentelor ce stau în calea comunicării. Prin analogie, doi prizonieri separaţi de un zid, dar care împart o limbă şi o cultură comune pot să comunice mai uşor decât doi prizonieri din aceeaşi celulă, cărora le lipsesc o limbă şi o cultură comune. Cu siguranţă Terry Waite şi John Anderson, care s-au aflat în celule alăturate cât timp au fost ţinuţi prizonieri în Liban, au găsit modalităţi de a comunica prin zidul care îi separa. O limbă şi o cultură comune facilitau enorm comunicarea în cazul cetelor care veneau în contact doar sporadic.

Un al doilea mecanism social de a creşte capacitatea de interacţiune este de a maximiza numărul de vecini proximi ai fiecărei cete. Studiile efectuate asupra cetelor de vânători-culegători arată că numărul cel mai frecvent de vecini cu care menţineau un contact direct „se apropia de şase" (Moore, 1981, p. 198). Rezultă că cel mai bun model de a descrie configuraţia teritorială a cetelor de vânători-culegători este o reţea hexagonală (vezi figura 6.1). Moore (1981) şi Peterson (1976) susţin că peisajul hexagonal al cetelor este motivat de cea mai eficientă reţea de informaţii, aspect esenţial pentru strategia cetelor de minimizare a riscurilor.

Pentru ca strategia să funcţioneze, cetele de vânători-culegători trebuiau să se asigure că sunt păstrate deschise canalele de comunicare cu cetele mai îndepărtate, de care ar fi putut avea nevoie la un moment dat fie pentru a-şi găsi perechea, fie pentru a obţine ajutor atunci când mediul lor nu mai corespundea aşteptărilor. Nu numai că era necesară menţinerea unor relaţii bune cu cetele învecinate, dar informaţiile trebuiau să fie transmise în mod constant prin canalele de comunicare, astfel încât o ceată să ştie la cine să apeleze când era cazul. Proximitatea şi limba comună reprezintă condiţiile minime ale capacităţii de interacţiune. Dar pentru ca strategia de minimizare a riscurilor să funcţioneze, trebuie să existe o disponibilitate generală de a împărtăşi. Această disponibilitate trebuia cultivată printr-un set de procese sociale care menţineau canalele de comunicare şi, în acelaşi timp, permiteau cetelor să monitorizeze condiţiile din regiuni îndepărtate (Rautman, 1993), facilitându-le sarcina de a-şi găsi parteneri. Menţinerea tehnologiilor sociale pentru sporirea capacităţii de interacţiune necesită procese sociale active. Odată dezvoltate, ele fac posibilă o „eliberare de proximitate" care a fost identificată drept „caracteristica organizării sociale umane" (Rodseth *et al.*, 1991, p. 240).

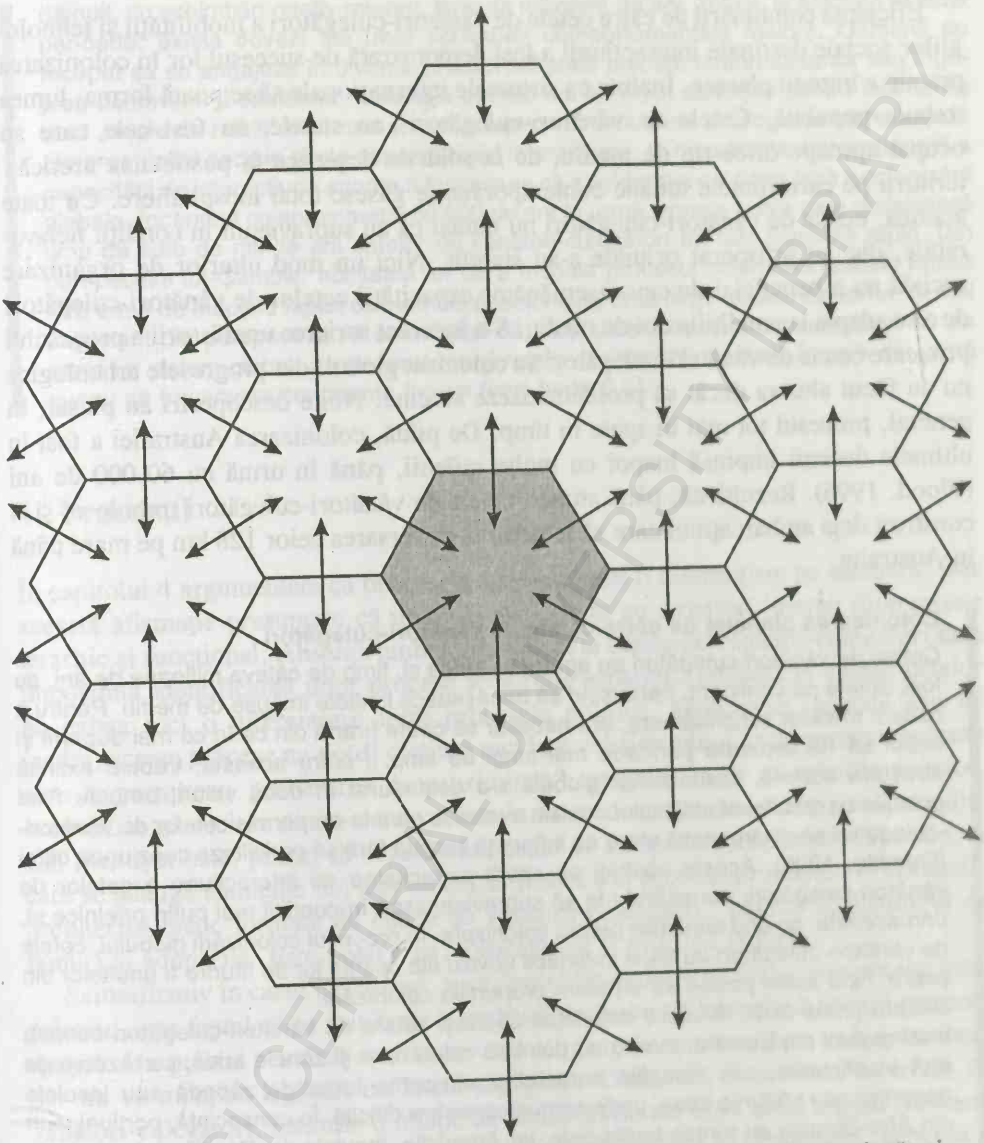

Notă: În această figură, fiecare hexagon reprezintă o ceată de vânători-culegători. Fiecare ceată de vânători-culegători conține prea puțini oameni pentru a forma o unitate reproductivă independentă. Simulările computerizate sugerează că o ceată de vânători-culegători alcătuită din 25 de oameni va avea nevoie să fie în contact cu alte 18 cete de vânători-culegători pentru a forma o unitate viabilă. În diagramă, numai ceata din centru, comună celorlalte, atinge acest total. Cetele de vânători-culegători rămase vor trebuie să mențină contactul cu alte cete mai îndepărtate.

Sursa: Peterson, 1979.

Figura 6.1. *Modelul de structură hexagonală al sistemelor de cete de vânători-culegători*

BIBLIOTECA UNIVERSITARY

Eficiența combinării de către cetele de vânători-culegători a mobilității și tehnologiilor sociale destinate interacțiunii a fost demonstrată de succesul lor în colonizarea practic a întregii planete. Înainte ca sistemele internaționale să se poată forma, lumea trebuia populată. Cetele de vânători-culegători, nu statele, au fost cele care au ocupat aproape orice tip de mediu, de la solurile deșertice la pustietatea arctică: teritorii pe care ființele umane contemporane le găsesc total inospitaliere. Cu toate acestea, cetele de vânători-culegători nu numai că au supraviețuit în condiții nefavorabile, dar au prosperat oriunde s-au stabilit. Nici un mod ulterior de organizare socială nu a beneficiat de ceva asemănător capacității cetelor de vânători-culegători de a se adapta la condițiile noi de mediu. S-a încercat scrierea unei istorii a procesului prin care cetele de vânători-culegători au colonizat globul, dar progresele arheologice nu au făcut altceva decât să problematizeze sarcina. Noile descoperiri au plasat, în general, procesul tot mai în spate în timp. De pildă, colonizarea Australiei a fost în ultimele decenii împinsă înapoi cu multe milenii, până în urmă cu 60.000 de ani (Flood, 1996). Rezultă că, până atunci, cetele de vânători-culegători trebuie să-și fi construit deja ambarcațiuni care să le permită traversarea celor 128 km pe mare până în Australia.

Colonizarea planetei de către cetele de vânători-culegători

Cetele de vânători-culegători au apărut în Africa și, timp de câteva milioane de ani, au fost izolate pe continent, nereușind să depășească limitele impuse de mediu. Pentru a rezista mediilor schimbătoare, era necesar să caute hrană din ce în ce mai departe și astfel să fie separate perioade mai lungi de timp. Pentru aceasta, trebuia extinsă structura socială. Colonizarea globală s-a desfășurat în două valuri, ambele fiind posibile ca rezultat al abilităților sociale evolutive care le-au permis cetelor de vânători-culegători să-și lărgească sfera de influență socială fără să pericliteze coeziunea cetei (Gamble, 1995). Aceste abilități au sporit capacitatea de interacțiune a cetelor de vânători-culegători, permițându-le să supraviețuiască în condiții mai puțin prielnice și, prin aceasta, creând condițiile pentru colonizare. În procesul colonizării globului, cetele de vânători-culegători au lăsat invariabil dovezi ale culturii lor de făurire a uneltelor din piatră, fiind astfel posibil să urmărim proporțiile colonizării.

Despre prima fază, dovezile dezvăluie că, deși cetele de vânători-culegători ocupau mari regiuni din Eurasia, ele nu au putut să colonizeze și zonele aride, cu rezerve de apă insuficiente, sau câmpiile eurasiatice acoperite iarna de zăpadă sau insulele oceanice sau pădurile dese, unde comunicarea era dificilă. În consecință, porțiuni mari din Afro-Eurasia au rămas neocupate, iar Americile, insulele din Pacific și Australasia nu au fost colonizate. Celor care s-au angajat în primul val de colonizare le-au lipsit deprinderile necesare pentru a face aceste regiuni accesibile. Rutele pe care au mers și zonele pe care le-au colonizat au fost profund afectate de abilitățile sociale care se dezvoltaseră în Africa. Pe măsură ce s-au deplasat în teritorii din ce în ce mai puțin ospitaliere, ei au trebuit să mențină contactul pe distanțe tot mai mari. După cum ne spune Gamble: „Dacă rețelele sociale nu ar fi făcut față acestei întinderi, atunci colonizarea nu ar fi avut loc niciodată" (1995, p. 142).

În timpul acestei etape lungi a colonizării globale, evoluția a continuat, dând naștere unor noi forme ale speciei umane. Dar, deși există o oarecare variație pe regiuni în ce privește ansamblul de unelte de piatră care au fost scoase din Africa, descoperirile arheologice au relevat existența unei tehnologii remarcabil de standardizată care a

dăinuit, cu schimbări relativ minore, timp de milioane de ani. Totuși, la sfârșitul acestei perioade, există dovezi ale unor schimbări comportamentale majore. Oamenii au început să se angajeze în diverse practici culturale precum înmormântarea sau îngrijirea bolnavilor și bătrânilor. Abilitățile sociale noi au creat condițiile pentru înființarea unei „rețele de relații" mai mari și mai complexe, conducând la progrese foarte rapide ale organizării sociale și ale capacității de interacțiune. O consecință neintenționată a capacității de interacțiune sporite a fost aceea că a evidențiat o a doua fază a colonizării globale. Începând cu aproximativ 60.000 de ani în urmă, zonele libere care rezistaseră timp de sute de mii de ani cetelor de vânători-culegători au fost populate rapid. Din perspectiva lui Gamble, abilitatea lor de a încheia procesul colonizării globale indică fără urmă de îndoială faptul că membrii acestor cete erau ființe umane moderne. Și mai important din perspectiva RI este faptul că, deși cetele de vânători-culegători nu au creat un sistem global, au generat totuși rețele de interacțiune care în cele din urmă aveau să traverseze continente întregi (vezi harta 6.1).

4. Procesul

În capitolul 4 argumentam că procesele sistemice pot fi diferențiate pe sectoare. Dar această afirmație presupune că unitățile din sistem au structuri interne diferențiate ierarhic și funcțional. Absența ambelor trăsături la cetele de vânători-culegători face imposibilă identificarea unor procese sectoriale separate. Întrucât în cadrul cetelor nu exista nici o diferențiere între procesele politice, economice, sociale sau de mediu, aceste procese nu pot fi distinse nici la nivel sistemic. Cetele generau procese care le permiteau „eliberarea de proximitate", asigurându-se că relațiile politice, economice și sociale dintre cetele aflate la mare distanță erau menținute periodic. Cel mai ușor este, poate, să considerăm astfel de relații în esență socioculturale, la care se adaugă elemente din alte sectoare. Există trei procese principale în sistemele preinternaționale formate de cetele de vânători-culegători: căsătoria, schimbul de bunuri și adunările. Este posibil ca, totodată, să fi avut loc și lupte.

Semnificativ în cazul căsătoriei, spre deosebire de împerecherea care are loc între primate, este faptul că ea stabilește o legătură permanentă între două familii separate spațial. Un primat poată să se alăture unui alt grup în speranța de a se împerechea, dar nu va menține legături cu fostul său grup. Căsătoria, în schimb, în cetele de vânători-culegători, instituie o relație de consangvinitate între două familii (Rodseth *et al.*, 1991). Căsătoria are, așadar, o semnificație politică și economică, precum și una socială deoarece servește la unirea familiilor din cete diferite. În rândul cetelor de vânători-culegători s-au dezvoltat reguli complexe ce guvernau relațiile de rudenie, dar, deși aceste reguli puteau lua diverse forme, în opinia lui Service (1979, p. 37), ele reprezentau „forme de exogamie". Exogamia este obiceiul conform căruia unui individ i se cere să se căsătorească cu un partener dintr-o altă ceată sau trib. Întrucât cetele de vânători-culegători erau exogame, regulile căsătoriei sunt cele care stabilesc dacă femeia sau bărbatul își va părăsi ceata și teritoriul pentru a se alătura alteia. Oricum, cel care se mută menținea legătura cu rudele. În momentele de criză, ceata aflată în pericol putea folosi această legătură și primea ajutor.

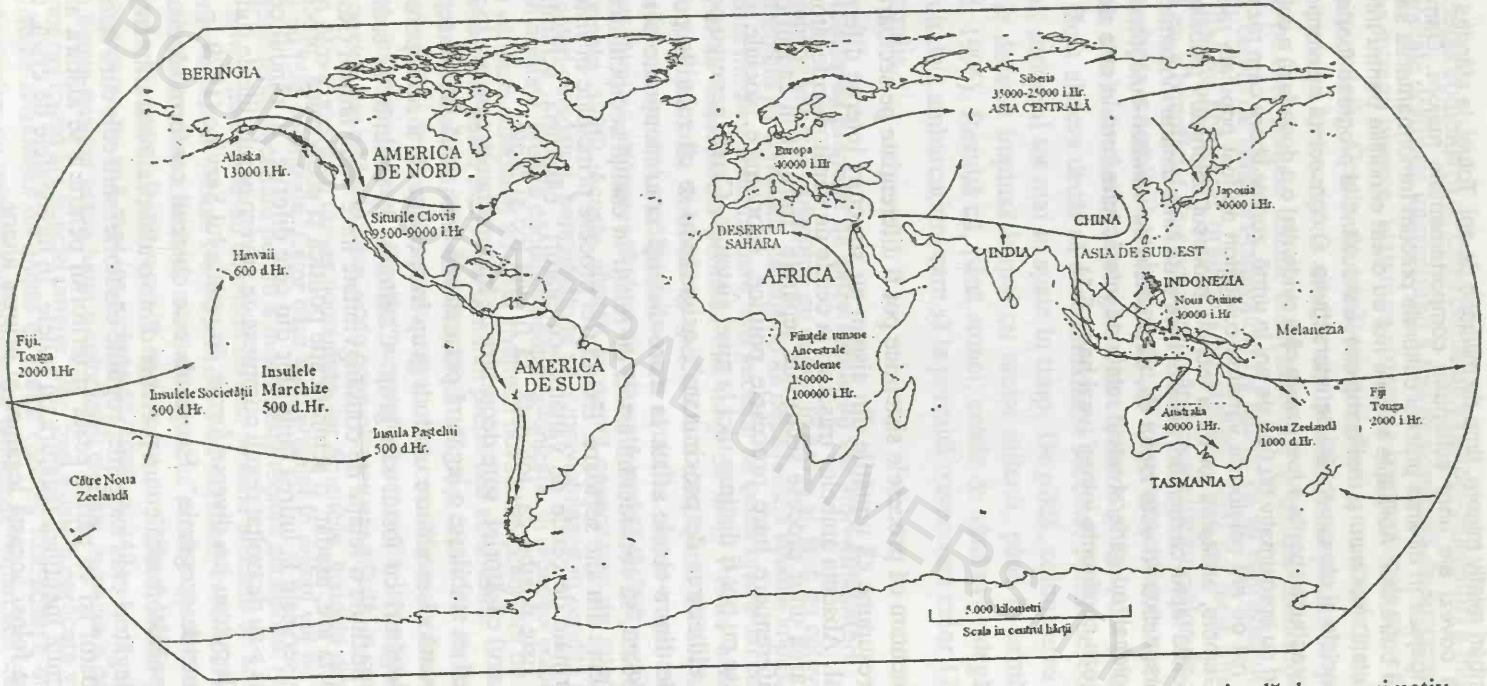

Notă: Harta presupune că ființele umane moderne au apărut în Africa și apoi s-au răspândit pe glob pe o perioadă de aproximativ 100.000 de ani.

Sursă: Extrasă din Segal, 1993.

Harta 6.1. *Migrațiile preistorice*

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Natura sistemelor de rudenie are efecte importante pentru anvergura și intensitatea interacțiunii dintre cete. Dacă regulile impun căsătoria între veri de gradul I, atunci ea va uni foarte strâns cele două cete. Dar există și reguli care promovează legături cu mai multe cete. În zona deșertică din vestul Australiei, de exemplu, aborigenii preferă căsătoriile între veri de gradul II. Întrucât populația este dispersată, efectul acestui complex sistem de rudenie conduce la o criză de potențiali parteneri de căsătorie, așa încât bărbatul este nevoit să caute departe de casă, deseori găsindu-și parteneră la sute de kilometri distanță. În consecință, deoarece acești aborigeni sunt poligini, se pot aranja mai multe căsătorii, astfel încât să existe „rețele de rudenie puternic ramificate și interconectate" (Gould, 1980, p. 85).

Strategia împărtășirii riscurilor depinde de aliați de nădejde plasați în diferite zone. Căsătoria este un proces important care are rolul de a extinde organizarea socială pe distanțe considerabile. Dar când se încheie căsătorii între cete aflate la mare distanță, constrângerile impuse de capacitatea de interacțiune scăzută se referă la faptul că întâlnirile nu vor avea loc frecvent. Așadar, va exista întotdeauna pericolul ca „alianțele" conjugale stabilite între cete fie să se destrame, fie să slăbească în timp. Pentru a menține rețeaua socială, liniile de comunicare trebuie întărite prin procese instituționalizate suplimentare care au loc periodic. O strategie a împărțirii în și între cete are efectul de a strânge legăturile și de a da asigurări că rețelele sociale se vor reproduce constant. Cetele de vânători-culegători făceau schimb de bunuri nu doar datorită valorii lor utilitare, ci mai ales a importanței inerente legate de menținerea alianțelor și perpetuarea liniilor de comunicare. Strategia „prestațiilor" – oferirea obligatorie de daruri – menține deschise rețelele sociale (Leach, 1983, p. 536).

Concepția de „minisisteme" autonome a lui Wallerstein despre cetele de vânători-culegători presupune că „prestațiile" nu determină legături sistemice între cete. Dar argumentul său se bazează pe supoziția că bunurile schimbate erau mărfuri de valoare la care se putea renunța fără nici o pierdere. Ca atare, nu reușește să înțeleagă semnificația reală a oferirii darurilor. Schimbul de bunuri reprezintă un proces social, economic și politic. Bunurile pot foarte bine să fie schimbate, în primă instanță, pentru utilitatea lor economică. În Australia de Sud-Est, se făcea comerț cu topoare de piatră pe distanțe de până la 800 km (Flood, 1995, p. 269). Între aborigeni se făcea și schimb de *pituri*, plante psihotrope care conțin nicotină, ele jucând un rol important în procesul trocului. Frunzele înguste de pituri cultivate în Queensland și Australia de Vest erau împachetate strâns în pungi și schimbate în zone aflate la 1.000 km. Dovezile istorice mai arată că, întrucât astfel de bunuri aveau o valoare intrinsecă sau utilitară, majoritatea erau păstrate de destinatar. În consecință, volumul bunurilor care treceau de la un destinatar la altul se micșora, iar posibilitatea de a avea acces la ele scădea pe măsură ce distanța față de sursă creștea (Ammerman *et al.*, 1978; Helms, 1988). Pe măsură ce un bun se găsește tot mai greu, atunci și valoarea sa va crește, iar pe măsură ce valoarea unui bun se schimbă, modul lui de folosire se va schimba la rândul lui, după cum se ilustrează și în povestea vârfului Kimberly.

Vârful Kimberly

„Vârful" este un solz de piatră care poate fi realizat dintr-un tip de rocă întâlnit în districtul Kimberly din nord-vestul Australiei. Vârfurile sunt apreciate pentru că își păstrează tăișul, iar în acest district sunt folosite ca vârfuri de suliță pentru vânarea cangurilor. Cum ele sunt comercializate și în alte regiuni, numărul lor nu este suficient de mare. Ca atare, le-a crescut prețul, dar s-a înregistrat și o schimbare în modul lor de utilizare. În zona de deșert din centrul Australiei, se considera că vârfurile au puteri magice (malefice) și că orice rană cauzată de acestea este fatală. În deșertul din vest, la peste 1.000 km distanță, vârfurile Kimberly erau folosite exclusiv pentru o ceremonie sacră de circumcizie a tinerilor. Gould (1980, p. 143) argumentează cum „obiecte pur profane" au devenit „din ce în ce mai sacre pe măsură ce au fost transportate la distanțe mai mari, în condițiile în care erau rare, iar contextul social diferit".

Această descoperire este explicată de gândirea economică tradițională, care presupune că, pe măsură ce bunurile devin mai rare, valoarea lor va crește. Dar nu este greu de demonstrat că schimbul de bunuri a servit și unui scop politic, de consolidare a alianțelor. Arheologii au demonstrat că solzii de piatră folosiți la cioplirea teslelor în anumite zone din vestul Australiei erau aduse de la distanțe foarte mari, în ciuda faptului că din rocile specifice locului se producea o lamă de calitate superioară (Gould, 1980, p. 153). Această descoperire nu poate fi explicată în termeni economici tradiționali, ceea ce întărește convingerea că procesul schimbului de bunuri avea o valoare socială și politică suplimentară pentru cetele de vânători-culegători.

Nu este greu de demonstrat scara (enormă) la care au circulat ideile și bunurile între cetele de vânători-culegători. Deși dovezile arheologice sunt destul de incomplete, se pare că, în urmă cu 200.000 de ani, a avut loc o schimbare majoră, oamenii nemaifiind mulțumiți să folosească piatra aflată cel mai la îndemână. Astfel că rocile au început să fie transportate de la distanțe de câteva zeci de kilometri (Roebroeks *et al.*, 1988). În urmă cu aproximativ 40.000 de ani s-a înregistrat o creștere bruscă a distanței de la care erau aduse. De pildă, acum 40.000-20.000 de ani, o cremene de calitate superioară, de culoare ciocolatie, era transportată de la carierele din Munții Sfintei Cruci din Polonia, pe distanțe de până la 400 km (Gamble, 1986, p. 337). Pe măsură ce tehnologia asociată cu uneltele din piatră a devenit mai sofisticată, a crescut și cererea de roci speciale, care ajunseseră să fie transportate pe distanțe din ce în ce mai mari. Una dintre cele mai remarcabile descoperiri recente relevă că, în urmă cu 20.000 de ani, obsidianul, sticla vulcanică de culoare neagră ce a jucat un rol esențial în realizarea uneltelor din Epoca Pietrei, era transportată pe mare de la peste 350 km, de-a lungul insulelor ce formează arhipelagul Bismarck (Flood, 1996). Există, de asemenea, dovezi că bunuri rare sau sofisticate din punct de vedere tehnologic erau transportate pe distanțe foarte mari. Printre vestigiile paleolitice din Moravia, Austria și Franța a fost găsit chihlimbar din Baltica, în timp ce în Elveția au fost identificate cochilii albe din Marea Roșie (Morgan, 1965, p. 9).

Același fenomen poate fi observat în multe alte locuri. În America de Nord, colți de rechini și de aligatori din Florida au fost descoperiți în Ohio și Illinois (Fagan,

1991). În Australia, cochiliile scoicilor de mărgăritare de pe coasta nord-vestică au fost transportate 1.600 km, până la Marele Golf Australian. În mod similar, cochiliile melcilor de la Capul York erau transformate în ornamente și schimbate pe coastele Australiei de Sud (Flood, 1995, p. 269; McCarthy, 1939-1940a, pp. 92-98), lucru valabil și în cazul bumerangurilor. McCarthy (1939-1940a, pp. 98-104) vorbește despre „rutele comerciale principale" ce traversau continentul, pe care erau transportate nu numai bunuri comerciale, ci și practici culturale, precum dansurile ceremoniale. E adevărat că aceste rute principale nu erau întotdeauna cărări bătătorite, dar reprezentau totuși un fel de autostrăzi de-a lungul cărora erau comercializate bunurile. Ele arată că, departe de a fi grupuri izolate, aborigenii făceau parte dintr-o „complexă rețea socială și economică" (Flood, 1995, p. 273), care se întindea pe tot continentul australian (vezi harta 6.2).

Și, după cum afirmă McCarthy, rețeaua nu se limita numai la circulația pe distanțe lungi a bunurilor și artefactelor. Stilurile comune reprezintă un alt indicator al existenței unor rețele vaste.

Cu 23.000-21.000 de ani în urmă, când condițiile climatice din nord-vestul Europei s-au înrăutățit puternic, și-au făcut apariția figurinele „Venus" din piatră. Identice din punctul de vedere al stilului, ele se regăsesc în întreaga Europă, din Polonia până în Pirinei. Aceste simboluri vizuale au înlesnit cimentarea alianțelor sociale (Gamble, 1982; 1986, pp. 210-211).

Deși cetele au interacționat, în general, la nivel bilateral, există dovezi că, la ocazii speciale, s-au adunat în grupuri mai mari. S-a argumentat chiar că astfel de adunări erau răspândite în rândurile vânătorilor-culegători (Hayden, 1993, p. 163; dar vezi Hofman, 1994). Ele ofereau ocazia organizării unor ritualuri de grup, găsirii partenerilor, împărtășirii informațiilor și oferirii de cadouri (Hofman, 1994, p. 345). Dar procesul agregării nu putea avea loc decât acolo unde hrana era din abundență, iar o macroceată – o asociere de cete de vânători-culegători – nu putea să rămână unită decât atât cât ținea hrana. După cum ilustrează povestea din casetă despre hrănirea macrocetelor, sursele de hrană erau foarte variate. Cele mai importante locuri sacre ale aborigenilor australieni erau localizate acolo unde exista o importantă sursă de hrană, care le permitea desfășurarea unor festivaluri ceremoniale complete. Multe nu aveau loc periodic, deoarece nu se puteau desfășura decât atunci când hrana se găsea din abundență (Strehlow, 1970).

Hrănirea macrocetelor

În fiecare an, o specie de molii (*Agrotus infusa*) maronii mici zboară în număr mare către regiunile înalte ale cordilierei australiene, unde își petrec vara într-o stare de dormitare. Adunate în roi la circa un metru adâncime, în crevasele alpine, moliile pot fi adunate cu ușurință. Ele au un conținut mare de grăsime și pot hrăni un număr ridicat de persoane. Mărturiile arheologice și istorice au demonstrat că aborigenii din regiune se adunau în astfel de zone, unde culegeau și frigeau moliile (Flood, 1995). În același mod, în sudul statului Queensland, aborigenii se adunau și se ospătau cu fructele pinului Bunya (Gould, 1980).

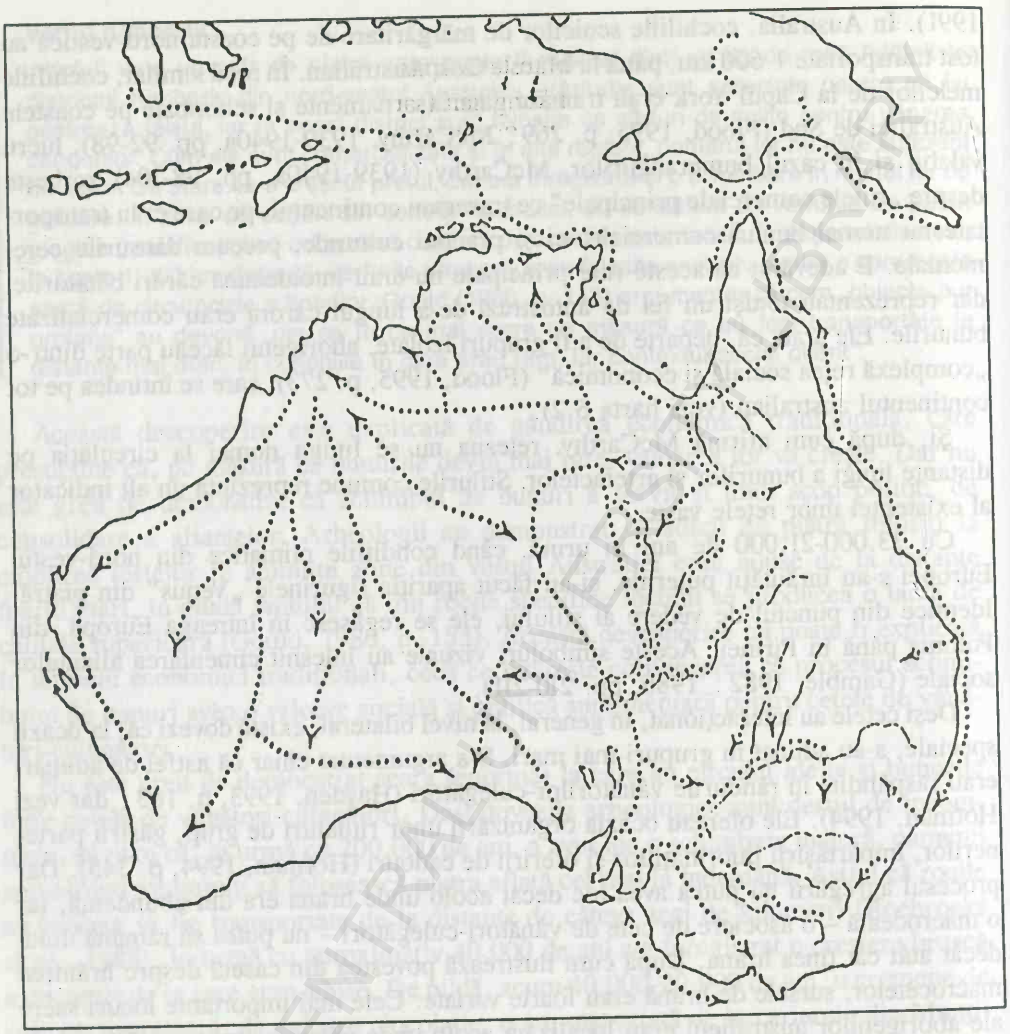

Notă: Aborigenii schimbau cu vecinii bunuri care apoi erau transmise „mai departe", stabilind ceea ce McCarthy (1938-1939) descrie drept „rute principale" care se întindeau pe întreg teritoriul Australiei. Aborigenii făceau de asemenea schimb şi cu vecinii lor insulari.

Sursa: Extras din Numelin, 1967.

Harta 6.2. *Reţelele de schimb de pe cuprinsul Australiei*

La capătul opus festivalurilor organizate de macrocete se află conflictul dintre cetele de vânători-culegători. Informaţiile despre istoria timpurie a acestor cete sunt extrem de limitate, dar mărturiile provenite de la cetele contemporane de vânători-culegători confirmă această posibilitate. Keeley (1996, p. 29) a observat dovezi ale incursiunilor la unele cete australiene de vânători-culegători. În opinia sa, datorită numărului mic de oameni ucişi, suntem predipuşi să le catalogăm drept crime, nu

rezultatul unui război. Dar când presupunem o populaţie constantă, deşi validitatea rezultatului obţinut astfel poate fi contestată, apar cifre surprinzătoare. De exemplu, rata omuciderii în rândul populaţiei kung san (sau boşimani) din Deşertul Kalahari era de patru ori mai mare decât cea din Statele Unite în perioada 1920-1955. Criticii (Ferguson şi Whitehead, 1992) susţin însă că, de fapt, contactul cu „civilizaţia" conduce la asemenea cifre. Numelin (1967, p. 44) crede şi el că, în general, conflictul era evitat datorită naturii ceremoniale şi religioase a acestor întâlniri, chiar şi atunci când se formau macrocete. Mesagerii trimişi să invite cetele vecine la ceremonie erau trataţi cu respect şi li se permitea să treacă în siguranţă de pe un teritoriu pe altul (Numelin, 1967, p. 83). Numelin insistă, aşadar, că elementele esenţiale ale diplomaţiei moderne pot fi observate şi la oamenii preistorici.

5. Structura

Există dificultăţi evidente în aplicarea conceptelor structurii derivate din sistemele internaţionale moderne la unele preinternaţionale. După cum am demonstrat în secţiunea anterioară, este dificil să facem distincţie între procesele economice, politice şi sociale în relaţiile dintre cetele de vânători-culegători, ceea ce reprezintă o problemă, deoarece setul nostru de instrumente stabileşte definiţii ale structurii dependente sectorial. Nu se ştie ce forme pot lua structurile sistemelor preinternaţionale sau dacă, din perspectiva sistemelor internaţionale, astfel de sisteme nu ar trebui considerate nestructurate. Concepte precum anarhie, ierarhie, pieţe, economie centralizată şi societate internaţională nu pot fi aplicate logic sistemelor alcătuite din cete de vânători-culegători. Cu toate acestea, putem analiza tiparele de interacţiune pentru a stabili dacă sistemele preinternaţionale sunt liniare sau multiordonate. De asemenea, se poate verifica următoarea afirmaţie: dacă structura sistemului are înţeles în această epocă, ea poate fi cel mai bine gândită în termeni socioculturali, ca un model timpuriu de societate mondială.

Făcând apel la tiparele de interacţiune din sistemele preinternaţionale, revenim la ideea prezentată în secţiunea a treia, conform căreia cetele de vânători-culegători erau dispuse într-o reţea de contacte structurată hexagonal. Ne-o putem imagina ca pe un număr mare de cete reunite precum piesele unui mozaic. În urmă cu 100.000 de ani, mozaicul era încă incomplet, dar de-a lungul timpului au fost adăugate noi piese, până când, în cele din urmă, au fost ocupate toate sectoarele locuibile ale globului. Să ne aducem aminte că este nevoie de vecini pentru a avea atât parteneri, cât şi sprijin atunci când o ceată se confruntă cu un mediu ostil. Nu se ştie de câţi vecini este nevoie pentru a face faţă mediului inospitalier, dar acceptând calculele lui Wobst (1976), o reţea hexagonală trebuie să conţină minimum 19 cete pentru a forma un grup reproductiv viabil. Fiecare ceată se află, aşadar, în centrul unui subsistem alcătuit din 19 cete. Deoarece grupurile se suprapun, se observă uşor cum bunurile şi

ideile sunt transmise mai departe pe distanțe lungi. În plus, într-o astfel de aranjare, cetele aflate la marginile sistemului sunt dezavantajate de poziția pe care o ocupă, încurajându-le să se desprindă și să ocupe noi teritorii. Lipsindu-le cetele învecinate din afara sistemului, ele trebuie să-și găsească ceilalți 18 parteneri tot din interior, ceea ce va genera o competiție cu alte cete interioare, competiție ce nu poate fi domolită decât prin ocuparea de noi teritorii. Acest model s-ar putea să ne ajute și pentru a justifica observația lui Wobst (1976, p. 56), și anume că mediile liniare, precum coastele maritime, nu au fost exploatate de cetele de vânători-culegători decât „destul de târziu în decursul evoluției umane".

În principiu, dacă fiecare ceată menținea contactul cu vecinii, ar exista un tip de sistem mondial foarte slab și mai curând liniar decât multiordonat în interacțiunile sale. Aveau un caracter liniar deoarece fiecare unitate interacționa mai ales cu cele din apropierea sa. Alianțele oricărei cete de vânători-culegători aveau un caracter local și ajutau la extinderea capacității de interacțiune a cetelor, dar nu reflectau existența unor contacte directe transcontinentale. Bunurile și ideile traversau continentele pe baza retransmiterii lor, fiecare element fiind purtat numai pe o distanță scurtă de un anumit individ; bunurile erau transportate „mai departe" de oameni care nu călătoriseră niciodată departe de casă (Curtin, 1984, p. 17; Hodder, 1978, p. 157). În principiu, este posibil ca un sistem de retransmitere să aibă legături slabe între unitățile sale, numai că nu a existat niciodată un sistem preinternațional la scară globală, nici măcar în acest sens restrâns. După cum am arătat în secțiunea precedentă, au existat unități ale căror procese de schimb atingeau proporții aproape continentale, dar procesele de retransmitere nu erau suficient de puternice pentru a alcătui un sistem continental.

Aceste sisteme preinternaționale nu erau nici sisteme politice, nici economice și nici societăți internaționale. Nici nu aveau o structură în acest sens, iar Waltz, Wallerstein și Morgenthau nu le-ar fi recunoscut ca sisteme internaționale. Totuși, poate că ar merita să verificăm dacă sistemele preinternaționale erau structurate ca un tip de societate mondială. Am văzut deja că rețele importante de cete de vânători-culegători împărtășeau o limbă comună, obiceiuri de nuntă și festivaluri comune. Ca atare, a apărut o structură socială ca rezultat al recunoașterii reciproce a faptului că, dacă doreau să supraviețuiască, trebuiau să mențină relații apropiate cu cetele învecinate. Acest egoism fundamental a fost întărit de un set de credințe comune. Cetele de vânători-culegători funcționau în cadrul a ceea ce Strehlow (1970) numea „peisaj totemic". Toate cetele de vânători-culegători par să fi aderat la o viziune asupra lumii care nu numai că le explica originile, dar le și conecta atât între ele, cât și cu mediul. De exemplu, oamenii din regiunea subarctică a Americii de Nord pretind că se trag dintr-un animal sau un strămoș legendar înrudit cu acest animal. Fiecare familie avea ca totem un anumit animal. Cuvântul derivă din *ototeman*, care în limba algonquian (una dintre principalele limbi din această regiune) se traduce prin „el este ruda mea" (Farb, 1969, p. 63). Termenul *totem* a fost aplicat viziunii asupra lumii a cetelor de vânători-culegători de pe întregul glob. Totemurile nu se limitează la

animale. Ele cuprind plante sau orice lucru din natură despre care se crede că se află „într-o relație socială mistică cu membrii unui grup" (Service, 1979, p. 44). Comaroff (1992) este de părere că totemismul este o formă specifică din punct de vedere istoric a procesului de clasificare, permițându-le membrilor unei cete, precum și cetelor interconectate, să fie înfățișate ca fiind atât similare, cât și diferite. Totemismul le permite cetelor să se definească drept „unități independente sau interdependente în cadrul unei umanități comune" (Comaroff, 1992, p. 51).

Totemismul și indienii penobscot

Sistemul de clasificare asociat totemismului ia forma unor dualități sau opoziții cu importante consecințe sociale și politice. De exemplu, triburile indienilor penobscot, care ocupau teritoriul aflat lângă coasta nord-americană a statului Maine, cred într-un mit creaționist care în același timp apropie și îndepărtează cetele. Ei cred că o broască uriașă a înghițit toată apa din lume, aducând seceta pe pământ. Ulterior, când broasca a fost ucisă de un erou mitic, apa a fost eliberată, iar cei care s-au grăbit să bea s-au transformat fie în creaturi marine, precum balenele, bibanii și homarii, fie în creaturi de apă dulce, precum broaștele și țiparii. Cei care au supraviețuit au adoptat drept totem creatura în care se transformase ruda lor, crezând că ele posedau caracteristicile esențiale ale creaturii. De aceea, miturile și totemurile trebuie văzute ca un întreg, întrucât demonstrează că, în ciuda diversității cetelor, există întotdeauna o unitate subiacentă (Farb, 1969, pp. 63-4).

„Visătorul" *Zeitgeist* al aborigenilor australieni ilustrează nivelul ridicat de interconectare dintre cetele de vânători-culegători. Se consideră că strămoșii spirituali ai aborigenilor au creat peisajul pe când călătoreau de-a lungul „cărărilor visării". Cărările se întind pe sute de kilometri (Strehlow, 1970, p. 94) și unesc membrii diferitelor cete, formând „canale de comunicare" pe care călătoresc atât oamenii, cât și strămoșii mitici (Berndt, 1976, p. 140). De-a lungul „cărărilor visării" există „locuri ale visării" unde au loc ceremonii sacre pentru a se asigura continuitatea „visării". Cântecele joacă un rol foarte important în aceste ceremonii, iar membrii inițiați ai cetelor de vânători-culegători trebuie să se asigure că ele sunt intonate. După cum ne spune Strehlow (1970, p. 132), se consideră că „bunăstarea universului și bogăția lumii materiale" depind de aceste ceremonii. Cântecele interpretate în locurile visării unesc indivizii care trăiesc de-a lungul cărărilor visării și formează ceea ce Chatwin (1987) a numit „căi de cântec". Deoarece cărările visării se încrucișează în mai multe puncte, ele formează o „rețea de legături spirituale" (Ross *et al.*, 1987, p. 102) care unește cetele dintr-o regiune. După cum notează Morphy (1990, p. 316), fiecare ceată de vânători-culegători este orientată către exterior, deoarece identitatea sa se stabilește parțial „prin poziția sa într-o rețea cosmică de conexiuni".

Integrarea generată de totemism a fost întărită de credința că plantele și animalele legate totemic de cetele de vânători-culegători nu ar prospera decât dacă fiecare grup totemic ar desfășura ceremoniile care asigurau continuitatea și bunăstarea vietății asociate totemului. Rezultă că bunăstarea economică a unei cete depindea de supraviețuirea

tuturor cetelor, deoarece fauna şi flora nu puteau fi prezervate decât dacă riturile totemice erau săvârşite de fiecare ceată (Strehlow, 1970, pp. 102-103; Service, 1979, pp. 44-45). Aşadar, cetele de vânători-culegători funcţionau într-un peisaj totemic care nu numai că definea relaţiile din cadrul cetelor şi dintre cete, ci le şi unea cu mediul lor natural într-un mod indisolubil.

Această viziune asupra cetelor de vânători-culegători sugerează că, deşi sistemele lor preinternaţionale nu erau structurate în sens mecanicist, nu le lipseau structurile de identitate construite social. Astfel de „societăţi mondiale" timpurii erau integrate într-un proces de structurare accelerat de o recunoaştere reciprocă în rândul cetelor de vânători-culegători a interdependenţei lor.

6. Concluzii

Sistemele preinternaţionale ale cetelor de vânători-culegători nu prea semănau cu sistemele internaţionale care au luat naştere odată cu zorii civilizaţiei. Caracteristicile cetelor ca unitate dominantă – dimensiunile lor mici, mobilitatea, lipsa de structură sau diferenţiere internă, gradul înalt de interdependenţă şi incapacitatea lor de a exista ca entităţi autonome – le diferenţiază clar de unităţile dominante ale istoriei. Cu toate acestea, cetele de vânători-culegători au pus bazele pentru succesorii lor din mai multe puncte de vedere. Colonizarea lor primară a dus la popularea planetei. Unităţile mobile au continuat să fie influente în sistemele internaţionale până în urmă cu câteva sute de ani. Reţelele de retransmisie pentru schimbul bunurilor la distanţe foarte mari au pus bazele sistemelor de comerţ, iar mecanismul fundamental al negoţului prin retransmitere s-a menţinut până în era antică şi clasică. Societăţile lor mondiale au deschis calea formării unor zone distincte de civilizaţie, o trăsătură încă puternică a organizării umane. Caracterul specific al cetelor de vânători-culegători, ca unităţi dominante care au modelat sistemele preinternaţionale, şi schimbările acestor unităţi dominante au fost cele care au marcat tranziţia de la sistemele preinternaţionale la cele internaţionale.

Capitolul 7

Tranziția de la sistemele preinternaționale la sistemele internaționale

Tranziţia de la sistemele preinternaţionale la cele internaţionale a început şi s-a sfârşit la date diferite şi în zone diferite ale lumii. Întregul proces a acoperit o perioadă de timp mult mai lungă decât cea în care au existat sistemele internaţionale. Deşi nu se poate spune cu exactitate când a început această eră, în majoritatea regiunilor lumii a debutat undeva între anii 20000 şi 10000 î.Hr. Momentul său de încheiere este reprezentat de formarea oraşelor-state şi a imperiilor, care în Eurasia a început în Orientul Apropiat în mileniul al IV-lea î.Hr., iar în Lumea Nouă, în Mezoamerica, în mileniul al II-lea î.Hr. Pe parcursul acestei perioade foarte lungi de timp au avut loc două transformări fundamentale ale vechilor sisteme preinternaţionale: prima, apariţia societăţilor sedentare; şi a doua, dezvoltarea ierarhiei în cadrul unora dintre aceste unităţi. Au luat naştere unităţi mai mari şi mai autonome care au pus bazele oraşelor, statelor şi declanşării războaielor. Transformările au fost la fel de radicale şi semnificative ca şi cele petrecute în sistemele internaţionale ulterioare. În absenţa lor, sistemele internaţionale nu ar fi putut să apară.

Formarea unităţilor sedentare mari, care erau mai ierarhic structurate, a transformat complet sistemele preinternaţionale ale micilor cete de vânători-culegători, mobile şi egalitariste. În timpul acestei tranziţii, vânătorii-culegători au renunţat la modul lor de viaţă şi s-au stabilizat, trăind în sate aflate la mică distanţă, proces cunoscut sub numele de *nucleaţie*. La prima vedere, par să existe atât de multe avantaje ale traiului în comun într-o localitate, încât această evoluţie ar părea să nu necesite o explicaţie. Au existat însă costuri foarte mari. Dincolo de faptul că sănătatea lor generală s-a înrăutăţit, vânătorii-culegători sedentari au început să se confrunte cu un nivel de insecuritate mult mai mare din cauza riscului de a fi atacaţi. Nucleaţia a fost o mutare defensivă, în vederea reducerii acestei insecurităţi, iar satele au devenit unităţile dominante în cadrul sistemelor preinternaţionale evolutive. Satele erau autonome din punct de vedere politic, dar din perspectivă economică şi socială nu au fost niciodată complet independente. Au rămas parte a sistemelor

preinternaţionale extinse care au continuat să cuprindă restul cetelor mobile de vânători-culegători. Pentru a face mai uşor diferenţa între cetele de vânători-culegători şi comunităţile sedentare, le vom numi pe cele din urmă *triburi*.

În comunităţile sedentare, diferenţierea socială dintre indivizi a sporit, conducând la apariţia unor structuri interne mai ierarhizate şi a unei căpetenii ce dispunea de putere politică. Întrucât la un nivel superficial apariţia ierarhiei a adus beneficii substanţiale pentru un număr restrâns de persoane şi costuri ridicate pentru un grup foarte mare de oameni, este mai dificil de explicat decât apariţia triburilor sedentare. O explicaţie plauzibilă o constituie un proces de structurare de tip neorealist determinat de nevoia de securitate, apariţia ierarhiei fiind o consecinţă neprevăzută a luptei pentru supravieţuire în sistemul anarhic evolutiv în care s-au regăsit comunităţile sedentare. Noi numim aceste noi unităţi ierarhice *şeferii*. Odată cu formarea lor, sistemele preinternaţionale au început să capete conturul unui sistem internaţional întreg. Dar şeferiile erau în general instabile, iar colapsul lor periodic presupunea ca unităţile ierarhice să revină în mod constant la egalitarism. Ierarhia s-a solidificat abia odată cu apariţia oraşelor-state, începând astfel perioada primelor sisteme internaţionale întregi, care constituie subiectul părţii a III-a.

Pentru înţelegerea ei, cititorii ar trebuie să îşi amintească precauţiile schiţate în introducerea la partea a II-a. Există multe aspecte necunoscute despre această imensă perioadă de timp. Noile descoperiri vor duce, fără îndoială, la schimbarea istoriei. Relatarea oferită aici prezintă totuşi avantaje mult mai mari în comparaţie cu istoria mai familiară a apariţiei unităţilor ierarhice sedentare care îşi au originea în creşterea populaţiei. Din această perspectivă, a existat o creştere lentă, dar vizibilă a populaţiei în timpul epocii vânătorilor-culegători. În consecinţă, cetele de vânători-culegători au început să dezvolte agricultura în acele zone unde creşterea populaţiei a creat o presiune asupra resurselor. Odată cu dezvoltarea agriculturii, vânătorii-culegători s-au transformat în fermieri, iar creşterile ulterioare ale populaţiei, ca rezultat al abundenţei hranei, au făcut imposibilă atât revenirea la statutul de vânători-culegători, cât şi stabilirea în teritorii care nu mai fuseseră locuite. Triburile egalitariste de fermieri au fost în cele din urmă imobilizate. Uşa coliviei lor de fier era închisă, iar fermierii au constatat că liderii lor, care în trecut conduseseră mai curând în baza autorităţii decât a puterii, se aflau în situaţia de a-i supune la constrângeri. Înaintea dezvoltării agriculturii, separarea grupurilor fusese posibilă, împiedicându-se astfel apariţia unei conduceri coercitive. Orice conducător care aspira la o poziţie coercitivă ar fi constatat că supuşii săi l-ar fi părăsit. Însă această opţiune nu mai era posibilă, iar calea către ierarhie fusese deschisă, conducând în cele din urmă la formarea statului.

Relatarea poate părea plauzibilă şi cu siguranţă i-a sedus pe unii sociologi istorici (Mann, 1986), însă este viciată de lipsa dovezilor care să ateste că agricultura s-ar fi dezvoltat ca rezultat al presiunii populaţiei sau că ar fi stat la baza formării unităţilor sedentare (Runnels şi Van Andel, 1988). Mărturiile istorice par să ateste că, în anumite zone favorizate, unde resursele erau sigure şi abundente, cetele de vânători-culegători au putut adopta un mod de viaţă mai sedentar. Ca rezultat al schimbărilor climatice din perioada postglaciară sau Holocen, aproximativ anul 10000 î.Hr., unii

vânători-culegători se aflau în zone atât de prielnice, încât se argumentează că nu a mai fost necesară deplasarea constantă pe „proprietatea" lor. Puteau să obţină dintr-un singur loc hrana de care aveau nevoie. De exemplu, arheologii au concluzionat că, în regiunile de coastă din Asia de Sud-Est, unde peştele şi orezul sălbatic erau din abundenţă, oamenii au început să-şi construiască locuinţe şi să înfiinţeze cimitire înainte de a cultiva plante şi a domestici animalele (Higham, 1989). Semiluna Fertilă, deliminată de fluviile Tigru şi Eufrat, era o altă zonă în care hrana era accesibilă. Existau animale din belşug, iar pe crestele munţilor creşteau nenumărate cereale sălbatice. Maisels (1990, pp. 68-69) estimează că, dacă un grup de familii urca pe versanţi, în trei săptămâni puteau să culeagă mai mult grâu sălbatic decât ar fi reuşit să consume într-un an. În aceste condiţii, exista o motivaţie din ce în ce mai slabă pentru cetele de vânători-culegători de a se deplasa, respectiv un avantaj de a se stabili într-o zonă unde surplusul de hrană putea fi depozitat. Din anul 8000 î.Hr., nu numai că cetele din zonele prielnice ale Afro-Eurasiei au început să adopte un mod de viaţă sedentar, dar au format mici sate sau cătune. În ciuda tuturor avantajelor sale, practica depozitării hranei a creat probleme de securitate cu care cetele mobile de vânători-culegători nu se mai confruntaseră. Hrana înmagazinată era o sursă de bogăţie ce devenise o ţintă pentru invadatori, un model ce avea să devină o trăsătură majoră a relaţiilor din sistemele internaţionale ale lumii antice şi clasice.

Faptul că cetele contemporane de vânători-culegători oscilează încă între a fi foarte mobile şi a fi complet sedentare vine în sprijinul acestei interpretări despre ceea ce a dus la sedentarism. Din aceleaşi motive, în zonele unde cetele depind de carnea animalelor mari, există mai multă nevoie de o conducere care să organizeze vânătoarea, generând astfel un grad de ierarhizare în cadrul cetei. Variaţiile ce pot fi observate în rândurile cetelor contemporane de vânători-culegători reflectă un grad de complexitate (Price şi Brown, 1985) care tinde să submineze teoria evolutivă a creşterii populaţiei despre felul în care au apărut unităţile ierarhice sedentare. Realitatea este că triburile egalitariste de fermieri continuă să existe şi astăzi, trăind uneori alături de triburile sedentare de vânători-culegători care, la rândul lor, trăiesc la sate. Aceste triburi nu au fost forţate să dezvolte ierarhii ca o consecinţă a pierderii mobilităţii. Şi, după cum vom demonstra în partea a III-a, triburile nomade care s-au format în Asia Centrală şi Arabia în jurul anului 1000 î.Hr. erau mobile, dar aveau şi o structură ierarhică. Nomazii urmau să aibă un impact uriaş asupra istoriei lumii prin împletirea mobilităţii cu ierarhia, dovedindu-se adesea mai mult decât egali din punct de vedere militar pentru imperiile sedentare care au existat la periferia teritoriului nomad. Cazul nomazilor demonstrează foarte clar că nu există nici o legătură necesară între egalitarism şi potenţialul de scindare. Aşadar, sedentarismul şi ierarhia trebuie tratate ca dimensiuni independente, iar relaţia lor ca fiind mai complexă decât o sugerează cunoscuta istorie evoluţionistă.

Ca şi până acum, vom folosi conceptele centrale extrase din setul nostru de instrumente teoretice pentru a organiza acest capitol, analizând mai întâi caracteristicile definitorii ale triburilor sedentare şi ale şeferiilor ierarhice care s-au alăturat cetelor mobile de vânători-culegători în calitate de unităţi dominante ale sistemelor

preinternaţionale. În secţiunea a doua vom analiza schimbările capacităţii de interacţiune care au avut loc odată cu apariţia acestor noi unităţi. Secţiunea a treia trece în revistă procesele din sistemele preinternaţionale care au ajutat la formarea şi reproducerea triburilor şi şeferiilor, iar secţiunea a patra va explora implicaţiile structurale asociate cu introducerea noilor unităţi.

1. Unităţile

Am văzut în capitolul 6 că este posibil să obţinem o imagine de ansamblu asupra cetelor de vânători-culegători numai dacă privim această unitate ca o trăsătură integrală a unui sistem mai larg. Acelaşi argument îl extindem acum la triburi şi şeferii, localizându-le într-un sistem preinternaţional mai mare. Diferenţa dintre satele triburilor şi şeferiilor poate fi explicată doar dacă ne referim la sat ca la o unitate a unui sistem mai larg. La un moment dat, exista tendinţa de a se ignora legăturile sistemice formate între sate (Liu, 1996, p. 238), precum şi procesele şi structurile sistemice mai largi care se dezvoltau între triburi şi şeferii la nivelele regional şi macroregional (Blanton *et al.*, 1993). Diferenţa esenţială dintre triburi şi şeferii va fi explicată în această secţiune, iar contextul sistemic în cadrul căruia au acţionat triburile şi şeferiile va fi analizat în detaliu în următoarele două secţiuni.

Triburile sedentare

Triburile sedentare sunt organizate pe sate, iar satele tribale au dăinuit până în zilele noastre. Potrivit lui McNeill (1997, p. 274), asemenea sate oferă o „legătură (esenţială) pentru susţinerea continuităţii vieţii umane de-a lungul generaţiilor", deşi această afirmaţie nu ia în considerare faptul că acelaşi lucru poate fi spus şi despre cetele mobile de vânători-culegători. După cum am discutat mai sus, formarea satelor a reprezentat o transformare radicală a sistemelor de cete mobile de vânători-culegători. Oamenii au adoptat un mod de viaţă sedentar, care pare să fi apărut în zonele unde sursele de hrană erau stabile şi abundente, iar preocupările legate de securitate i-au îndemnat să trăiască aproape unii de alţii. Din anul 8000 î.Hr., locuitorii zonelor favorizate de pe întreg globul au început să trăiască în mici sate sau cătune, fără a beneficia de culturi sau animale domesticite. După cum vom vedea în secţiunea următoare, formarea satelor este rezultatul unui proces sistemic fundamental, care determină şi dimensiunea satelor. Când satele au început să se formeze pentru prima dată în Orientul Apropiat, ele erau alcătuite din aproximativ 50 de persoane. Până la jumătatea mileniului al VII-lea î.Hr., mărimea lor crescuse la 100, iar până la sfârşitul mileniului, ajunsese la aproape 300 (Maisels, 1990, pp. 128-129). Lărgirea satelor a fost parţial o consecinţă a creşterii graduale a populaţiei din regiune, dar creşterea nu ar fi fost posibilă fără o sporire concomitentă a disponibilităţii hranei în imediata

vecinătate a satului. În această perioadă, comunităţile săteşti au început să experimenteze o serie de noi tehnici care pe o perioadă foarte lungă de timp i-au transformat din vânători-culegători în fermieri. Inovaţiile s-au petrecut la momente diferite şi în locuri diferite, dar în cele din urmă ele s-au extins pretutindeni în regiune. Acest lucru a determinat o revoluţie, deoarece, pe măsură ce regiunile erau ocupate de mai mulţi oameni decât puteau susţine tehnicile de vânătoare-culegere, oamenii au devenit în cele din urmă dependenţi de agricultură pentru a supravieţui. Rezultatul a fost o consecinţă neintenţionată a multiplelor inovaţii care s-au petrecut pe parcursul mileniilor de după anul 8000 î.Hr. Dar, în acelaşi timp, nu a fost o dezvoltare inevitabilă, deoarece în Noua Guinee există şi astăzi sate alcătuite din aproximativ 100 de vânători-culegători ce trăiesc în vecinătatea unor sate de fermieri de dimensiuni similare (Roscoe, 1996).

Doi factori au constrâns dimensiunea satelor tribale. Primul a fost cantitatea de hrană disponibilă. Când un sat atingea mărimea optimă, populaţia se separa şi se forma un nou sat (Maisels, 1990, p. 130). În al doilea rând, s-a presupus că există o dimensiune optimă pentru orice unitate socială organizată pe o bază egalitară. Dacă mărimea grupului se extinde dincolo de această limită, atunci nu mai este posibilă menţinerea coeziunii şi ordinii interne a grupului pe baza relaţiilor egalitare. Teoria jocurilor demonstrează de ce comportamentul egalitarist este cea mai bună strategie pentru cei care trăiesc în grupuri mici. Deoarece membrii se cunosc între ei în astfel de grupuri, cei care încearcă să trişeze şi să îşi maximizeze câştigurile pe seama altora vor constata rapid că nimeni din grup nu va mai interacţiona cu ei. Pe măsură ce dimensiunea grupului creşte, se ajunge ca, la un moment dat, să nu mai fie posibil pentru toţi membrii să se angajeze în contacte faţă-în-faţă, iar din această clipă indivizii pot să înceapă să trişeze mai eficient, deoarece sancţiunea socială devine mai puţin eficace (Kantner, 1996, pp. 45-46). Estimări ale celei mai mari unităţi sociale coerente ce poate fi organizată pe o bază egalitară, faţă-în-faţă, variază între 300 (Forge, 1972) şi 500 (Kosse, 1994).

Forge (1972) se referă la aceste unităţi egalitariste ca la nişte grupuri ritualice, deoarece ele aveau o structură internă complexă ce forma baza organizării ritualurilor grupului. La apariţia unui nou sat, noul grup ia aceeaşi formă ca şi satul originar, iar Forge compară procesul cu divizarea unei celule, în care structura celei noi copie structura sursei sale. Analiza lui Chagnon despre scindarea care are loc în satele locuite de indienii amazonieni yanomamo, ce trăiesc la graniţa dintre Brazilia şi Venezuela, ilustrează elocvent acest exemplu (1977, pp. 70-72).

Deşi satele au dăinuit timp de câteva milenii drept cea mai importantă formă de unitate politică autonomă, pe parcursul ultimelor trei ele au fost treptat înglobate de unităţi politice la scară mai largă.

Declinul unităţilor politice la scară mică

Pe parcursul marii părţi a istoriei lumii, oamenii au fost organizaţi în unităţi mici, distincte, deşi nu autonome. Până în anul 8000 î.Hr., acestea au luat în mare măsură forma cetelor mobile de vânători-culegători. În următorii 7.500 de ani, populaţia totală

a crescut de la aproape 5 milioane la aproximativ 100 de milioane de persoane, cele mai multe locuind la sate. Când comunitățile devin sedentare, populația începe să crească. O explicație a acestui lucru o reprezintă cerințele reduse de transport impuse femeilor, care în cetele mobile de vânători-culegători trebuiau să transporte copiii și care, de aceea, nu puteau susține un al doilea copil până când primul nu începea să meargă. Viața sedentară a permis instalarea unor perioade mai mici între nașteri. Dar sporul era mic, 1% din creșterea anuală a populației ce are loc chiar și în condiții foarte favorabile. Maisels (1990, pp. 121-123) estimează că, la începutul perioadei neolitice, rata creșterii populației era foarte mică, de 0,01%.

S-a estimat că, în anul 1000 î.Hr. existau 600.000 de unități, alcătuite în mare parte din aproximativ 100 de persoane (Carneiro, 1978, pp. 213-214). La acel moment, numai o mică fracțiune din numărul total de unități lua forma organizațiilor politice autonome la scară mare. Până în anul 500 d.Hr., în ciuda unei creșteri treptate a populației până la aproximativ 200 de milioane, numărul organizațiilor politice scăzuse, potrivit lui Carneiro, până la circa 200.000 de unități, dintre care un procent mult mai mare era reprezentat de organizațiile la scară mare, precum orașele-state sau imperiile. Această tendință a organizațiilor la scară largă de a îngloba unitățile politice mai mici a continuat, având ca rezultat faptul că astăzi, când populația a crescut la aproape 6 miliarde de persoane, cele mai multe sunt cuprinse în mai puțin de 200 de unități politice autonome.

Șeferiile

După cum am precizat mai sus, ierarhiile reprezintă diferența structurală crucială dintre triburi și șeferii. În contrast cu satele tribale egalitariste despre care tocmai am discutat, satele șeferiilor erau structurate ierarhic și formau o ierarhie mai largă a satelor care constituiau în mod colectiv șeferia. Ierarhia este acum o trăsătură atât de integrată, aproape definitorie a organizării politice, încât este surprinzător să aflăm cât de dificil era să clădești o astfel de structură. Șeferiile erau, în general, sisteme politice instabile, iar tentativele timpurii de consolidare a ierarhiei politice adesea au eșuat (Earle, 1991, p. 4; Flannery, 1999). După cum observă Brun (1995, p. 13), șeferiile erau fragile; ele se formau într-un loc, numai pentru a se prăbuși și reapărea în altul.

Cu toate acestea, șeferiile joacă un rol crucial în relatarea noastră, deoarece acceptăm argumentul că apariția statelor este cel mai bine explicată ca rezultat neintenționat al competiției din cadrul și dintre șeferii (Savage, 1997; Liu, 1996).

Conducerea informală există în cadrul triburilor, dar, după cum vom vedea în secțiunea a treia, ierarhia este o structură dificil de impus, fiind nevoie de un proces sistemic complex pentru a o reproduce. Odată stabilită însă, ea poate deveni din ce în ce mai complexă, astfel că trebuie făcută o distincție între șeferiile simple, alcătuite dintr-un nivel ierarhic ce cuprinde câteva mii de oameni, și șeferiile complexe, formate din zeci de mii de persoane și din două nivele ierarhice (Earle, 1991, p. 1). Fiecare sat are așadar un șef, care se înrudește cu șeful de la următorul

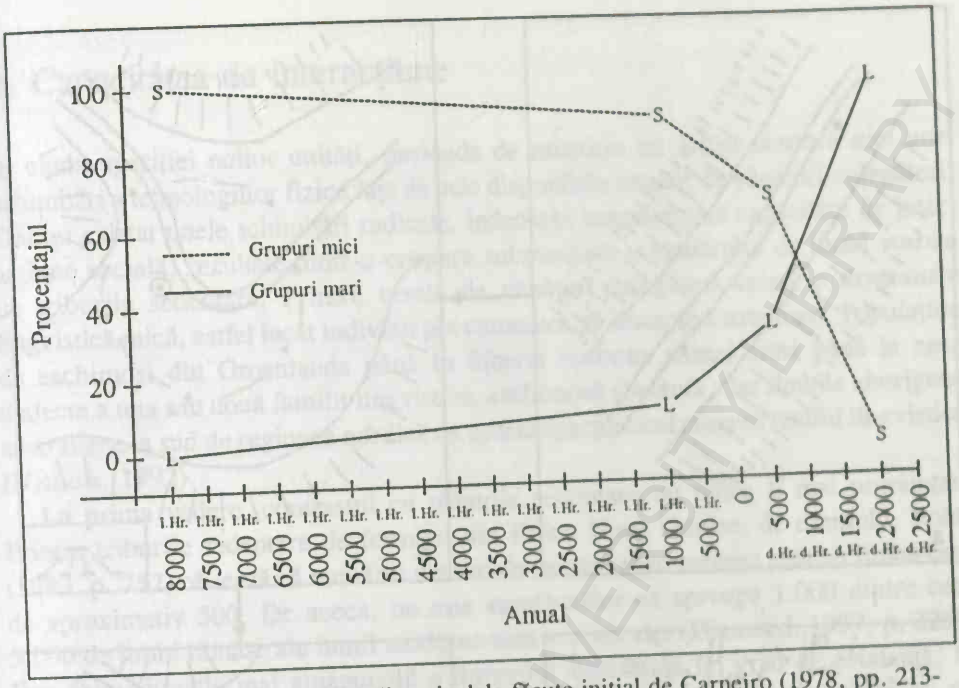

Notă: Figura este extrapolată din calculele făcute iniţial de Carneiro (1978, pp. 213-214). Deşi estimările sunt neprelucrate, ele sugerează că, în marea parte a istoriei a lumii, majoritatea fiinţelor umane au trăit mai curând în grupuri mici decât în grupuri mari.

Sursa: Extras din Kosse, 1994.

Figura 7.1. *Declinul unităţilor la scară mică*

nivel al ierarhiei, deşi numai şeful din vârful ierarhiei are autoritatea de a se angaja în relaţii diplomatice cu alte şeferii. Această funcţie distinctivă înseamnă că, odată cu formarea şeferiilor, a fost introdusă diferenţierea funcţională ca trăsătură definitorie a organizării politice interne.

Ierarhia şi creşterea numerică a satelor

Tipologiile de sisteme de aşezări presupun adesea că, pe măsură ce numărul de aşezări creşte, sporeşte şi potenţialul de ierarhizare. De exemplu, tipologia lui Nissen (vezi figura 7.2) demonstrează că, deşi numărul de aşezări poate fi limitat de factorii geografici, pe măsură ce numărul creşte, devine evident că aşezările situate central vor avea un avantaj natural în comparaţie cu vecinii lor. Ca rezultat, există o corelaţie între localizarea centrală şi poziţia într-o ierarhie în curs de apariţie. Complexitatea ierarhiei este de asemenea percepută ca fiind direct legată de numărul de aşezări din sistem. Problema acestei explicaţii a ierarhiei este că ea nu reuşeşte să explice neapariţia ierarhiilor atunci când aşezările au o structură egalitaristă. După cum vom vedea mai în amănunt în secţiunile a treia şi a patra, este nevoie de o explicaţie mai complexă a emergenţei ierarhiei.

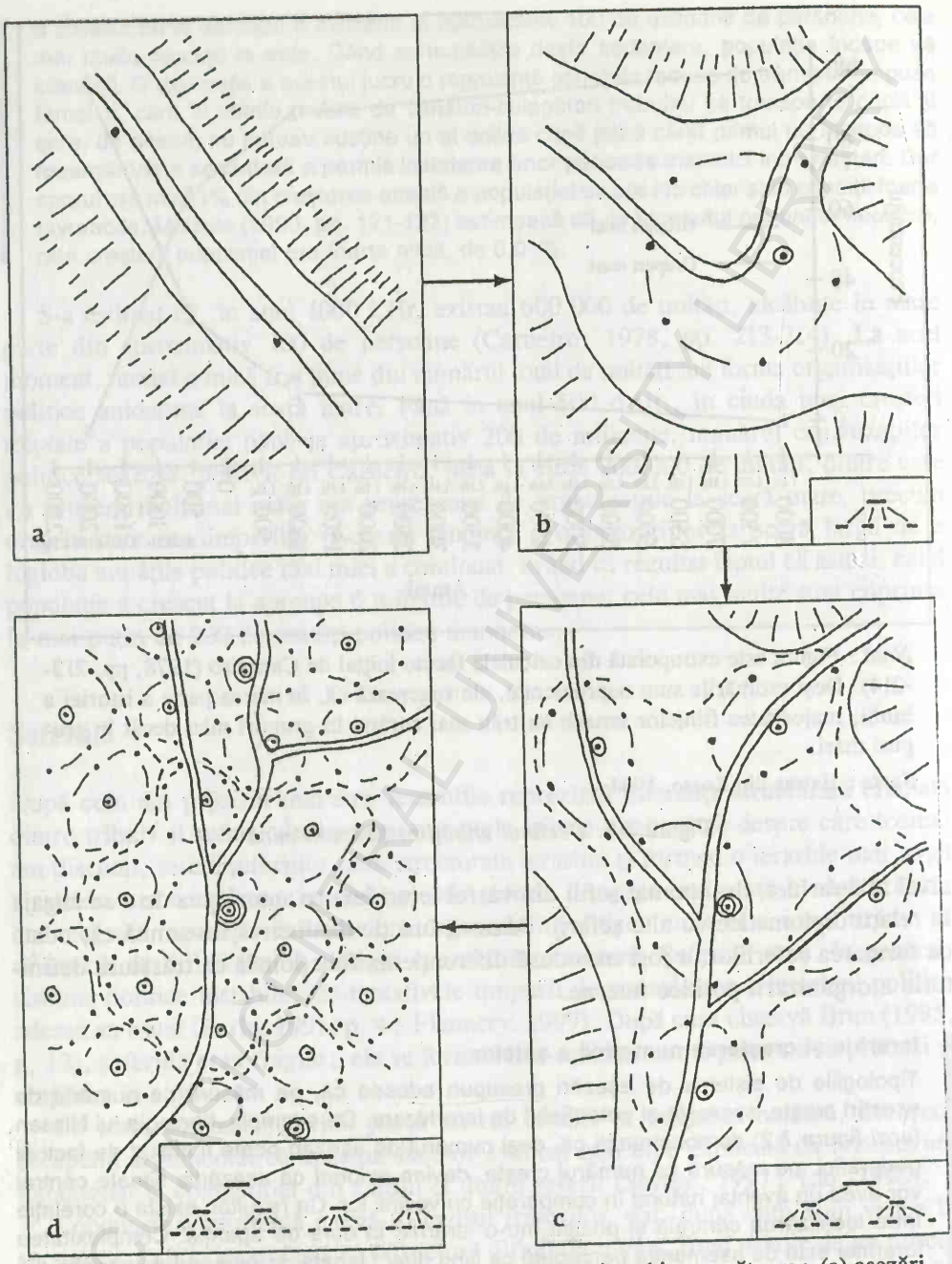

Notă: Figura ilustrează patru sisteme care prezintă o ierarhie crescătoare: (a) aşezări izolate într-o vale îngustă; (b) un sistem de aşezări unietajat; (c) un sistem de aşezări bietajat; (d) un sistem de aşezări cvadruplu etajat.

Sursa: Extras din Nissen, 1988.

Figura 7.2. *Ierarhia aşezărilor*

2. Capacitatea de interacţiune

În ciuda apariţiei noilor unităţi, perioada de tranziţie nu a fost martora nici unei schimbări a tehnologiilor fizice faţă de cele disponibile cetelor de vânători-culegători. Dar au existat unele schimbări radicale, îndeosebi negative, ale capacităţii de interacţiune socială, rezultate dintr-o creştere substanţială a numărului de limbi vorbite de triburile sedentare. Printre cetele de vânători-culegători există o diversitate lingvistică mică, astfel încât indivizii pot comunica pe distanţe foarte mari. Populaţiile de eschimoşi din Groenlanda până în Siberia vorbeau numai cinci până la zece dialecte a una sau două familii lingvistice, eschimosă şi aleută; iar limbile aborigene australiene la sud de regiunea nordică de coastă aparţin unei singure familii lingvistice (Nichols, 1992).

La prima vedere, contrastul cu triburile sedentare nu putea fi mai pronunţat. Printre triburile sedentare de fermieri din Papua Noua Guinee, de exemplu, Robb (1993, p. 752) observă că numărul maxim de oameni care vorbesc aceeaşi limbă este de aproximativ 500. De aceea, nu este surprinzător că aproape 1.000 dintre cele 5.000 de limbi rămase ale lumii moderne sunt vorbite aici (Diamond, 1997, p. 225). Dar o investigaţie mai amănunţită a dovezilor determină un grad de prudenţă. O trecere în revistă a limbilor indigene vorbite în America de Nord dezvăluie că, pe măsură ce ne deplasăm dinspre regiunile subtropicale horticole din sud, către regiunile cu climă temperată şi apoi înspre regiunile arctică şi boreală ocupate de vânători-culegători, mărimea teritoriului în cadrul căruia se vorbeşte o limbă comună creşte treptat (Robb, 1993, p. 752). Această descoperire poate fi generalizată. Diversitatea lingvistică la nivel global este invers proporţională cu latitudinea şi ciclicitatea anotimpurilor (Nichols, 1990; Nettle, 1998). Se pare că, pe măsură ce creşte incertitudinea cu privire la rezervele de hrană, indivizii se implică în reţele sociale din ce în ce mai mari, pentru a diminua riscul. Aşadar, agricultura reduce, dar nu elimină insecuritatea. Rezervele de hrană bazate pe agricultură devin mai nesigure pe măsură ce condiţiile climatice sunt mai aspre şi mai incerte. Ca urmare, introducerea agriculturii nu se dispensează de tiparele reţelelor sociale pe care noi le asociem cu cetele de vânători-culegători. Reţelele sociale se pot plia şi extinde în funcţie de nivelul de risc şi nesiguranţă cu care se confruntă o comunitate (Nettle, 1996).

După cum am observat deja, adoptarea unui mod sedentar de viaţă a condus la stocarea hranei (O'Shea, 1981), care, la rândul său, a redus efectele incertitudinii mediului. În consecinţă, comunităţile care aveau acces la provizii abundente de hrană ce putea fi cu uşurinţă depozitată, precum grâul, nu mai erau nevoite să participe la reţelele sociale extinse. Dar, după cum am discutat în capitolul 6, nu numai incertitudinea determină dimensiunea unei reţele sociale: grupurile sociale mici sunt nevoite să participe în cadrul unei populaţii viabile pentru a se reproduce. Se poate considera că limitele unei limbi trebuie să cuprindă un asemenea grup. Cu toate acestea, nu este dificil să găsim exemple recente de triburi care fac schimb de

mirese în ciuda faptului că vorbesc limbi diferite. Acest fenomen sugerează că este nevoie de factori suplimentari pentru a explica de ce satele stabilesc repere lingvistice ce servesc drept barieră în calea comunicării cu triburile adiacente. Acestea vor fi analizate în secţiunea următoare.

Apariţia şeferiilor ierarhizate este asociată şi cu dezvoltări foarte importante ale capacităţii de interacţiune. Din nou, atenţia trebuie concentrată asupra limbajului. Doi factori importanţi îşi fac apariţia. În primul rând, descoperim că, pe măsură ce şeferiile au început să cuprindă triburile sedentare, dimensiunile zonelor cu aceeaşi limbă încep din nou să crească. Dar, în al doilea rând, şi la fel de important, au apărut limbi de elită care erau diferite de limba indigenă. Aceasta a însemnat că, în timp ce limba se comporta ca o barieră, reducând capacitatea de interacţiune a populaţiei generale din cadrul unei unităţi politice, existenţa unei limbi de elită facilita capacitatea de interacţiune socială la nivelul şeferiei, contribuind la consolidarea ierarhiei în cadrul acestor unităţi politice (Robb, 1993).

Apariţia şi dispariţia limbilor în Europa

John Robb (1993) a oferit o istorie ipotetică a distribuţiei limbilor în Europa de la sfârşitul perioadei paleolitice, când cetele de vânători-culegători prevalau, până la sfârşitul Epocii Fierului din mileniul I î.Hr., moment până la care cea mai mare parte a Europei era constituită din sate agricole, iar şeferiile prevalau în multe zone. Ceea ce dezvăluie relatarea este că, iniţial, exista o diversitate lingvistică foarte scăzută în Europa, dar că limbile s-au înmulţit foarte rapid în timpul erei neolitice. Mallory (1989) estimează că, între anii 4500 şi 2500 î.Hr., numărul de limbi vorbite în Europa a crescut de la aproximativ 20-40 la 400. Apoi, pe măsură ce densitatea populaţiei a sporit, iar unităţile politice de mare amploare au început să pună stăpânire pe unităţile politice mici, un număr crescând de limbi au dispărut şi am revenit la o situaţie de diversitate lingvistică scăzută în Europa. Am presupus că aceasta reflectă un proces general în istoria lumii.

Ca atare, în timpul acestei perioade de tranziţie observăm o slăbire a reţelelor sociale care au caracterizat relaţiile dintre cetele de vânători-culegători. Apariţia unităţilor mai mari şi mai independente prefigurează elemente ale sistemelor internaţionale, iar dezvoltarea limbilor de elită a explicat limbile comune (*linguae francae*) şi practicile diplomatice ale vremurilor ulterioare.

3. Procesul

Am argumentat că este foarte dificil să aplicăm ideea de sectoare la activităţile interne şi externe ale cetelor de vânători-culegători din cauza modului în care comportamentul lor „militar", „politic", „economic" şi „social" s-a amestecat într-un tot nediferenţiat sectorial. Până la un punct, acelaşi argument poate fi extins la triburile sedentare şi şeferii, dar nu pierde din vedere întregul social. Suntem de

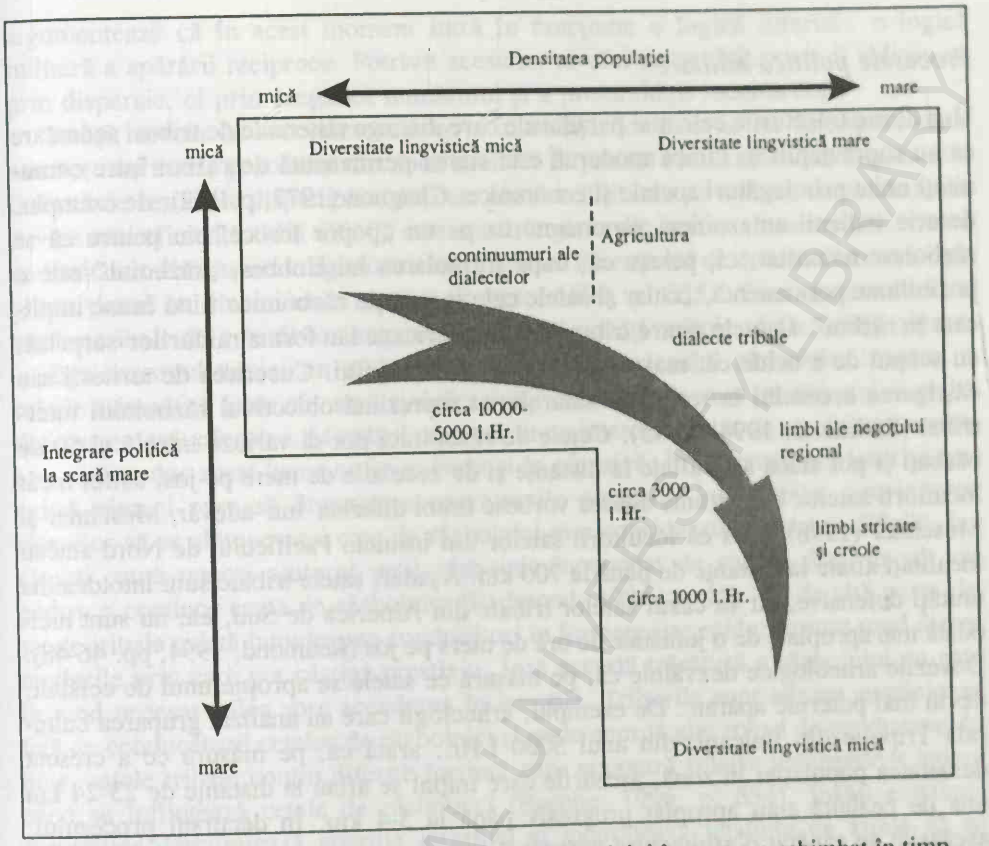

Notă: Această figură oferă un model teoretic al modului în care s-a schimbat în timp diversitatea lingvistică în Europa. Iniţial, când densitatea populaţiei şi integrarea politică erau scăzute, la fel era şi diversitatea lingvistică. Pe măsură ce a crescut densitatea populaţiei, la fel a crescut şi diversitatea lingvistică, dar odată cu creşterea integrării politice, diversitatea lingvistică a scăzut.

Sursă: Extras din Robb, 1993.

Figura 7.3. *Diversitatea lingvistică*

acord cu poziţia lui O'Shea (1981, p. 167) că este folositor să trasăm distincţii sectoriale pentru a înţelege aceste sisteme de tranziţie. Pe măsură ce societăţile devin mai mari şi mai complexe, sectoarele dobândesc mai multă autonomie.

Triburile sedentare

Când cetele de vânători-culegători au devenit triburi sedentare, au generat neintenţionat un nivel mai mare de insecuritate politică, fără a elimina complet insecuritatea lor economică. În consecinţă, procesele sociale care uneau cetele de vânători-culegători au început să îndeplinească funcţii economice şi politice importante.

Procesele politico-militare

Una dintre trăsăturile cele mai paradoxale care distinge sistemele de triburi sedentare ce au supravieţuit în lumea modernă este starea permanentă de război între comunităţi unite prin legături sociale şi economice. Chagnon (1977, p. 162), de exemplu, descrie indienii amazonieni yanomamo ca pe un „popor feroce" nu pentru că se războiesc neîncetat, ci, pentru că, după formularea lui Hobbes, „războiul" este o posibilitate permanentă, „chiar şi satele cele mai puţin războinice fiind brusc implicate în război". Luptele dintre triburile sud-americane iau forma raidurilor-surpriză, cu scopul de a ucide cât mai mulţi inamici şi de a jefui. Cucerirea de teritorii sau câştigarea accesului la resursele naturale nu reprezintă obiectivul războiului intertribal (Redmond, 1994, p. 45). Cetele de războinici pot să varieze între 5 şi 50 de bărbaţi şi pot ataca sate aflate la distanţe şi de zece zile de mers pe jos, astfel încât locuitorii satelor beligerante adesea vorbesc limbi diferite. Într-adevăr, Meschner şi Meschner (1998) arată că locuitorii satelor din insulele Pacificului de Nord atacau localităţi aflate la distanţe de până la 700 km. Aşadar, satele tribale sunt întotdeauna unităţi defensive, iar în cazul satelor tribale din America de Sud, ele nu sunt niciodată mai apropiate de o jumătate de oră de mers pe jos (Redmond, 1994, pp. 46-48). Dovezile arheologice dezvăluie că, pe măsură ce satele se apropie unul de celălalt, devin mai puternic apărate. De exemplu, arheologii care au analizat gruparea culturală Tripolie din Balcani, din anul 5000 î.Hr., arată că, pe măsură ce a crescut densitatea populaţiei în zonă, aşezările care iniţial se aflau la distanţe de 23-24 km una de cealaltă s-au apropiat progresiv până la 3-4 km. În decursul procesului, aşezările au căpătat o arhitectură defensivă, ca, de exemplu, palisadele, şanţurile şi valurile de pământ (Mallory, 1989, pp. 196, 242). Pe măsură ce se micşorează distanţele dintre sate, la fel se întâmplă şi cu cerinţele capacităţii de interacţiune pentru purtarea războiului.

Dovezile par să sugereze că, odată ce satele tribale au luat naştere, s-au trezit într-o competiţie militară. Nu este surprinzător să întâlnim arheologi care argumentează, într-o frază ce repetă estimarea cunoscută a originilor statului european, că „războiul face statele şi statele fac războiul" (Tilly, 1990, pp. 28, 191). Harrison (1993, p. 18) insistă că nu contribuie atât „grupurile care fac războiul, cât... războiul care face grupurile". Într-o reafirmare clasică a dilemei securităţii, Roscoe (1996, p. 662) afirmă că violenţa poate fi evitată în relaţiile umane, dar *„percepţia* că violenţa este *probabilă* poate exista, şi de aceea poate determina măsuri pentru a spori siguranţa fizică împotriva violenţei". Din această perspectivă, există o preocupare mai redusă faţă de violenţă între cetele de vânători-culegători, nu fiindcă ele sunt inerent mai paşnice, ci pentru că, dacă densitatea populaţiei este foarte scăzută, iar cetele sunt în permanentă mişcare în căutarea hranei, potenţialelor cete beligerante le-ar fi dificil să intre în contact. Cetele de vânători-culegători care se simt ameninţate se pot muta într-o zonă mai puţin populată. Dar pe măsură ce zonele devin mai dens populate şi colonizate, potenţialul de dispersare scade. Roscoe (1996, p. 655)

argumentează că în acest moment intră în funcţiune o logică diferită: o logică militară a apărării reciproce. Potrivit acesteia, nivelul securităţii poate fi ridicat nu prin dispersie, ci prin creşterea numărului şi a proximităţii locuitorilor.

Totuşi, nevoia de securitate împotriva ameninţărilor externe nu dă naştere unor sate tot mai mari, şi aceasta din două motive. În primul rând, mărimea satelor este limitată de resursele disponibile, deşi ele pot fi echilibrate pe măsură ce horticultura devine mai eficientă. Mai dificilă este constrângerea din motive de securitate, create de limitarea dimensiunii organizării egalitariste. Potenţialul de conflict intern creşte proporţional cu dimensiunea satului (Roscoe, 1996, p. 655). Tendinţa constantă a satelor tribale de a se diviza sugerează că noile unităţi trebuie să fie unităţi sigure.

Egalitarismul are şi un efect profund asupra procesului războiului, creând o relaţie asimetrică între ofensivă şi defensivă. Satele tribale sunt unităţi mai degrabă defensive decât ofensive. Membrii unui sat au un interes legitim de a colabora pentru a se apăra, dar acest lucru nu se extinde şi la ofensivă. În absenţa unei ierarhii, nu există nimeni care să organizeze operaţiunile ofensive. Într-adevăr, convingerea sătenilor să se alăture unei cete de războinici este considerată o sarcină dificilă, iar sătenii caută uneori ajutorul unui războinic încununat de succes dintr-un alt sat pentru a conduce ceata de războinici (Redmond, 1994, p. 45). Pe de altă parte, în satele tribale există întotdeauna conducători în formare, iar raidurile sunt unul dintre modurile prin care pot câştiga prestigiu. Însă această trăsătură a războiului nu este în mod necesar calea spre accederea în ierarhie. Triburile sunt adesea suspicioase faţă de conducătorii cetelor de războinici şi nu le acordă alte roluri de conducere. În plus, satele tribale conţin diferite facţiuni care operează relativ independent atunci când se înfiinţează cetele de războinici (Roscoe, 1996, p. 654). Însăşi existenţa facţiunilor descurajează apariţia ierarhiei şi încurajează tendinţa ca satele să se divizeze atunci când apare posibilitatea formării unei ierarhii (Spencer, 1991). Nucleaţia oferă astfel o soluţie parţială la dilema securităţii care apare odată ce fiinţele umane încep să adopte un mod de viaţă sedentar, dar face acest lucru pe seama consolidării condiţiilor care precipită sursele iniţiale de insecuritate.

Numelin (1967) dezvăluie însă că insecuritatea nu este complet endemică. Potenţialul de conflict este diminuat de capacitatea de diplomaţie. Solilor li se oferea imunitate diplomatică atunci când intrau într-un sat inamic. Ei aveau adesea rude în satul duşman, ceea ce ajuta la consolidarea imunităţii lor. Solii sau ambasadorii purtau frecvent un „băţ grăitor" (*message stick*)* pe care Numelin (1967, p. 96) îl echivalează cu „scrisoarea" prezentată de diplomaţi unui monarh străin în Europa Renascentistă pentru a-şi confirma statutul. Numelin (1950) a mai sugerat că, în timp ce conducătorii triburilor în vreme de război erau în general numiţi temporar, liderii din timp de pace deţineau poziţii permanente. Procesul de pacificare dintre două triburi aflate în conflict era invariabil însoţit de o ceremonie extinsă.

---

* Conceptul de *message stick* este prezentat în literatura de specialitate şi sub denumirea de *talking-stick*, adică un „băţ grăitor" pe care sunt inscripţionate diferite mesaje. Conceptul se aplică în cazul comunităţilor aborigenilor australieni, care îl foloseau în mod regulat ca mijloc de comunicare intertribală (n.tr.).

Procesele economice

De vreme ce insecuritatea este rezultatul adoptării unui mod de viaţă sedentar, rezultă că trebuie să existe unele avantaje pentru a încuraja acest progres. Ele se regăsesc în arena economică. Spre deosebire de cetele de vânători-culegători, care se bazează pe mobilitatea lor, pe densitatea lor scăzută şi pe sprijinul vecinilor, adoptarea unui mod de viaţă sedentar generează o strategie de stocare foarte diferită în vederea reducerii vulnerabilităţii, iar această strategie stimulează procese economice de comerţ mai explicite. Comunităţile stabile abandonează practica cetelor mobile de vânători-culegători de a se strânge la un moment dat pentru a consuma bunurile de subzistenţă în surplus. Grâul sălbatic, peştele, nucile şi multe fructe, de pildă, pot fi păstrate. Bunurile care pot fi depozitate pot totodată să fie şi schimbate. Grupurile sedentare aveau astfel stimulente de a face comerţ cu cele care produceau alte bunuri, instituindu-se un proces de schimb complementar. Comerţul între comunităţile umane sedentare urmăreşte de obicei diviziunea naturală a muncii creată de produsele din diferite zone climatice. De exemplu, de-a lungul coastei Pacificului, în America de Sud, comerţul s-a dezvoltat între fermierii din ţinuturile înalte şi pescarii de pe coastă.

Schimbul complementar în America de Nord

Pe cuprinsul Americii de Nord, dintr-o etapă foarte timpurie a istoriei continentului, schimbul a fost întotdeauna regula. Diversitatea mediului a generat interdependenţă între cei care îşi desfăşurau activitatea pe distanţe lungi. Interdependenţa s-a dezvoltat după ce au început să facă schimb de bunuri alimentare brute, precum şi de bunuri de lux. Aceste bunuri erau transmise de-a lungul unei reţele complexe de drumuri, dintre care unele erau marcate de gravuri în rocă (petroglife) şi altare. Comerţul cu obsidian era un element vital al acestor reţele comerciale. Dar pe astfel de drumuri, care uneau o multitudine de mici cete şi triburi mai mari, erau transmise o paletă largă de bunuri. Potrivit lui Fagan (1991, p. 191), de-a lungul coastei Pacificului, de pildă, se făcea comerţ cu „ghinde, sare, peşte, artefacte din cochilii, îmbrăcăminte, coşuri, şi chiar câini". Drumurile porneau din insula Vancouver, spre continent, şi apoi în josul coastei până în sudul Californiei. Ca parte a acestei reţele comerciale, cetele nomade ale popoarelor diegueño din sudul Californiei se deplasau în fiecare an spre interiorul continentului pentru a culege ghinde, pe care le trimiteau înapoi pe aceleaşi rute. În vremurile ulterioare, mărgelele confecţionate din scoici sau *olivella* erau folosite ca „monedă". Regiunea Pacificului era legată şi de sud-vest. Cochiliile din Pacific erau aduse de lângă Los Angeles, prin deşert, pe drumul ce trecea pe lângă râul Gila, acestea fiind distribuite în satele aflate de-a lungul diferiţilor afluenţi (Fagan, 1991, pp. 191, 217, 279).

Există şi o a doua formă de schimb, „schimbul redundant" (O'Shea, 1981, p. 173), care apare în mediile vaste şi nediferenţiate. Aici, populaţia de la sate se putea descurca în cazul unei penurii folosind hrana care fusese stocată. Dar o astfel de strategie nu putea fi de folos în cazul perturbărilor de mare amploare, precum seceta sau perioadele de îngheţ, şi, din aceleaşi motive, nu se putea cere ajutor de la vecini. Sistemele de schimb redundant vor tinde, aşadar, să fie mai extinse decât cele de schimb

complementar, astfel încât se va pune un accent mai mare asupra articolelor nealimentare. Ca atare, în timp ce în cazul unui proces complementar, bunurile alimentare vor fi o parte obişnuită a reţelei de schimb, în cazul unui proces redundant, bunurile alimentare vor circula numai în momentele de penurie locală. Dar, întrucât legăturile de schimb trebuie menţinute, canalele de comerţ vor fi păstrate deschise prin schimbarea de bunuri de prestigiu. Achiziţionarea bunurilor de prestigiu se constituie astfel într-o formă foarte importantă de stocare indirectă. Ea „cuprinde toate acele procese care transformă bunurile alimentare într-o formă alternativă mai stabilă, din care valoarea hranei poate fi ulterior recuperată" (O'Shea, 1981, p. 169). În consecinţă, când partenerii de schimb se confruntă cu lipsa unui bun de subzistenţă, vor trebui să se despartă de unele dintre bunurile lor de prestigiu, durabile, în schimbul acelui bun. După cum vom vedea în discuţia despre şeferii, acest proces pune bazele creşterii ierarhiei.

Procesele societale

Dată fiind persistenţa războiului în structurile tribale, rezultă că schimbul este o activitate potenţial periculoasă. Relaţiile paşnice trebuie asigurate în termenii procesului de schimb. Acesta este unul dintre motivele pentru care este dificil să facem o distincţie clară între procesele politice, economice şi sociale. Raportul economic, sau termenii comerţului, devine o acţiune diplomatică fără legătură cu legile cererii şi ofertei. Prin urmare, se poate considera că rata de schimb preia funcţiile unui tratat de pace şi s-a observat, de altfel, că atunci când au loc aceste întâlniri comerciale, există tendinţa de a răspunde exagerat. Ca atare, relaţiile intertribale sunt caracterizate de reciprocitate, comerţul având loc la adăpostul oferirii darurilor. Kula oferă o ilustrare folositoare a rolului important jucat de ceremoniile sociale în susţinerea relaţiilor economice, sociale şi politice (Persson, 1983). Procese precum kula sunt extrem de importante în situaţia unui trib, deoarece triburile nu sunt instituţii puternic centralizate şi ierarhizate, asemenea statului. În consecinţă, relaţiile sociale sunt foarte fluide atât în cadrul, cât şi între triburi.

Kula

Ceremonia kula are loc în jurul unui arhipelag de insule din Pacificul de Vest (vezi harta 7.1). Ceremonia implică schimbul a două tipuri de ornamente preţioase: coliere lungi realizate din cochilii roşii, care circulă în sensul acelor de ceasornic de jur-împrejurul insulelor, şi brăţări realizate din cochilii albe, care circulă în sens invers acelor de ceasornic. La fiecare doi ani, toţi membrii unui trib care participă la kula călătoresc în sensul acelor de ceasornic, în canoe, până la insula vecină. Toţi membrii expediţiei au un partener pe viaţă de la care vor primi un număr de brăţări pe parcursul kula, dar ea implică şi alţi parteneri, mai puţin permanenţi. Într-o expediţie în sens invers, partenerul va primi coliere. Un obiectiv central al kula este acela de a facilita comerţul. Este o ceremonie pacificatoare, săvârşită cu un potenţial inamic, în timp ce, simultan, triburile pot face troc, fără probleme, cu alte bunuri utilitare, ca o „chestiune secundară" (Fortune, 1932, pp. 208-209). Studii mai recente ale kula au sugerat că este un proces mult mai complex decât se credea iniţial (Leach şi Leach, 1983; Persson, 1983). De

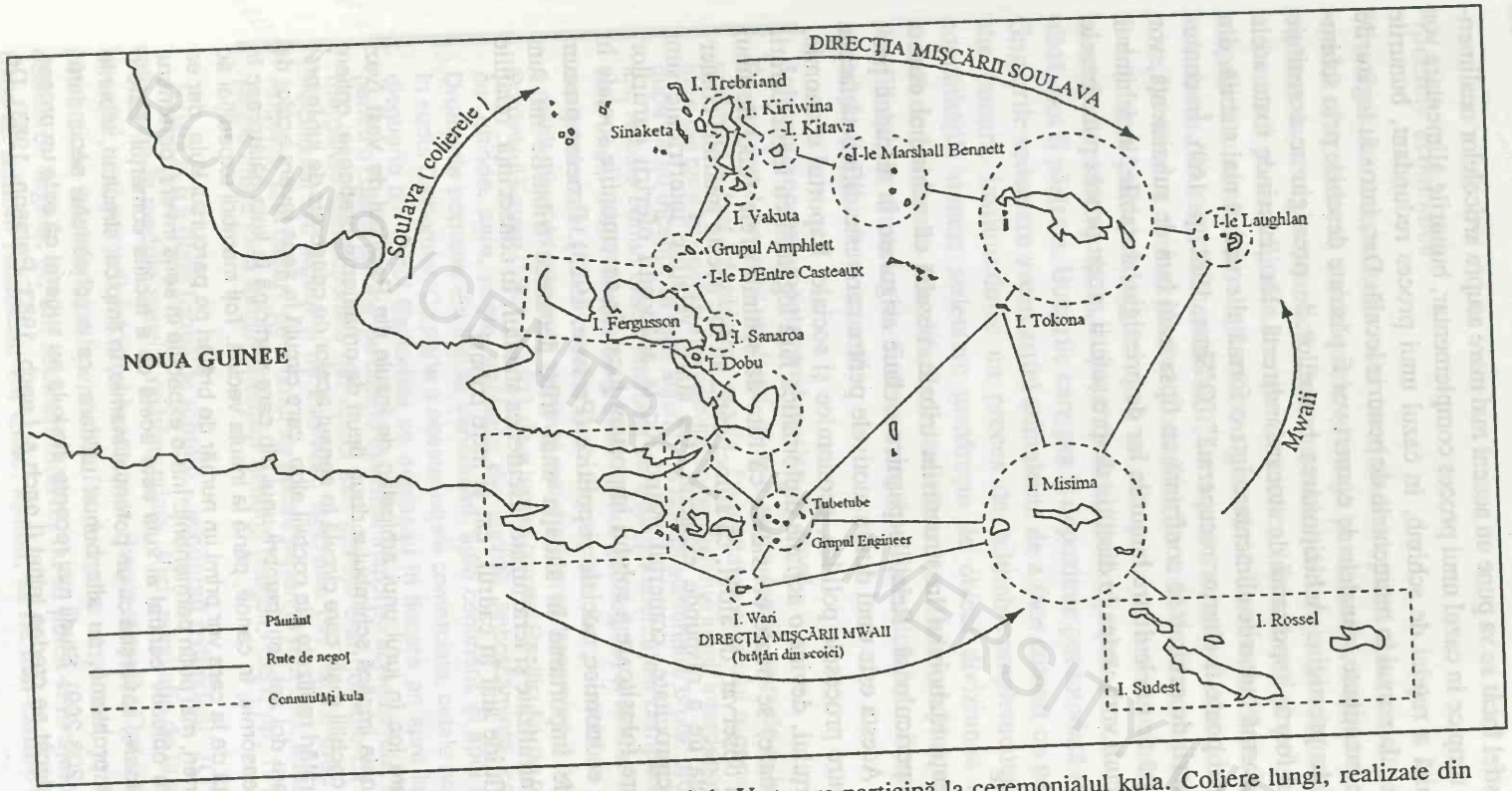

Notă: Harta identifică arhipelagul de insule din Pacificul de Vest care participă la ceremonialul kula. Coliere lungi, realizate din cochilii roșii, călătoresc în sens orar de-a lungul insulelor, iar brățările realizate din cochilii albe se mișcă într-o direcție antiorară. Cercurile punctate reprezintă comunitățile kula. Dreptunghiurile punctate reprezintă zonele indirect afectate de kula.

Sursa: Extras din Hodder, 1978.

Harta 7.1. *Insulele care participă la ceremonialul kula*

exemplu, trocul este „asociat prezenţei temporare a unei societăţi" reprezentate de kula (Hodges, 1988, p. 99; Hart, 1986). Kula încurajează clivajele transversale, care promovează stabilitatea în cadrul şi între triburi (Uberoi, 1962). Deoarece kula funcţionează pe baza principiului reciprocităţii generalizate, reciprocitatea fiind mereu amânată, există orizonturi considerabile pentru practici incisive sau *wabuwabu*. Într-adevăr, triburilor din afara cercului kula le displace procesul tocmai din acest motiv (Chowning, 1983). De exemplu, un individ cu o brăţară renumită poate primi un număr de coliere foarte valoroase de la parteneri diferiţi, fiecare dintre aceştia crezând că el va primi în schimb valoroasa brăţară. La expediţia în sens invers, numai unul dintre parteneri va primi brăţara. Animozitatea partenerilor dezamăgiţi nu este direcţionată spre cei care practică *wabuwabu*, ci spre membrii propriului trib, al căror prestigiu a sporit odată cu obţinerea brăţării. O comparaţie poate fi făcută cu rivalităţile care există în cadrul şi între echipele de cricket sau de fotbal din aceeaşi ligă, în care rivalităţile din cadrul echipelor sunt puse în umbră de cele dintre echipe. Ambele tipuri de rivalităţi trebuie combătute dacă situaţia persistă. Kula are rolul de a da asigurări că schimburile au loc paşnic, iar conflictele din cadrul şi dintre triburi sunt combătute.

Şeferiile

Procesele economice şi sociale asociate satelor tribale sunt strâns legate de procesele integrate ale cetelor de vânători-culegători întrucât ele se adresează vulnerabilităţii indivizilor într-un mediu potenţial ostil. Apariţia războiului este cea care face distincţia între aceste două tipuri de unităţi, iar noi am legat această dezvoltare de natura sedentară a satelor tribale. Însă procesele sistemice generate de şeferii ne îndepărtează şi mai mult de cele ale cetelor de vânători-culegători, deoarece nu numai că războiul este o trăsătură permanentă a sistemului, dar, asemenea schimbului economic, se preocupă şi de promovarea şi consolidarea ierarhiei.

Procesul politico-militar

În satele tribale, războiul a fost un fenomen mereu prezent, dar, din cauza naturii egalitariste a unităţilor, nu a fost o sursă de schimbare politică majoră. Ca urmare a dimensiunii mai mari şi resurselor mai numeroase ale şeferiilor, războiul este un proces mai semnificativ în sistemele preinternaţionale alcătuite din şeferii. Căpeteniile puteau singure să strângă o oaste de câteva sute de persoane, iar cu ajutorul aliaţilor, ele se aflau uneori în poziţia de a extinde oastea la câteva mii (Redmond, 1994, p. 46). În contrast cu incursiunile tribale, care urmăreau să rezolve disputele sau să sporească prestigiul membrilor oştirii în cadrul propriilor sate, scopul şeferiilor care intrau în război era de a extinde teritoriul şi puterea căpeteniei. Mediul politic al şeferiilor era, aşadar, foarte diferit de cel al satelor tribale. Deşi toate satele tribale erau potenţiale ţinte de atac, odată cu apariţia şeferiilor, satele au format o ierarhie, iar satul de la vârful ierarhiei, dominant, era cel mai vulnerabil în faţa unui atac. Spre deosebire de satele situate mai jos în ierarhie, care adesea nu erau apărate,

satul dominant era puternic apărat. Una dintre trăsăturile satului dominant într-o șeferie era acela că el putea absorbi uneori populația locală, începând să arate mai mult ca un oraș. Din același motiv, meșteșugurile, inițial descentralizate în întregul sistem de sate, devin mai concentrate în centrul șeferiei.

Întrucât șeferiile se formează rareori sau niciodată în stare de izolare, potențialul pentru extinderea controlului prin forță militară este deopotrivă limitat și instabil. Deși purtarea războiului este o trăsătură prevalentă a acestor sisteme preinternaționale, Earle (1991, p. 6) susține că adesea șeferiile se blochează efectiv unul pe celălalt, fiind dificil pentru ele să se extindă prin absorbirea zonelor învecinate. Dar șeferiile intensificau totuși competiția pentru putere și status atât din cadrul lor, cât și dintre ele. Facțiunile interne din satul dominant concurează la centru pentru putere, existând totodată și facțiuni care concurează pentru putere în satele subordonate. Acest facționalism din cadrul șeferiilor explică instabilitatea lor și le îngreunează căpeteniilor supreme consolidarea puterii sau utilizarea ei pentru a o extinde. De aceea, s-a convenit, în general, că numai forța militară nu poate explica în mod adecvat apariția șeferiilor sau dinamica sistemului rezultant. Este în schimb necesar să ne îndreptăm spre procesele economice și sociale funcționale din sistemele preinternaționale de șeferii.

Procesul economic

Apariția și consolidarea ierarhiei pot fi cel mai bine explicate în termenii proceselor economice ale sistemelor preinternaționale. Pare probabil ca schimbul de produse agricole rare și inegal distribuite să fi început cu mult înainte ca dezvoltarea agriculturii „să devină capabilă să furnizeze o proporție mare din rezervele de hrană" (Runnels și van Andel, 1988, p. 98). În satele tribale, aceste „recolte destinate vânzării" erau schimbate contra bunurilor de prestigiu, durabile (obiecte precum topoarele din piatră, bijuteriile din scoici și pietre prețioase, ca, de exemplu, lazulitul și carneolul), ce reprezentau o formă indirectă de stocare a hranei. Însă odată cu inovațiile agricole, aceste bunuri de prestigiu se puteau acumula diferențiat, astfel că, în acel moment, ele au fost mai clar identificate ca sursă de bogăție, precum și ca o formă de asigurare împotriva dezastrelor naturale. Mai mult decât atât, odată ce animalele au fost domesticite, în plus față de a oferi o soluție-tampon foarte eficientă împotriva pierderii recoltei (O'Shea, 1981, p. 169), ele au devenit și o importantă sursă independentă de avuție, după cum sugerează și relatarea din casetă despre Noua Guinee.

Agricultura și apariția stratificării sociale în Noua Guinee

Originile comunităților agricole din regiunile vestice înalte ale Noii Guinee au fost datate în urmă cu 9.000 de ani. Cultivarea pământului s-a concentrat timp de câteva mii de ani pe urechea de elefant (*taro*), un tubercul care crește în mediu umed. În condiții de climă uscată, o recoltă bună aduce între 4 și 5 tone la hectar, dar pe terenurile mlăștinoase, care au început să fie dragate cu 2.000 de ani în urmă, producția a crescut la aproape 13 tone la hectar. Creșterea a încurajat domesticirea porcilor, care

au devenit un valoros obiect de schimb, precum şi o sursă majoră de proteine. Însă, în urmă cu aproximativ 250 de ani, în Noua Guinee a fost introdus cartoful dulce. Acesta nu numai că aduce producţii mult mai mari decât urechea de elefant, dar conţinutul său nutritiv este superior, atât pentru porci, cât şi pentru oameni. Porcii sunt un obiect de schimb şi mai important. Feil a observat că, pe măsură ce a crescut producţia, „creditul social a fost stabilit prin expedierea de porci în afară, de-a lungul unor lungi lanţuri de schimb aflate în expansiune". Porcii au devenit „«moneda esenţială» pentru proliferarea tranzacţiilor" şi a politicii, iar competiţia a sporit pe măsură ce seria tranzacţiilor a crescut (Feil, 1987, p. 29). Aşadar, porcii au devenit o sursă majoră de avuţie şi putere.

Intensificarea agriculturii poate fi văzută ca o consecinţă neintenţionată a încercărilor iniţiale de a oferi o soluţie-tampon împotriva riscului şi nesiguranţei mediului, iar ulterior a încercărilor de a genera avuţie. Comerţul a fost procesul esenţial de care era nevoie pentru a atinge aceste scopuri, asemănătoare, dar în acelaşi timp foarte diferite. Totodată, intensificarea agriculturii a fost, la rândul său, sursa altor două consecinţe neintenţionate, care apoi au generat potenţialul formării şeferiilor. În primul rând, agricultura a permis creşterea mărimii satelor. În Noua Guinee, satele tribale egalitariste şi-au sporit dimensiunile în secolul al XIX-lea până la 1.500 de persoane (Roscoe, 1996). Iar în termenii istoriei lumii, agricultura a făcut posibilă înfiinţarea oraşelelor şi, în cele din urmă, a marilor oraşe. Dar o a doua şi foarte importantă consecinţă a intensificării agriculturii a fost promovarea distincţiilor de status şi rang social în cadrul şi între sate. Se pare că există un fel de buclă a feedbackului care leagă intensificarea agriculturii de achiziţia bogăţiei şi apariţia ierarhiei. Ceea ce demonstrează relatarea din casetă despre stratificarea din Noua Guinee este că agricultura nu este suficientă pentru a genera avuţie sau ierarhie – aceste atribute apar numai atunci când există o anumită expansiune în producţia de recolte destinate vânzării, precum şi de animale, bunuri care pot fi stocate şi comercializate.

Când un individ acumulează avuţie, poate să o folosească pentru a-şi face aliaţi, depăşind în acest fel facţionalismul şi începând procesul de stratificare şi centralizare, care în cele din urmă se poate încheia prin formarea statului. Pentru a-şi consolida poziţia, o nouă căpetenie va acţiona în vederea monopolizării sursei avuţiei sale, reglând fluxul de bunuri înspre şi dinspre sat. El se consacră pe sine ca un intermediar, reglând legăturile economice cu lumea exterioară. Această schimbare nu explică relaţiile ierarhice pe care un sat dominant le stabileşte cu vecinii săi, dar satele dominante vor fi, în general, localizate în apropierea unei resurse strategice. De exemplu, Raijgir, un sat dominant din nord-estul Indiei în mileniul al II-lea î.Hr. era foarte aproape de cele mai mari depozite de minereu de fier din India (Allchin, 1995, p. 82). Higham (1989, p. 234) susţine şi el că apariţia şeferiilor, în contextul Asiei de Sud-Est, poate fi legată de accesul la o resursă limitată. Accesul poate fi la „sare, cupru, cositor sau pământ fertil; controlul asupra unei poziţii strategice, precum o trecătoare sau un vad; sau, prin intermediul geografiei, un monopol asupra accesului la bunuri exotice de prestigiu precum mărgelele din sticlă, bijuteriile din fier sau agate". Dar indiferent de resursă, factorul critic a fost acela că el a generat avuţie prin intermediul comerţului. Uneori, o resursă poate fi suficient de importantă şi de răspândită încât să poată susţine câteva şeferii.

Sarea şi ascensiunea şi declinul şeferiilor în Austria

Sarea a jucat un rol semnificativ în înființarea de şeferii în Austria, în cursul primului mileniu î.Hr. Între anii 1000 şi 500 î.Hr., în Hallstatt au fost săpate puțuri miniere adânci, iar sarea a fost exportată la distanțe mari. Se presupune că, în timpul acestei epoci, căpeteniile tribale şi-au folosit controlul asupra resursei pentru a-şi consolida poziția şi pentru a fi consacrate drept şeferii. Cimitirele din zonă, contemporane minelor, conțin bijuterii prețioase şi piese din metal cu care se făcuse comerț pe o distanță de 500 km şi care erau îngropate alături de căpetenia locală. Aceste căpetenii şi-au pierdut puterea de influență după anul 500 î.Hr., în acelaşi moment în care ocnele din regiunea centrală a Europei au fost înlocuite de sarea obținută prin evaporare la soare pe coasta nord-vestică a Europei. Schimbarea direcției comerțului cu sare a fost atribuită mişcărilor la scară mare ale populației şi perturbării vechilor rute comerciale (Alexander, 1993, pp. 653-657).

Procesul societal

Întrucât înțelesul ierarhiei este încă relativ subtil şi legat mai mult de indivizi decât de instituții, şeferiile sunt unități extraordinar de fragile. În consecință, multe dintre procesele lor societale sunt menite să instituie şi să mențină ierarhia. Facțiunile rămân o trăsătură a satelor şeferiilor, astfel încât potențialul de scindare al satelor persistă, existând totodată posibilitatea ca satele să se supună unui nou sat sau unei alte şeferii. Întrucât puterea unei şeferii, asemenea puterii unui sat tribal, este în foarte mare măsură determinată de numărul de oameni pe care îl cuprinde, căpeteniile sunt foarte preocupate să prevină orice tendințe secesioniste. Facțiunile reprezintă o amenințare constantă la adresa puterii căpeteniei şi a coerenței unității. Din acelaşi motiv, căpeteniile sunt întotdeauna dornice să atragă noi persoane şi sate în efortul de a menține sau de a spori puterea şeferiei. Nu este deci surprinzător că se bazau pe o paletă largă de strategii în efortul de a menține şi de a cultiva coeziunea societală. Căpetenia ştia că sprijinul de care se bucura putea fi oricând subminat de vreun aspirant, care i-ar putea uzurpa puterea prin cultivarea unor legături cu facțiunile disidente din cadrul diferitelor sate ale şeferiei (Spencer, 1991).

După cum am văzut, căpeteniile se bazau pe procesele economice şi politice pentru a-şi păstra poziția. Pe frontul politic, unde satul dominant era puternic apărat, restul satelor din şeferie erau lăsate fără apărare. Strategia nu numai că accentua statutul căpeteniei supreme, dar silea satele rămase fără apărare să se îndrepte către centru pentru a obține protecție în cazul unui atac. Pe frontul economic, căpetenia supremă aspira să monopolizeze resursele de subzistență – un motiv în plus pentru a proteja centrul (Wesson, 1999). Această strategie nu numai că îi permitea căpeteniei să-şi asume responsabilitatea redistribuirii resurselor, dar îi oferea totodată controlul asupra lor în caz de sărbătoare, o adevărată instituție socială folosită pentru a beneficia de sprijin. Datorită sistemului centralizat de stocare, o căpetenie trebuia să se comporte ca un intermediar în relațiile comerciale cu lumea exterioară.

Contactul social cu exteriorul era absolut necesar pentru menținerea puterii căpeteniilor. El a fost cel care îi plasa deasupra semenilor. Într-o primă instanță, le-a

oferit un monopol asupra accesului la bunurile de prestigiu care, prin definiţie, nu puteau fi obţinute decât din lumea exterioară. Controlul lor asupra acelor bunuri a servit două scopuri importante. În primul rând, bunurile de prestigiu puteau fi transmise în jos pe lanţul ierarhic în schimbul tributului, consolidându-se astfel relaţiile de putere de la toate nivelele. Dar pe măsură ce bunurile de prestigiu circulau local, ele îşi pierdeau valoarea ca sursă de status, subminând astfel rolul lor secund, acela de a diferenţia căpeteniile pe baza accesului lor la bunurile de prestigiu. Pentru a domoli presiunea facţiunilor interne, bunurile erau în cele din urmă introduse în circulaţia generală, creându-se o cerere permanentă de bunuri noi şi exclusiviste. Ea explică, aşadar, diversele motive de pe artefactele de prestigiu, precum şi introducerea de noi articole în circuitele de schimb, ca, de exemplu, pumnalele de cupru şi mărgelele din chihlimbar, în cazul şeferiilor europene. Dată fiind natura acestui proces, nu este surprinzător să constatăm că produse inedite, precum ceramica fină asociată culturii Glockenbecher sau pumnalele de cupru bogat decorate, erau schimbate sau imitate de-a lungul reţelelor comerciale, generând astfel un anumit grad de comunalitate culturală în zonele în care existau aceste reţele comerciale. Căpeteniile aveau în comun cererea şi dorinţa de a avea acces la bunuri de prestigiu, care le reflecta existenţa unui stil internaţional. Importanţa acestor bunuri era un numitor comun al căpeteniilor, iar în acelaşi timp le separa de supuşii lor.

Necesitatea căpeteniilor de a se distanţa de supuşi este o trăsătură general valabilă a şeferiilor. Căpeteniile doreau să le inspire supuşilor un sentiment de respect prin acele bunuri rare la care nu mai avea nimeni acces. Ca atare, rolul transferului bunurilor rare nu mai era acela de a menţine legăturile dintre cete, ci acela de a contribui la consolidarea puterii unei elite emergente. În societăţile tradiţionale, de la membrii unei elite se aşteaptă să fie „familiarizaţi cu resursele ezoterice", iar distanţa parcursă de un bun joacă un rol important în transformarea lui într-unul rar (Helms, 1988, p. 263). Nu numai posesia bunurilor aduse din „lumi misterioase" şi îndepărtate era semnificativă. De la căpetenii se aştepta să aibă cunoştinţe despre bunuri şi locurile lor de origine. Renfrew susţine că „este în firea lucrurilor ca numai cei care călătoresc să se poată întoarce ca adevăraţi purtători de cunoştinţe şi de bunuri rare" (Renfrew, 1993, p. 9). Odată cu apariţia şeferiilor, bunurile nu erau întotdeauna transmise, ci mai curând procurate de elite ca un mecanism de validare a autorităţii şi statutului lor. Se recunoaşte din ce în ce mai mult că acest control asupra distanţei poate juca un rol important în înfiinţarea şi menţinerea ierarhiei. În sistemele alcătuite din sate tribale, ca în cazul cetelor de vânători-culegători, volumul produselor rare scade proporţional cu distanţa faţă de sursa lor. Dar, după cum ilustrează studiile efectuate asupra chihlimbarului – un important bun de prestigiu –, odată cu dezvoltarea ierarhiei, aceste bunuri încep să se găsească în cantităţi considerabile la distanţe semnificative faţă de sursa lor (Beck şi Shennan, 1991).

Căpeteniile intenţionau totodată să-şi impresioneze supuşii prin asocierea cu forţele supranaturale şi cunoştinţele deosebite. În consecinţă, şeferiile nu numai că sunt asociate cu tipare ale aşezării ierarhizate, ci şi cu monumente elaborate, precum

mormintele tip încăpere şi masivele centre ceremoniale, ca, de exemplu, *henge*-urile din Anglia şi Irlanda. Odată cu înfiinţarea unei reţele din ce în ce mai vaste de contacte între căpetenii, nu numai că s-au dezvoltat trăsăturile culturale comune, dar prototipurile de monumente realizate într-o regiune erau apoi copiate şi construite la dimensiuni mai mari sau într-o formă mai complexă (Bradley, 1993). Astfel de activităţi competitive sunt un produs al lumii ierarhice a şeferiilor, în care căpeteniile trebuiau să se străduiască permanent să-şi afirme superioritatea asupra aspiranţilor la poziţiile lor din cadrul şeferiei, dar şi asupra altor căpetenii, din afară. Supravieţuirea depindea nu numai de procesele politice şi economice, ci şi de capacitatea de a monopoliza legăturile societale cu lumea exterioară, un proces care a ajutat la internaţionalizarea sistemului prin adâncirea ierarhiilor interne.

4. Structura

Trecerea de la cetele de vânători-culegători la triburi şi şeferii începe să dezvăluie unele dintre dificultăţile cu care ne-am confruntat în capitolul anterior în aplicarea conceptelor structurale la cetele de vânători-culegători. Pe măsură ce unităţile devin mai mari, mai stabile şi mai complexe, din mai mult sau mai puţin diferenţiata organizare şi interacţiune socială a cetelor încep să apară elemente ale diferenţierii sectoriale. Colonizarea şi stocarea hranei dau naştere atât războiului, cât şi comerţului. Comerţul stimulează diferenţierea socială într-o ierarhie politică recognoscibilă, care, la rândul ei, stimulează comerţul cu bunuri de prestigiu. Unităţile mai mari, beneficiind de stocuri de hrană, devin independente în termenii cerinţelor reproductive, cât şi ai celor de hrană, astfel încât putem începe să distingem entităţi asemănătoare mai curând statelor decât cetelor de vânători-culegători, chiar dacă instabile încă din punctul de vedere al construcţiei. Deşi aceste evoluţii au stimulat o creştere în anvergura, volumul şi diversitatea comerţului, ar reprezenta o distorsionare grosolană să vorbim despre structuri de piaţă chiar şi în cazul celor mai dezvoltate sisteme preinternaţionale. Deşi unele aspecte ale comerţului deveneau mai distincte, exista încă o legătură puternică între schimb şi relaţiile sociale din interiorul şi dintre aceste unităţi. Depozitarea hranei şi poziţia monopolizantă a căpeteniei ar putea fi interpretate ca un precursor al economiilor centralizate, dar din nou riscăm să cădem în anacronism.

Ceva mai clară şi care merită, aşadar, să fie discutată este aparenta orientare către îndeplinirea condiţiilor structurii într-un sens neorealist, politico-militar. Sistemele de sate tribale, şi chiar în mai mare măsură sistemele de şeferii, prezintă multe dintre calităţile necesare structurii neorealiste. Unităţile devin distincte şi autonome, iar relaţiile dintre ele pot fi considerate anarhice. Intră în război una cu cealaltă şi, în consecinţă, trăiesc într-o stare de insecuritate şi frică permanentă, motiv pentru care sunt necesare măsuri defensive tot mai elaborate. Ca urmare, se poate susţine că aceste sisteme preinternaţionale târzii sunt structurate într-un sens neorealist?

Probabil că nu. Ceea ce constatăm, în schimb, este că ele pun sub semnul întrebării supoziţiile neorealiste, atât despre felul în care iau naştere sistemele internaţionale, cât şi despre natura unităţilor necesare formării sistemelor internaţionale structurate politic.

În opinia lui Waltz, unităţile apar în stare de izolare şi devin constrânse de forţe structurale numai când încep să intre în legătură. Dar relatarea prezentată aici ne arată că nu acesta este modul în care se dezvoltă sistemele preinternaţionale. Cetele de vânători-culegători, satele tribale şi şeferiile au depins întotdeauna, pentru a supravieţui – deşi, din diferite motive –, de participarea la un sistem social mai larg. Nici o clipă unităţile nu s-au dezvoltat şi nu au funcţionat izolat una faţă de alta. Dacă acceptăm totuşi argumentul lui Waltz că, odată ce unităţile încep să intre în legătură, sunt constrânse de forţe structurale, rezultă că unităţile au fost dintotdeauna constrânse de structura anarhică a sistemelor în care funcţionau. Şi atunci apar trei întrebări: 1. ce tip de interacţiune este echivalentă cu „intrarea lor în legătură unele cu altele"? ; 2. sunt aceste sisteme anarhice? ; şi 3. natura constrângerilor structurale se schimbă în funcţie de natura unităţii dominante?

Referitor la prima întrebare, întrucât neorealismul pare să presupună interacţiuni politico-militare, sistemele cetelor de vânători-culegători probabil că nu intră în această categorie, deoarece au prea puţine elemente care ar putea fi identificate drept război sau politică. Sistemele tribale ar putea să fie catalogate astfel, iar sistemele de şeferii par să se încadreze. Răspunsul la a doua întrebare este similar. Sistemele cetelor de vânători-culegători nu sunt structurate anarhic în sens neorealist deoarece unităţile nu sunt independente. Membrii unităţii sunt orietaţi către exterior, iar această orientare este esenţială pentru supravieţuirea lor. Satele tribale păstrează o parte din orientarea către exterior a cetelor de vânători-culegători, dar, fiind stabile, au şi o structură anarhică. Şeferiile devin mai independente şi teritoriale, astfel încât nu pare exagerat să considerăm anarhice sistemele de şeferii.

Referitor la cea de-a treia întrebare, s-ar părea că într-adevăr constrângerile structurale variază în funcţie de natura unităţii dominante. Analiza noastră din acest capitol sugerează că, în privinţa sistemelor preinternaţionale de sate tribale şi şeferii se pot spune lucruri mult mai complexe şi mai interesante despre structură, prin comparaţie cu prezentarea ultrasimplificată a lui Waltz. Odată cu apariţia triburilor sedentare, efectele structurii politico-militare devin mult mai puternice. Unităţile sedentare sunt mai vulnerabile în faţa atacului decât cele mobile, iar acest sentiment al vulnerabilităţii reprezintă o constrângere structurală care accelerează nucleaţia. Odată cu formarea satelor, sunt puse în funcţiune elementele de bază ale unei structuri politice anarhice. Dar concepţia lui Waltz despre structura politică nu funcţionează, întrucât, deşi unităţile sunt dispuse anarhic, nu există încă o structură de putere. Unităţile tribale sunt prea descentralizate pentru a genera mare lucru în materie de caracteristici de putere ale unităţii. Structura lor internă egalitaristă atestă faptul că nu sunt organizate pentru a declanşa atacuri concertate una asupra alteia. Dacă satele sunt în pericol de a fi atacate, acesta provine de la facţiunile din alte sate, şi nu de la acel sat. Ca atare, satele mai mari nu sunt în mod necesar atacatori mai

puternici, deşi pot fi capabile să se apere. Din acest motiv, satele tribale egalitariste sunt mai curând defensive decât ofensive. Ele nu sunt unităţi autosuficiente şi, asemenea cetelor de vânători-culegători, sunt constrânse să stabilească legături economice şi sociale cu alte sate tribale pentru a-şi asigura supravieţuirea.

O analiză a şeferiilor dezvăluie că nici aici concepţia lui Waltz despre constrângerile structurale nu este valabilă. O şeferie este alcătuită din sate slab unite între ele, astfel că este dificil de spus dacă satul sau şeferia reprezintă unitatea fundamentală (o problemă pe care o vom relua atunci când vom discuta despre imperii, în partea a III-a). Dacă luăm şeferia ca unitate de bază, atunci se poate spune că unităţile din sistem sunt „unităţi asemenea", prezentând semne clare ale diferenţierii structurale şi funcţionale în cadrul unităţii, deoarece numai satul dominant este apărat, iar căpetenia îşi exercită puterea/autoritatea asupra celor aflaţi la conducerea satelor subordonate. Totuşi, aceste unităţi sunt foarte fragile, iar localizarea puterii se schimbă constant, pe măsură ce satele (mai ales cele de la periferia şeferiei) şi indivizii îşi schimbă loialităţile. Astfel că, deşi şeferiile pot părea la prima vedere că se încadrează în modelul neorealist, fragilitatea lor ca unităţi înseamnă că nu îi îndeplinesc cerinţele. Şeferiile sunt în mare măsură creaţia conducătorilor, al căror statut este mai curând obţinut decât atribuit. Cu alte cuvinte, le lipsesc nişte instituţii suficient de stabile pentru a le oferi un grad mai mare de permanentizare sau mai multă putere ca unităţi în sistemele internaţionale. Din acest motiv, presiunile structurale nu pot funcţiona aşa cum le preconizează neorealiştii, deoarece unitatea poate la fel de bine să se dezintegreze sau să se adapteze. Întrucât unităţile sunt efemere, forţele structurale nu pot acţiona la fel ca în cazul unităţilor mai dezvoltate instituţional şi, ca atare, mai puternice.

Un alt aspect este legat de structura societală. În capitolul 6 am susţinut că sistemele cetelor de vânători-culegători erau asemănătoare unei „societăţi mondiale" prin sistemele lor comune de credinţă şi identitate. Creând unităţi autonome şi sporind barierele lingvistice, trecerea de la cetele de vânători-culegători la satele tribale a erodat această societate mondială. Totuşi, putem considera unele dintre progresele sistemelor de şeferii drept precursori fie ai unei societăţi mondiale la nivelul elitelor, fie ai unei societăţi internaţionale în care elitele conducătoare împărtăşesc elemente de cultură, limbă şi un drept exclusiv de contact reciproc care se aseamănă oarecum cu diplomaţia.

Concluzie

Sperăm că aceste două capitole au dat un răspuns acelor cititori care la început erau sceptici în ceea ce priveşte utilitatea identificării în preistorie a conceptului de sisteme internaţionale, cu tot ceea ce înseamnă bagaj teoretic. Probabil că scepticii s-au mirat atât de validitatea metodologică de a plasa conceptele moderne atât de departe de contextul formării lor istorice, cât şi de scopul adăugării unei porţiuni atât de mari a preistoriei, cu toate dezbaterile sale arheologice şi antropologice, în cadrul unui subiect deja plin de conţinut al RI.

Este clar că multe dintre conceptele noastre nu se potrivesc cu referinţele empirice ale preistoriei. Există însă două avantaje ale aplicării conceptelor RI preistoriei. Primul este acela că încercarea ne permite să spunem o istorie plauzibilă a precursorilor sistemelor internaţionale. Pe măsură ce se evoluează de la cetele de vânători-culegători la triburi şi şeferii, identificăm tot mai multe elemente care fie se potrivesc, fie sunt analoage viabile ale conceptelor noastre. Există o evoluţie clară spre entităţi mai asemănătoare statelor şi comportamente mai asemănătoare sistemului internaţional. Într-o anumită măsură, putem prezenta condiţiile în baza cărora s-au dezvoltat sistemele internaţionale şi, odată ce gradul de potrivire cu instrumentele noastre creşte, putem trasa o graniţă destul de fermă între sistemele preinternaţionale şi sistemele internaţionale întregi. Metodologia ne oferă deci rezultate folositoare, iar istoria pe care o relevă este absolut necesară pentru a înţelege modul cum s-au format sistemele internaţionale. Nu au apărut *de novo*, în momentul în care unităţile au început să intre în contact.

Al doilea avantaj este acela că, luând în considerare datele despre preistorie în termenii conceptelor RI expuse, multe presupuneri majore din cadrul teoriei RI rămân ascunse. Când cineva foloseşte teoria RI asupra sistemelor internaţionale moderne, este foarte uşor să scape din vedere faptul că teoriile îşi au rădăcinile în istoria modernă, iar această legătură aduce cu sine o mulţime de presupuneri. Analizând forţele care acţionau în preistorie, trebuie să ne întrebăm ce tipuri de interacţiuni şi ce tipuri de unităţi sunt necesare pentru a forma sistemele internaţionale. Preistoria dezvăluie diferenţa enormă dintre unităţile din sistem, dacă acestea sunt mobile sau fixe. Demonstrează dificultatea de conceptualizare în termenii RI a

unităţilor care nu sunt structurate ierarhic şi ale căror activităţi sunt, prin urmare, lipsite de diferenţiere sectorială. Demonstrează de asemenea că teoria RI presupune unităţi solide şi durabile, în sensul că dispun de instituţii capabile să se reproducă atât pe ele, cât şi unităţile. În lipsa unor astfel de instituţii, după cum am arătat în discuţia despre şeferii, unităţile sunt prea efemere pentru a răspunde presiunilor structurale.

Preistoria ne mai arată cum marea parte a teoriei RI, în special neorealismul şi neoliberalismul, se bazează pe presupunerea că unităţile politice pot fi considerate ca având un înăuntru (intern) şi un în afară (extern). Această presupunere este predominantă în literatura de sociologie istorică, ce pleacă de la premisa că statele pot fi considerate un „container al puterii" sau „o cuşcă de fier". Dar distincţia intern/extern nu are prea multă semnificaţie în contextul cetelor de vânători-culegători, deoarece fiecare ceată formează o parte intrinsecă a unui peisaj totemic interdependent mult mai mare şi mai înalt. Toate acestea sunt mai puţin adevărate în cazul triburilor, deoarece, în ciuda legăturilor cu satele învecinate, o dilemă incipientă a securităţii îi încurajează pe indivizi să caute protecţie în cadrul propriului sat. Cu toate acestea, instituţiile asemănătoare kulei demonstrează că satele nu sunt unităţi politice autonome care pot fi structurate fără nici un dubiu ca având un înăuntru şi un în afară. Acelaşi lucru se poate spune şi despre satele din cadrul şeferiilor, deşi dimensiunea intern/extern începe să fie mai ferm subliniată în cazul satelor dominante. Dar configuraţia intern/extern este mai puţin fermă în cazul satelor periferice.

Deoarece teoria RI presupune că unităţile sunt fixe din punct de vedere teritorial, sunt structurate ierarhic (diferenţiate structural şi funcţional), că au instituţii solide şi durabile, că au un înăuntru şi un în afară şi că se angajează în activităţi diferenţiate sectorial, cum ar fi diplomaţia, războiul şi comerţul, nu este surprinzător că RI au avut atâtea probleme în ce priveşte statele slabe care au intrat în cadrul sistemului internaţional odată cu decolonizarea. Dar pentru că sunt menţinute pe loc de tipare stricte în ceea ce priveşte recunoaşterea şi susţinerea internaţională, multe dintre ele (gândiţi-vă la Afganistan, Tadjikistan, Somalia, Liberia, Sierra Leone, Congo etc.) pot fi considerate şeferii.

Acestea fiind zise, cititorii nu trebuie să uite recomandările făcute în introducerea la această parte, referitoare la ultrasimplificarea preistoriei prin structurarea în trei unităţi, cetele de vânători-culegători, triburile şi şeferiile. Este important să evitaţi a înţelege prin aceasta o istorie a evoluţiei care nu mai admite nici o replică, ce decurge de la o etapă la alta, pentru a ajunge, în cele din urmă, la state şi sisteme internaţionale. Realitatea este că cetele de vânători-culegători şi satele de triburi au continuat să existe în multe părţi ale lumii până în timpurile moderne. Numai în unele regiuni s-a produs tranziţia de la cete la satele tribale sedentare şi numai în câteva dintre aceste regiuni s-a evoluat la şeferii. Trebuiau îndeplinite nişte condiţii cu adevărat speciale pentru ca cetele de vânători-culegători să se aşeze în sate tribale, iar acestea să devină şeferii. La nivelul planetei, această evoluţie s-a produs în nenumărate moduri, iar ele sunt importante pentru analiza pe care o vom face în

partea a III-a, referitoare la sistemele internaţionale din lumea antică şi clasică. Diferite tipuri de şeferii au dat naştere la diferite tipuri de state. În Mesopotamia, de exemplu, primele oraşe-state au fost rezultatul puternicei rivalităţi dintre şeferiile foarte structurate ierarhic, cu populaţii concentrate în oraşele în curs de apariţie. În astfel de sisteme de oraşe-state, cum au fost cele din Sumer, Grecia sau Mezoamerica, urbanizarea era foarte mare (până la 80%), iar puterea era localizată în oraşe. În China, Egipt şi în Anzi, precursorii primelor state au fost şeferii mai puţin structurate ierarhic, iar rezultatul s-a reflectat în state cu o urbanizare relativ scăzută şi oraşe mici. În aceste şeferii, oraşele erau mai curând creaţii administrative şi ceremoniale ale statului decât centre de putere independente (Trigger, 1993, pp. 1-26).

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

3 APARIȚIA ȘI INTERCONECTAREA MULTIPLELOR SISTEME INTERNAȚIONALE ÎN LUMEA ANTICĂ ȘI CLASICĂ

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

3

APARIȚIA ȘI INTERCONECTAREA
MULTIPLELOR SISTEME
INTERNAȚIONALE ÎN LUMEA ANTICĂ
ȘI CLASICĂ

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Capitolele din această secţiune se referă la tranziţia de la sistemele preinternaţionale la cele internaţionale întregi. Vom analiza apariţia, consolidarea şi evoluţia primei generaţii de sisteme internaţionale reale: „reale" în sensul că împărtăşesc suficiente trăsături cu sistemele internaţionale moderne pentru a fi considerate şi ele membre al aceleiaşi clase generale de fenomene. Un mod de a înţelege această transformare îl regăsim în termenii distincţiei făcute de Walker (1993) între „intern/extern", introdusă în capitolul 4. În lumea preinternaţională descrisă în partea a II-a nu era posibil să facem diferenţa între intern şi internaţional. Unităţile erau în mare parte prea mici, prea interdependente şi cu o structură internă insuficient ierarhizată pentru a genera domenii politice „interne" şi „externe", deşi şeferiile au început în mod clar să facă acest lucru. Dar odată cu formarea oraşelor-state şi a imperiilor, unităţile au devenite suficient de mari şi de complexe pentru a putea consolida o construcţie politică intern/extern. Momentul în care apare o asemenea construcţie intern/extern este şi momentul în care iau naştere adevăratele sisteme internaţionale.

După cum am arătat în partea a II-a, primele sisteme internaţionale nu s-au materializat acolo unde nu mai existase nimic înainte, ci au apărut în zone unde productivitatea şi comerţul sistemelor preinternaţionale s-au dezvoltat pe deplin, iar populaţia atinsese o dimensiune şi o concentrare suficient de mari pentru a permite apariţia noilor tipuri de unităţi, oraşele-state şi imperiile. Cu alte cuvinte, primele sisteme internaţionale îşi au originea în sistemele preinternaţionale. Odată înfiinţat, acest prim tip de sistem internaţional a avut o viaţă foarte lungă, de aproape cinci milenii, de la apariţia civilizaţiei sumeriene şi până la crearea unui sistem economic mondial de către statele naţionale europene în secolul al XVI-lea. În acea perioadă au apărut câteva versiuni ale acestui tip de sistem în diferite zone şi momente, unele existând simultan.

Nu putem relata în detaliu această evoluţie. Pe parcursul celor cinci milenii au apărut şi au dispărut oameni, culturi, religii şi imperii; sute de oraşe au fost înfiinţate, unele pentru a prospera, iar altele pentru a decădea; mii de bătălii au fost câştigate şi pierdute. Din fericire, setul nostru de instrumente teoretice ne permite să simplificăm această epopee. El ne dezvăluie că, la baza tuturor complexităţilor,

există un set manevrabil de teme care surprind dezvoltarea şi consolidarea sistemelor internaţionale pe parcursul întregii epoci antice şi clasice. Deşi ea ocupă majoritatea istoriei umane consemnate, în termenii sistemelor internaţionale marea ei parte poate fi considerată ca o variaţie neîncetată a unui tipar de bază. Prezentarea acestui tipar şi caracterizarea diferitelor sisteme internaţionale de primă generaţie care au evoluat în cadrul lui constituie scopul următoarelor patru capitole.

Principalele lui elemente pot fi rezumate după cum urmează:

- Cristalizarea a două noi tipuri de unităţi în zonele mai dezvoltate şi mai populate ale sistemelor preinternaţionale: oraşele-state şi imperiile sedentare; şi a două noi tipuri de unităţi în mai puţin populatele şi dezvoltatele regiuni deşertice şi de stepă ale Afro-Eurasiei: triburile şi imperiile nomade.
- Dăinuirea triburilor sedentare şi a cetelor de vânători-culegători în sistemele preinternaţionale şi sporirea contactelor dintre sistemele internaţionale şi cele preinternaţionale.
- Creşterea capacităţii de interacţiune în sistemele internaţionale, ce apar dintr-o serie de evoluţii tehnologice, cele mai importante fiind roata, drumurile, corăbiile, domesticirea şi creşterea animalelor pentru tractat, transport şi călărit.
- Creşterea capacităţii de interacţiune în sistemele internaţionale, ce apar dintr-un set de evoluţii sociale, cele mai notabile fiind multilingvismul şi limbile comune, scrierea, religiile „universale", banii şi sistemele de credit, diasporele comerciale şi formele rudimentare de diplomaţie.
- Intensificarea comerţului în sistemele internaţionale, cu urmări concrete pentru multe sisteme preinternaţionale, ca rezultat al populaţiilor mai mari, al producţiei şi cererii mai diversificate şi al capacităţii de interacţiune îmbunătăţite.
- Expansiunea continuă a sistemelor internaţionale în teritoriile ocupate de sistemele preinternaţionale (vezi harta 8.1).

Elementele care disting sistemele internaţionale de cele preinternaţionale nu trebuie să fie toate prezentate în fiecare caz. De exemplu, incaşii s-au descurcat fără scriere, nici una dintre civilizaţiile din cele două Americi nu a descoperit roata, iar roata a dispărut în mare măsură din Orientul Mijlociu în timpul Imperiului Roman, când cămila a devenit principalul mijloc de transport, în condiţiile în care multe alte mijloace şi drumuri ieşiseră din uz (Bulliet, 1990).

Localizarea triburilor şi imperiilor nomade mai curând în cadrul sistemelor internaţionale decât al celor preinternaţionale poate părea greşită la prima vedere. Desigur, toate civilizaţiile eurasiatice i-au privit pe nomazi drept barbari care duceau un mod de viaţă străin şi necivilizat. Se considera că nomazii se năpusteau asemenea lăcustelor asupra comunităţilor civilizate, mult prea adesea nimicindu-le – o forţă străină care invada periodic şi impredictibil sectoarele dezvoltate ale globului unde se consacraseră sisteme internaţionale. Dar o astfel de afirmaţie nu spune că nomazii au apărut relativ târziu în istoria lumii. Supravieţuirea lor depindea de accesul la vehicule cu roţi, de domesticirea animalelor, precum caii şi cămilele, şi de continua interacţiune cu comunităţile sedentare, care le furnizau o paletă largă de bunuri

vitale. Desigur, nomazii pot fi descrişi ca un stadiu final în dezvoltarea sistemelor preinternaţionale. Structurile sociale ale triburilor şi imperiilor lor erau asemănătoare celor ale triburilor sedentare şi ale şeferiilor discutate în partea a II-a, ceea ce le plasează la graniţa construcţiei intern/extern. Dar pentru că au apărut spontan în Eurasia, într-un moment relativ târziu în istoria lumii, la cel puţin două milenii după formarea primelor sisteme internaţionale, credem că are mai mult sens din punct de vedere analitic să le considerăm o caracteristică a sistemelor internaţionale aflate în proces de dezvoltare. Dependenţa lor economică de comunităţile ce funcţionau în cadrul sistemelor internaţionale consacrate îi leagă fără putinţă de tăgadă de aceste sisteme, iar provocarea pe care o reprezentau pentru civilizaţiile agrare stabile le oferă un rol major în construcţia intern/extern a majorităţii sistemelor internaţionale antice şi clasice.

Toate aceste sisteme internaţionale timpurii erau cuprinse într-un cadru similar, care le limita capacitatea de a se extinde sau de a se dezvolta dincolo de un anumit punct. Ca atare, în ciuda perioadei de timp implicate şi a numărului şi diversităţii sistemelor internaţionale, se manifestă totuşi o trăsătură constantă a întregii epoci. După cum se exprimă Hodgson (1993, p. 127), civilizaţiile agrare au fost conservatoare, în sensul că „principalul obiect al tuturor instituţiilor era mai curând prezervarea a ceea ce fusese obţinut decât dezvoltarea a ceva nou". Afirmând aceasta, nu înseamnă că subscriem erorilor „orientaliste" despre decădere şi stagnare în civilizaţiile neoccidentale. După cum vom vedea, au existat progrese majore în această epocă, unele dintre ele fiind deosebit de semnificative. A existat îndeosebi o tendinţă generală a sistemelor economice şi internaţionale întregi de a se extinde, astfel încât pe parcursul acestei epoci au absorbit şi înlocuit constant sistemele preinternaţionale în cea mai mare parte a planetei. Totuşi, sistemele internaţionale din această epocă au fost constrânse de limitele tehnologice ale capacităţii de interacţiune.

Revoluţiile majore din transporturi şi comunicaţii, vitale pentru apariţia primelor sisteme internaţionale – calul (şi, mai târziu, cămila), carul şi corăbiile –, le-au plafonat dezvoltarea. Toate aceste elemente au suferit procese permanente de îmbunătăţire pe parcursul epocii. Dar, până la apariţia navelor cu vele în secolul al XV-lea, nu au existat transformări cu adevărat fundamentale ale vitezei, anvergurii sau portanţei tehnologiilor de transport. Timp de aproape 5.000 de ani, limitele capacităţii umane de a face schimb de bunuri, informaţii sau de a purta războaie în alte teritorii erau stabilite de viteza, anvergura şi portanţa cailor, cămilelor şi a corăbiilor de lemn. Unele inovaţii au avut o importanţă deosebită: roţile mai uşoare, caii mai puternici, scările, cunoaşterea direcţiei vântului. De asemenea, tehnologiile sociale au dus la îmbunătăţirea celor fizice, cum s-a întâmplat în cazul sistemului de poştă cu cai, pentru a duce informaţia rapid în vastele imperii. Dar nici îmbunătăţirile tehnologiilor fizice, nici sprijinul acordat de cele sociale nu au putut depăşi constrângerile logistice din prima generaţie de sisteme internaţionale, cu unităţile care le alcătuiau. Asemănarea izbitoare a modelelor ce uneau sistemele internaţionale din epoca antică şi clasică este determinată de două constante:

1. limitele unui anumit set de tehnologii de transport şi comunicaţii; şi
2. dominaţia aceluiaşi set de unităţi politico-militaro-economice (oraşele-state, imperiile şi triburile barbare).

Cele patru capitole din această secţiune acoperă ascensiunea şi dezvoltarea sistemelor internaţionale de primă generaţie în timpul epocii antice şi clasice. Capitolul 8 analizează noile unităţi care au generat primele sisteme internaţionale întregi, apoi capitolele 9, 10 şi 11 analizează pe rând capacitatea de interacţiune, procesele şi structurile acestor sisteme internaţionale. Capitolele dezvăluie apariţia, expansiunea şi interconectarea permanentă a sistemelor internaţionale, precum şi micşorarea simultană a sistemelor preinternaţionale pe măsură ce au fost invadate. Deşi istoria Europei medievale se încadrează în perioada de timp acoperită de aceste patru capitole (circa 3500 î.Hr.-1500 d.Hr.), rezervăm analiza sa pentru partea a IV-a, unde va servi drept cadru apariţiei statului modern în Europa.

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 8

Noile unități: oraşele-state, imperiile şi barbarii ca actori principali ai lumii antice şi clasice

Acest capitol analizează principalele unităţi ale sistemelor internaţionale antice şi clasice. Ele se găsesc în centrul şi la periferia civilizaţiilor lumii care s-au extins neîntrerupt, pe parcursul celor cinci milenii, examinate în partea a III-a (vezi harta 8.1). Apariţia noilor tipuri de unităţi, mai mari şi mai complexe decât cetele de vânători-culegători, triburile şi şeferiile care au dominat sistemele preinternaţionale, constituie unul dintre cei doi factori principali care diferenţiază epoca antică şi clasică de ceea ce a existat înainte. Aceste unităţi erau capabile să genereze o structură intern/extern, ceea ce nu se poate spune şi despre unităţile sistemelor preinternaţionale. Prima secţiune analizează istoriile înlănţuite ale oraşelor-state şi imperiilor, unităţile din centrul lumii antice şi clasice. Secţiunea a doua examinează ceea ce s-a întâmplat cu triburile şi imperiile nomade care s-au format ulterior, la periferia nou apărutelor sisteme internaţionale din Afro-Eurasia. După cum vom arăta în capitolele ulterioare, existenţa acestor unităţi foarte mobile nu numai că a reprezentat o ameninţare comună pentru statele sedentare din Eurasia, dar a contribuit totodată la unificarea lor într-un mod specific, neîntâlnit în cele două Americi, unde nu s-au format triburi şi imperii nomade.

1. Oraşele-state şi imperiile

Unul dintre principalii factori ai apariţiei sistemelor internaţionale a fost dezvoltarea unor noi tipuri de unităţi, care aveau o natură politico-militară mai specifică decât triburile de vânători-culegători, satele şi micile oraşe neolitice care le-au precedat. Triburile erau perfect capabile să se ocupe de problemele organizaţionale asociate începuturilor agriculturii. Dar într-una dintre cele mai importante etape din dezvoltarea socială a omenirii, relaţiile de rudenie au fost în cele din urmă depăşite printr-un

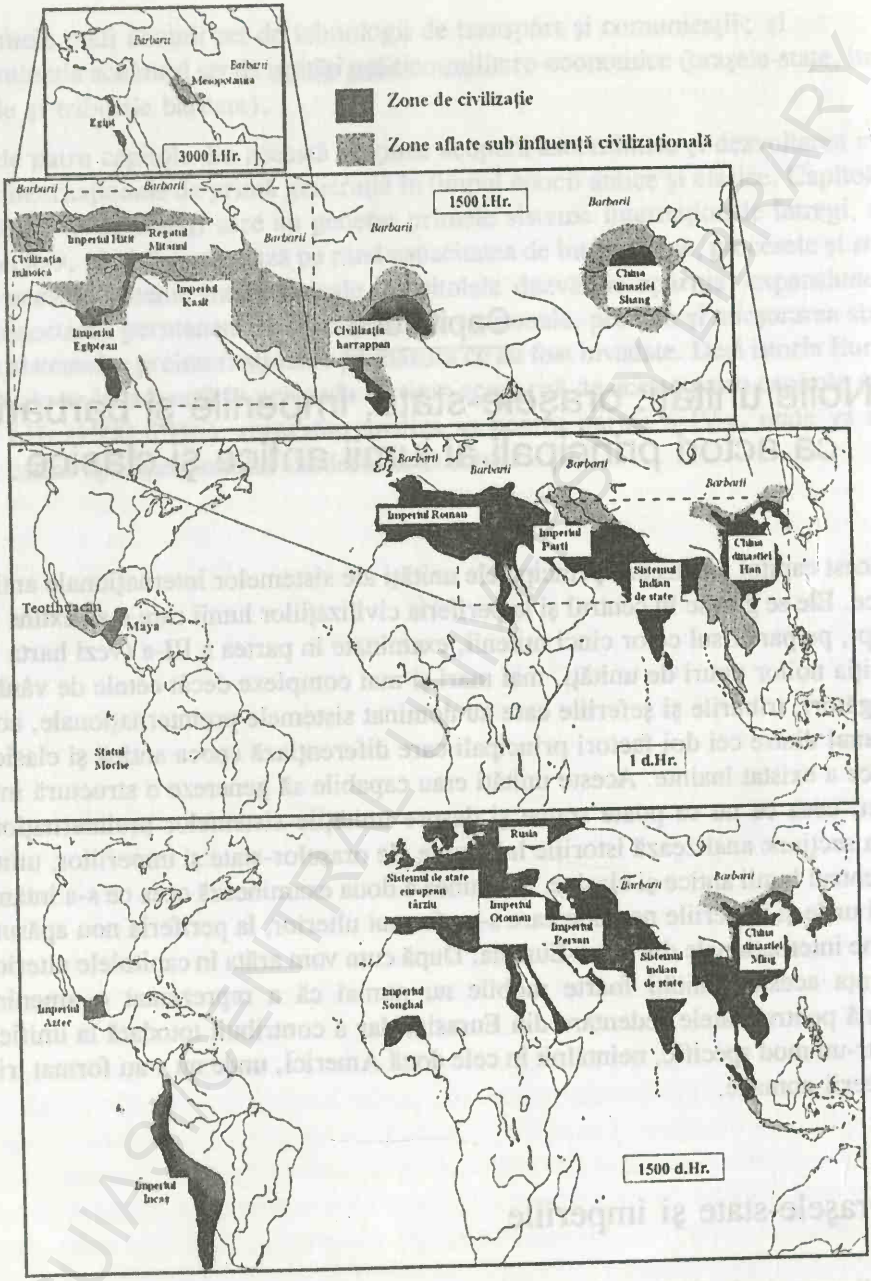

Notă: Hărţile reprezintă patru imagini temporale ce arată răspândirea civilizaţiei pretutindeni pe glob pe parcursul unei perioade de 5.000 de ani. Iniţial, se formează pungi de civilizaţie în arena globală a sistemelor preinternaţionale. Dar civilizaţiile şi sistemele internaţionale asociate lor s-au extins continuu pe seama sistemelor preinternaţionale.

Harta 8.1. *Răspândirea civilizaţiei: 3000 î.Hr., 1500 î.Hr., 1 d.Hr., 1500 d.Hr.*

proces de urbanizare. Odată cu aceasta, modul descentralizat de organizare sociopolitică bazat pe rudenie care dominase istoria umanităţii a făcut loc unei forme mai centralizate, şi anume statul.

După cum remarcă McNeill (1991, pp. 30-31), „rudenia, cea mai veche structură a societăţii umane, a ajuns să fie suplimentată şi apoi înlocuită de un nou principiu al coeziunii sociale: simpla apropiere". Odată cu apariţia oraşelor-state, tot mai mulţi oameni au ajuns să trăiască în proximitate, identificându-se atât cu oraşul în care locuiau, cât şi cu grupul cu care erau înrudiţi. Rudenia a rămas un principiu puternic la multe nivele ale societăţii, îndeosebi în practicile ereditare ale majorităţii elitelor conducătoare şi în ceea ce priveşte importanţa legăturilor de sânge cu negustorii care organizau comerţul pe distanţe lungi, dar nu mai stabilea limitele dimensiunii şi complexităţii generale a organizării sociopolitice.

Urbanizarea a dat naştere marilor oraşe, care, la rândul lor, au dus la apariţia oraşelor-state şi imperiilor. Acestea erau mai mari, mai concentrate şi mai diferenţiate decât orice alt tip de unitate care le-a precedat. Structurile lor interne (în special instrumentele diferite de guvernare), comportamentul lor (mai ales preocuparea pentru securitate şi putere), precum şi modul de a relaţiona atât una cu alta, cât şi cu popoarele tribale (îndeosebi recurgerea la război şi diplomaţie) le identifică în mod clar drept tipuri incipiente de stat. Tilly (1990, pp. 1-2) defineşte statele drept „organizaţii ce exercită coerciţie, dar care sunt diferite de gospodării şi grupurile de rudenie şi care, din unele puncte de vedere, beneficiază de o prioritate clară asupra tuturor celorlalte organizaţii din interiorul unor teritorii însemnate". Statele urmăresc, în general, autonomia politică (adică dreptul la autoguvernare) şi, de obicei, sunt capabile şi dispuse să intre în război pentru a obţine sau a apăra acest ţel. Apariţia oraşelor-state şi a imperiilor ca primele tipuri de stat se corelează cu primele sisteme internaţionale. După cum vom demonstra mai târziu (capitolul 12), apariţia unor noi tipuri de stat, cu atribute interne şi externe diferite, este asociată cu transformările majore din natura sistemelor internaţionale.

Istoria Sumerului relatează cum au apărut primele oraşe-state şi cum au generat primele imperii.

Sumerul

Apariţia, în Sumer, a primului sistem internaţional întreg prezintă multe dintre elementele care au marcat emergenţa sistemelor internaţionale ulterioare la distanţe atât de mari precum China şi Mezoamerica. Sumerul se găsea în sudul Mesopotamiei, între Tigru şi Eufrat, şi cuprindea regiunea sudică a Sumerului, care avea propria limbă, şi cea accadiană din nord, o regiune vorbitoare de limbă semită (Roaf, 1990, p. 82). Puterea politică s-a deplasat de la sud spre nord în mileniile al IV-lea şi al III-lea î.Hr., iar până în anul 1800 î.Hr., limba sumeriană devenise deja o limbă moartă. Însă termenul *sumerian* este acum folosit pentru a descrie întreaga regiune şi civilizaţia asociată ei (Crawford, 1991, pp. 11-20) (vezi harta 8.2).

Agricultura a apărut în această regiune în preajma anului 4000 î.Hr., dar era dificilă, întrucât, deşi pământul era fertil, precipitaţiile erau puţine. Iniţial, agricultorii lucrau pe malurile râurilor, dar odată cu dezvoltarea sistemelor de irigaţii, cultivarea pământului s-a extins, permiţând expansiunea populaţiei. Odată cu ea, comunităţile agricole au devenit

dependente de menţinerea unor sisteme de irigaţii şi alimentare din ce în ce mai complexe. Dacă nu se produceau inundaţiile anuale sau erau distruse îndiguirile, producţia era perturbată, iar în acest caz rezervele de hrană depindeau de stocurile existente. Până în anul 3000 î.Hr., de când datează prima atestare scrisă, este clar că se înfiinţaseră deja de mult timp reţele complexe de irigaţii şi sisteme de depozitare. Structuri sociale şi diviziuni ale muncii mult mai elaborate s-au dezvoltat în tandem cu expansiunea populaţiei şi sarcina din ce în ce mai complexă de a menţine rezerva de hrană. Managementul centralizat al producţiei de hrană nu a fost singura trăsătură distinctivă a sumerienilor. De timpuriu, ei au înfiinţat centre religioase care ofereau un punct central pentru pelerinaje. Sumerienii dădeau mai multă importanţă zeilor decât alte popoare ale vremii. O posibilă explicaţie este dependenţa sumerienilor de irigaţii şi vulnerabilitatea lor excesivă faţă de capriciile naturii, precum inundaţiile şi seceta, care se considera că erau controlate de zei (Roberts, 1993, pp. 42-43). Dar mitologia sumeriană a stabilit o legătură mult mai directă cu zeii. Potrivit acestei mitologii, omenirea a fost creată pentru a servi nevoilor zeilor, eşecul atrăgând pedepse cumplite: oamenii erau efectiv sclavii zeilor (Maisels, 1993). Ei produceau hrană pentru zei şi le construiau temple din ce în ce mai generoase. Preoţii conduceau templele, iar meşteşugarii le construiau şi le înfrumuseţau. Evoluţiile culturale de acest tip au fost posibile numai atunci când surplusul agricol era suficient de mare.

Comunităţile care s-au dezvoltat în Sumer erau diferite de alte sate neolitice. În locul câmpurilor mici, cultivate de fermieri, pământul irigat de sumerieni era împărţit în zone vaste, care erau stăpânite de zei şi administrate de preoţi. Agricultorii trăiau în aşezări concentrate în jurul templului, care reprezenta gospodăria pământească a zeului oraşului. Teritoriul nu mai era reglementat prin rudenie, ci prin instituţii centralizate, amplasate în oraş. Crone (1980, p. 60) susţine că ar trebui să identificăm apariţia oraşului-stat în această etapă. Deşi preoţii erau responsabili de gestionarea multor aspecte ale oraşului-stat şi în particular a sistemului de irigaţii, exista totodată şi o structură politică separată, care iniţial era puternic egalitaristă. Luarea deciziilor politice se desfăşura în cadrul unei adunări alcătuite din toţi bărbaţii oraşului (Roberts, 1993, p. 45).

Statele-oraşe emergente înfiinţate de sumerieni au rămas instituţii foarte instabile şi nesigure. Dezastrele naturale reprezentau o ameninţare constantă la adresa rezervei de hrană. Dar pe măsură ce avuţia obţinută din surplusul agricol şi comerţ a început să se acumuleze în oraşele-state, ele au devenit şi mai vulnerabile în faţa atacurilor păstorilor nomazi de la sud şi vest, în timp ce membrii triburilor montane de la nord şi est au ajuns să le privească ca pe surse bogate de câştig (Roaf, 199, pp. 108, 117). A existat, de asemenea, un conflict din ce în ce mai mare între oraşele învecinate, care adesea se găseau destul de aproape unul de altul. De exemplu, Umma se afla la numai 30 km de Girşu, un oraş din cadrul oraşului-stat Lagaş. Mărturiile scrise ne arată că au existat lupte permanente pentru pământul care le separa (Roaf, 1990, p. 82). În anul 3000 î.Hr., existau în jur de 30 de oraşe mari în Sumer, iar războiul interurban era ceva obişnuit (Maisels, 1993). Din acest punct de vedere, nu este lipsit de realism să privim oraşele-state sumeriene ca un sistem internaţional matur, deşi la scară mică. Drept răspuns la necesităţile purtării războiului atât cu triburile locale, cât şi cu oraşele învecinate, sumerienii, care pretindeau că reprezintă zeul oraşului, uzurpau puterea adunărilor, se proclamau regi şi preluau responsabilitatea de a asigura supravieţuirea oraşelor-state. Această luptă internă dintre forţele democratice şi autocrate urma să fie o trăsătură recurentă în istoria lor.

Întrucât oraşele-state sumeriene concurau între ele, principalele două mecanisme de sporire a securităţii erau construirea de ziduri împotriva cotropitorilor şi încheierea de pacte menite să submineze autonomia oraşelor-state învecinate. Cu alte cuvinte,

oraşele-state au iniţiat procese de construire a imperiilor şi tehnici de diplomaţie încă de timpuriu. Primele imperii înfiinţate în Sumer au fost instabile. Însă primul imperiu încununat de succes, care a reuşit să unifice toate oraşele-state, a fost înfiinţat de Sargon din Akkad între anii 2334 şi 2193 î.Hr. (Roaf, 1990, p. 96). Sargon a fugit din oraşul-stat Kiş şi a constituit la Argade o nouă capitală administrativă, nu un oraş-stat. Acesta a fost un pas important în trecerea la o nouă formă teritorială de control (Crawford, 1991, p. 25; Hammond, 1972, p. 50). Dar deşi imperiul lui Sargon a implementat o idee politică cu adevărat revoluţionară în regiune, în următorii 600 de ani puterea a fluctuat între triburile periferice, oraşele-state şi tinerele imperii. McNeill (1963; 1991, pp. 51-58) a argumentat că, în această perioadă, nesiguranţa şi instabilitatea au exercitat o presiune constantă pentru o mai mare centralizare politică. Odată cu înfiinţarea Imperiului Babilonian de către Hammurabi, în anul 1700 î.Hr., elementele esenţiale ale stabilităţii imperiale îşi făcuseră în sfârşit apariţia şi era posibilă menţinerea autorităţii centralizate şi seculare în teritorii foarte extinse, pe perioade lungi de timp.

McNeill (1963, 1991) identifică patru caracteristici-cheie în constituirea imperiilor stabile. Primul a fost existenţa unei ideologii neprovinciale care putea ajuta la consolidarea imperiului ca entitate coerentă. Încercările iniţiale ale sumerienilor de a constitui un imperiu stabil au eşuat deoarece fiecare oraş-stat era condus de un zeu diferit. Ca atare, era dificil ca un singur oraş-stat să exercite o autoritate legitimă asupra afacerilor interne ale celorlalte. Mitologia sumeriană recunoştea totuşi existenţa unui singur zeu, aflat deasupra celorlalţi şi care avea dreptul să arbitreze între ei. Oraşul acestui zeu putea astfel să exercite o autoritate hegemonică legitimă asupra celorlalte oraşe-state sumeriene (Watson, 1992, pp. 24-29). Babilonienii au folosit această mitologie, dar pentru propriile scopuri. Babilonienii au pretins că zeul lor Marduk îi învinsese pe ceilalţi zei şi domnea asupra lor. Astfel, dreptul împăratului babilonian de a-şi extinde controlul asupra oraşelor-state sumeriene şi chiar mai departe avea la temelie fundaţii ideologice stabile. Ca împărat cu drepturi depline, Hammurabi putea reglementa activităţile interne ale comunităţilor politice aflate sub controlul său. Acest lucru era important întrucât îi permitea să reglementeze drepturile asupra apei în întregul bazin hidrografic al Tigrului şi Eufratului.

Tentativelor timpurii de imperiu le lipseau structurile administrative şi militare necesare pentru a menţine stabilitatea într-o zonă vastă. Cea de-a doua caracteristică importantă, funcţională în vremea lui Hammurabi, a fost o birocraţie efectivă şi o armată profesionistă. Judecătorii regali, colectorii de taxe şi comandanţii de garnizoană erau strategic amplasaţi pe teritoriul imperiului. Dovezile istorice arată că Hammurabi a supravegheat îndeaproape activitatea acestor funcţionari. Cea de-a treia trăsătură-cheie a imperiului a fost constituită de progresele tehnicilor administrative. Pentru a menţine controlul asupra administratorilor, dispersaţi în teritoriu, era necesar să se recurgă la comunicarea prin scris. Scrisul era necesar pentru a înregistra termenii şi condiţiile acordurilor la care se ajungea în interiorul imperiului. Originile scrisului se regăsesc în registrele ţinute pentru bunurile livrate depozitelor templelor din oraşele-state sumeriene şi pare verosimil ca evoluţia scrisului să fie strâns legată de nevoile administrative ale imperiului. Cea din urmă evoluţie a fost crearea unei clase de negustori care facilitau distribuţia bunurilor atât în interiorul, cât şi în exteriorul imperiului.

Civilizaţia sumeriană a creat o succesiune lungă de imperii, toate împărtăşind aceleaşi rădăcini culturale. Ultimele eflorescenţe ale acestei civilizaţii au fost Imperiile Asirian şi Babilonian din prima jumătate a mileniului I î.Hr. În urma cuceririi persane din anul 539 î.Hr., acea cultură, împreună cu scrierea sa cuneiformă specifică, a început să pălească şi până în cel de-al doilea secol d.Hr. fusese complet eclipsată de culturile persană, greacă şi altele (Yoffee şi Cowgill, 1991, pp. 44-68; Crawford, 1991, p. 173).

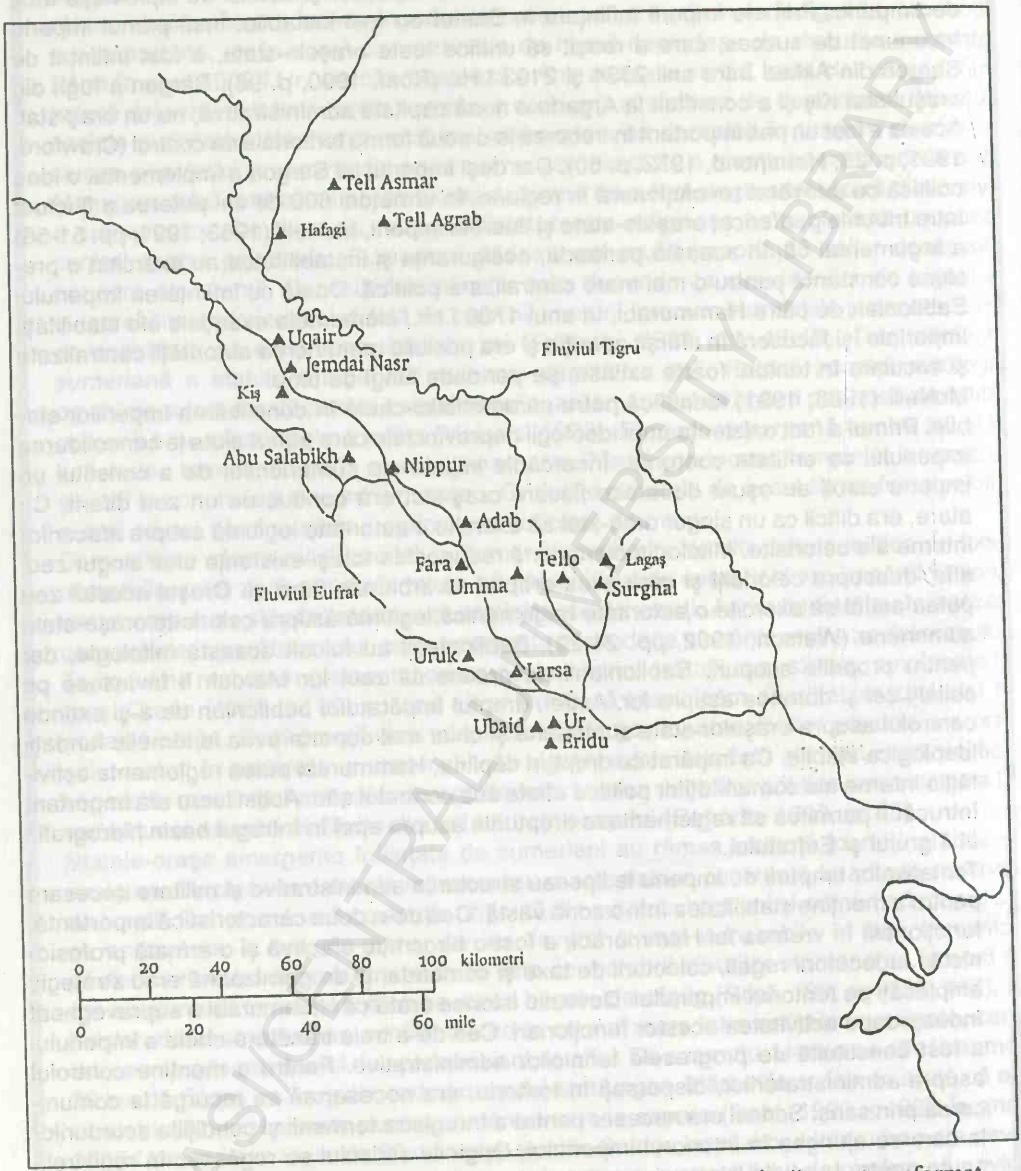

Notă: Începând din anul 3500 î.Hr., aşezările din câmpia sumeriană s-au transformat în oraşe-state extrem de competitive, dar care au format o civilizaţie comună datorită credinţelor lor culturale împărtăşite.

Sursa: Extras din Crawford, 1991.

Harta 8.2. *Oraşele din câmpia sumeriană*

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITY LIBRARY

Oraşele-state

Oraşele-state sumeriene au fost în cele din urmă copleşite de apariţia imperiilor. În decursul istoriei lumii, aceasta a fost soarta tuturor oraşelor-state, dar ele au reuşit să supravieţuiască drept actori importanţi pe scena mondială, câteva dintre ele dăinuind chiar până în ziua de astăzi. Spre deosebire de cete şi triburi, oraşele-state nu au fost împinse la periferia sistemului internaţional de apariţia unităţilor mai mari. Pe parcursul celor cinci milenii ale epocii antice şi clasice, oraşele-state au fost o trăsătură comună a peisajului politic. Persistenţa lor într-o epocă dominată de imperii se explică prin rolul de unitate politică fundamentală în epocă (Fagan, 1993, p. 233; Yoffee şi Cowgill, 1991, pp. 33-37). În cel mai rău caz, oraşul-stat includea un oraş şi teritoriul agricol din interior care îl susţinea, împreună formând o unitate politico-teritorială capabilă să-şi impună guvernarea şi să pretindă autonomie. Oraşele-state sumeriene timpurii aveau probabil populaţii de 10.000-20.000 de persoane şi zone de control de 10-30 km în diametru (Mann, 1986, pp. 89-98), deşi acestea s-au transformat în unităţi mai mari. Bairoch (1987, p. 26) estimează că, în anul 2800 î.Hr., oraşul Ur acoperea 40 de hectare, avea o populaţie de 24.000 de locuitori, iar statul în ansamblu (oraşul plus teritoriul rural) avea o populaţie de 500.000 de locuitori.

Oraşele-state puteau exista ca unităţi autonome, dar puteau constitui şi elementele de bază din care erau formate unităţile mai mari. Deşi erau adesea autonome din punct de vedere politic, oraşele-state nu au existat izolat. Forma lor tipică a fost o zonă de civilizaţie şi un sistem internaţional, cuprinzând un grup de oraşe-state (Yoffee şi Cowgill, 1991, p. 36; Mann, 1986, capitolul 3). Exemple de astfel de sisteme de oraşe-state includ: Sumer, în prima jumătate a mileniului al III-lea î.Hr., care acoperea o mică parte din teritoriul Irakului modern; cultura harappan (circa 2500-1500 î.Hr.), care ocupa o parte din Pakistanul modern; sistemul de pe valea Gangelui dintre secolele al VII-lea şi al IV-lea î.Hr., care ocupa o parte din nordul Indiei; şi civilizaţia maiaşă din primul mileniu d.Hr., care ocupa peninsula Yucatan din sudul Mexicului. Cele mai cunoscute sisteme de oraşe-state sunt cele ale Greciei clasice (Wight 1977, capitolele 2-3; Watson, 1992, capitolele 5-6) şi Italiei Renascentiste (Watson, 1992, capitolul 14). Cele mai puţin cunoscute sunt centrele urbane din Africa. În preajma anului 1500 î.Hr., de exemplu, Benin, în Africa de Vest, avea o populaţie de 60.000-70.000 de persoane, iar în regiune existau cel puţin alte zece oraşe (Bairoch, 1988, p. 58; Connah, 1987).

După cum sugerează istoria Sumerului, era ceva obişnuit ca sistemele de oraşe-state să intre frecvent în război. Istorisirea lui Tucidide despre războaiele dintre oraşele-state greceşti încă este clasică în RI, iar poveşti similare pot fi relatate despre sistemele de oraşe-state maiaşe şi italiene. Acest obicei le-a sporit priceperea în lupta împotriva străinilor, motiv pentru care oraşele-state puteau uneori să lupte cu succes împotriva imperiilor, aşa cum o demonstrează renumita apărare a Greciei împotriva perşilor, începând cu anul 490 î.Hr. (Trigger, 1993, pp. 11-12). Dar la fel de des războaiele nimicitoare le slăbeau, aducându-le prăbuşirea (o explicaţie a dispariţiei

maiaşilor) sau să fie cucerite (soarta finală a Greciei şi Italiei). Oraşele-state puteau fi colonişti prolifici şi promotori ai civilizaţiei urbane. În mileniul I î.Hr., oraşele-state greceşti şi feniciene au înfiinţat zeci de cópii ale lor de jur-împrejurul coastelor Mării Mediterane şi Mării Negre. Colonia feniciană Cartagina a devenit un centru imperial în toată puterea cuvântului, iar oraşe greceşti precum Siracusa, în Sicilia, rivalizau cu cele mai mari oraşe-state din Grecia. Oraşele greceşti de la Marea Neagră au devenit o importantă zonă de frontieră între popoarele urbane şi cele nomade, proiectându-şi influenţa culturală şi economică în centrul Eurasiei (Ascherson, 1996). Un proces asemănător a avut loc în Europa medievală târzie, când cultura „latină" s-a extins în Europa Centrală şi de Nord-Est, întemeindu-se noi orăşele şi oraşe pe măsura extinderii (Bartlett, 1994).

Sistemele de oraşe-state puteau furniza o bază pentru constituirea de imperii, o metodă uzuală fiind aceea în care un puternic oraş-stat se transforma în imperiu prin preluarea controlului asupra altor oraşe-state. Atena, Babilonia, Cartagina, Delhi, Ninive, Roma, Tenochtitlan şi Ur sunt printre cele mai cunoscute oraşe-state cărora le-a reuşit acest truc. Când imperiile se destrămau, proces care în cele din urmă le afecta pe toate, unele după câţiva ani, altele după mai multe secole, ele reveneau, în general, la statutul de oraşe-state, ceea ce însemna că, atunci când controlul imperial înceta, el nu periclita civilizaţia. Puterea se fragmenta pur şi simplu înapoi la nivelul de oraş-stat şi mici regate (Fagan, 1993, p. 178). Civilizaţia era pusă în pericol numai atunci când oraşele însele dispăreau, iar organizarea socială revenea la statutul de sat, aşa cum s-a întâmplat cu sistemele de oraşe-state ale maiaşilor şi ale civilizaţiei harappan (Yoffee şi Cowgill, 1991, pp. 69-101, 273). Acesta era un caz rar; într-adevăr, Bairoch (1988, pp. 34-35) argumentează că „stabilitatea reţelelor urbane" reprezintă o „constantă" în istoria oraşelor. Prăbuşirea era de obicei determinată de unul sau mai mulţi dintre cei trei factori principali: schimbările de mediu care subminau producţia de hrană; jafurile tribale; şi/sau năruirea comerţului.

Mai puţin obişnuită era constituirea de ligi ale oraşelor-state care au apărut la momente diferite în lumea clasică şi antică. Bairoch (1988, pp. 29-30), de exemplu, remarcă similarităţile dintre modul în care se înrudeau oraşele-state feniciene Byblos, Acra, Arvad, Beirut, Ugarit, Sidon şi Tyr şi diferitele legături formate între oraşele europene medievale din Italia, Germania şi Olanda. Existau totodată ligi stabilite între unele dintre oraşele-state mai puţin puternice din Grecia. De exemplu, Liga Aheeană, alcătuită din oraşele-state din Golful Corintului, avea un general ales anual care era responsabil de politica externă a ligii (Hammond, 1972). Dar cea mai semnificativă şi durabilă ligă a fost Liga Hanseatică, o adevărată forţă până în secolul al XII-lea, care a unit în cele din urmă între 70 şi 80 de oraşe mari, dar nesuverane, şi aproximativ 100 de orăşele din Europa de Nord şi de Est (Braudel, 1985, pp. 101-106). Deşi ligii îi lipsea orice tip de aparat guvernamental, în afară de o adunare generală care la început se întrunea anual şi apoi din ce în ce mai neregulat, liga putea purta război, putea institui blocade şi, după cum notează Scammell (1981, p. 54), se putea comporta „cu statele suverane în termeni mai mult decât de egalitate". Pentru un timp, asemenea ligi au devenit o caracteristică a

peisajului politic al Europei medievale târzii, dar ele nu au putut concura împotriva statelor moderne emergente (Spruyt, 1994a, 1994b).

S-a dezbătut mult timp motivul apariţiei oraşelor-state, dar nu a fost acceptată nici o teorie generală (Mann, 1986, capitolul 2). În prezent, s-a convenit că, în general, oraşele-state au fost un produs al unei evoluţii istorice foarte îndelungate, şi nu al unei singure cauze. Nu se contestă că sistemele de oraşe-state au apărut independent în câteva zone, însă la momente diferite. De asemenea, nu se contestă că formarea oraşelor-state este asociată cu formarea civilizaţiilor, întregi grupuri de astfel de state împărtăşind elemente ale unei culturi înalte, comune (limbă, religie, scriere etc.) şi dezvoltând structuri de clasă stratificate (preoţi, negustori, meşteşugari, soldaţi etc.) în baza unei diviziuni a muncii din ce în ce mai complexe (Fagan, 1993, pp. 167-168; Mann, 1986, capitolul 3). Destul de comună era, de exemplu, dezvoltarea cunoştinţelor în astronomie (asociată deseori cu templele). Observarea stelelor permitea măsurarea timpului şi poziţionarea cu acurateţe în succesiunea anotimpurilor. Asemenea cunoştinţe erau extreme de importante în societăţile dependente de cunoaşterea momentului în care era cel mai bine să înceapă însămânţarea. McNeill (1979, p. v) argumentează că civilizaţiile sunt „societăţi neobişnuit de mari, ce împletesc vieţile a milioane de oameni într-un stil de viaţă vast, dar coerent peste sute sau chiar mii de kilometri şi pentru perioade de timp foarte lungi în comparaţie cu durata vieţii umane". Roberts (1993, p. 32) susţine că civilizaţiile se disting de culturile precivilizaţionale în termenii dimensiunii şi complexităţii mult mai mari. Oraşele-state sumeriene sunt considerate începutul civilizaţiei. Religia lor comună furniza un cadru general, astfel încât, deşi exista o competiţie între oraşe, locuitorii lor se distingeau clar de popoarele barbare care îi înconjurau. În lumea antică şi clasică, popoarele trasau hotarele dintre civilizat şi barbar mai clar decât cele dintre oraşele-state din cadrul unei zone de civilizaţie. Acest model este consecvent indiferent dacă analizăm Sumerul antic sau Grecia, China ori Roma clasică sau Europa modernă.

Soarta oraşelor-state a fost când mai bună, când mai potrivnică pe parcursul epocii antice şi clasice. Uneori, ele au prosperat ca sisteme de oraşe-state, ca în perioada de început a Sumerului, Greciei clasice, civilizaţiei maiaşe şi Europei medievale. În alte perioade, ele şi-au pierdut independenţa în faţa puterii imperiale. Oraşele-state au fost generatoare de avuţie şi putere, trăsătură ce a rămas remarcabilă în Europa medievală în perioada premergătoare formării statelor naţionale (Chirot, 1985; Braudel, 1985).

Imperiile

Doyle (1986, p. 19) defineşte imperiile drept „relaţii de control politic impuse de unele societăţi asupra suveranităţii efective a altor societăţi politice". Nu toată lumea este mulţumită de această definiţie (Wæver, 1996, pp. 222-226), de aceea este important să nu subestimăm legitimitatea adesea prezentată de imperii şi să le considerăm ca fiind mai mult decât simple impuneri coercitive. În timpul epocii

antice şi clasice, imperiile agrare erau forma dominantă, fiind alcătuite în mod obişnuit dintr-un oraş-centru care exercita diferite grade de control administrativ şi militar asupra vecinilor săi. În unele cazuri (Egipt, China, incaşii), imperiile s-au ridicat dintr-un oraş cu un nivel mai mic de urbanizare, şi nu dintr-un oraş-stat dominant. În asemenea cazuri, imperiile au generat oraşele, nu invers, iar monumentele şi centrele administrative puteau fi ridicate separat de oraşe. Unii analişti le consideră un fel de formă politică (Trigger, 1993, p. 8; Maisels, 1990). În fazele lor expansioniste, imperiile înfiinţau adesea oraşe noi, aşa cum s-a întâmplat cu grecii în timpul expansiunii elene în Orientul Mijlociu, unul din rezultatele căreia a fost Alexandria (Walbank, 1993, p. 43). Imperiile agrare, fie ele bazate pe oraşe-state sau nu, îşi aveau centrele în zone cu o populaţie densă şi o producţie agricolă mare, iar deseori aveau drept coloană vertebrală o rută principală de transport, de obicei un râu/fluviu navigabil (Eufrat/Tigru, Nil, Indus, Gange, Râul Galben). Un stimulent major pentru constituirea de imperii era dorinţa de a controla şi impozita rutele comerciale. Apariţia oraşelor a stimulat comerţul, creând centre de avuţie, producţie şi cerere. De exemplu, sumerienii trebuiau să importe piatră, lemn şi metal şi puteau oferi în schimb hrană, textile şi bunuri de lux. Controlul imperial era de obicei benefic pentru comerţ, întrucât oferea protecţie şi stimula cererea şi producţia de bunuri. La rândul lor, veniturile din taxele pe comerţ (precum şi prada obţinută în urma cuceririlor) susţineau expresia monumentală şi puterea militară a imperiului. Acestea erau extractive, dar ofereau în schimb servicii importante: securitatea rutelor comerciale şi a rezervei de hrană; protecţie împotriva invadatorilor barbari; bunuri publice (drumuri, temple, monedă, drepturi de proprietate, promovarea de limbi comune – *linguae francae*), măsuri standard pentru greutăţi, dimensiuni şi valori); şi ajutor militar în bunuri şi servicii (Watson, 1992, p. 37).

Deşi imperiul agrar era forma cel mai des întâlnită, nu era singura. Imperiile tribale se ridicau uneori printre barbarii nomazi care menţineau un contact constant cu civilizaţia agrară. Mai multe detalii despre acestea, mai jos. Existau, de asemenea, şi imperii comerciale, precum cel al Cartaginei, în care controlul militar şi administrativ era mai puţin intens decât în cele agrare. Deşi Cartagina staţiona trupe peste hotare, pe teritoriul partenerilor comerciali, şi se poate să fi exercitat o jurisdicţie extrateritorială asupra propriilor cetăţeni care locuiau în interiorul hotarelor unui port străin, astfel de mecanisme erau menite să încurajeze comerţul, nu să exercite puterea (Whittaker, 1978). Cu toate acestea, Cartagina considera Mediterana de Vest sfera sa de influenţă şi era preocupată să o izoleze de influenţa crescândă a oraşelor-state greceşti (Warmington, 1964, p. 61). Deoarece Cartagina exercita o influenţă hegemonică asupra regiunii, înseamnă că imperiile comerciale trebuie diferenţiate de ligile de oraşe-state discutate mai sus, care cuprindeau o serie de oraşe-state autonome.

Imperiile din epoca antică şi clasică erau din unele puncte de vedere unităţi remarcabil de flexibile. Nu aveau nici limite geografice fixe, nici un grad uniform de control politic intern. Ca atare, pot fi văzute în termeni de cercuri concentrice de exercitare a controlului, variind de la o absorbţie completă la centru până la grade

diferite de control asupra politicii externe, militare şi interne în zonele mediane şi la o simplă hegemonie la margini (Watson, 1992; Buzan şi Little, 1996). Nu aveau o suveranitate uniformă în cadrul unui hotar fix, ci mai degrabă se estompau în zone de control din ce în ce mai slab. Ele alcătuiau un spectru de unităţi variind de la cele complet subordonate, la cele semiindependente şi la cele independente, dar supuse unei influenţe masive. În acest sens, deşi imperiile pot fi considerate unităţi ale sistemelor internaţionale (chiar dacă slabe, având totuşi un anumit grad de diferenţiere funcţională), ele pot fi considerate, prin ele însele, un fel de sistem internaţional ierarhic (vezi figurile 8.1 şi 8.2). Wight (1977, pp. 23-24), de pildă, le caracterizează drept „sisteme de state suzerane" în care principiul nu este balanţa de putere, ci „desparte şi stăpâneşte". Mai multe despre aceasta, într-o discuţie ulterioară. Tambiah (1976, p. 113) foloseşte o metaforă din domeniul astronomiei pentru a surprinde această idee, vorbind despre structurile politice identificate în India şi extinse ulterior în Asia de Sud-Est drept „state galactice", pe analogia „unei planete centrale, înconjurată de sateliţi, entităţi mai mult sau mai puţin «autonome», ţinute pe orbita şi în cadrul sferei de influenţă a centrului". Ascensiunea marilor comandanţi militari – Alexandru cel Mare, Chandragupta Maurya, Carol cel Mare, Ginghis-Han, Hammurabi, Iulian, Sargon, Timur – a dus deseori la înfiinţarea de imperii, în timp ce conducătorii slabi sau regulile fragmentate ale succesiunii regale de multe ori le-au distrus. Evenimente întâmplătoare precum ciuma sau atacurile barbarilor puteau slăbi sau nărui imperiile. La fel şi în cazul problemelor structurale, ca, de exemplu, atingerea limitelor expansiunii şi pierderea, astfel, a absorbţiei de noi teritorii (otomanii) sau sclavi (Roma), care fuseseră folosite pentru a aplana dificultăţile interne sau pentru a susţine economia. Secesionismul era o problemă constantă, hotarele fiind mereu contestate, iar balanţa dintre puterea centrală şi cea locală era în continuă schimbare.

A existat însă un proces de învăţare şi, pe măsura trecerii timpului, tehnicile controlului imperial s-au îmbunătăţit, permiţând ridicarea unor construcţii mai mari şi mai durabile (vezi harta 8.3). Într-un mediu atât de turbulent, puterea militară şi conducerea abilă, energică şi nemiloasă au fost cheia marilor imperii. Dar chiar şi aşa, nu au garantat decât un succes pe termen scurt. Crearea unei elite conducătoare mai largi şi mai integrate, capabilă să facă faţă indiferent de capacitatea conducătorilor, a fost una dintre soluţiile-cheie. Totuşi alta a fost atracţia exercitată de ideea imperială. Ea a prins rădăcini mai ales în China şi Orientul Mijlociu, astfel încât chiar şi în perioadele de fragmentare statele războinice erau adesea motivate de dorinţa de a-şi restabili un domeniu imperial mai mare. Pe parcursul celor cinci milenii ale acestei epoci există un model de dezvoltare progresivă începând din Sumer, trecând prin Roma, până la Imperiile Otoman, Chinez etc., ce au coincis cu ascensiunea Europei, în care tehnicile edificării şi controlului imperial discutate mai sus (ideologia, birocraţia şi tehnica administrativă, armata profesionistă, clasa negustorilor) au devenit mai eficiente. Odată cu dezvoltarea birocraţiilor şi a armatelor profesioniste, elitele conducătoare au dobândit o bază socială mai largă, ceea ce a permis imperiilor să devină mai mari şi/sau mai bine integrate. Roma a extins cetăţenia şi asupra popoarelor ei, iar în Europa Occidentală, nostalgia Romei a durat

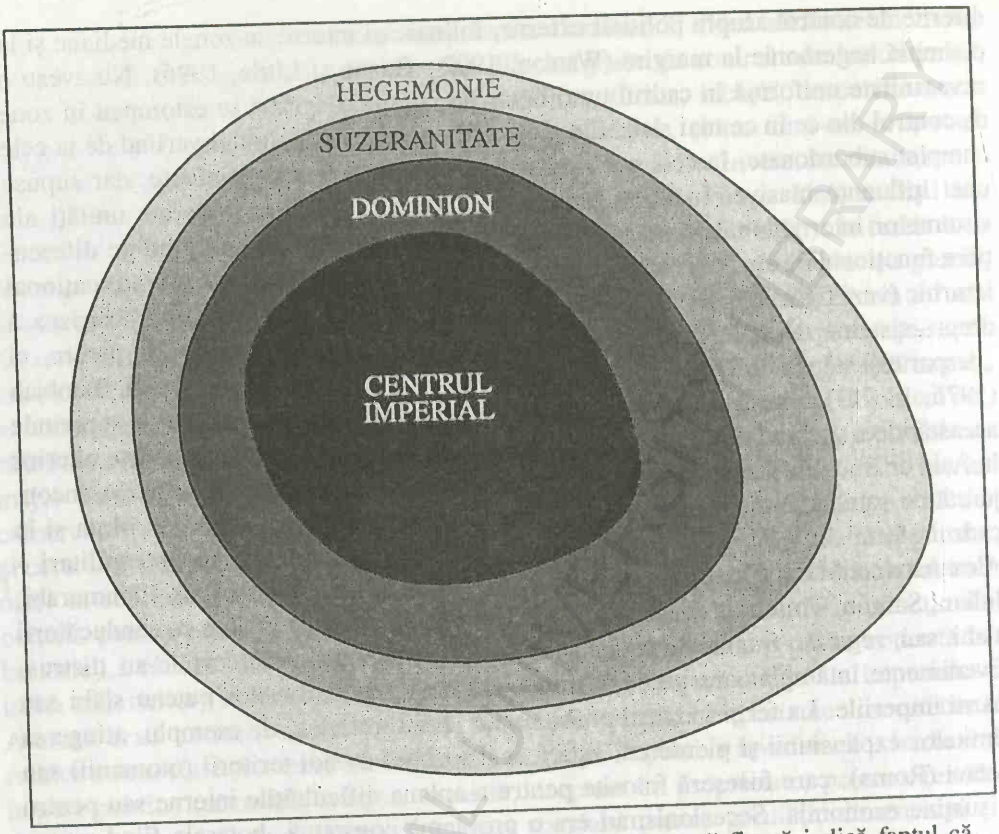

Notă: Inspirându-se din Watson (1992, pp. 14-16), această figură indică faptul că puterea şi influenţa unui imperiu se reduc pe măsură ce creşte distanţa faţă de centrul imperial. Ea face distincţia între hegemonie, unde unităţile sunt independente nominal, dar în practică politicile lor externe sunt sever constrânse de puterea exercitată de centrul imperial; suzeranitate, unde unităţile recunosc faptul că centrul imperial le poate reglementa legitim politicile externe; şi dominionul, unde aspecte ale politicii interne sunt, de asemenea, controlate de către centrul imperial. Vezi, de asemenea, şi figura 8.2.

Figura 8.1. *Modelul diferenţierii funcţionale în cadrul imperiilor lui Watson*

mai bine de o mie de ani după căderea sa (Bozeman, 1960). Unii istorici (de exemplu, McNeill, 1963, p. 355; Mann, 1986, capitolul 9) apreciază evoluţiile interne, precum dreptul civil şi cetăţenia, în Grecia şi Roma clasice ca fiind suficiente pentru a face distincţia între epocile antică şi clasică. În toate acestea există pericolul eurocentrismului, ce pare să privilegieze precursorii Europei moderne. Din perspectiva sistemelor internaţionale, o asemenea evoluţie a avut un efect modest, astfel încât preferăm să considerăm imperiile lumii antice şi clasice drept un singur tip de unitate ce a dezvoltat mijloace mai eficiente de control.

În ciuda procesului de învăţare, imperiile erau încă supuse unor modele de ascensiune şi decădere. Ritmurile şi motivele ascensiunii şi declinului lor au variat

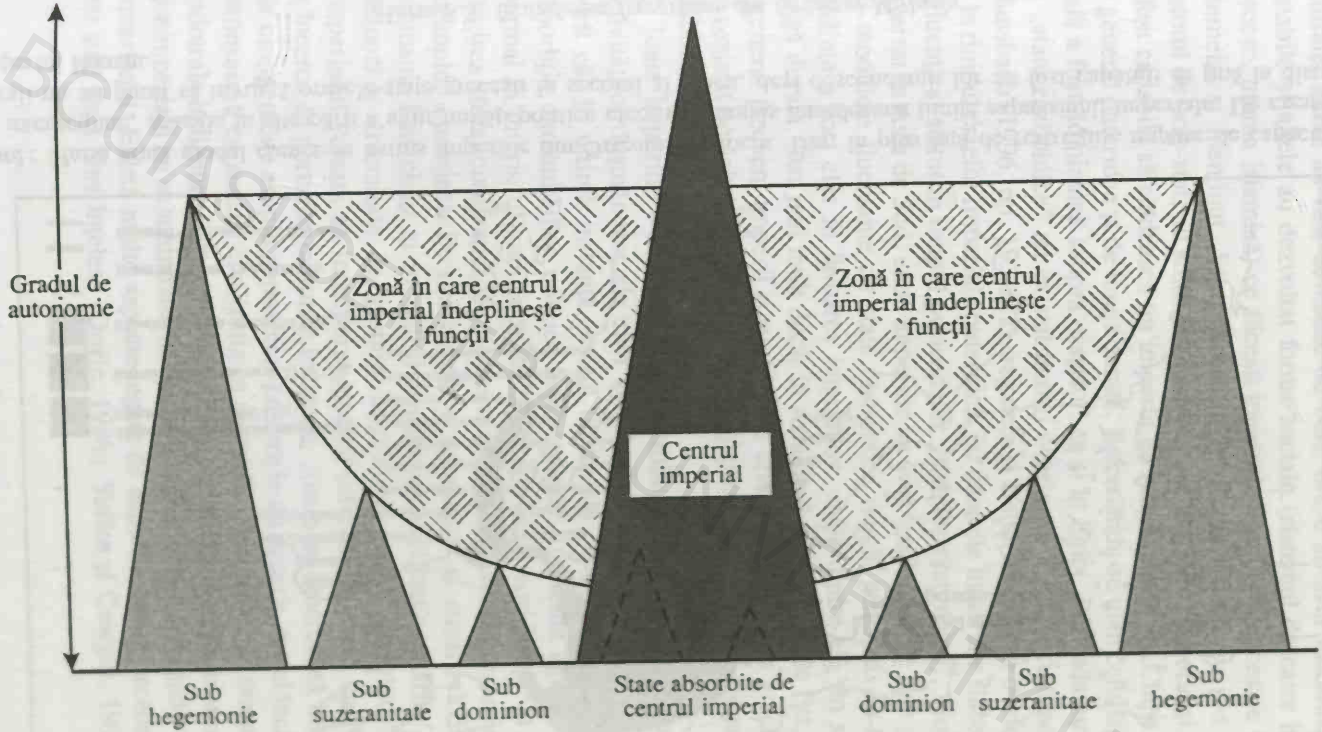

Notă: Figura indică faptul că gradul de autonomie avut de o unitate crește proporțional cu distanța față de centrul imperial. Unitățile sub dominion și suzeranitate sunt diferențiate funcțional față de centrul imperial, care este responsabil de unele dintre funcțiile lor cheie. În contrast, unitățile sub hegemonie sunt nediferențiate funcțional deoarece ele pretind că sunt independente față de centrul imperial. Vezi, de asemenea, figura 8.1.

Sursa: Extras din Segal, 1993.

Figura 8.2. *Structura „internațională" a imperiilor*

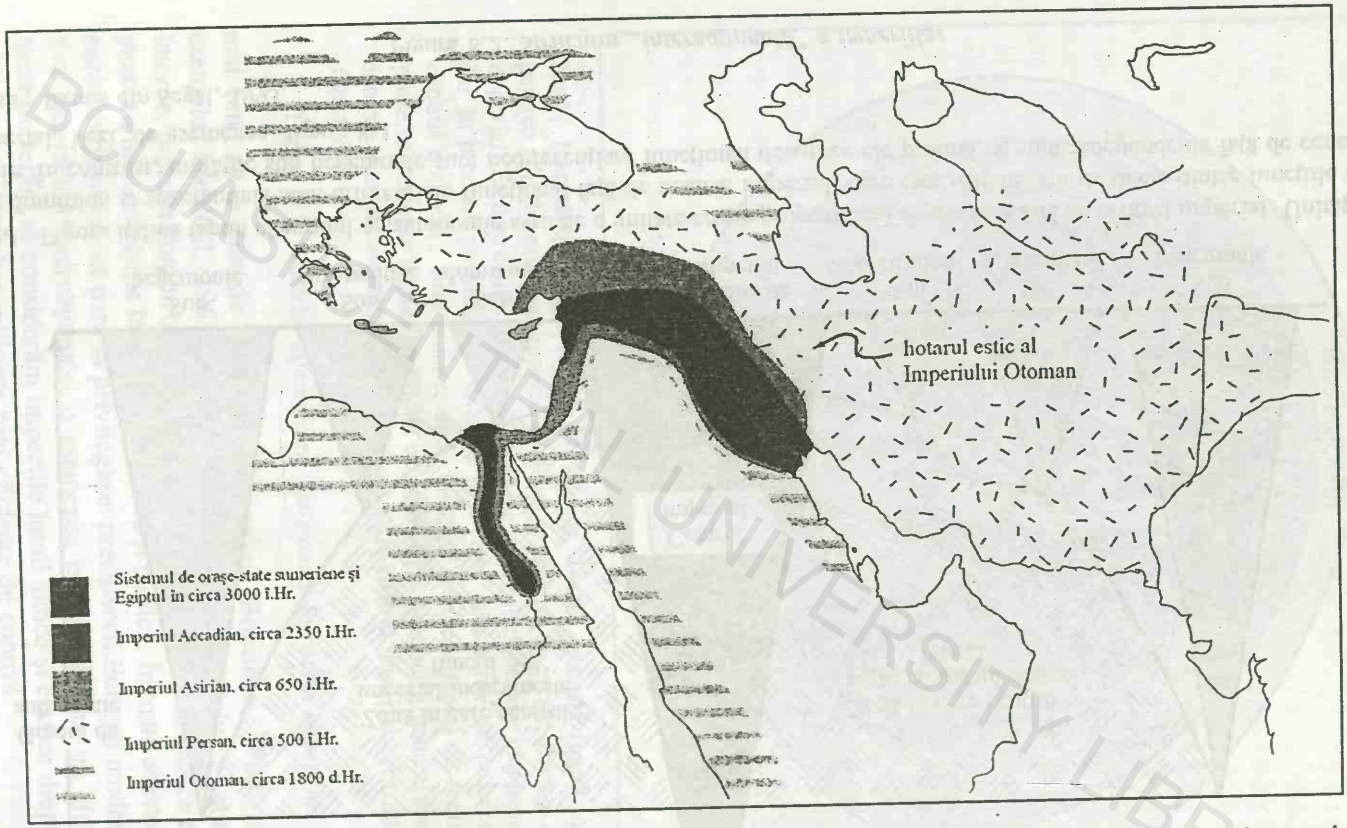

Notă: Harta arată modul cum s-au extins imperiile din Orientul Mijlociu. Dar, în plus faţă de restricţiile impuse de capacitatea de interacţiune, apariţia în alte părţi a altor unităţi politice efective a impus întotdeauna limite expansiunii imperiale. De exemplu, perşii nu au putut să învingă oraşele-state greceşti în secolul al V-lea, deşi descendenţii lor au fost capabili să ţină la distanţă Imperiul Roman.

Harta 8.3. *Extinderea Imperiilor din Orientul Mijlociu*

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

foarte mult, la fel ca şi structurile interne de exercitare a controlului. Unele zone de civilizaţie au fost mai expuse invaziilor barbare decât altele, unele au suferit dezastre naturale, altele au fost devastate de boli, unele au avut mecanisme de succesiune instabile şi altele au dezvoltat forme sociale (sistemul de caste hindus, oraşul-stat grecesc, umma islamică) ce făceau imperiile mai puţin necesare sau mai dificil de întemeiat şi menţinut. Spre deosebire de Roma, Atena nu şi-a depăşit niciodată statutul de oraş-stat, cu stilul său intim de politică participatorie şi, în consecinţă, nu a fost capabilă să clădească un imperiu de lungă durată. În China, imperiile au fost în general puternice şi de lungă durată, succedându-se unul celuilalt, iar forma imperială a fost dominantă asupra oraşelor, ca şi în Egipt. Perioade lungi de fragmentare în „state războinice" au existat numai ocazional şi, după cum notează Ferguson şi Mansbach (1996, pp. 193-222), regatele şi clanurile păstrau o oarecare putere chiar şi în timpul fazelor imperiale puternice, iar centrele imperiale slabe păstrau o anumită influenţă şi statut în timpul perioadelor „statelor războinice". Modelul chinez a fost inversat în Asia de Sud, unde imperiile au avut tendinţa să fie rare şi de scurtă durată, iar modelele fluctuante de state războinice regula generală. În Orientul Mijlociu, tendinţa a fost clar în favoarea imperiilor, unele dintre ele (în special Egiptul) de lungă durată. Dar mai mult decât în Asia de Sud sau Asia de Est, această civilizaţie a generat frecvent imperii rivale. Unele civilizaţii, mai ales grecii antici şi maiaşii, au rezistat hotărât imperiului, găsindu-şi propria expresie în sistemele de oraşe-state războinice.

Toate imperiile s-au dovedit vulnerabile în faţa dislocării interne, precum şi a activităţilor duşmănoase ale unor actori aflaţi dincolo de hotarele lor. Ele au descoperit că, în ultimă instanţă, există limite ale capacităţii lor de a se extinde prin absorbţia comunităţilor politice independente. Imperiile agrare se centrau în mod normal în interiorul unei zone de civilizaţie şi deseori jucau un rol semnificativ în lărgirea sferei civilizaţiei lor. Uneori, imperiile traversau hotarele de civilizaţie: de exemplu, cucerirea Persiei de către Alexandru şi cucerirea Balcanilor de către otomani. Dar chiar şi în cadrul zonelor de civilizaţie, marile imperii au cuprins deseori o diversitate de grupuri lingvistice, religii şi culturi. Unele, asemenea Imperiului Persan, au încorporat grupuri diferite din punct de vedere cultural, fără a încerca să perturbe culturile indigene. Altele au încercat să impună grade diferite de omogenitate asupra popoarelor pe care le-au cucerit, astfel încât putea părea că îşi extinseseră cu succes civilizaţia în regiunile colonizate, pe seama grupurilor socio-culturale indigene. După căderea imperiului însă, devenea adesea evident că situaţia preimperială nu se schimbase în timpul dominaţiei lui, revenindu-se practic la situaţia anterioară. Există multe aspecte legate de expansiunea şi decăderea imperiilor care nu sunt încă bine înţelese (Doyle, 1986; Yoffee şi Cowgill, 1991).

2. Triburile nomade şi imperiile lor

Deşi s-a încercat cuprinderea unor unităţi atât de diferite precum oraşele-state şi imperiile agrare în cadrul teoriilor consacrate în RI, nu s-a ţinut cont de triburile nomade. Lipsa interesului nu este surprinzătoare, deoarece aceste unităţi nu au avut nici un rol major în ultimii 500 de ani ai istoriei lumii. Dar pe parcursul celor două milenii anterioare, triburile şi imperiile nomade au jucat un rol fundamental în relaţiile internaţionale. Triburile nomade au fost responsabile de întemeierea Imperiului Mongol în secolul al XIII-lea, cel mai mare imperiu continental de pe scena mondială, fiind totodată strâns legate de apariţia Islamului, una dintre cele mai mari civilizaţii ale lumii. Ambele evoluţii au avut consecinţe transformative asupra politicii mondiale, şi astfel imposibilitatea aducerii nomazilor în centrul atenţiei rezultă dintr-o evaluare parţială şi distorsionată a trecutului. Popoarele tribale stabile au existat întotdeauna la periferia civilizaţiei şi au fost o sursă continuă de ameninţări militare. Triburile nomade au apărut aproximativ după două milenii de la apariţia oraşelor şi imperiilor. Ele au reprezentat un nou tip de ameninţare la adresa civilizaţiilor agrare, care s-a acutizat în foarte mare măsură când triburile s-au coalizat pentru a forma un imperiu. Imperiile nomade erau foarte diferite de cele sedentare, ele constituind actori internaţionali diferiţi, cu un rol unic în evoluţia sistemelor internaţionale. Examinând relaţia şi caracteristicile esenţiale ale triburilor şi imperiilor nomade, respectiv ale rolurilor lor internaţionale, devine mai puţin paradoxal faptul că triburile nomade puteau fi implicate atât în crearea unui imperiu mondial, cât şi a unei civilizaţii mondiale.

Triburile nomade

Apariţia triburilor nomade este legată în mod inextricabil de răspândirea agriculturii şi a domesticirii animalelor. După cum am văzut în partea a II-a, originile acestor evoluţii pot fi datate în urmă cu multe milenii. Păstorii, care mânau turme de capre, oi şi vaci, reprezentau o trăsătură obişnuită a lumii antice afro-eurasiatice, fiind adesea identificaţi drept nomazi, deşi duceau o viaţă semisedentară. La rândul lor, triburile nomade, pe care Khazanov (1984, p. 7) le identifică drept „adevăraţii nomazi" şi la care Cole (1975) se referă drept „nomazii nomazilor", sunt triburi care renunţaseră la toate semnele distinctive ale vieţii sedentare, iar acest tip de unitate a luat naştere numai relativ târziu în istoria lumii antice – pe la începutul mileniului I î.Hr. Explicaţia unei atât de lungi perioade de gestaţie înainte de apariţia adevăratului nomadism nu este greu de identificat. Deşi animalele au fost domesticite şi crescute în cirezi relativ de timpuriu în istoria agriculturii, „adevăraţii nomazi" erau capabili să călărească deopotrivă cai sau cămile, precum şi să le folosească pentru transport şi tracţiune (Levine, 1999). Domesticirea completă a cailor şi

cămilelor a necesitat un întreg repertoriu de abilităţi şi progrese tehnologice pentru a permite călărimea, astfel că acest lucru a fost posibil abia după câteva milenii de la începerea procesului de domesticire. Caii au trebuit să treacă printr-un proces îndelungat de reproducere selectivă înainte de a fi suficient de puternici pentru a purta un călăreţ. După ce au fost dobândite şi abilităţile, mobilitatea rezultată le-a permis triburilor semisedentare să adopte un mod de viaţă integral nomad. Adevăraţii nomazi au ocupat teritorii care rezistaseră anterior în faţa invaziei triburilor implicate în creşterea animalelor şi agricultură. Ei s-au mutat în stepele şi deşerturile Eurasiei, Africii şi Arabiei, unde a fost întotdeauna dificil şi deseori imposibil să fie contactaţi de agenţii oraşelor-state şi ai imperiilor.

Cu câteva milenii înainte, păstorii şi agricultorii trăiseră într-o relaţie de dependenţă reciprocă (Schwartz, 1995, p. 253). După formarea statelor, mişcarea păstorilor şi a turmelor lor de animale pe vechile drumuri necesita adeseori trecerea frontierelor oraşelor-state şi ale imperiilor agrare, o trăsătură acceptată a lumii antice în Africa şi Orientul Apropiat. În consecinţă, triburile de păstori şi-au păstrat o oarecare independenţă politică faţă de oraşele-state şi imperiile agrare, deşi erau legate de economiile acestor unităţi politice centralizate, aprovizionându-le cu produse lactate, carne, piei şi lână în schimbul produselor agricole şi manufacturate (Maisels, 1990, pp. 186-190). Barth (1964, p. 70) observa că păstorii constituiau unul dintre cele câteva „grupuri ocupaţionale specializate dintr-un singur sistem economic". Dar balanţa de putere înclina, în general, în favoarea unităţilor sedentare, iar gradul de independenţă politică prezentat de păstori era în mod necesar corelat cu puterea oraşelor-state şi imperiilor.

Până la sfârşitul mileniului al III-lea î.Hr. însă, documentele istorice îi descriu pe păstori drept „periculoşi şi distrugători" (Schwartz, 1995, p. 253). Într-adevăr, regii din Ur s-au angajat într-un masiv proiect militar, construind un zid de la Tigru până la Eufrat, menit să-i ţină la distanţă pe amoriţi, păstori care trăiau la vest de Sumer (Postgate, 1992, p. 43). Când imperiul întemeiat de Sargon a început să decadă, a căzut sub presiunea amoriţilor, la vest, şi a membrilor triburilor montane guti, la est. Dar era mult prea uşor pentru întemeietorii de imperii să dea vina pe păstori pentru tendinţa permanentă a imperiilor timpurii de a face loc forţelor descentralizării (Schwartz, 1995, p. 253). Ameninţarea militară reprezentată de triburile de păstori tinde să ascundă tendinţa permanentă a acestora de a se muta în oraşele-state şi de a adopta un mod de viaţă sedentar (Crawford, 1991, p. 10). De fapt, majoritatea textelor descriu relaţia cu membrii triburilor de păstori drept paşnică (Postgate, 1992, p. 43), astfel că în prezent se consideră că raidurile militare precipitate de păstori aveau loc atunci când se stricau relaţiile economice cu oraşele-state (Schwartz, 1995, pp. 251-254). De asemenea, că păstorii reprezentau „un canal foarte important de comunicare" (Crawford, 1991, p. 11) prin intermediul cărora puteau circula bunuri şi idei, unind populaţii stabile care altfel erau separate de distanţe foarte mari. Oraşele sumeriene erau separate de localităţile din nordul Mesopotamiei de regiuni deşertice. Pe măsură ce au luat naştere imperiile agrare, odată cu apariţia negustorilor şi a mesagerilor, importanţa acestui rol s-a diminuat constant.

Pe măsură ce triburile nomade au pătruns în teritoriile aflate în afara controlului oraşelor-state şi al imperiilor, natura relaţiei lor cu aceste unităţi a început să difere de cea care funcţionase în trecut cu păstorii semisedentari. În Peninsula Arabică, o asemenea evoluţie a fost asociată cu „beduinizarea" arabilor (Khazanov, 1984, p. 99). Arabii sedentari au avut întotdeauna o atitudine ambivalentă faţă de beduini: i-au descris drept primitivi, dar în acelaşi timp au fost uimiţi de deprinderile care le-au permis să supravieţuiască în deşert (Cole, 1975, p. 53). Ambivalenţa este larg răspândită, popoarele nomade fiind aproape universal identificate drept „barbari", folosind terminologia născocită de grecii antici. Cu toate acestea, este important să ne amintim că, atunci când Herodot a vizitat coloniile greceşti de la Marea Neagră, în secolul al V-lea î.Hr. – „tivul Greciei cusut pe câmpiile barbarilor", după cum se exprimă Cicero (Adshead, 1988, p. 32) –, şi i-a văzut pe sciţi, triburi nomade ce înconjurau aceste colonii, a recunoscut că, deşi aveau un mod de viaţă foarte diferit de cel al grecilor urbanizaţi, mobilitatea lor era cea care le permisese să îi învingă pe perşi. El a asociat mobilitatea sciţilor cu o strategie militară pe care credea că grecii ar trebuie să o adopte pentru a se asigura că şi ei vor putea scăpa de dominaţia celor pe care el îi considera barbarii perşi (Ascherson, 1996; Hall, 1989; Hartzog, 1988).

Triburile nomade s-au format independent, dar aproximativ în acelaşi timp, în jurul anului 1000 î.Hr., în Eurasia, Arabia şi Africa. Până în acel moment, calul nu numai că se răspândise din locul său de baştină, probabil Ucraina, pretutindeni în Eurasia, dar tehnicile şi tehnologia necesare pentru a călări începeau să fie stăpânite şi difuzate foarte repede pe întregul continent (Azzaroli, 1985; Clutton-Brock, 1992). Acelaşi lucru era valabil şi în cazul cămilelor în Africa şi Arabia (Bulliet, 1990; Khazanov, 1984). Pe de altă parte, absenţa cailor, a cămilelor sau a echivalentelor lor în alte părţi ale lumii a făcut inevitabilă inexistenţa nomazilor dincolo de hotarele Afro-Eurasiei, deşi, după cum vom vedea în partea a IV-a, unele dintre popoarele amerindiene s-au transformat rapid în nomazi când europenii au adus caii pe continent după anul 1500 (Vajnshtejn, 1978). Uşurinţa cu care triburile nord-americane s-au transformat în călăreţi nomazi face mai puţin surprinzător faptul că nomadismul s-a răspândit atât de repede în Afro-Eurasia.

Imperiile nomade

De-a lungul istoriei, majoritatea păstorilor au rămas semisedentari, opunându-se oportunităţii de a deveni adevăraţi nomazi şi, în consecinţă, au trăit în general sub puterea suzerană a imperiilor şi a oraşelor-state. Triburile cu adevărat nomade însă s-au bucurat de o autonomie completă şi, eliberându-se de sub puterea imperiilor şi a oraşelor-state, au avut potenţialul de a juca un rol internaţional independent. Potenţialul lor a depins de o serie de factori, diferiţi de la o regiune la alta, şi, ca urmare, este necesar să comparăm nomazii din deşerturile Arabiei şi Africii cu nomazii de stepă din Eurasia (Crone, 1980). În centrul diferenţei s-a aflat capacitatea nomazilor de stepă de a forma imperii stabile.

În cea mai mare parte a istoriei lor, triburile nomade din Arabia s-au opus încercărilor de centralizare. Vrajba intertribală a împiedicat formarea de unităţi politice mai mari şi apariţia oricărei cooperări economice (Halliday, 1974, p. 39). Nomazii din deşert s-au angajat în raiduri permanente unii asupra altora, precum şi asupra populaţiei sedentare de la periferia lor, precum şi în perceperea de „taxe" de la negustorii care străbăteau rutele comerciale ce traversau Arabia. Aceasta era măsura contactului lor cu lumea exterioară. Întrucât triburile erau puţin stratificate social, conducătorilor nomazi le lipsea puterea politică reală şi trebuiau să acţioneze prin consens (Crone, 1980, p. 23). Deşi ocazional au apărut „imperii deşertice", întemeiate pe aşezările din oaze, ele au fost întotdeauna efemere şi invariabil au sucombat în faţa neînţelegerilor constante atât din interiorul lor, cât şi dintre triburi. Cu toate acestea, triburile de beduini au dezvoltat o limbă poetică comună şi o cultură transmisă oral care transcendea dialectele tribale locale (Lewis, 1966, pp. 30-31). După cum observă Crone (1980, p. 25), „mobilitatea le oferise o identitate comună, asemenea celei obţinute de alte popoare prin structurile lor statale". În secolul al VII-lea, Profetul Mahomed nu a făcut nimic altceva decât să creeze o structură statală în Arabia şi apoi să valorifice sentimentul identităţii comun beduinilor într-o misiune divină a răspândirii cuvântului lui Allah. Deşi factorii care stau la baza apariţiei Islamului sunt încă puternic contestaţi (Ibrahim, 1990; Crone, 1987), nu încape nici o îndoială că Mahomed a reuşit să depăşească diviziunile tribale şi, folosindu-se de identitatea comună a nomazilor din deşert, să producă o „dinamică expansionistă susţinută militar" (Halliday, 1974, p. 42). Imperiul rezultat a fost însă centrat încă de la început pe oraşele mari care se aflau în regiunile agricole din nord. A fost un imperiu sedentar, iar triburile beduinilor au renunţat în scurt timp la loialitatea faţă de centrul imperial şi s-au întors la modul lor de viaţă descentralizat şi plin de vrajbă.

Conflictele care i-au caracterizat pe nomazii deşertului au constituit şi o trăsătură comună a triburilor nomade care trăiau în stepele Asiei Centrale. Dar, spre deosebire de nomazii din deşert, a căror mişcare era limitată la Peninsula Arabică, cei din stepă trăiau într-o zonă vastă, care se întindea pe 11.000 km, rutele comerciale reprezentând un „pod continental" fragil între Japonia şi Europa (Hayashi, 1975, p. 9), stabilit curând după ce nomazii s-au mutat în stepă. Datorită mobilităţii lor, timp de mai bine de 2.000 de ani, nomazii de stepă, asemenea sciţilor din secolele al VIII-lea şi al VII-lea î.Hr. şi hunilor din secolele al IV-lea şi al V-lea, au fost capabili să-şi schimbe locaţia, călătorind mii de kilometri de-a lungul continentului eurasiatic. Această capacitate extraordinară de mişcare a creat o scenă total diferită de imaginea continentală a sistemului internaţional, meritând să fie cercetată mai în amănunt decât s-a făcut până acum în cadrul RI. Aceste deplasări pe distanţe mari nu au fost niciodată regula (într-adevăr, cele mai răspândite triburi de păstori din Eurasia erau semisedentare – Khazanov, 1984, p. 121) şi erau departe de a fi singura trăsătură ce distingea nomazii de stepă de cei din deşert. Nomazii de stepă erau divizaţi din punct de vedere etnic, iar conflictul dintre triburi era mult mai acut decât orice alte disensiuni din Peninsula Arabică (Crone, 1980). Totodată, au existat mult mai multe dovezi ale

ierarhiei, atât în interiorul, cât şi între triburile din stepă (Barfield, 1989). Combinaţia acestor factori a fost cea care a deschis calea dezvoltării imperiilor nomade.

Imperiile nomade, asemenea celor sedentare, s-au extins şi s-au prăbuşit cu o regularitate previzibilă. Dar, spre deosebire de imperiile sedentare, nomazii nu au lăsat în urma lor nici o infrastructură urbană. Au dispărut fără urmă, lăsând numai triburile nomade care îşi uniseră forţele sub conducerea unui trib dominant. Spre deosebire de unităţile politice care erau deseori unite involuntar într-un imperiu sedentar, triburile nomade nu puteau fi constrânse să se alăture unei confederaţii tribale, deoarece mobilitatea lor le oferea mereu o cale de scăpare de sub controlul imperial. Mişcarea periodică a triburilor în Eurasia este posibil să fi fost determinată de nomazii care îşi exercitau această opţiune. Dar, din acelaşi motiv, nomazii semi-sedentari erau mult mai vulnerabili la presiunea venită din partea a ceea ce Kwanten (1979) descrie drept „nomazii imperiali". Întrucât imperiile nomade nu erau construite pe baze coercitive, ele aveau o structură foarte descentralizată. Triburile păstrau controlul asupra propriilor interese şi nu li se cerea decât să accepte că responsabil de menţinerea relaţiilor internaţionale era conducătorul imperial. Aşadar, imperiile nomade au luat naştere aproape numai cu scopul de a juca un rol internaţional (Phillips, 1965 ; Kwanten, 1979 ; Barfield, 1989).

Unindu-se, nomazii au reuşit să se transforme din năvălitori izolaţi, capabili de a crea probleme vecinilor lor sedentari, într-o unitate politică şi militară ce putea reprezenta o ameninţare serioasă pentru cele mai mari imperii agrare. Pe parcursul celei mai mari părţi a mileniului I î.Hr., de exemplu, chinezii nu au considerat niciodată triburile de la graniţele lor ca fiind altceva decât o neplăcere minoră. Dar până în anul 300 î.Hr., aceste triburi achiziţionaseră cai şi îşi foloseau îndemânarea ecvestră pentru a dezvolta tactici de cavalerie foarte eficiente. Pe parcursul secolului următor, triburile Hsiung Nu din deşertul Gobi au format o confederaţie sub forma unui puternic imperiu nomad care controla tot teritoriul aflat la nord de Marele Zid, întinzându-se la un moment dat din Coreea până la Munţii Altai. Timp de câteva sute de ani, imperiul nomad al triburilor Hsiung Nu a reprezentat un formidabil rival al imperiului sedentar chinez al dinastiei Han. După cum li s-a întâmplat şi altor state imperiale agrare, chinezii au descoperit că nu aveau altă alternativă decât să îşi abandoneze carele de luptă şi să adopte strategia bazată pe cavalerie, perfecţionată de nomazi (Phillips, 1965, p. 91).

Dar pe nomazii de stepă nu-i interesa să reprezinte o ameninţare la adresa supravieţuirii imperiilor sedentare. Scopul lor era să stabilizeze relaţiile comerciale. Nomazii din deşert şi cei de stepă împărtăşeau acelaşi ţel. De exemplu, în Arabia, beduinii îşi preţuiau caii la fel de mult, dacă nu chiar mai mult decât cămilele. Dar pentru a supravieţui, caii aveau nevoie de grăunţe, care trebuiau aduse din societăţile sedentare. În regiunile de stepă, exista de asemenea o cerere de bunuri de lux pentru a menţine distincţiile de status, o trăsătură esenţială a triburilor nomade din stepă. Mormintele căpeteniilor tribale dezvăluie existenţa unui apetit substanţial pentru bunurile de lux. De exemplu, căpeteniile succesivelor triburi nomade care au ocupat Crimeea – sciţii, sarmaţii şi goţii – erau interesate în acumularea unei bogăţii

remarcabile. Meşteşugarii ce trăiau în coloniile greceşti de la malul Mării Negre produceau unele dintre cele mai bune obiecte de artă ale lor în stilul cerut de aceste elite nomade (Ascherson, 1996, pp. 222-223). Când relaţia comercială nu mai funcţiona, nomazii apelau aproape invariabil la forţă pentru a o restabili. Atunci când Alexandru cel Mare a încercat în anul 329 î.Hr. să închidă frontiera imperiului său aflat în expansiune şi să interzică accesul nomazilor care trăiau dincolo de fluviul Sîrdaria (*Jaxartes*), schimbând astfel consacrata practică persană de a menţine o „uşă batantă" (Holt, 1988. p. 57) pe frontieră, conflictul s-a precipitat. Ordinea a fost restabilită numai după ce politica a fost inversată şi Alexandru, spre oroarea trupelor sale, s-a căsătorit cu fiica căpeteniei tribale.

La capetele opuse ale stepelor eurasiatice, Hsiung Nu şi sciţii au coexistat timp de sute de ani cu imperii agrare foarte importante. Ele sunt primele imperii nomade atestate. Sciţii călătoriseră spre vest mult mai devreme, sub presiunea altor triburi, o trăsătură ciclică a stepelor. În prima parte a secolului al II-lea î.Hr., triburile Hsiung Nu au început o politică de expansiune care, din nou, a avut consecinţe la capătul opus al stepelor. Triburile Yueh Chi, vecinii lor imediaţi, au fost izgonite, iar tentativelor lor de a se stabili mai departe spre vest li s-au împotrivit triburile Wu Sun, aliaţii triburilor Hsiung Nu. Triburile Yueh Chi s-au stabilit în cele din urmă în Bactria, distrugând în decursul acestui proces oraşele construite în regiune de coloniştii greci (Phillips, 1965, pp. 110-112). Cu toate acestea, triburile au adoptat un mod de viaţă sedentar ; ele s-au unit şi apoi şi-au extins controlul asupra zonelor învecinate pentru a forma Imperiul Kushan, care a fost la fel de întins precum Imperiul Part şi a jucat un rol crucial în transportul mătăsii din China până în Imperiul Roman (Boulnois, 1966).

Triburile nomade au continuat să se formeze, iar pentru perioade scurte de timp turcii au reuşit chiar să unifice întreaga regiune de stepă, prima dată în secolul al VI-lea, apoi la sfârşitul secolului al VII-lea. Dar până la prăbuşirea celui de-al doilea Imperiu Turcic, triburile din regiunile aflate la graniţele imperiilor agrare adoptau un mod de viaţă mai sedentar. Acelaşi tipar a urmat prăbuşirii Imperiului Mongol. În mod semnificativ, mongolii şi-au condus imperiul dintr-un oraş, Karakorum, primul oraş nomad întemeiat în stepă şi, ulterior, după cucerirea Chinei, din Beijing. Sedentarizarea avea să se dovedească întotdeauna ameninţarea supremă pentru nomazi.

3. Concluzii

Odată cu apariţia acestor noi unităţi, în diferite puncte nodale ale sistemelor preinternaţionale au început să se formeze sistemele internaţionale. Rolul sistemelor preinternaţionale în apariţia sistemelor internaţionale iniţiale nu a fost niciodată analizat. Deşi se recunoaşte că, de exemplu, în Sumer toate produsele neagricole trebuie să fi fost importate, sursele obscure ale unora dintre ele nu par să surprindă. Lazulitul şi, foarte probabil, cositorul erau aduse în Sumer din Afganistan, prin

deşert şi peste munţi, de la o distanţă de 2.400 km (Herrmann, 1968). Iar carneolul provenea de la civilizaţia harappan. Cu toate acestea, niciodată nu s-a acordat atenţie modului în care au fost stabilite aceste legături extraordinare. Pur şi simplu se afirmă că aceste dovezi „lasă impresia că un sistem comercial internaţional slab emergent creează deja importante tipare de interdependenţă" (Robertson, 1993, p. 45). Răspunsul mai evident este că aceste noi unităţi erau integrate în şi corespunzătoare vechilor reţele „comerciale" ale sistemelor preinternaţionale.

Dată fiind emergenţa noilor tipuri de unităţi discutate în acest capitol, care a fost caracterul primei generaţii de sisteme internaţionale pe care ele le-au generat şi cum au relaţionat aceste sisteme cu sistemele preinternaţionale consacrate? Putem cerceta această evoluţie în termenii capacităţii de interacţiune, ai proceselor şi structurilor.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSIT

Capitolul 9

Capacitatea de interacțiune în sistemele internaționale antice şi clasice

După cum am precizat în introducerea acestui grupaj de capitole, dezvoltările capacităţii de interacţiune definesc mare parte atât din ceea ce diferenţiază epoca antică şi clasică de sistemele preinternaţionale, cât şi din ceea ce a stabilit limitele dimensiunii şi tipului unităţilor şi sistemelor internaţionale caracteristice acestei epoci. În concordanţă cu setul nostru teoretic, împărţim relatarea în tehnologii fizice şi sociale. Relatarea fundamentală aici este despre evoluţia şi totodată despre limitele tehnicilor fizice şi sociale care au permis circulaţia mai multor bunuri, oameni şi informaţii pe distanţe mai mari, cu mai multă uşurinţă şi la costuri mai mici decât înainte.

Povestea Drumului Mătăsii oferă o bună ilustrare a factorilor sociali şi fizici complecşi ce pot afecta evoluţia capacităţii de interacţiune.

Drumul Mătăsii (vezi harta 9.1)

Cu 2.000 de ani înainte ca europenii să profite de pe urma evoluţiilor capacităţii de interacţiune pentru a conecta toate colţurile lumii, civilizaţiile majore din Eurasia începeau să fie unite, astfel încât bunurile şi ideile să poată circula între ele. În secolul al XIX-lea, această trăsătură a fost în mod romantic asociată cu existenţa unui „drum al mătăsii" care se întindea de-a lungul masei continentale a Eurasiei, deşi, în practică, nu a existat nici un drum, ci mai degrabă o reţea de rute continentale şi maritime pe care se transportau mult mai multe bunuri decât mătasea. Dar referirea la mătase este importantă deoarece, timp de milenii, ea a fost produsă numai în China. Astfel că prezenţa mătăsii în alte părţi ale Eurasiei ajută la confirmarea existenţei unor rute comerciale active, estimându-se că mătasea constituia 90% din schimburile dintre China şi Imperiul Roman (Hudson, 1931, p. 93). Cu toate acestea, există o serie de bunuri, precum piperul şi scorţişoara, care de asemenea ne ajută la identificarea apariţiei marilor rute comerciale eurasiatice într-o etapă timpurie a istoriei lumii (Miller, 1969).

Existenţa mătăsii în Grecia şi în alte părţi ale lumii occidentale datează din secolul al V-lea î.Hr., cu mult înainte ca Occidentul să aibă cunoştinţă despre proveniența ei (Hayashi, 1975, p. 9). Cel mai probabil mod prin care mătasea putea să ajungă în Occident era pe ruta scită, întemeiată de nomazii de stepă în preajma secolului al VI-lea î.Hr.

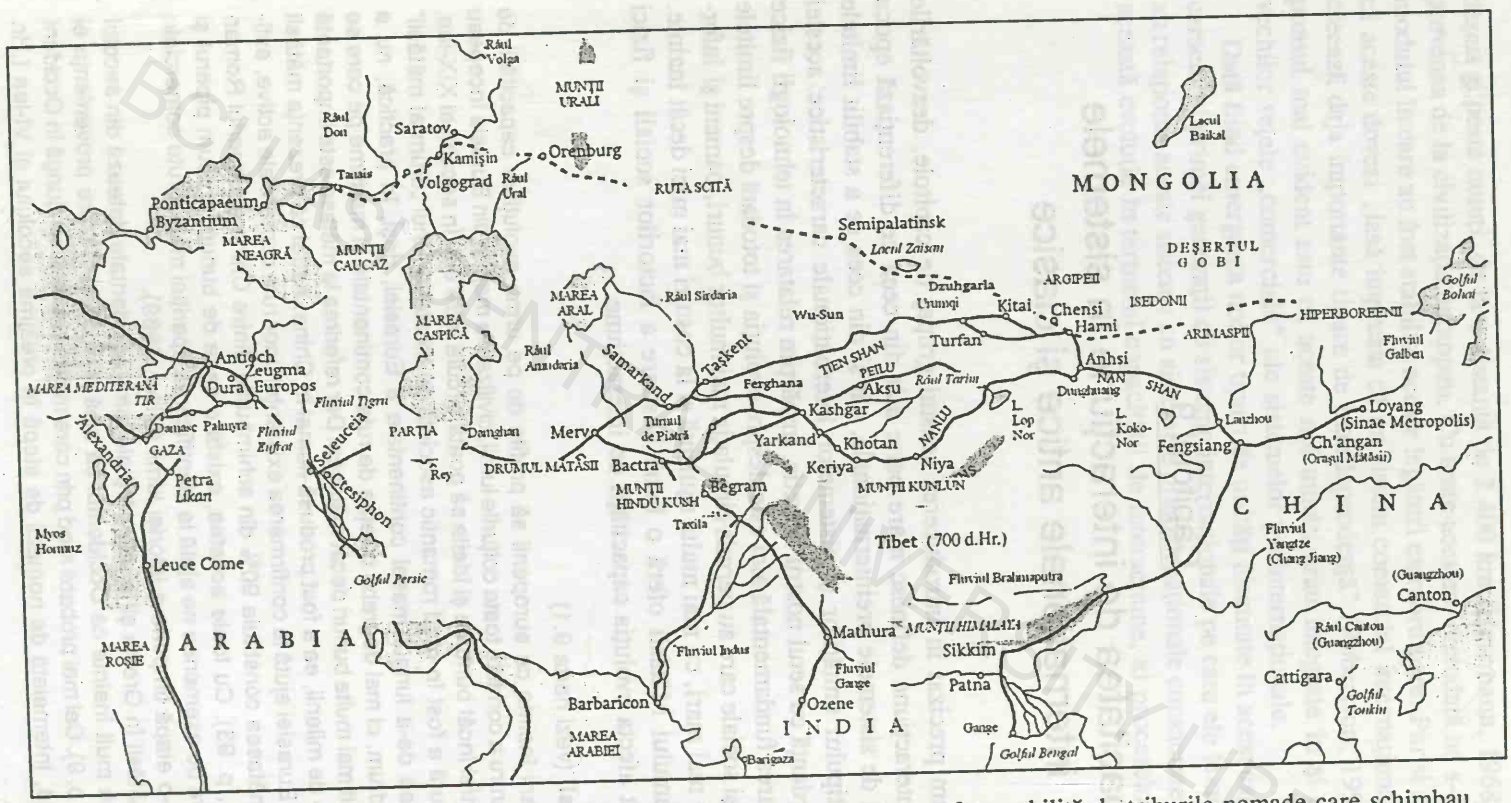

Notă: Prima legătură dintre China și Vest, așa cum este descrisă de Herodot, a fost stabilită de triburile nomade care schimbau bunuri pe ruta scită, în secolul al VI-lea î.Hr. Pretutindeni în Eurasia, comerțul a devenit mult mai regulat când între Imperiile Han și Roman, s-au deschis Drumurile Mătăsii. Aceste rute continentale au fost la scurt timp suplimentate de rutele maritime (vezi harta 10.1).

Sursa: Extras din Miller, 1969.

Harta 9.1. *Drumul Mătăsii*

Ruta se întindea de la triburile nomade ale sciților de la Marea Neagră până la triburile nomade de pe țărmurile Pacificului, de-a lungul unui traseu care a fost speculativ schițat de Hudson (1931, p. 37; Rolle, 1989, pp. 13-14) pe baza unei relatări a lui Herodot. Sciții au pornit de la Marea Neagră cu caravane de căruțe trase de cai pentru a face comerț cu celelalte triburi nomade din Eurasia. Comerțul a fost facilitat de existența unei limbi și a unei culturi comune care se întindea în toată stepa eurasiatică (Rice, 1957, p. 39). Se presupune că sciții erau interesați cu precădere de aurul exploatat în Munții Altai din Mongolia. Rice (1957, p. 24) sugerează că Munții Altai erau un punct de „contact în ambele sensuri" cu triburile din regiune ce aveau legături atât cu Grecia, cât și cu China. Însă Hudson argumentează că, odată cu prăbușirea imperiului nomad al sciților în secolul al III-lea î.Hr., ruta comercială scită a fost abandonată.

Dar, la acea vreme, Persia își extindea influența către est, în timp ce, simultan, China își extindea influența către vest. La finalul secolului al II-lea î.Hr., chinezii trimiseseră o ambasadă în Persia împreună cu daruri constând în mătase. Interesul pentru mătase s-a răspândit rapid către vest și, în decursul unui secol, fuseseră constituite importante rute comerciale ce legau Imperiile Roman și Han de subcontinentul indian. Imperiile Part și Kushan (și, mai târziu, Imperiile Sasian și Gupta) separau aceste două imperii, oferind stabilitatea politică despre care Boulnois (1966) susține că era vitală pentru supraviețuirea acestui comerț. Hudson (1931, p. 71) argumentează însă că pirateria asociată instabilității politice putea deveni nesemnificativă dacă expedițiile comerciale erau suficient de mari și puternice. Dar și mai importantă era existența rutelor maritime. Către sfârșitul Imperiului Roman fusese stabilită o rută exclusiv maritimă din Egipt către Tongking, dar ea nu a devenit niciodată importantă din punct de vedere comercial, în timp ce rutele spre Birmania și Bengal au devenit importante, ceea ce a avut drept consecință reducerea substanțială a prețului mătăsii până la punctul în care a devenit accesibilă în Imperiul Roman (Hudson, 1931, p. 77). Dar forțele pieței nu au funcționat niciodată în favoarea romanilor, deoarece perșii au fost capabili să dicteze prețul mătăsii, care era adusă deopotrivă pe uscat și pe mare (Hudson, 1931, p. 112).

1. Tehnologiile fizice de transport și comunicare

În cazul tehnologiilor fizice, tiparul fundamental este constituit de o serie de progrese în transport și comunicații pe uscat sau pe apă, urmate de o foarte lungă perioadă de îmbunătățiri incrementale, dar nu transformative. După cum remarcă Bentley (1993, pp. 20-21), progresele au accelerat schimburile interculturale între multiplele ramuri ale omenirii. Pe uscat, istoria din Eurasia depinde de inventarea roților, de domesticirea animalelor potrivite pentru tracțiune, transport și călărit și de apariția drumurilor, sistemelor de poștă călare. Pe apă, ea depinde de apariția vaselor adecvate (spre deosebire de plute), de pânzele de corabie, de cunoașterea tehnicilor de navigație și de porturi. Trebuie să înțelegem importanța geografiei în această epocă, dată fiind slăbiciunea relativă a tehnologiei de transport. Geografia putea să ridice bariere uriașe (mări, munți, deșerturi, zone cu climă aspră) și să ofere mari avantaje (râuri navigabile, mări interne, vânturi predictibile și, pentru popoarele nomade, regiunile de stepă deschisă). O estimare a raportului costurilor de transport în epoca antică și

clasică este de: 1 pe mare, 4,9 pe râuri/fluvii şi 28 pe uscat (Meijer şi van Nijf, 1992, p. 133). În cele două Americi, raportul este şi mai spectaculos, transportul pe apă fiind de 40 de ori mai eficient decât transportul pe uscat (Hassig, 1985, p. 133). Aceste cifre relevă importanţa transportului pe apă în configurarea imperiilor şi a sistemelor internaţionale ale epocii antice şi clasice. Din cauza costului relativ mare al transportului terestru, distanţa pe uscat era o barieră majoră pentru orice fel de bunuri, mai puţin bunurile cu valoare mare, dar greutate şi volum mici. Un calcul simplu ne spune că, „în Antichitatea clasică, fiecare 100 de kilometri de transport pe uscat aproape că dubla preţul bunurilor grele sau voluminoase" (Singer *et al.*, 1956, p. 493). Asemenea calcule au modelat deopotrivă posibilităţile economice şi politico-militare ale epocii, deşi potenţialul comerţului pe uscat cu bunuri de mare valoare şi volum mic nu ar trebui subestimat. Există multe dovezi ale unui substanţial comerţ terestru de la un stadiu foarte timpuriu. Arhivele negustorilor asirieni înregistrează caravane de măgari ce călătoreau pe distanţe de peste 1.100 km din Assur până în Cappadocia, transportând cositor şi textile şi apoi întorcându-se cu argint şi aur (Larsen, 1976, p. 89; Silver, 1985, p. 61). Faptul că măgarii se hrăneau cu iarbă însemna că, pentru transport, combustibilul era gratis.

După cum am văzut în partea a II-a, capacitatea de interacţiune fizică în sistemele preinternaţionale era în mod esenţial definită de viteza şi portanţa mişcării umane pedestre. Pentru comerţul pe distanţe mari cu materiale pentru confecţionarea de unelte, precum cremenea şi sticla vulcanică (Singer *et al.*, 1954, p. 704), şi unele bunuri de lux existau drumuri consacrate. Popoarele neolitice foloseau plute, plute din trunchiuri de copaci şi ambarcaţiuni primitive (de exemplu, canoia scobită dintr-un trunchi de copac) pentru transportul fluvial (Singer *et al.*, 1954, pp. 730-740), iar unele dintre acestea erau suficient de bune pentru a purta fiinţele umane peste substanţialul spaţiu maritim ce separa Australia de Indonezia cu poate 30.000 de ani în urmă (Diamond, 1997, p. 41). Dar chiar şi îmbunătăţirile brute ale transportului pe uscat, precum săniile, nu par să se fi materializat decât în anul 5000 î.Hr. (Singer *et al.*, 1954, p. 707).

Pe uscat, prima revoluţie în transport pare să fi început în timpul celui de-al IV-lea mileniu î.Hr. Elementul său major a fost folosirea forţei animalelor în transport, ceea ce a ridicat în mare măsură deopotrivă limitele vitezei şi portanţei. Utilizarea animalelor de povară domesticite datează dinainte de anul 3000 î.Hr., iar caravanele de măgari au legat Mesopotamia şi Asia Mică încă din anul 2000 î.Hr. (Bentley, 1993, pp. 20-21). Căruţele cu roţi au existat probabil din anul 3500 î.Hr. şi cu siguranţă după anul 3000 î.Hr. Aceste căruţe aveau roţi solide, grele şi iniţial erau trase de boi şi onagaşi. Reproducerea cailor a produs numai după anul 2000 î.Hr. exemplare suficient de mari ale acestei specii-cheie pentru a fi înhămate, permiţând vehiculelor cu roţi să atingă viteze mai mari şi să parcurgă distanţe mai mari. Această combinaţie a fost crucială pentru facilitarea dezvoltării stilurilor de viaţă nomade în stepa eurasiatică. Roţile mai uşoare, cu spiţe, au apărut în anul 2000 î.Hr. în Persia/Mesopotamia, ajungând în China până în anul 1300 î.Hr. (Singer *et al.*, 1954, pp. 203-211,

705-706, 720-726). Acest mariaj a deschis calea pentru ceea ce a devenit o importantă maşină de război a mileniului al II-lea î.Hr. : carul tras de cai.

Utilizarea cailor pentru călărit a apărut de timpuriu, în mileniul I î.Hr. Aceasta necesita nu numai dezvoltarea aptitudinilor călăritului, ci şi reproducerea cailor mai mari, capabili să poarte un om, proces ce a culminat cu masivii cai capabili să poarte cavaleria grea care s-a dezvoltat pe parcursul mileniului I. Scările, apărute probabil în Asia, nu au ajuns în Europa decât în secolul al V-lea, după căderea Romei, iar hamurile utilizate de Roma erau surprinzător de ineficiente din punctul de vedere al designului (Singer *et al.*, 1956, pp. 495, 515, 555). Scările le ofereau călăreţilor mai multă libertate de a utiliza o multitudine de arme, sporind astfel, în mare măsură, puterea cavaleriei, fie ea uşoară sau grea. Cămilele au fost, de asemenea, domesticite, jucând un rol major în deschiderea rutelor de transport prin zonele deşertice în Asia Centrală, Arabia şi Africa. Cămilele au jucat un rol crucial pentru Drumurile Mătăsii, prin Asia Centrală, şi Drumul Tămâii, ce traversa Arabia. Ele au ajuns în Egipt pe la mijlocul mileniului I î.Hr. şi au fost esenţiale pentru deschiderea rutelor pentru caravanele transsahariene care s-au dezvoltat de atunci înainte (Curtin, 1984, pp. 15-37; Bulliet, 1990).

Alături de folosirea forţei animalelor, în special a celei cabaline, în transport s-a aflat dezvoltarea de drumuri. Prin drumuri ne referim nu numai la rutele principale, pavate, ci şi la cărările întreţinute, care puteau să includă diguri, poduri, popasuri şi corpuri de gardă. Dat fiind costul relativ mare al transportului terestru, sistemele de drumuri antice şi clasice erau construite în primul rând pentru comunicaţiile strategice şi mişcările militare ale imperiilor şi numai în mod secundar pentru comerţ. Sistemele de oraşe-state, precum cel din Grecia clasică, nu au construit drumuri pentru alte scopuri decât pentru cele locale şi ceremoniale. Transportul naval, fluvial sau maritim era preferat pentru comerţ (Forbes, 1955, p. 146).

Tehnologia drumurilor pavate se întâlneşte încă din mileniul al III-lea î.Hr. în Egipt (legat de construirea piramidelor) şi în orăşelele Imperiului Hitit din mileniul al II-lea î.Hr. Dar drumurile timpurii erau în mare măsură scurte şi ceremoniale şi nu erau folosite pentru schimburile pe distanţe lungi (Singer *et al.*, 1956, pp. 494-495). Cu toate acestea, ele puteau fi impresionante. Reţeaua maya de poteci ce uneau centrele civice şi ceremoniale cu centrele-satelit puteau avea între 3 şi 20 de metri în lăţime şi până la 99 km în lungime, dar ele îndeplineau o funcţie în mare măsură simbolică (Earle, 1991, p. 13). Există dovezi ale unei reţele extinse de drumuri, cu cinci clase, în China în timpul dinastiei Chou, în mileniul I î.Hr. (Singer *et al.*, 1954, pp. 713-714). Un sistem regional major de drumuri a fost întemeiat de asirieni în secolul al VII-lea î.Hr. şi moştenit de Imperiul Persan. Acesta era mai degrabă o potecă întreţinută şi păzită, numai parţial pavată, cu peste 100 de popasuri permanente de-a lungul ei. Folosirea podurilor de piatră pare, de asemenea, să dateze din această vreme. Drumul persan se întindea pe 2.500 de km, de la coasta Mării Egee până în capitala Susa, iar utilizarea lui, asemenea sistemului de drumuri roman, ulterior, se făcea în primul rând pentru comunicaţii strategice şi deplasare militară (mai ales a

armatelor), nu pentru comerţ. Mesagerii puteau să circule pe acest drum cu viteze de cinci ori mai mari decât călătorii obişnuiţi – sau armatele invadatoare (Singer *et al.*, 1954, p. 713 ; 1956, pp. 495-498 ; Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 141-142). Sistemul roman de drumuri a început să fie extins în anul 312 î.Hr., atingând lungimea maximă până în anul 200 d.Hr., fiind constituit din aproximativ 90.000 km de drumuri pavate şi 300.000 km de drumuri din toate clasele. Existau câteva clase de drumuri, variind de la cele complet pavate, la cele acoperite cu pietriş, până la cărările întreţinute. Comunicaţiile se puteau derula cu viteze de 75 km pe zi. Sistemul roman a ajuns într-o stare proastă de funcţionare în Europa după căderea Romei, dar în est a fost menţinut de către bizantini şi arabi. Chiar şi în Europa, rutele romane au continuat să fie folosite pentru comunicaţii şi comerţ de mică amploare (trafic pedestru sau călare) (Singer *et al.*, 1956, pp. 500-527 ; Forbes, 1955, p. 146). Incaşii din America de Sud au urmat o strategie similară şi au construit 5.230 km de drumuri, pornind din nord spre sud, pe o distanţă însemnând 35 de grade latitudine. Aceste drumuri le-au permis incaşilor să menţină coerenţa imperiului, în ciuda absenţei oricăror animale de tracţiune. Existau hanuri ale poştei pentru schimbarea cailor la fiecare cinci kilometri de-a lungul drumurilor, iar sistemele de mesagerie puteau transporta zilnic mesaje pe distanţe de 240 km (Lanning, 1974a, p. 85).

După cum am arătat în capitolul 8, multe dintre sistemele de oraşe-state şi imperiile timpurii au fost construite în preajma râurilor/fluviilor navigabile. Acest lucru era adevărat în cazul majorităţii imperiilor mesopotamiene, al Egiptului, Harappanului şi Chinei. Având în vedere substanţialul avantaj în privinţa costului al transportului fluvial comparativ cu cel terestru, prezenţa sau absenţa râurilor/fluviilor navigabile a determinat posibilităţile imperiului. Egiptul a fost norocos să aibă o direcţie predominantă a vântului opusă curentului fluvial, oferind astfel transport naval uşor în ambele direcţii. Aceasta, în conexiune cu deşerturile înconjurătoare, i-a dat Egiptului forma sa de bază. De asemenea, pătrunderea romană în Europa a fost substanţial influenţată de accesul la fluvii (Ron, Rin, Dunăre). Multe culturi din lumea antică şi clasică au construit canale pentru a extinde irigarea asigurată de râuri. De exemplu, oraşele sumeriene erau traversate de-a curmezişul de canale folosite înainte de toate la aprovizionarea cu apă a populaţiei, dar totodată şi ca un mijloc de comunicare, legând oraşul de lumea exterioară. Oraşele aveau porturi înăuntrul zidurilor ce le mărgineau, unde se desfăşurau activităţi comerciale (Stone, 1995, p. 239). Câteva culturi, îndeosebi China, au săpat canale pentru a extinde reţeaua de transport fluvial. Marele Canal, construit între anii 584 şi 618, lega cele două sisteme fluviale majore în jurul cărora era concentrată civilizaţia chineză, permiţând hranei să fie transportată de la sud la nord.

Capacitatea de interacţiune în Mezoamerica

În Mezoamerica, în absenţa căruţelor sau a animalelor de tracţiune, bunurile erau transportate în coşuri de nuiele purtate în spate de *tlamemes*, pe drumuri construite şi întreţinute de către stat. Drumurile principale erau largi, dar deseori accidentate, putând să fie abrupte şi în serpentină, întrucât erau menite traficului pedestru, pentru a scurta distanţa parcursă. Era posibil ca *tlamemes* să transporte 23 kg pe o distanţă de 5 leghe

(aproximativ 29 km). Aşadar, în Mezoamerica sistemul de transport a generat o imagine de ansamblu a orăşelelor susținute de mici *hinterland*-uri. În Eurasia, oraşele erau, în general, mai mari şi mai depărtate unul de celălalt.
Uriaşele oraşe apărute în Valea Mexicului reprezintă o excepție de la regulă. De exemplu, Tenochtitlan, capitala Imperiului Aztec, avea peste 200.000 de locuitori când au venit spaniolii la începutul secolului al XVI-lea. Valea Mexicului fusese dominată de cinci oraşe-state înainte de ridicarea Imperiului Aztec. Mărimea lor se explică prin accesul la transportul pe apă. Construit pe o insulă din Lacul Texcoco, Tenochtitlan era legat de continent prin trei drumuri şi şase canale care traversau oraşul, oferind facilități de acostare pentru cele 20.000 de canoe folosite la asigurarea transportului pe lacurile din Valea Mexicului (Fagan, 1993, p. 239). Deşi ambarcațiunile mergeau cu aceeaşi viteză ca şi *tlamemes*, ele puteau propulsa o tonă de persoană – o proporție a eficienței de 40 la 1 față de *tlamemes* (Hassig, 1985, p. 133). Efectul acestui mod de transport a fost atragerea oraşelor de jur-împrejurul lacurilor, într-o interacțiune comercială mai strânsă decât în altfel de condiții. Cu toate acestea, *tlamemes* erau o parte esențială a sistemului de transport; iar rolul lor era deosebit de important în cazul comerțului pe distanțe mari. Mezoamerica era organizată la nivel local în mici districte, cu propriile lor capitale, ce trebuiau să se asigure că existau *tlamemes* disponibili pentru răspândirea bunurilor în district. Ca atare, fiecare district făcea parte dintr-un sistem interconectat de transport. Negustorii îi angajau pe *tlamemes* să ducă bunurile dintr-un district într-altul şi, în ciuda relațiilor ostile dintre unele districte, sistemul de transport era relativ imun la aceste tensiuni politice, mai puțin în vremurile de război. Autoritățile locale erau responsabile de drumurile principale pe care se desfăşura comerțul pe distanțe mari. Dar în Imperiul Aztec existau şi mesageri staționați de-a lungul rutei la intervale de 2 leghe (puțin peste 8 km). Mesajele erau transmise în schimburi, cu viteze de 4-5 leghe pe oră, după câte se pare. Teoretic, aceasta însemna că mesajele puteau străbate 400 km pe zi. Aceşti mesageri jucau fără îndoială un rol important în securitatea imperiului, în care exista un pericol permanent de revoltă internă. Mesajele puteau fi transmise într-o formă scrisă. Această evoluție nu era specifică aztecilor. Patru sisteme separate de scriere s-au dezvoltat în Mezoamerica, legate de regiunile maya, zapotecă, mixtecă şi aztecă (Marcus, 1992). Originile lor datează din vremea societăților prestatale, dintre anii 700 şi 400 î.Hr., şi sunt asociate cu încercările şeferiilor de a menține controlul asupra genealogiei şi istoriei. Deşi mai puțin sofisticat decât scrierea maya, sistemul de scriere aztec reprezenta totuşi un mod eficient de comunicare şi stocare a informațiilor. De exemplu, la două zile după ce Cortés a debarcat la Vera Cruz, Montezuma a primit o relatare scrisă a debarcării spaniolilor, cu descrieri ale corăbiilor, cailor şi armelor lor (Gaur, 1992).

Dezvoltarea transportului maritim era mai solicitantă decât a celui fluvial. Necesita corăbii mai mari şi mai robuste, echipament de navigație mai bun şi, dacă se dorea mai mult decât navigarea de-a lungul coastelor, cunoaşterea tehnicilor de navigație şi a direcției vânturilor, mareelor şi curenților. Există dovezi ale folosirii pânzelor la ambarcațiunile egiptene încă din anul 2400 î.Hr., iar până în secolul al XVIII-lea î.Hr. pe Mediterana navigau corăbii de lemn cu lungimi de până la 55 m şi echipaje de 120 de persoane, capabile să transporte o încărcătură de 1.000 de tone (Singer *et al.*, 1954, pp. 733-735). Folosirea carenelor cu chila mai puternică datează cel puțin din anul 1000 î.Hr. şi până la acel moment exista un comerț maritim transmediteranean ce se întindea din Levant până în Spania. În anul 500 î.Hr., cartaginezii făceau comerț

maritim până în Insulele Britanice şi pe coasta Africii de Vest. Este posibil ca ei să fi circumnavigat Africa şi există dovezi că un astfel de comerţ costier datează de mult mai timpuriu. De exemplu, în mileniul al III-lea, sumerienii făceau comerţ cu diferite regiuni de-a lungul coastei Golfului Persic (Hourani, 1995, p. 6). În timpul perioadei eleniste (de la sfârşitul secolului al IV-lea până la începutul secolului al II-lea), Imperiile Seleucid şi Ptolemeic făceau comerţ maritim cu India, folosind cabotajul prin Marea Roşie sau Golful Persic, şi apoi de-a lungul coastei Mării Arabiei. Exploratorul grec Piteas a circumnavigat Insulele Britanice în anul 320 î.Hr., iar Polibiu a explorat coasta atlantică a Marocului (Walbank, 1993, pp. 204-206). Navigaţia timpurie era costieră şi precaută, tehnicile de navigare primitive creând o frică întemeiată de largul mării (Singer *et al.*, 1956, pp. 568-569; Neuberger, 1930, pp. 499-500).

Unele dintre oraşele clasice ale Antichităţii, în special Atena şi Roma, au devenit dependente de comerţul maritim pentru importul materialelor de construcţie şi al alimentelor necesare întreţinerii atât a populaţiilor lor, cât şi a flotelor lor militare. În ciuda limitărilor generale ale navigaţiei transmediteraneene la lunile de vară, Roma importa anual poate 200.000 de tone de grâu din Egipt, Africa, Sicilia şi Marea Neagră (Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 98-118). Acest comerţ en gros a încurajat dezvoltarea porturilor, farurilor şi a facilităţilor portuare (depozite de mărfuri etc.), o trăsătură majoră a dezvoltării maritime a primului mileniu î.Hr., mai ales în Atena, Cartagina, Alexandria şi Roma. Comerţul maritim între Roma (prin Egipt) şi Asia de Sud s-a deschis (Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 128-129) de îndată ce a fost înţeleasă acţiunea vânturilor în Marea Arabiei, în preajma primului secol î.Hr. Până în momentul când arabii şi-au întemeiat vastul lor imperiu islamic, corăbiile erau suficient de puternice şi cunoştinţele de navigaţie îndeajuns de bune pentru a permite efectuarea de călătorii din Orientul Mijlociu până în China, călătoria dus-întors durând un an şi jumătate (Curtin, 1984, pp. 103-108). Chinezii par să fi construit jonci oceanice undeva în preajma anului 1000 d.Hr. Vela latină (pentru navigarea contra vântului), compasul (ce ajunge din China în Europa aproximativ în anul 1250 d.Hr.) şi cârma de la pupă datează toate din perioada bizantină (Singer *et al.*, 1956, p. 584; van Creveld, 1991, pp. 51-56) şi urmau să facă parte din revoluţia transportului maritim global care a avut loc în secolul al XV-lea (vezi capitolul 13).

Galera cu vâsle, care a dominat puterea maritimă mediteraneană din vremea războaielor greco-persane până la ciocnirile dintre flotele europene şi otomane din secolul al XVI-lea, era deja bine dezvoltată în secolul al VII-lea î.Hr. şi poate fi datată cu câteva sute de ani mai devreme, când a început să apară o diferenţiere pronunţată între rapidele corăbii de război cu vâsle şi corăbiile comerciale cu pânze, mai lente şi mai voluminoase. În vremea romanilor, corăbiile de lemn au atins dimensiunile, dar nu şi trăinicia construcţiei galioanelor de la mijlocul secolului al XIX-lea (Singer *et al.*, 1954, pp. 735-743; 1956, pp. 563-567, 572-573; Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 152-158). Dar deşi erau importante din punct de vedere militar, corăbiile cu vâsle aveau o rază limitată, iar echipajele lor mari făceau ca portanţa să fie mică şi nevoia de provizii mare.

Punând totul cap la cap, o modalitate de a înţelege dimensiunea fizică a capacităţii de interacţiune în epoca antică şi clasică este de a o considera destul de restricţionată pe uscat, dar din ce în ce mai liberă pe mare. Desigur, aceasta este o simplificare exagerată. Barbarii nomazi aveau capacitatea şi într-adevăr au transportat forţe militare puternice, precum şi bunuri pe distanţe mari, iar pentru scurt timp au întemeiat imperii care în câteva ocazii au cuprins mari părţi ale Eurasiei. Roata, calul, cămila şi drumurile au facilitat îmbunătăţiri uriaşe ale vitezei şi portanţei (deşi nu şi ale anvergurii) transportului pe uscat, comparativ cu traficul pedestru din preistorie. Fluviile şi totodată canalele în China au compensat într-o oarecare măsură dificultăţile transportului pe uscat, motiv pentru care au jucat un rol atât de important de coloană vertebrală a imperiilor. Dar capacitatea de a compensa dificultăţile transportului pe uscat folosind fluviile navigabile era limitată la puţine zone geografice şi explică în mare măsură de ce această epocă a avut multiple sisteme internaţionale, slab conectate între ele în Afro-Eurasia şi în mare măsură neconectate în cele două Americi. Par să existe puţine dubii cu privire la existenţa factorilor geografici şi de mediu care semnificau că era mai uşor să se dezvolte capacitatea de interacţiune în Eurasia decât în Americi. Deşi lama a fost folosită ca animal de povară în America de Sud, nu se putea compara cu caii şi cămilele, care au făcut posibile în Eurasia legăturile transcontinentale (Diamond, 1997). La fel de importante au fost şi stepele, care au făcut posibilă în mileniul I î.Hr. stabilirea de către nomazi a legăturilor transcontinentale directe. Nomazii au familiarizat Vestul cu bunurile orientale, deşi, în cele din urmă, imperiile şi oraşele-state au fost cele care au consolidat rutele comerciale maritime care se întindeau dintr-un capăt în celălalt al Eurasiei.

Însă, odată cu inventarea velierului, s-a reuşit realizarea transportului pe distanţe mari deopotrivă a oamenilor şi a bunurilor en gros. În principiu, după cum aveau să dovedească europenii şi chinezii în cursul secolului al XV-lea, asemenea vase puteau permite contactul intercontinental economic şi militar şi puteau crea un sistem internaţional global. Dar în practică a fost nevoie de patru milenii pentru ca acea invenţie să dea roade. Au fost necesare inovaţii în designul şi construcţia corăbiilor şi o mare cantitate de cunoştinţe despre navigaţie, mai ales în largul mării, înainte ca transportul maritim să aibă capacitatea de a genera şi susţine un sistem internaţional global. Pe parcurs, această invenţie a generat deopotrivă imperii maritime, cum au fost cele ale grecilor, cartaginezilor şi romanilor, şi sisteme comerciale care se întindeau mult dincolo de hotarele oricărui imperiu sau civilizaţie. Privite din această perspectivă, nu a fost o întâmplare că puterea maritimă şi navigaţia comercială au fost elemente cruciale ale creării, în cele din urmă, de către Europa a unui sistem internaţional global. Nu a fost nici un eveniment accidental, nici o invenţie exclusivă a Europei. Ea a reprezentat punctul culminant al unei îndelungate evoluţii, un factor major al configurării întregii economii politice a lumii antice şi clasice şi a cărei înflorire, susţinută în Europa, a condus cu rapiditate la distrugerea acelei lumi.

2. Tehnologiile sociale de transport şi comunicare

După cum am arătat în capitolul 4, dimensiunea socială a capacităţii de interacţiune poate fi considerată un ansamblu de „elemente ale procesului care se sedimentează şi se integrează în sistem". Aşadar, această secţiune trebuie înţeleasă în combinaţie cu capitolul despre proces. După cum am discutat în partea a II-a, tehnologia socială a jucat un rol vital în crearea sistemelor preinternaţionale. Mecanismele sociale, asemenea căsătoriei şi exogamiei, au asigurat funcţionarea cetelor, triburilor şi clanurilor în cadrul sistemelor care se întindeau pe distanţe vaste. Tehnologia socială a preistoriei nu a fost capabilă să creeze infrastructurile necesare pentru a susţine mişcări sistematice şi la scară mare ale bunurilor şi informaţiilor sau pentru a crea domenii de autoritate mai mari.

Unităţile mai mari şi mai sofisticate ale lumii antice şi clasice au fost capabile să facă toate acestea, iar în timp au învăţat cum să extindă multe dintre ele dincolo de sfera oraşelor-state sau a imperiilor individuale, astfel încât au devenit la fel de importante ca transportul maritim pentru facilitarea apariţiei şi expansiunii sistemelor internaţionale. Uneori, aceste tehnologii sociale au fost dezvoltate intenţionat, ca atunci când puterile imperiale promovau o anumită limbă, un etalon monetar, o scriere sau o religie. Alteori, ele au apărut spontan, ca atunci când funcţionarea reţelelor de negustori răspândea religii (budism, islamism), limbi (aramaica, araba, malaysiana) şi manuscrise. Uneori, un imperiu demult apus îşi transmitea tehnologiile sociale către statele sau sistemele succesoare. Civilizaţia sumeriană a oraşelor-state a lăsat o importantă moştenire culturală imperiilor care i-au urmat, deşi poate cel mai cunoscut exemplu este moştenirea lăsată de Roma Europei, constând în limba latină, creştinism şi drept, toate menţinându-se până în prezent mult mai bine decât tehnologia drumurilor romane.

Multe tipuri de tehnologii sociale şi-au dat concursul la întemeierea unităţilor în lumea antică şi clasică, fiind importante mai ales pentru construcţia şi întreţinerea marilor imperii. Într-o lume în mare măsură încă fragmentată de limbă, geografie, religie şi cultură, crearea de standarde comune a fost o importantă parte a procesului imperial. Sistemele uniforme de greutăţi şi măsuri, etaloanele monetare şi sistemele de contabilitate standardizate, serviciile poştale, o infrastructură de drumuri şi porturi, sistemele de drept şi aplicare a legii (mai ales împotriva pirateriei), cu toate au facilitat comerţul. Procedând astfel, ele au susţinut prosperitatea imperială şi, în acest fel, legitimitatea imperială. De exemplu, Atena a impus celorlalte oraşe-state din imperiul său o singură monedă şi sisteme de greutăţi şi măsuri standardizate (Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 33-51). Religiile au fost şi ele o trăsătură a procesului imperial care au permis dezvoltarea şabloanelor mult mai largi de identitate împărtăşită, care puteau fi folositoare susţinerii legitimităţii imperiale, precum şi, în general, ungerii roţilor interacţiunii sociale în societăţi altminteri diverse.

Dar mai importante pentru obiectivele noastre sunt acele tehnologii sociale care au depăşit hotarele unităţilor individuale sau care au rămas în urmă atunci când

unitățile mai mari s-au dezintegrat în sisteme de unități mai mici, susținând astfel nu numai unitățile, ci și sistemele internaționale. Dintre acestea, șase se evidențiază drept importante pentru dezvoltarea sistemelor internaționale în epoca antică și clasică: multilingvismul și limbile comune, scrierile, religiile, banii, diplomația, diasporele comerciale și sistemele de credit.

Multilingvismul și *lingua franca*

După cum am arătat în partea a II-a, când comunitățile au devenit sedentare și populațiile lor au crescut, depășind dimensiunea minimă necesară unui grup reproductiv viabil, limbile au început să difere, iar etnia a devenit o trăsătură importantă a sentimentului identității unui individ. Limbile grupurilor învecinate puteau deveni reciproc incomprehensibile, probabil ca mecanism de a spori diferențierea socială dintre grupuri (Renfrew, 1987, p. 113). Creșterea numărului de limbi are, așadar, efectul de a stăvili social capacitatea de interacțiune. Astăzi, această evoluție este cea mai evidentă în Noua Guinee, unde se vorbesc peste 1.000 de limbi într-o zonă de mărimea Texasului. Multe nu par să aibă rădăcini comune, nici între ele și nici cu alte limbi ale lumii (Diamond, 1997, pp. 231-232). Diversitatea extraordinară a limbilor se datorează, în parte, faptului că, timp de mai multe milenii, aceste comunități nu au fost tulburate de forțe externe și, în parte, constituie un rezultat al faptului că, anterior colonizării europene, nu a existat nici o unificare politică. Acesta este un fenomen neobișnuit și contrastează profund cu Africa, unde, datorită migrației recente, există relativ puține limbi cu rădăcini lingvistice distincte.

Diversitatea lingvistică nu reprezintă o problemă dacă nu există nevoia de interacțiune, dar, așa cum am arătat în partea a II-a, există o serie de motive pentru care comunitățile vor dori să interacționeze. În cazul în care comunitățile nu au nevoie să interacționeze decât cu vecinii imediați, așa cum era adesea cazul în sistemele neolitice care s-au format înainte de apariția orașelor-state și a imperiilor, atunci bilingvismul și multilingvismul ofereau un mecanism social adecvat pentru depășirea impedimentului lingvistic din calea interacțiunii. Dar odată cu apariția civilizației și a negustorilor ce călătoreau pe rute comerciale traversând multe frontiere lingvistice, precum și cu dezvoltarea târgurilor sau orașelor comerciale unde negustorii veneau din multe colțuri pentru a cumpăra și a-și vinde articolele, multilingvismul a devenit o soluție nesatisfăcătoare. Din aceleași motive, odată ce lumea orașelor-state a început să fie cucerită de imperiile multietnice, al căror număr a crescut în lumile antică și clasică, sarcina administrării acestor noi unități și a comerțului în cadrul lor a fost complicată de existența limbilor divergente și rivale. În ambele cazuri, obstacolul lingvistic în calea interacțiunii a fost depășit prin dezvoltarea unei *lingua franca* sau a unei limbi comune, care fie a înlocuit, fie a suplimentat limbile indigene. Procesele prin care o limbă cucerește o alta sunt variate, adesea complexe și nu întru totul înțelese (Renfrew, 1987; Mallory, 1989). Cele mai evidente surse de *lingua franca* sunt imperialismul și comerțul. Deși limbile indigene au supraviețuit, latina

a servit drept *lingua franca* în întregul Imperiu Roman, la fel ca limba babilonienilor sau, ulterior, aramaica, ce servise drept *lingua franca* în Orientul Apropiat (Bozeman, 1960, p. 29). Dar şi comerţul poate servi ca bază a unei *lingua franca*. De exemplu, hitiţii, care au ocupat importantul oraş comercial Kaneš, au furnizat *lingua franca* în Anatolia centrală în mileniul al II-lea î.Hr. (Mallory, 1989, p. 28). Dar limbile comune nu sunt rezervate comunităţilor civilizate. După cum am argumentat în partea a II-a, limbile comune sunt vorbite pe distanţe mari, în zone unde populaţia este mobilă. De exemplu, limba turcică a reprezentat o *lingua franca* pentru triburile nomade care trăiau în stepele asiatice (Kwanten, 1979).

Scrierile

Apariţia scrisului a avut consecinţe uriaşe pentru capacitatea de interacţiune deoarece el transformă modul în care indivizii pot comunica în timp şi în spaţiu. Desigur, întotdeauna a fost posibil ca informaţia să fie păstrată în timp sau transmisă prin mijloace orale, dar există limitări severe ale complexităţii şi volumului informaţiei propagate oral. Chiar şi cea mai simplă informaţie poate fi uitată sau distorsionată în procesul transmiterii. Scrierile însă nu sunt singurul mod prin care informaţia poate fi înmagazinată. Picturile rupestre, de pildă, pot fi considerate un mod de a stoca informaţia, deşi nu vom fi niciodată capabili să le recuperăm cu certitudine înţelesul. Cu toate acestea, seria de mecanisme ce pot fi folosite pentru stocarea informaţiei este, evident, enormă. Unele au fost considerate precursorii scrierilor. Instrumentele de numărat, în special, au o importanţă crucială din această perspectivă. Se argumentează că scrierile nu au apărut niciodată în cadrul societăţilor care nu dezvoltaseră sisteme elaborate de numărare. Cea mai veche scriere a apărut în Mesopotamia, unde, din mileniul al IX-lea î.Hr., dezvoltarea agriculturii a fost însoţită de apariţia unor simboluri din lut folosite pentru ţinerea evidenţei numărului de animale dintr-o turmă şi a volumului unor produse precum uleiul, lâna sau grâul (Harris, 1986).

Aceasta sugerează că, atunci când societăţile au devenit mai complexe şi au început să aibă surplusuri, comunicarea verbală, un mecanism satisfăcător pentru transmiterea informaţiilor în cadre simplu organizate, nu mai este adecvată. Comerţul şi administraţia, dincolo de un anumit nivel de complexitate, necesită o oarecare formă de scriere, deoarece prin caracterul lor pasager este nevoie de ţinerea evidenţelor cu o anumită viteză şi cu un grad mare de acurateţe. Gaur (1992; Dickinson, 1994, pp. 193-197) susţine că, atunci când societăţile din Egipt, Mesopotamia şi Marea Egee au ajuns în relaţiile lor comerciale şi administrative în punctul în care era necesar să se bazeze pe o scriere sistematică, fie şi-au dezvoltat propria formă de scriere, fie au împrumutat una. În consecinţă, el sugerează că cele mai codificate forme de scriere ce folosesc elemente fonetice au apărut în societăţile orientate capitalist. Asemenea scrieri par să fi apărut mai întâi în Semiluna Fertilă, între anii 4000 şi 3000 î.Hr. (Crawford, 1991, pp. 151-156). Pentru a susţine această afirmaţie, că scrierile sunt asociate societăţilor orientate capitalist, Gaur (1992) indică faptul că multe dintre documentele timpurii sunt legate de proprietate.

Dar această generalizare trebuie tratată cu oarecare precauţie. Nu toate scrierile sunt fundamentate fonetic, iar supoziţia că alte tipuri de scrieri, precum cele apărute în Orientul Îndepărtat în preajma anului 2000 î.Hr. (deşi descoperiri recente sugerează că acestei date îi trebuie adăugat un mileniu) şi în America Centrală în preajma anului 1000 î.Hr., sunt mai puţin avansate, este acum considerată un alt exemplu de eurocentrism. În astfel de societăţi, apariţia scrisului se poate să nu fi avut nimic de-a face cu negoţul sau proprietatea. Multe documente timpurii din astfel de societăţi erau legate de istoria dinastică şi s-a sugerat că scrierile au apărut pentru a permite dinastiilor conducătoare să folosească trecutul ca mod de a-şi legitima conducerea. Acest lucru este adevărat atât în China, cât şi în America Centrală (Marcus, 1992). S-a atras, de asemenea, atenţia asupra importanţei scrierilor sacre în evoluţia religiei. Se poate considera că asemenea scrieri garantează o dată pentru totdeauna cuvintele lui Dumnezeu, aşa cum au fost ele rostite de profeţii Lui (Burkert, 1996, p. 178). Dar oricare ar fi fost motivele pentru inventarea scrierii, realitatea este că apariţia ei are consecinţe enorme asupra capacităţii de interacţiune. Scrierile eliberează societăţile de efemeritatea vorbirii şi devine posibilă transmiterea informaţiilor în timp şi spaţiu în absenţa intervenţiei unui interlocutor.

Inventarea scrierii a reprezentat prima revoluţie reală a stocării informaţiei. Deşi toate societăţile umane stochează informaţia la un nivel sau altul, scrierile sunt diferite deoarece oferă un mecanism pentru reproducerea şi stocarea cuvântului rostit. Putem considera scrierile un fel de vorbire îngheţată. Apariţia cuvântului scris a jucat un rol crucial în formarea statelor centralizate şi structurate ierarhic şi, după cum vom vedea în secţiunile ulterioare, a organizat religiile şi diplomaţia internaţională. Dar avantajele adoptării scrisului nu au fost întotdeauna considerate convingătoare. Societăţile nomade nu au adoptat scrierea, în ciuda traiului alături de societăţile care o foloseau. Astfel de societăţi puteau menţine contactul pe distanţe mari, comunicarea orală reprezentând baza interacţiunii necesare la nivelul lor relativ scăzut de organizare. Aşadar, scrierea nu este necesară pentru a menţine coeziunea societăţilor care interacţionează pe suprafeţe întinse de teritoriu. Ea devine necesară numai când apare un nivel mai înalt de organizare. Scrierea nu reprezintă baza pentru menţinerea comunicării pe distanţe foarte mari, dar ea permite o densitate mult mai mare a interacţiunii pe aceste distanţe. De exemplu, căpeteniile nomade au considerat necesar să profite de scris numai odată cu formarea vastelor lor imperii.

Religiile

Evoluţia religiilor universale a avut, de asemenea, un impact deosebit asupra dezvoltării capacităţii de interacţiune. Burkert (1996, p. 6) susţine că religia se manifestă prin interacţiune şi comunicare, divinul reprezentând un „instrument social" ce configurează modul în care se desfăşoară comunicarea. Din această perspectivă, religia poate avea un efect profund asupra tranzacţiilor din interiorul şi dintre societăţi, deoarece devine posibilă folosirea unei dimensiuni supranaturale definite cultural pentru a consolida importul unui mesaj transmis pe canale mai tradiţionale. Încă din

vremea lui Herodot s-a argumentat că credinţa religioasă este o trăsătură a tuturor fiinţelor umane, dar este cel puţin necesar să facem o distincţie între religiile universale şi cele populare. În practică, şi această distincţie este prea restrictivă, iar cele două tipuri de religie trebuie considerate capetele unui spectru, religiile naţionale situându-se între ele (Schneider, 1970, p. 74). În termeni foarte generali, religiile populare pot constrânge capacitatea de interacţiune, în timp ce religiile universale pot facilita comunicarea în interiorul şi între societăţi şi oferă profunzime capacităţii de interacţiune. Dar întrucât religiile universale rivalizează, şi ele pot să acţioneze mai curând ca o barieră decât ca un liant pentru comunicare.

O religie populară este legată de un anumit grup, precum o ceată sau un trib, în timp ce o religie universală se detaşează de orice grup specific şi prezintă, în principiu, interes pentru indivizii din lumea cunoscută. Dar clasificarea oricărei religii este problematică. De pildă, islamismul, asemenea iudaismului, a fost clasificat, în cele din urmă, drept o religie naţională. Dimpotrivă, hinduismul este asociat cu o anumită castă şi a fost clasificat ca o religie populară naţională, budismul fiind considerat „forma de export a hinduismului" (Schneider, 1970, pp. 75-77). Pe baza dovezilor antropologice, s-a estimat că, pe parcursul istoriei lumii, au existat peste 100.000 de religii. În lumea contemporană însă este posibil să restrângem tradiţiile religioase majore la cele hindo-budistă, chineză, iudeo-creştină şi islamică (Fallding, 1974, p. 1). Toate aceste tradiţii au apărut în decursul a trei milenii şi fiecare a ajuns să formeze credinţa dominantă într-o zonă geografică extinsă în timpul perioadei antice şi clasice (vezi hărţile 9.2 şi 9.3). Desigur, în acel moment existau religii majore în cele două Americi, dar ele aveau o formă mai curând regională decât universală şi, ca atare, nu au reuşit să supravieţuiască expansiunii europene. Importanţa contemporană a celor patru tradiţii dominante va fi analizată în partea a IV-a. În această secţiune însă trebuie să cercetăm mai îndeaproape legătura dintre religie şi capacitatea de interacţiune.

Cele patru tradiţii religioase dominante s-au format pe ţărmurile Asiei în decursul mileniului I î.Hr. (Fallding, 1974). Karl Jaspers (1953) se referă la perioada 800-200 î.Hr. ca la „epoca axială", când gândirea etică şi cea reflexivă au înflorit în India, China, Orientul Mijlociu şi Grecia. Bentley (1993, pp. 24-25) susţine că în această perioadă gânditori atât de diferiţi precum Confucius, Buddha, profeţii evrei, Socrate şi Platon au manifestat un interes profund faţă de stabilitatea politică şi socială, etica şi moralitatea personală şi standardele care să explice în mod raţional relaţiile umane. Însă tot el susţine că nu este probabil să intrăm vreodată în posesia dovezilor documentare necesare pentru a dovedi afirmaţia lui Jaspers (1953) că această eflorescenţă în gândire a fost cel puţin parţial rezultatul ameninţării pe care o reprezentau nomazii de stepă pentru toate comunităţile sedentare aflate la marginile acesteia, deşi ştim că grecii au considerat drept foarte neliniştitor succesul sciţilor împotriva perşilor (Ascherson, 1996). Dar, mai important din punctul de vedere al acestei secţiuni, putem considera eflorescenţa drept o parte a unei evoluţii mult mai vaste prin care religiile populare au făcut loc religiilor universale, sporind în consecinţă densitatea şi lărgimea capacităţii de interacţiune.

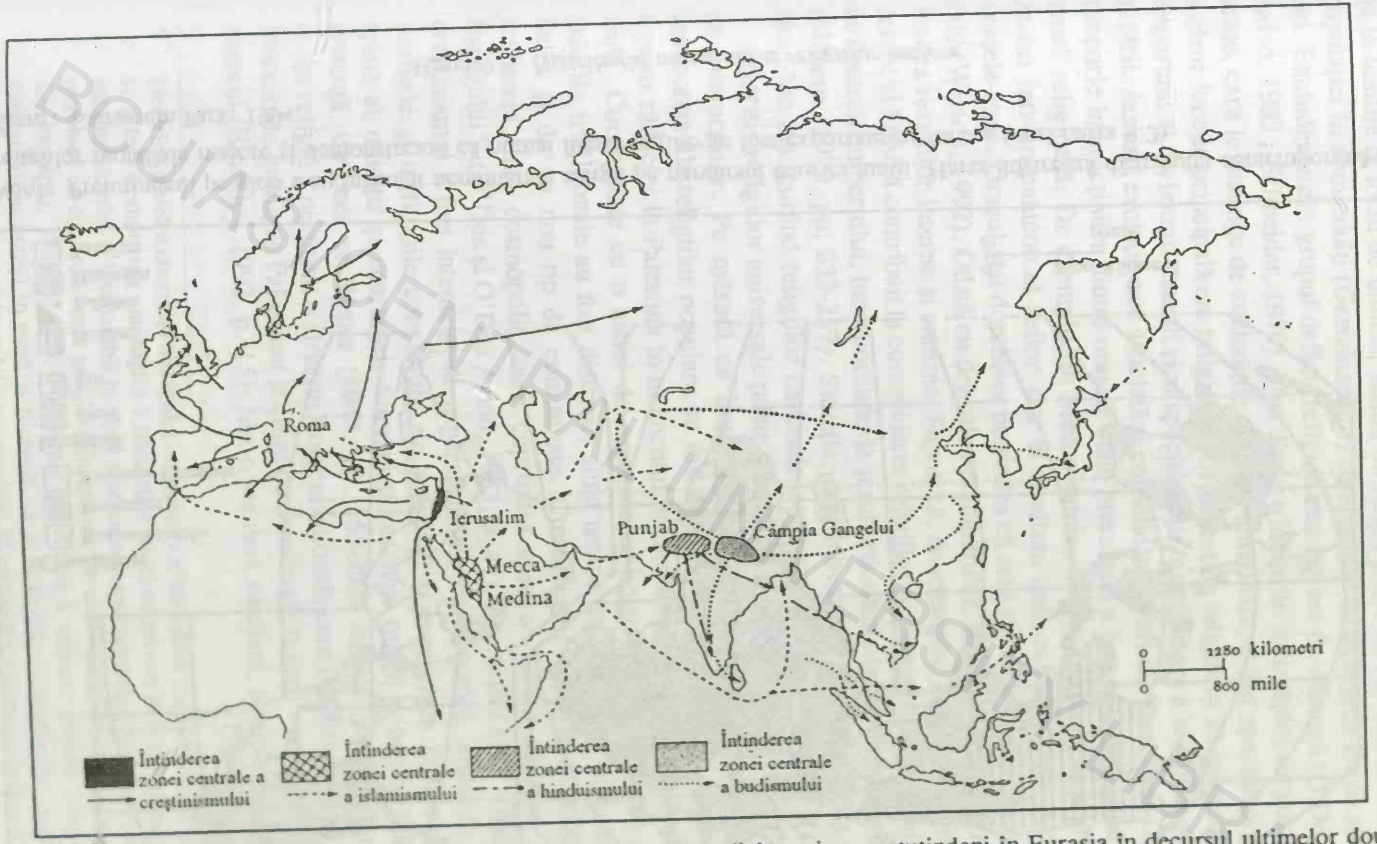

Notă: Harta indică felul cum s-au răspândit cele patru religii mondiale majore pretutindeni în Eurasia în decursul ultimelor două milenii. Ea nu dezvăluie diviziunile importante din cadrul acestor religii (vezi harta 9.3).

Sursa: Extras din Park, 1994.

Harta 9.2. *Originea și răspândirea celor patru religii mondiale majore*

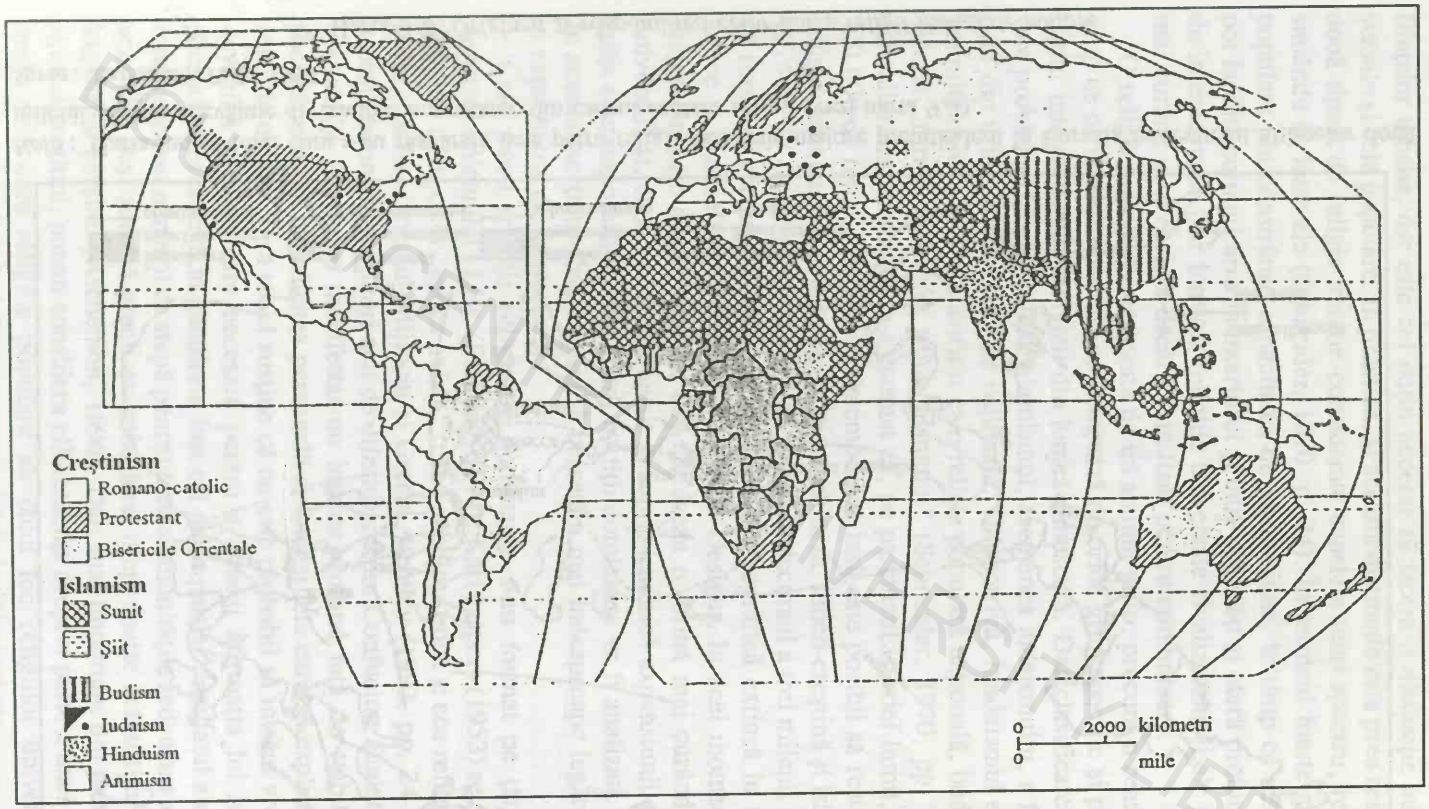

Notă: Pretutindeni pe glob s-au înfiinţat nenumărate religii pe parcursul istoriei lumii. Harta ilustrează distribuţia contemporană a religiilor mondiale majore şi demonstrează că numai foarte puţine au fost exportate cu succes (vezi harta 9.2).

Sursa: Extras din Park, 1994.

Harta 9.3. *Distribuţia mondială a religiilor majore*

În societăţile agricole neştiutoare de carte, religia domină orice aspect al vieţii, de la familie la locul de muncă. Astfel de religii joacă un rol fundamental în unirea populaţiei în comunităţi (*Gemeinschaft*) compacte şi în separarea lor de alte comunităţi. Excluderea din grupul definit religios este extrem de riscantă (O'Dea şi O'Dea Aviad, 1983; Schneider, 1970). Una dintre trăsăturile societăţilor timpurii bazate pe oraşe, care le distinge de societăţile agricole anterioare, a fost apariţia organizaţiilor a căror funcţie principală era religioasă. Organizaţiile religioase au constituit un aspect important al diviziunii muncii şi al specificităţii funcţiei care a însoţit creşterea urbanizării. Această evoluţie este asociată şi consolidării ierarhiei. Dar dintr-o etapă foarte timpurie interacţiunea dintre oraşele-state învecinate a fost cultivată printr-o componentă religioasă. De exemplu, în Mesopotamia, fiecare oraş-stat avea propriul zeu, inclus într-un panteon al zeilor, dar ei rivalizau unii cu ceilalţi aşa cum făceau şi oraşele-state. Oraşul-stat dominant pretindea că zeul său avea prioritate asupra celorlalţi (Watson, 1992). Odată cu dezvoltarea imperiilor, astfel de idei au ajutat la stabilizarea relaţiilor interne şi externe. Faptul că, de exemplu, Egiptul se percepea drept centru al lumii a contribuit la consolidarea relaţiilor cu partenerii comerciali de dincolo de hotarele imperiului, încorporându-le şi subordonându-le zeii în panteonul egiptean (Morenz, 1973, pp. 232-257). Situaţia, deşi subversivă faţă de religiile populare, a făcut loc mai curând religiilor naţionale decât celor universale.

Apariţia religiilor universale poate fi asociată şi altei evoluţii pozitive a capacităţii de interacţiune. Pe măsură ce imperiile s-au extins şi s-au consolidat, tiparele consacrate ale religiilor populare au fost deseori perturbate. Creştinismul, de pildă, a prins rădăcini în Palestina în momentul în care Roma integrase în imperiu această zonă. Confruntate cu o astfel de expansiune, hotarele care defineau grupurile şi valorile tradiţionale au fost distruse, fiind nevoie de o imagine mai extinsă asupra lumii şi de un nou tip de comunitate. Creştinismul a oferit un mod de a privi realitatea, mai cosmopolit, care cuprindea ceea ce stoicii numeau „coeziune a întregului"* (O'Dea şi O'Dea Aviad, 1983, p. 44). Asemenea altor religii universale, creştinismul a fost întemeiat de o personalitate charismatică, aflată în dezacord cu normele şi instituţiile consacrate ale societăţii şi care pleda în favoarea unui nou spirit al unităţii şi coerenţei. Supravieţuirea noii religii a depins însă, în ultimă instanţă, de ceea ce Weber (1947, pp. 363-392) numea „rutinizarea charismei". Noua religie a necesitat o structură organizaţională care i-a permis să se extindă mult dincolo de graniţele Palestinei şi chiar de frontierele Romei – o evoluţie încurajată de romani (Blockley, 1992, p. 15). Într-o manieră similară, budismul, care a apărut în

* Doctrina stoică a coeziunii întregului – *sympathy of the whole* sau *sympatheia* (sau *sympnoia*) – se referă la supoziţia ontologică a filosofilor stoici cu privire la faptul că universul ca întreg este indisolubil şi inseparabil în părţi autonome şi independente. Universul este însufleţit de *pneuma*, ce cuprinde toate părţile componente ale universului şi se manifestă în şi prin ele. De exemplu, filosoful grec Posidoniu din Rodos a enunţat această doctrină a coeziunii întregului nu numai în etică şi filosofie, ci şi în fizică, geografie etc., numind-o *doctrina coeziunii cosmice a întregului (universului)*. El considera universul un întreg organic alcătuit din părţi inseparabile şi indisolubil interconectate (n.tr.).

India, urma să devină religia dominantă în Ceylon, Birmania, Thailanda şi Tibet, iar mult mai târziu, islamismul avea să părăsească Arabia şi să devină principala religie în Africa de Nord, Asia Centrală şi părţi ale Asiei de Sud-Est. Fiecare dintre aceste comunităţi religioase poate fi considerată, în termenii noştri, o potenţială „societate mondială", constituită prin valori, reguli şi practici împărtăşite. Perspectivele comune asupra lumii asociate acestor religii le-au permis uneori să creeze şi să susţină societăţi şi comunităţi dinamice chiar şi atunci când structurile politice erau slabe şi instabile. Capacitatea religiilor de a contribui la unificarea societăţilor mondiale a fost în mod repetat subminată de schismele care au cuprins aceste religii universale, asemenea separării dintre suniţi şi şiiţi în islamism şi dintre catolici şi protestanţi în creştinism. Cu toate acestea, nu există nici o îndoială că religiile universale au avut un efect profund asupra capacităţii indivizilor şi comunităţilor de a se uni.

Dar importanţa religiilor populare pentru capacitatea de interacţiune nu trebuie subestimată. Ligile religioase locale sau amfiţioniile care s-au format în Grecia antică reprezintă unul dintre cele mai timpurii exemple de organizaţii interstatale. Membrii Amfiţioniei Delfice se legau prin jurământ că nu vor participa la distrugerea nici unuia dintre membrii ei. Lor li se interzicea totodată să întrerupă aprovizionarea cu apă a oricărui membru pe timp de pace sau război, orice oraş care nu se supunea acestei dispoziţii riscând să fie şters de pe faţa pământului (Adcock şi Mosley, 1974, pp. 186, 229-230). Din aceleaşi motive, se ştia că zeii garantau tranzacţii comerciale sigure şi cinstite, astfel că templele Orientului Apropiat antic şi ale lumilor greacă şi romană antice serveau nu numai ca locuri de închinăciune, ci şi ca centre ale comerţului interorăşenesc şi internaţional (Silver, 1985, p. 7) – un obicei care, în mod surprinzător, l-a deranjat pe Iisus din Nazaret.

Pătrunderea budismului în China

Una dintre trăsăturile interesante ale budismului ca religie universală este că, după ce s-a răspândit iniţial în India pe o perioadă de peste trei secole, consolidându-se ca una dintre religiile majore de pe subcontinent până la sfârşitul secolului al III-lea î.Hr. şi apoi extinzându-se cu succes mai departe în Asia, pe parcursul următorului mileniu, nu a reuşit să pătrundă în nici o altă parte a lumii, astfel că, în ultimă instanţă, India avea să fie covârşită de hinduism şi islamism (vezi hărţile 9.2 şi 9.3). Capacitatea budiştilor de a atrage adepţi este o problemă complexă, de care nu este nevoie să ne ocupăm aici, dar în general se acceptă că răspândirea budismului s-a desfăşurat în strânsă asociere cu modelul evolutiv al comerţului indian. Într-adevăr, budismul reprezintă o importantă instituţie socială care a încurajat comerţul, sporind capacitatea de interacţiune de care acesta depindea. De la bun început, clasa de negustori indieni care a apărut în a doua jumătate a mileniului I î.Hr. a considerat învăţăturile budiste mult mai responsabile decât credinţele exclusiviste la care aderau preoţii brahmani. Negustorii au început să ofere sprijin financiar budiştilor, ai căror călugări depindeau de mila mirenilor. În acelaşi timp, budiştii urmăreau să câştige adepţi, iar călugării îi urmau pe negustori pe rutele comerciale care se deschideau pretutindeni în Asia. De-a lungul acestor rute au fost construite mănăstiri, ele trebuind să ofere ospitalitate şi adăpost negustorilor. Pe măsură ce aceştia din urmă au întemeiat diaspore comerciale, au creat simultan şi comunităţi budiste. Prin acest proces, budismul avea să ajungă în China. Credinţele erau străine populaţiei indigene, dar printr-un proces de sincretism, budiştii au câştigat în cele din urmă noi

adepți. Între secolele al III-lea și al IX-lea, mii de indieni au călătorit în China și mii de chinezi au mers în India pentru a învăța sanscrita, pentru a copia texte religioase și pentru a vizita altarele sfinte. Pe termen lung, budiștii nu au reușit să-și mențină influența în China, deși elemente importante ale acestei legături culturale dăinuiesc până în prezent (Bentley, 1993, pp. 42-53, 69-84; Boulnois, 1966, pp. 92-106; Simkin, 1968, pp. 61-73). Vom discuta într-o casetă ulterioară de ce nu au reușit budiștii să pătrundă în Occident.

Diplomația

În lumea antică nu este înțelept să facem nicio distincție între activitățile religioase și seculare deoarece organizațiile și activitățile religioase puteau avea importante consecințe seculare, după cum o ilustrează amfiționiile. Cu toate acestea, merită să încercăm să distingem rolul jucat de diplomație în dezvoltarea capacității de interacțiune în lumile antică și clasică (Mosley, 1973, p. 1). În absența oricăror relații diplomatice, există numai două opțiuni: ignorarea reciprocă sau declanșarea războiului. S-a argumentat că astfel de condiții au prevalat în istoria timpurie a orașelor-state grecești. În acest caz, Grecia este privită ca fiind alcătuită dintr-o multitudine de comunități orientate către interior care coexistau fără a coacționa (Adcock și Mosley, 1974, p. 10). Dar, deși putem să identificăm situații din lumea antică și clasică în care unități politice învecinate nu aveau nici un fel de relații diplomatice, în practică, asemenea cazuri sunt rare. Regula era ca majoritatea unităților politice învecinate să aibă cel puțin un contact intermitent una cu cealaltă, reglat de un anumit tip de relații diplomatice. Diplomația însă nu este limitată la sistemele internaționale anarhice, deși este foarte necesară în astfel de sisteme clar fragmentate, și nu este nicio surpriză că și-a găsit cea mai mare dezvoltare în asemenea sisteme. Diplomația poate fi întâlnită și în sistemele mai ierarhice, în care centrele imperiale exercitau diferite grade de control asupra vasalilor lor.

Caracterul instituțional al diplomației variază de la un sistem internațional la altul, dar în toate cazurile apariția diplomației demonstrează o înclinație a unităților politice de a funcționa în cadrul unui set de reguli – sau, în termenii Școlii engleze, de a stabili elementele unei societăți internaționale. Fără îndoială, evoluția diplomației a avut consecințe importante pentru capacitatea de interacțiune deoarece mecanismele asociate diplomației facilitează enorm capacitatea unităților politice de a comunica între ele. Sunt multe exemple ale unei asemenea practici în lumea antică și clasică, pornind din Mesopotamia, prin Grecia și perioada „statelor războinice" chineze, până în Italia Renascentistă (Ferguson și Mansbach, 1996; Watson, 1992). Cohen (1995a; vezi și Watson, 1992, pp. 30-31) oferă dovezi ale existenței unui sistem diplomatic foarte dezvoltat și extins în Orientul Mijlociu în perioada 1460-1220 î.Hr., incluzând ambasadori permanenți, protocoale și proceduri bine stabilite. Se făcea comerț, se încheiau alianțe și se baza pe o ierarhie de regalități într-un mediu multicultural. În cazul orașelor-state grecești, sistemul *proxenia* a reprezentat o formă-surogat de reprezentare diplomatică permanentă. Un oraș era reprezentat în alte orașe de unul

sau mai mulţi cetăţeni ai acelor oraşe. Astfel de reprezentanţi se numeau *proxenoi*, iar funcţia fiecărui *proxenos* era de a găsi modalităţi de armonizare a intereselor celor două oraşe (Adcock şi Mosley, 1974, pp. 160-163 ; Watson, 1992, pp. 88-89). Walbank (1993, pp. 141-158) oferă multe exemple de mediere şi arbitraj în timpul perioadei eleniste, precum şi de tentative comune de reducere a pirateriei şi vrajbei. Iar când portughezii au pătruns în Asia, au găsit un sistem diplomatic bine dezvoltat, inclusiv prin schimburi de soli, scrisori de acreditare, ambasade şi conştiinţa „privilegiilor şi imunităţilor necesare" (Alexandrovicz, 1973, pp. 106-107).

Originile diplomaţiei par să fie strâns legate de credinţa religioasă. În Sumer, de exemplu, regii oraşelor-state erau consideraţi slujitori ai zeilor, care ocupau un univers cosmic. În consecinţă, disputa teritorială dintre oraşele Lagaş şi Umma a fost descrisă ca o ciocnire între proprietarii divini ai acestor două oraşe-state. Puternicul rege al oraşului Kiş a rezolvat disputa stabilind o linie de hotar între cele două oraşe-state revelată lui de către stăpânul său divin (Bozeman, 1960, p. 22). Credinţele religioase comune par să fi facilitat dezvoltarea practicilor diplomatice. Dar pe măsură ce imperiile s-au extins, ele au ajuns inevitabil să se confrunte cu societăţi având sisteme de credinţe incompatibile, chiar potrivnice. În consecinţă, nu este surprinzător să descoperim că, de exemplu, în zilele de început ale Imperiului Roman a existat o tendinţă de a defini relaţiile dincolo de frontierele sale în termeni de război. Diplomaţia era privită în cel mai bun caz drept un adjuvant al războiului. Până în secolul al IV-lea d.Hr., când expansiunea nu mai era posibilă, romanii nu au avut altă alternativă decât să recurgă la o formă de diplomaţie fundamentată secular pentru a-şi stabiliza frontierele. Dar aceste relaţii diplomatice puteau lua forme foarte diferite. Legăturile stabilite cu perşii, care rezistaseră cu succes atacurilor romane, erau foarte diferite de legăturile diplomatice stabilite cu triburile nomade şi sedentare de la est, care aspirau să intre în Imperiul Roman. Triburile erau dispuse să accepte poziţia tradiţională a Romei, aceea că imperiul nu avea egal şi că numai o relaţie hegemonică se putea instaura între imperiu şi triburi. Dar romanii au insistat totuşi că aceste relaţii se bazau pe tratate formale, deşi inegale şi limitate temporal, şi au presupus în continuare că relaţiile aveau un caracter temporar. Dimpotrivă, romanii şi perşii au ajuns să-şi accepte unul altuia existenţa şi autenticitatea. Deşi tratatele lor erau, de asemenea, limitate temporal, ele erau întocmite în „termeni de egalitate", iar romanii ştiau că Persia îşi va menţine poziţia după expirarea unui tratat şi că nu se va instaura automat starea de război. Între cele două părţi s-a făcut schimb de ambasade cu statut egal şi s-a recunoscut faptul că Persia şi Roma aveau propriile interese legitime, dar şi că împărtăşeau interese comune (Blockley, 1992). Se poate observa totodată o divergenţă similară în modelul relaţiilor diplomatice pe care le-a încheiat China cu statele şi comunităţile tribale aflate la graniţele sale (Bartfield, 1989; Boulnois, 1966).

Deşi diplomaţia era surprinzător de sofisticată în lumea antică şi clasică, ea se desfăşura în cea mai mare parte în condiţii ad-hoc (Blockley, 1992, p. 167). Doar la sfârşitul acestei epoci au dezvoltat oraşele-state italiene un proces de reprezentare mai elaborat, statele permiţându-le ambasadorilor să locuiască permanent pe teritoriul lor. Această formaţiune a procesului, împreună cu suveranitatea şi stabilirea de hotare

precis definite care separau un stat de altul (Kratochwil, 1986), a fost transferată în restul Europei în timpul Renașterii și a devenit o caracteristică centrală a ascensiunii Europei și a creării unei societăți internaționale globale. Aspecte ale acestui sistem diplomatic au fost întrezărite în perioada anterioară, ca în cazul sistemului grec de *proxenia*, deși asemenea progrese erau în general facilitate de absența oricăror diferențe lingvistice semnificative (Mosley, 1973, p. 95). Cu toate acestea, tipul de diplomație care s-a dezvoltat în Europa și s-a extins pe tot globul a beneficiat de atribute unice, care urmau să aibă consecințe profunde asupra capacității de interacțiune.

Banii și cambiile

Originea banilor sub formă de monede în lumea antică este contestată. Polanyi (1977, pp. 119-120) susține că marile civilizații din Babilon și Egipt nu dispuneau de monede și că primele dovezi ale existenței acestora în Asia Mică datează abia din secolul al VII-lea î.Hr. În opoziție cu el, Silver (1985, p. 123) argumentează că banii, „în sensul generic al unui mediu comun de schimb", erau o caracteristică a Orientului Apropiat antic. Dacă acceptăm că funcția-cheie a banilor este de a furniza un mod universal, portabil de schimb, atunci nu mai există nici o îndoială că ei au fost folosiți de la o dată foarte timpurie. Până în a doua jumătate a mileniului al III-lea, argintul era folosit în Mesopotamia pentru plata rentelor, precum și pentru cumpărarea de curmale, ulei și orz. Silver susține că există dovezi mult mai timpurii ale existenței monedelor decât sugerează Polanyi, deși, în general, originea lor este identificată în Grecia, în preajma secolului al VII-lea î.Hr. (Hammond, 1972, p. 166). Monedele nu funcționau numai ca mijloc de schimb foarte convenabil; aveau și funcții simbolice foarte importante, exprimând puterea imperiilor și a regilor (ale căror fețe apăreau adesea pe ele). Monedele aveau o valoare intrinsecă, în funcție de raritatea metalelor folosite în realizarea lor (de obicei, cupru, argint, aur). De vreme ce aceste metale erau prețuite de majoritatea culturilor, ele reprezentau un mijloc de schimb nu numai în interiorul, ci și între unitățile din sistem. Banii au făcut comerțul extrem de fluid, înlocuind trocul (schimbul unui bun cu altul) cu o singură unitate de schimb care putea fi oferită în locul oricărui bun. Astfel, existența banilor a sporit foarte mult capacitatea de interacțiune în sectorul economic.

Dar și în privința monedelor existau probleme. Valoarea metalelor varia de la o zonă la alta, iar emiterea lor era vulnerabilă la devalorizare (reducerea procentului de metal prețios din monede), rezultând inflație și pierderea încrederii în valoarea sistemului monetar ca mediu stabil de schimb. Inflația era și mai puternică în cazul banilor de hârtie, inventați în China secolului al XI-lea. Banii de hârtie erau mai ușor de transportat decât monedele și, în principiu, valoarea lor era susținută de garanția statului de a răscumpăra bancnotele contra valorii lor în metal. Dar acest sistem era vulnerabil față de abuzul tipăririi lor în exces (ca să nu mai vorbim de falsificare) și față de inflația ce urma, o problemă căreia chinezii nu i-au găsit niciodată rezolvarea înainte de a renunța la banii de hârtie în timpul dinastiei Ming (1368-1644).

Deoarece, în această perioadă, comerţ făceau, în general, negustorii, care se deplasau împreună cu bunurile lor, comerţul exterior era posibil şi în absenţa unei monede internaţionale. Negustorii îşi vindeau bunurile contra monedelor locale, pe care le foloseau tot acolo pentru a-şi cumpăra alte bunuri. De asemenea, era posibil să schimbi monedele, însă procedura era complicată deoarece existau foarte multe entităţi politice, de la oraşe-state la imperii, fiecare cu propriul sistem monetar, cu diferite greutăţi şi diferite conţinuturi de metal preţios. Sarcina era întreprinsă de un zaraf (un fel de bancher al acelor timpuri), iar tranzacţia necesita cunoştinţe bogate (mai ales despre valutele devalorizate), astfel încât să se poată stabili o rată adecvată a schimbului. Dar schimbarea banilor, atunci, ca şi acum, era şi o sursă avantajoasă de profit, iar zarafii puteau fi întâlniţi pretutindeni în lumea antică.

Odată ce banii au intrat în circulaţie, creditul a devenit un alt mod de a spori fluiditatea tranzacţiilor economice, deopotrivă prin expansiunea rezervei de capital şi prin creşterea mobilităţii ei. Din cauza pericolului reprezentat de jefuitori, ca să nu mai vorbim de povara de a cără monedele din metal, negustorii preferau să nu aibă asupra lor monezi. În Babilonia există mărturii încă din anul 2000 î.Hr. că negustorii se bizuiau pe zapisuri că vor fi plătiţi ulterior, dar şi în altă zonă decât cea în care îşi vânduseră bunurile. Împrumuturile pentru transportul maritim, în care plata depindea de succesul călătoriei, datează şi ele de mult timp. China dinastiei T'ang (618-906) a dezvoltat aşa-zisul „sistem al banilor rapizi" prin care negustorii puteau plăti bani în capitală în schimbul unui certificat de la guvern care, atunci când era prezentat la orice trezorerie provincială, îi dădea dreptul purtătorului de a retrage o sumă echivalentă (Elvin, 1973). O asemenea asigurare ilustrează esenţa a ceea ce mai târziu a ajuns să fie numit *cambie*, definită de Pounds (1994, p. 410) ca un contract în care „banii primiţi într-un loc erau returnaţi la o dată ulterioară, în alt loc şi într-o monedă diferită". În Europa, cambiile au apărut la Geneva în secolul al XII-lea şi s-au răspândit în toată regiunea în secolul al XIV-lea, însă versiuni mai sofisticate ale lor erau deja în circulaţie în Orientul Mijlociu şi în India dinastiei Mughal cu câteva secole mai înainte. Începând din secolul al XII-lea, piaţa mercantilă a ajuns să fie, încet, dar sigur, sprijinită de şi combinată cu o piaţă monetară internaţională care depindea de dezvoltarea unei reţele integrate de bănci internaţionale. Anterior acestei evoluţii, în ciuda semnalelor timpurii ale unei pieţe monetare incipiente, cea mai mare parte a comerţului exterior se baza pe moneda locală (Pounds, 1994, pp. 410-422; Cipolla, 1981, p. 197; Curtin, 1984, pp. 115-116, 196; Morgan, 1965; Abu-Lughod, 1989, pp. 93-94, 216-224).

Diasporele comerciale

Diasporele comerciale reflectă regula istorică aproape universală că dezvoltarea reţelelor economice precedă şi depăşeşte dezvoltarea structurilor politice (Fagan, 1993). Normele şi regulile comerţului transcultural s-au dezvoltat de timpuriu, dar diasporele comerciale marchează un progres instituţional major în privinţa facilitării şi eficientizării procesului. Diasporele comerciale cuprind grupuri de negustori, de

obicei uniţi prin rasă, religie sau rudenie şi formând o reţea comercială pe distanţe mari ce conectează diferite entităţi politice şi deseori diferite culturi. Ele sunt legate de sistemele de credit prin necesitatea de a stabili nivelele de încredere necesare pentru a efectua tranzacţii economice pe distanţe mari în absenţa unor mijloace de comunicare rapide sau sigure. Curtin (1984) susţine că diasporele comerciale au fost o trăsătură recurentă a lumii antice şi clasice. Ele au apărut dintr-o specializare tot mai mare, inclusiv a claselor de negustori, odată cu apariţia oraşelor. Diasporele comerciale erau o instituţie care contribuia la depăşirea barierelor culturale din calea comerţului, uşurând crearea reţelelor de încredere, credit şi securitate. Ele erau un fel de soluţie simbiotică la tensiunea care domina comerţul, aceea dintre stat, cu dorinţa sa de a controla, constrânge şi impozita (dar, de asemenea, de a obţine bunuri din afara zonei sale de control), şi negustori, cu nevoia lor de a călători liber şi în siguranţă pe distanţe mari fără impedimente sau pericole majore. Dintr-o etapă foarte timpurie, statele şi imperiile au întemeiat porturi, negustorii bucurându-se de un anumit grad de autonomie faţă de controlul politic direct al conducătorilor locali. De exemplu, în mileniul I î.Hr., când fenicienii îşi extindeau activităţile comerciale în Mediterana, erau integraţi Imperiului Asirian. Dar principalele lor oraşe costiere, precum Byblos, Tyr şi Arvad, au primit un rol special în cadrul imperiului, funcţionând în baza unor tratate care le lăsau libere să-şi stabilească propriile strategii economice. Fenicienii au putut astfel să menţină legătura cu coloniile lor mediteraneene şi cu partenerii comerciali majori, precum Egiptul (Larsen, 1979). În acelaşi fel, în timpul perioadei medievale timpurii, oraşele comerciale costiere din Africa de Est, cum ar fi Mogadiscio şi Kilwa, ce reprezentau un punct central pentru comerţul din Orientul Mijlociu, India şi China, au fost totodată consacrate ca porturi comerciale eliberate de sub controlul conducătorilor locali (Chaudhuri, 1990). Din unele puncte de vedere, putem considera diasporele comerciale un precursor al doctrinelor comerciale liberale care au apărut în Europa secolului al XIX-lea. *Laissez-faire*-ul era menit să instituţionalizeze această detaşare a procesului comercial prin localizarea comerţului în sfera societăţii civile, spre deosebire de sfera reglată de stat (Rosenberg, 1994). Nu este surprinzător că, în timp ce doctrinele liberale au intrat în uz, diasporele comerciale au scăzut la număr pe măsură ce Occidentul a impus o cultură cosmopolită asupra întregii lumi.

Diasporele comerciale au fost totodată o soluţie la discriminarea împotriva activităţii comerciale care a marcat multe culturi antice şi clasice. Civilizaţiile antice şi clasice acordau un statut modest activităţii negustoreşti, preferând să o lase în seama popoarelor străine. Aspect valabil în Egiptul antic, în Grecia şi Roma clasice, care lăsau comerţul în mâinile unor popoare precum fenicienii (Meijer şi van Nijf, 1992, pp. 3-51 ; Trigger, 1993, p. 71). China confucianistă şi Japonia îi tratau pe negustori cu dispreţ, aşa cum făcea din multe puncte de vedere şi Europa catolică. Această atitudine a creat oportunităţi pentru popoarele neafectate de un asemenea comportament sau, asemenea evreilor, excluse din societatea dominantă din alte motive. Negustorii au creat o cultură comună a străinilor, iar diasporele comerciale erau adesea construite în jurul unor anumite popoare (fenicienii, evreii, armenii, chinezii, gujaraţii) sau religii. Islamismul era o excepţie în lumea antică şi clasică prin faptul că acorda negustorilor

un statut social înalt (Curtin, 1984, p. 116; Bentley, 1993, pp. 89-100; Anderson, 1974b, pp. 496-520). Hodgson (1993, pp. 97-125, 176-194) este de părere că orientarea comercială a lumii islamice reflecta atât poziţia sa suprapusă cu anticele rute comerciale eurasiatice, cât şi echilibrarea de către ea a elitelor agrare (care în mod normal dominau societăţile antice şi clasice) cu unele nomade şi de negustori. Islamismul a devenit o religie negustorească de succes, bazată pe comerţul mobil şi investiţii. Budismul, de asemenea, a întâmpinat multă bunăvoinţă ca religie a negustorilor şi a fost transferată din Asia de Sud în Asia de Est de către negustori, aşa cum s-a întâmplat cu islamismul în Africa şi Oceanul Indian (Bentley, 1993, pp. 42-53, 117-131). Evreii au avut o poziţie unică, la hotarul creştino-islamic, având baza de ambele părţi şi propriile reţele (McNeill, 1963, p. 509). Faptul că evreii au fost persecutaţi de ambele părţi (mai mult de creştini, mai ales în Spania, decât în lumea islamică) indică pericolul combinării statutului de străin şi a avuţiei, o slăbiciune a diasporelor comerciale.

Merită, poate, să speculăm despre cât de mult din diplomaţia politică din această epocă a rezultat din practicile reţelelor comerciale şi ale enclavelor negustorilor care identificaseră de mult timp nevoia şi mijloacele societăţilor şi statelor de a face afaceri cu străinii.

3. Concluzii

S-a argumentat în partea a II-a că tehnologiile sociale au jucat un rol mult mai mare decât tehnologiile fizice în dezvoltarea capacităţii de interacţiune. În acest capitol am văzut că, în lumea antică şi clasică, capacitatea de interacţiune a fost transformată ca rezultat al evoluţiilor tehnologiei fizice. Dar unele dintre progresele cele mai importante, precum domesticirea calului şi a cămilei şi abilitatea de a profita de direcţia vânturilor, nu au avut efect decât în Eurasia, permiţând un contact etapizat, dacă nu chiar direct, dintr-un capăt la altul al masei continentale. Progresele nu au avut nici un impact asupra capacităţii de interacţiune din cele două Americi, ceea ce diferenţiază clar dezvoltarea Eurasiei de cea a Americilor. Legăturile în schimburi de-a lungul şi de-a latul Americilor s-au dezvoltat numai după debarcarea europenilor. Tehnologiile sociale însă au avut un impact major asupra capacităţii de interacţiune atât în Eurasia, cât şi în cele două Americi. Dar, din nou, au existat diferenţe fundamentale. Religia a avut un puternic efect integrant asupra ambelor mase continentale, însă religiile populare au făcut loc religiilor universale numai în Eurasia. În sistemele preinternaţionale, scopul tehnologiilor sociale era de a face în aşa fel încât indivizii să rămână integraţi pe vaste suprafeţe de teritoriu, în ciuda nivelelor relativ scăzute de contact. În lumea antică şi clasică însă, tehnologiile sociale au sporit substanţial profunzimea capacităţii de interacţiune, permiţând o densitate mult mai mare a procesului. Densitatea devine evidentă pe scara pe care s-au dezvoltat formaţiunile procesului, un subiect ce va fi analizat mai în amănunt în capitolul următor.

Capitolul 10

Procesul în sistemele internaţionale antice şi clasice

Procesul se referă la modul cum interacţionează unităţile între ele şi, în mod particular, cum se încadrează acea interacţiune în tiparele durabile pe care le numim *formaţiuni ale procesului*. În sistemele internaţionale, mare parte din proces este o variantă sau o combinaţie a câtorva tipuri de bază:

- Lupta/ameninţarea.
- Construirea de alianţe.
- Comerţul.
- Negocierea recunoaşterii şi statutului.
- Determinarea schimbărilor mediului natural.

Procesul poate fi conflictual sau cooperativ, sau în diferite combinaţii. După cum am văzut în partea a II-a, sistemele preinternaţionale prezentau propriile versiuni de proces, dintre care unele prevesteau evoluţii ulterioare, şi, de aceea, deplasarea către sistemele internaţionale întregi şi economice nu s-a referit la iniţierea procesului *per se*. Cheia înţelegerii schimbării stă în transformarea unităţilor şi a capacităţii de interacţiune. După cum am arătat în capitolul 8, unităţile care au definit lumea antică şi clasică nu numai că erau mult mai mari şi mai elaborate decât cele ale sistemelor preinternaţionale, dar stăpâneau o întindere şi o gamă mult mai mare de resurse. Populaţiile lor erau mult mai mari şi diferenţiate ierarhic în structuri de clasă şi profesionale specializate. Aceasta le făcea capabile de relaţii mult mai complexe şi diferenţiate sectorial cu vecinii lor. La apogeul Imperiilor Roman şi Chinez al dinastiei Han, populaţia globală număra aproximativ 170 de milioane de persoane, un număr de peste 12 ori mai mare decât cel de la începuturile civilizaţiei (circa 14 milioane) şi de peste 40 de ori mai mare decât cei 4-5 milioane de vânători-culegători care au constituit umanitatea înainte de revoluţia agricolă. Astfel, ceea ce era nou în cadrul procesului în această epocă nu era simpla sa existenţă, ci proporţiile, bogăţia şi diversitatea lui, precum şi emergenţa tipurilor de formaţiuni ale procesului încă familiare

în relaţiile internaţionale contemporane. Ideea fundamentală în acest capitol se referă la dezvoltarea şi evoluţia a practic întregului set de comportamente şi modele considerate a alcătui relaţiile internaţionale, de la cursa înarmărilor şi război, la diplomaţie, problemele comerţului şi balanţei de plăţi, până la imperialism şi ciocnirea civilizaţiilor. Analiza lor pe sectoare ne va oferi o imagine mai clară.

1. Procesul politico-militar

Aici ne concentrăm asupra interacţiunilor militare, începând cu pretenţia neorealiştilor că teoretizarea lor asupra proceselor conflictuale se aplică unităţilor asemenea din structurile anarhice de-a lungul timpului, fie că aceste unităţi sunt imperii, oraşe-state sau state-naţiune. Waltz (1979) acordă o atenţie deosebită faptului că procesele observate în sistemul de oraşe-state greceşti pot fi constatate şi în sistemul internaţional contemporan. El subliniază îndeosebi aspecte precum războiul şi imperialismul. Orice cititor al relatării lui Tucidide despre Războiul Peloponesiac va recunoaşte nu numai aceste aspecte, ci şi funcţionarea mai generală a dilemei securităţii, care stă în centrul înţelegerii neorealiste a naturii relaţiilor internaţionale în sistemele structurate anarhic. Dilema securităţii apare din cauza incapacităţii statelor de a face diferenţa între intenţiile ofensive şi defensive ale altor puteri din sistem. Din cauza ambiguităţii puterii militare, statele recunosc că nu există nici o politică disponibilă în sistemul internaţional care să le permită să-şi sporească securitatea. Pe de altă parte, dacă un stat încheie un acord cu un potenţial adversar pentru a se angaja într-o reducere a armamentului în efortul de a-şi spori securitatea reciprocă, nici unul dintre state nu poate fi întrutotul sigur că celălalt a respectat acordul. Aşadar, dacă oricare dintre state respectă într-adevăr acordul, atunci va experimenta un sentiment redus al securităţii, pentru că, în acest caz, va fi mai puţin pregătit în eventualitatea unui atac din partea adversarului. Pe de altă parte, dacă statul încearcă să-şi sporească securitatea crescând numărul de arme pe care le posedă, atunci va observa că adversarul său adoptă o politică asemănătoare. Se va confrunta în acest caz cu un inamic mai bine înarmat şi va resimţi un sentiment redus al securităţii. Astfel, indiferent dacă statul îşi sporeşte sau îşi micşorează nivelul armamentului, el va suferi o pierdere de securitate: de aici dilema.

Istoria relaţiilor internaţionale antice şi clasice sprijină această perspectivă. După cum notează Singer *et al.* (1956, p. 695), între anul 700 î.Hr. şi anul 1500 d.Hr., statele din Mediterana şi Europa „erau în fond state luptătoare; prosperitatea lor depindea de abilitatea de a-şi supune vecinii, de a-şi apăra civilizaţia împotriva invadatorilor barbari şi de a-şi proteja comerţul. Când nu au mai fost capabile să facă aceste lucruri, s-au prăbuşit". Remarca ar putea fi aplicată oricăreia dintre civilizaţiile lumii antice şi clasice şi pregăteşte cadrul pentru funcţionarea logicii neorealiste a socializării şi competiţiei, în care imperativul supravieţuirii împinge unităţile să copie sau să găsească antidoturi pentru practicile de succes de generare a puterii,

dezvoltate de cei cu care interacționează ele. Date fiind aceste condiții, nu a surprins pe nimeni faptul că una dintre formațiunile procesului apărute în această epocă a fost dinamica armelor (Buzan și Herring, 1998), inclusiv cursa înarmărilor. Pe uscat, inovații precum armele de fier (spre deosebire de cele din cupru sau bronz), lupta în formație (dezvoltată de greci și îmbunătățită de romani), carele de luptă, arcul, tehnicile de fortificație, mașinăriile de asediu și cavaleria s-au răspândit rapid, deși diferite tipuri de unități le utilizau în funcție de tipul războiului pe care îl preferau. Din cauza constrângerilor capacității de interacțiune, dinamica militară avea o anvergură relativ limitată. Nici un proces politico-militar nu se întindea pretutindeni în Eurasia, deși mongolii s-au apropiat destul de mult de acest lucru. Ca regulă, dinamica militară era în mare măsură limitată la zonele subcontinentale: puterea romană se putea întinde până în Britania și Persia, dar nu putea ajunge până în India sau China.

În această epocă, tehnologia a fost o variabilă militară, așa cum fusese și pe parcursul preistoriei, dar în stare incipientă. Acestea fiind zise, ritmul și impactul tehnologiei militare antice și clasice au fost din anumite puncte de vedere destul de diferite față de normele curente. Încă de la începutul revoluției industriale, inovația tehnologică în sfera militară a fost rapidă și continuă. Unele tipuri de arme s-au învechit și au dispărut (cuirasatele, zeppelinurile), noi tipuri de arme fiind introduse permanent (armele nucleare, radarul, rachetele). Acest șablon a existat într-adevăr în lumea antică și clasică, dar a funcționat mult mai lent. Progresele tehnologice erau rare și separate de perioade lungi de dezvoltare incrementală. Tehnologiile dominante puteau prevala timp de sute de ani, situație care punea accentul puterii militare pe cifre, priceperea soldaților, pregătire și conducere. De exemplu, legionarii romani nu difereau radical din punctul de vedere al echipamentului lor de soldații Asiriei din urmă cu un mileniu. Forțele militare aveau tendința de a reflecta tipul de economie politică din care apăruseră, popoarele nomade dezvoltând cavaleria ușoară, care se deplasa cu rapiditate, iar civilizațiile agrare cultivând arta infanteriei și a fortificației. Ocazional, tehnologia putea fi crucială, așa cum s-a întâmplat atunci când triburile hyksos, care foloseau fierul, i-au învins pe egiptenii înarmați cu arme de cupru în anul 1600 î.Hr. sau când nomazii au dezvoltat cavaleria. Dar, în general, tehnologia militară se propaga destul de repede, iar inovațiile în tactică, precum pana grecească sau legiunea romană, au fost cele care ofereau uneia dintre părți un avantaj asupra celeilalte. Generali sclipitori precum Alexandru, Ginghis-Han și Chandragupta Maurya puteau face furori pe hartă, iar mașinăriile militare eficiente precum cele ale Asiriei, Spartei, Atenei, Macedoniei, Romei sau ale otomanilor și mongolilor puteau crea și susține vaste imperii.

Astfel, deși nu la fel de determinată tehnologic precum lumea modernă, lumea antică și clasică îndeplinea totuși toate cerințele unor relații internaționale realiste ale politicii de putere. Unitățile sale cultivau puterea militară, se angajau în competiții militare și în războaie una cu cealaltă și resimțeau dificultățile dilemei securității. Datorită resurselor mult mai mari și a abilităților mult mai specializate ale orașelor-state și imperiilor, dinamica armelor a fost probabil mai vizibilă pe mare.

Dinamica armelor navale din Mediterana

Dezvoltarea navelor de război în Mediterana dezvăluie o serie de progrese majore care au declanşat inevitabil curse ale înarmării navale între statele maritime. Iniţial, navele erau utilizate pentru a transporta soldaţii. Dar aproximativ din anul 1500 î.Hr. au început să fie construite nave de război specializate. Dezvoltarea triremei în secolul al VII-lea î.Hr. a reprezentat un mare pas înainte. Ea avea 170 de vâslaşi aşezaţi pe trei nivele. Costul enorm al navei a împiedicat dezvoltarea ei, dar în anul 480 î.Hr., oraşele-state greceşti, sub conducerea Atenei, au fost capabile să folosească 200 de trireme, cu 34.000 de vâslaşi, împotriva flotei militare persane în bătălia de la Salamina. În ciuda înfrângerii sale ulterioare în Războaiele Peloponesiace, Atena a reuşit totuşi să îşi dubleze dimensiunile flotei de război, astfel încât până în anul 330 î.Hr. dispunea de 400 de trireme. Cu toate acestea, în decursul unei decade, flota de război ateniană a fost scoasă din uz, deoarece apariţia noilor supergalere a dus la sistarea dezvoltării triremei, date fiind şi costurile foarte mari pentru oraşele-state greceşti.

Din acest moment, dimensiunile galerelor au început să crească, până când, un secol mai târziu, a fost construită o galeră care urma să fie propulsată de 4.000 de vâslaşi. Era un catamaran, cu trei nivele de vâslaşi, opt oameni la vâslă pe primul nivel, şapte pe al doilea şi cinci pe ultimul nivel. Pe fiecare secţiune a catamaranului se aflau 2.000 de bărbaţi, aşezaţi pe 50 de rânduri, câte 40 la fiecare vâslă. Nava era numită 40 şi nu a fost lansată niciodată la apă, în schimb au navigat nave cu 20 şi 30 de oameni la o vâslă. Dimensiunile ambarcaţiunilor au crescut continuu în timpul acestei perioade de 100 de ani. Doi factori explică o asemenea cursă a înarmărilor. În primul rând, odată cu decăderea imperiului lui Alexandru cel Mare, au luat naştere trei imperii mai mici. Două dintre acestea, Imperiul Antigonid din Macedonia şi Imperiul Ptolemeic din Egipt, erau puteri navale, având resurse pentru a se angaja în cursa înarmărilor. Dar există şi un motiv strategic întemeiat pentru creşterea dimensiunii galerelor. Ele puteau transporta turnuri, pe care erau postaţi arcaşii şi lăncierii, precum şi catapulte. Însă aceste supergalere au fost puse şi ele în umbră atunci când romanii au ajuns în cele din urmă să controleze Mediterana (Casson, 1994).

2. Procesul economic

Principalul proces economic în lumea antică şi clasică a fost comerţul. După cum am spus mai sus despre capacitatea de interacţiune, comerţul a generat unele formaţiuni ale procesului destul de sofisticate, mai ales diasporele comerciale şi cambiile. Dar pe parcursul acestei epoci, finanţele nu au dobândit o existenţă proprie la nivel sistemic. Fenomenele monetare, precum inflaţia, erau fără îndoială prezente: de exemplu, Silver (1985, p. 130) identifică perioade de inflaţie bruscă atât în Babilonia, cât şi în Egipt. Dar ele aveau tendinţa de a avea loc mai curând în interiorul unităţilor decât între ele, deşi uneori erau exacerbate de deficitele comerciale. Astfel, principala relatare pe care o vom expune aici este despre volumul, sofisticarea şi anvergura în creştere a comerţului şi îndeosebi despre formarea unui sistem internaţional economic cuprinzând întreaga Eurasie şi Africa de Nord.

La începutul acestei perioade, reţelele comerciale erau relativ restrânse. Ele erau în mare parte continentale şi fluviale şi rareori maritime, costiere. Majoritatea zonelor

de civilizaţie nu aveau nici un fel de contact una cu cealaltă. Pe măsură ce diferitele centre de civilizaţie au devenit mai populate, mai productive şi mai sofisticate, cererea lor de bunuri a crescut, aşa cum a crescut şi capacitatea lor de a oferi în schimb alte bunuri, iar anvergura şi complexitatea activităţilor lor comerciale s-a extins. Egiptul, Mesopotamia şi civilizaţia harappan din valea Indusului au stabilit legături comerciale în mileniul al III-lea î.Hr. În mileniul al II-lea î.Hr., de la un capăt la celălalt al Asiei, Europei şi Africii de Nord prospera deja o reţea comercială. Fagan (1993, pp. 194-195) dezvăluie proporţiile şi sofisticarea acestui comerţ timpuriu printr-o relatare despre un naufragiu datând din secolul al XIV-lea î.Hr. de pe coasta sudică a Turciei. Încărcătura era compusă dintr-o varietate uluitoare de bunuri, cu origini din Baltica şi până în Africa, inclusiv peste 5 tone de lingouri din cupru (suficient metal pentru a echipa o mică armată), o tonă de răşină, numeroase lingouri de sticlă albastră, lemn de esenţă tare, chihlimbar, carapace de broască-ţestoasă, colţi de elefant, ceramică, măsline şi ouă de struţ.

Această dezvoltare era egalată în Asia de Est, de jur-împrejurul axului civilizaţiei chineze, şi mai lentă în America de Nord şi de Sud, de jur-împrejurul axelor civilizaţiilor mezoamericană şi incaşă. Un progres important a avut loc în mileniul I î.Hr., când sistemele comerciale eurasiatice de est, sud şi vest s-au unit pentru a forma un singur sistem comercial eurasiatic care transporta bunuri între toate cele patru centre de civilizaţie ale sale (China, India, Orientul Mijlociu şi Mediterana) (vezi harta 10.1). Nomazii de stepă au jucat un rol crucial în deschiderea comerţului transeurasiatic, anticipând dezvoltarea ulterioară a Drumurilor Mătăsii, transportând tributurile chineze către vest (Bentley, 1993, pp. 29-42). În anul 750 î.Hr., mătasea chinezească ajunsese în vest până în Armenia (Curtin, 1984, p. 185), iar la scurt timp după aceea Imperiul Persan s-a extins suficient pentru a stabili contacte comerciale stabile între Asia Centrală şi Mediterana. În anul 350 î.Hr., navele chineze făceau comerţ până în Peninsula Malaysia, iar în timpul dinastiei Han (202 î.Hr.-220 d.Hr.), comerţul chinez a ajuns pe uscat în Asia Centrală şi India, iar pe mare în India, întâlnindu-se în ambele puncte cu sistemul comercial al Orientului Mijlociu. Începând cu secolul I î.Hr., ruta continentală era însoţită de un comerţ maritim extins între Marea Roşie, Golful Persic şi Asia de Sud, şi între China şi Oceanul Indian. În anul 120 î.Hr., Egiptul Ptolemeic a inaugurat rutele maritime costiere şi apoi, îndată ce direcţiile vânturilor sezoniere au fost stabilite, pe cele oceanice către India, transformând Alexandria într-un centru comercial cheie al comerţului estic cu Mediterana. Aproximativ în acelaşi timp, navele chineze au ajuns în Golful Bengal, întâlnind traficul indian către Asia de Sud-Est. Până în secolul al II-lea d.Hr., aceste dezvoltări evoluaseră într-o adevărată rută maritimă, conectând Orientul Mijlociu, Asia de Sud şi China.

La apogeul acestui comerţ, mărturiile sugerează că 120 de nave transportau anual bunuri între Roma (via Egipt) şi India (Barraclough, 1978, p. 70). Astfel, Asia Centrală (pentru caravanele pe uscat) şi India de Sud/Ceylon (pentru rutele maritime) erau cele două puncte-cheie de contact pentru comerţul şi schimbul cultural între Orientul Îndepărtat şi Occidentul Îndepărtat al Eurasiei în vremurile clasice. După secolul al II-lea, când Drumurile Mătăsii au început să fie ameninţate de puterea barbarilor, comerţul maritim a devenit mai important.

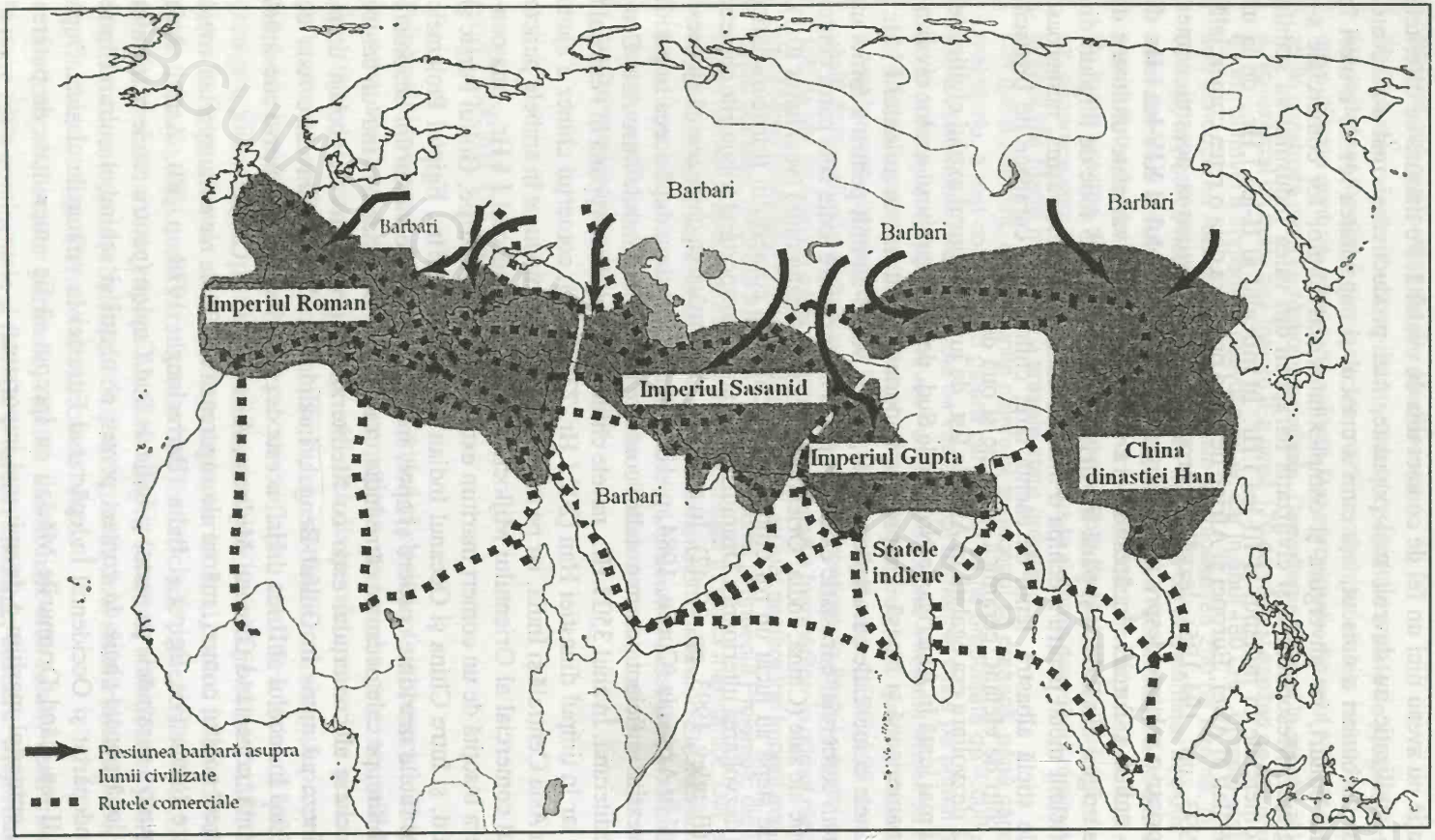

Notă: În secolul al IV-lea d.Hr., între imperiile euroasiatice se deschiseseră rute comerciale continentale şi maritime. Rutele comerciale cuprindeau nomazii de stepă şi cei din deşert şi se întindeau mult în sistemele preinternaţionale.

Harta 10.1. *Comerţul, imperiul şi barbarii în Eurasia secolului al IV-lea d.Hr.*

Din anumite puncte de vedere, a fost un progres impresionant. În ciuda creşterilor şi descreşterilor sale sub impactul năvălirilor barbare şi al ascensiunilor şi declinurilor imperiale, a creat un sistem internaţional economic care depăşea cu mult orice alt sistem politic. Nu numai că sistemul comercial era cu mult mai vast inclusiv decât cel mai mare imperiu, dar depăşea cu totul sferele relaţiilor politico-militare. China şi Roma făceau comerţ între ele, dar nu aveau contacte politice sau militare. În cele două Americi, unde sistemele comerciale regionale incaşe şi mezoamericane au rămas separate, nu s-a dezvoltat nimic comparabil ca dimensiune sau sofisticare. Sistemul eurasiatic s-a comportat asemenea unei centuri importante de transmitere a tehnologiilor şi ideilor şi a jucat un rol major în răspândirea budismului, islamismului şi creştinismului. El a fost suficient de puternic pentru a crea Romei probleme ale balanţei de plăţi în comerţul său cu Asia: o reţea de epuizare a monedei de până la 100 de milioane de sesterţi pe an contribuind la declinul imperial al Romei (Braudel, 1985, p. 25; Frank, 1990, pp. 205-206; Meijer şi van Nijf, 1992, p. 129).

Şi cu toate acestea, din alte puncte de vedere, sistemul comercial eurasiatic a fost mai puţin impresionant şi mai superficial decât poate părea la prima vedere. Pentru început, mecanismul său de bază pe distanţe foarte mari era ceea ce Curtin (1984, p. 17) eticheta drept „comerţul prin retransmitere", în care bunurile circulă în etape de la o piaţă locală la alta. Bunurile chinezeşti puteau astfel să ajungă la Roma fără a fi însoţite de negustori chinezi sau fără a fi destinate acelei pieţe, şi invers. Deşi implica un volum mai mare de bunuri mai sofisticate care circulau în etape mai lungi şi mai bine organizate, acest sistem nu era diferit din punctul de vedere al structurii sale de bază faţă de comerţul prin transmitere din vremurile precivilizaţionale. Cea mai mare parte a sa consta în bunuri de lux (ţesături, mirodenii, articole de sticlărie) care, datorită valorii lor mari şi a greutăţii scăzute, puteau fi transportate profitabil chiar şi pe uscat. Pounds (1994, pp. 25, 30) argumentează că, în ciuda sofisticării lui, acest comerţ nu a pătruns profund în societate. Comerţul în interiorul Imperiului Roman a fost în mare măsură ajustat nevoilor micii elite bogate şi armatei şi nu afecta prea mult masa populaţiei imperiului, care era încă blocată în economiile de subzistenţă: „Marea majoritate a populaţiei nu a posedat sau nu a folosit niciodată vreun artefact care să nu fie realizat în propria vecinătate şi, după toate probabilităţile, de către un meşteşugar cunoscut personal". Excepţia a fost însăşi Roma care, pentru a-şi hrăni uriaşa populaţie, era dependentă de rezervele de grâu, ulei şi vin aduse pe cale maritimă mai ales din Egipt. Această imagine generală este probabil adevărată şi pentru alte civilizaţii. Cum altfel am putea explica retragerea Chinei din comerţul maritim în anul 1433 ca parte a reacţiei dinastiei Ming la conducerea mongolă şi reafirmarea valorilor confucianiste antimercantiliste?

Aceste evaluări contrastante se află în centrul dezbaterilor despre distincţia lui Wallerstein dintre imperiile-lume şi economiile-lume. Existenţa unui sistem comercial eurasiatic, cuprinzând câteva dintre „imperiile mondiale" ale lui Wallerstein, ar părea că pune întreaga sa schemă sub semnul întrebării. Chiar şi civilizaţiile izolate, precum Imperiul Aztec, se aflau în interiorul unor sisteme comerciale mai largi care

pătrundeau adânc în zonele tribale preinternaţionale. Cu toate acestea, întrebarea rămâne: cât de semnificative au fost aceste reţele mai largi pentru ceea ce, din multe puncte de vedere, a rămas în istorie drept „imperii mondiale" în mare măsură autonome. Există două modalităţi de a răspunde la această întrebare. Prima este să accentuăm că, deşi comerţul dintre imperiile care s-au format în lumea antică şi clasică se poate să nu fi fost mare, ar fi o greşeală să subestimăm semnificaţia bunurilor de lux. Cererea de mătase şi mirodenii a fost constantă, iar fluxul bunurilor prin Eurasia a reflectat existenţa unui proces continuu care oferă caracteristica necesară a unui sistem internaţional eurasiatic. În al doilea rând, după cum vom vedea în următoarele două secţiuni, existenţa sistemului economic internaţional eurasiatic a furnizat baza altor două tipuri de procese.

3. Procesul societal

Dacă teoria neorealistă poate explica cu promptitudine trăsăturile conflictuale ale sistemelor internaţionale, atunci Şcoala engleză se impune în explicarea dimensiunii cooperative a relaţiilor interstatale. Logica neorealistă a socializării şi competiţiei poate fi folosită pentru a da seamă de apariţia diplomaţiei (Buzan, 1993), dar nu este încă folosită, în general, în acest sens. După cum am discutat mai sus, diplomaţia a fost un proces important în lumea antică şi clasică, un proces pe care îl găsim în majoritatea zonelor de civilizaţie. Totuşi, deşi diplomaţia într-o formă sau alta este o trăsătură mai mult sau mai puţin universală a lumii antice şi clasice, ea nu a unit lumea în proporţii asemănătoare cu cele ale comerţului. Ca regulă, diplomaţia a funcţionat pe aproximativ aceeaşi rază ca şi războiul. Din cauza limitelor fizice ale capacităţii de interacţiune, aceasta a însemnat că, în practică, relaţiile diplomatice erau limitate la grupuri de vecini din cadrul regiunilor. Japonia putea trimite ambasade în China, Cartagina putea încheia tratate (şi declara război) Romei, iar configuraţia schimbătoare a imperiilor din Egipt, Mesopotamia şi Anatolia genera contacte diplomatice periodice. Dar China şi Roma, chiar la apogeul lor, nu aveau contacte diplomatice, iar China a avut numai scurte perioade de contact politic cu Orientul Mijlociu şi Asia de Sud.

Această evaluare nu atrage atenţia asupra proceselor extraordinare prin care religiile universale şi culturile lor adiacente s-au extins mult dincolo de locurile lor de origine. Cele mai izbitoare cazuri sunt cele ale creştinismului, budismului şi islamismului. Bentley (1993) identifică două epoci majore când întâlnirile transculturale au devenit deosebit de intense. Prima a avut loc odată cu apariţia budismului şi, ulterior, a creştinismului. Budismul s-a fondat într-un moment de mare schimbare în India, în secolul al VI-lea î.Hr. Până la mijlocul secolului al III-lea î.Hr., regele Asoka a început să promoveze budismul şi a trimis misiuni în Birmania, Ceylon şi Bactria. Dar negustorii s-au dovedit cei mai influenţi în încurajarea răspândirii

budismului, întemeind religia în diasporele comerciale care s-au format de-a lungul Drumurilor Mătăsii. În secolele ulterioare, negustorii indieni au format comunităţi ale diasporei în regiunile de coastă din Asia de Sud-Est şi au invitat deopotrivă autorităţile budiste şi hinduse din India să li se alăture. În timp, cultura indiană a ajuns să aibă un efect profund asupra regiunii.

Deşi originile gândirii creştine se regăsesc pe parcursul istoriei evreieşti şi, mai controversat, al gândirii elene (Nash, 1984), expansiunea sa a fost iniţial asociată cu impactul şi expansiunea Imperiului Roman. Creştinismul s-a extins către vest în Europa, dar numai după ce Imperiul Roman adusese regiunea sub controlul său. După convertirea lui Constantin, romanii i-au încurajat pe creştini să circule dincolo de graniţele imperiului şi să îi convertească atât pe locuitorii altor imperii, precum Persia, cât şi pe membrii triburilor analfabete care ameninţau Roma.

După întemeierea islamismului, Bentley (1993) argumentează că volumul comerţului internaţional eurasiatic a depăşit cu mult cantitatea care circula atunci când au fost înfiinţate Drumurile Mătăsii. În această perioadă, viteza contactelor transculturale a crescut dramatic. Creştinismul s-a extins în Europa de Nord. Budismul a ajuns să prospere în China, ca şi în Asia de Sud-Est şi Asia Centrală. În acelaşi timp, islamismul s-a extins în Africa de Nord şi pretutindeni în Asia. În primă instanţă, islamismul a fost o religie sponsorizată de stat. Populaţiile nu au fost forţate, ci convertirea s-a produs ca rezultat al presiunilor economice, sociale şi politice. Dar după faza imperială iniţială, diasporele comerciale au răspândit islamismul. Populaţiile locale din Africa Subsahariană, India de Sud, Asia de Sud-Est şi Africa de Est au adoptat islamismul în mod voluntar.

Contactele transculturale au fost o trăsătură constantă a timpurilor antice şi clasice, populaţiile angajându-se periodic în schimburi culturale substanţiale ca rezultat al acestor contacte. Dar ar fi o greşeală să exagerăm proporţiile acestor schimburi sau să presupunem că trebuie să fi existat o convergenţă culturală din ce în ce mai mare care avea loc ca o consecinţă a acestui proces. Culturile străine întâlneau frecvent rezistenţă, dar chiar şi când nu o întâlneau, trebuie atrasă atenţia asupra importanţei sincretismului care reflectă ideea de cooptare. De exemplu, pentru ca budismul să fie acceptat în China, el a trebuit să treacă prin nişte schimbări radicale pentru a asimila unele credinţe chineze profund înrădăcinate. Aşadar, budismul chinez s-a dezvoltat de-a lungul unor coordonate care erau destul de diferite de cele regăsite în India. Mai mult decât atât, deşi aceste convertiri culturale puneau potenţialele baze ale societăţilor mondiale care transcendeau hotarele definite de relaţiile politice, diplomatice şi militare de la acel moment, în realitate, ele nu au reuşit să genereze un model de interacţiune.

Aceasta nu înseamnă că nu au existat interacţiuni între aceste comunităţi, care erau unite de puternice legături culturale, dar ele au fost episodice şi au implicat numai câteva persoane. De exemplu, pelerinajele (la care ne putem gândi ca la varianta antică şi clasică a turismului) au fost inspirate de religiile universale şi puteau atrage oameni de la distanţe foarte mari. Pelerinii creştini veneau la Ierusalim din Europa de Nord-Vest. Pelerinii islamici se aventurau la Mecca din Africa de Vest şi Asia de

Sud-Est, iar pelerinii budişti, din Asia de Nord-Est până în India. Dar poate cu excepţia câtorva misionari, această interacţiune nu egala proporţiile sistemului comercial care a ajutat de la bun început la precipitarea transformărilor culturale.

După cum ne ajută să demonstrăm relatarea din casetă despre rolul Persiei în crearea Drumului Mătăsii; deşi sistemul comercial eurasiatic a promovat unele ciocniri şi transformări interculturale remarcabile, el putea totodată să acţioneze ca o barieră în calea contactului cultural. Poziţia Persiei pe Drumul Mătăsii, de exemplu, poate explica parţial de ce pelerinii chinezi nu au vizat Europa sau Orientul Mijlociu şi de ce europenii nu au simţit nici o dorinţă de a vizita aşezămintele budiste din India.

Persia şi Drumul Mătăsii

Strânsa corelaţie dintre circulaţia comercianţilor indieni şi răspândirea budismului ridică o întrebare fundamentală, la care nu s-a dat încă nici un răspuns: de ce budismul nu s-a răspândit către Vest? (Boulnois, 1966, p. 101). Nu există nici un motiv pentru care budismul să nu fi pătruns în Imperiul Roman, precum şi în Imperiul Han. Dar trebuie să remarcăm că, deşi comercianţii indieni au fost capabili să întemeieze rute comerciale până în China, nu au reuşit să stabilească contacte similare cu Imperiul Roman. Pentru a ajunge în Imperiul Roman pe uscat, trebuiau să traverseze Imperiul Part, şi nu au reuşit. Nu pentru că parţii erau neinteresaţi de comerţ, dimpotrivă, ci pentru că principalele rute comerciale din China traversau Imperiul Part, iar taxa pe comerţ era o sursă majoră de venituri pentru parţi. Comercianţii persani erau mai puţin interesaţi de vânzarea propriilor bunuri decât de „o rută de tranzit circulată" din est către vest, şi invers (Wiesehofer, 1996, p. 194). Reglând comerţul în acest fel, după cum notează Colledge (1967, p. 80), parţii „îi ţineau pe cei doi clienţi ai lor separaţi, pentru a evita orice comparaţie stânjenitoare a preţurilor". Registrele dinastiei Han arată că chinezii ştiau că parţii voiau să-i împiedice pe romani să intre în contact direct cu ei. În ciuda tentativelor ambelor părţi, între romani şi chinezi nu a avut loc niciodată un „contact direct" (Hudson, 1931, p. 83). Încercările romanilor de a ocoli Imperiile Part şi apoi Sasanid, prin stabilirea unei rute comerciale nordice, au avut un succes limitat. De altfel, cele două imperii au fost foarte eficiente în a controla rutele maritime atât prin Golful Persic, cât şi prin Marea Roşie (Wiesehofer, 1996, pp. 194-197). Rolul Persiei în rutele mătăsii este fără îndoială insuficient pentru a explica de ce budismul nu şi-a putut stabili o bază în Occident. Cu toate acestea, ilustrează cum comerţul nu conduce automat la ciocniri transculturale.

4. Procesul ambiental

În general, în timpul epocii antice şi clasice, impactul uman asupra mediului a fost prea mic şi prea limitat pentru a avea vreo dimensiune sistemică internaţională. În unele locuri, impactul uman a fost prea mare (defrişări de păduri, epuizarea sau salinizarea terenului agricol), iar uneori consecinţele ambientale au cauzat declinul sau dispariţia anumitor civilizaţii. Există două excepţii ale acestui regionalism: în primul rând, deplasarea florei şi faunei, relativ minoră încă în această perioadă şi, în al doilea rând, cu un impact major, circulaţia pe distanţe mari a ciumei.

Mutarea plantelor, animalelor şi a oamenilor din locul lor de origine către alte continente a devenit majoră în secolele al XV-lea şi al XVI-lea, când s-a pus în mişcare navigaţia oceanică. Înainte de această dată, începând aproximativ din anul 200 î.Hr., exista un oarecare schimb de recolte între Africa, Asia şi Orientul Mijlociu (Jones, 1987, pp. 154, 163) şi un îndelungat comerţ cu cai în China, India şi Orientul Mijlociu.

Dar marele proces ambiental din această perioadă a fost boala. Apariţia civilizaţiei, îndeosebi a oraşelor dens populate, şi creşterea în cireadă a animalelor domesticite au dat naştere unei multitudini de boli infecţioase (McNeill, 1976; Diamond, 1997). În cele din urmă, concentrarea bolilor la populaţiile urbane le-a oferit avantaje imunologice asupra popoarelor rurale, iar acesta a fost un factor important în a permite civilizaţiei să se extindă pe seama populaţiilor de vânători-culegători. Dar unele centre de civilizaţie erau zone endemice pentru diferite boli, iar odată cu deschiderea contactelor comerciale regulate în mileniul I î.Hr., bolile au început să „călătorească" de-a lungul rutelor comerciale din zonele unde populaţia dobândise o oarecare imunitate către zonele unde nu o dobândise. După anul 500 î.Hr., această deschidere a contactului între civilizaţii a dus la transmiterea bolilor între diferite spaţii pe o bază recurentă, deşi episodică. Cum în general nu era un proces intenţionat (cu excepţia locurilor unde asediatorii catapultau cadavre infectate peste zidurile oraşelor), transmiterea bolilor este o trăsătură-cheie a peisajului istoric al lumii antice şi clasice. De exemplu, începând din secolul al II-lea, ea a slăbit grav Imperiile Roman şi Chinez, pe măsură ce valuri de boli s-au răspândit pretutindeni în Eurasia, cauzând exterminarea unor populaţii uriaşe (McNeill, 1976, pp. 112-140). Se poate argumenta că mediul complex al bolilor din Asia de Sud explică atât slăbiciunea relativă a imperiilor de aici, cât şi evoluţia sistemului de caste (McNeill, 1976, pp. 90-94). McNeill (1976, p. 184) argumentează totodată că stabilirea ciumei bubonice la populaţia de rozătoare din stepa eurasiatică în timpul Imperiului Mongol a jucat un rol important în declinul puterii barbare care a însoţit sfârşitul acestei epoci.

5. Concluzii

Procesele sistemelor internaţionale din lumea antică şi clasică sunt izbitor de similare cu cele ale sistemului internaţional contemporan. Războiul, diplomaţia, dinamica armelor, comerţul, problemele balanţei de plăţi, prozelitismul, pelerinajul religios şi transmiterea de boli sunt toate prezente, iar acest lucru ar trebui să diminueze îndoielile celor îngrijoraţi de potenţialul anacronism în a împinge un concept modern precum „sistemul internaţional" înapoi în timpurile premoderne. Acestea fiind spuse, este clar că multe dintre aceste procese sunt fie relativ slabe în comparaţie cu versiunile lor moderne (precum comerţul), fie au o anvergură relativ mică (precum războiul). Sistemele internaţionale întregi definite de proces, în lumea antică şi clasică, au avut tendinţa de a fi limitate la regiuni la scară subcontinentală. Sistemele economice erau mai mari, dar relativ slabe şi fragile.

Capitolul 11

Structura în sistemele internaţionale antice şi clasice

În partea a II-a am sugerat că efectele structurii asupra sistemelor preinternaţionale au fost adesea foarte slabe sau inexistente şi că într-un sistem preinternaţional nu este posibil să facem o analiză sectorială a structurilor. În analiza noastră asupra lumii antice şi clasice nu numai că am demonstrat că unităţile sunt mult mai autonome şi diferenţiate funcţional, ci şi că ele acţionează în cadrul unui sistem în care capacitatea de interacţiune a devenit mult mai largă şi mai profundă şi în care formaţiunile procesului diferenţiate sectorial au devenit o caracteristică a sistemului. Aşadar, nu este surprinzător să descoperim că structurile diferenţiate sectorial au început să acţioneze şi, în consecinţă, să ajute la explicarea comportamentului sistemic.

1. Structura politico-militară

Aşa cum este definită în cadrul nostru conceptual, structura politico-militară este generată de partea hobbesiană, de politică de putere a relaţiilor internaţionale şi are ca rezultat ceea ce noi am etichetat drept „sisteme internaţionale întregi". Întrucât arhiva istorică a lumii antice şi clasice conţine multe exemple de război şi coerciţie (ca să nu mai menţionăm procesele dilemei securităţii şi ale dinamicii armelor discutate mai sus), ar trebui să ne aşteptăm să regăsim o structură politică în sens waltzian. Amintiţi-vă că interacţiunea militară este cea mai solicitantă din punctul de vedere al capacităţii fizice de interacţiune şi că în lumea antică şi clasică capacitatea fizică de interacţiune era în general scăzută, exceptând distanţele relativ scurte. Rezultă, aşadar, că ar trebui să ne aşteptăm ca sistemele internaţionale întregi ale acestei perioade să fie relativ limitate ca întindere. Şi într-adevăr aşa este.

Deşi în această epocă a existat o tendinţă generală de extindere a sistemelor internaţionale întregi, în afara câtorva excepţii, ele nu s-au dezvoltat niciodată dincolo

de ceea ce astăzi ar fi considerat drept o scară regională. Dintr-o perspectivă globală, ceea ce s-a dezvoltat în această epocă a fost un set de sisteme internaţionale întregi locale, regionale şi ocazional interregionale care erau, practic, complet deconectate strategic unul de celălalt. Pe măsură ce sistemele de oraşe-state şi apoi de imperii s-au mărit în centrele zonelor de civilizaţie, ele au format sisteme internaţionale locale. Odată ce înseşi centrele civilizaţionale s-au extins, acestea au devenit, în general, sisteme la scară regională. În destul de multe cazuri, sistemele regionale au rămas complet izolate în termeni politico-militari, deşi nu întotdeauna şi în termeni economici şi culturali. De exemplu, civilizaţiile incaşă şi mezoamericană au rămas complet rupte atât una de cealaltă, cât şi de restul lumii. Egiptul s-a bucurat de mai bine de 1.000 de ani de izolare politico-militară după apariţia civilizaţiei în Valea Nilului. Izolarea Chinei a fost mai redusă. Ea a dezvoltat unele legături economice şi culturale cu restul Eurasiei şi, în câteva ocazii, contacte politico-militare de scurtă durată. Persia dinastiei Sasanizilor şi China dinastiei T'ang au năzuit să facă front comun împotriva arabilor în secolul al VII-lea, dar înfrângerea Chinei de către arabi în bătălia de la Talas din anul 751 a determinat China să se retragă din Asia Centrală. În prima parte a secolului al XV-lea, călătoriile lui Cheng-Ho au purtat puterea chineză militară şi politică de-a lungul marii părţi a coastelor nordice ale Oceanului Indian (Jones, 1987, pp. 203-205), dar aceste excepţii subliniază numai absenţa generală a contactului strategic susţinut între China şi celelalte puteri militare civilizate din Eurasia.

Datorită locaţiei sale centrale din punct de vedere geografic şi a accesului atât pe uscat, cât şi pe mare, civilizaţia Orientului Mijlociu a avut cea mai vastă serie de relaţii politico-militare. Încă de la mijlocul mileniului I î.Hr., Imperiul Persan stabilise contacte cu Grecia în vest, cu regatele Asiei de Sud în est şi cu Egiptul în sud. Bătăliile lui Alexandru cel Mare l-au purtat în Est până în Pakistanul din zilele noastre, iar Imperiile Diadohilor, ulterioare, au format un sistem internaţional care se întindea din estul Mediteranei până în Golful Persic. Watson (1992, pp. 69-76) argumentează că acest sistem se întindea în vest din Cartagina până în India, în est. Ascensiunea Romei a absorbit mare parte a acestuia într-un singur imperiu, dar au existat războaie repetate timp de aproape 1.000 de ani între Roma şi Parţia, precum şi între succesorii lor, Imperiile Bizantin şi Persan-Sasanid. Ridicarea puterii arabo-islamice în cursul secolului al VII-lea i-a copleşit pe perşii sasanizi, i-a împins înapoi pe bizantini şi, pentru o vreme, a creat un sistem politico-militar care se întindea de la Atlantic până la graniţele Chinei.

Se poate obiecta că această relatare îi omite pe barbarii nomazi şi în acest fel neglijează puterile militare majore care din anumite puncte de vedere au cuprins Eurasia, unind sistemele internaţionale altfel separate, concentrate în jurul centrelor de civilizaţie. Dar, deşi este adevărat că puterea militară barbară era deopotrivă mare şi foarte mobilă, însăşi natura mobilităţii sale i-a oferit un caracter special care în marea parte a timpului a făcut importanţa sa mai degrabă locală decât interregională. După cum am văzut în capitolul 8, nomazii erau capabili să întemeieze imperii stabile care coexistau cu imperiile sedentare. Dar, spre deosebire de imperiile agricole

sedentare, când imperiile nomade s-au prăbuşit, barbarii nomazi au fost capabili să se deplaseze pe mari distanţe pe uscat. Iar când s-au mutat, s-au mutat cu totul. Cu alte cuvinte, atunci când membrii triburilor nomade apăreau la porţile civilizaţiei, aşa cum au făcut în mod regulat pe parcursul acestei epoci pretutindeni în Eurasia, aceasta nu a reprezentat proiectarea puterii de la o bază îndepărtată în sensul în care Marea Britanie a fost capabilă să-şi proiecteze puterea în Orientul Îndepărtat în secolul al XIX-lea sau Statele Unite ale Americii în Europa şi Orientul Mijlociu în secolul XX. În mare parte, barbarii nu reprezentau o putere proiectată pe o oarecare distanţă de la o bază fixă, ci o putere cu adevărat mobilă care putea şi într-adevăr s-a deplasat dintr-o bază teritorială într-alta. Pentru a-i înţelege pe barbari, trebuie să anulăm supoziţia, de obicei necontestată în RI, că unităţile politico-militare sunt integrate teritorial. Ca atare, corect este să îi privim pe barbari mai degrabă ca o parte a sistemelor locale şi regionale, în care nu interveneau decât ca un tip oarecare de legătură strategică ce a creat de timpuriu în Eurasia, un sistem internaţional întreg. Singura excepţie a avut loc aproape de sfârşitul acestei epoci, când ultimul mare val barbar (efemerul Imperiu Mongol în secolul al XIII-lea) a luat el însuşi o formă imperială, creând un singur sistem militar care se întindea din China până la graniţele Indiei, Europei şi Egiptului. În acest context, Rossabi (1992) remarcă tentativele creştine şi mongole din secolul al XIII-lea de a se angaja unul pe celălalt într-o cruciadă pe două fronturi împotriva islamismului. Aceasta sugerează cel puţin existenţa conceptuală a unui sistem internaţional startegic eurasiatic, deşi în practică nu s-a confirmat.

Până acum, este destul de simplu. Lumea antică şi clasică prezintă un număr de sisteme internaţionale întregi uşor identificabile, în care războiul, alianţa, dinamica armelor şi politica de putere funcţionează viguros. Condiţiile de bază ale unui sistem internaţional de tip waltzian sunt îndeplinite. Neorealismul postulează sistemele anarhice drept forma naturală a relaţiilor internaţionale. De îndată ce unităţile individuale încep să acţioneze strategic, imperativul supravieţuirii şi presiunile autoajutorării ar trebui să asigure atât convergenţa unităţilor (o logică a supravieţuirii celui mai bine adaptat), cât şi păstrarea structurii anarhice de către logica balanţei de putere. Dar istoria epocii antice şi clasice ridică două probleme: prima, în termenii lui Waltz, forma normală a sistemelor sale internaţionale era ierarhică, anarhia fiind excepţia, iar cea de-a doua, chiar şi sistemele anarhice nu au mers prea departe către crearea unităţilor „asemenea". Aşadar, trebuie să ne întrebăm, la fel ca în capitolul 4, de ce efectele prevăzute nu au avut loc? Subminează oare vreo altă variabilă forţa structurii sau creează efecte puternice în direcţii opuse?

În termeni strategici, au existat patru tipuri semnificative de unităţi în sistemele internaţionale antice şi clasice: oraşele-state, imperiile, triburile nomade şi cele stabile. După cum am văzut în capitolul 8, aceste unităţi erau extrem de diferite din punctul de vedere al structurilor lor interne, mai ales în cazul triburilor nomade. Ele puteau fi asemenea din punct de vedere funcţional, în sensul că puteau şi uneori chiar pretindeau autonomie politică. Dar ele puteau fi totodată diferenţiate funcţional, ca atunci când oraşele-state, alte imperii sau triburile sedentare recunoşteau

suzeranitatea unui centru imperial, fără a-i ceda toată autonomia politică. Aceasta este surprinsă de partea spectrului lui Watson (1990, pp. 102-106; 1992, capitolele 1, 12) care acoperă suzeranitatea şi dominaţia. Un sistem suzeran păstrează elemente de anarhie prin faptul că există încă unităţi politice separate, dar aceste unităţi acceptă formal un statut inferior în relaţie cu puterea suzerană şi îi cedează unele elemente de control. Într-un sistem de dominaţie, controlul puterii dominante se extinde asupra zonelor de guvernare internă ale altor unităţi, dar acestea încă păstrează o identitate noţională ca actori independenţi. Desigur, din perspectiva lui Waltz, ambele sunt tipuri de ierarhie. Multe dintre pretenţiile referitoare la existenţa sistemelor anarhice alcătuite din unităţi asemenea în această epocă, sunt suspecte. Cel mai frecvent citat este sistemul de oraşe-state grecesc, cu multele sale războaie interne. Dar nu trebuie decât să menţionăm faimoasele invazii persane, ca să nu mai vorbim de expediţia greacă de ajutorare a Egiptului împotriva Persiei, pentru a nărui această pretenţie. Deşi oraşele-state greceşti cu siguranţă s-au luptat între ele, s-au luptat periodic şi cu un imperiu major şi făceau parte dintr-un sistem strategic care includea alte unităţi decât oraşele-state.

Această diferenţiere structurală şi funcţională a unităţilor a rămas în uz în calitate de normă a epocii pentru mai mult de patru milenii. Deşi triburile nomade au fost mai mult sau mai puţin eliminate ca jucători militari semnificativi în ultimele secole ale acestei epoci, ele au rămas o forţă pe aproape întreaga ei durată. Cu toate că puteau provoca imperiile sedentare printr-un proces de confederare, cu condiţia ca ele să-şi păstreze modul de viaţă mobil, nu exista nici o modalitate prin care aceste imperii nomade şi sedentare să poată fi privite ca unităţi asemenea. Poziţia triburilor sedentare în această ecuaţie este mai complexă. Aşa cum am arătat în partea a II-a, triburile sedentare puteau face loc sau se puteau transforma în şeferii şi este acceptat faptul că acest proces a fost accelerat când triburile sedentare au venit în contact cu imperiile sedentare. De exemplu, Imperiul Roman s-a angajat într-un comerţ transfrontalier extensiv, importând mai ales sclavi. Bogăţia asociată acestui comerţ a avut efectul promovării şeferiilor dincolo de graniţă. Dar transformarea a fost destul de nerelevantă pentru crearea de unităţi asemenea, aşa cum le-a descris Waltz.

Totodată, oraşele-state şi imperiile au dăinuit ca unităţi diferite până târziu, în vremurile moderne. Explicaţia acestui eşec al teoriei nu pare să se găsească nici în logica structurii waltziene, nici în efectul capacităţii de interacţiune. Deşi constrângerile logistice explică dimensiunea limitată a sistemelor internaţionale întregi de pe parcursul acestei epoci, ar fi dificil de argumentat că ele au redus forţele de presiune şi de modelare ale socializării şi competiţiei din cadrul acestor sisteme. Războaiele din lumea antică şi clasică erau adesea purtate pentru supravieţuire: Roma a distrus în cele din urmă Cartagina şi nu era ceva neobişnuit ca învinşilor în războaiele dintre oraşele-state greceşti să li se ucidă toată populaţia masculină, iar femeile şi copiii să fie vânduţi ca sclavi. Hunii şi mongolii au pustiit zone vaste de civilizaţie agrară, distrugând uneori atât oraşele, cât şi sistemele agricole. Dacă teama de astfel de rezultate este cea care generează unităţile asemenea, atunci ea trebuie să fi funcţionat în lumea antică şi clasică cel puţin în cadrul variatelor sale sisteme internaţionale.

Cele mai plauzibile explicaţii pentru nefuncţionarea sa par să se găsească în natura unităţilor înseşi. Nu dispunem de spaţiu pentru a aborda în detaliu această chestiune, dar există mai multe posibilităţi. Una ar fi că forma imperială era deopotrivă legitimă şi instabilă. Deoarece imperiile erau acceptate şi furnizau servicii utile (comerţ, securitate, pace), alte unităţi puteau să se alinieze cu destulă promptitudine unui imperiu în ascensiune, acceptând un statut de vasal, decât să i se opună permanent, în scopul menţinerii independenţei. Dar cum imperiile erau adesea instabile şi supuse perioadelor de conducere slabă sau de exploatare excesivă, ele se fărâmiţau regulat, generând o serie de unităţi mai mici şi menţinând astfel pe hartă oraşele-state. De asemenea, este posibil ca niciuna dintre principalele forme politice să nu fi fost superioară celorlalte, astfel încât să facă logica socializării şi competiţiei să conveargă spre o singură formă (aşa cum a făcut-o în jurul statului modern după 1500 – Tilly, 1990). De exemplu, observaţi cum oraşele-state greceşti au fost capabile să respingă Imperiul Persan şi cum, mai târziu, Veneţia şi Genova au rezistat împotriva Imperiului Bizantin. Barbarii nu aveau nici un motiv să creadă că imperiile agrare erau superioare militar, astfel că nici una dintre forme nu a înregistrat un avantaj asupra celeilalte până spre sfârşitul epocii, când armele şi poate ciuma au subminat iscusinţa de războinici a barbarilor. Dar date fiind diferenţele fundamentale în planul economiei politice dintre aceste două tipuri de unităţi, este imposibil să vedem cum ele ar putea să conveargă până la înlocuirea uneia de către cealaltă.

Unele dintre aceste idei au un punct comun cu întrebarea despre anarhie şi ierarhie. Faptul incontestabil este că, în timpul epocii antice şi clasice, ierarhia a fost forma structurală dominantă, iar anarhia excepţia. Majoritatea sistemelor internaţionale întregi din această epocă au funcţionat sub o formă de stăpânire imperială. Sistemele de unităţi independente, cu actori multipli, au apărut cu siguranţă, dar de obicei nu au fost stabile, precum în China, în Mediterana şi în Orientul Mijlociu, făcând loc imperiilor atotcuprinzătoare. Poate numai în Asia de Sud imperiul a fost mai mult excepţia şi anarhia mai mult regula, dar chiar şi aici imperiile au fost o caracteristică recurentă. Numeroase cazuri din această epocă oferă motive de contestare a argumentului neorealist că anarhia se autoîntreţine: în Asia de Sud, în Asia de Est, în Orientul Mijlociu şi în Mediterana, sistemele anarhice s-au prăbuşit periodic în imperii sau sisteme suzerane. Într-adevăr, dacă ne concentrăm numai asupra Asiei de Est şi a Orientului Mijlociu (mai degrabă decât asupra Europei medievale şi moderne, aşa cum face marea parte a teoriei RI), întrebarea evidentă ar fi: de ce persistă sistemele ierarhice?

După cum sugerează schema lui Watson, în aceste condiţii ierarhia putea fi destul de strânsă, ca atunci când imperii mari, precum cel roman şi cel chinez, menţineau un contact direct cu majoritatea lumii cunoscute lor. Sau putea fi destul de slabă, ca atunci când centrele imperiale slabe deţineau o suzeranitate cât se poate de abstractă asupra unor vasali. Această predominare a ierarhiei suscită unele întrebări incomode, dar interesante despre definiţia sistemelor internaţionale. Este parţial o chestiune de bun-simţ, dar şi o expresie a ceea ce în capitolul 1 am numit „eurocentrism", că

însăşi ideea de „sistem internaţional" este legată de existenţa multiplelor unităţi politice independente sau, în termeni neorealişti, a anarhiilor. Logica intern/extern a „internaţionalului" sau „internului" este puternică şi universală şi astfel ideea că un sistem structurat ierarhic poate să fie „internaţional" pare la prima vedere o contradicţie în termeni: ierarhia înseamnă că politica devine internă. Dar sistemele imperiale ale lumii antice şi clasice, exact ca şi actuala dezvoltare politică a Uniunii Europene, contestă o asemenea supoziţie excesiv de rigidă.

În încercarea de a înţelege acest lucru, este important să nu uităm că un sistem internaţional întreg trebuie să fie mai mult sau mai puţin autonom, ceea ce înseamnă că are o oarecare frontieră de la care interacţiunea *strategică* (dar nu neapărat economică sau societală) regulată încetează sau dispare. Desigur, frontiera se poate extinde sau contracta, dar trebuie să existe. În interiorul unei astfel de frontiere poate exista un sistem internaţional anarhic. Dar este totodată posibil, iar în lumea antică şi clasică nu este ceva neobişnuit, ca zona să ajungă mai mult sau mai puţin ocupată de un singur imperiu, fie total, ca în cazul sistemelor chinez şi incaş la apogeul puterii lor imperiale, fie aproximativ, ca în cazul Romei. Când se întâmplă acest lucru, noi susţinem că există, totuşi, două motive întemeiate să-l considerăm sistem internaţional.

Un motiv este structural şi se bazează pe faptul că, de obicei, imperiile conţin o diversitate de alte unităţi. După cum am văzut în discuţia despre schema lui Watson de mai sus, unele dintre ele păstrează grade de autonomie politică ca dominioane sau vasali. Imperiile înseamnă prin definiţie că un grup de oameni îl controlează pe altul (Doyle, 1986, p. 19), iar de obicei aceasta înseamnă că în interiorul lor continuă să existe subunităţi distinctive. Al doilea motiv este temporal şi se bazează pe faptul că imperiile sunt instabile chiar şi acolo unde îşi stabilesc bazele legitimităţii. Astfel, există un caz destul de convingător pentru înţelegerea „sistemului internaţional" nu numai ca referindu-se la o stare de lucruri existentă la un moment dat, ci ca la un fenomen istoric ce rezistă perioade lungi de timp. În diferite momente din istoria sa, un astfel de sistem poate fi structurat fie anarhic, fie ierarhic. Dacă etapele centralizatoare ale imperiului sunt considerate temporare, atunci e mai puţin dificil să ne gândim la asemenea etape în termeni de „sisteme internaţionale". Supoziţia este că nici o etapă structurală nu este permanentă: anarhiile sunt vulnerabile la centralizare, iar imperiile sunt vulnerabile la fragmentare.

2. Structura economică

Înţelegerea structurii sistemelor internaţionale economice nu este la fel de uşoară ca explicarea capacităţii de interacţiune şi a procesului. Unităţile relevante nu sunt prea problematice. În mare parte, unităţile politice, fie ele triburi, oraşe-state sau imperii, sunt şi principalii actori economici. Aşa cum am discutat mai sus, negustorii aveau o oarecare autonomie, dar nu au generat unităţi organizate, echivalente ale firmei

moderne. În principiu, structura economică este fie centralizată, fie de piaţă, dar nu putem deduce din dominaţia unităţilor politice că structura economică era neapărat centralizată. Ierarhia politică poate susţine fie economiile centralizate, fie pe cele de piaţă, şi se poate afirma că ierarhia politică de un anume tip este o condiţie necesară a pieţelor stabile (Buzan *et al.*, 1993, partea a III-a). În lumea antică şi clasică, există dovezi atât ale structurilor de piaţă, cât şi ale celor centralizate. După cum ne putem aştepta, majoritatea imperiilor îşi desfăşurau comerţul intern în mare măsură pe căi centralizate. Plata tributului pare să se încadreze în modelul centralizat. Aceasta se întâmpla acolo unde regatele sau triburile vasale plăteau tribut suzeranilor imperiali sau unde, în funcţie de balanţa de putere, suzeranii imperiali plăteau presupuşilor vasali sume de împăciuire în schimbul faptului de a nu fi atacaţi de ei (aşa cum era deseori cazul în relaţiile Chinei şi Bizanţului cu barbarii învecinaţi).

Dar exista, de asemenea, loc şi pentru pieţe, după cum o demonstrează istorisirea din casetă.

Comerţul asirian cu argint

Comercianţii trebuie să cunoască geografia pieţei şi sistemul de stabilire a preţului pe piaţă. De exemplu, comercianţii asirieni care locuiau în zona cuprinsă între Mesopotamia şi Anatolia, şi-au dat seama că era rentabil să deschidă rute comerciale între cele două regiuni datorită modului în care erau distribuite resursele, unele bunuri fiind rare într-o zonă şi abundente în cealaltă. Pentru a facilita redistribuirea bunurilor, asirienii au înfiinţat o colonie comercială în Kaneš, în centrul Anatoliei, făcând comerţ între Mesopotamia şi Anatolia, via Assur, prin centrul statului asirian. Principiul ce stătea la baza procesului era foarte simplu. Argintul era rar în Assur, iar raportul de preţ între argint şi cositor era de 1:15. Prin contrast, în Anatolia, unde argintul era relativ abundent, raportul de preţ era de aproximativ 1:7. Toate celelalte variabile fiind egale, rezultă că, transportând 15 unităţi de cositor din Assur la Kaneš, puteai obţine puţin peste 2 unităţi de argint. După ce comerciantul se întorcea la Assur, unităţile de argint puteau fi folosite pentru a cumpăra peste 30 de unităţi de cositor (Yoffee, 1991). În aceste condiţii, negustorii realizau profituri substanţiale, ceea ce a stat la baza formării importantului stat asirian.

Dar structurile de piaţă din lumea antică şi clasică erau extrem de fragile, aşa cum o demonstrează şi cazul asirian. Comerţul a înflorit într-o epocă în care exista autonomie locală atât în Mesopotamia, cât şi în Anatolia. Dar până în prima parte a secolului al XVIII-lea î.Hr., situaţia a suferit o schimbare substanţială. Mesopotamia ajunsese sub controlul babilonienilor, conduşi de Hammurabi, în timp ce Anatolia începuse să fie dominată de hitiţi, astfel încât comercianţii asirieni au reuşit să profite de absenţa controlului politic centralizat din aceste zone. De altfel, profiturile au depins de un acces relativ nerestricţionat al comercianţilor la resursele din ambele regiuni. Când guverne puternice ce năzuiau să controleze producţia şi schimbul au impus limitări, comerţul extern al Asiriei s-a prăbuşit şi, odată cu el, şi sistemul politic asirian. De la unul dintre cei mai puternici actori din regiune, Asiria a decăzut definitiv, demonstrând cât de dependent fusese statul de sistemul comercial în baza căruia se ridicase (Yoffee, 1991).

Aflăm astfel câte ceva despre structura economică din lumea antică şi clasică, dar şi detalii despre o asemenea structură din cadrul unităţilor, deşi mai puţin despre cea dintre ele. În mod clar, forţele pieţei funcţionau, impulsionând deplasarea diverselor

bunuri pe vastele distanţe din Eurasia. Într-adevăr, nu a existat nici o entitate politică la o scară asemănătoare cu cea necesară pentru a impune centralizarea asupra acelui comerţ. Şi totuşi, pare riscant să caracterizăm structura sistemului comercial eurasiatic, sau a oricărui altuia din această epocă, drept piaţă. Sistemele comerciale internaţionale erau foarte slabe şi superficiale în relaţie cu economiile majoritar centralizate integrate lor. În Eurasia, forma liniară şi procesul de transmitere etapizat a pus piedici uriaşe în calea oricărei funcţionări puternice a forţelor pieţei. Asemenea forţe este posibil să fi fost uneori puternice local, ca în cazul Asiriei sau al ascensiunii şi decăderii oraşelor de-a lungul Drumurilor Mătăsii. Dar, deşi sistemul internaţional economic al lumii antice şi clasice era impresionant ca proporţii şi proces şi, probabil, cea mai importantă realizare a întregii epoci în termenii capacităţii de interacţiune, efectele sale structurale asupra nivelului sistemic au fost probabil mici. Comerţul era cu siguranţă pus în mişcare de avantajul comparativ, iar forţele pieţei au generat o oarecare specializare. Dar ar fi dificil de identificat vreo presiune în direcţia eficienţei, iar dinamicile pieţei cu siguranţă au avut un impact mic în a contracara conservatorismul tehnologic şi social al economiei politice antice şi clasice.

3. Structura societală

În cadrul nostru teoretic, structura în acest sector se referă la existenţa (sau nu) a comunităţilor construite social, îndeosebi a celor definite de categoriile Şcolii engleze drept *societate internaţională* şi *societate mondială*. Dincolo de existenţa sau inexistenţa acestor fenomene, trebuie să cunoaştem raza pe care s-au întins şi intensitatea cu care au fost păstrate.

Martin Wight (1977) a fost probabil primul care a încercat să examineze lumea antică şi clasică în termeni de societate internaţională. El considerase că a descoperit-o aici, deşi într-o formă mai complicată decât cea a Europei moderne. Wight a postulat două tipuri de societate internaţională (folosind termenul *sistem de state*): sistemele internaţionale de state, precum cel din Grecia, care, asemenea Europei moderne, se bazau pe recunoaşterea reciprocă a unităţilor suverane; şi sisteme suzerane de state, prin care înţelegea centrele imperiale precum Imperiul Persan şi relaţiile lor cu vasalii din jur. Ideea de sisteme suzerane de state implică faptul că Wight nu ar fi avut nici o obiecţie la ideea de sisteme internaţionale ierarhice discutată mai sus. El a identificat totodată două configuraţii: sistemele primare (cu statele în calitate de unităţi) şi cele secundare (cu sistemele primare în calitate de unităţi). Sistemele secundare se refereau la situaţii precum relaţia dintre Grecia clasică şi Imperiul Persan, în care două societăţi internaţionale cultural distincte au format o metasocietate internaţională, şi precum relaţiile diplomatice dintre diferitele imperii din Orientul Mijlociu din timpul ultimei părţi a mileniului al II-lea î.Hr. (adică o metasocietate a sistemelor suzerane de state). Wight a identificat patru instituţii în aceste

societăţi internaţionale: mesagerii/ambasadorii, conferinţele şi congresele, o limbă diplomatică şi comerţul (1977, pp. 29-33). El a postulat că sistemele mici din punct de vedere numeric, asemenea celor formate de Roma şi Parţia, nu vor genera reguli puternice (1977, p. 25).

Watson este de asemenea interesat de această epocă şi de cazul greco-persan (1992, pp. 40-68), dar nu înţelege că instituţiile societale ale sistemelor internaţionale antice şi clasice erau suficient de bine dezvoltate pentru a fi considerate societăţi internaţionale mature. El încearcă să le trateze postulând un fel de hotar între societăţile preinternaţionale şi cele internaţionale întregi, în funcţie de recunoaşterea valorilor împărtăşite între unităţi (1987, pp. 147-153). Preocuparea lui este reflectată şi de alţii. Wight (1966a, pp. 120-130) susţine că grecii aveau o oarecare comunitate culturală, dar nu şi un simţ al comunităţii legale între state şi că romanii cunoşteau numai relaţiile imperiale, nu şi un sistem al egalilor. Mosler (1980, p. 1) indică inexistenţa unei concepţii despre o comunitate universală de reguli şi legi în timpurile clasice.

După cum sugerează discuţia de mai sus despre procesul societal, structurile societale din lumea antică şi clasică erau la scară regională, după standardele de astăzi. Societăţile mondiale („mondiale" însemnând aici o identitate capabilă de a cuprinde multe alte nivele de identitate socială, nu neapărat globale) cu siguranţă s-au dezvoltat la o scară regională şi uneori, cel mai spectaculos în cazul Islamului, au cuprins câteva regiuni geografice (Orientul Mijlociu, Africa de Nord, Europa de Sud-Vest şi de Sud-Est, Asia de Sud, Asia Centrală, părţi din Asia de Sud-Est). Societăţile mondiale ale epocii antice şi clasice sunt cel mai uşor înţelese ca civilizaţii (despre aceasta, vezi McNeill, 1963; Braudel, 1985, pp. 65-69) şi, deşi elemente precum scrierile comune se poate să fi fost semnificative, principalul miez identitar al acestor civilizaţii a fost aproape întotdeauna o religie comună. După cum am demonstrat în relatarea despre Sumer din capitolul 8, religiile comune, sau cel puţin înrudite, au fost o trăsătură a sistemelor internaţionale încă de la începuturile civilizaţiei. Una dintre cele câteva inovaţii sociale majore din timpul (spre deosebire de începutul) acestei epoci a fost întreaga serie de religii „universale" şi sisteme etice care au început să apară la mijlocul mileniului I î.Hr. (budismul, confucianismul) şi care s-au sfârşit o mie de ani mai târziu cu islamismul. Aceste religii au fost capabile să transceandă intensul regionalism provincial al vremurilor antice şi clasice şi să creeze comunităţi largi care au constituit o punte între multe limbi şi culturi. Ele rămân poate moştenirea cea mai activă şi mai semnificativă a civilizaţiei clasice până în zilele noastre. Dar deşi unele dintre acestea (creştinismul, islamismul) şi-au întins vlăstare pretutindeni în Eurasia, în această perioadă nu a existat nimic în Eurasia care să semene unei societăţi mondiale. Iar toate religiile mai mari s-au confruntat cu schisme suficient de serioase pentru a reîmpărţi comunităţile mai mari pe care ele le creaseră (suniţi *versus* şiiţi, catolici *versus* ortodocşi *versus* nestorieni etc.).

Societăţile internaţionale au avut o dezvoltate şi mai limitată, la scară mai mică, şi fiind mai slabe la nivelul identităţii comune pe care o întrupau. Chiar şi la apogeul dezvoltării lor, ca în Grecia clasică, din multe puncte de vedere ele nu erau mai mult decât expresii de bază ale societăţii lor mondiale relevante (în acest caz, distingând

membrii civilizaţiei greceşti de un rest al lumii „barbar"). Şi în timp ce grecii făceau într-adevăr o oarecare distincţie între drepturi şi putere (recunoscându-şi reciproc independenţa), se poate susţine că în sistemele suzerane (sau în imperiul Atenian) fineţurile diplomaţiei şi recunoaşterii erau doar ceva mai mult decât reflecţii ale relaţiilor brute de putere. Un element care merită mai multă atenţie decât îi putem oferi noi aici este rolul jucat de legitimitatea imperiului ca formă politică. Dacă aceasta era o normă a societăţii internaţionale antice şi clasice, atunci ea explică multe aspecte legate de dominaţia ierarhiei asupra anarhiei şi deschide o perspectivă interesantă asupra sistemelor internaţionale imperiale. Suntem obişnuiţi să ne gândim la societatea internaţională modernă ca la o reafirmare a valorii structurii politice anarhice. Dar experienţa antică şi clasică şi ideea lui Wight de sisteme suzerane de state sugerează că societatea internaţională poate totodată să fie organizată în jurul normelor care diferenţiază unităţile şi le plasează în relaţii ierarhice unele în raport cu altele, fără ca în acelaşi timp să creeze mai curând o politică internă decât una internaţională. Există o legătură aici între politica internaţională a lumii antice şi clasice şi dezvoltările postwestfalice precum Uniunea Europeană, care reinserează ierarhia în internaţional, fără a trece hotarul în intern (Deudney, 1995).

Pe parcursul acestei epoci, sistemele comerciale au fost mai impresionante decât cele societale şi politico-militare, atât în termenii anvergurii lor, cât şi ai sofisticării şi permanenţei instituţiilor lor. În timp ce diplomaţia avansase cu puţin dincolo de ideea că era o practică folositoare să nu ucizi mesagerii sau să nu îi iei prizonieri, comercianţii construiseră instituţii durabile şi reuşiseră să-şi croiască o semnificativă sferă de libertate faţă de controlul politic. Totuşi, dintr-o perspectivă societală generală, dezvoltarea civilizaţiei în Afro-Eurasia poate fi înţeleasă ca un singur proces, şi nu ca patru evoluţii distincte. Hodgson (1993, capitolul 1), de exemplu, vede legăturile dintre cele patru centre de civilizaţie din Eurasia ca fiind cel puţin la fel de importante precum ceea ce le separa şi descoperă originea acestor legături în preistorie. Această perspectivă se bazează pe similaritatea generală a proceselor de dezvoltare în Eurasia şi a modelului general al civilizaţiei care se extinde pe seama barbarilor şi a vânătorilor-culegători. Argumentul lui Hodgson este de a nega excepţionalismul european făcându-l parte a acestei evoluţii generale. Dar deşi aceste similarităţi sunt incontestabile, este mai puţin clar dacă ele reprezintă un fel de legătură societală – şi, prin urmare, un sistem – sau o simplă dezvoltare paralelă ca răspuns la seturi similare de condiţii. Se poate argumenta că avem de a face cu un proces sistematic, profund şi lent de difuziune a tehnologiilor fizice şi sociale în Eurasia, deşi interacţiunea de acest tip, glacială, se găseşte cu mult în afara limitelor definiţiei noastre a sistemului internaţional. Deşi au rămas distincte, civilizaţiile eurasiatice s-au influenţat reciproc prin schimbul de tehnologii, arte, religii şi, într-o măsură mai mică, de idei despre organizarea socială. Argumentul în favoarea simplei dezvoltări paralele este susţinut de multele similarităţi dintre civilizaţiile din cele două Americi şi Eurasia, unde este aproape imposibil de susţinut cazul contactului sistematic de orice fel.

4. Concluzii

Structura este conceptul (din setul nostru) cel mai dificil de aplicat epocii antice şi clasice. Nu este la fel de dificil ca în cazul sistemelor preinternaţionale, dar îi lipseşte claritatea pe care o regăsim în epoca modernă. Această diferenţă este suficient de izbitoare, încât aproape că poate servi ca bază pentru diferenţierea tipurilor preinternaţional, antic şi clasic, respectiv modern de sistem internaţional. Acolo unde conceptele moderne ale structurii internaţionale par că se aplică lumii antice şi clasice, ca în sectorul politico-militar, rezultatele teoretice nu se obţin. În sectoarele economic şi societal, intensitatea procesului nu este destul de ridicată pentru a genera ceva în sensul efectelor structurale semnificative.

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Concluzie

Ţinând cont de cele de mai sus, ce putem spune despre sistemele internaţionale ale lumii antice şi clasice? Suntem foarte mulţumiţi că este corect să ne referim la această epocă în termenii sistemelor internaţionale. Aceasta demonstrează atât o structurare generală intern/extern, cât şi un set de comportamente şi procese care sunt în mod clar „internaţionale" ca formă şi conţinut. Întreaga epocă poate fi încadrată în termenii conceptelor cunoscute din RI contemporane. Adică prima generaţie a sistemelor internaţionale diferă de sistemul internaţional modern. Caracterul general al sistemelor internaţionale antice şi clasice poate fi rezumat după cum urmează:

- În această eră există mai multe sisteme internaţionale întregi care operează simultan, iar de-a lungul erei, toate aceste sisteme s-au extins, uneori fuzionând. Prin definiţie, nu a existat niciun sistem internaţional global.
- Există de asemenea două tipuri de sisteme internaţionale: sisteme internaţionale economice mari, dar destul de slabe, definite în principal prin tipare de comerţ, şi sisteme internaţionale întregi, mai mici, dar mai puternice, definite în principal de tipare de război, diplomaţie şi dilema securităţii. În Eurasia, sistemul economic s-a extins până când a cuprins toate sistemele internaţionale întregi.
- Constrângerile tehnologice au instituit un anumit nivel al capacităţii de interacţiune, explicând limitele geografice ale sistemelor internaţionale întregi şi slăbiciunea sistemelor economice din această epocă.
- Sistemele internaţionale întregi erau clar structurate în sens neorealist, dar difereau puternic faţă de aşteptările neorealiste în ceea ce priveşte efectul structural. Nu există nici o îndoială că dilema securităţii avea un efect puternic şi permanent în cadrul acestor sisteme şi că puterea politică lipsită de orice fel de constrângeri era la ordinea zilei. Dar în lumea antică şi clasică, aceasta nu s-a reflectat nici în „unităţi asemenea", nici într-o structură anarhică susţinută permanent de un comportament al balanţei de putere. Constatăm existenţa durabilă a unităţilor neasemenea (întotdeauna în termeni de diferenţiere structurală şi câteodată – în imperiile mai laxe – în termeni de diferenţiere funcţională) şi predominanţa sistemelor internaţionale structurate ierarhic asupra celor structurate anarhic. Cele mai plauzibile explicaţii pentru această anulare dramatică a logicii

neorealiste par să se regăsească la nivelul unităţilor, în caracterul imperiilor şi al legitimităţii percepute a legii imperiale.

- Sistemele economice prezintă unele semne ale structurii de piaţă, dar aranjamentul lor liniar şi tipul de interacţiune în schimburi, la fel ca şi constrângerile capacităţii generale de interacţiune le-au făcut prea slabe pentru a genera efecte structurale.

În ciuda aparentului conservatorism, lumea antică şi clasică se încadrează într-un tablou mai general al progresului uman. Deşi procesul inovaţiei tehnologice a fost lent după prima „explozie", dimensiunea şi densitatea civilizaţiei s-au extins destul de rapid. Reţelele comerciale s-au lărgit, iar abilităţile politice ale omenirii, între care se poate număra şi apariţia religiilor universale, s-au dezvoltat impresionant. Populaţia s-a mărit numeric, iar lunga ameninţare barbară a fost în cele din urmă învinsă. Lumea antică şi clasică a oferit fundaţia pe care s-a edificat dezvoltarea europeană. Dacă nu ar fi intervenit revirimentul european, probabil că procesul de expansiune lentă din mai multe centre de civilizaţie ar fi continuat. Comerţul şi legăturile s-ar fi intensificat pe măsură ce diferitele zone de civilizaţie ar fi intrat în contact, rezultând în final un sistem global. Acest sistem ar fi fost destul de diferit de cel pe care l-au creat europenii. Dar odată ce europenii au început să domine cele două centre de civilizaţie vechi, dar slabe, din Americi, exterminând peste 90% din populaţie din cauza bolilor pe care le-au adus cu ei şi adăugându-şi două continente repopulate, ascensiunea lor în istoria lumii nu a mai putut fi oprită (Jones, 1987, p. 4). Europenii au creat Vestul şi două secole de control global.

Aşadar, a fost creat un sistem internaţional global, dar unul strâmb, în sensul că era dominat de un singur centru de civilizaţie şi de un singur sistem internaţional regional. Aceasta a fost a doua generaţie a sistemelor internaţionale, iar istoria pe care o cunoşteam s-a schimbat.

4 INSTITUIREA ŞI EVOLUȚIA UNUI SISTEM INTERNAȚIONAL GLOBAL

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

În rândul istoricilor şi al sociologilor istorici există un consens legat de faptul că mijlocul mileniului II î.Hr. marchează o transformare majoră în structura şi caracterul istoriei lumii. Teoreticienii relaţiilor internaţionale nu explicitează prea mult subiectul, dar, implicit, aproape toată teoria lor se bazează pe istoria lumii de după anul 1500, şi mai ales de după 1648. Din cauza acestei presupuneri, ei consideră că există un singur sistem internaţional, devenit global prin expansiune, şi că este un sistem întreg, cu o interacţiune militaro-politică şi economică ce se desfăşoară în acelaşi spaţiu geografic. Ţinând cont de faptul că această secţiune acoperă baza istorică a majorităţii teoriei RI, nu ne surprinde că în acest caz există o mai bună îmbinare între teorie şi istorie decât în părţile a II-a şi a III-a. Aceasta nu înseamnă că nu sunt probleme. Explicitând diviziunile teoretice, deoarece structura capitolului ne forţează să procedăm aşa, constatăm cât de obscure sunt unele dintre conceptele RI actuale şi cât de prost definite graniţele dintre ele. De exemplu, discursul teoriei RI se referă întruna la proces şi structură, dar diferenţierea lor nu este chiar atât de uşoară pe cât s-ar putea aştepta cineva. Vom încerca să evidenţiem câteva dintre aceste probleme în partea a V-a.

Când avem de-a face cu ceva atât de vast şi de epocal ca schimbarea ordinii mondiale, nu se aşteaptă nimeni la o trecere instantanee de la o stare la alta, ci la un proces care are loc în câteva decenii sau chiar secole. Aşa s-a şi întâmplat. Transformarea cea mai rapidă şi mai evidentă s-a petrecut în termenii dimensiunii sistemului internaţional european. Deschiderile către ocean de la sfârşitul secolului al XV-lea, în jurul Africii şi peste Atlantic, au fost urmate îndeaproape de traversarea Pacificului. În ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, deja exista un sistem global de navigaţie. În paralel cu tiparul antic şi clasic al sistemelor economice, care erau mai mari decât cele militaro-politice, creşterea capacităţii de interacţiune a determinat rapid un comerţ la scară globală care nu numai că a legat direct Europa de Africa şi Asia, dar a adus resursele din cele două Americi în sistemul eurasiatic, pentru prima dată. Răspândirea globală a sistemelor internaţionale întregi a avut loc într-un ritm mai lent. Cele două Americi au fost aduse foarte repede în sistemul militaro-politic european (iar odată cu transmiterea bolilor şi cu importul şi exportul plantelor şi

animalelor, şi în cel al mediului). Această fuziune a dus la exterminarea civilizaţiilor indigene şi a imperiilor din Anzi şi Mezoamerica, precum şi a sistemelor preinternaţionale din America de Nord. Dar crearea unui sistem internaţional global întreg a rămas mult în urma realizării unui sistem global comercial. India a intrat sub dominaţia europeană în secolul al XVIII-lea, dar puterile europene nu au reuşit să acumuleze suficientă putere militară decât la mijlocul secolului al XIX-lea pentru a forţa deschiderea Japoniei şi a Chinei. Mijlocul Africii a fost ultimul care a îngenuncheat în faţa armelor europene, două decenii mai târziu, deşi fusese penetrat de economia eurasiatică cu mult înainte de anul 1500. Aşadar, abia la mijlocul secolului al XIX-lea s-a format un sistem internaţional global, întreg şi unic. Cum sistemul a devenit apoi închis din punct de vedere geografic, în continuare putem vorbi mai curând despre intensificarea decât despre expansiunea lui.

Din acest rezumat rezultă că Europa ocupă locul central în această etapă a istorisirii noastre. De-a lungul epocii antice şi clasice, cea mai mare parte a Europei fie se afla în siajul sistemului preinternaţional, fie era o colonie periferică. Numai statele sale din sud erau jucători majori în timpul epocii clasice. Dar în jurul anului 1500, o nouă unitate, statul modern, a început să intre în centrul atenţiei, odată cu marginile vestice ale Europei, începându-şi marşul către dominaţia lumii. Când Europa a ieşit în sfârşit din epoca feudalismului, cu istoria sa localizată, micile regate instabile şi baroni pe picior de război (liniştiţi întrucâtva de legăturile extinse menţinute de Biserica Creştină din Vest) şi şi-a început ascensiunea către puterea economică şi militară, noile state moderne formate s-au regăsit într-o lume configurată încă de puternicele civilizaţii antice. Conectarea civilizaţiilor eurasiatice s-a realizat printr-un tipar de comerţ bine pus la punct, pe care Europa a fost încă o dată capabilă să-l implementeze şi pe care Vestul a ajuns foarte rapid să-l domine. Epoca clasică a oferit multe dintre ingredientele-cheie, de natură economică, culturală şi tehnologică, ce au dus la înfăptuirea miracolului european şi care au fost apoi eclipsate de acesta.

Transformarea majoră ce a avut loc în relaţiile internaţionale ne obligă să o analizăm, iar scopul acestor patru capitole este acela de a analiza natura schimbărilor implicate şi modul cum s-au desfăşurat ele până în zilele noastre.

Capitolul 12

Unitățile în sistemul internațional modern

1. Introducere

Ridicarea unui nou tip de unitate dominantă în Europa în preajma anului 1500 este una dintre principalele fundaţii pe care se întemeiază diferenţierea epocii moderne de cea antică şi clasică. Există un consens că în acest moment a avut loc o transformare a unităţii şi, în ultimii ani, printre teoreticienii relaţiilor internaţionale a existat un interes crescând cu privire la natura feudalismului şi trecerea complexă de la feudalism la sistemul westfalic de state suverane, care a avut loc în Europa la sfârşitul Evului Mediu (Ruggie, 1983; Fischer, 1992; Hall şi Kratochwil, 1993; Watson, 1992, capitolul 13; Spruyt, 1994b, capitolul 3; Ruggie, 1998, capitolul 5; Teschke, 1998). Este încă departe de a se fi înţeles pe deplin cum şi de ce a avut loc această transformare. În mod tradiţional, istoricii nemarxişti au argumentat că statul european modern a apărut dintr-o „anarhie feudală" în care degenerase Europa la începutul prăbuşirii Imperiului Carolingian. Acel imperiu se extinsese pe teritoriul care a fost ocupat un mileniu mai târziu de cei şase membri iniţiali ai Uniunii Europene şi restabilise o anumită ordine în Europa după distrugerea părţii vestice a Imperiului Roman. Dar odată cu prăbuşirea lui, nobilii războinici sunt prezentaţi ca precipitând o epocă de „anarhie feudală" înainte ca o nouă ordine să fie restabilită odată cu apariţia statelor moderne.

Dar acum are loc o importantă reevaluare. Se recunoaşte că decăderea Imperiului Roman a lăsat „state succesoare", iar Reynolds (1997, p. 132) merge mai departe, sugerând că „o mare parte a Europei Occidentale a fost guvernată pe parcursul Evului Mediu de entităţi politice care pot fi în mod rezonabil numite state". Dar aceste state feudale sau medievale erau foarte diferite de statele care au grăbit în cele din urmă expansiunea globală a Europei. Ele erau state slabe şi adesea mici, mai ales cele care s-au format la periferia Imperiului Carolingian şi, ulterior, în urma colapsului imperiului, în Europa Occidentală. Se fac încercări de a clasifica schimbările care s-au petrecut în structurile statale europene în timpul Evului Mediu. Teschke

(1998, p. 349) distinge trei etape: imperiile feudale (650-950), anarhia feudală (950-1150) şi un sistem feudal de state (1150-1450). Se acordă din ce în ce mai multă atenţie faptului că, iniţial, statele moderne nu au fost singurele unităţi dominante care au apărut din feudalism. După cum am remarcat în partea a III-a, în nordul Europei, liga de oraşe cunoscută drept Hansa a devenit unitatea dominantă în regiune, în timp ce în sudul Europei au prosperat oraşele-state italiene (Spruyt, 1994a, 1994b). De asemenea, imperiile au supravieţuit până în epoca modernă, deşi au ajuns să semene din ce în ce mai mult cu statele moderne (Tilly, 1990), iar în Europa Centrală, Sfântul Imperiu Roman a păstrat multe dintre caracteristicile medievale ale organizării politice până când a fost înlocuit, în secolul al XIX-lea, de noul stat german.

Lumea medievală arăta radical diferit de lumea contemporană a statelor suverane care va fi discutată în acest capitol. Ea era constituită dintr-un amestec de autorităţi suprapuse şi uneori concurente. De exemplu, Biserica Catolică şi Sfântul Imperiu Roman pretindeau amândouă autoritate asupra aceleiaşi colectivităţi de credincioşi creştini. Dar, în realitate, nici una nu poseda o autoritate suverană. În timpul epocii anarhiei feudale, s-a dezvoltat un mod de organizare politică foarte descentralizat, bazat pe legături personale de obligaţie. Astfel încât, Biserica Catolică şi Sfântul Imperiu Roman nu erau singurele care pretindeau că exercită autoritatea în Europa; existau totodată o serie de actori politici, regi, nobili, cetăţeni ai oraşelor, bresle comerciale şi episcopi (vezi figura 12.1). În încercarea de a distinge structura rezultantă de ierarhie şi anarhie, feudalismul a fost uneori etichetat drept eteronomie. Teoreticienii RI recunosc din ce în ce mai mult că actualele lor concepte nu pot surprinde complexitatea organizării politice medievale. Ne lipseşte spaţiul pentru a intra într-o discuţie detaliată despre această perioadă. Mai mult decât atât, a proceda astfel ne-ar deturna de la principala noastră intenţie în acest capitol, şi anume să discutăm unităţile ce au ajuns să joace un rol crucial în sistemul internaţional global. Din perspectiva noastră, perioada medievală este interesantă din punct de vedere teoretic ca o provocare la adresa conceptelor structurii politice ale RI şi din punct de vedere istoric ca precursoare a ceea ce a devenit sistemul internaţional westfalic cuprinzător al întregii lumi. Cu toate acestea, noi nu o vedem ca pe o epocă istorică universală în sine (mai multe detalii în capitolul 18).

Iniţial, statul modern a prins rădăcini în principal în Occident, mai ales în Anglia, Franţa şi Spania. A trecut ceva timp înainte de a deveni evident că diferitele tipuri de unitate care au persistat în Europa ar fi incapabile să concureze cu succes cu statele moderne, care în cele din urmă au dat la o parte orice tip de unitate care existase în sistemele internaţionale antice şi clasice, precum şi în sistemele preinternaţionale. Deoarece ele sunt diferite de oricare dintre unităţile care dominaseră sistemele internaţionale şi preinternaţionale anterioare, atenţia se va concentra aici asupra statelor moderne care au început să se cristalizeze în Europa Occidentală medievală târzie. În cele din urmă, statul modern, şi nu imperiul, oraşul-stat sau liga de oraşe, a fost cel care urma să reprezinte viitorul.

Statul modern împărtăşea multe dintre trăsăturile care au caracterizat formele anterioare de stat, dar ele erau totodată diferite. Deşi până în secolul al XIX-lea în

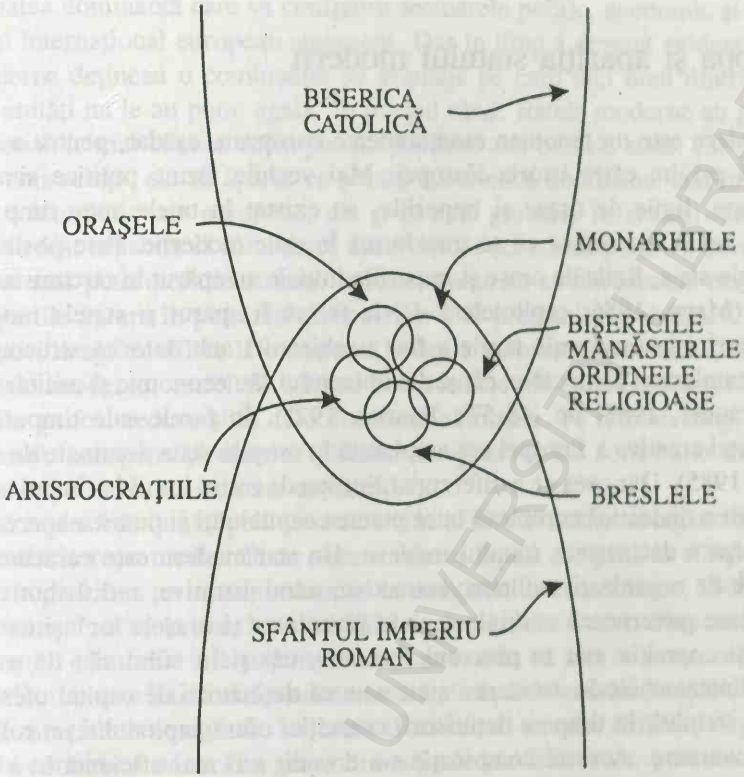

Notă: Figura ilustrează foarte schematic suveranităţile complexe şi suprapuse care au funcţionat în Europa în epoca feudală. Provocarea majoră era între Biserica Catolică şi Sfântul Imperiu Roman. Dar în interiorul acestei arene contestate existau totodată o serie de drepturi şi îndatoriri adiţionale formate între indivizi şi instituţiile feudale.

Figura 12.1. *Sistemul feudal: multiplele suveranităţi suprapuse*

majoritatea Europei tabloul a rămas amestecat, statele moderne au cultivat din ce în ce mai mult hotarele exacte, fixe, nu frontierele neclare, iar în cadrul acestor hotare ele au pretins o suveranitate absolută.

Statul modern a intensificat construcţia intern/extern a politicii mondiale. În decursul a trei sau patru sute de ani de la apariţia sa ca jucător distinct pe scena mondială, el ştersese şi înlocuise, colonizase sau subordonase aproape toate celelalte unităţi politice de pe planetă. Cele câteva unităţi mai vechi ale tipurilor anterior dominante care şi-au păstrat independenţa (Japonia, China, Etiopia, Imperiul Otoman, Thailanda) au fost obligate să se adapteze impetuos pentru a prelua forme asemănătoare statelor (Gong, 1984; Tilly, 1990). Aranjamentul antic şi clasic, în care imperiile, oraşele-state şi triburile barbare coexistaseră ca unităţi dominante timp de multe milenii, a fost rapid înlocuit de un sistem în care era dominant doar un tip de unitate, statul modern. Dar această nouă unitate nu a rămas neschimbată. Pe măsură ce punea stăpânire pe lume, trecea printr-o serie de profunde (r)evoluţii interne.

2. Europa şi apariţia statului modern

Statul modern este un fenomen esenţialmente european, aşadar, pentru a-l explica, trebuie să privim către istoria Europei. Mai vechile forme politice similare lui, oraşele-state, ligile de oraşe şi imperiile, au existat în unele zone timp de patru milenii şi nu au dat semne că se transformă în state moderne. Pare posibil ca, aşa cum oraşele-state, ligile de oraşe şi imperiile iniţiale au apărut în circumstanţe foarte specifice (Mann, 1986, capitolele 2-4), la fel să fi apărut şi statele moderne. În Europa, perioada medievală târzie a fost neobişnuită atât datorită structurilor sale politice complexe şi distinctive, cât şi dinamismului său economic şi militar (Bartlett, 1994; Braudel, 1985, pp. 45-57; Bautier, 1971). În fazele sale timpurii, marea parte a forţei creative a Europei era amplasată în oraşele-state dominate de negustori (Braudel, 1985). Dar ceea ce a diferenţiat Europa de restul lumii în timpul mileniului trecut a fost o dialectică complexă între puterea capitalului şi puterea coerciţiei, care neintenţionat a dat naştere statului modern. Un stat modern este caracterizat de o combinaţie de organizaţii militare, extractive, administrative, redistributive şi productive „care guvernează multiple regiuni învecinate şi oraşele lor" şi care îmbină capitalul şi coerciţia atât în procesul formativ, cât şi în stilul său de a întemeia imperii. Sinteza-cheie în asemenea state este că deţinătorii de capital oferă resurse financiare statului, în timp ce deţinătorii coerciţiei oferă capitalului un rol semnificativ la guvernare. Această combinaţie s-a dovedit a fi mai eficientă în a mobiliza potenţialul uman al populaţiilor, făcând posibilă înalta eficienţă atât în război, cât şi în economie (Tilly, 1990, pp. 2-3, 21, 31, 91-95, 137-151; Spruyt, 1994a şi 1994b; Braudel, 1985, pp. 277-297), şi este motivul pentru care această nouă unitate a atins atât de rapid dominaţia globală.

Cu toate acestea, la sfârşitul Evului Mediu, Europa era încă foarte fragmentată politic, iar sistemul politic internaţional era caracterizat de un grad mare de diferenţiere structurală şi funcţională. De exemplu, până în anul 1100, scandinavii stabiliseră primul imperiu maritim atlantic, care unea Scandinavia de Islanda, Groenlanda şi America de Nord. În secolul al XII-lea, negustorii scandinavi făceau comerţ în Europa de Nord, în Rusia, Bizanţ şi mai departe, precum şi înspre vest, peste Atlantic (Scammell, 1981; Crosby, 1986). Totuşi, supremaţia maritimă a scandinavilor a fost distrusă şi întrecută de oraşele care aparţineau Ligii Hanseatice. La sud, un număr mic de oraşe-state italiene dominau comerţul în Mediterana şi se comportau ca intermediari între Europa şi Asia (Scammell, 1981). În alte părţi ale Europei, puterea efectivă se afla în mâna nobililor feudali, a căror conducere adesea cuprindea doar câteva sate. Dar, totodată, au existat şi zone, precum Flandra şi Normandia, care au fost efectiv guvernate de la centru de către conducători puternici (Reynolds, 1997).

În această fază, nu era deloc evident că incipientele, dar distinctele state moderne aflate în curs de apariţie în Marea Britanie şi Franţa aveau să constituie în cele din

urmă unitatea dominantă care va configura sectoarele politic, economic şi social ale sistemului internaţional european emergent. Dar în timp a devenit evident că aceste state moderne deţineau o combinaţie de avantaje pe care nici unul dintre celelalte tipuri de unităţi nu le-au putut egala. În primul rând, statele moderne au generat un mediu economic mai eficace decât puteau produce atât oraşele-state, cât şi ligile de oraşe. În consecinţă, ele au apărut ca unităţi economice dominante atât în sistemele economice internaţionale europene, cât şi în cele globale. În acelaşi timp, statele moderne au fost capabile să folosească acest succes economic pentru a deveni actorii politici cei mai puternici din sistem, întrucât aveau să se dovedească mai eficiente decât imperiile agrare în purtarea războaielor. Sub presiunile socializării şi competiţiei, imperiile agrare aflate la o extremă şi ligile de oraşe la cealaltă au început să imite statele moderne, astfel că trăsăturile sistemice ale diferenţierii structurale şi funcţionale au fost reduse şi în cele din urmă eliminate. Pe termen lung, sistemele internaţionale europene şi ulterior globale au ajuns să fie constituite din „unităţi asemenea" care erau, toate, state moderne.

Seria complexă de unităţi politice concurente şi nivelul scăzut al legăturilor politice sistemice din Europa medievală au ascuns adesea faptul că, până la sfârşitul Evului Mediu, Europa forma un sistem economic internaţional coerent (Jones, 1988, p. 168). În acest moment, oraşele erau încă unităţile economice dominante din sistem. În centrul sistemului economic internaţional european se afla un lanţ de oraşe ce formau un coridor urban care se întindea din nord-vestul Italiei până în sudul Angliei, traversând o Europă esenţialmente agrară. La capătul nordic al acestui coridor, negustorii se angajau în comerţ cu bunuri en gros, cu marje de profit scăzute, precum cherestea, grâu şi hering. Oraşele aveau dimensiuni şi avuţii mici, iar Spruyt (1994b) postulează că, în consecinţă, ele au fost nevoite să-şi unească resursele formând Liga Hanseatică pentru a oferi protecţie şi pentru a promova un climat economic favorabil lor. Dimpotrivă, la capătul sudic al coridorului, în timp ce făceau şi comerţ en gros, oraşele-state italiene au devenit extrem de bogate prin comerţul cu bunuri de lux, la care exista o marjă de profit foarte mare. Pe parcursul Evului Mediu, Veneţia şi Genova au concurat pe acest comerţ, iar până în secolul al XV-lea, Levantul era apanajul exclusiv al veneţienilor (Scammell, 1981, p. 86). Oraşele-state italiene erau mult mai mari şi mai bogate decât echivalentele lor nordice, astfel că nu au resimţit nevoia de a-şi combina forţele înfiinţând o ligă.

Spre sfârşitul secolului al XI-lea, când a început să se extindă economia europeană, oraşele şi orăşelele care formau deja coridorul urban au început să prospere. S-au întemeiat noi oraşe, iar coridorul s-a lărgit. În lumile antică şi clasică, capitalul a fost atras în general în oraşe dinspre regiunile învecinate, astfel încât ele au putut deveni mai bogate chiar şi în absenţa creşterii economice. Acumularea bogăţiei a fost deseori numai produsul unei concentraţii de capital. Dar în perioada medievală, pe măsură ce economia europeană s-a dezvoltat, oraşele din cadrul coridorului urban *nu* au devenit mai bogate pe seama oraşelor învecinate. Bogăţia s-a acumulat pretutindeni în sistem, dar fără vreo concentrare de capital. Acest mediu a încurajat oraşele să-şi menţină independenţa sau cel mult să formeze asociaţii laxe precum Liga

Hanseatică. El nu era favorabil promovării ierarhiei politice sau întemeierii hotarelor teritoriale precise. Dar chiar dincolo de acest coridor de oraşe, se afla un număr de regate medievale, îndeosebi Marea Britanie, Franţa, Spania şi, mai târziu, Prusia, care începeau să se transforme în state moderne. Aceste state includeau orăşele care se aflau în penumbra acumulării de capital generat în coridorul urban. Volumul comerţului şi marjele profitului erau mai scăzute în aceste oraşe decât în cele din centrul coridorului urban. Spruyt (1994b, p. 64) sugerează că negustorii din aceste oraşe au răspuns pozitiv mutărilor efectuate în vederea consolidării statului ca unitate ierarhică bine demarcată, recunoscând că asemenea evoluţii ar ajuta la îmbunătăţirea poziţiei lor economice. O consecinţă neintenţionată a acestei evoluţii a fost aceea că statele moderne au devenit în cele din urmă unităţi economice mai performante decât ligile de oraşe şi oraşele-state.

Ierarhia emergentă şi consolidarea graniţelor care demarcau aceste noi state moderne s-au dovedit benefice pentru negustori. În primul rând, unităţile naţionale au fost capabile să scadă costurile de tranzacţie ale negustorilor, standardizând măsurile şi centralizând baterea de monede. Impozitele au fost, de asemenea, standardizate, ceea ce a însemnat că negustorii acţionau într-un mediu mult mai stabil şi mai predictibil decât cel în care îşi desfăşurau activitatea negustorii din oraşele-state sau ligile de oraşe. În al doilea rând, în statele moderne, „pasagerul clandestin" nu şi-a mai găsit locul. De exemplu, apărarea domeniului era furnizată ca bun public şi nu era posibil ca negustorii sau oraşele să refuze contribuţiile la campaniile militare şi să se bazeze pe eforturile altora, aşa cum s-a întâmplat în Liga Hanseatică şi în oraşele-state italiene. La fel, era mult mai uşor pentru statul modern să intre în acorduri care îi uneau pe toţi supuşii decât era pentru Liga Hanseatică să îşi unească membrii. Spruyt (1994b, p. 177) conchide că, întrucât oraşele-state erau mai asemănătoare statelor moderne decât ligile de oraşe, ele au reuşit să supravieţuiască un timp mai îndelungat, transformându-se în ministate moderne. Dar pentru că le lipsea o ierarhie internă clară şi graniţe fixe, au rămas unităţi economice mai puţin eficiente.

Statele naţionale s-au dovedit a fi nu numai cele mai eficace unităţi economice din sistemul economic internaţional european, ci şi maşini de război mai eficiente. Tilly (1990) susţine că statele moderne au apărut ca unitate dominantă în arena globală în primul rând pentru că s-au dovedit a avea mai mult succes decât oricare dintre competitorii lor când a venit vorba de război. O primă notificare a acestei dezvoltări a venit în 1494, când francezii au invadat oraşele-state italiene. Dar statele moderne nu erau doar capabile să învingă oraşele-state, ci întreceau imperiile agrare din punctul de vedere al performanţei. Astfel că succesul statelor moderne nu este atribuit de Tilly dimensiunii, ci faptului că ele erau mai eficiente decât celelalte unităţi în privinţa mobilizării resurselor. Tilly distinge în primă instanţă între mobilizarea de resurse capital-intensivă şi coercitiv-intensivă. În cadrul imperiilor, conducătorii se bazează pe puterea coercitivă a statului pentru a rechiziţiona sau obţine de la populaţie resursele necesare pentru a purta un război. În contrast, oraşele-state ilustrează un

mod capital-intensiv de mobilizare a resurselor, în care impunerea de taxe pe comerț a oferit relativ fără probleme venitul necesar pentru a finanța războiul. Ceea ce Tilly vede ca distinctiv la statul modern a fost abilitatea sa de a combina modurile capital-intensive și coercitiv-intensive de mobilizare a resurselor. Regatele ce acționau în penumbra coridorului urban erau capabile să ridice poziția economică a orașelor și orășelelor care se formaseră în interiorul hotarelor și apoi să obțină venituri din comerț, precum și din pământ. Statele care au urmat această traiectorie au generat primele state moderne, iar istoria Angliei este un bun exemplu.

Întemeierea Angliei

La sfârșitul mileniului I, Anglia era o țară cu un număr semnificativ de orașe legate la rețeaua comercială internațională. Deși ele erau încă la periferia rețelei, constituiau o importantă sursă de avuție, iar danezii, care nu beneficiau de o urbanizare semnificativă, au considerat că merită să-i includă cu forța pe englezi în imperiul lor, percepând tribut. Această relație a fost răsturnată de invazia normandă a Britaniei din 1066. Normanzii au început să colonizeze Anglia, distribuind pământ soldaților lor, care au devenit apoi agenți ai coroanei. Un secol mai târziu, Henric al II-lea a revendicat mare parte din Anglia și o porțiune din Franța. Ambiția sa a fost stimulată constant de rivalii săi din cadrul familiei și de nobilii locali, de al căror sprijin avea nevoie pentru a purta războaiele necesare. Pentru a-și asigura sprijinul nobililor, conducătorii normanzi au fost nevoiți să le facă diverse concesii. A fost înființat un mare consiliu, care a limitat puterea regelui, mai ales pentru că aprobarea lui era necesară la orice impozitare. Odată cu trecerea timpului, regii englezi au descoperit că exista un al doilea grup puternic căruia trebuia să i se facă loc. Lâna, obținută pe pământurile nobililor și inițial exportată, era din ce în ce mai mult procesată în Anglia. Ca rezultat, aici a început să apară o nouă clasă de negustori. Era nevoie de cooperarea și capitalul lor dacă regii voiau să-și consolideze puterea acasă și în străinătate. Negustorilor, asemenea moșierilor, li s-a acordat drept de reprezentare în Camera Inferioară, consolidându-se rolul Parlamentului în procesul guvernării. În contrast cu imperiile agrare, unde proprietarii de pământ aveau vocea cea mai influentă, și cu orașele-state, unde negustorii dețineau conducerea, în statele moderne emergente a existat o alianță fragilă între aceste două grupuri. Comercializarea, proletarizarea și expansiunea economică au fost cele care au oferit fundațiile pe care a fost construit statul modern. Nu numai că el le-a permis regilor să întreprindă războaie în afara granițelor, dar le-a dat ocazia să elimine armatele feudale ale moșierilor. Statul modern a apărut ca rezultat al unui proces complex de curtare între conducători și grupările de putere din cadrul statului.

Astfel, statul modern a apărut la periferia unei zone dinamice de creștere economică. Ambele grupuri de putere concurente – proprietarii de pământ și negustorii – au beneficiat de pe urma interacțiunii lor cu această zonă de bogăție. Cele două grupuri s-au dovedit interesate să finanțeze capacitatea statului de creștere și purtare a războiului în schimbul unui cuvânt din ce în ce mai greu în activitățile statului. După anul 1500, când noi tehnologii (tunuri, vase de război mult mai mari) au făcut războaiele tot mai costisitoare, această dezvoltare le-a oferit statelor moderne emergente precum Anglia un avantaj din ce în ce mai mare asupra altor forme de state, întrucât prin ele puteau finanța mai eficient aceste războaie. Avantajul a sporit în

timp. Pe măsură ce statul modern devenea mai comercial şi mai urbanizat, devenea şi mai monetizat, întrucât oamenii lucrau pentru salarii. Odată cu aceasta a fost posibilă introducerea de impozite pe venit, iar statul a ajuns să se bazeze mai curând pe control decât pe coerciţie pentru a-şi menţine veniturile. Statul modern a devenit din ce în ce mai responsabil de managementul economiei, iar până la sfârşitul Evului Mediu se îndrepta deja spre poziţia de actor economic central în sistemul internaţional. Această poziţie a facilitat sarcina transformării statului modern într-o maşinărie de luptă de primă însemnătate.

Relatarea lui Tilly consideră statul modern emergent o formă specifică de compromis, în care coerciţia şi capitalul ajung într-un fel de echilibru. Mai întâi în Europa, apoi în lumea largă, această sinteză s-a dovedit mai eficientă decât formele de oraşe-state, unde capitalul a rămas dominant, şi de imperii, unde stăpânea coerciţia. Bogatele oraşe-state nu au putut egala anvergura şi puterea militară a statelor moderne, iar imperiile nu le-au putut egala bogăţia şi inovaţia tehnologică, deşi nu au avut probleme cu anvergura. Dintr-o etapă timpurie, Liga Hanseatică a făcut loc statelor emergente ale Europei nordice, iar sistemul de oraşe-state anterior autonome din Italia a căzut în stăpânirea Franţei şi a Spaniei. Olanda a supravieţuit în timpul îndelungatului său război de independenţă împotriva Spaniei numai adoptând calităţi asemănătoare statelor. Iar oraşele-state ale Germaniei au supravieţuit doar pentru că au constituit un tampon convenabil în jocul balanţei de putere purtat între Austria, Franţa, Prusia şi Anglia.

3. Evoluţia statului modern

Deşi în mare măsură şi-au păstrat forma (hotare fixe, suveranitate), principalele state moderne au evoluat rapid, cucerind puterea pe măsură ce se dezvoltau, ajungând tipul dominant de unitate în sistemul internaţional global construit de europeni. Dezvoltarea acestei noi unităţi a implicat o trecere progresivă a centralităţii politice de la conducători la popor. Pornind de la absolutism şi suveranitatea ţinând de monarh, principalele state au trecut la o formă naţională, plasând suveranitatea în mâinile poporului, oamenii devenind cetăţeni, şi nu supuşi. Naţionalismul a evoluat într-o democraţie de masă, deşi nu înainte de a cocheta cu diferite forme totalitare de societate de masă (comunism, fascism).

Am spus deja că niciuna dintre unităţile dominante din lumea antică şi clasică nu a condus la statele moderne. În schimb, noua unitate a apărut în siajul timpurilor clasice, în care prăbuşirea Imperiului Roman de Apus a dat naştere unei configuraţii unice cunoscute drept medievalistă. Dar, după cum am argumentat în partea a III-a, imperiile clasice nu au stagnat politic. Ele au încercat constant să atingă nivele mai înalte de integrare internă şi, deşi forma lor generală a rămas aceeaşi, au învăţat cum să îmbunătăţească anvergura şi stabilitatea guvernării imperiale. Amintiţi-vă, Roma a extins cetăţenia la majoritatea popoarelor pe care le-a supus. Dar această integrare

a fost în mare măsură asociată cu mecanisme de control teritorial şi s-a referit la garantarea coeziunii elitei conducătoare.

Dimpotrivă, statele-naţiune au devenit mult mai preocupate de legarea conducătorilor de oameni şi a statului de societate şi teritoriu. Comparaţi, de exemplu, monarhiile absolute ale Europei şi Asiei sau imperiile despotice ale vremurilor antice şi clasice cu statele-naţiune democratice contemporane. În politica lor internă, statele absolutiste timpurii se asemănau din unele puncte de vedere cu imperiile clasice. În monarhiile absolute, statul era ceva mai mult decât proprietatea personală a conducătorului. El oferea o anumită ordine şi securitate pentru cei din interiorul său, deşi putea totodată să fie o sursă majoră de nesiguranţă pentru ei. Oamenii erau mai curând supuşi decât cetăţeni. Nu exista mare lucru în sensul integrării sociopolitice, cu excepţia celei oferite de ierarhiile ordinii sociale feudale şi de puterile conducătorului de a impune coerciţia şi de a extrage resurse. Oamenii şi teritoriul erau alipiţi sau separaţi de un stat în mod aleatoriu. Hotarele se schimbau în funcţie de succesul în război, de balanţa de putere şi de manipulările mariajului şi succesiunii dinastice. Statele absolutiste şi imperiile clasice deopotrivă au învăţat trucul creării unei birocraţii administrative pentru a gestiona statul/proprietatea, pentru a strânge impozitele, pentru a menţine forţe armate permanente şi altele de acest fel. Pe măsură ce s-a dezvoltat, birocraţia a extins puterile guvernării şi a creat o organizare a statului considerabil mai largă decât familia conducătoare. Printre altele, ea a oferit un tampon împotriva conducătorilor mai slabi, a căror apariţie deseori a condus la divizarea atât a imperiilor antice, cât şi a regatelor medievale. În statele absolutiste, preocupările de securitate s-au concentrat foarte mult asupra intereselor familiei domnitoare. Principala diferenţă în comparaţie cu imperiile clasice se găsea în hotarele mai fixe şi în pretenţia mai exclusivă de suveranitate a statului absolutist.

Dar această comparaţie a fost de scurtă durată. Începând din secolul al XVIII-lea, presiunea din ce în ce mai mare a capitalismului şi a industrializării a extins acordul dintre capital şi coerciţie care se afla în centrul statului modern. Ca rezultat, dezvoltarea statului-naţiune a avut loc în cadrul sferei de suveranitate teritorială oferită de cel absolutist. Acest proces s-a petrecut mai întâi în principalele state europene nord-vestice şi s-a răspândit către cele două Americi şi Asia. O majoritate substanţială a statelor contemporane nu au încheiat procesul, iar unele abia l-au început. Au avut loc cel puţin trei mari progrese care au diferenţiat statele moderne de predecesoarele lor absolutiste, şi, în şi mai mare măsură, de imperiile clasice. Prima a fost apariţia unei clase comerciale independente. O stratagemă care nu a fost aproape niciodată stăpânită de imperiile antice şi clasice dincolo de un nivel destul de elementar, ca în cazul principalelor oraşe de coastă feniciene, precum Byblos, Tyr şi Arvad, cărora li s-a oferit un rol special în cadrul Imperiului Asirian, lăsându-li-se libertatea de a-şi stabili şi implementa propriile strategii economice (Larsen, 1979). În acelaşi fel, în perioada medievală timpurie, oraşele comerciale de coastă din Africa de Est, precum Mogadiscio şi Kilwa, care ofereau un nucleu pentru comerţul ce cuprindea Orientul Mijlociu, India şi China, au fost de asemenea consacrate drept porturi comerciale libere de controlul conducătorilor locali (Chaudhuri, 1991). Dar, mai frecvent,

solicitărilor clasei comerciale li se rezista cu dârzenie (mişcările antimercantile din China secolului al XV-lea). Crearea spaţiului legal, politic şi social pentru actorii comerciali nu numai că a sporit baza de resurse a statului, dar a creat în interiorul lui o structură de clasă mai complexă şi o distribuţie a puterii şi interesului mai pluralistă, separată de organizarea conducătoare dinastică, tradiţională (Tilly, 1990).

A doua a fost inventarea naţionalismului ca ideologie a statului. Prin naţionalism ne referim la ideologia politică ce localizează dreptul autoguvernării la un popor ce împărtăşeşte o cultură comună. Naţionalismul poate avea o formă *etnică*, acolo unde grupul cultural este văzut ca preexistent, organic, cu o natură *Gemeinschaft* (de exemplu, rus, german, japonez) sau *civică*, unde identitatea împărtăşită este mai degrabă o chestiune de acord contractual de tip *Gesellschaft* între cei care participă la un sistem politic dat (mai ales în ţările din Lumea Nouă, precum Statele Unite ale Americii, Australia, Brazilia, dar, de asemenea, din anumite puncte de vedere, în Franţa). În practică, această distincţie dintre naţionalismul etnic şi cel civic este deseori dificil de susţinut. La suprafaţă, statele etnice au jucat deseori un rol important în crearea unei conştiinţe a limbii şi culturii comune între popoarele lor, iar cele civice adesea încercau să creeze o limbă şi o cultură comune, deplasându-se astfel către forma etnică. În ciuda miturilor puternice despre rădăcinile sale antice, naţionalismul ca forţă politică este o idee europeană a secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. Temporizarea sa este strâns legată de apariţia industrializării şi poate fi văzută ca un răspuns la ameninţarea din ce în ce mai mare, identificată de Marx, că statul va fi răsturnat de conflictele de clasă generate de industrialism (Gellner, 1983). În realitate, naţionalismul a furnizat o puternică legătură identitară pentru a combate şi a ameliora diviziunile de clasă.

Naţionalismul a ajutat la transformarea oamenilor din supuşi în cetăţeni. Răspândirea incluziunii politice a însemnat că relaţia dintre stat şi popor era din ce în ce mai mediată de lege şi că suveranitatea mai curând s-a răspândit în cadrul societăţii decât s-a concentrat în rândurile elitei conducătoare. El a unit guvernul şi societatea într-o structură reciproc susţinută şi a întărit relaţia dintre un stat şi o anume întindere teritorială. După cum argumentează Mayall (1990), apariţia naţionalismului a schimbat nu numai ceea ce erau statele la interior, ci şi multe aspecte legate de modul cum relaţionau unele cu altele. Naţionalismul a cuprins şi formele cosmopolite mai extinse de identitate împărtăşită, precum religia (Piscatori, 1986). El a generat un întreg set de problematici ale conflictului în interiorul şi între state care au de-a face cu minorităţile. A ameninţat statele multiculturale cu dezmembrarea, fie prin secesiune, fie prin pretenţii iredentiste, şi a determinat unele state moderne să-şi aducă sub propria conducere toate componentele naţiunii „lor". A creat un nou set de probleme pentru minorităţile fără stat, mai ales pentru evrei, care anterior fuseseră persecutaţi pe motive religioase. Din multe puncte de vedere, naţionalismul a pus sub semnul întrebării ordinea teritorială existentă a sistemului european de state. Dar a făcut aceasta fără a pune sub semnul întrebării nici principiile teritorialităţii ferme, nici cele ale suveranităţii puternice pe care se sprijinea statul modern. Într-adevăr, el a consolidat construcţia „intern/extern" a politicii. În principiu, deşi, într-o oarecare măsură, mai puţin în practică, naţionalismul a dat posibilitatea de a se crea atât state

puternic autolegitimante (fuziunea ideală dintre națiune și stat) și principiile prin care asemenea state își puteau recunoaște unul altuia legitimitatea politică și teritorială (Herz, 1968, pp. 82, 89). Într-o lume naționalistă ideală, națiunile ar avea propriul stat, iar asemenea indivizilor, s-ar trata ca egale din punct de vedere legal. Acest ideal a fost realizat în câteva zone, dar în mare parte a căzut victima politicii de putere, a dificultății politice de a conferi un stat națiunilor prea mici și a dezordinii hărții naționale în comparație cu cea teritorială. Cu toate acestea, în ciuda responsabilității sale în generarea de conflicte în Europa, naționalismul a constituit și o parte a procesului industrializării, care a consolidat enorm statele europene în fața rămășițelor imperiale încă proeminente ale lumii antice și clasice.

Al treilea progres a constat în introducerea democrației în principalele state moderne. El a instituționalizat transferul de suveranitate de la conducător către popor, implicit în naționalism, și a făcut statul un organism reprezentativ al tuturor cetățenilor săi. Dar democrația nu a fost singura evoluție posibilă a naționalismului. Într-un fel sau altul, societatea de masă era la ordinea zilei, nu numai în sensul participării de masă în politică, ci și în sensul alfabetizării de masă, al educației de masă, al identității de masă și al posibilității mobilizării în masă. Societatea de masă era implicită naționalismului și industrialismului, iar formele fasciste și comuniste ale societății de masă au apărut în forță în secolul XX ca posibile alternative ale democrației de masă. Cea mai mare parte a istoriei acestui secol și mai ales cele trei războaie mondiale ale sale (Primul Război Mondial, al Doilea Război Mondial și Războiul Rece) pot fi interpretate ca o luptă între aceste alternative pentru a surprinde viitorul societății industriale. În acest caz, interpretarea liberală a naționalismului s-a dovedit mai eficientă în a genera atât avuție, cât și putere. Totodată, asemenea naționalismului, democrația nu numai că a schimbat statul în interior, dar a avut și un impact asupra naturii relației dintre state. Cea mai evidentă a fost răspândirea „păcii democratice", care presupune că statele democratice își declară foarte rar sau niciodată război unul altuia (Doyle, 1983a, 1983b; Chan, 1993; Russett, 1993). Dar pentru statele nedemocratice la fel de importantă a fost agenda drepturilor omului, acum adoptată de cele mai puternice state din sistem și proiectată de ele pretutindeni. Cel puțin în prima fază, democratizarea a părut că are loc în cadrul moștenirii teritoriale și suverane a statului absolutist. Dacă este adevărat, vom vedea în partea a V-a.

Ca atare, statul modern este un concept al cărui conținut a suferit o expansiune remarcabilă (vezi figura 12.2). Statele cele mai avansate au amalgamat guvernământul și societatea, în decursul acestui proces devenind constructe mai profund, mai complex și mai ferm întemeiate fie decât predecesorii lor, fie decât statele contemporane „slabe". Ele s-au extins nu numai pentru a încorpora, ci și pentru a reprezenta un cerc de interese și participanți în permanentă expansiune. Funcțiile și capacitățile lor s-au extins odată cu propriul electorat, până când statul s-a implicat în toate sectoarele de activitate și a devenit sensibil față de toate domeniile societății. Naționalismul și democrația au transformat felul în care statele relaționează unul cu altul, creând noi motive deopotrivă pentru cooperare și conflict.

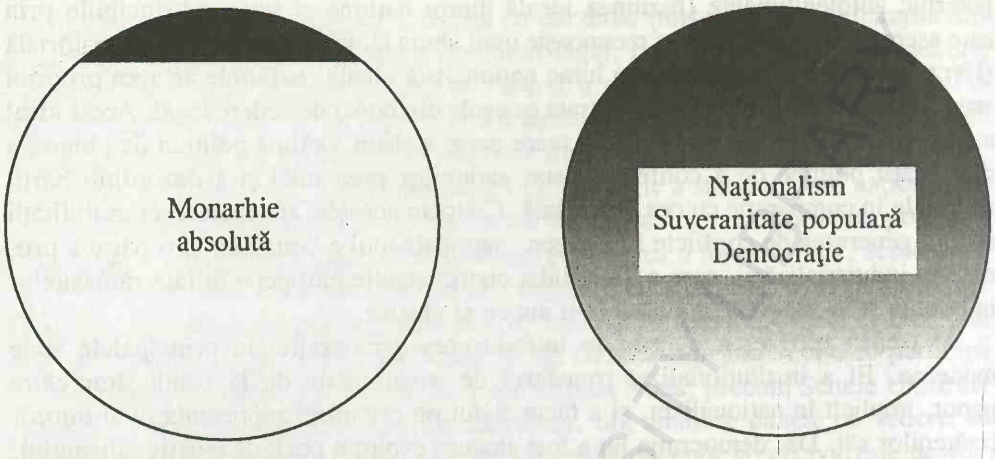

Notă: Figura ilustrează foarte schematic cum s-a transformat procesul guvernării în interiorul statelor moderne în decursul ultimelor patru secole. Iniţial, o mică elită era responsabilă de guvernarea statului. Dar în decursul ultimelor două secole, odată cu dezvoltarea naţionalismului şi a democraţiei în statul modern, majoritatea populaţiei este acum implicată, într-un oarecare grad, în guvernarea statului.

Figura 12.2. *Evoluţia guvernării în statul modern*

Statele puternice şi statele slabe

Statele slabe sunt cele care au niveluri scăzute de coeziune sociopolitică. Întrucât nu au reuşit să integreze societatea şi guvernarea, de obicei au guverne autoritare şi o politică internă violentă. Statele puternice au nivele înalte de coeziune sociopolitică, în general sunt democratice şi au tendinţa de a avea o politică internă paşnică. Spectrul de state slabe-puternice contrastează cu (şi adesea nu se corelează cu) spectrul mai tradiţional al puterilor slabe şi de forţă. De exemplu, Islanda este un stat puternic, dar o putere slabă. Nigeria este un stat slab, dar o putere regională considerabilă (vezi Buzan, 1991, pp. 96-107).

În perspectivă internă, statul modern avansat pare să fi devenit mult mai solid şi adânc înrădăcinat. Comparativ cu predecesoarele sale, este o entitate mai dezvoltată, mult mai bine integrată cu societatea, mult mai complexă şi coerentă intern, mult mai puternică (în termenii capacităţii sale de a penetra societatea, de a extrage resurse din ea şi de a-şi proiecta influenţa şi activitatea în afara hotarelor sale) şi mult mai ferm legitimată. Alături de această evoluţie şi derivând din ea, se află o agendă de securitate mult mai comprehensibilă. Statele trebuie acum să se preocupe nu numai de puterea lor militară şi de securitatea familiilor lor conducătoare, ci şi de competitivitatea economiilor lor, de reproducerea culturilor lor, de bunăstarea, sănătatea şi educaţia cetăţenilor lor, de stabilitatea lor ecologică şi de stăpânirea de către ele a cunoştinţelor şi tehnologiei. Pe această bază, este dificil de explicat de ce sunt atât de contestate viabilitatea şi relevanţa statului ca unitate definitorie a

sistemului internaţional. Dacă principalele state au devenit cu atât mai puternice şi mai cuprinzătoare, de ce ar trebui să nu se afle în continuare în centrul politicii mondiale? Pentru mai multe detalii, vezi mai jos.

4. Răspândirea statului modern şi declinul tipurilor mai vechi de unităţi

În anul 1500, încă nu era clar ce fel de actor va constitui unitatea dominantă în sistemul internaţional global. În Eurasia, în timpul epocii antice şi clasice, cetele de vânători-culegători şi triburile sedentare fuseseră de mult marginalizate, dar rămăseseră singurii actori semnificativi în ţinuturile pe care alte tipuri de unităţi le ocoliseră (nordul îndepărtat) şi unde eurasiaticii încă nu fuseseră capabili să ajungă (Australia, Oceania şi mare parte din cele două Americi). Triburile nomade care dominaseră istoria antică şi clasică mai existau încă, dar erau în pragul dispariţiei ca jucători majori în relaţiile internaţionale. Pe de o parte, nomazii de stepă adoptau din ce în ce mai mult un mod de viaţă sedentar (Kwanten, 1979), iar pe de altă parte, începând din secolul al XIV-lea, apariţia armelor de foc a însemnat sfârşitul îndelungatei superiorităţi militare nomade bazate pe cavaleria uşoară. Echipată cu arme de foc, infanteria alcătuită din ţărani putea respinge invadatorii nomazi şi astfel zona de control a statului putea fi mutată în interiorul stepei. Expansiunea rusă în Siberia, începând din secolul al XVI-lea, şi afirmarea controlului chinez asupra porţiunilor estice din Asia Centrală în timpul expansiunii manciuriene din secolul al XVIII-lea au marcat dispariţia controlului nomad asupra stepei. Cultura nomadă a rămas suficient de puternică pentru a rezista absorbţiei totale de către alte unităţi numai în câteva zone (Afganistan, Kurdistan), dar chiar şi aici nu mai era suficient de puternică. În balanţa de putere nu mai conta decât pe plan local. Colapsul puterii nomade este aproape la fel de important în definirea sfârşitului epocii antice şi clasice precum este apariţia statului modern în Europa.

În zonele centrale de civilizaţie, imperiile, oraşele-state, ligile de oraşe-state şi (în Europa) statele moderne emergente au coexistat şi au concurat unele cu altele. A fost nevoie de aproape două secole înainte de a deveni clar că nici federaţiile tribale, nici oraşele-state, nici imperiile nu vor fi capabile să concureze statul modern. Federaţiile tribale au fost mai cu seamă absorbite de imperiile aflate în expansiune (chinez, rus, otoman, englez, francez sau al Statelor Unite). Oraşele-state individuale au fost în general absorbite de statele moderne sau de imperiile învecinate. Federaţiile de oraşe-state, ca Olanda, precum şi imperiile, cum ar fi Imperiile Austro-Ungar, Otoman şi Rus, au început să adopte unele dintre caracteristicile structurale, îndeosebi hotarele fixe, care să le permită să supravieţuiască într-o lume dominată de state moderne.

Pe măsură ce principalele state moderne şi-au accelerat procesul dezvoltării interne descris în secţiunea anterioară, puterea în sistemul internaţional s-a deplasat

decisiv, deşi poate numai temporar, dinspre (Jones *et al.*, 1993) vechile zone de civilizaţie din China, India, Orientul Mijlociu, Mesopotamia şi ţinuturile înalte din Anzi şi a ajuns să se stabilească ferm în Europa. Cele câteva state moderne din Europa Occidentală au început să întemeieze vaste imperii dincolo de ocean (vezi hărţile 12.1-12.4): mai întâi Spania şi Portugalia în secolul al XVI-lea, apoi Olanda în secolul al XVII-lea, iar Anglia şi Franţa începând cu secolul al XVII-lea. Unele dintre imperiile continentale de tip clasic s-au extins în secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, mai ales cel chinez şi cel otoman. Totodată, la fel a făcut şi cel rus, care era un hibrid între formele de stat modern şi de imperiu clasic. Chiar şi puterile europene destul de mici precum Danemarca au fost capabile să cucerească teritorii considerabile peste ocean. Ultimii europeni implicaţi în procesul formării statelor moderne, precum germanii şi italienii, care nu s-au unit în state moderne decât târziu, în secolul al XIX-lea, au păstrat rămăşite ale unor imperii peste ocean. Ele nu s-au descurcat la fel de bine ca Statele Unite, un vlăstar european ce şi-a croit atât un imperiu continental, cât şi unul aflat peste mări. Sau ca Japonia, care a fost singura societate neeuropeană capabilă să edifice în secolul al XIX-lea un stat modern suficient de puternic pentru a se angaja în jocul întemeierii de imperii în Asia. În anul 1500, europenii controlau 7% din suprafaţa continentală a lumii. Până în anul 1800, controlau 35%, iar până în 1914, repopulaseră trei continente (America de Sud şi de Nord şi Australia) şi dominau 84% din uscatul lumii (Headrick, 1988, p. 3, citat în Tilly, 1990, p. 183). Cu toate acestea, englezii deţineau partea leului din acest teritoriu de peste mări – imperiul lor se întindea pe 30 de milioane de kilometri pătraţi, ceea ce însemna de trei ori dimensiunea Imperiului Francez (Smith, 1981).

Patru secole de expansiune europeană

În secolul al XVI-lea, Rusia şi-a început marşul spre est, ocupând Uralii şi pătrunzând în vestul Siberiei. Spania a distrus imperiile aztecilor şi incaşilor, şi-a construit propriul imperiu în Mexic, America Centrală, Caraibe şi Perú (Rosenberg, 1994) şi a adus bolile, care în decursul unui secol au ucis peste 90% din populaţia băştinaşă din cele două Americi. Până în 1564, Spania cucerise şi Filipinele. Portugalia a înfiinţat forturi şi avanposturi de-a lungul coastelor vestice şi estice ale Africii, la gura Golfului Persic, în India şi Indonezia şi a început să stabilească un control naval şi comercial asupra Oceanului Indian. A creat un lanţ care făcea legătura cu partenerii comerciali din China şi Japonia şi a început transferul comerţului Asiei cu Europa de pe rutele continentale pe cele maritime. Portugalia a început, de asemenea, comerţul cu sclavi din America de Sud, unde întemeiase o colonie în Brazilia. În acest secol, europenii au distrus civilizaţiile anterioare Epocii Fierului din cele două Americi şi au avut un impact major asupra popoarelor tribale de aici, din Siberia şi din ce în ce mai mult din Africa. Dar încă nu puseseră sub semnul întrebării puterea principalelor imperii clasice. Chiar la poarta Europei, Imperiul Otoman cucerea Egiptul, o mare parte a Orientului Mijlociu şi Ungaria şi asedia Viena. Era aliat cu Franţa împotriva habsburgilor şi era angajat în război cu Persia. În India, Imperiul Mughal îşi extindea puterea, în timp ce Imperiul Ming din China respingea atacurile dinspre nord şi tentativele japonezilor de invadare a Coreei. Cu puterea lor maritimă superioară, europenii începeau să domine comerţul asiatic, dar aveau încă un statut de jucători.

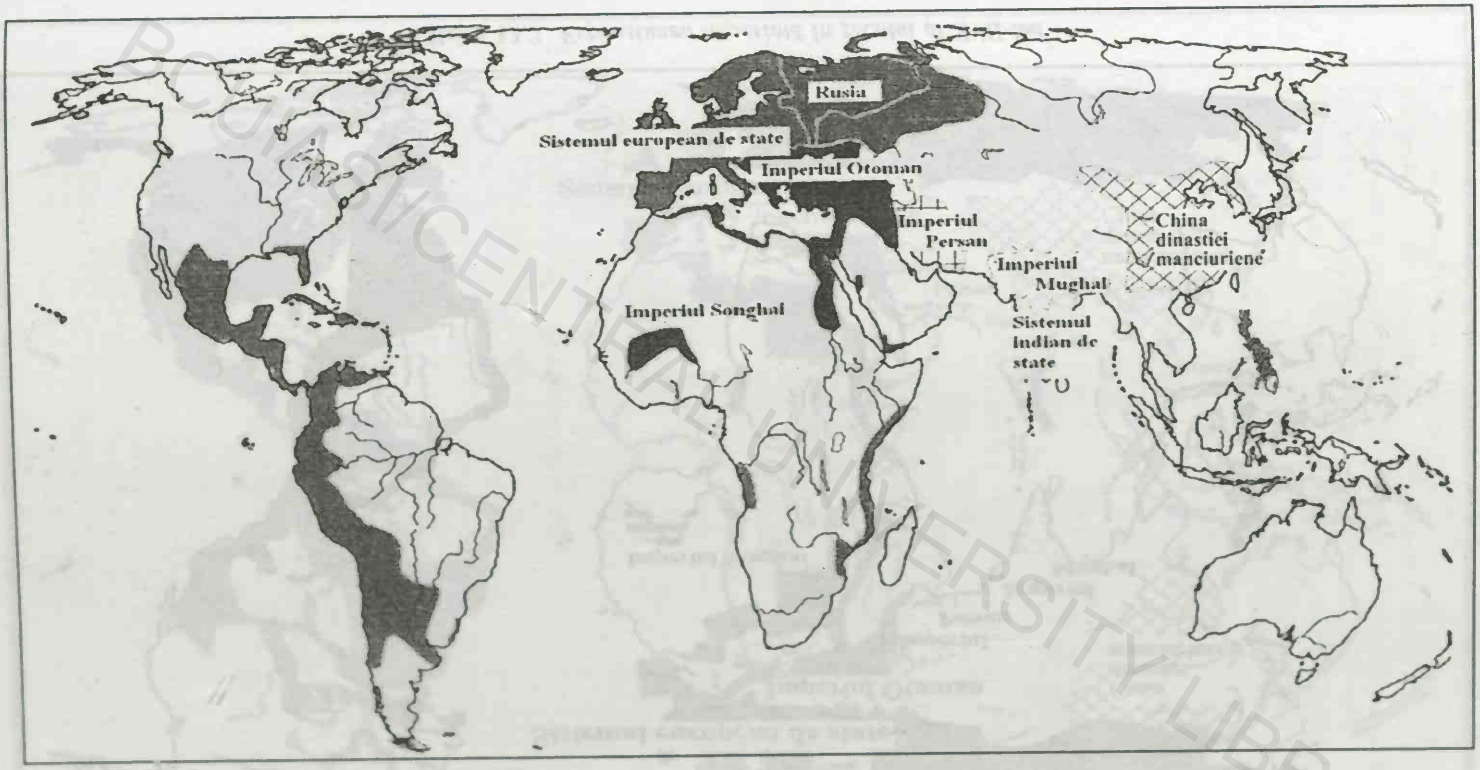

Notă: Hărțile 12.1-12.4 ilustrează schimbările politice majore care au avut loc pretutindeni pe glob în decursul unei perioade de patru secole.

Harta 12.1. *Expansiunea imperială în secolul al XVI-lea*

BUDAPEST CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY LIBRARY

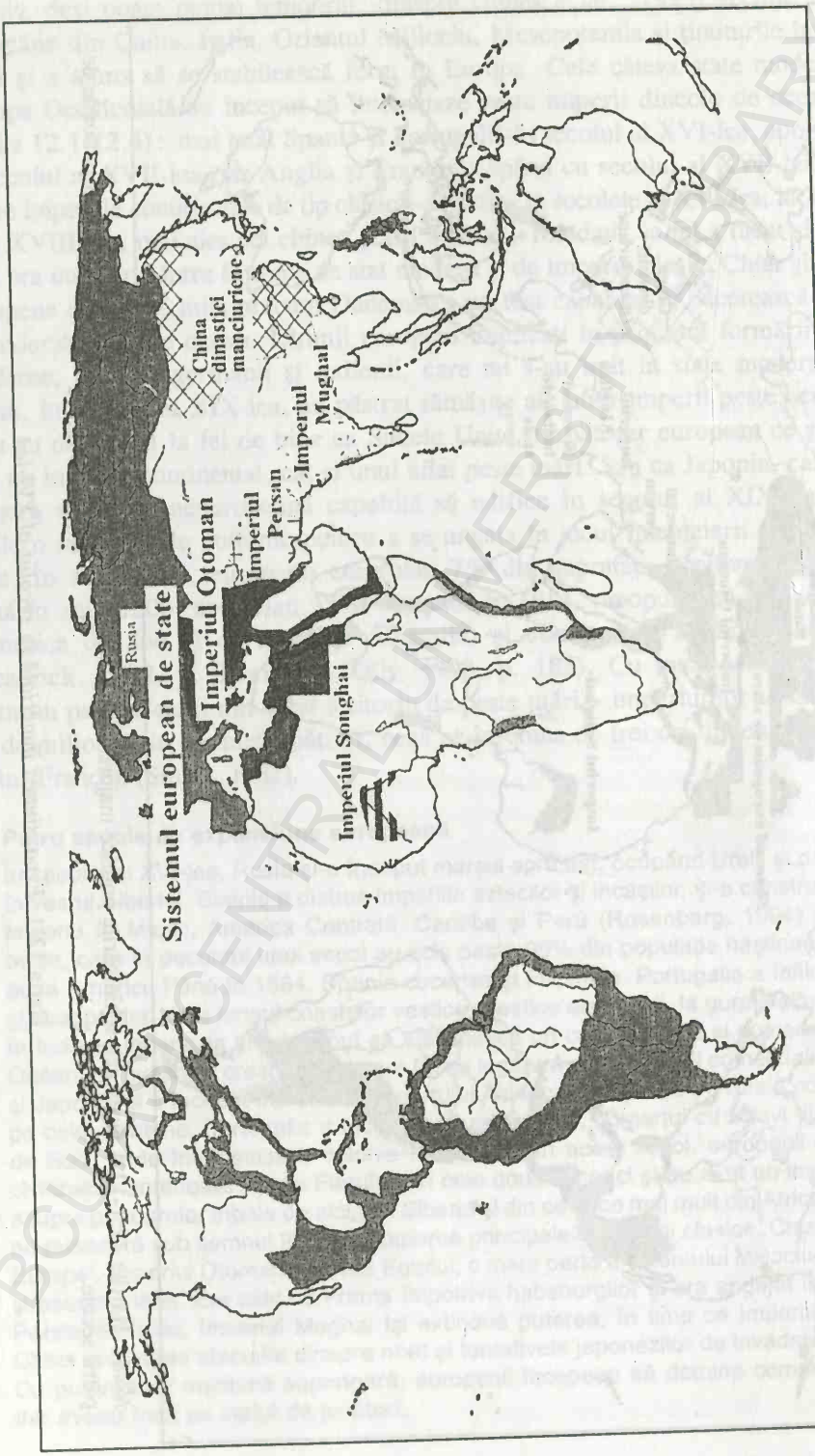

Harta 12.2. *Expansiunea imperială în secolul al XVII-lea*

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

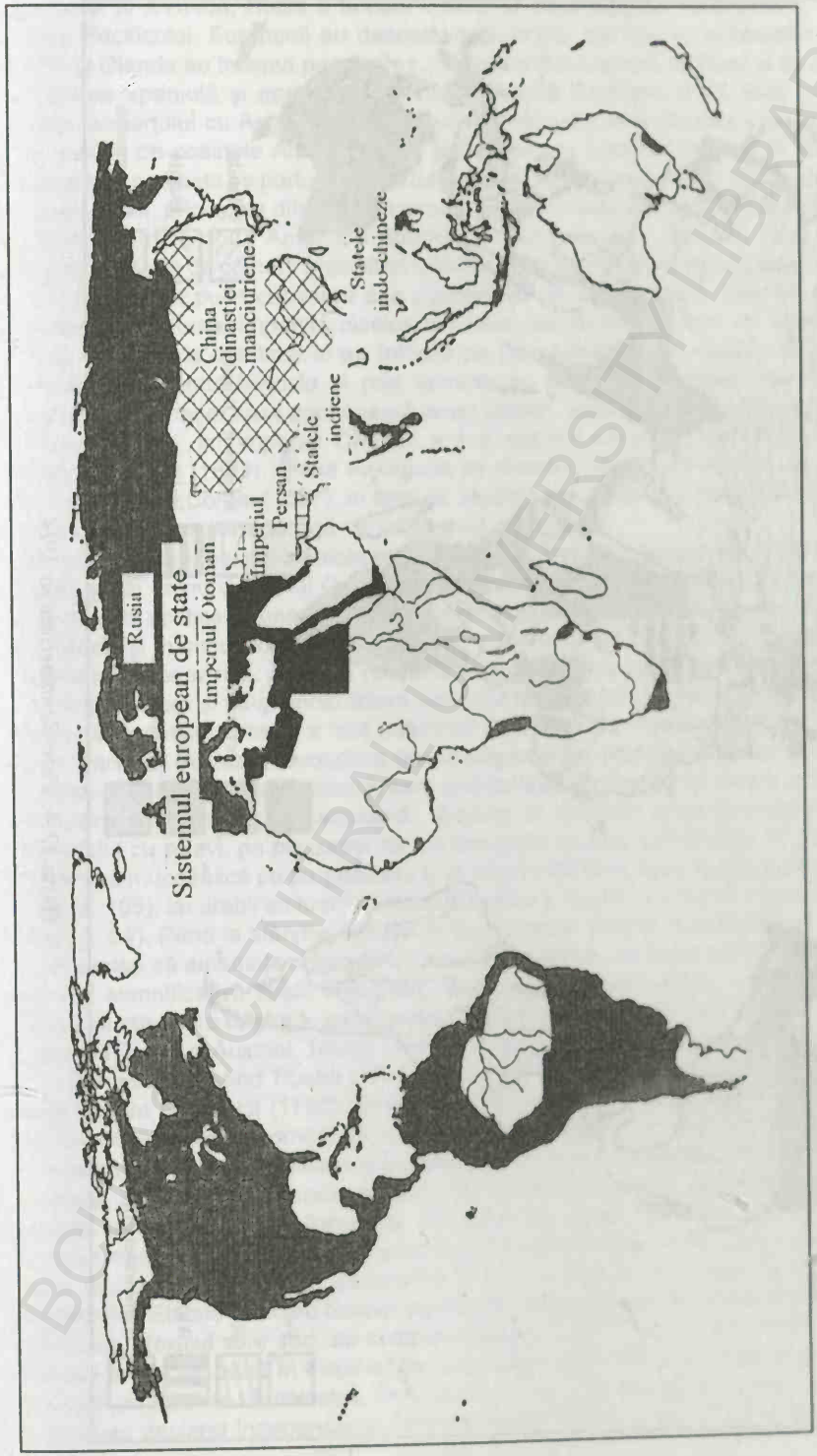

Harta 12.3. *Expansiunea imperială în secolul al XVIII-lea*

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Harta 12.4. *Puterile imperiale în 1914*

În secolul al XVII-lea, Rusia a ocupat centrul și estul Siberiei, ajungând în 1637 pe coasta Pacificului. Europenii au descoperit Australia, dar nu au colonizat-o. Franța, Anglia și Olanda au început penetrarea și colonizarea Americii de Nord și au contestat stăpânirea spaniolă și portugheză asupra Americii Centrale și de Sud, precum și asupra comerțului cu Asia. Anglia și Franța au început să-și dispute India. Olandezii s-au stabilit pe coastele Africii de Vest și de Sud, au cucerit Formosa în 1619 și au început să-i conteste pe portughezi în Indonezia și pentru comerțul cu China și Japonia. În acest secol, principala dificultate a expansiunii coloniale și a colonizării europene se înregistra în cele două Americi. Pătrunderea europeană în Africa și Asia a fost în general motivată de comerț, implicând înființarea de avanposturi comerciale pe coastă, fortificate, și mai puțin cucerirea sau controlarea de teritorii mari. Avansul european începea să conteste imperiile clasice din Asia, dar în nici un caz nu le detronase. Rutele comerciale maritime le-au înlocuit pe cele continentale tradiționale prin Asia Centrală și Orientul Mijlociu și prin aceasta au subminat prosperitatea Imperiului Otoman și a Veneției, care dominaseră acest comerț. Imperiul Mughal era încă puternic în Asia de Sud, iar Imperiul Otoman a fost capabil să-și lanseze ultima ofensivă împotriva Vienei (1683). China i-a izgonit pe olandezi din Taiwan (1662) și a preluat controlul asupra Coreei (1627), în timp ce Japonia și-a instituit și și-a impus cu succes politica de netransparență față de contactele cu străinii.

În secolul al XVIII-lea, principalele expansiuni au constat în extinderea stăpânirii Rusiei asupra părții de nord a Asiei Centrale, dincolo de strâmtoarea Bering, în Alaska, și în josul coastei vestice a Americii de Nord; și în extinderea controlului Spaniei spre nord, prin Mexic și în susul coastei Pacificului și în America de Sud, din Perú spre nord, în Columbia și Venezuela. Anglia a reușit să elimine puterea franceză din Asia de Sud și America de Nord și să-și consolideze controlul exclusiv. Cu toate acestea, la sfârșitul secolului, succesul britanic a fost subminat de Revoluția Americană (1776-1783) (cu ajutor francez). Această revoluție a dus la întemeierea Statelor Unite ca nou membru suveran al societății internaționale, care și-a început cariera ca un centru independent de putere și expansiune „europeană". Secolul al XVIII-lea a reprezentat și apogeul comerțului cu sclavi, pe parcursul căruia europenii au luat aproximativ 10 milioane de africani să muncească pe proprietățile și în minele din cele două Americi (Barraclough, 1978, p. 166), iar arabii au luat 14 milioane pentru a munci în Orientul Mijlociu (Seagal, 1993, p. 54). Până la sfârșitul acestui secol, puterea statelor europene și a imperiilor lor începuse să amenințe unele dintre imperiile asiatice, iar competiția dintre europeni era mai semnificativă decât cea dintre europeni și puterile locale. India era în mare parte sub stăpânire engleză, iar Imperiul Otoman era pe poziție de retragere din cauza avansării Rusiei și Austriei. Totuși, China a rămas puternică, reafirmându-și controlul în Asia Centrală, cucerind Tibetul (1751), invadând Birmania (1765) și stabilind suzeranitatea asupra Nepalului (1792). China a urmat politica de netransparență a Japoniei, restricționând accesul comerțului european la un singur port, Canton (1757).

În secolul al XIX-lea, balanța s-a înclinat decisiv în favoarea statului modern, numai rămășițe ale imperiilor clasice reușind să reziste. În Europa, Germania și Italia au adoptat în cele din urmă forme de stat moderne, deși în Europa de Est Imperiile Austro-Ungar și Rus au reușit să păstreze forme mai vechi, chiar dacă influențate de statul modern. Expansiunea europeană a fost combinată cu migrațiile în masă ale europenilor. Statele Unite au ocupat cele două treimi vestice ale actualului său teritoriu, au împins Mexicul spre sud, au cumpărat Alaska de la Rusia și și-au extins controlul colonial în Pacific până în Filipine, America Centrală și Caraibe. Rusia a ocupat Asia Centrală și regiunea Vladivostok. În America de Sud, în prima parte a secolului, câteva state și-au declarat independența față de Spania și Portugalia. Pe parcursul acestui

secol, europenii au pătruns în şi apoi au colonizat aproape toată Africa, au erodat şi au pătruns în Imperiul Otoman şi în Persia, şi-au extins controlul colonial asupra marii părţi a Asiei de Sud-Est şi, alături de Statele Unite, au forţat China (1842) şi Japonia (1853-1856) să abandoneze politicile de netransparenţă şi să se deschidă în faţa comerţului, culturii şi influenţei politice occidentale.

La începutul secolului XX, statul modern era fără îndoială unitatea dominantă în sistemul internaţional, dar, cu toate acestea, sistemul nu era complet alcătuit din state moderne. Aproape toate puterile europene, însoţite de mlădiţa lor din Statele Unite ale Americii şi de imitaţia lor încununată de succes din Japonia, întemeiaseră imperii. Dintr-un anumit punct de vedere, sistemul internaţional era, aşadar, un amestec de state moderne şi colonii, plus rămăşiţe ale formelor mai vechi: câteva imperii clasice şi societăţi tribale. Dar acest tablou este prea simplu. Imperiile Rus şi Austro-Ungar erau încă similare ca formă cu imperiile clasice, deşi îşi însuşiseră hotarele mai fixe ale statului modern. Unele imperii europene, mai ales cel britanic, au făcut o distincţie destul de fermă între statele moderne centrale şi coloniile, dominioanele şi protectoratele care alcătuiau imperiul. Dar altele, mai ales francezii, au tratat cel puţin unele dintre coloniile lor ca părţi integrante ale metropolei, şi chiar şi britanicii au depăşit această limită în Irlanda (Smith, 1981). În consecinţă, până la mijlocul secolului XX, statul modern încă nu era unitatea dominantă în sistemul internaţional global. Unităţile dominante erau imperiile cu state moderne în centrul lor. Aceste imperii împărtăşeau unele calităţi ale predecesoarelor lor clasice prin faptul că aveau adesea o suveranitate stratificată (mergând de la coloniile făţişe până la dominioane şi protectorate). Dar multe erau imperii de peste mări, care spărgeau tiparul clasic (chiar şi faimoasele imperii maritime ale timpurilor clasice, precum cele ale Atenei şi Cartaginei, aveau tendinţa de a se concentra în jurul oraşului-stat central). Iar teritorialitatea fixă a statului modern era reflectată în practica europenilor de o demarcare teritorială precisă a coloniilor lor. De asemenea, ideologia multora dintre imperiile clasice avea o formă universală, aspirând să controleze lumea cunoscută lor, în timp ce imperiile europene recunoşteau că erau membre ale unui sistem internaţional în mare măsură constituit din state-imperii moderne.

Deşi, în secolul al XIX-lea, statul modern crease deja o revoluţie devenind noua unitate dominantă a sistemului internaţional, un sistem global de state moderne nu a apărut până când nu s-a încheiat procesul decolonizării (vezi figura 12.3). Imperiile europene pot, astfel, să fie privite drept incubatorul sau mecanismul prin care forma politică a statului modern a fost transpusă în restul lumii.

Momentul şi metoda acestei transpuneri a variat, dar rezultatul a fost întotdeauna acelaşi. Indiferent ce existase înainte, a rămas un grup de state moderne, unele bine întemeiate, altele nu, dar toate fiind cópii ale noii forme politice care apăruse în Europa. Spre deosebire de imperiile antice şi clasice, care aveau tendinţa să se dezintegreze în unităţi preexistente, statele-imperii moderne, de la cel francez şi britanic până la cel rus, au avut tendinţa de a se dezintegra în unităţile administrative create de imperiu.

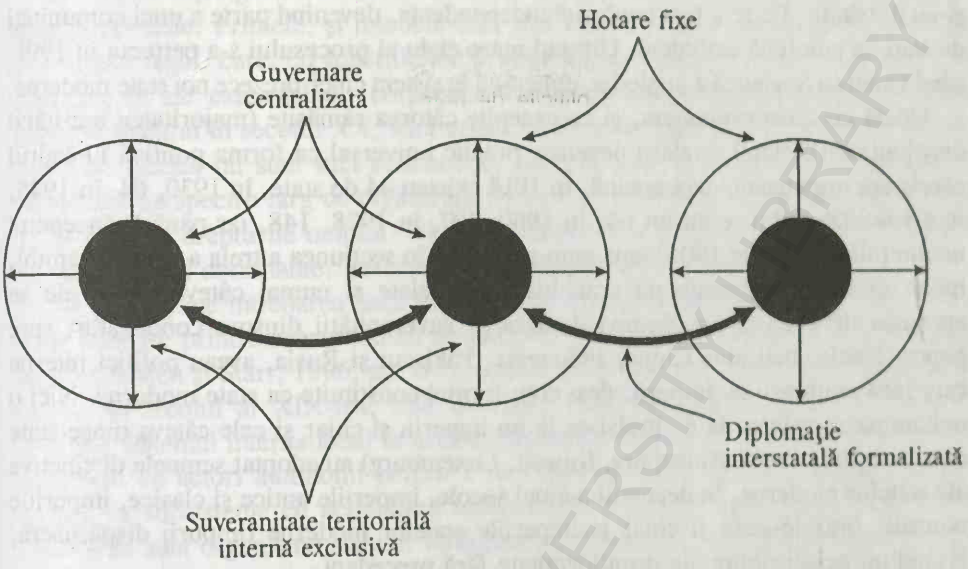

Notă: Tratatele din Westfalia, semnate în 1648, sunt deseori considerate a simboliza un nou tip de sistem internaţional alcătuit din unităţi care îşi recunoşteau reciproc legitimitatea graniţelor şi a suveranităţii interne.

Figura 12.3. *Forma de bază a sistemului internaţional westfalic de state*

Primul ciclu al acestui proces a avut loc în cele două Americi, unde imigranţii europeni transferaseră, subordonaseră şi, într-o măsură considerabilă, exterminaseră populaţia băştinaşă. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, aceste populaţii europene s-au revoltat împotriva colonialismului Angliei şi Spaniei, întemeind Statele Unite şi ţările Americii Latine ca state independente. Câteva ţări au scăpat de colonizarea europenilor, dar au fost nevoite să se adapteze normelor şi formelor politice europene în vederea păstrării independenţei. Pentru Japonia, Thailanda, Turcia, Etiopia, Persia şi China, ameninţarea colonizării a acţionat ca un imbold transformator, după cum a relatat excelent Gong (1984). Un alt ciclu al procesului transformării din imperiu în stat modern s-a petrecut în Europa înaintea şi după Primul Război Mondial, când Imperiile Austro-Ungar şi Otoman s-au destrămat, iar Imperiul Rus s-a retras către est. A luat astfel naştere un grup de state care se întindeau din Finlanda până în Turcia. Teritoriile Imperiului Otoman din Orientul Mijlociu au ajuns sub conducere britanică şi franceză, fiind împărţite în entităţi care aveau să devină mai târziu statele actuale. Câteva state din Orientul Mijlociu – Egipt (1922), Irak (1932) – şi unele dintre coloniile stabile – Australia (1901), Africa de Sud (1910), Canada (1931), Noua Zeelandă (1941) – şi-au dobândit de asemenea independenţa. Dar principalul ciclu a început după cel de-al Doilea Război Mondial. Între 1947, când Marea Britanie s-a retras din Asia de Sud, şi anii '60, majoritatea coloniilor europene, americane şi japoneze din Asia şi Africa fie

şi-au dobândit, fie le-a fost conferită independenţa, devenind parte a unei comunităţi de state în continuă extindere. Ultimul mare ciclu al procesului s-a petrecut în 1991, când Uniunea Sovietică a implodat, eliberând în sistem cincisprezece noi state moderne.

Odată cu acest eveniment, şi cu excepţia câtorva rămăşiţe (majoritatea rezistând decolonizării), statul modern devenise practic universal ca forma politică în cadrul căreia era organizată viaţa umană. În 1914 existau 44 de state, în 1930, 64, în 1945, în ciuda războiului, erau tot 64, în 1960, 107, în 1978, 148, iar până la începutul noului mileniu, peste 190. După cum am arătat în secţiunea a treia a acestui capitol, multe dintre aceste state nu erau bine întemeiate şi numai câteva dintre ele se apropiau de ceea ce se cheamă deplasarea suveranităţii dinspre conducători spre popor. Unele, mai ales China, Indonezia, Pakistan şi Rusia, aveau politici interne care încă aminteau de imperii, deşi erau formal constituite ca state moderne. Nici o unitate nu se referea la ea însăşi ca la un imperiu şi chiar şi cele câteva oraşe-state care mai rămăseseră (Singapore, Kuwait, Luxemburg) au adoptat semnele distinctive ale statelor moderne. În decursul a cinci secole, imperiile antice şi clasice, imperiile nomade, oraşele-state şi chiar şi imperiile statelor moderne timpurii dispăruseră, lăsând un peisaj politic de o uniformitate fără precedent.

5. Dezvoltarea unităţilor non-statale

Istoria unităţilor în timpul acestei perioade este cea relatată mai sus despre ascensiunea statului modern, care a înlocuit un amestec de imperii, oraşe-state, ligi de oraşe, triburi şi imperii nomade ca unitate dominantă a sistemului internaţional. Ea a fost însoţită de o istorie subordonată, despre modul cum statul modern a încurajat şi a permis tipurilor de unităţi secundare să se formeze şi să funcţioneze sub jurisdicţia lui. În bună parte, istoria poate fi interpretată ca o analiză mai detaliată asupra unei părţi a unui proces prin care suveranitatea s-a deplasat dinspre conducători către popor, pe măsură ce statul modern s-a dezvoltat din cel absolutist. Odată ce în interiorul şi între state s-a deschis un spaţiu mai civic şi legal, guvernele principalelor state moderne au descoperit că este în avantajul lor să creeze sau să facă loc altor tipuri de organizaţii care să opereze cu un grad de independenţă definit de stat şi să preia sarcini pe care statul fie nu le putea îndeplini, fie nu dorea să le îndeplinească. Aceasta este, în esenţă, istoria corporaţiilor, înţelese ca entităţi colective, autoreproductive, autonome, autorizate de către stat (sau uneori de către Biserică) să creeze o sinteză între interesul privat şi să îndeplinească diferitele scopuri sociale (Davis, 1971). Istoria corporaţiilor ca formă sau organizare distinctă datează din timpurile medievale, având rădăcini în organizaţiile ecleziastice, precum mănăstirile sau ordinele religioase, şi în cele seculare, ca, de exemplu, oraşele, breslele/ghildele şi universităţile înfiinţate prin cartă. Există, totodată, legături cu marile companii negustoreşti-bancare medievale, familiale, cum ar fi compania Peruzzi din Florenţa, înfiinţată în secolul al XIII-lea (Hunt, 1994).

În scopul înţelegerii sistemului internaţional modern, două tipuri de companii sunt importante. Primele, şi totodată cele mai timpurii, sunt companiile bazate pe privilegiul regal, care, cu funcţiile lor primordial economice, au pus bazele firmei moderne şi ale extensiei ei, corporaţia transnaţională. Următoarele, concentrate aproape integral în secolul XX, sunt organizaţiile internaţionale nonguvernamentale (ONIG). Aceste nu sunt nici economice, nici (în mare parte) guvernamentale, ci reprezintă un spectru larg de organizaţii politice şi sociale ale căror interese variază de la sport la drepturile omului. Nici unul dintre aceste tipuri nu defineşte o nouă clasă de unităţi dominante, întrucât ambele rămân subordonate statului.

Se poate pune întrebarea dacă organizaţiile interguvernamentale (OIG) ar trebui să se număre printre aceste unităţi secundare. Unii autori tratează OIG-urile drept actori (Russett şi Starr, 1996, pp. 64 şi urm.). Noi nu credem asta. Deşi apariţia lor târzie, în secolul al XIX-lea, este un reper important pentru modul în care se dezvoltă sistemul internaţional în această perioadă, majoritatea nu au capacitatea să acţioneze ca actori autonomi pentru a se constitui drept unităţi. Unităţile trebuie văzute ca subsisteme ce acţionează independent în cadrul unui sistem mai mare. OIG-urile sunt organisme stabile, înfiinţate de grupuri de state pentru a servi unor interese colective. O astfel de organizaţie, precum ONU, poate fi caracterizată ca actor independent numai în sensul cel mai larg. Abia dacă este ceva mai mult decât suma părţilor sale şi există mai mult pentru a-şi servi membrii decât pentru a deveni un actor independent. Este importantă în primul rând ca forum şi reţea instituţionalizată care facilitează comunicarea între state. Secretarul General al ONU are ceva autonomie pentru a vorbi în numele lumii, dar nu prea multă. Întrebarea referitoare la calitatea de actor a acestor OIG-uri dobândeşte o perspectivă mai clară dacă sunt privite ca un fel de conferinţă permanentă. Conferinţele nu au, în general, calitatea de actor. Unele OIG-uri, precum Fondul Monetar Internaţional (FMI) sau Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC), se pot îndrepta către forme mai solide ale calităţii de actor, dar chiar şi ele sunt supuse statelor lor membre. Dintre OIG-uri, numai Uniunea Europeană (UE) a trecut în mod clar hotarul şi a început să dobândească un statut (deşi încă ambiguu) de unitate cu o calitate de actor de sine stătătoare în sistemul internaţional. Din aceste motive, este mai adecvat să tratăm OIG-urile ca parte a tehnologiei sociale a capacităţii de interacţiune şi, ca atare, vom relua istoria lor în capitolul 13.

Firmele

Rădăcinile firmei moderne pot fi regăsite în procesele şi practicile vremurilor antice şi clasice, precum grupurile de negustori care finanţau călătoriile maritime sau care formau diaspore comerciale ori emiteau cambii. Revoluţia comercială a secolului al XIV-lea în Europa a fost martora răspândirii unor parteneriate economice mai sofisticate, cu o contabilitate mai bună, contribuţii formalizate şi a începuturilor unor forme instituţionale durabile. Firmele de familie au creat reţele comerciale şi

bancare, sucursale şi altele asemenea. Casele bancare italiene, precum Medici, Bardi, Acciauoli şi Peruzzi, aveau sucursale în Londra, Paris şi Bruges şi făceau parte dintr-o reţea de peste 150 de bănci italiene care operau la nivel multinaţional (Dunning, 1993, pp. 97-98).

Începând din secolul al XVI-lea, noul stat modern aflat în ascensiune s-a impus din ce în ce mai mult nu numai în faţa autonomiilor medievale extrem de împărţite din Europa (ordine religioase, bresle, oraşe, seniori feudali etc.), ci şi în faţa unui domeniu expansiv de teritorii şi popoare de peste mări. Iniţial, noului Leviatan îi lipsea capacitatea de a iniţia expansiunea comerţului şi colonizarea teritoriilor îndepărtate, ca mijloace de sporire a avuţiei şi bunăstării naţionale. Această lipsă a fost cea care, din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, a dat naştere companiilor bazate pe privilegiul regal, care au devenit unul dintre principalele instrumente ale expansiunii europene peste mări. Companiile constituiau un amalgam de drepturi economice şi politico-militare. Scopurile lor variau de la deschiderea noului comerţ până la dezvoltarea noii producţii şi colonizări, iar pentru a îndeplini aceste misiuni, li se dădea adesea dreptul de a exercita puterea militară şi politică în cadrul zonelor în care acţionau. Dar, pe măsură ce capacitatea statului în Europa a crescut, noul Leviatan a recucerit fără ezitare puterea militară şi politică pe care o delegase companiilor bazate pe privilegiul regal, punând astfel bazele firmei moderne, mult mai strict circumscrisă la domeniul economic (Davis, 1971, p. ii, capitolele 3-8; Thomson, 1994, pp. 59-67).

Spania şi Portugalia au fost primele state europene care s-au aventurat în lumea largă şi au făcut acest lucru iniţial într-o formă mercantilistă, economic centralizată a imperiilor clasice. Iniţial, ibericii nu au favorizat firmele private. „Casele" lor – Casa de Contratación spaniolă (1510), şi cele portugheze Casa da Mina şi da Guinea şi Casa das Indias (circa 1500) – aveau mai degrabă forma birocraţiilor de stat. Nu aveau acţionari independenţi, iar capitalul şi navele lor erau furnizate de către stat. Ca instituţii ale statului, erau interesate de achiziţii teritoriale, mai ales în cele două Americi, unde capacitatea popoarelor locale de a se opune unui astfel de expansionism era mult mai slabă decât în Asia. Ca atare, spaniolii şi portughezii au început să numească viceregi şi să-şi croiască imperii teritoriale mult înaintea statelor europene nordice. Spre deosebire de iberici, francezii, care au început mai târziu, s-au folosit de companiile bazate pe privilegiul regal – precum Compagnie des Indes Orientales (1664), lichidată în 1769 ca falimentară – dar aflate şi ele în mare măsură sub comanda statului şi în fapt sub controlul lui (Coornaert, 1967, p. 229).

Europenii nordici, mai ales olandezii şi englezii, s-au axat pe *compania bazată pe privilegiul regal* (Curtin, 1984, pp. 152-157; Davis, 1971, p. ii, capitolele 3-6), care era un grup mai mult sau mai puţin privat, recunoscut printr-o cartă a guvernului ca având dreptul să desfăşoare anumite activităţi interzise altor cetăţeni ai acelui stat. Precursori ai companiei bazate pe privilegiul regal pot fi găsiţi într-o companie genoveză formată în 1373 pentru a cuceri Ciprul în vederea stabilirii monopolului comercial asupra comerţului egiptean. Mai multe exemple pot fi găsite în secolul al XVI-lea, pe măsură ce expansiunea europeană s-a pus în mişcare – Compania

Aventurierilor Negustori (1553), 200 de negustori londonezi care deţineau monopolul asupra explorării unor rute nord-estice şi nord-vestice spre Asia, ce devine ulterior Compania Muscovy pentru comerţul cu Rusia (1555); Compania Baltică (1579); şi Compania Levant (1581). Dar perioada de înflorire a companiilor bazate pe privilegiul regal a fost în secolul al XVII-lea, când formele anterioare de companie reglementată, bazată pe cote-părţi în anumite întreprinderi, au fost depăşite de societăţile pe acţiuni, mai sofisticate. S-au înfiinţat zeci de astfel de societăţi, nu numai în Anglia şi Olanda, ci şi în Franţa, Prusia, Suedia şi Danemarca. Printre ele se numărau: Compania Olandeză a Indiilor de Est (1602), Compania britanică a Indiilor de Est (1602), Compania portugheză a Indiilor de Est (1623) şi Compagnia Geral do Comercia do Brasil (1649) şi Compania Golfului Hudson (1670). Compania Lloyd's din Londra a fost de asemenea fondată în această perioadă (1688), iniţial ca o cafenea unde se vindeau şi se cumpărau asigurări pentru transportul maritim. Unele dintre aceste companii erau entităţi cvasistatale formidabile. De exemplu, Compania Olandeză a Indiilor de Est a avut un capital iniţial de 64 de tone de aur şi avea sub comanda sa 100 de nave, majoritatea înarmate (Braudel, 1985, pp. 220-235).

Compania bazată pe privilegiul regal nu a luat o singură formă, ci a apărut ca un set variat de instituţii. Companiile bazate pe privilegiul regal reflectau un amestec de tranziţie de la feudalism la capitalism, interesul statului mercantilist de a obţine avuţie din afara graniţelor (mai mult decât de a controla teritorii) şi incapacitatea statelor moderne încă în formare de a se ocupa singure de expansiunea peste ocean. După cum observă Coornaert (1967, pp. 225-226): „Expansiunea peste ocean a Europei s-a desfăşurat în paralel cu dezvoltarea statelor moderne... pentru toate ţările Europei, expansiunea peste ocean însoţind o mişcare de consolidare şi reorganizare a administraţiei şi guvernării lor interne". De la bun început, englezii şi olandezii au folosit organizaţii semipublice, care lăsau o mai mare parte a iniţiativei cetăţenilor. Companiile bazate pe privilegiul regal îşi aveau originea în practica feudală a suveranilor de a acorda feude vasalilor în schimbul acceptării de obligaţii faţă de suzeran. Cartele acordau, în esenţă, unui grup de negustori drepturi comerciale de monopol asupra unui teritoriu sau dreptul de a coloniza un spaţiu o perioadă fixă de timp. Ele includeau adesea drepturi cvasistatale, cum ar fi puterea de a încheia tratate cu conducătorii locali, de a colecta taxe, de a bate monedă şi de a crea forţe armate pentru a se apăra deopotrivă împotriva localnicilor şi a rivalilor europeni. „În colonii, atât organizarea politică, în măsura în care exista, cât şi, mai presus de orice, dezvoltarea economică se aflau în mâinile companiilor bazate pe privilegiul regal" (Coornaert, 1967, p. 236). Această practică de a delega funcţii centrale ale statului unor actori privaţi, ce funcţionează în afara statului, nu era desincronizată de alte practici ale timpului, precum folosirea mercenarilor sau autorizarea „corsarilor" pentru a ataca transporturile maritime în schimbul unei cote-părţi din pradă. Monopolul statului modern asupra violenţei legitime pe teritoriul său a fost dobândit mult mai devreme decât monopolul său asupra exerciţiului legitim al violenţei de către cetăţenii săi în afara teritoriului lui (Howard, 1976, capitolele 2-3; Thomson, 1994, pp. 22-26).

În secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, companiile bazate pe privilegiul regal s-au transformat în organizaţii bine definite. Ele au început ca grupuri de parteneriate comerciale cu un interes împărtăşit în a exclude negustorii clandestini şi în a asigura siguranţa navelor lor şi a mijloacelor fixe în părţi ale lumii unde nu se putea găsi nici un stat eficient sau prieten. Grupurile de negustori şi-au unit resursele pentru a finanţa călătorii şi pentru a împărţi profiturile dacă voiajul era încununat de succes: un tip de aranjament partenerial obişnuit în lumea antică şi clasică. Aceste parteneriate pe termen scurt au făcut loc formei mai noi, mai sofisticate şi permanente a societăţii pe acţiuni, în care însăşi compania poseda capital, iar „un capital permanent a devenit în cele din urmă baza unificatoare pentru acţiunea corporatistă" (Coornaert, 1967, p. 253). Odată ce capitalul a fost transferat companiei, fiind în mai mică măsură deţinut de către proprietari, a prins rădăcini ideea acţiunilor tranzacţionabile, permiţând companiilor să găsească un capital fie tipărind noi acţiuni, fie luând împrumuturi. Asemenea companii au iniţiat conducerile alese prin vot („consilii" sau „curţi") pentru a-şi impune regulile, pentru a rezolva disputele dintre membrii lor şi pentru a negocia cu străinii. Ele au iniţiat totodată şi proceduri pentru întocmirea contabilităţii anuale.

Modele iberic-francez şi anglo-olandez au evoluat în cele din urmă către o singură normă. Casele iberice au predat fără ezitare activitatea către companiile private mai eficiente din punct de vedere economic. Companiile bazate pe privilegiul regal din nordul Europei au fost în cele din urmă incapabile să ţină pasul cu cerinţele expansiunii coloniale, ale stăpânirii teritoriale şi ale furnizării securităţii. Ele au fost silite să-şi apere monopolul împotriva „pasagerilor clandestini" care beneficiau atât de pe urma costurilor în scădere ale transportului maritim, cât şi a sustragerii de la orice contribuţie în vederea asigurării securităţii. A existat, de asemenea, şi o nelinişte ideologică crescândă cu privire la pericolele indecenţei morale şi ale corupţiei ridicate în rândul celor angajaţi în administraţia politică şi în comerţ. Între 1788 şi 1806, funcţionarilor civili şi militari ai Companiei Indiilor de Est le-au fost retrase drepturile private de comercializare. Ca o consecinţă a acestor presiuni, companiile bazate pe privilegiul regal au fost treptat readuse sub controlul guvernului de către statul modern, din ce în ce mai capabil şi mai coerent, care a preluat asigurarea securităţii în afara graniţelor. „Când expansiunea a făcut loc cuceririi... vechile companii bazate pe privilegiul regal au făcut loc imperiilor viitorului" (Coornaert, 1967, p. 239). Cea mai cunoscută, Compania britanică a Indiilor de Est, care preluase conducerea Indiei, a fost prin lege subordonată coroanei în 1773 şi 1784, legea fiind abolită în 1858, după răscoala cipailor în India.

Dată fiind anvergura activităţilor lor, este firesc să considerăm, din unele puncte de vedere, companiile bazate pe privilegiul regal drept predecesoarele corporaţiilor transnaţionale actuale (CTN). Dar linia de succesiune nu este directă. Foarte puţine dintre companiile bazate pe privilegiul regal (Compania Golfului Hudson fiind o excepţie) au supravieţuit repreluării puterii de către stat. Societăţile pe acţiuni cu răspundere limitată, mai curând exclusiv economice, care au apărut în secolul al XIX-lea, erau aproape toate întreprinderi noi, distincte din punct de vedere instituţional de

strămoşii lor, deşi datorând ceva evoluţiilor instituţionale iniţiate de companiile bazate pe privilegiul regal. Stavrianos (1990, pp. 95-111) argumentează că ceea ce a diferenţiat Europa de China în cursa pentru dominaţia mondială nu a fost numai apariţia statelor, ci şi apariţia societăţilor pe acţiuni cu răspundere limitată. Unele dintre ideile-cheie care stau la temelia dezvoltării acestui nou tip de actor au fost:

- *Parteneriatul*: în care mai mulţi oameni deţin firma în comun şi sunt pe deplin responsabili de ea (responsabilitate nelimitată).
- *Corporaţia*: în care firma are o identitate legală separată de cea a proprietarilor ei, devenind ceea ce Davis (1975, pp. ii, 215) numeşte „o persoană nemuritoare", cu scopul de a exercita drepturile legale şi stăpânirea proprietăţii.
- *Răspunderea limitată*: în care proprietarii au numai o responsabilitate limitată pentru datoriile companiei.
- *Listarea la bursă*: în care acţiunile companiei sunt disponibile la bursă (spre deosebire de o companie privată, în care acţiunile nu sunt disponibile contribuţiei publice).

Societatea pe acţiuni cu răspundere limitată listată la bursă, într-o formă corporatistă – cu alte cuvinte, firma modernă –, începe să apară după 1830 şi se extinde rapid începând din 1850. În Marea Britanie, un moment-cheie l-a constituit Legea Companiilor din 1862, care a marcat trecerea la răspunderea limitată, reducând costul înfiinţării unei companii şi eliminând necesitatea obţinerii unei legi a Parlamentului în vederea înfiinţării uneia. Apariţia firmei moderne este legată de revoluţia industrială, noile firme furnizând atât marile sume de capital, cât şi forma organizaţională necesară pentru a dezvolta atât producţia industrială, cât şi noile proiecte de infrastructură ale căilor ferate şi telecomunicaţiilor. Astfel că dezvoltarea sa s-a petrecut în mare măsură în cadrul principalelor state industriale şi mai ales al celor mai liberale, aşa cum erau Marea Britanie şi Statele Unite (Davis, 1905, pp. ii, 252-260). Deşi în aparenţă private, multe dintre aceste firme au păstrat o multitudine de legături cu statul, mai ales prin subsidii, asemenea celor date de guvernul britanic companiilor de shipping pentru transportul corespondenţei. Chiar de la începuturile firmei moderne, statul a tratat această nouă entitate ca pe un element al propriei puteri, arătându-şi interesul pentru bunăstarea sa. Firma modernă a devenit tot mai mult un jucător în cadrul imperiilor îndepărtate ale statelor moderne, dar mai semnificativ, traversând hotarele dintre statele suverane, devenind o adevărată corporaţie transnaţională. Calitatea esenţială a unei CTN este că activităţile sale (obţinerea de resurse, producţia, furnizarea de servicii) pot avea loc în mai multe ţări şi că există o ierarhie organizaţională ce transcende graniţele naţionale. Predecesorii CTN-urilor moderne datează de la începutul secolului al XIX-lea, odată cu finanţarea transfrontalieră a întreprinderii economice. CTN-ul modern a apărut în 1870, pe măsură ce investiţiile străine directe (ISD) au încercat să micşoreze costurile de transport, să găsească locuri mai eficiente pentru producţie şi să evite tarifele şi controalele asupra importurilor impuse de multe dintre statele nou industrializate. Compania United Fruit datează din 1889, moment în preajma căruia Cadbury investea în plantaţiile de cacao

de pe Coasta de Aur şi din Trinidad. Multe bănci au început să devină trasnaţionale în ultima parte a secolului al XIX-lea. Toate acestea au avut loc în contextul apogeului imperialismului occidental, punându-se problema dacă activităţile din colonii contează „dincolo de graniţele naţionale". Dar, *de facto*, majoritatea investiţiilor străine directe treceau de la un stat independent la altul, asemenea investiţiei britanice în Statele Unite ale Americii, iar problema investiţiilor coloniale a dispărut, desigur, odată cu decolonizarea. Perioada de după 1945 a cunoscut o creştere extraordinară a numărului corporaţiilor multinaţionale, de la doar câteva la 37.000 la începutul anilor '90 (Hirst şi Thompson, 1996, p. 53; UNCTAD, 1993, pp. 20-21). La început, ele erau mai ales americane, dar europenii şi japonezii şi-au creat propriile corporaţii transnaţionale în anii '70 şi '80, iar unele dintre ţările nou industrializate li s-au alăturat în anii '80 şi '90 (Gilpin, 1987, capitolul 6).

Organizaţiile internaţionale nonguvernamentale

Istoria organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale este în general una a evoluţiilor din cadrul societăţilor civile ale principalelor state, care în cele din urmă au intrat în spaţiul legal şi civic pe care statele democratice l-au deschis în ultima parte a secolului XX. În ultimii ani, ele au fost tot mai des asociate cu ideea de „pluralizare a guvernării globale" (Gordenker şi Weiss, 1996) şi au fost identificate drept „grupuri internaţionale de presiune" (Willetts, 1982) şi „noi mişcări sociale". Eticheta de ONIG a fost instituţionalizată de comunitatea diplomatică, în general şi, în particular, de organizaţiile interguvernamentale (Willetts, 1996, p. 2). O legătură foarte strânsă s-a stabilit acum între organizaţiile internaţionale nonguvernamentale şi organizaţiile interguvernamentale şi au apărut patru criterii esenţiale de determinare a faptului dacă o organizaţie internaţională nonguvernamentală poate fi asociată formal cu o organizaţie interguvernamentală – organizaţia internaţională nonguvernamentală trebuie să fie non-profit, non-violentă, să evite acţiunea politică menită să dăuneze guvernelor statelor membre ale organizaţiei interguvernamentale şi să susţină ţelurile organizaţiei interguvernamentale (Willetts, 1996, pp. 3-5). Deşi originile organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale pot fi urmărite în decursul istoriei până la comitetele, societăţile şi asociaţiile care au început să se dezvolte în Europa şi Statele Unite din secolul al XVIII-lea, dezvoltarea claselor de mijloc şi îmbunătăţirea comunicaţiilor internaţionale din secolul al XIX-lea au fost cele care au oferit stimulentul formării primelor organizaţii internaţionale nonguvernamentale (Seary, 1996).

În secolele al XIX-lea şi XX, pe măsură ce principalele state au creat în interiorul lor mai multe societăţi civile deschise, a fost favorizată apariţia a numeroase organizaţii nonguvernamentale, preocupate de orice domeniu, de la religie, politică, clasă şi profesiuni, la sport, hobby-uri şi divertisment, până la bunăstarea animalelor, pace şi mediul înconjurător. Unele dintre aceste organizaţii s-au unit cu cele similare din alte ţări, iar altele şi-au extins numărul de membri şi organizarea în afara graniţelor.

Procedând astfel, ele au diversificat categoria corporaţiilor non-economice, ocupată anterior în mare măsură de instituţii religioase şi în esenţă cosmopolite ce datau din epoca clasică, legate mai ales de Biserica Romano-Catolică. Aşadar, sporirea naţionalismului a fost însoţită de o creştere a internaţionalismului. Potrivit statisticilor Organizaţiei Naţiunilor Unite (*Anuarul Organizaţiilor Internaţionale 1994-1995*, p. 1739), numărul organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale a crescut de la 176 în 1909 la 973 în 1956 şi la 4.928 în 1994 (deşi o definiţie mai largă redă pentru anul 1994 un număr de 26.157). Ideea organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale ca extensie globală a societăţii civile sună foarte bine, dar este important să recunoaştem că societatea civilă îşi are partea sa întunecată în crima organizată (mafii, Îngerii Iadului), unele tipuri de perversiune sexuală (reţele de pedofili), terorism (Aum Shinrykyo), culte extreme (fascişti, rasişti) etc. Aceste fenomene sunt extinse la sistemul internaţional prin intermediul organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale ilicite, cărora le este de obicei, deşi nu întotdeauna, negată asocierea cu organizaţiile interguvernamentale, şi, mai recent, prin Internet. Unele organizaţii internaţionale nonguvernamentale politice, ca, de exemplu, Organizaţia Poporului Africii de Sud-Vest şi Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei, au reuşit să depăşească limita dintre ilicit şi legal, ambelor oferindu-li-se în cele din urmă statut de observator în Adunarea Generală a ONU.

Spre deosebire de organizaţiile interguvernamentale şi mai curând asemenea firmelor, nu prea este pusă în discuţie, de obicei, calitatea de actor a organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale, deşi gradul de centralizare variază considerabil de la o organizaţie internaţională nonguvernamentală la alta. Unele sunt foarte centralizate. De exemplu, Amnesty International este alcătuită dintr-un eşalon internaţional care coordonează activităţile celor 53 de secţii ce funcţionează în cadrul eşalonului naţional. Alte organizaţii internaţionale nonguvernamentale sunt mult mai descentralizate. De exemplu, Federaţia Internaţională de Planificare Familială este alcătuită din 109 asociaţii de planificare familială. Ele reprezintă interese private şi au un grad mare de autonomie. Prima organizaţie internaţională nonguvernamentală a fost Alianţa Mondială a Asociaţiilor Creştine ale Tinerilor, înfiinţată la mijlocul secolului al XIX-lea (Seary, 1996, p. 15). De atunci au existat organizaţii care au sperat să unească grupuri de persoane cu interese comune dincolo de graniţele naţionale, fie ei universitari (Asociaţia de Studii Internaţionale, Asociaţia Internaţională de Cercetare a Păcii), jucători (şah, tenis) sau simpli fani *Star Trek* sau ai lui Elvis Presley. Dar multe dintre aceste organizaţii sunt efemere şi cu siguranţă nu sunt asociate Organizaţiei Naţiunilor Unite.

Organizaţiile internaţionale nonguvernamentale tind să se asocieze cu organizaţii interguvernamentale deoarece doresc să acţioneze ca grupuri de presiune şi să joace un rol în politica mondială. La Conferinţa de Mediu de la Rio desfăşurată în 1992, au participat reprezentanţi ai 178 de ţări şi 650 de organizaţii internaţionale nonguvernamentale. Iar acestea din urmă nu au fost acolo în calitate de observatori. Organizaţiile internaţionale nonguvernamentale bazate pe cunoaştere, ca, de exemplu,

Uniunea Internaţională pentru Conservarea Naturii şi a Resurselor Naturale (UICN) şi Consiliul Internaţional al Uniunilor Ştiinţifice (CIUS), au ajutat la structurarea unora dintre punctele agendei şi, la fel de important, au avut o contribuţie la unele dintre convenţiile care au fost încheiate la conferinţă (Morphet, 1996; Buzan *et al.*, 1998, capitolul 4). Dintr-un anumit punct de vedere, la scurt timp după ce a fost înfiinţată în 1961, Amnesty International a primit un statut consultativ în Organizaţia Naţiunilor Unite, ceea ce îi permite să participe la întâlniri relevante ale ONU, să propună documente şi să facă declaraţii. Amnesty dedică o parte considerabilă din timpul, expertiza şi resursele sale îndeplinirii acestor sarcini, în vederea respectării Declaraţiei Universale a Drepturilor Omului. De asemenea, aspiră să facă presiuni asupra unei serii largi de organizaţii interguvernamentale regionale, de la Consiliul Europei la Liga Arabă (Cook, 1996).

Într-un număr de cazuri, legătura dintre organizaţiile interguvernamentale şi organizaţiile internaţionale nonguvernamentale este instituţionalizată, iar organizaţia hibridă este alcătuită atât din guverne, cât şi din organizaţii internaţionale nonguvernamentale. De exemplu, Crucea Roşie Internaţională are reprezentanţi guvernamentali şi nonguvernamentali. Organizaţia este condusă de o conferinţă care se întruneşte o dată la patru ani, fiecare stat şi fiecare societate naţională având un reprezentant şi un vot egal. Însă există o diviziune funcţională a muncii, guvernele finanţând Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, care protejează prizonierii de război şi acţionează ca un intermediar în conflicte, iar societăţile naţionale finanţând Federaţia Internaţională a Crucii Roşii, care asistă refugiaţii şi oferă ajutoare în caz de dezastru. Organizaţia Internaţională a Muncii este o altă organizaţie-hibrid importantă, deoarece, deşi membrii săi sunt state, reprezentanţii statelor provin din cadrul guvernului, sindicatelor şi asociaţiilor angajatorilor, fiind liberi să voteze după cum doresc.

Organizaţiile internaţionale nonguvernamentale cu siguranţă nu constituie un rival în preluarea rolului de unitate dominantă în cadrul sistemului internaţional, aşa cum se susţine uneori despre corporaţiile transnaţionale. Dar ele joacă în prezent un rol din ce în ce mai important în politica mondială. Atât corporaţiile transnaţionale, cât şi guvernele au bătut în retragere atunci când s-au confruntat cu o presiune concertată din partea organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale. Dar aşa cum – spre amărăciunea lor – au descoperit multe organizaţii internaţionale nonguvernamentale în urma Conferinţei de Mediu de la Rio, guvernele nu se ţin întotdeauna de cuvând în privinţa promisiunilor făcute la convenţiile internaţionale. Cu toate acestea, statutul de actor al organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale nu este pus la îndoială, iar legăturile transnaţionale stabilite de nenumăratele organizaţii internaţionale nonguvernamentale formate în secolul XX nu numai că influenţează politica mondială, dar constituie o evoluţie ce va deveni semnificativă în capitolul 15, când vom analiza societatea mondială.

6. Concluzii

Apariţia statului modern ca unitate dominantă a sistemului internaţional global a configurat caracterul relaţiilor internaţionale. Evident, şi-a impus propriile standarde de teritorialitate şi suveranitate asupra întregului sistem. Lumea a devenit mult mai demarcată teritorial, iar dreptul de a guverna a fost stabilit mult mai exclusivist în cadrul acestor pachete teritoriale. Pretenţia de suveranitate însemna că acest sistem internaţional era predispus la război şi ferm angajat în balanţa de putere şi principiile antihegemonice. Dar, totodată, a oferit şi un teren fertil pentru dezvoltarea societăţii internaţionale, în special a diplomaţiei şi a dreptului internaţional. Legătura dintre anarhie şi războaiele frecvente nu este unică: sistemul de oraşe-state greceşti era renumit pentru a fi predispus la război şi nu este o întâmplare faptul că principala perioadă anarhică din istoria chineză (403-221 î.Hr.) este cunoscută drept „perioada statelor războinice". În timpul fazei sale absolutiste, motivele de război ale statului modern aveau multe în comun cu cele care au prevalat în cursul epocii antice şi clasice: extinderea teritorială şi imperială, prădarea, revendicările regale ale drepturilor de moştenire şi competiţia dintre regi. Naţionalismul a adăugat noi motive (*Lebensraum*, iredentismul, darwinismul social), aşa cum a făcut şi politica de masă (drepturile omului, pieţele deschise, diferitele cruciade ideologice ale liberalilor, fasciştilor şi comuniştilor).

Acum se pune întrebarea dacă răspândirea democraţiei în rândul principalelor state nu determină o deviere bruscă de la război. Această întrebare se leagă de dezvoltarea societăţii internaţionale, care a generat între principalele state o serie largă de norme, reguli şi instituţii pentru conduita relaţiilor interstatale şi transnaţionale şi care din ce în ce mai mult permite organizaţiilor non-statale să dobândească un grad de autonomie ca actori internaţionali. Nu este nimic nou în proiectarea de către actorii dominanţi a propriilor caracteristici în sistemul internaţional. După cum am argumentat în partea a III-a, pare posibil ca legitimitatea ideii imperiale să ajute în a explica de ce predicţiile neorealiste nu se adeveresc atât de frecvent în sistemele internaţionale antice şi clasice. Dar ar reprezenta o deviere foarte mare dacă statele democratice ar fi capabile să facă suficient încât să elimine sau chiar să decadă războiul din statutul de principal proces al sistemelor internaţionale, modelator al unităţilor şi determinant al structurii lor.

Capitolul 13

Capacitatea de interacțiune în sistemul internațional modern

1. Introducere

Alături de schimbarea unităţilor dominante, îmbunătăţirile fizice ale capacităţii de interacţiune joacă un rol major în diferenţierea epocii moderne de cea antică şi clasică. Ele sunt esenţiale pentru expansiunea sistemului internaţional până la scară globală şi deci pentru trecerea de la o lume a sistemelor internaţionale multiple la un singur sistem internaţional global. Însă ele nu joacă un rol important în formarea şi etapele timpurii ale apariţiei însuşi statului modern. Abia în secolul al XIX-lea devin disponibile noi tehnologii de transport şi comunicare, diferite de cele folosite de lumea antică şi clasică. Există aproape cu certitudine o legătură semnificativă între acea dezvoltare şi evoluţia statului modern dincolo de absolutism, descrisă în capitolul anterior. În acelaşi timp şi totodată din unele puncte de vedere înrudită, există o dezvoltare a tehnologiilor sociale, care încep să transforme felul în care funcţionează sistemul internaţional, chiar dacă nu modul în care este definit.

2. Tehnologiile fizice

Istoria transformărilor tehnologiilor fizice se desfăşoară în două etape destul de distincte. Prima etapă este apogeul unui proces de dezvoltare a navelor oceanice şi de îmbunătăţire a tehnicilor de navigaţie, iniţiat, posibil, chiar înainte de începutul epocii antice şi clasice. Cu certitudine, unele dintre progresele cele mai remarcabile ale explorării maritime s-au precipitat în cadrul sistemelor preinternaţionale, de exemplu, navigatorii polinezieni au dobândit din ce în ce mai multă expertiză în decursul a două milenii, astfel încât au fost în cele din urmă capabili să ocupe chiar şi cele mai îndepărtate insule din Pacific cu un mileniu înaintea sosirii europenilor

(Irwin, 1992). La fel de întreprinzătoare, populaţia waqwaq din Indonezia a reuşit să traverseze Oceanul Indian în anul 400 d.Hr. pentru a coloniza Madagascarul, anterior nelocuit (R. Hall, 1996, pp. 23-26). Dar contacte periodice şi durabile au fost stabilite de navigatorii perşi, indieni, arabi şi chinezi, care au deschis Oceanul Indian comercianţilor ce făceau schimb cu bunuri între China, Indonezia, India, Arabia şi Africa de Est cu peste o mie de ani înainte ca europenii să intre în scenă (R. Hall, 1996; Hourani, 1995).

Deşi remarcabile, aceste călătorii nu au fost practic transoceanice, Oceanul Indian fiind privit adesea ca omologul asiatic al Mării Mediterane (Steensgaard, 1987). Aceste rute comerciale au suplimentat şi întărit fără îndoială legăturile care fuseseră deja stabilite pe uscat şi au ajutat la promovarea Eurasiei ca un sistem economic internaţional unic. Dar, până în secolul al XV-lea, măiestria construirii navelor şi cunoştinţele de navigaţie atinseseră, atât în Europa, cât şi în China, un punct în care călătoriile transoceanice regulate erau tangibile. În acel moment, oceanele au încetat să mai fie bariere geografice şi, asemenea mărilor înaintea lor, au devenit rute principale. Între 1405 şi 1433, călătoriile lui Cheng-Ho din China spre Arabia au reprezentat mărturii timpurii ale acestui progres. Dar, deşi masivele lui corăbii aveau potenţialul să reziste călătoriilor transoceanice, el a călătorit pe rutele maritime cunoscute, în majoritate de coastă, care fuseseră folosite timp de câteva sute de ani. Însă evoluţiile politice au stopat aventura chineză, lăsând teren liber europenilor. Chiar şi aşa, a mai durat un secol până ce aceştia au realizat călătorii cu adevărat transoceanice. Îmbunătăţirile tehnologiei de construcţie a navelor au făcut ca europenii să poată traversa Pacificul în 1421, şi nu în 1521, când Magellan a făcut ocolul lumii. Dar ceea ce nu s-a înţeles la acea vreme a fost unde şi când băteau vânturile pe marile oceane, cu excepţia Oceanului Indian. Această informaţie a fost dobândită pe parcursul secolului al XV-lea (Crosby, 1986, capitolul 5) şi, deîndată ce a fost obţinută, comunicarea transoceanică a reprezentat primul pas important către formarea sistemului economic global, iar mai târziu, a sistemului internaţional global întreg.

Până în deceniile de început şi de mijloc ale secolului al XIX-lea, era în plină desfăşurare o întreagă serie nouă de transformări fără precedent ale capacităţii de interacţiune. Ele făceau parte din transformarea mai largă a Revoluţiei Industriale, începând din secolul al XVIII-lea, pe care Landes (1969, p. 41), oarecum suprasimplificând-o, o descrie ca pe folosirea maşinilor plus motoarelor termice plus minerale, spre deosebire de tehnologiile epocii antice şi clasice, care se bazau pe iscusinţa umană plus puterea animală plus materialele vegetale şi animale. Această revoluţie tehnologică nu a fost necesară pentru realizarea statului modern sau a unui sistem internaţional global; de altfel, ambele au precedat-o cu mai mult de două secole. Dar odată iniţiată, consecinţele ei asupra capacităţii de interacţiune au permis ca ambele evoluţii politice să se răspândească şi să se aprofundeze cu aceeaşi viteză şi intensitate. Mariajul dintre abur şi oţel a permis ca revoluţia maritimă să continue cu ajutorul unor nave din ce în ce mai mari şi mai rapide. Totodată, acelaşi mariaj sub forma căilor ferate a înlăturat străvechea constrângere asupra transportului pe uscat. Caii, căruţele şi canalele au făcut rapid loc noilor „drumuri de fier", răsturnând

pentru totdeauna raportul nefavorabil al ratei costurilor transportului de 1 pe mare, 4,9 fluvial şi 28 pe uscat (Meijer şi van Nijf, 1992, p. 133), care jucase un rol atât de mare în definirea relaţiilor internaţionale ale epocii antice şi clasice. Răspândirea căilor ferate a fost sporită în secolul al XIX-lea de combinaţia dintre motoarele cu combustie internă şi vagoane, iniţiind o altă revoluţie, în care vehiculele cu motor au transformat importanţa drumurilor pentru transportul pe uscat. La începutul secolului XX, acea revoluţie s-a îndreptat spre cer, deschizând o dimensiune cu totul nouă. În acelaşi timp, încă un progres tehnologic a permis separarea comunicaţiei de transport. Mai întâi telegraful şi, puţin mai târziu, radioul au însemnat că nici comunicarea nu mai trebuia să fie considerată o formă de încărcătură uşoară. Eliberată de forma materială, ea a dobândit viteza luminii, permiţând practic comunicarea instantanee pretutindeni pe planetă.

Revoluţia vitezei

Impactul revoluţiei secolului al XIX-lea a devenit evident nu în ceea ce priveşte anvergura transportului şi a comunicării, pe care corabia cu pânze o făcuse deja globală, ci în ceea ce priveşte viteza. Cu cinci sute de ani în urmă, transportul era cumplit de lent, dar şi limitat ca întindere. Din Veneţia până la Lyon se făceau 12 zile, până la Londra 27 de zile, până la Lisabona 46 de zile, până la Constantinopol 37 de zile, până la Damasc 80 de zile (Barraclough, 1978, p. 144). În secolul al XVII-lea, corăbiei *Mayflower* i-au trebuit 66 de zile pentru a traversa Atlanticul (Woodruff, 1966, p. 237), iar în secolul al XVIII-lea, o caravană a avut nevoie de 3 ani pentru a călători dus-întors de la Moscova la Beijing (Braudel, 1985, p. 454). În 1776 a durat 29 de zile pentru ca veştile despre Declaraţia de Independenţă să parcurgă 800 km de la Philadelphia la Charleston şi 44 de zile ca să ajungă în Europa (Braudel, 1985, p. 390; Woodruff, 1966, p. 237). Până în 1812, înaintea impactului avut de tehnologia cu aburi, „distanţa" se îmbunătăţise mult, dar viteza foarte puţin. Durata medie a călătoriei de la Berlin în ţări precum Anglia, Franţa sau Austria era de 5-10 zile; până în Italia sau Ungaria, de 10-15 zile; până la Moscova, în Spania, Balcani, Turcia sau Africa de Nord, între 15 şi 30 de zile; spre coasta de est a Americii de Nord sau coasta Africii de Vest, între 30 şi 60 de zile; până în valea fluviului Mississippi, în Mexic, Perú, Argentina sau Cape Town, între 60 şi 90 de zile; până în Chile, Johannesburg, Somalia sau Bombay, între 90 şi 120 de zile; până în Bolivia, Africa Centrală, Bengal, Japonia sau oraşele de pe coasta Australiei, între 120 şi 150 de zile. Aproape întreaga planetă era accesibilă călătorului european, dar o călătorie (un dus) putea dura şi 5 luni. Un secol mai târziu, a doua revoluţie a capacităţii de interacţiune transformase radical aceşti timpi. Până în 1912, un călător din Berlin putea ajunge oriunde în Europa în 1-2 zile, iar în decursul a 5 zile putea ajunge în Egipt sau în Caucaz. Durata călătoriei până în valea fluviului Mississippi, în Asia Centrală sau în Siberia varia între 5 şi 10 zile; până în California, Cape Town, India sau Japonia, între 10 şi 20 de zile; până în Uganda, Bolivia, Alaska sau Vietnam, între 20 şi 30 de zile. Numai cele mai izolate părţi ale Africii, Americii de Sud, Tibetului şi Australiei necesitau mai mult de 40 de zile (Woytinsky, 1927). Într-un singur secol, înainte ca transportul aerian să fi luat avânt, ca să zicem aşa, revoluţia tehnologică din transporturi micşorase majoritatea duratelor de călătorie la o cincime. Cu alte cuvinte, această micşorare a lumii poate fi relatată ca o istorie a vitezei medii a formelor prevalente de tehnologie pentru transportul de masă. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, nici navele, nici trăsurile trase de cai nu puteau să atingă, în medie, mai mult de 16 km pe oră. De îndată ce a putut fi aplicată tehnologia cu aburi,

până la sfârşitul secolului al XIX-lea, trenurile puteau atinge, în medie, peste 97 km la oră, iar vapoarele cu abur, peste 48 km la oră. În anii '30, avionul cu elice reuşea să atingă viteza medie de peste 480 km la oră, iar odată cu apariţia avionului cu reacţie, la sfârşitul anilor '50, a ajuns la 970 km la oră. Concorde-ul supersonic poate transporta pasageri la o viteză de peste 1.900 km pe oră, dar nu a devenit o formă de transport de masă. Astfel, în mai puţin de două secole, viteza medie a transportului de masă a crescut de peste 60 de ori, de la aproximativ 16 km pe oră la peste 970 km pe oră. În consecinţă, o călătorie la capătul lumii, care ar fi durat un an şi mai bine în secolul al XVI-lea, dura cinci luni în 1812 şi o lună în 1912, ajungând la mai puţin de o zi în vremurile noastre. Impactul acestei revoluţii asupra oricărui domeniu, de la război la comerţ, la diplomaţie şi turism, până la identitate şi migraţie a fost enorm.

Prima revoluţie maritimă

Prima revoluţie maritimă a culminat cu dezvoltarea tehnologiei corăbiei cu pânze, o istorie pe care am relatat-o deja în mare măsură în partea a III-a. Nu există nici o singură soluţie-cheie a acestei istorii. Mai curând, ea implică împletirea mai multor progrese incrementale deopotrivă în designul şi în construcţia navelor şi în cunoştinţele despre tehnicile de navigaţie. Elemente importante ale designului şi construcţia corăbiilor includeau cârma la pupa (secolul al XIII-lea oferea capacităţi de navigare mai bune), velatură şi pânze îmbunătăţite (secolul al XV-lea oferea mai multă manevrabilitate şi capacitate de a naviga contra vântului) şi o construcţie robustă a navei (în secolul al XV-lea, capabilă să reziste furtunilor). Elemente importante ale tehnicii de navigaţie includ hărţile, cunoştinţele despre direcţia vântului şi instrumente mai bune pentru determinarea propriei poziţii în largul oceanului (busola, care a fost adusă din China în secolul al XIII-lea, pentru determinarea direcţiei; cvadrantul şi sextantul pentru stabilirea latitudinii; iar în secolul al XVIII-lea, cronometrul pentru determinarea longitudinii).

În secolul al XIII-lea, în China existau unele dovezi ale dezvoltării unor jonci pentru navigaţia în largul mării (McNeill, 1982, pp. 42-43). Călătoriile lui Cheng-Ho (1405-1433), implicând şapte expediţii de recunoaştere militară, economică şi politică ale Chinei în Oceanul Indian (Bentley, 1993, pp. 168-170; Curtin, 1984, pp. 124-127; Jones, 1987, pp. 203-205), cu 60 de corăbii şi 25.000 de oameni, sugerează că era momentul, în alte părţi, ca şi în Europa, pentru a se progresa către vase capabile să traverseze oceanele. Corabia cu pânze nord-europeană a suferit o modificare continuă în timpul secolelor al XIV-lea şi al XV-lea. Până în 1300, ea era capabilă să pătrundă în Mediterana şi, odată cu apariţia tunului, a putut depăşi, din punctul de vedere al armelor, atât galerele mediteraneene, cât şi navele de război asiatice. În secolul al XV-lea, regele Henric („Navigatorul") al Portugaliei a jucat un rol important în îmbunătăţirea designului şi construcţiei corăbiilor, în adunarea de cunoştinţe despre hărţi şi în explorarea spre Sud, de-a lungul coastei Africii. În secolele al XIV-lea şi al XV-lea, marinarii au reuşit să calculeze direcţia vântului, ceea ce le-a permis să navigheze până în Insulele Canare, Madeira şi Azore, făcând astfel

primul pas spre traversarea Atlanticului (Crosby, 1986, capitolul 4). Către sfârşitul secolului al XV-lea, călătoriile europene de exploare au început să permită contactul sistematic cu lumea, progresele-cheie din acest punct de vedere fiind traversarea Atlanticului de către Columb (1492) şi călătoria lui Da Gama în jurul Africii până în India (1498). Aceste călătorii au arătat că lumea era rotundă (demonstrată de circumnavigaţia lui Magellan din 1519-1522), iar corăbiile europene erau suficient de solide pentru a ajunge în orice parte a ei. Făcând posibil transportul de bunuri şi soldaţi pretutindeni în lume, aceste corăbii au deschis o perioadă de 200 de ani de tranziţie de la relaţiile internaţionale centrate pe uscat la cele centrate pe ocean.

Cea de-a doua revoluţie maritimă

Cea de-a doua revoluţie maritimă a intensificat în mare măsură efectele celei dintâi, crescând atât viteza, cât şi portanţa corăbiilor. În mod esenţial, trecerea este de la ambarcaţiunile de lemn, propulsate de pânze, care mai mult sau mai puţin îşi atinseseră limitele tehnologice, la vapoarele de fier, şi apoi de oţel, propulsate de motoare, mai întâi motoare cu pistoane acţionate cu abur şi apoi turbinele diesel şi cu abur. Construcţia din fier şi oţel însemna că vapoarele puteau deveni mult mai mari: corăbiile de lemn nu puteau depăşi cinci sau şase mii de tone. Motoarele deopotrivă au eliberat vapoarele de dependenţa de vânt (deşi cu costul dependenţei de rezerva de cărbune sau petrol) şi au permis triplarea vitezelor medii.

Această revoluţie maritimă a aburului şi oţelului s-a bazat pe o paletă mai largă de îmbunătăţiri rapide ale metalurgiei, ingineriei de precizie şi designului mecanic care făceau parte din Revoluţia Industrială. Cu o tehnică şi cunoştinţe perfecţionate, costul metalului a scăzut brusc, iar calitatea a crescut. Fierul a fost la început prea fragil (şi prea costisitor) pentru a fi utilizat în siguranţă la construcţia vapoarelor, dar până în anii 1830, calitatea metalului se îmbunătăţise într-atât, încât vapoarele din fier, precum vasul *Marea Britanie* a lui Brunel, deveniseră o prezenţă obişnuită. Motoarele cu aburi şi-au făcut apariţia încă din 1698, dar erau mult prea mari şi ineficiente pentru a fi folosite la altceva decât pentru pomparea în mine. Perfecţionările în design ale lui Watt, datând din 1769, au produs o îmbunătăţire de 400% a eficienţei, care, la rândul său, a dus la o expansiune uriaşă a utilizării puterii aburului. Economisirea combustibilului a crescut de 12 ori între 1776 şi 1850, iar scăderea, ca urmare, a costului a sporit utilizarea puterii aburului de 100 de ori în Marea Britanie între 1800 şi 1850 (Landes, 1969, pp. 100-104), iar până în anii 1860 a făcut economice cargoboturile propulsate cu abur (Woodruff, 1966, p. 238). Presiunea cazanului, o măsură a eficienţei motorului, a crescut de la circa 0,35 kg/cm^2 în anii 1830 la 2kg/cm^2 în anii 1870, apoi la 14 kg/cm^2 spre sfârşitul secolului, ridicându-se la 45 kg/cm^2 până în anii '70. În secolul al XIX-lea, pe măsură ce motoarele cu abur au devenit mai mici, mai puternice şi mai economice din punctul de vedere al combustibilului, ele au început să fie instalate pe vapoare, iniţial propulsând roţi cu

zbaturi şi apoi mult mai eficientele elice. La început, puterea aburului a fost un supliment al pânzei (doar 9,8% din tonaj era propulsat cu abur până în 1860), dar până în 1913, tonajul propulsat cu abur reprezenta 97,7% din transportul maritim (Woodruff, 1966, p. 256). Ca rezultat al acestor perfecţionări, costurile încărcăturii oceanice au scăzut cu 80% în secolul al XIX-lea (Curtin, 1984, pp. 251-252), odată cu o expansiune analogă a volumului comerţului. Aceste noi vapoare erau capabile să profite de două canale noi, Suez (1869) şi Panama (1914). Eliminând călătoriile lungi în jurul Africii şi al Americii de Sud, aceste canale reduceau durata principalelor rute de transport maritim cu 25-60%.

În anii de dinaintea Primului Război Mondial, aproximativ două milioane de pasageri traversau anual Atlanticul de Nord. O călătorie care dura între 5 şi 7 săptămâni cu o corabie cu pânze şi două săptămâni cu primele vapoare cu aburi putea fi efectuată până la acea dată în 3-4 zile cu un vas de linie. Cele mai mari astfel de vase de linie, precum *Titanicul*, cântăreau aproape 50.000 de tone, de zece ori mai mult decât cea mai mare corabie de lemn. Până în anii '80, se construiau nave pentru transportul mărfurilor (mai ales petroliere), de mari dimensiuni, de până la 500.000 de tone, iar capacităţile lor uriaşe au redus costurile transportului maritim până la o fracţiune din valoarea bunurilor transportate. Multe dintre bunurile comercializate deveniseră totodată mai uşoare, mai mici şi mai sofisticate (CD-uri, computere), ceea ce făcea din cheltuielile de transport o cotă mai mică din valoarea lor totală. Totodată, revoluţia containerului în anii '60 a redus masiv costurile transportului maritim al încărcăturii (*Economist*, 15 noiembrie 1994, pp. 89-90).

Revoluţia pe uscat

Întrucât nu exista nicio tehnologie a transportului terestru care să revoluţioneze domeniul, revoluţia pe uscat s-a petrecut mult mai lent decât cea maritimă. Nu exista niciun potenţial pentru o perfecţionare transformativă a vehiculelor propulsate de forţa animală, deşi Europa cu siguranţă avea cum să ajungă din urmă progresele în construcţia de drumuri şi canale deja familiare unora dintre civilizaţiile clasice. De exemplu, drumurile din Europa nu au depăşit standardele romane până în secolul al XVIII-lea (van Creveld, 1991, p. 114), iar inginerii francezi şi englezi au dezvoltat apoi metode ieftine de a construi drumuri trainice pe orice vreme, potrivite pentru vehiculele cu roţi (McNeill, 1982, pp. 163-164). Cea de-a doua jumătate a acelui secol a fost martora unui număr mare de construcţii de canale în Europa, atât pentru transportul comercial, cât şi strategic, iar până la mijlocul secolului al XIX-lea, Statele Unite ale Americii aveau o reţea bine dezvoltată de canale în nord-est. Nu ar trebui să uităm impactul transferului de tehnologii vechi către popoarele nou incluse în cadrul hotarelor sistemului internaţional global. Caii (şi armele) au transformat stilul de viaţă al indienilor din prerie, iar istoria colonială a Americii de Nord

dezvăluie viteza cu care aceste noi tehnologii s-au răspândit în rândul populaţiei indigene de îndată ce au fost introduse (vezi hărţile 13.1 şi 13.2). Aceste progrese au avut cu siguranţă o anumită importanţă, dar ele nu au depăşit vechea barieră a costului ridicat al transportului pe uscat.

Bariera terestră a fost depăşită abia în secolul al XIX-lea de acelaşi mariaj dintre abur şi oţel care a adus a doua revoluţie maritimă. Asemenea vapoarelor, dar cu atât mai mult datorită dimensiunii lor mai mici, trenurile necesitau motoare cu aburi relativ compacte şi eficiente. *Racheta* lui Stephenson din 1814 a constituit prima demonstraţie a unei locomotive funcţionale. Construcţia de căi ferate a început în Marea Britanie în anii 1820 şi s-a extins în Franţa şi Germania în anii 1830. În 1840 existau deja 7.700 km de căi ferate în întreaga lume, iar în ţările avansate precum Marea Britanie, Franţa, Germania şi Statele Unite ale Americii începeau să apară reţele naţionale coerente. Până în 1870, lungimea totală a acestora la nivel mondial depăşise 209.000 km, iar până în 1900, ajunsese la aproape 800.000 km, dintre care peste o treime se găseau în Europa. Până în anii 1860, o reţea densă de căi ferate acoperea nord-estul Statelor Unite ale Americii, din New England până la fluviul Mississippi, dar exista şi una mai puţin densă în sud, şi se construise prima legătură

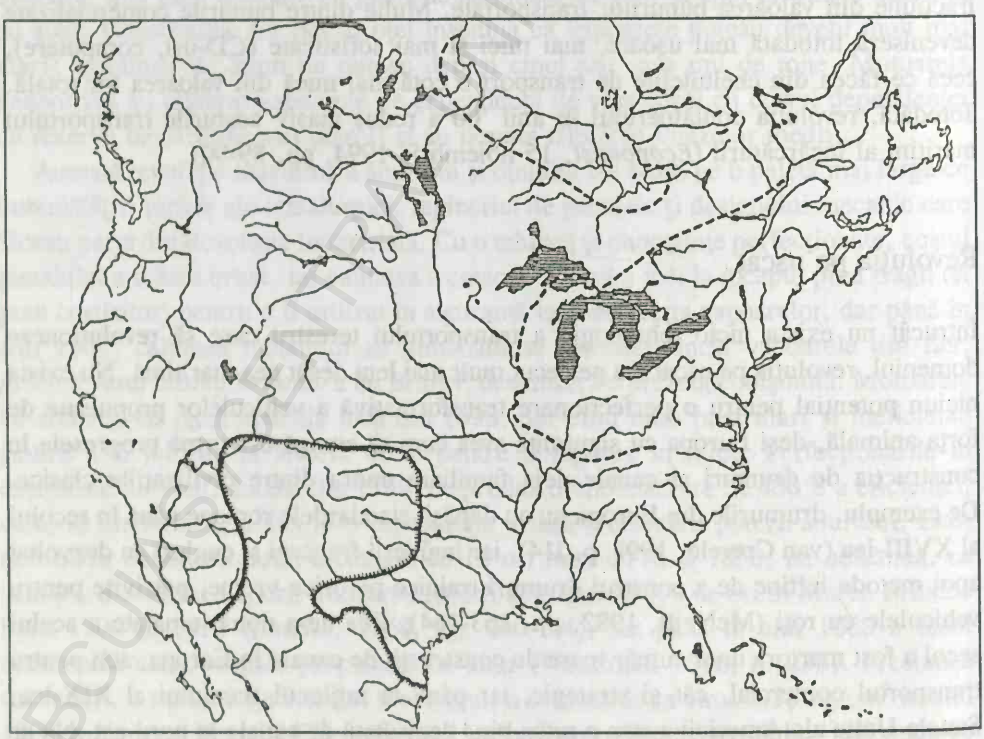

Frontiera calului ------ Frontiera armei

Sursa: Extras din Secoy, 1953.

Harta 13.1. *Frontierele calului/armei în America de Nord în 1675*

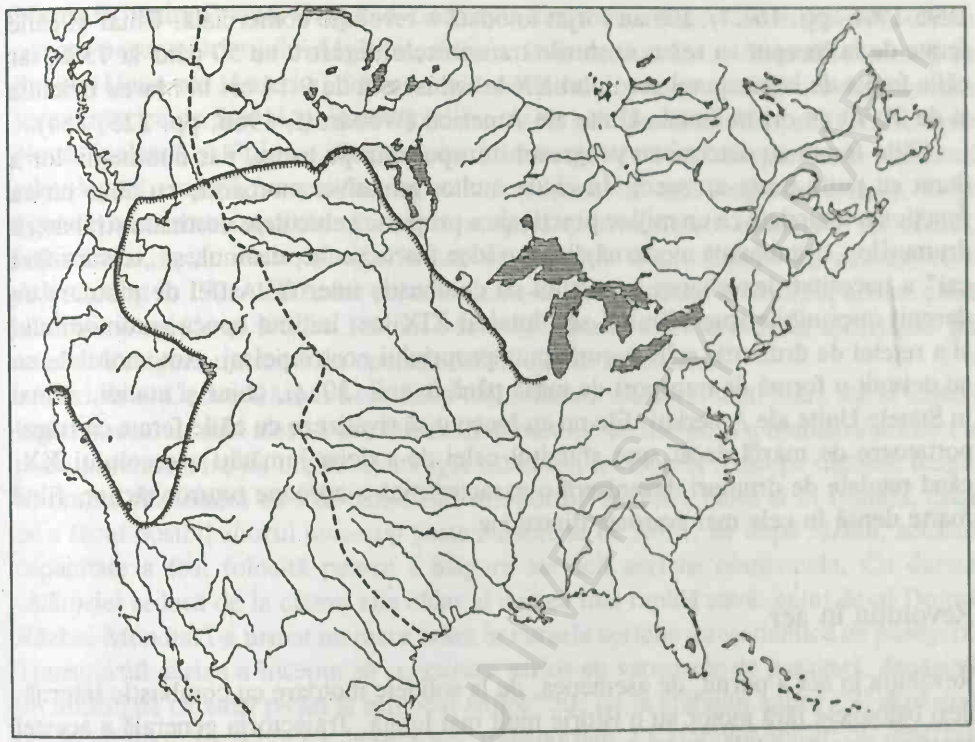

Notă: Aceste două hărţi ilustrează cum caii au pătruns în sistemele preinternaţionale din America de Nord dinspre sud, în timp ce armele au pătruns dinspre nord. Ambele s-au răspândit foarte repede prin sisteme şi au transformat cultura popoarelor indigene.

Sursa: Extras din Secoy, 1953.

Harta 13.2. *Frontierele calului/armei în America de Nord, 1790*

cu coasta Pacificului. În anii 1890, existau şase căi ferate transcontinentale. În 1850, putea dura până la trei săptămâni să traversezi SUA cu trenul şi diligenţa. În 1869, apariţia căilor ferate transcontinentale a redus călătoria la 5 zile. Efecte similare s-au obţinut în Rusia în 1903 prin terminarea căii ferate transsiberiene. În restul lumii, căile ferate au început să funcţioneze în India, Africa şi America de Sud în anii 1850, dar au apărut mai greu în China şi Japonia. Până în 1920, China avea numai 8.000 km de căi ferate, iar Japonia numai 14.000 km, în timp ce Argentina avea 36.000 km, iar India 60.000 km. În 1938, calea ferată transiraniană finanţată local a făcut legătura dintre Golful Persic şi Marea Caspică.

După cum se exprimă un autor: „Reţelele de căi ferate... au fost minunile epocii lor. Ele au atras după sine tot geniul politic, ingineresc, manufacturier, financiar şi administrativ al vremurilor lor, iar mobilitatea pe care au oferit-o societăţii a separat umanitatea secolului al XIX-lea de toate societăţile anterioare... Pentru prima dată în istoria omenirii, călătoria pe distanţe lungi a devenit o chestiune de rutină" (Mead,

1995-1996, pp. 16-17). Ele au forjat totodată o revoluţie comercială. Chiar şi căile ferate de la început au redus costurile transportului terestru cu 50 până la 75%, iar căile ferate de la începutul secolului XX le reduseseră de 9-14 ori în Marea Britanie şi de 30-70 de ori în Statele Unite ale Americii (Woodruff, 1966, pp. 225, 254).

Căile ferate au determinat progresul transportului pe uscat, dar dominaţia lor a durat cu puţin peste un secol. În ciuda multor tentative, motoarele cu abur nu au funcţionat niciodată ca un mijloc practic de a propulsa vehiculele destinate străbaterii drumurilor. Combinaţia modernă dintre o idee foarte veche, drumul, şi „trăsura fără cai" a necesitat dezvoltarea motorului cu combustie internă. Astfel de motoare au devenit disponibile spre sfârşitul secolului al XIX-lea, iniţiind epoca automobilului şi a reţelei de drumuri, atât de cunoscute propriului nostru peisaj. Automobilele nu au devenit o formă de transport de masă până în anii '30, şi, chiar şi atunci, numai în Statele Unite ale Americii. Ele nu au început să rivalizeze cu căile ferate ca transportatoare de marfă decât spre sfârşitul celei de-a doua jumătăţi a secolului XX, când reţelele de drumuri deveniseră o caracteristică a aproape tuturor ţărilor, fiind foarte densă în cele mai avansate dintre ele.

Revoluţia în aer

Revoluţia în aer a pornit, de asemenea, de la solidele motoare cu combustie internă, deşi baloanele fără motor au o istorie mult mai lungă. Traiectoria generală a acestei revoluţii este destul de similară cu aceea a automobilului, cu excepţia faptului că, în cazul avionului, cele două războaie mondiale au reprezentat perioade de dezvoltare tehnologică şi industrială intensă. Primul zbor motorizat şi cu oameni la bord a avut loc în 1903, la doar un deceniu după apariţia primelor automobile. Până la Primul Război Mondial, ambele erau în general jucării ale bogaţilor, deşi avioanele, mai uşoare decât aerul, sub forma aeronavelor cu formă rigidă cunoscute drept zeppelinuri, erau luate în serios datorită capacităţii lor de a parcurge distanţe mari fără realimentare. Deja, în 1910, în Germania era adus în discuţie zborul transatlantic cu ajutorul zeppelinurilor (Hugill, 1993, p. 257).

Primul Război Mondial a fost martorul nu numai al marilor îmbunătăţiri ale dimensiunii, razei, vitezei şi siguranţei avionului, ci şi al creării unei industrii prelucrătoare considerabile pentru producţia lor. Războiul din 1914-1918 a stabilit o legătură între cerinţele militare ale avionului şi posibilităţile civile pentru folosirea lui, ceea ce avea să accelereze utilizarea avionului pentru transportul de masă. Cererea militară de avioane de luptă a accentuat dezvoltarea vitezei, în timp ce aceea pentru bombardiere a accentuat raza, portanţa şi navigaţia precisă. Implicaţiile pentru dezvoltarea corespondenţei comerciale par avion, a încărcăturii şi serviciilor către pasageri erau evidente, iar la sfârşitul războiului existau o mulţime de avioane militare, piloţi pregătiţi şi o capacitate supradimensionată de producţie a avioanelor.

Primele servicii de poştă par avion au început imediat după Primul Război Mondial, iar în anii '20, serviciile aeriene pentru pasageri s-au dezvoltat într-atât, încât au legat cea mai mare parte a Europei şi părţi din Africa de Nord. Până în anii '30,

Marea Britanie, Franța, Olanda și Germania dezvoltaseră servicii aeriene care uneau o mare parte a Orientului Mijlociu, Africa, Asia de Sud-Est și Australia, în timp ce Statele Unite ale Americii foloseau hidroavioanele pentru a oferi servicii aeriene spre America de Sud și, prin călătorii scurte de la o insulă la alta, prin Pacific, spre Noua Zeelandă și Filipine. Traversarea Atlanticului de Nord a reprezentat o barieră tehnologică majoră, necesitând nu numai avioane cu rază lungă de acțiune, ci și aparate care erau capabile să zboare noaptea și erau sigure indiferent de vreme, întrucât nu aveau unde ateriza în caz de urgență. Zeppelinurile au deschis ruta Atlanticului în 1936-1937, dar aeronavele de-abia dobândeau această capacitate când a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial. Numai hidroavioanele americane au reușit să asigure un serviciu operațional în ajunul războiului.

Cel de-al Doilea Război Mondial a fost totodată martorul unui mare val al tehnologiei zborului, mai ales în dezvoltarea motoarelor cu reacție și a bombardierelor cu patru motoare care au inițiat tehnologia călătoriei aeriene de masă pe distanțe lungi. În timpul războiului au fost construite aeroporturi în Terra Nova și în Irlanda, ceea ce a făcut posibil zborul non-stop peste Atlanticul de Nord, iar după război, această capacitate a fost folosită pentru a asigura servicii aeriene comerciale. Cu durata călătoriei redusă de la câteva zile chiar și cu cea mai rapidă navă, celui de-al Doilea Război Mondial i-a urmat un mare avânt în cursele aeriene transatlantice de pasageri. Transportul aerian a început să concureze serios cu vapoarele de pasageri, depășind un milion de călători pe an la mijlocul anilor '50, iar la sfârșitul anilor '50 depășind comerțul maritim ca număr de persoane transportate. La sfârșitul anilor '50, apariția avioanelor de linie cu reacție a redus durata traversării transatlantice la jumătate – nu mai mult de 7 ore. Aceasta a stimulat creșterea în continuare a transportului aerian în Atlanticul de Nord, atingând 8 milioane de pasageri până în 1970 și tinzând spre 40 de milioane până la începutul anilor '90, moment până la care traficul de pasageri pe mare s-a diminuat la proporții neglijabile (Davis, 1964; Hugill, 1993). Chiar și în Statele Unite ale Americii distanța a continuat să scadă. În 1929, cel mai rapid voiaj cu pasageri (traversând SUA) putea fi efectuat în două zile, cu trenul (noaptea) și avionul (ziua), implicând zece opriri. Până în 1953, el putea fi realizat non-stop pe calea aerului în circa 7 ore (Woytinsky și Woytinsky, 1955, p. 529). Pe baza acestei tehnologii ce se dezvolta rapid, totalul, la nivel mondial, de pasageri ai companiilor aeriene, interni și internaționali, a crescut între 1945 și 1993 de la 9 milioane la 1.171 milioane. Între 1983 și 1993, zborurile interne și internaționale combinate în termeni de tonă/km parcurs au crescut de la aproximativ 90 de miliarde la aproximativ 230 de miliarde (corespondență, marfă și pasageri) (AITA, 1993, p. 38).

Revoluția aeriană nu numai că a crescut de zece sau douăzeci de ori viteza călătoriei, dar totodată a sporit enorm volumul traficului de pasageri, făcând posibil sistemul mondial de transport de masă, care a luat naștere în anii '60 și '70. În decursul acestui proces, s-a dizolvat vechea distincție crucială din punct de vedere istoric dintre transportul terestru și cel maritim. În anii '70, avioanele cu reacție de mare capacitate și cu rază lungă (*jumbo jet*) puteau zbura aproape oriunde, non-stop, indiferent dacă se traversa pământ sau apă.

Un aspect mai specializat al revoluţiei aeriene a privit dezvoltarea rachetelor. Acestea nu au avut nici un impact asupra transportului de masă, dar au avut două impacturi foarte specifice şi importante asupra revoluţiei capacităţii de interacţiune în ansamblu. Primul a fost rolul lor de sisteme de transport la ţintă a încărcăturilor militare, rapide, imposibil de oprit şi cu rază lungă de acţiune. Acest rol s-a dezvoltat rapid în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, dar a ajuns la apogeu în timpul Războiului Rece, odată cu îmbinarea rachetelor cu focoasele nucleare. La sfârşitul anilor '50, erau disponibile rachete cu rază intercontinentală, care puteau transporta o armă nucleară între Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică în aproximativ 30 de minute şi o puteau duce la ţintă cu o deviaţie de maximum 5 km. Această realizare a tehnologiei transportului a schimbat întreaga faţă a războiului dintre marile puteri şi a gândirii strategice. Începând din anii '60, aproape aceeaşi capacitate a fost folosită pentru a lansa sateliţi pe orbită, iar aceştia au realizat rapid atât o supraveghere intensă, în timp real a planetei, cât şi o nouă şi foarte flexibilă reţea de comunicaţii pe întreg cuprinsul globului.

Revoluţia în comunicaţii

Până în urmă cu 300 de ani, comunicarea era pur şi simplu o funcţie a diferitelor revoluţii ale transportului schiţate mai sus. Ea era totodată şi o funcţie a tiparului şi a hârtiei ieftine, care au făcut comunicarea de masă posibilă. Comunicarea lua forma scrisorilor şi a ziarelor, şi, astfel, era o încărcătură uşoară. Fiind uşoară, putea profita de cele mai rapide vapoare şi servicii de poştă cu cai, dar era încă legată de viteza şi raza tehnologiei transportului terestru şi maritim. Chiar şi aşa, avea totuşi avantaje asupra circulaţiei bunurilor en gros. După cum notează Braudel (1985, p. 215), în timpul primei jumătăţi a secolului al XVII-lea, „veştile care călătoreau pe uscat întotdeauna ajungeau la Oceanul Indian mai repede decât navele olandeze sau engleze ce navigau spre el. Autorităţile portugheze erau întotdeauna prevenite, via Veneţia şi Levant, cu privire la expediţiile olandeze pe cale să le atace". Abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea s-a produs adevărata revoluţie a comunicării, care a implicat separarea informaţiei de hârtie în scopul transportării ei. Tehnologia revoluţionară a fost telegraful. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea existau telegrafuri optice, capabile să trimită mesaje la 400 km pe zi, deşi îndeosebi în scopuri militare. În cursul secolului al XIX-lea, acestea au fost depăşite ca spaţiu mai întâi de căile ferate şi apoi, începând din anii 1830, de telegraful electromagnetic (van Creveld, 1991, pp. 153-166).

Răspândirea telegrafului s-a derulat în paralel cu cea a căilor ferate şi a vapoarelor cu abur. Într-adevăr, liniile de telegraf au fost deseori construite de-a lungul liniilor de cale ferată, iar vapoarele cu abur au aşezat cablurile submarine, care au purtat telegraful peste mări şi oceane. În anii 1840, reţelele de telegraf s-au răspândit în Europa şi America de Nord. În 1851 a fost plasat primul cablu subacvatic peste canal pentru a conecta Marea Britanie şi Franţa, iar în 1866 s-a inaugurat primul cablu

transatlantic. În anii 1870, o mare parte a Asiei de Est, inclusiv Australia, a fost conectată prin telegraf, deşi cablul trans-Pacific nu a fost terminat până în 1902.

Impactul telegrafului asupra vitezei comunicaţiilor a fost dramatic, depăşind cu mult chiar şi perfecţionările impresionante ale vitezei transportului. De exemplu, duratele comunicării între Marea Britanie şi India au scăzut de la 5-8 luni în anii 1830 (corabia cu pânze), la 35-40 de zile în anii 1850 (calea ferată şi vaporul cu aburi) şi la aceeaşi zi în anii 1870 (telegraful) (Curtin, 1984, pp. 251-252). O astfel de viteză nu a fost atinsă în domeniul transportului timp de încă o sută de ani. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea, telefoanele înlocuiau telegraful, bazându-se încă pe fire, dar înlocuind procesul greoi de codificare şi decodificare cu o comunicare directă prin voce. În acelaşi timp, tehnologia radioului (aşa-zis „fără fir") devenea accesibilă, ceea ce a făcut posibilă comunicarea cu viteza luminii pe distanţe mari, iar aceasta, de asemenea, a trecut repede de la cod la voce directă. Capacitatea de a difuza folosind radioul, iar până la sfârşitul anilor '30 şi televiziunea, a făcut comunicarea nu numai instantanee, ci şi extrem de flexibilă. Radioul a presupus faptul că reţelele de comunicare puteau fi extinse la vapoare, avioane şi automobile, iar audienţele de masă puteau fi obţinute simultan, la costuri de distribuţie foarte scăzute.

Aceste progrese au avut un impact major asupra tuturor tipurilor de activităţi umane. Ele au accelerat foarte mult circulaţia informaţiei şi au extins categoria de oameni cărora le puteau fi accesibile. Guvernele puteau acum să cunoască evoluţiile politice şi militare aproape pe măsură ce se petreceau, iar oamenii de afaceri aveau acces mult mai rapid la informaţii despre mişcările pieţei mondiale şi factorii care ar putea afecta preţurile. O consecinţă a fost aceea de a permite structurilor de comandă mult mai concentrate să se extindă pe distanţe mari. Odată cu comunicarea instantanee, ambasadorilor nu mai era nevoie să le fie dată la fel de multă libertate de acţiune, iar firmele puteau menţine un control mai strâns asupra filialelor şi partenerilor îndepărtaţi. Comparaţia dintre răspândirea tehnologiei de comunicare de mare viteză şi apariţia corporaţiilor transnaţionale nu este lipsită de importanţă. O altă consecinţă a fost că ştirile au devenit parte a vieţii publice şi politice, dând naştere mass-mediei ca o a cincea stare, şi unui sentiment general că, de când informaţia era disponibilă, exista un drept public de a continua să fii informat. Cealaltă parte a acesteia a fost, desigur, propaganda (acum prezentată drept *dezinformare*), care a căutat să folosească fluxul de masă al informaţiei pentru a influenţa societatea.

Progresele fundamentale ale vitezei şi flexibilităţii care au înfăptuit revoluţia în comunicaţii au fost astfel realizate de telegraf, telefon şi radio. De atunci, televiziunea, care a devenit parte a mass-mediei doar după cel de-al Doilea Război Mondial, a adăugat revoluţiei un nou strat. Şi începând cu anii '80, apariţia Internetului promite să adauge încă o dimensiune comunicării de masă. Începând de la dispozitivele militare de comunicare din anii '60, în anii '80, Internetul a devenit o reţea a reţelelor şi a luat avânt spre comunicaţiile de masă odată cu introducerea, în 1993, a Internetului la scară mondială. Numărul de computere-gazdă pe Internet a crescut de la 130.000 în 1989 la peste 30 de milioane în 1998 şi estimând o medie de 5 utilizatori

per gazdă, aceasta arată că aproximativ 150 de milioane de persoane erau online până la sfârşitul anilor '90 (Christensen, 1998), cu o creştere exponenţială în viitor. Aceste progrese sporesc foarte mult influenţa şi impactul social al revoluţiei în comunicaţii, deşi ele mai degrabă extind ceea ce fusese realizat decât să presupună un nou progres al capacităţii de interacţiune. Ele nu cresc anvergura sau viteza comunicării, deşi adaugă foarte mult volumului şi conţinutului ei. Aceste lucruri au o importanţă substanţială şi fac posibil orice, de la CNN la războiul cibernetic şi de la pieţele monetare globale la Internetul la scară mondială. Dar în termenii capacităţii de interacţiune, ele nu se compară cu progresele fundamentale ale sfârşitului secolului al XIX-lea şi începutului secolului XX, care au demontat pentru totdeauna rolul istoric al distanţei ca barieră în calea comunicării umane.

3. Tehnologiile sociale

Transformările extraordinare ale tehnologiilor fizice ale transportului şi comunicaţiilor sunt greu de depăşit, iar istoria tehnologiilor sociale este într-adevăr mai modestă, deşi în felul său la fel de importantă. Există, desigur, o mulţime de rămăşiţe din vremurile antice şi clasice, a căror anvergură s-a extins adeseori odată cu sistemul internaţional global. Limbile comune continuă să fie importante, deşi îndeosebi la nivel regional, până la apariţia mai întâi a francezei şi apoi a englezei ca *lingua franca* mondială. Până la sfârşitul secolului XX, engleza părea bine poziţionată pentru a deveni o limbă mondială cu adevărat integrată, deservind nu numai elitele politice, intelectuale, profesionale şi de afaceri, ci şi o parte considerabilă din publicul în ansamblu. Alături de limbi, un tip diferit de *lingua franca* evolua în soft-ul reţelelor de computere din ce în ce mai ubicue.

Banii au devenit mult mai universali, deşi se împărţeau încă într-o multitudine de monede naţionale. În consecinţă, în timpul acestei epoci, densitatea interacţiunii în cadrul sistemului economic internaţional a crescut spectaculos. Marea parte a istoriei europene moderne de dinaintea secolului XX poate fi interpretată ca o căutare de noi rezerve de aur şi argint cu care să se creeze bazele monetare ale extinderii comerţului. Din 1493 până în 1800, 85% din argintul lumii şi peste 70% din aurul său proveneau din cele două Americi, iar în cursul secolelor al XVII-lea şi al XVIII-lea, în medie 15 tone de argint erau anual transportate pe mare către Filipine pentru a finanţa comerţul cu China (Barrett, 1990, pp. 224, 249). Criza de monedă a înăbuşit creşterea economică, limitând rezerva de bani, în timp ce descoperirea de noi surse de aur şi argint a stimulat comerţul. Dar, mai profund, istoria economică a Europei poate fi interpretată şi drept calcularea permanentă a modului în care să creşti volumul creditului care poate fi construit pe un capital dat de monedă. Pe măsură ce economia mondială a crescut, a avut tendinţa de a depăşi rezerva de monedă, sporind astfel presiunea de a găsi forme stabile de credit. Braudel (1985, pp. 365-385) consideră inventarea de către englezi a datoriei naţionale, din 1688 (legând împrumutarea

guvernului de impozite) o idee genială din acest punct de vedere. Acest experiment financiar încă în curs de desfășurare a avut ca rezultat multe crize atunci când creditul a fost supraextins, iar cota de încredere s-a prăbușit, dar aceasta a dus la un proces de învățare care a ajutat la extinderea rezervei de bani. Braudel (1985, pp. 244-245) susține că creditul era cheia puterii, remarcând că, în secolul al XVIII-lea, „hârtia" daneză (în speță, creditul) depășea de 4-15 ori cantitatea de bani aflați în circulație și că marii finanțatori puteau strânge mai mulți bani decât majoritatea guvernelor. Pentru o anumită perioadă, în secolele al XIX-lea și XX, aurul a reprezentat un standard universal de valoare. Monedele puternice, mai ales lira sterlină înainte de Primul Război Mondial și dolarul după cel de-al Doilea Război Mondial, s-au comportat, din unele puncte de vedere, ca un fel de bani globali, iar dezvoltarea sofisticatelor piețe monetare a facilitat schimbul de monedă.

De asemenea, religiile universale au continuat să reprezinte importante rețele sociale. Islamismul a extins numărul și întinderea geografică a adepților săi, în ciuda decăderii *heartland*-urilor sale militare și politice. Creștinismul, dimpotrivă, a dominat la scară mondială pe seama puterii occidentale. Totuși, a existat un preț din punctul de vedere al dimensiunii: crescânda subdivizare în doctrine și secte rivale. Atât islamismul, cât și creștinismul s-au fragmentat în așa măsură și cu o asemenea intensitate, încât se poate spune că și-au pierdut o mare parte din întrebuințarea lor ca lubrifianți sociali, devenind surse ale diviziunii și conflictului.

Dar principalul eveniment al dezvoltării capacității de interacțiune socială în timpul acestei epoci a fost dezvoltarea unei societăți internaționale mult mai bogate, mai profunde, mai bine organizate, mai formale și mai extinse decât înainte. Istoria acestei societăți internaționale intersectează câteva dintre categoriile noastre: ea se referă parțial la noile unități deja schițate în capitolul 12, parțial la formațiunile procesului și parțial la structură. Nu putem evita să fragmentăm relatarea într-o oarecare măsură, dar vom uni firele narațiunii mai târziu. Aici va fi suficient să facem o schiță generală cu două puncte-cheie.

Primul este că această nouă societate internațională globală s-a dezvoltat simultan în două direcții: una mai sociopolitică, având de-a face cu apariția diplomației, dreptului internațional și organizațiilor internaționale; iar cealaltă mai socioeconomică, având de-a face cu trecerea de la modalitățile mercantiliste la cele liberale de a înțelege economia politică internațională.

Direcția sociopolitică se referă la dezvoltarea și răspândirea sistemului european al diplomației formale interstatale și la cadrul său de drept internațional care a însoțit-o. Începând din secolul al XV-lea, această direcție se dezvoltă continuu, extinzându-se mai întâi din Italia în restul Europei și apoi fiind purtată de expansiunea europeană în restul lumii. După cum notează Tibi (1993, p. 11), înainte de ciocnirea lor cu Europa: „Civilizațiilor non-europene avansate... nu le era familiară nici suveranitatea națiunilor, nici suveranitatea în dreptul internațional". După cum am descris în capitolul 12, odată cu decolonizarea, sistemul de relații formal inegale dintre Europa și restul lumii a luat sfârșit, iar statele și popoarele s-au tratat unele pe altele mai mult sau mai puțin ca egali morali și legali, deși recunoscând diferențele

de putere. Forma europeană de diplomaţie şi drept internaţional a reprezentat cadrul universal pentru acest tip de relaţie politică şi totodată a constituit baza pentru ca organizaţiile interguvernamentale (OIG) să devină o caracteristică semnificativă a peisajului politic global.

Organizaţiile interguvernamentale au devenit o tehnologie socială centrală a capacităţii de interacţiune în sistemul internaţional modern. Existenţa lor creşte capacitatea de interacţiune a sistemului internaţional, oferind nu numai căi prestabilite ale diplomaţiei, ci şi reguli şi practici convenite şi obligaţii de a participa. Într-un sistem internaţional care posedă astfel de instituţii este posibilă o mai mare interacţiune politică decât într-unul care nu le are. Într-adevăr, după cum vom demonstra în capitolul următor, organizaţiile interguvernamentale au devenit necesare pentru multe dintre statele mai sărace din sistem, în eforturile de a-şi susţine prezenţa diplomatice. Precursorii organizaţiilor interguvernamentale au fost conferinţele interguvernamentale între puteri şi îndeosebi seria de astfel de conferinţe din secolul al XIX-lea cunoscută sub numele de „Concertul Europei". Asemenea conferinţe rămân o trăsătură permanentă a diplomaţiei şi nu este neobişnuit ca ele să se transforme în organizaţii permanente, precum au făcut Conferinţa Naţiunilor Unite pentru Comerţ şi Dezvoltare, Programul de Mediu al Naţiunilor Unite şi Conferinţa Islamică.

Primele organizaţii interguvernamentale permanente au început să apară în cursul anilor 1860 şi 1870 ca un set limitat de organizaţii restrânse funcţional. Unele, asemenea Uniunii Poştale Universale, Uniunii Internaţionale a Telecomunicaţiilor şi Biroului Internaţional de Măsuri şi Greutăţi, erau menite să stabilească standarde comune în vederea facilitării formelor dorite de interacţiune şi să sporească interoperabilitatea noilor tehnologii de comunicare fizică. Altele, asemenea Crucii Roşii şi diferitelor comisii de management fluvial, au început să ocupe nişe umanitare şi de mediu. Marele progres a venit după Primul Război Mondial, când s-au înfiinţat Liga Naţiunilor şi instituţiile sale funcţionale asociate, precum Organizaţia Internaţională a Muncii şi Curtea Permanentă de Justiţie Internaţională. Acestea au stabilit forma actualului sistem al Naţiunilor Unite şi au consacrat ideea că un forum global permanent era un adaos dezirabil şi poate chiar necesar la diplomaţia bilaterală şi conferinţele periodice. Dar ambiţia Ligii de a fi un mecanism global de securitate colectivă a fost mult prea avangardistă pentru ceea ce era posibil din punct de vedere politic, astfel că, în anii '30, nucleul sistemului interbelic de organizaţii interguvernamentale a devenit nerelevant. După cel de-al Doilea Război Mondial, ceea ce a mai rămas din sistemul Ligii a fost încorporat în noul sistem al Naţiunilor Unite, demonstrând consensul în rândul majorităţii popoarelor că o organizaţie globală de tip forum şi un set de agenţii funcţionale specializate deveniseră necesare pentru managementul sistemului internaţional. În anii '50, '60 şi '70 au fost create alte câteva organizaţii interguvernamentale, unele adăugându-se la sistemul global al Naţiunilor Unite, altele reprezentând organizaţii tip forum la nivel regional. De la nici o astfel de organizaţie în secolul al XVIII-lea, numărul organizaţiilor interguvernamentale a crescut la 37 până în 1909, a atins apogeul de 369 în 1986 şi a scăzut la 263 până în 1994, fiind

cu puțin mai multe decât numărul de state din sistem (*Anuarul Organizațiilor Internaționale 1994-1995*, p. 1739).

Direcția socioeconomică se referă în primul rând la trecerea de la modalitățile mercantiliste la cele liberale de a gândi relațiile economice internaționale și schimbările rezultante ale regulilor, instituțiilor și atitudinilor care au însoțit răspândirea la nivel global a înțelegerii liberale și extinderea condițiilor pieței. Această evoluție fusese descrisă ca un fenomen al secolului al XIX-lea (Rosenberg, 1994). Dar impactul intituțiilor socioeconomice asupra capacității de interacțiune are rădăcini mult mai adânci. În Evul Mediu, companiile de investiții financiare italiene au jucat un rol crucial în extinderea comerțului cu bunuri de larg consum. Compania Peruzzi, de exemplu, era în special preocupată de transportarea grâului, un bun de larg consum cu o valoare scăzută și volum mare, într-un număr de piețe unde atât cererea, cât și prețul erau foarte volatile. Astfel de „supercompanii" aveau nevoie de cantități mari de capital, de o organizare sofisticată și de o rețea internațională care, în cazul familiei Peruzzi, se întindea de la Londra la Constantinopol (vezi harta 13.3).

Compania acționa ca intermediar, oferindu-le o sursă sigură de bani conducătorilor ambițioși care controlau bunurile fundamentale de larg consum și rezervele de alimente de bază necesare supraviețuirii orașelor industriale în expansiune. Fără băncile de investiții ar fi fost dificil să se stabilească această legătură (Hunt, 1994). Efectul asupra capacității de interacțiune a noilor moduri instituționale de organizare este și mai clar demonstrat printr-o examinare a unora dintre efectele companiilor mercantile înființate în secolul al XVII-lea. Noul lor mod de funcționare a inițiat procesul de creare a unei piețe mai transparente care a avut drept consecință eliminarea rutelor de caravane intercontinentale, mai puțin eficiente.

Caravanele, caravelele, companiile și comerțul cu piper

Timp de peste 500 de ani, caravanele ce călătoreau pe rutele mătăsii au reprezentat o legătură vitală în Eurasia. Cu toate acestea, la o sută de ani de când europenii au înconjurat Capul Bunei Speranțe și au descoperit o rută maritimă spre India și Orient, drumurile de caravane au devenit neeconomice și au intrat într-un declin rapid. Dar deschiderea rutei maritime nu a fost suficientă pentru a falimenta caravanele.

Inițial, comerțul caravanelor a supraviețuit competiției reprezentate de caravelele portugheze care au abordat primele rutele maritime ce legau în secolul al XVI-lea Europa de Asia. Dar, potrivit lui Steensgaard (1972; Lane, 1966), aceasta s-a datorat faptului că portughezii și caravanele negustorilor operau mai curând într-un cadru redistributiv decât într-unul al pieței. De exemplu, prețul piperului, un bun de larg consum, adus în secolul al XVI-lea în Europa (pe uscat și pe mare), nu a fost niciodată determinat de forțele transparente ale pieței. În cazul caravanelor de negustori, prețul era determinat de „costurile de protecție", foarte mari și variabile, legate de taxele vamale, de riscul de a fi atacat de jefuitori și șantajat de funcționarii locali. Deși economiștii sunt înclinați să excludă din calcule asemenea costuri, este mai potrivit să sugerăm că, pentru caravanele de negustori, pieței îi lipsea transparența. Deși se poate argumenta că portughezii dețineau monopolul asupra comerțului maritim cu piper, acest monopol nu se baza pe accesul lor exclusiv la sursă, ci pe capacitatea de a controla prin forță ruta comercială pe care era transportat piperul. Totuși, nu a existat nici o încercare de a considera costul acestei „protecții" drept un coeficient din prețul cu care era vândut piperul. În

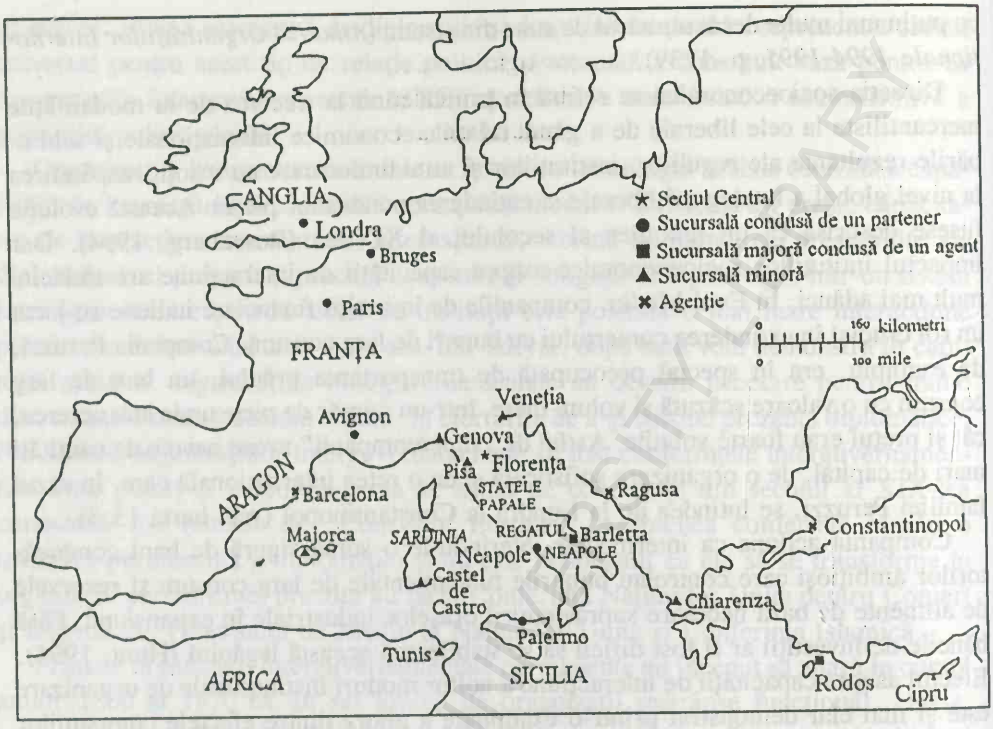

Notă: Harta arată sucursalele companiei Peruzzi, care se găseau pretutindeni în Europa şi în Mediterana. În 1330 existau 21 de parteneri care împărţeau profiturile şi pierderile înregistrate de companie şi un număr şi mai mare de agenţi sau angajaţi plătiţi (Hunt, 1994, capitolul 3).

Sursa: Extras din Hunt, 1994.

Harta 13.3. *Reţeaua companiei Peruzzi, 1335*

schimb, portughezii vindeau piperul la acelaşi preţ ca şi caravanele de negustori. Pe de altă parte, companiile mercantile erau organizaţii producătoare de profit. În consecinţă, ele nu erau interesate să-şi susţină statul în conflictele sale cu alte state, acţionând, de exemplu, drept corsari. În acest fel, îşi minimizau costurile de producţie. În acelaşi timp, au creat mecanisme elaborate, retrăgând, de exemplu, piperul de pe piaţă când preţurile erau scăzute. Efectul era creşterea transparenţei pieţei, iar prin aceste mijloace deveneau mai eficienţi decât caravanele de negustori.

Structura organizaţională a companiilor mercantile, nu deschiderea oceanelor, a fost cea care a dus la declinul comerţului intercontinental al caravanelor între Asia şi Europa.

Deşi suntem încă departe de a stabili o piaţă globală complet transparentă, începând din secolul al XVIII-lea, ea a constituit un ţel permanent al liberalilor. Din secolul al XIX-lea, guvernele au preluat acest ţel cu grade diferite de entuziasm. O dată convenabilă pentru a marca progresul este abrogarea în 1846 a Legilor porumbului în Marea Britanie, care a scăzut costul hranei prin eliminarea taxelor pe importuri, expunând astfel agricultura britanică (şi clasa proprietară de pământ) competiţiei cu

străinătatea. Potrivit gândirii mercantiliste, economiile naționale se găseau într-o relație reciprocă de sumă nulă: câștigurile uneia trebuie să fie pierderile alteia. Această înțelegere a acționat ca o barieră în calea interacțiunii economice. În mercantilism, toată lumea a căutat avantajul de a fi exportator, deoarece a avea un surplus comercial însemna că avuția se acumula. Dar nimeni nu dorea să importe decât dacă era nevoit, pentru că, procedând astfel, ar fi drenat avuția națională. Percepția negativă asupra importurilor a făcut ca statele mercantiliste să încurajeze independența în producție chiar și acolo unde nu era eficient să se procedeze astfel. Acest tip de independență economică a servit unor scopuri strategice. Ea a dat statelor rezistență maximă la blocadă și o independență maximă în a se mobiliza pentru război. Asemenea caracteristici puteau fi folositoare pentru autoapărare, dar la fel de bine ele deserveau agresorii militari. Asociind controlul teritoriului cu proprietatea asupra bogăției, ele au încurajat statele să urmărească expansiunea militară (Buzan, 1984).

Liberalismul a susținut o perspectivă relativ diferită asupra relațiilor economice, și anume că societățile ar trebui să se deschidă la importuri nu numai din necesitate, ci oricând producătorii străini îi puteau depăși pe cei interni în termeni de preț și calitate. A existat o susținere puternică în această direcție atât în termenii beneficiilor directe ale consumatorilor (prețuri mai scăzute, calitate mai bună, mai multe variante), cât și în termenii efectelor sale stimulative asupra producției interne (să caute o eficiență mai mare sau să dea faliment). Împotriva doctrinei mercantiliste a independenței, ideologia liberală a promovat specializarea și interdependența. Ea a sprijinit abandonarea economiilor naționale autarhice și deschiderea de piețe mondiale, argumentând că ceea ce se pierdea pe piețele naționale protecționiste avea să fie cu asupra de măsură compensat prin oportunitățile mai mari ale pieței globale. Din perspectiva liberală, comerțul nu era un joc cu sumă nulă (câștiguri = pierderi), ci unul cu sumă pozitivă, în care toată lumea putea câștiga. În dimensiunea strategică, liberalii au susținut că interdependența economică și comerțul liber vor reduce stimulentele pentru război, mai ales prin ruperea legăturii dintre acumularea de bogăție și controlul teritoriului.

După adoptarea lor de către Marea Britanie – pe atunci cel mai puternic stat din lume – la mijlocul secolului al XIX-lea, ideile economice liberale s-au răspândit treptat în alte țări, deși întâlnind o mare rezistență și suferind multe regrese în decursul procesului, iar uneori fiind impuse prin forță (ca în China și Japonia). Pe măsură ce s-au extins, capacitatea de interacțiune a sistemului a crescut. Statele au devenit mai deschise la comerț și multe erau pregătite să stimuleze comerțul reducând taxele și adoptând clauze ale națiunii celei mai favorizate (NMF). Organizarea economică s-a adaptat la această deschidere din ce în ce mai mare. După cum am arătat în capitolul 12, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea au început să apară companiile și băncile transnaționale. Gilpin (1987, pp. 231-238) susține că astfel de companii sunt deopotrivă produse și susținători ai sistemelor economice liberale: extinderea de către ele a controlului managerial dincolo de granițele statului este în concordanță cu liberalismul economic și devine un bastion al lui.

În acelaşi timp, din ce în ce mai multe ţări au urmat Marea Britanie în privinţa etalonului-aur, stabilizând astfel ratele de schimb valutar şi facilitând comerţul. Primul Război Mondial a suspendat procesul liberalizării, iar tentativele postbelice de a-l revitaliza au fost slăbite de revoluţia comunistă din Rusia şi de cele fasciste din Italia, Germania, Japonia şi din alte părţi. Toate ideologiile totalitariste au adoptat neomercantilismul şi au respins deschiderea şi interdependenţa liberalismului. Revigorarea liberală a fost, totodată, slăbită de crahul financiar din 1929 şi de marea criză care i-a urmat. Din unele puncte de vedere, aceste evenimente au expus pericolele unei economii mondiale liberale, mai ales vulnerabilitatea ei în faţa instabilităţii financiare sistemice. Dar din alte puncte de vedere, ele au confirmat vederile liberale despre legăturile dintre liberul schimb, pe de o parte, şi prosperitate şi război, pe de altă parte. Liberalismul economic s-a revigorat sub conducere americană după cel de-al Doilea Război Mondial, aducând cu sine noi instituţii (GATT – acum OMC –, FMI, BIRD), un angajament reînnoit faţă de liberul schimb şi, cel puţin până în anii '70, o atitudine mai precaută faţă de liberalizarea financiară. Odată cu înfrângerea comunismului la sfârşitul Războiului Rece, ideologia economică liberală a dobândit statut hegemonic, devenind efectiv universală ca tehnologie socială menită să crească capacitatea de interacţiune.

Astfel, societatea internaţională s-a dezvoltat în domeniile sociopolitic şi socioeconomic într-un asemenea mod, încât să faciliteze foarte mult interacţiunea în sistemul internaţional.

Al doilea punct-cheie despre capacitatea de interacţiune socială ia forma unei întrebări despre cauzalitate şi conectivitate. Ea apare din manifestarea în paralel, în cursul secolului al XIX-lea, a trei procese:

- Liberalizarea economică.
- Transformarea industrială a capacităţii fizice de interacţiune.
- Evoluţia internă a principalelor state moderne spre formele lor de masă şi apoi democratice.

Ar însemna să greşim considerând că aceste evoluţii simultane sunt pure coincidenţe. Totuşi, conectate, implică existenţa unei transformări semnificative în sistemul internaţional, ale cărui căi cauzale nu sunt deloc clare. Ar fi interesant să adoptăm perspectiva simplă, că progresele fizice ale capacităţii de interacţiune au determinat în mod esenţial celelalte evoluţii. Din această perspectivă, transportul şi comunicarea de masă au permis deopotrivă trecerea puterii de la conducători la popor în cadrul principalelor state moderne şi apariţia normelor, regulilor şi instituţiilor globale. Dar, deşi această perspectivă are fără îndoială o forţă considerabilă, pare improbabil ca ea să reprezinte întregul adevăr. Progresele capacităţii fizice de interacţiune au fost ele însele atrase de faptul că o economie globală deja existentă şi impulsul spre democratizare au rădăcini politice, sociale şi economice clare, care datează de dinaintea minunilor tehnologice ale secolului al XIX-lea.

Nu putem rezolva aici această enigmă cauzală, deşi îi putem remarca importanţa pentru istoria sistemelor internaţionale.

4. Concluzii

Revoluţiile capacităţii de interacţiune din ultimii 500 de ani, şi mai ales din ultimii 150 de ani, au schimbat natura sistemului internaţional. Cea mai evidentă a fost dispariţia distanţei şi a geografiei ca determinante majore ale sistemelor internaţionale. În primul rând, apogeul tehnologiei corăbiei cu pânze a transformat oceanele din bariere în rute principale, iar căile ferate, drumurile şi avionul au făcut acelaşi lucru pentru spaţiile continentale. Într-un interval de circa 400 de ani, constrângerile fizice asupra interacţiunii umane care modelaseră sistemele internaţionale timp de aproape cinci milenii în mare măsură au dispărut. O consecinţă a acestui lucru a fost crearea unui singur sistem global. O a doua a fost eliminarea semnificaţiei diferitelor nivele ale capacităţii de interacţiune pentru diverse tipuri de interacţiune. Când capacitatea de interacţiune era în general scăzută, avea importanţă dacă interacţiunile societale şi unele tipuri de interacţiuni economice puteau încă să aibă loc pe distanţe lungi, în timp ce comerţul cu bunuri en gros şi războiul nu puteau. Dar când capacitatea de interacţiune a crescut, diferitele cerinţe ale interacţiunii politico-militare, economice şi societale au încetat să mai conteze atât de mult. Toate tipurile puteau circula rapid prin noile sisteme globale de transport şi comunicaţii. Aceasta a condus la o a treia consecinţă, contopirea sistemelor internaţionale politico-militare şi economice într-un singur spaţiu geografic, punând capăt îndelungatei diferenţieri dintre cele două tipuri.

Alături de această funcţionare fizică în reţea a planetei, se construia totodată o conexiune socială paralelă. Ea este cumva mai greu de înţeles decât dimensiunea fizică, deoarece îi lipsesc multe dintre manifestările concrete, precum reţelele de căi ferate, liniile de telegraf şi sistemele globale de comunicaţii prin satelit. Are unele simboluri concrete, mai ales corporaţiile transnaţionale, organizaţiile interguvernamentale, organizaţiile internaţionale nonguvernamentale şi regimurile internaţionale care reprezintă legătura organizaţională a societăţii internaţionale şi mondiale. Dar la baza acestora se află un set de atitudini diferite de cele existente în lumea antică şi clasică. Pentru început, există o conştiinţă mult mai mare a faptului că facem parte dintr-un sistem internaţional. Aceasta este poate o evoluţie naturală, dată fiind marea răspândire şi intensificarea acelui sistem în vremurile moderne. Este greu să nu observăm existenţa războiului şi a păcii, a unui *boom*, a unei explozii economice la scară globală. Conştiente de faptul că sunt integrate într-un sistem internaţional, majoritatea unităţilor lui valorizează şi urmărirea ordinii şi stabilităţii în acel sistem (ceea ce nu înseamnă că neînţelegerile despre cum ar trebui făcut acest lucru nu conduc uneori la conflict). În mare parte, ele sunt dornice să iniţieze sau să accepte norme şi reguli care fac ca interacţiunea economică şi politică din cadrul sistemului să se desfăşoare mai lin. Uneori, vor să întemeieze organizaţii colective fie pentru a servi drept forumuri (Organizaţia Naţiunilor Unite, multe organizaţii interguvernamentale regionale), fie pentru a urmări obiective funcţionale împărtăşite (Organizaţia

Mondială a Sănătăţii, Organizaţia Mondială a Comerţului, Agenţia Internaţională a Energiei Atomice). Această conectare socială a planetei stă la baza a orice, de la diplomaţie şi activitatea bancară la comerţ şi turism. Toate activităţile depind de disponibilitatea unităţilor de a accepta reguli despre cum trebuie să fie desfăşurate diferitele activităţi transfrontaliere. Sistemul internaţional modern a fost infuzat puternic de asemenea reguli şi, exact ca infrastructura liniilor de cale ferată, a rutelor de transport maritim, a sistemelor de telefonie şi Internet, software-ul normelor şi regulilor construite social elimină obstacolele din calea fluxului de interacţiune.

Aspectele fizice şi sociale ale capacităţii de interacţiune se întâlnesc şi se contopesc în problematici legate de standarde şi interoperabilitate. Majoritatea ţărilor vor adopta în cele din urmă un ecartament standard pentru liniile lor de cale ferată, un voltaj şi un sistem de coduri standard pentru sistemele lor de telegrafie, un set standard de reguli pentru vapoare şi avioane etc. Important pentru capacitatea de interacţiune este dacă ţările sunt de acord să împărtăşească astfel de standarde sau preferă să-şi marcheze graniţele prin tot felul de diferenţe. Dacă două ţări folosesc o lăţime diferită a şinelor de tren, atunci bunurile şi oamenii care călătoresc între cele două trebuie să se oprească şi să schimbe trenurile. Existenţa căilor ferate este o tehnologie fizică. Dar existenţa unui ecartament standard internaţional este una socială, reflectând, printre altele, credinţa că există un risc scăzut ca liniile de cale ferată să fie folosite pentru a facilita invaziile militare.

Cu toate acestea, nu există nici o îndoială că sistemul internaţional este marcat de o dezvoltare excesiv de inegală a capacităţii de interacţiune, ca în multe alte sfere ale vieţii. Atât fizic, cât şi social, sistemul global a fost creat de un număr mic de state avansate. Întreaga omenire este cuprinsă în acest sistem, iar pe măsură ce densitatea şi intensitatea reţelelor electronice creşte, şi acea cuprindere devine mai puternică. Totuşi, capacitatea de interacţiune rămâne inegală, aşa cum rămân şi fluxurile de interacţiune care se bazează pe ea. Orice hartă a traficului aerian, maritim sau de telefonie dezvăluie imediat un tipar centru-periferie, cu concentrări masive printre statele cele mai dezvoltate, cu un trafic mai slab între centru şi periferie şi foarte slab între unităţile de la periferie. Unele zone ale periferiei regresează chiar, ca în cazul acelor state africane care s-au dovedit incapabile să menţină sistemele de drumuri şi căi ferate pe care le-au moştenit de la europeni. Aproape acelaşi tipar ar fi dezvăluit de o hartă a lumii construită social, gradul de acceptare a normelor, regulilor şi instituţiilor urmând un model centru-periferie similar (vezi harta 13.4).

Aşadar, există aici unele întrebări despre relaţia dintre unităţi şi capacitatea de interacţiune. Este clar că unităţile principale au condus revoluţia capacităţii de interacţiune şi au fost principalele ei beneficiare. Iniţial, ele au fost şi încă mai sunt capabile să-şi utilizeze capacitatea superioară de a proiecta puterea pentru a-şi impune atât interesele, cât şi pe ele însele. Distribuţia inegală a capacităţii de interacţiune le-a oferit o influenţă mai mare, iar aceasta este încă vizibilă în numărul foarte mic de state care au capacitatea de a opera militar în afara propriei regiuni. La celălalt capăt al spectrului se pune întrebarea cum şi dacă statele slabe, asemenea multora dintre cele din Africa, *pot* înregistra o dezvoltare economică şi politică în

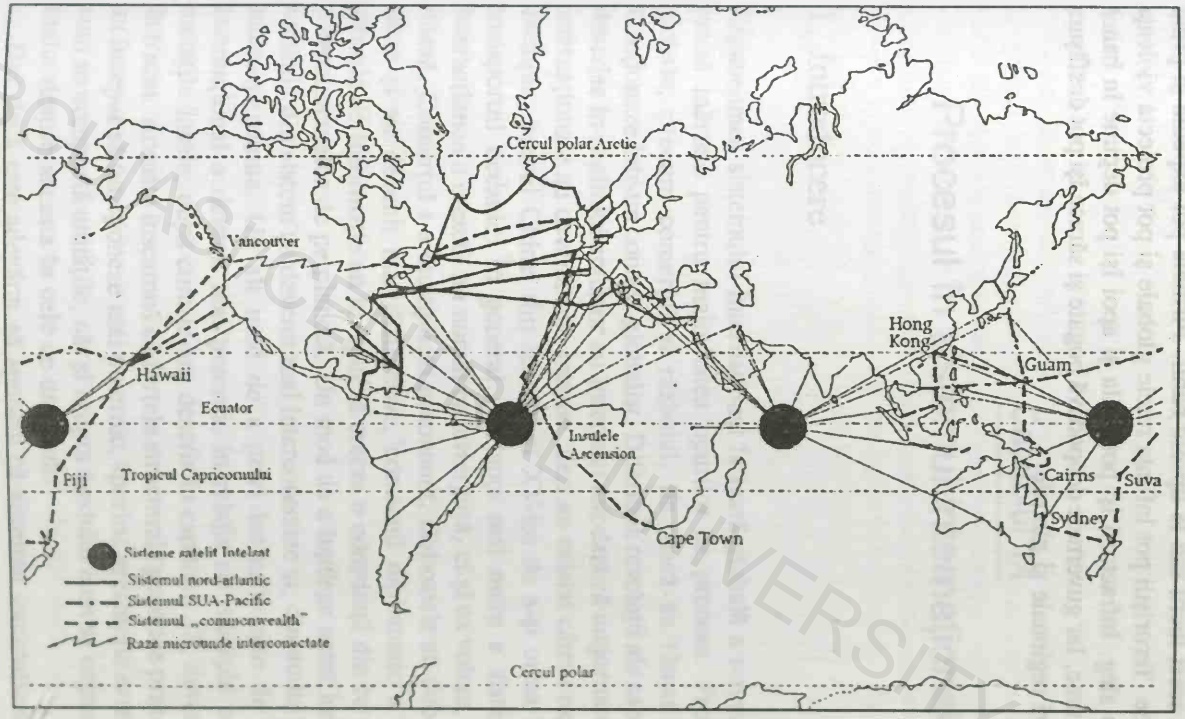

Notă: Harta identifică principalele magistrale de cabluri şi satelit pentru telecomunicaţii care au existat în 1970. Deşi harta dezvăluie existenţa unei reţele globale de comunicaţii, peste 90% dintre telefoane se aflau în acel moment în lumea dezvoltată (Cherry, 1971, p. 61), disparităţile centru-periferie mai degrabă s-au accentuat decât s-au diminuat. Progresele sumplimentare ale comunicaţiilor au însemnat că acum capitalele multor state în curs de dezvoltare se află în contact mai strâns cu Londra şi New York decât cu propriile lor comunităţi rurale (Brunn şi Leinbach, 1991).

Sursa: Extras din Cherry, 1971.

Harta 13.4. *Principalele magistrale pentru telecomunicaţii ale lumii*

condiţiile în care sunt integrate într-un sistem internaţional puternic şi pătrunzător (Buzan, 1998). Totuşi, chiar şi aşa, dezvoltarea de reţele globale pentru transport şi comunicare a extins influenţa tuturor actorilor. Indivizii pot trimite scrisori sau e-mailuri, pot da telefon în toată lumea, în afară de cazul în care le este interzis de către guverne să facă acest lucru sau le lipsesc banii. Firmele pot expedia şi primi bunuri în întreaga lume. Teroriştii pot înfiinţa reţele globale şi pot proiecta violenţa în locaţia pe care şi-o aleg. Infractorii îşi pot spăla şi apoi îşi pot depune în bancă profiturile oriunde în lume. Iar guvernele deopotrivă bogate şi sărace îşi pot desfăşura diplomaţia în forumuri regionale şi globale.

BCUIASICENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 14

Procesul în sistemul internațional modern

1. Introducere

Expansiunea sistemului internaţional la scară globală a reprezentat o schimbare de primă mărime pentru majoritatea tipurilor de procese. Procesele fie au devenit globale, precum comerţul şi războiul, fie, dacă au rămas locale, au trebuit să funcţioneze într-un context globalist. Diferitele revoluţii ale capacităţii de interacţiune descrise în capitolul anterior au însemnat totodată că majoritatea tipurilor de procese internaţionale au devenit mai intense, deşi au existat câteva excepţii notabile, ca, de exemplu, eşecul Chinei din secolul al XV-lea de a-şi urma întocmai progresul în transportul oceanic. În general, portanţa mai mare a sistemului a însemnat că interacţiunea a crescut nu numai ca anvergură, ci şi ca volum, valoare, diversitate şi viteză. Comerţul s-a multiplicat necontenit, războaiele au dobândit o anvergură mai mare şi au devenit mai distructive, contactul diplomatic a crescut, iar fluxurile globale de informaţie au început să creeze o conştiinţă din ce în ce mai generalizată a evenimentelor de pe planetă. Un mod de a înţelege acest lucru este de a spune că unităţile din sistem au devenit mai interconectate şi, din multe puncte de vedere, mai interdependente. Un alt mod de a privi lucrurile este de a spune că sistemul internaţional a devenit mai puternic în relaţia cu unităţile care îl compun – deşi unităţile însele, după cum le-am descris în capitolul 12, deveneau mai puternice ca în trecut. Aceasta înseamnă că forţele structurale generate prin creşterea interacţiunii au început să funcţioneze mai puternic, sporind presiunile externe atât asupra felului cum se comportă unităţile, cât şi asupra modului cum se organizează ele intern. Mai multe despre aceasta în cele ce urmează.

Dar dacă este adevărat să spunem că sistemul internaţional a devenit mai larg, mai intens, mai interdependent şi mai puternic modelat de forţele structurale, ar fi fals să pretindem că aceasta s-a întâmplat în mod egal. Din discuţiile despre unităţi şi capacitatea de interacţiune din capitolele 12 şi 13 ar trebui deja să fie clar că sistemul internaţional global s-a dezvoltat într-o manieră foarte inegală. Noile unităţi

şi revoluţiile capacităţii de interacţiune, toate au provenit din Europa/Vest şi au permis unei civilizaţii să creeze un sistem global extinzându-se pentru a domina, ocupa şi uneori pentru a le nimici pe toate celelalte. Însăşi crearea sistemului internaţional global s-a bazat pe inegalităţi majore de dezvoltare. Astfel de inegalităţi nu erau noi. Lumea antică şi clasică era împărţită în zone în care dezvoltarea era categoric diferită şi demonstrabil inegală: zonele agrare ale oraşelor şi civilizaţia înaltă; zona barbară a nomazilor păstori şi a agricultorilor primitivi care nu au generat oraşe; iar la periferie, restul de vânători-culegători.

Aceste diferenţieri mai vechi au durat până târziu în epoca modernă şi, în câteva locuri încă mai există, dar ele au fost înlocuite de un model mai nou, mai dinamic şi mai intruziv care este probabil cel mai adecvat etichetat drept centru-periferie. Cele trei zone ale timpurilor antice şi clasice reflectau adaptări la anumite climate şi medii fizice şi, deşi ele nu intrau în conflict una cu alta, aceste trăsături le-au izolat. Civilizaţiile agrariene au reuşit numai foarte lent, şi cu multe reveniri, să-şi extindă stăpânirea în celelalte două zone. Civilizaţia industrială care s-a dezvoltat în Europa secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea a fost mai agresiv expansionistă decât civilizaţia agrară – sau poate doar mai încununată de succes în această privinţă datorită puterii sale relative şi absolute mai mari. În căutarea sa de resurse şi pieţe, ea şi-a extins rapid influenţa la nivelul întregii planete, inspirând, forţând sau seducând toate celelalte popoare să se raporteze la standardele şi modalităţile sale de funcţionare. Spre deosebire de societatea agrară sau barbară, societatea industrială nu era legată de anumite tipuri de sol sau climă. În principiu, ea se putea stabili în orice peisaj geografic, deşi, în practică, părea să necesite anumite tipuri de condiţii sociale şi politice înainte de a putea prinde rădăcini. Societatea industrială s-a răspândit rapid şi efectiv în Occident şi, într-o măsură mai mică, în rest (mai ales în Japonia). În alte locuri, încercarea de a transplanta societatea industrială a avut numai un succes parţial şi adeseori s-a confruntat cu obstacole culturale, precum în China, Rusia şi India. Iar în alte locuri (mai ales în Africa şi părţi din Asia), industrialismul abia dacă a prins rădăcini. Rezultatul este o ierarhie globală a dezvoltării. Există un centru industrial a cărui influenţă pătrunde pretutindeni, o semiperiferie de societăţi parţial industrializate şi o periferie de societăţi subdezvoltate. Ierarhia se reflectă clar în cele mai multe dintre principalele modele de proces. În fluxurile de trafic aerian, rutele maritime, în comunicaţii, investiţii sau instituţiile internaţionale, centrul domină, iar periferia se află la capătul liniei. Astfel că, deşi toată lumea este prinsă în sistemul internaţional, există inegalităţi uriaşe de putere, mobilitate, bunăstare, speranţă de viaţă etc. Dacă aceste inegalităţi sunt o trăsătură necesară şi deci mai mult sau mai puţin permanentă a industrialismului sau dacă ele sunt pur şi simplu o condiţie de tranziţie care va dispărea pe măsură ce tot mai multe culturi non-occidentale descoperă cum să adopte industrialismul, constituie subiectul unei dezbateri vechi şi aprinse. Nu putem răspunde aici acestei întrebări. Dar putem afirma cu siguranţă că dezvoltarea inegală a fost o trăsătură centrală a sistemului internaţional modern şi că ea va rămâne astfel timp de multe decenii şi probabil pentru câteva secole care vor urma, chiar şi după cel mai optimist prognostic.

2. Procesul politico-militar

În domeniul procesului politico-militar, s-au păstrat multe elemente din lumea antică şi clasică. Instituţiile fundamentale ale războiului, alianţei, cursei înarmărilor, dilemei securităţii şi altele asemenea, au fost transferate, toate, în epoca modernă. Dar în acest cadru general al continuităţii, au existat trei diferenţe semnificative:

- Expansiunea la scară globală, realizată prin revoluţiile capacităţii fizice de interacţiune.
- O accelerare foarte pronunţată a ritmului şi importanţei inovaţiei tehnologice în domeniul armamentului.
- Sporirea fricii faţă de război ca element opus al vechii temeri de înfrângere de către alţi actori din sistem (deşi aceasta s-a petrecut numai în centrul sistemului).

Expansiunea la scară globală a impus un singur standard sistemic al capacităţii militare, eliminând standardele diferite care marcaseră diversele sisteme internaţionale ale lumii antice şi clasice. Primele victime ale acesteia au fost civilizaţiile indigene ale Epocii Pietrei din cele două Americi, al căror nivel de dezvoltare era în linii mari la nivelul celui al egiptenilor şi sumerienilor. Oricare dintre imperiile agrare târzii din Eurasia ar fi putut, în principiu, să îi copleşească pe incaşi şi pe azteci aproape la fel de uşor cum au făcut-o spaniolii. Civilizaţiile amerindiene nu aveau arme din metal, cai, arme de foc şi erau puţin rezistente la bolile eurasiatice. Capacitatea de interacţiune în cele două Americi era atât de slabă, încât atunci când spaniolii au ajuns în Imperiul Incaş, conducătorii lui nu ştiau că conchistadorii îi distruseseră nu cu mult timp în urmă pe vecinii lor azteci, de a căror existenţă nu aveau cunoştinţă (Diamond, 1997, capitolul 3). Africa era la fel de sărăcăcios înzestrată, unul dintre motivele pentru care era atât de vulnerabilă la pătrunderea şi exploatarea europeană şi arabă fiind faptul că popoarele sale nu dezvoltaseră nici un fel de transport cabotier propriu şi nu făcuseră nici o încercare de a explora mările sau deşerturile care le mărgineau (Braudel, 1985, pp. 430-441). Ultimele victime au fost China, Japonia şi numeroasele popoare africane care, în cursul secolului al XIX-lea, au cedat în faţa puterii militare europene şi a căror înfrângere a marcat crearea unui sistem internaţional global întreg. Declinul puterii militare barbare după marea ascensiune mongolă din secolul al XIII-lea a eliberat lumea de ameninţarea cu invazia, dar pentru non-europeni ameninţarea barbară cu invazia pe uscat a fost rapid înlocuită de ameninţarea la fel de catastrofică (şi în ochii unora, la fel de barbară) a invaziilor europene de pe mare (McNeill, 1994, p. 128).

Ucenicia militară şi imperială a Europei a avut loc în timpul Evului Mediu târziu, când creştinătatea latină s-a extins în periferia care o înconjura, uneori detronând alţi creştini (Anglia, Irlanda, Imperiul Bizantin), uneori colonizând sau purificând etnic popoarele tribale (Baltica) şi alteori confruntându-se cu lumea islamică (Levantul, Iberia). Până în secolul al XI-lea, puterea navală europeană era suficient de dezvoltată

pentru ca armatele sale să poată fi debarcate oriunde (Bartlett, 1994, pp. 292-294). Începând din secolul al XVII-lea, europenii nu numai că se luptau între ei, dar luptau şi împotriva puterilor locale. În secolul al XVIII-lea, rivalitatea militară dintre Marea Britanie şi Franţa s-a desfăşurat în Europa, America de Nord, Orientul Mijlociu şi Asia de Sud. Setul interconectat de războaie care a ţinut de Revoluţiile Franceză şi Americană aproape că poate fi privit ca primul război mondial adevărat, deşi Asia de Est nu se poate spune că a fost afectată de acesta. Ascensiunea Japoniei spre sfârşitul secolului al XIX-lea şi consacrarea sa ca mare putere prin alianţa cu Marea Britanie în 1902, precum şi înfrângerea Rusiei în 1904-1905 au asigurat condiţiile preliminare pentru ceea ce a fost fără îndoială un război mondial între 1914 şi 1918. Deşi lupta s-a concentrat în Europa şi Orientul Mijlociu, influenţa imperială a Europei a făcut ca trupele să fie trimise în toate colţurile lumii. Dezmembrarea, după război, a imperiului german a confirmat faptul că acordurile de pace aveau ramificaţii globale. Cel de-al Doilea Război Mondial a fost mult mai global, fiind implicate toate marile puteri – europene, asiatice, americane – şi având două centre principale de conflict, unul în Europa şi celălalt în Pacificul de Vest. Pe măsură ce războaiele au devenit globale, la fel s-a întâmplat şi cu alte aspecte ale interacţiunii politico-militare. De exemplu, Tratatul Naval de la Washington din 1922 a reprezentat una dintre primele încercări de management global al balanţei militare. Cele cinci mari puteri navale au consimţit să îşi proporţioneze puterea măsurată în vase de război pe baza unui raport de 5 (SUA), 5 (Marea Britanie), 3 (Japonia), 1,67 (Franţa), 1,67 (Italia).

O foarte pronunţată accelerare a ritmului şi semnificaţiei inovaţiei tehnologice a armamentului a însoţit şi s-a dezvoltat alături de expansiunea anvergurii interacţiunii politico-militare. Aceasta este o istorie relatată deseori (Buzan şi Herring, 1998), iar aici nu trebuie decât rezumată. După cum am demonstrat în partea a III-a, inovaţia tehnologică militară este o chestiune veche. Lucruri precum săbiile, carele, armura metalică şi scările au determinat revoluţii militare periodice în lumea antică şi clasică. Dar în epoca modernă, trei revoluţii au transformat relaţiile politico-militare, distanţându-le de modelul antic şi clasic : apariţia prafului de puşcă în secolul al XIV-lea, construcţia velierelor în secolul al XV-lea şi Revoluţia (revoluţiile) Industrială(e) ale secolului al XIX-lea.

Velierul şi praful de puşcă au reprezentat progrese clare ale ultimelor secole ale epocii antice şi clasice. Din unele puncte de vedere, ele se încadrează în tiparul general al revoluţiilor tehnologice ocazionale ale acelei epoci, dar ele au distrus totodată şi unele dintre trăsăturile definitorii ale epocii. După cum am văzut, velierul a transformat relaţiile politico-militare, extinzând extrem de mult distanţa la care putea fi proiectată puterea militară şi doborând astfel unul dintre principalii factori izolatori care separaseră unul de altul sistemele internaţionale ale lumii antice şi clasice. Praful de puşcă a avut efecte la fel de revoluţionare. Oferind o putere crescândă, el a îngreunat fortificarea şi a subminat puterea cavaleriei. A făcut viaţa mult mai grea pentru oraşele-state şi conducătorii feudali, nici unul neputând să ţină

pasul cu creşterea rapidă a costurilor tehnologiei militare, deopotrivă ofensivă şi defensivă, şi a nimicit definitiv puterea militară a barbarilor nomazi.

Revoluţia (revoluţiile) industrială(e) ale secolului al XIX-lea au reprezentat un punct de pornire fundamental şi întrutotul nou. Nefiind revoluţii particulare cu efecte particulare, ele au constituit o revoluţie a însuşi procesului inovării. În cei mai simpli termeni, ceea ce s-a întâmplat a fost că inovaţia tehnologică militară a devenit mai curând regula decât excepţia. În lumea antică şi clasică, revoluţiile tehnologice militare erau rare şi în mod obişnuit separate de lungi perioade de timp. Galerele în care grecii s-au luptat cu perşii în vremurile clasice nu erau atât de diferite faţă de cele în care, 2.000 de ani mai târziu, veneţienii s-au luptat cu otomanii. Iar navele şi armele de foc cu care englezii s-au luptat cu francezii la începutul secolului al XIX-lea nu erau fundamental diferite de cele folosite pentru a purta Războiul de 30 de Ani, în secolul al XVII-lea.

Dar începând de la mijlocul secolului al XIX-lea a existat o accelerare extraordinară a ritmului inovării tehnologice. Între 1850 şi 1870, navele de război construite din lemn, cu pânze, au dispărut pentru a fi înlocuite de cele propulsate cu abur, construite din oţel, ghiuleaua de tun a făcut loc obuzelor explozive, iar arma cu ţeavă neghintuită şi încărcare pe la gura ţevii, celor ghintuite, cu încărcare pe la culată. Ulterior, şi chiar până în ziua de astăzi, inovaţiile tehnologice majore în domeniul militar s-au succedat la intervale scurte de timp: mitralierele, submarinele, gazul toxic, aeroplanele, tancurile, radioul, portavioanele, gazul paralizant, radarul, elicopterele, rachetele cu rază lungă de acţiune, computerele, armele nucleare, sateliţii de supraveghere, muniţiile ghidate de înaltă precizie, avioanele fără pilot. Odată inventate, fiecare dintre aceste inovaţii a suferit îmbunătăţiri rapide ale performanţelor. A devenit ceva obişnuit ca întregi clase de arme să dispară de îndată ce îmbunătăţirile din alte sectoare le făceau inutile. Cavaleria era mai mult sau mai puţin redundantă la izbucnirea Primului Război Mondial, iar navele de război puternic blindate au cedat în faţa submarinelor şi a portavioanelor după o dominaţie de mai puţin de un secol. În ceea ce priveşte tendinţele actuale, avionul cu pilot şi navele mari de suprafaţă pot foarte bine să dispară în câteva decenii. Şi nu numai faptul că inovaţia a devenit norma, dar capacitatea de producţie industrială a permis ca noile arme să fie realizate în cantităţi uriaşe.

Această a treia revoluţie a introdus multe elemente noi în procesul politico-militar. Ea a schimbat mai ales natura războiului, făcând instrumentele distrugerii mult mai diverse, numeroase şi puternice. Războiul se desfăşoară mai repede, are o anvergură mai mare, la o scară mai mare, este mai costisitor şi mai elaborat decât înainte. Interacţiunea militară s-a deplasat în câteva dimensiuni noi (sub apă, în aer, în spaţiu), iar calitatea tehnologică şi capacitatea de producţie au devenit factori determinanţi ai rezultatelor. Marile războaie necesitau o mobilizare totală a societăţii pentru a susţine efortul militar, iar mobilizările naţionale în masă pentru Primul Război Mondial au fost cele care au furnizat şablonul în cazul guvernelor totalitare ale anilor interbelici. Ritmul frenetic al inovaţiei tehnologice a însemnat că războaiele nu vor semăna

între ele şi că planificatorii militari nu mai puteau să se bazeze pe înţelepciunea acumulată a trecutului pentru a le oferi o oarecare îndrumare pentru viitor.

Cea de-a treia revoluţie a avut un impact mare şi asupra relaţiilor politico-militare altele decât războiul. Rivalităţile militare şi cursele înarmărilor nu erau noi, dar accelerarea inovaţiei tehnologice a adăugat câteva particularităţi inedite. Acum trebuia nu numai să ţii pasul cu proporţiile şi pregătirea forţelor rivale, ci şi cu standardul tehnologic în rapidă schimbare al echipamentului lor. Noile arme deveneau destul de repede învechite, ceea ce însemna că forţele armate trebuiau să accelereze ritmul pregătirii pentru a-şi păstra statutul în ceea ce priveşte menţinerea calităţii echipamentului. În cursele înarmării, un avans tehnologic putea fi la fel de decisiv ca unul cantitativ, ceea ce însemna că rivalitatea militară şi avansul tehnologic se potenţau reciproc. Într-un astfel de mediu, câteva mari puteri puteau strânge resursele pentru a-şi menţine producţia militară într-o poziţie de vârf. Ţările non-industriale, indiferent cât de populate, nu mai puteau aspira la statutul de mare putere. Puterile mai mici, care doreau să aibă forţe armate moderne, nu aveau altă alternativă decât să cumpere arme de ultimă generaţie de la cei capabili să le producă, făcând din comerţul cu arme unul dintre aspectele cele mai remarcabile ale relaţiilor centru-periferie.

Poate că cel mai izbitor aspect al acestei revoluţii a fost uriaşul decalaj de putere care s-a format în cursul secolului al XIX-lea şi al unei mari părţi a secolului XX între Occident şi restul lumii. Timp de mai bine de un secol, acest decalaj le-a oferit puterilor industriale un avantaj de neînvins. El le-a permis deopotrivă să subjuge cele mai rezistente dintre imperiile clasice rămase (Imperiile Chinez, Japonez, Otoman) şi să cucerească toate zonele rămase ocupate de barbari şi vânători-culegători. După cum observă Hillaire Belloc în bine-cunoscutele rânduri: „Indiferent ce se va întâmpla, noi avem mitraliera Maxim, iar ei nu". Capacitatea mitralierei Maxim, precum şi a altor mitraliere de început de a trage 600 de focuri pe minut a însemnat ca forţe europene relativ mici să poată înfrânge un număr mai mare de africani, asiatici şi amerindieni echipaţi mai modest. Dar revoluţia în privinţa puterii de foc s-a întors în cele din urmă împotriva puterilor europene care o generaseră şi, în secolul XX, a făcut războaiele intraeuropene atât de distructive, încât au subminat fundaţiile puterii mondiale a Europei.

Costul şi puterea de distrugere în creştere atât ale armelor, cât şi ale războiului au stat la baza celei de-a treia diferenţe semnificative a procesului politico-militar din timpul epocii moderne, care a fost apariţia dilemei apărării. Poate că primele licăriri ale acesteia au fost Conferinţele de Pace de la Haga din 1899 şi 1907, care au luat în considerare diferite limitări ale războiului şi armelor. Dar dilema apărării s-a pus cu adevărat în mişcare ca urmare a Primului Război Mondial, ale cărui costuri uriaşe umane şi economice, la care s-au adăugat aparentele cauze triviale şi exemplele monumentale de management militar eronat, au creat în multe dintre societăţile participante o repulsie larg răspândită împotriva războiului însuşi. Sloganul propagandist disperat „războiul care va pune capăt războiului", ce fusese inventat de către puterile occidentale pentru a motiva carnagiul, s-a hrănit din această reacţie, aşa cum a făcut-o şi teama de revoluţiile sociale pe care războiul le dezlănţuise în Rusia, Italia

și în alte câteva țări. Exista o adevărată teamă, împărtășită la toate nivelele societății, că un alt război asemănător va distruge civilizația europeană. Dezvoltarea continuă a armelor de distrugere în masă, mai ales a bombardierelor și a armelor chimice, a întărit această teamă. În acest caz, cel de-al Doilea Război Mondial nu a distrus Europa în măsura anticipată, dar apariția armelor nucleare în 1945 a confirmat rapid perspectiva că un nou război mondial poate foarte bine să aducă nu numai declinul civilizației europene, ci și al speciei umane în sine. Printre principalele puteri, intensificarea propulsată tehnologic a războiului care a avut loc în cursul secolului XX a pus din ce în ce mai mult la îndoială întregul proces al războiului.

O reacție la această îngrijorare crescândă cu privire la impactul distructiv al armelor și războiului a fost dezvoltarea dezarmării și a controlului armamentelor ca un nou tip de proces politico-militar principal. În perioada interbelică, s-au depus eforturi (deși nu cu mari rezultate) pentru a se ajunge la un acord asupra limitării numărului și tipurilor de arme pe care statele le puteau produce, poseda și vinde. Deși succesul acestei întreprinderi a fost limitat și a sucombat în fața fascismului, în statele mai liberale a existat o distanțare clară față de perspectiva tradițională că războiul este o practică normală și previzibilă a statelor și o apropiere de perspectiva că recurgerea la război ar trebui restrânsă la circumstanțe excepționale. Acest model a continuat după cel de-al Doilea Război Mondial, negocierile de control a armamentelor și dezarmare devenind o trăsătură centrală a managementului Războiului Rece. Din nou, rezultatele specifice ale acestor negocieri au fost rareori atât de impresionante, dar tendința generală către ideea că războiul ar trebui să fie o practică excepțională, nu una normală a continuat să câștige teren. Încheierea Războiului Rece a înlăturat unicul conflict ideologic rămas, care ar fi putut cauza un război fierbinte între marile puteri, și a dezvăluit mai clar existența unei impresionante comunități de securitate ce cuprinde întregul Occident, precum și puterile occidentaliste, ca, de exemplu, Japonia, între care războiul încetase să mai fie o posibilitate. Majoritatea acestor țări erau unite prin acorduri de cooperare militară care nu numai că le combinau puterea, dar le și sporeau dependența militară și făceau acțiunea colectivă fundamentală pentru legitimarea oricărei utilizări majore a forței. Chiar și în afara centrului occidental începeau să apară unele înțelegeri regionale în vederea eliminării războiului dintre un grup de state, mai ales în Asia de Sud-Est. Cultura războinică, ce a jucat un rol important încă de la începutul istoriei pentru a face războiul acceptabil, dar și dezirabil, părea că se estompează ca trăsătură centrală a societăților celor mai puternice și mai avansate din sistemul internațional.

3. Procesul economic

Din unele puncte de vedere, transformarea proceselor economice a fost și mai dramatică decât a celor politico-militare. Odată cu formarea unui sistem global, a existat, desigur, o expansiune similară a anvergurii, iar aceasta a apărut mai devreme

pentru relaţiile economice globale decât pentru cele politico-militare. Dar intensitatea relaţiilor economice a crescut mai mult decât a celor politico-militare. Comerţul mondial nu numai că a suferit o creştere enormă a volumului, dar a şi trecut de la un comerţ bazat în principal pe bunuri de lux pentru elite restrânse la unul centrat pe bunuri en gros şi articole ale producţiei de masă care afectau direct vieţile unei proporţii mult mai mari a populaţiei, deopotrivă ca producători şi consumatori. În urma revoluţionării capacităţii de interacţiune, comerţul pe distanţe lungi a devenit direct. Sistemul comerţului prin retransmitere al Eurasiei clasice a fost înlocuit de un sistem comercial maritim global, în care cumpărătorii şi vânzătorii se aflau de obicei faţă-în-faţă. Vapoarele europene puteau acum să ridice direct produse din Orientul Îndepărtat, evitând astfel multiplele etape ale Drumurilor Mătăsii. Nu se mai putea argumenta că comerţul mondial este superficial şi în mare parte deconectat de societate în ansamblu, aşa cum se întâmpla cu comerţul pe distanţe lungi al timpurilor antice şi clasice. Alături de comerţ s-au dezvoltat finanţele şi investiţiile ca noi dimensiuni masive ale relaţiilor economice internaţionale.

Progresul către un sistem comercial global a avut mulţi precursori clasici târzii şi a fost mai degrabă rezultatul mai multor dezvoltări incrementale decât al vreunei soluţii venite din senin. Aceşti precursori au început să apară în secolul al XI-lea, când transportul şi comerţul s-au revitalizat în Europa şi când perioada de mărire industrială şi comercială a Chinei a dus la extinderea întregii reţele comerciale maritime care unea Asia de Est, Sud-Est şi Sud cu Orientul Mijlociu (McNeill, 1982, pp. 53-54). În Vest, până în 1277, comerţul maritim dintre Italia şi Olanda era în plină desfăşurare (Braudel, 1985, pp. 98-101). În 1340, revigorarea eurasiatică a fost domolită de închiderea Drumurilor mongole ale Mătăsii care conectau Asia de Est şi Marea Neagră, ceea ce a reimpus bariera islamică asupra comerţului european (Braudel, 1985, p. 79). Această închidere a stimulat căutarea europeană de rute maritime spre Asia de Est. În 1416, portughezii au început să exploreze în josul coastei Africii, ajungând în 1430 în Insulele Azore, în 1487 la Capul Bunei Speranţe şi în 1498 în India. Columb a ajuns în Americi în 1492 şi, treizeci de ani mai târziu, expediţia lui Magellan a traversat Pacificul. Iniţial, comerţul mondial pe care aceste descoperiri l-au făcut posibil se desfăşura la o scară destul de modestă (deşi era bogat din punctul de vedere al profitului), asemănându-se comerţului de lux al timpurilor antice şi clasice. De exemplu, din 1500 până în 1634, întregul comerţ cu mirodenii portughezo-asiatic s-a purtat anual cu aproximativ şapte nave de 1.000 de tone (Curtin, 1984, pp. 142-144).

Cifre comerciale clare apar abia în cursul secolului al XVIII-lea, dar diferite estimări au fost compilate pentru a ne permite să ne conectăm la statisticile contemporane ale ONU, încât să ne facem o idee aproximativă despre cum a crescut comerţul mondial prin comparaţie atât cu populaţia, cât şi cu produsul naţional brut (PNB) global. Începând din 1750, populaţia lumii a crescut de aproape opt ori, de la aproximativ 770 de milioane la circa 6 miliarde. Bairoch (1981, p. 7; 1993, p. 95) sugerează că produsul naţional brut global a crescut de 41 de ori, de la 148 de miliarde de dolari în 1750 la 400 de miliarde de dolari în 1900, la 1.224 de miliarde de dolari în 1950

şi la 6.080 de miliarde de dolari în 1990. Curtin (1985, pp. 251-252) calculează o creştere a comerţului mondial de 54,4 ori, de la 700 de milioane de dolari în 1700 la 38.150 de milioane de dolari în 1914, inclusiv o creştere de nouă ori între 1820 şi 1880. Rostow (1978, p. 669) calculează că, între 1750 şi 1938, comerţul mondial a crescut de 54,2 ori. Pe parcursul aceleiaşi perioade, Woodruff (1966, p. 313) ajunge la o concluzie similară, dată fiind o creştere de 65,9 ori, de la 700 de milioane de dolari în 1750 la 46.100 de milioane de dolari în 1938. Cifrele lui Woodruff se încadrează în cele din Anuarele Statistice ale ONU din 1964, 1982 şi 1994 (1965, pp. 464-465; 1982, pp. 874-875; 1996, pp. 672-673), care indică o creştere de 174,6 ori pentru anii 1938-1995, ridicându-se de la 47.900 de milioane de dolari la 8.364.321 de milioane de dolari. Dacă multiplicăm creşterea lui Woodruff şi cea a Anuarelor Statistice ale ONU, obţinem o creştere agregată a valorii comerţului mondial din 1750 până în 1994 de 11.506 ori. Această cifră relativ surprinzătoare sugerează că în ultimii 250 de ani comerţul mondial a depăşit creşterea populaţiei umane de peste 1.400 de ori şi produsul naţional brut global de 281 de ori. Până în 1997, valoarea comerţului mondial era încă în creştere cu aproximativ 6% pe an, de două ori rata creşterii economiei globale (*Economist*, 15 noiembrie 1997, p. 89).

Chiar acceptând unele inexactităţi în aceste estimări şi o serie de scăderi temporare ale activităţii economice precum cea de la sfârşitul anilor '90, este clar că în această perioadă comerţul mondial s-a extins cu un dinamism care este explicat numai marginal de creşterile paralele ale populaţiei şi produsului naţional brut. Jones (1987, p. 165) notează că, în comparaţie chiar şi cu manifestările timpurii ale acestei explozii economice occidentale a comerţului cu bunuri en gros, economiile lumii antice şi clasice „au fost «irigate şi fertilizate» numai de un mic sector al comerţului, bine circumscris şi adesea neînsemnat". Nu intră în sarcina noastră să oferim o explicaţie a acestei transformări extraordinare, deşi este evidentă corelaţia cu creşterile capacităţii de interacţiune atât fizică (tehnologiile de transport), cât şi socială (normele liberale), schiţată mai sus. Dacă am proceda astfel, ar trebui să ne referim atât la efectele Revoluţiei Industriale, cât şi la brusca ridicare a standardului de viaţă al unei părţi substanţiale a populaţiei lumii, deşi interesant este că, în cadrul comerţului mondial, valoarea bunurilor prelucrate a depăşit-o pe cea a materiilor prime abia în 1957 (Kennedy, 1989, p. 415). Vasta extindere a comerţului este în sine un factor major al procesului, dar începând cu secolul al XIX-lea el a generat şi negocieri frecvente şi intense asupra regulilor comerţului internaţional ca parte centrală a procesului economic. Acest lucru a fost cu deosebire adevărat după 1945, când dorinţa de a evita orice repetare a dezastrului din anii '30 a fost foarte puternică. Ceea ce a început cu nişte simple clauze ale „naţiunii celei mai favorizate" în privinţa comerţului până la sfârşitul secolului XX s-a transformat într-un sistem al instituţiilor multilaterale. Runde periodice de negocieri GATT au redus tarifele şi alte bariere în calea comerţului, culminând în 1995 cu crearea OMC.

Este imposibil să înţelegem dezvoltarea comerţului fără să facem o apreciere simultană a modului în care a fost finanţat. Inventarea banilor stă, în mod evident, în centrul acestui proces, dar şi originile sunt asociate cu dezvoltarea comerţului. În

consecinţă, este posibil să relatăm o mare parte a istoriei banilor în termenii tentativelor permanente de a îmbunătăţi acordurile financiare pentru desfăşurarea comerţului fără „mecanismul greoi şi ineficient al trocului" (Kindleberger, 1984, p. 17). După cum s-a văzut deja, banii nu sunt o invenţie recentă. Putem găsi dovezi ale folosirii „banilor" şi în sistemele preinternaţionale. Astfel, potrivit lui Kindleberger, ar fi o greşeală să relatăm istoria banilor în termenii unei evoluţii de la troc, la economiile bazate pe bani, până la recenta formare a economiilor bazate pe credit. Pentru o mare parte a istoriei lumii, trocul, banii şi creditul au coexistat şi cu siguranţă că elemente ale celor trei pot fi încă identificate în economia internaţională contemporană. Vilar (1976, p. 8) sugerează că economiştii care sunt convinşi că banca mondială şi creditul sunt caracteristici complet noi ale economiei internaţionale înseamnă că nu au analizat mărturiile istorice. Dar există motive întemeiate să considerăm că revoluţia financiară, ale cărei efecte sunt încă descifrate astăzi, a avut într-adevăr loc la începutul epocii pe care o examinăm acum. În urma unei investigări asupra originilor pieţelor internaţionale de capital, pe care le datează la începutul secolului al XVI-lea, Neal (1990, p. 2) concluzionează că a fost „impresionat de modernitatea operaţiunilor lor". Istoria ne dezvăluie că procesele financiare care au intrat în funcţiune de la începutul secolului al XVI-lea au facilitat emergenţa şi consolidarea statelor moderne, în timp ce, simultan, în combinaţie cu un comerţ internaţional din ce în ce mai pregnant, ele au atras economiile naţionale într-o reţea de relaţii mai apropiate şi mai integrate. Dar, deoarece monedele naţionale au dăinuit, interdependenţa din ce în ce mai mare a însemnat că nevoia de mecanisme financiare care să permită tranzacţiilor internaţionale să aibă loc a devenit tot mai semnificativă. O consecinţă a acestor evoluţii, în combinaţie cu o capacitate de interacţiune în creştere, a fost apariţia pieţelor monetare internaţionale, descrise grafic şi tulburător în termenii „capitalismului de tip cazinou" şi al „banilor gratis" (Strange, 1997, 1998). Chiar dacă temerile reflectate în aceste expresii sunt exagerate, acum se presupune în mod obişnuit că partea financiară a economiei globale domină economia „reală" a producţiei şi comerţului: coada financiară scutură câinele producţiei.

Importanţa finanţelor ca aspect-cheie al procesului economic cu siguranţă nu este nouă. Chiar şi lumea antică şi clasică dispunea de unele tehnici financiare avansate precum practica din Imperiul Roman a trimiterii ordinelor de plată de la o bancă la alta. Însă romanii nu au făcut pasul de a crea creditul prin instrumente negociabile, iar iniţierea unor astfel de tehnici „moderne" de management financiar este considerată a fi în principal un produs al Europei medievale târzii (De Ligt, 1993, p. 104). Primii paşi importanţi au fost făcuţi la unele dintre târgurile medievale în care se desfăşura un comerţ internaţional. De exemplu, târgurile din Champagne erau iniţial implicate în comerţul local, dar în secolul al XII-lea flamanzii şi, mai târziu, italienii au ajuns să schimbe aici bunuri, iar comerţul internaţional rezultat a început să ofere târgurilor o *raţiune de a exista*. Deşi există dovezi ale târgurilor în lumea clasică, de exemplu, în Imperiul Roman, deşi nu în Imperiul Chinez, cu excepţia frontierelor cu nomazii de stepă (De Ligt, 1993, p. 22), târgurile medievale din Europa erau foarte diferite, deoarece au început rapid să joace un rol important şi independent în

finanțele europene. Acesta a fost în principal rezultatul introducerii cambiilor începând cu secolul al XII-lea. Deși era inițial menită să faciliteze transferul de bani dintr-o regiune în alta, „această invenție aparent simplă a devenit rapid forma preferată de credit și speculație comercială" (De Ligt, 1993, p. 103). Cambiile au reprezentat o „semimonedă", o formă de bani de hârtie internaționali care traversau toate frontierele politice și monetare ale Europei și aveau efectul de a face capitalul mult mai lichid și mobil din punct de vedere internațional. Pe măsură ce cambiile au fost recunoscute ca o formă de bani de hârtie, târgurile au devenit centre financiare.

Finanțarea comerțului în târgurile medievale ale Europei

Târgurile financiare aveau loc la anumite date și, pe durata lor, străinii se aflau sub protecția seniorului local. Pentru a-i integra pe negustorii din alte țări, au fost introduse noi aranjamente financiare, în vederea minimizării numărului de tranzacții financiare care urmau să aibă loc și a reducerii cantității de lingouri de aur sau argint și de monede cu care trebuiau să călătorească. Reglementarea a implicat o simplificare, fiecare negustor având un carnet în care înregistra tranzacțiile. La sfârșitul târgului, exista o perioadă rezervată reglementării, în care un funcționar al târgului valida creanțele și datoriile adunate de un negustor ca rezultat al operațiunilor pe care le-a făcut. Creanțele erau apoi folosite pentru a anula datoriile, iar la sfârșitul târgului negustorul avea fie un surplus, fie un deficit. Balanțele neanulate puteau fi plătite în monedă, cambii aduse la târg sau cambii noi, tipărite pentru a amâna creanța sau datoria până la următorul târg. În timp, rolul acestuia s-a lărgit, incluzând tranzacții pur financiare. Colectorii de taxe au început să vină la târguri pentru a utiliza cambiile în facilitatea tranzacțiilor lor financiare, iar agenții creditorilor regali participau pentru a strânge bani în schimbul unor angajamente de plată a impozitelor, unor proprietăți de valoare sau unor concesii. Seria de tranzacții financiare la aceste târguri s-a mărit și a cuprins schimbul valutar, proprietatea imobiliară, tranzacțiile bancare, formele timpurii de asigurare și loteriile. Până la sfârșitul secolului al XIII-lea, activitățile financiare au devenit mai importante decât schimbul de bunuri, la târgurile din Champagne. În decurs de câteva decenii, influența târgurilor din Champagne s-a estompat și au redevenit locații pentru piețele din zonă. Noi târguri, la Geneva și Lyon, le-au luat locul. Aceasta a fost în principal consecința schimbării rutelor comerciale, cele maritime dobândind o importanță tot mai mare. Dar, în cele din urmă, din motive mult mai adânci, toate marile târguri internaționale au decăzut la rangul de piețe locale. În primul rând, era necesar ca centrele financiare să funcționeze continuu. Apoi, odată cu intensificarea comerțului, a devenit necesară și o locație pentru desfășurarea comerțului internațional. Răspândirea noilor tehnici comerciale în domeniul stocării și expedierii bunurilor a încurajat aceste evoluții, astfel că, până la sfârșitul secolului al XV-lea, un oraș precum Antwerp, care devenise un mare centru comercial și financiar, putea fi considerat un „târg permanent" (Kindleberger, 1984, pp. 36-39; De Ligt, 1993, pp. 14-25).

Impactul mecanismelor financiare dezvoltate în Evul Mediu au avut, în cele din urmă, consecințe revoluționare în secolul al XVI-lea, permițând europenilor să realizeze un comerț la scară globală, în cadrul acestui proces dând naștere piețelor internaționale de capital. Odată cu deschiderea rutelor maritime la sfârșitul secolului al XV-lea, negustorii au descoperit că nu puteau acoperi costurile comercializării la această scară. Era nevoie de intermediari financiari capabili să „mobilizeze sume

mai mari, să aştepte perioade mai lungi şi să se ocupe de un număr mai mare de clienţi răspândiţi pe distanţe mai mari decât înainte" (Neal, 1990, p. 4). Intermediarii financiari erau responsabili de furnizarea de capital, mai întâi pentru a construi miile de corăbii care au fost realizate în secolul al XVI-lea şi, în al doilea rând, pentru a plăti bunurile care erau transportate cu ajutorul lor. Cambiile au reprezentat principala sursă de credit utilizat, pentru a acoperi costul din ce în ce mai mare al finanţării comerţului. Dar bancherii investitori care se comportau ca intermediari financiari au ajuns să folosească aceste vechi cambii pentru a-şi crea propria piaţă financiară, în care cambiile şi alte creanţe asupra stocului fizic asociat comerţului internaţional au devenit negociabile şi transferabile.

Bancherii investitori erau interesaţi de profit, iar inovaţiile lor financiare au devenit inextricabil legate de activităţile conducătorilor statelor moderne emergente care erau preocupaţi nu de profit, ci de proiectarea puterii, atât în interiorul, cât şi în afara statului. Proiectarea cu succes a puterii era costisitoare, fiind nevoie de inovaţii financiare pentru a acoperi costurile crescânde implicate de statele moderne în curs de apariţie. O inovaţie-cheie a fost iniţiată în prima jumătate a secolului al XVI-lea de Imperiul Habsburgic, când Carol al V-lea a introdus taxe în Olanda, obţinând o nouă sursă de finanţare pentru coroană sub forma rentelor succesorale. Alte state moderne i-au urmat exemplul, aspirând să-şi acopere datoriile – acumulate invariabil ca rezultat al războaielor – prin încurajarea indivizilor să le împrumute bani, de exemplu, prin tipărirea de bonuri de tezaur sau de obligaţiuni de stat (Kindleberger, 1984, capitolul 9). Cum aceste rente statale erau transferabile, puteau fi revândute, dând naştere intermediarilor financiari dispuşi să le cumpere şi să le vândă, generând prin aceasta o piaţă de capital. Intermediarii s-au dispersat pretutindeni în Europa şi erau capabili să „opereze peste hotarele pieţei, definite de geografie, limbă, religie sau autoritate politică" (Neal, 1990, p. 4).

Până la sfârşitul secolului al XVI-lea au intrat în funcţiune două inovaţii financiare-cheie:

- Capitalul – sub forma cambiilor, putea fi mutat dintr-o ţară în alta mai repede şi mai sigur.
- Piaţa rentelor facilitase procesul investiţiei pe termen lung.

Aceste două inovaţii şi-au unit forţele cu crearea societăţilor pe acţiuni, iniţiată la începutul secolului al XVII-lea de Compania Olandeză a Indiilor de Est. Acţionarii iniţiali ai companiei furnizau fiecare o parte din capitalul nerambursabil, în baza căruia primeau apoi dividende anuale. Aşadar, în mod nesurprinzător, acţiunile, asemenea cambiilor, au intrat pe piaţa internaţională emergentă de capital, unde erau cumpărate şi vândute. Compania Indiilor de Est a urmat exemplul Companiei Olandeze a Indiilor de Est, iar acumularea de avuţie în Londra, în cursul secolului al XVII-lea, a încurajat formarea altor societăţi pe acţiuni. Până la sfârşitul secolului, fuseseră înfiinţate o sută de noi companii (Kindleberger, 1984, p. 196), iar până în 1681, dacă nu şi mai devreme, în fiecare săptămână erau publicate preţurile acţiunilor vândute la Bursa de Valori din Londra (Neal, 1990, p. 21). Cel mai târziu în 1723, acţiunile

la companiile pe acţiuni bazate pe privilegiul regal erau simultan tranzacţionate la bursele din Londra şi Amsterdam (Neal, 1990, p. 141). În următorii şaptezeci de ani, niciuna dintre ţări nu a încercat să promoveze o politică monetară independentă, astfel încât cele două pieţe de capital au devenit din ce în ce mai integrate. După cum notează Neal (1990, p. 165), „celor două pieţe de capital, remarcabil de moderne, li s-a permis să interacţioneze într-o manieră liberă [şi deci nemodernă]". Dar odată cu Revoluţia Franceză şi epoca napoleoniană, aceste pieţe internaţionale de capital s-au dezintegrat şi, deşi a avut loc un proces lent de reintegrare, aveau să treacă două secole înainte ca pieţele internaţionale de capital libere să fie restaurate (Neal, 1990, pp. 229-230).

O trăsătură crucială a reintegrării pieţelor internaţionale de capital a fost promovarea investiţiilor străine directe, care au devenit o caracteristică notabilă a procesului economic internaţional în secolul al XIX-lea şi una majoră în secolul XX. Ca întotdeauna, este posibil să descoperim antecedente în Evul Mediu, după cum ilustrează firma familiei Peruzzi, menţionată mai devreme. Dar abia în secolul al XIX-lea a existat un interes susţinut în câştigarea accesului la pieţele străine mai curând prin investiţii directe decât prin comerţ. Potrivit lui Kindleberger (1984, p. 262), investiţiile străine directe se fac „atunci când investitorul menţine controlul şi ia decizii în privinţa întreprinderii străine de peste hotare". Iniţial, o mare parte a investiţiilor mergeau către dezvoltarea infrastructurii altor ţări. De exemplu, firmele englezeşti au jucat un rol major în construcţia de căi ferate în India şi în unele părţi din America Latină. Dar în timp a existat un interes din ce în ce mai mare pentru înfiinţarea de fabrici în străinătate. Kindleberger susţine că, având în vedere dificultăţile din comunicaţii care mai persistau la mijlocul secolului al XIX-lea, „ceea ce e derutant nu este de ce existau investiţii directe atât de mici în prelucrare înainte de 1850, ci cum de s-a întâmplat să fie atât de multe în finanţe" (Kindleberger, 1984, p. 263). Cu toate acestea, cifrele demonstrează că investiţiile străine directe au crescut continuu pe parcursul secolului al XIX-lea şi spectaculos în secolul XX. De exemplu, ISD engleze din secolul al XIX-lea s-au ridicat de la 500 milioane de dolari în 1825 la 12,1 miliarde de dolari în 1900 şi 19,5 miliarde de dolari până în 1915. Mare parte se găseau în cele două Americi, şi abia după cel de-al Doilea Război Mondial Statele Unite ale Americii nu au mai fost un debitor net al Europei (Woodruff, 1966, pp. 120, 150). Potrivit lui Dunning (1983, p. 87), stocul total estimat de ISD în lume era în 1914 de 14,3 miliarde de dolari, în 1938 de 26,4 miliarde de dolari, în 1960 de 66,7 miliarde de dolari, în 1971 de 172,1 miliarde de dolari şi în 1978 de 392,8 miliarde de dolari. UNCTAD (1993, p. 14; 1996, p. 5) ridică cifrele la 999 de miliarde de dolari în 1987, respectiv 2.730 de miliarde de dolari în 1995, o creştere de 191 de ori faţă de 1914. La mijlocul anilor '80, fluxul extern mediu anual de ISD depăşise 77 de miliarde de dolari, ridicându-se la 318 miliarde de dolari până în 1995 (UNCTAD, 1996, p. 4).

Aceste progrese semnificative ale procesului economic s-au petrecut în cadrul unui sistem monetar internaţional care prezintă aceleaşi caracteristici şi probleme de bază care au existat în secolele al XV-lea şi al XVI-lea. Pe parcursul acestei perioade

a persistat o distincţie între banii care circulau în interiorul hotarelor statelor moderne şi valutele valide internaţional care erau schimbate între comercianţi, firme şi state. După cum a observat unul dintre cei mai receptivi cercetători ai valorilor monetare, distincţia generează „o problemă a timpurilor noastre, în aceeaşi măsură în care a fost şi problema trecutului" (Vilar, 1976, p. 15). Statele naţionale au aspirat să depăşească această problemă, legând valoarea monedelor naţionale de valoarea aurului sau a argintului. Dar, desigur, aurul şi argintul sunt mărfuri care au o valoare de piaţă. De exemplu, în secolul al XV-lea, preţul aurului a urcat în toată Europa, astfel încât oricine poseda aur putea cumpăra o cantitate mai mare de bunuri cu aceeaşi cantitate din metalul preţios. În consecinţă, pe parcursul secolului, s-au căutat şi s-au găsit noi surse de aur în Africa de Vest. Căutarea aurului de către Columb, la sfârşitul secolului, avea să fie şi mai încununată de succes, Americile dovedindu-se o sursă majoră de aur şi mai ales de argint (Vilar, 1976, pp. 64-65). Volumul din ce în ce mai mare de aur şi argint nu a domolit temerile multor europeni, deoarece ei erau conştienţi că monedele din aur şi argint se scurgeau în mod constant din Europa pentru a plăti bunurile care erau importate din Orient (chinezii preferau monedele lingourilor). Teama era de înţeles, întrucât aurul disponibil a fost dintotdeauna foarte limitat. Se estimează că, în 1500, cantitatea de aur disponibilă în Europa era de 8 m^3 şi că până în 1905 volumul total de aur extras din sol de-a lungul istoriei însuma numai 1.000 m^3. Cantitatea de aur nu a egalat niciodată circulaţia totală a banilor (Vilar, 1976, p. 19). După cum am văzut însă, revoluţia financiară, accelerată în cursul secolului al XVI-lea, a redus nevoia de monedă în realizarea tranzacţiilor financiare naţionale şi internaţionale. Nu este locul aici să relatăm istoria complexă, încă departe de a fi complet înţeleasă, a felului cum guvernele au aspirat de-a lungul secolelor să se ocupe de problemele menţinerii unei monede stabile (vezi Vilar, 1976), dar merită să notăm că, începând de la sfârşitul secolului al XVI-lea, statele europene au început să înfiinţeze bănci centrale în încercarea de a pune capăt dezordinii monetare precipitate de băncile private. Banca Angliei, de exemplu, a fost înfiinţată în 1694 cu acest scop (Vilar, 1976, p. 213), făcând încă un pas în direcţia centralizării şi instituţionalizării statului. Astfel, englezii au pus bazele a ceea ce avea să devină sistemul monetar internaţional bazat pe etalonul-aur şi biletele de bancă. Bancnotele au sporit lichiditatea, dar numai cu costul creării unor probleme majore ale gestionării inflaţiei şi ratelor dobânzii, un set de problematici care au dus adesea la tensiuni între interesele naţionale şi stabilitatea sistemului financiar internaţional. Costul gestionării defectuoase a acestei tensiuni a fost demonstrat de marele crah din 1929 (Gilpin, 1987, pp. 118-131).

Mai ales în secolul XX, afacerile financiare au crescut până la o poziţie dominantă în economia globală, depăşind chiar şi creşterea enormă a comerţului. Răspândirea creditului s-a dovedit un important stimul pentru producţie şi comerţ, dar numai cu preţul unei eroziuni masive a autonomiei economice naţionale şi al unei preocupări susţinute cu privire la potenţiala instabilitate a întregului sistem financiar internaţional. Potrivit UNCTAD (1994, p. 128), dimensiunile brute ale pieţei bancare internaţionale s-au ridicat de la 12,4% din comerţul mondial în 1964, la 215,6% în 1991,

iar acum se observă în mod frecvent că valoarea tranzacționării pe piețele monetare mondiale depășește valoarea comerțului de 40 de ori sau mai mult. Dimensiunea acestor fluxuri financiare face imposibilă izolarea economiilor naționale de piețele globale de bani, iar crahul financiar din Asia de Est din 1997-1998 a reprezentat o amintire dureroasă a părții întunecate a uriașei expansiuni a proceselor financiare globale. După cel de-al Doilea Război Mondial au fost făcute tentative serioase de a pune în funcțiune instituții internaționale care să prevină o repetare a dezastrului economic din perioada interbelică. Sistemul Bretton Woods a liberalizat comerțul, a stabilizat ratele de schimb valutar și a impus controale ferme asupra finanțelor, o formulă care a permis dezvoltarea statului bunăstării (Ruggie, 1982). Acest sistem se baza pe hegemonia economiei și monedei Statelor Unite și, pentru o perioadă, s-a dovedit a fi o soluție la problema de management. Dar această soluție a adus propriile probleme și a fost subminată atât de relativa slăbire a economiei Statelor Unite, cât și de exploatarea de către America a poziției sale hegemonice. În anii '70, conducerea Statelor Unite se clarificase, ratele de schimb se mențineau constante, iar constrângerile asupra finanțării internaționale fuseseră îndepărtate (Gilpin, 1987, pp. 142-170). Până la sfârșitul secolului XX, procesele economice erau dominate de finanțe, dar nu este clar dacă mecanismele de autoreglare a sistemului financiar global erau sau nu adecvate pentru a controla instabilitățile inerente, în încercarea permanentă de a inventa forme de credit noi și mai sofisticate, precum contractele *futures* și derivatele.

Aceste evoluții financiare indică integrarea și interdependența din ce în ce mai mari din cadrul economiei globale pe baza unor procese altele decât comerțul. Până în anii '90, capitalul global devenise suficient de puternic și necesar, încât atragerea lui să reprezinte o sarcină principală a guvernelor. Nevoia statelor de a apărea atractive pentru capitalul internațional în termenii achiziționării de investiții și împrumuturi a avut repercusiuni profunde în viața internă politică și socială. Puternica intensificare a proceselor economice și ulterioara sporire a interdependenței și integrării economice dintre economiile naționale au generat o întreagă serie de probleme economice ca element al principalelor relații internaționale. Economia globală din ce în ce mai integrată a oferit prosperitate pentru foarte multe persoane, dar totodată a adus și inegalitate și marginalizare pentru mulți, precum și o sarcină managerială globală din ce în ce mai complexă și masivă. Presiunile asupra statelor le-au împins încet spre un export competitiv, prin politica ratelor de schimb, a taxelor și politica privind ocuparea forței de muncă. Dacă câștigurile comune au constituit una dintre părțile interacțiunii economice intensificate, atunci strategiile devalorizării în scop competitiv (*beggar-thy-neighbor*) au fost cealaltă parte.

Caracterul interdependenței economice contemporane sugerează că vechea regulă că sistemele economice sunt întotdeauna mai mari din punctul de vedere al scării decât cele politico-militare nu a dispărut odată cu atingerea dimensiunii globale, ci pur și simplu și-a schimbat forma. Înăuntrul constrângerilor unui sistem global, noua regulă pare să fie că sistemele economice le depășesc pe cele politico-militare în privința gradului lor de intensitate. Mai multe detalii în capitolul 15.

Liberalii privesc procesele economice asociate interdependenţei ca având, în mare, conotaţii benigne şi pozitive. Dar există o parte mai întunecată a monedei. Interdependenţa este, de asemenea, asociată cu dezvoltarea inegală. Lenin (1996) a conceptualizat dezvoltarea inegală ca pe o trăsătură inerentă a stadiului final al capitalismului. Dar, în realitate, se ştie că structurile pieţei determină o dezvoltare inegală ca parte firească a funcţionării lor. În economia globală, structurile pieţei au produs un model centru-periferie al dezvoltării inegale la scară planetară. În centru se situează societăţile bogate, bine organizate şi puternice, în timp ce periferia este alcătuită din societăţi sărace, haotice şi slabe. Şi, după cum a indicat Lenin, această formaţiune a procesului duce la lupte pentru dominaţie atât în cadrul centrului, cât şi între centru şi periferie.

Noi suntem de acord cu Lenin că această formaţiune centru-periferie este radical diferită de aranjamentul zonal al timpurilor antice şi clasice. Pentru periferie, de bine, de rău, piaţa globală aşază întreaga chestiune a dezvoltării la nivel sistemic la fel de mult ca, sau mai mult decât la nivel local. Dar noi nu privim această evoluţie în termeni structurali. Ea este o formaţiune a procesului, chiar dacă, în consecinţă, aici se află întreaga dezbatere despre cauzele şi soluţiile subdezvoltării, unii considerând centrul responsabil pentru subdezvoltarea periferiei (teza *dependenţei*), iar alţii considerând centrul principala speranţă pentru dezvoltarea unei periferii care a rămas în urmă în parte din cauza propriei istorii locale şi în parte din cauza regimurilor economice inadecvate sau inechitabile (liberalii). În primul caz, pentru a pune capăt inechităţii prevalente va fi necesară o transformare structurală. Din această perspectivă, fără o transformare structurală, singura întrebare este care putere ocupă centrul, domină economia globală şi îi culege beneficiile? Dar din cealaltă perspectivă, întrebarea crucială este cum să reorientăm procesele consacrate în aşa fel încât să transcendem formaţiunea centru-periferie a procesului? Este posibil ca în cadrul actualei structuri economice să înlocuim formaţiunea centru-periferie cu o nouă formaţiune a procesului, reciproc avantajoasă? Perspectiva presupune că structurile pieţei joacă un rol în producerea dezvoltării inegale şi a eşecului pieţei (unde bunurile publice nu sunt furnizate), precum şi în înfrânarea potenţialului de succes al pieţei (în care furnizarea de bunuri este optimizată). Dar tipul de formaţiuni ale procesului care apar sunt în foarte mare măsură dependente de modul în care sunt puse în funcţiune regimurile economice. Însă, când vine vorba de modalitatea în care se formează şi funcţionează regimurile, teoreticienii relaţiilor internaţionale au păreri diferite. Deşi atât neorealiştii, cât şi neoliberalii acceptă că există un rol pe care regimurile îl joacă în relaţiile internaţionale, nu există un acord în privinţa modului de reducere a inegalităţii internaţionale (Gilpin, 1981, 1987; Krasner, 1985; Kindleberger, 1986; Keohane, 1984; Little, 1997).

4. Procesul societal

Procesele societale cu siguranţă nu erau imune la forţele globalizante care au transformat sectoarele politico-militar şi economic într-o asemenea măsură, dar structurile societale au fost evident mai rezistente la globalizare şi mult mai lente în a se adapta. Toate acestea pot fi cel mai bine formulate la două nivele: la nivelul unităţii (corespunzând societăţii internaţionale) şi la nivel individual (corespunzând societăţii mondiale). Există unele continuităţi cu epoca antică şi clasică: diplomaţia rămâne în centrul formulării de la nivelul unităţii, iar la nivel individual, religiile universale continuă să se extindă. Dar principalele progrese sunt transformative. Diplomaţia dobândeşte forme mult mai legaliste şi mai egalitariste, iar în sfera culturală, civilizaţia occidentală este răspândită pretutindeni în lume.

La nivelul unităţii, în epoca modernă, interacţiunea se referă în mod fundamental la diplomaţie şi la dreptul internaţional, iar problema este de a diferenţia procesul societal de cel politico-militar. În conformitate cu argumentul nostru despre dezvoltarea inegală, această formulare are două direcţii, una europeană şi una globală. În privinţa direcţiei europene, istoria se referă la dezvoltarea, răspândirea şi evoluţia unui sistem al diplomaţiei formale şi dreptului internaţional între statele moderne nou emergente. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, această istorie este aproape singura şi rămâne dominantă până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Deşi se împleteşte cu istoria politico-militară, poate fi destul de clar distinsă de ea. În privinţa direcţiei globale, istoria este mai complicată şi pentru o lungă perioadă de timp distincţia dintre societal şi politico-militar este mai greu de făcut. Deşi existau aspecte ale diplomaţiei comerciale în comerţul timpuriu dintre Europa şi Asia, istoria de bază a relaţiilor Europei cu restul lumii este una politico-militară, dominată de coerciţie şi de impunerea unui statut inegal. Prima breşă în acest model a venit odată cu revoluţiile de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, care au înfiinţat o serie de state independente în cele două Americi. Statele europene au trebuit să trateze aceste noi state ca egali diplomatici, extinzând astfel cercul diplomaţiei şi al dreptului internaţional dincolo de Europa. A doua breşă a apărut după cel de-al Doilea Război Mondial, când procesul decolonizării a comutat relaţiile Occidentului cu restul lumii de la inegale şi coercitive la egale din punct de vedere legal şi diplomatice. Ceea ce unii pot considera o a treia breşă s-a manifestat în ultimele decenii, când corporaţiile transnaţionale şi câteva organizaţii interguvernamentale (FMI, BIRD) au devenit jucători semnificativi în diplomaţia globală (Stopford şi Strange, 1991). Aşadar, direcţia globală se dezvoltă foarte târziu în această epocă. Dar când se pune într-adevăr în mişcare, ea duce la progrese spectaculoase şi fără precedent.

Anderson (1974b, p. 37) a descris diplomaţia modernă drept „una dintre marile invenţii instituţionale ale epocii". Ea a apărut în Italia în secolul al XV-lea şi s-a transferat în Europa de Nord în secolul al XVI-lea. Sistemul diplomaţiei formale

care a apărut în Europa s-a bazat pe egalitatea legală a statelor. Această cerinţă a făcut imposibil un astfel de sistem în structurile politice feudale şi în majoritatea celor antice şi clasice, deşi Cohen (1998) susţine că diplomaţia europeană nu a fost o dezvoltare *sui generis*, ci moştenirea unei „mari tradiţii" care se întinde până la începuturile civilizaţiei. Modelul european al diplomaţiei se bazează pe relaţiile bilaterale. Ideea centrală este că fiecare stat ar trebui să aibă reprezentanţe diplomatice permanente – o ambasadă – în capitala fiecărui stat. Problema apare când numărul de state creşte.

Problema numerelor în reprezentarea diplomatică

Numărul ambasadelor necesare într-un sistem internaţional este de n(n-1) (unde n = numărul de state din sistem). Această formulă are o creştere exponenţială pe măsură ce sistemul se extinde. Un sistem de 3 state necesită 6 ambasade; unul de 5 necesită 20; unul de 10 – 90; unul de 50 – 2.450; unul de 100 – 9.900; şi unul de 200, aproximativ de dimensiunea comunităţii statelor de astăzi, 39.800. Deşi câteva dintre statele cele mai mari şi mai bogate îşi pot permite să menţină aproape 200 de ambasade, majoritatea nu pot, iar ţările mai sărace pot susţine doar câteva. Aşadar, pe parcursul secolului XX, statele au fost nevoite să se depărteze continuu de convenţia reprezentării bilaterale, iar schimbul de misiuni diplomatice a devenit mai selectiv şi mai puţin complet (Modelski, 1972, p. 188).

Logica acestor numere este una dintre explicaţiile apariţiei organizaţiilor interguvernamentale de tip forum, atât globale, asemenea Ligii Naţiunilor şi ONU, cât şi regionale, precum Organizaţia Unităţii Africane şi Liga Arabă, prezentate în capitolul 13. Astfel de organizaţii le permit membrilor mai săraci ai sistemului să-şi desfăşoare diplomaţia într-un număr mai mic de locaţii centrale. Într-adevăr, organizaţiile interguvernamentale regionale, precum şi ONU au jucat roluri majore în menţinerea fragilelor subsisteme de state postcoloniale şi în restabilirea graniţelor. De asemenea, organizaţiile interguvernamentale joacă un rol din ce în ce mai important în problemele complexe de management generate de expansiunea uriaşă a economiei politice globale. Acestea variază de la monitorizare şi asistenţă economică (FMI, BIRD), la realizarea şi stabilirea regulilor de conduită (OMC, CIJ), la alocarea de resurse rare precum lungimile de undă pentru transmisiuni şi orbitele sateliţilor (ITSO, UIT), la monitorizarea şi inspecţia controlului armelor (AIEA). Din moment ce logica formulei n(n-1) se aplică şi problemei traducerii, ea explică deopotrivă atracţia îndelungată a *linguae francae* şi necesitatea economică pentru ca organizaţiile interguvernamentale să restrângă interpretarea şi traducerea serviciilor la câteva limbi-cheie: şase la ONU: engleză, franceză, rusă, chineză, spaniolă şi arabă (ultima plătită în special de statele arabe).

La nivel individual (al societăţii mondiale), interacţiunea societală internaţională se referă în mod esenţial la contactul transcultural. Chestiunea structurală face referire la impactul acestui contact asupra identităţii. Este incontestabil că a existat o creştere uriaşă a volumului contactelor dintre indivizi la nivel mondial. Ca şi în alte sectoare, creşterea a avut loc pe seama îmbunătăţirilor capacităţii de interacţiune. În secolele de la începutul acestei epoci, contactul transcultural a sporit pe măsură ce (în principal) exploratorii şi comercianţii europeni au întâlnit pentru prima dată alte popoare şi culturi. Exploratorii europeni au deschis relativ repede întreaga lume pentru „primul contact", ei fiind urmaţi de comercianţi şi colonişti, care au aprofundat contactul şi l-au permanentizat. A existat un puternic element de inegalitate în acest

proces, deoarece europenii au intrat în contact cu tot restul lumii, în timp ce majoritatea restului lumii a intrat în contact numai cu europenii. Multe dintre aceste contacte au fost dezastruoase pentru non-europeni. Unii au fost doborâți de boală și acțiunea militară, alții au fost marginalizați de către colonişti sau capturați și vânduți ca sclavi, iar alții au fost subjugați politic și economic.

Pe măsură ce sistemul internațional global s-a dezvoltat și s-a intensificat, au crescut și nivelul și diversitatea contactului transcultural. Inițial, un astfel de contact era întreținut în mare măsură de oameni, dar odată cu apariția mass-mediei, a devenit din ce în ce mai mult o chestiune de culturi dominante transmise direct. Pe măsură ce transportul a devenit mai eficient, din ce în ce mai mulți oameni s-au mutat de pe un continent pe altul fie forțat, fie voluntar. În aceste condiții, amestecul deopotrivă etnic și cultural a devenit mai comun. Din nou, amestecul a fost inegal. Majoritatea oamenilor care se mutau în sistem erau europeni, fie ei comercianți, colonişti, soldați, misionari sau administratori coloniali. Odată cu revoluționarea transportului din secolul al XIX-lea, europenii (și îndeosebi englezii și irlandezii, care alcătuiau aproape o treime din total) au migrat în număr mare în străinătate. Woodruff (1966, pp. 61, 103, 106-108) estimează că, între 1851 și 1960, Statele Unite și Canada au primit peste 40 de milioane de imigranți din Europa; alți 6,5 milioane au mers în America de Sud, iar 2,5 milioane în Australia și Noua Zeelandă. Aproape un milion au plecat în Africa, mai ales în Africa de Sud și Algeria. Rusia a trimis 15 milioane de colonişti spre Est, în Siberia. Apogeul fluxului s-a înregistrat chiar înainte de Primul Război Mondial, când 1,5 milioane de europeni pe an emigrau în străinătate. Aceasta a avut loc mai mult sau mai puțin simultan cu apogeul demografic al populației europene, care s-a ridicat până la aproape 27% din totalul lumii (în creștere de la 20% în 1750) (vezi hărțile 14.1 și 14.2). Întrucât europenii ocupau, în general, poziții dominante, aceasta a însemnat că pretutindeni în lume cultura occidentală a fost transmisă puternic. Elitele din majoritatea colțurilor lumii, dar și părți substanțiale ale populației mai largi au fost expuse culturii occidentale fie prin intermediul educației, fie, în ultimele decenii, prin media globală (presă scrisă, radio, TV), care, de asemenea, este dominată de Occident.

O perspectivă civilizațională asupra dominației europene pe plan mondial

Unii autori (Hodgson, 1993, pp. 19-28) adoptă ideea că universalismul modernist preia conducerea de pe la 1800, aducând Europa la preeminență și punând capăt epocii agrare. Hodgson (1993, pp. 44-71, 207-224) susține că, din secolul al XVI-lea până în secolul al XVIII-lea, în Europa a avut loc o revoluție a „tehnicizării", creându-se instituții economice și politice noi și mai complexe, bazate pe raționalism și marcând un transfer de putere de la clasele posesoare de pământ la cele comerciale. Până la începutul secolului al XIX-lea, Europa nu numai că ajunsese din urmă instituțiile civilizației clasice, dar le și depășise. Aflată în plină desfășurare, revoluția a accelerat viteza istoriei în Occident și a determinat evoluții similare în alte regiuni. Alte civilizații nu au putut repeta dezvoltarea europeană, atât pentru că le lipseau antecedentele, cât și pentru că se aflau sub presiunea puterii ei extinse. Pe măsură ce s-a făcut simțită diferența de dezvoltare, mai ales în secolul al XVIII-lea și cu atât mai mult în secolul al XIX-lea, ea a creat diferențele de putere care au stat la baza unui imperialism european din ce în ce mai facil. Din perspectivă vestică, lumea clasică părea statică și stagnantă, dar nu

era decât o diferenţă a ritmului dezvoltării, Europa transformându-se la o scară a deceniilor, în comparaţie cu schimbarea măsurată în secole în lumea clasică (Chase-Dunn, 1994, pp. 86-92). Această disjuncţie este comparabilă cu cea dintre apariţia oraşelor şi civilizaţiilor în lumea antică şi clasică şi popoarele de vânători-culegători pe care le-a lăsat în urmă. Multe elemente ale dezvoltării europene au provenit din lumea clasică, dar acea lume a fost incapabilă să se adapteze la sau să copieze revoluţia modernistă din Europa. Până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, multe dintre entităţile politice asiatice deveneau slabe în comparaţie cu statul european. În ciuda dimensiunii şi produselor impresionante ale economiei sale, China nu a dezvoltat niciodată o bază eficientă de impozitare. În India, succesul structurii societale (sistemul de caste) a avut ca rezultat rădăcini statale superficiale şi o incapacitate recurentă de a apăra zona. Lumea islamică a eşuat în crearea unei structuri statale stabile (Hall şi Ikenberry, 1989, pp. 22-34). Pe măsură ce puterea vestică s-a ridicat împrejurul lor, civilizaţiile islamică şi chineză, care se considerau culturi mondiale dominante, au suferit „un sentiment al înfrângerii spirituale radicale" (Hodgson, 1993, p. 224). În cazul islamismului, perioada timpurie a expansiunii europene, 1503-1800, corespunde apogeului puterii islamice, când trei imperii islamice (Otoman, Safavid şi Timurid) stăpâneau din Mediterana de Est până în Asia de Sud. Între 1258 şi 1503, islamismul traversase o perioadă înfloritoare de expansiune, cucerind Anatolia, Balcanii, India şi părţi din Asia de Sud-Est şi Africa. Dar în secolul al XVIII-lea, în timp ce Europa atingea apogeul, lumea islamică era în declin. S-au manifestat şi consolidat clivaje între islamismul sunit şi şiit, acutizând conflictul dintre Imperiile Otoman şi Safavid (Persan), iar imperiile islamice continentale au luat puţine măsuri pentru a rezista pătrunderii europene de pe mare (Hodgson, 1993, pp. 194-204). Jones (1987, p. 161) susţine că aproape toate marile civilizaţii asiatice au fost împovărate de despotisme militare (otoman, Mughal, manciurian) care îşi aveau originea în invazii.

Spre deosebire de majoritatea civilizaţiilor agrare clasice, islamismul susţinea cultura negustorească şi a devenit o religie de succes a negustorilor, bazată pe comercializare mobilă şi investiţie. Lumea islamică a jucat un rol central în sistemul comercial eurasiatic. Un motiv al acestuia a fost că sistemul arabo-islamic a favorizat în mod neobişnuit urbanul şi comerţul, în comparaţie cu ruralul şi agricultura, acordând un rol mai mare elitelor tribale şi negustoreşti, nu numai celor agricole. În ciuda acestei înclinaţii şi a dezvoltării timpurii a instrumentelor financiare sofisticate, precum cambiile, lumea islamică nu a dezvoltat drepturi de proprietate, o ordine legală clară, bresle sau asociaţii negustoreşti independente (Anderson, 1974b, pp. 496-520). Deşi Imperiul Otoman avea o producţie internă şi un comerţ destul de viguroase, finanţele sale nu erau definite şi nu au ţinut pasul cu evoluţiile banilor, creditului şi tranzacţiilor bancare din Europa (Braudel, 1985, pp. 467-484). Orientarea către oraş şi comerţ s-a reflectat într-un eşec general de a spori sau chiar de a menţine sistemele de irigaţii pe care se bazase prosperitatea agricolă anterioară a Orientului Mijlociu (Anderson, 1974b, pp. 496-520; Diamond, 1997, p. 409). Nereuşita lumii islamice de a edifica instituţii politice suficient de stabile pentru a garanta investiţiile fixe necesare investiţiei industriale a devenit o slăbiciune de îndată ce a început modernizarea europeană bazată pe o astfel de investiţie. Contradicţia dintre religie şi politică din lumea islamică i-a blocat calea către modernizare, deoarece, deşi era coezivă social, manifesta incoerenţă politică, lipsindu-i deopotrivă hotarele clare şi statele bine definite (Hodgson, 1993, pp. 97-125, 176-194; Ferguson şi Mansbach, 1996, pp. 301-323; Hall şi Ikenberry, 1989, pp. 22-34).

Cultura occidentală a adunat elemente din culturile cu care a intrat în contact, dar acele culturi nu au avut legături semnificative una cu alta. Excepţia majoră de la

regulă s-a petrecut când sistemul vestic a strămutat alte popoare pe alte continente: între 10 și 15 milioane de africani în cele două Americi (și alte 4 milioane mutați de arabi în Orientul Mijlociu) (Austen, 1988, pp. 29, 33; Segal, 1993, p. 54; Lovejoy, 1996, p. 497; Curtin, 1969, pp. 3, 268; Castles și Miller, 1993, p. 48); și aproximativ 3 milioane de indieni în Africa și Caraibe (Castles și Miller, 1993, p. 49). Alte popoare au profitat de noile legături de transport pentru a migra: circa 20 de milioane de chinezi în Asia de Sud-Est și câteva sute de mii de chinezi și japonezi în cele două Americi (Segal, 1993, pp. 16-18) (vezi hărțile 14.2 și 14.3).

Abia în timpul decolonizării a început să apară un oarecare echilibru în interacțiunea societală globală. După 1945, migrația externă a coloniștilor din Vest s-a estompat și a început un flux invers al popoarelor dinspre Lumea a Treia spre Europa și America de Nord. Peste 8 milioane de persoane din America Latină și Caraibe au emigrat în Statele Unite ale Americii între 1945 și 1980 (Segal, 1993, p. 25), iar în anii '90, atât Europa, cât și Statele Unite ale Americii primeau anual peste un milion de imigranți (SOPEMI, 1995, pp. 195, 240). Odată cu ascensiunea economică a Japoniei și a statelor nou industrializate est-asiatice din anii '70 și '80, popoarele non-occidentale au început să circule în număr mare în întreg sistemul, nu numai în propria lor regiune, în calitate de comercianți, turiști și studenți.

În ultimele decenii, unele dintre formele acestei interacțiuni s-au schimbat. Deși capacitatea fizică de interacțiune continuă să crească, barierele politice și societale din calea mobilității populației au sporit brusc. Migrațiile dinspre Vest spre restul lumii în mare măsură au încetat, iar migrațiile dispre restul lumii spre Vest, deși mai au încă loc, se confruntă cu piedici din ce în ce mai mari. Migrația se desfășoară acum între statele învecinate și apare ca răspuns la conflictele locale sau la crizele ecologice. În 1994 existau aproximativ 16 milioane de refugiați, mai mult de două treimi dintre ei în Africa și Orientul Mijlociu, care s-au adăpostit în țări învecinate țărilor lor (*World Refugee Survey*, 1995). Călătoria în scop de afaceri și turismul rămân ridicate, iar accesul la media globale continuă să se răspândească și să se aprofundeze. Apariția Internetului în anii '90 ca un fel de serviciu public global încă reflectă dominația vestică asupra conținutului său și structura centru-periferie. Dar, în principiu, și din ce în ce mai mult în practică, Internetul oferă perspectiva accesului liber de oriunde către oriunde, înlăturând astfel inegalitatea care a așezat atâta timp vestul în centrul interacțiunii societale.

O măsură a gradului până la care această expansiune a procesului societal a cuprins sistemul internațional este că noi trăim acum într-o lume în care întâlnirea cu un adevărat străin devine aproape o necunoscută pentru un occidental și din ce în ce mai rare chiar și pentru culturile de la periferie. Faceți comparația cu situația de acum 500 de ani și cu întreaga istorie umană anterioară, când lumea aflată dincolo de sfera proprie, imediată, era fie total, fie în mare parte necunoscută, iar contactul cu adevărații străini definea slujba exploratorilor și a comercianților. Dar, așa cum vom arăta în capitolul următor, această expansiune imensă a interacțiunii societale și amestecul fără precedent al culturilor și civilizațiilor a avut până acum un efect structural relativ mic.

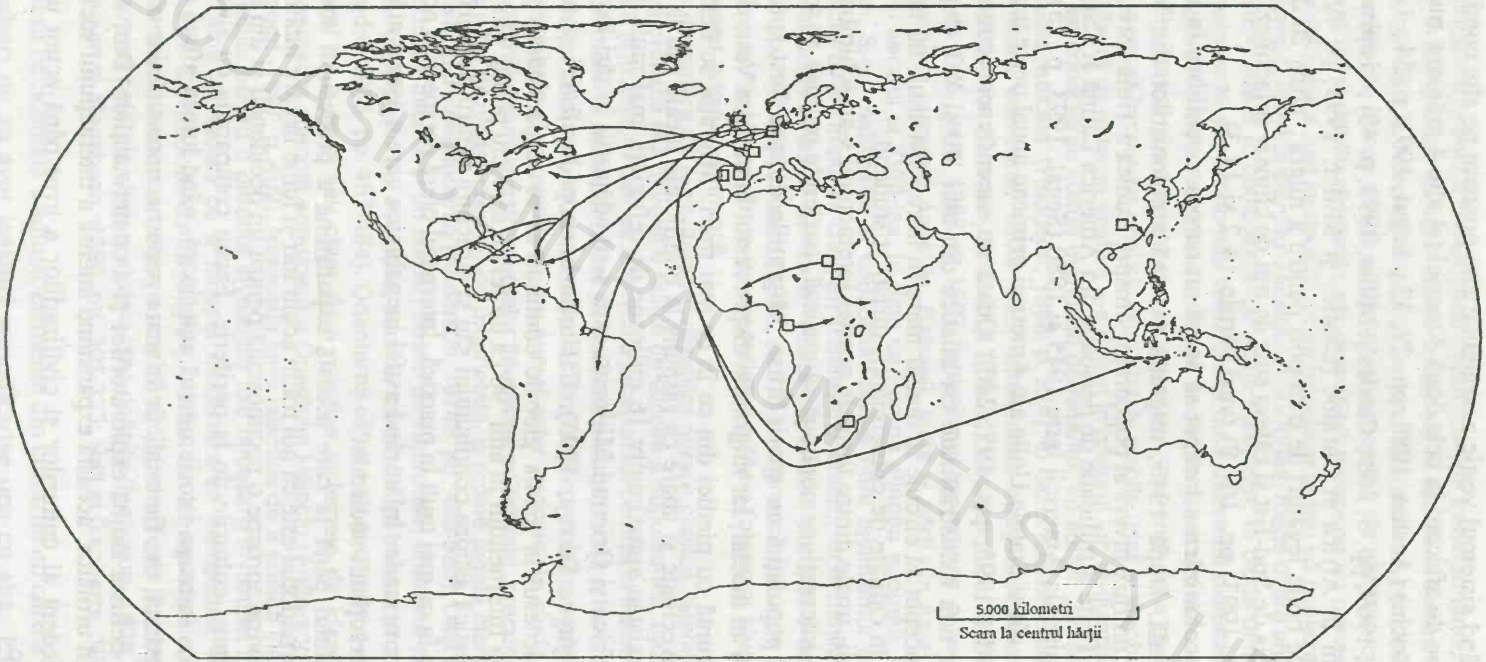

Notă: Harta identifică principalele migraţii voluntare, pe parcursul a trei secole, începând din 1500. Majoritatea emigranţilor erau din Europa de Vest. Dar, totodată, începând din secolul al XVII-lea, a existat şi o deplasare semnificativă a chinezilor spre Taiwan. De asemenea, şi în Africa au existat câteva strămutări importante ale populaţiei.

Harta 14.1. *Migraţiile voluntare globale: 1500-1814*

BCU "ALEXANDRU IOAN CUZA" UNIVERSITY LIBRARY

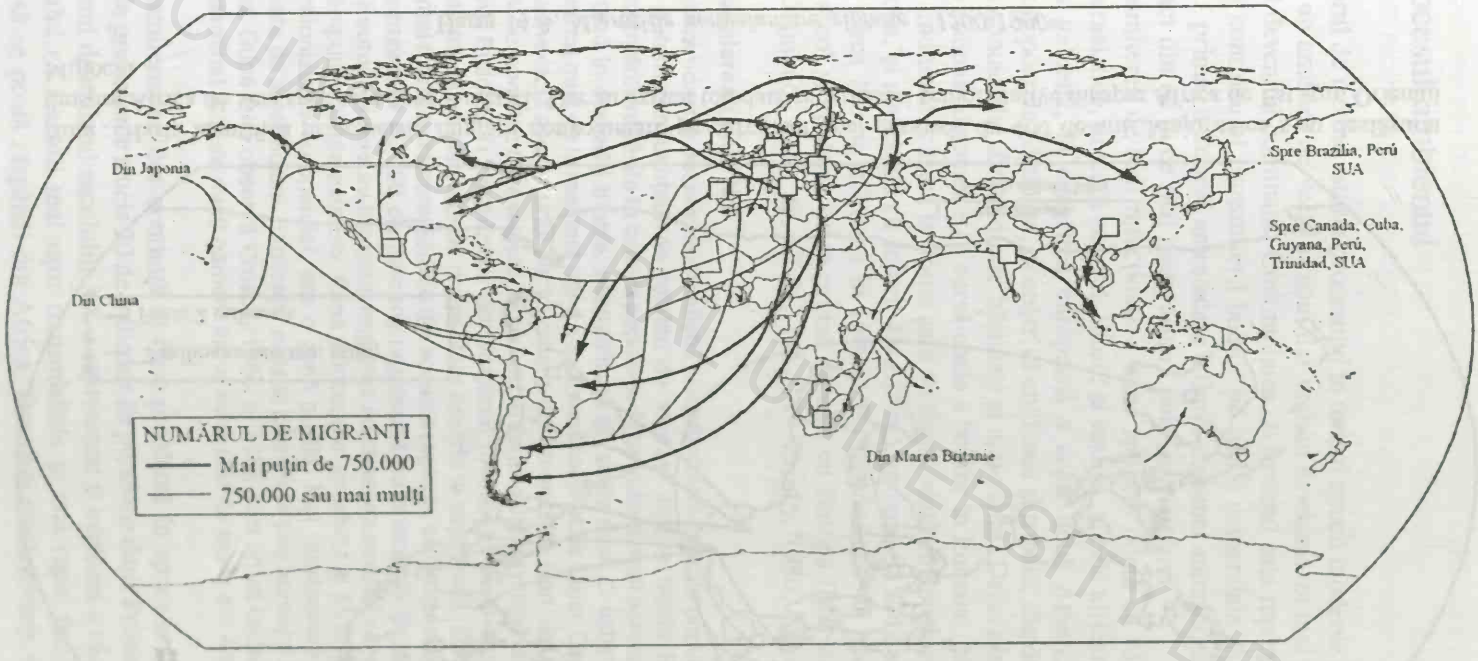

Notă: Harta identifică principalele migrații voluntare din secolul al XIX-lea și începutul secolului XX. Majoritatea proveneau din Europa de Vest și de Est. Dar au existat totodată și migrații semnificative din Japonia, China și India, deși două treimi din cele patru milioane de indieni care au emigrat în Malaysia s-au întors în India.

Harta 14.2. *Migrațiile globale: 1815-1914*

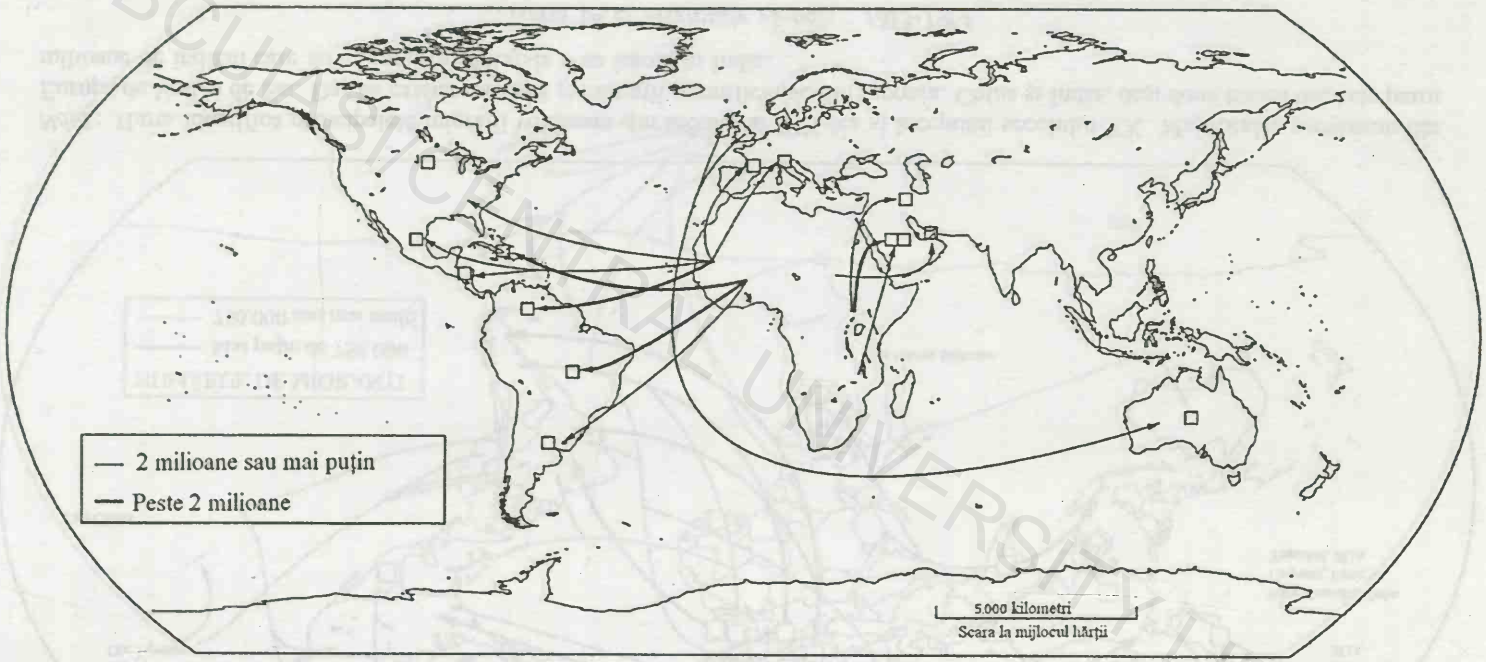

Notă: Harta identifică principalele migraţii nonvoluntare pe parcursul unei perioade de 400 de ani. Majoritatea s-au desfăşurat dinspre Africa de Vest spre cele două Americi. Dar au existat totodată şi deplasări semnificative dinspre Africa de Est spre Orientul Mijlociu.

Harta 14.3. *Migraţiile nonvoluntare globale: 1500-1900*

5. Procesul ambiental

În sectorul de mediu, istoria procesului în timpul epocii moderne este în foarte mare măsură un amestec de vechi şi nou, dar vechiul devenind tot mai puţin semnificativ, iar noul devenind dominant. Continuitatea cu trecutul este reprezentată în principal de rolul continuu al transmiterii bolilor pe rutele comerciale. Au existat două noi evoluţii: prima, o masivă amestecare a florei şi faunei anterior separate; şi a doua, un impact din ce în ce mai mare asupra poluării ecosferei.

Transmiterea de boli infecţioase a atins apogeul odată cu rolul major jucat de bolile eurasiatice, precum pojarul, tifosul şi variola, şi cele africane, precum malaria şi febra galbenă, în cucerirea europeană a celor două Americi. Aceste boli au devastat popoarele băştinaşe, deopotrivă civilizate şi tribale, răspândindu-se adeseori înaintea contactului direct dintre băştinaşi şi nou-veniţi. Deoarece le lipseau cirezile mari de animale domestice (o sursă-cheie a bolilor în Eurasia), băştinaşii americani aveau o imunitate scăzută la bolile care au ajuns odată cu conchistadorii şi coloniştii din Europa, şi mai târziu cu sclavii din Africa. Aproape 95% dintr-o populaţie băştinaşă de circa 100 de milioane în 1500 a fost exterminată, în mare parte prin boli, într-un secol şi jumătate de la primul contact cu Europa (McNeill, 1976, pp. 185--216; Diamond, 1997, pp. 67-81, 195-214; Crosby, 1986, capitolul 9).

Depopularea Lumii Noi

Imaginea noastră despre amerindienii precolumbieni care au populat America de Nord este puternic influenţată de relatări de manual despre istoria Statelor Unite şi de reprezentările regăsite în cultura populară. Amerindienii sunt aproape invariabil descrişi ca trăind în societăţi tribale, nestratificate şi relativ mici. O astfel de estimare nu se abătea cu mult de la realitate când s-au întemeiat Statele Unite. Dar ea oferă o imagine foarte inexactă asupra unor sectoare largi din America de Nord din mileniul de dinaintea venirii europenilor. De exemplu, în sud-est, o serie vastă de culturi cunoscute acum drept Mound Builders (*Constructorii de Gorgane*) funcţionau la nivelul sumerienilor chiar înainte să apară sistemul de oraşe-state descris în capitolul 8. La Cahokia, unul dintre cele mai mari centre ceremoniale din această regiune, se estimează că exista o aşezare de aproximativ 40.000 de oameni, organizată pe o ierarhie de clase foarte abruptă. Primii europeni care au traversat regiunea au observat aşezări dens populate, înfiinţate pe câmpuri cultivate extensiv. Până la începutul secolului al XVIII-lea, când s-a declanşat colonizarea europenilor, era o zonă pustie. Mai rămăseseră doar câteva triburi răsfirate de amerindieni. Explicaţia acestei catastrofe ţine aproape sigur de bolile infecţioase. După cum observă Crosby (1986, p. 213), „nici un alt factor nu pare capabil să fi exterminat atât de mulţi oameni într-o zonă atât de mare din America de Nord".

Transmiterea bolilor continuă să fie o problemă în epoca modernă. O epidemie severă de pneumonie a ucis 20 de milioane de persoane după Primul Război Mondial, iar ultimul deceniu al secolului XX a reprezentat o explozie a răspândirii SIDA şi a pericolului ca maladii mai uşor transmisibile şi mai rapid fatale, precum virusul Ebola, să se poată răspândi din Africa. Dar deşi mecanismele transmiterii bolilor

funcţionează încă, secolul XX a fost martorul unor mari progrese ale medicinei, care au înlăturat o mare parte a pericolului bolilor – cel puţin pentru lumea dezvoltată. Transmiterea bolilor îşi va recâştiga precedentul statut, ca principal proces ambiental internaţional, numai dacă aceste scuturi protectoare vor suferi un colaps sever.

Între timp, apariţia unui sistem internaţional global şi, în particular, dezvoltarea unei economii globale, precum şi migraţia şi colonizarea europeană larg răspândite, au creat noi tipuri de interacţiune ambientală. După cum am descris deja în secţiunea anterioară, crearea unui sistem internaţional global a implicat un amestec cultural şi genetic fără precedent între rase şi naţiuni. Totodată, un proces de transport şi amestec foarte similar, dar mult mai cuprinzător, între flora şi fauna lumii, era în plină desfăşurare. Acest lucru a fost valabil îndeosebi pentru recolte şi animale, inclusiv pentru cele folosite în transport, dar s-a aplicat şi unei serii largi de alte plante şi animale: păsări tropicale aduse în Europa drept animale de casă, copaci şi arbuşti asiatici şi americani aduşi pentru a fi folosiţi în grădini ornamentale şi botanice. Acest proces nu era complet nou. În cadrul sistemului comercial afro-eurasiatic, în timpurile antice şi clasice, unele plante şi animale (caii, batatele, bananele, orezul) fuseseră strămutate din locurile lor native. Dar acum, translocarea devenise globală, se petrecea pe o scară mult mai mare şi avea un impact mult mai puternic asupra ecologiei şi economiei locale. Caii, bovinele, porcii, oile, trestia de zahăr, orezul, grâul, orzul, ovăzul, ceaiul, cafeaua, bananele, citricele, piersicile şi batatele au ajuns din sistemul eurasiatic până în cele două Americi. De aici, în Eurasia au ajuns porumbul, cartofii, tutunul, cacaua, câteva soiuri de fasole, manioc, cartoful dulce, arahidele, ananasul, roşiile şi bumbacul (Woodruff, 1966, p. 170; Barraclough, 1978, p. 155).

Impactul acestor transferuri a fost adesea dramatic. Caii au transformat stilul de viaţă al indienilor din prerie în cele două Americi, iar noile recolte au crescut în mare măsură rezerva de hrană în China, Europa şi Africa şi au deschis noi sectoare de comerţ în economia mondială. Au existat totodată şi schimbări substanţiale ale ecologiei globale, nou-veniţii dislocând uneori specii locale şi ocupând adesea întinderi uriaşe de teren ce urmau să fie cultivate pentru hrană sau în scopuri industriale. Pe termen mai lung, centrarea asupra unui număr limitat de culturi comerciale şi animale a tins să reducă biodiversitatea, ajungându-se treptat până la un posibil atac asupra structurii biosferei. Procesele transferului în masă de biosferă iniţiat în cursul secolului al XVI-lea continuă. Specii de moluşte şi peşti sunt transferate de pe un continent pe altul în rezervoarele de balast ale vapoarelor, creând probleme locale de mediu (de exemplu, în Marile Lacuri). Încercări de bioinginerie, ca atunci când specii străine sunt importate în vederea îmbunătăţirii producţiei (albina africană în America de Sud) sau de a ataca un parazit local sau importat (controlul bolilor împotriva iepurilor australieni), implică de asemenea un amestec continuu al biosferei lumii.

A doua nouă formă de interacţiune ambientală a apărut abia în ultimele decenii, dar are potenţialul de a avea un impact major asupra funcţionării sistemului internaţional. O parte a ei se referă la epuizarea unor resurse precum solul, apa proaspătă,

pădurile şi minereurile, dar principala problemă se referă la poluarea rezultată din activităţile umane şi care are impact asupra compoziţiei şi funcţionării ecosferei planetare şi sistemelor climatice. Cauza constă în populaţia umană în creştere, răspândirea industrializării şi creşterea consumului per capita a unei serii mai vaste de produse, atât agricole, cât şi prelucrate. Efectul este translarea a ceea ce în linii mari poate fi numit „mediul" din fundalul în prim-planul preocupărilor omenirii. De-a lungul istoriei umanităţii, mediul a fost fie o constantă de fundal, fie, dacă s-a schimbat într-adevăr, o forţă cu propria sa logică – a schimbării climatice sau a catastrofei locale (inundaţie, secetă, vulcan, meteorit, cutremur, tsunami, eră glaciară) – împotriva căreia oamenii nu puteau face mare lucru decât să se roage, să moară, să se adapteze sau să se mute. Este demn de remarcat că întreaga durată a civilizaţiei umane s-a încadrat în intervalul unei perioade interglaciare, când clima planetară a fost deopotrivă relativ benignă şi relativ stabilă.

Dar în cursul ultimelor decenii, a sporit înţelegerea faptului că activitatea umană a atins o amploare şi o intensitate suficient de mari încât activitatea noastră ca specie să fie capabilă să schimbe compoziţia atmosferei şi, astfel, *inter alia*, să altereze clima planetară. Există, desigur, o dimensiune locală a acesteia, în care efectele poluării, precum fumul, ploile acide, precipitaţiile radioactive sau lacurile, râurile/fluviile şi mările poluate devin o problematică în relaţiile internaţionale regionale. Dar preocuparea mai mare face referire la impactul asupra mediului global în general. Aici, cele două cazuri definitorii au fost deteriorarea stratului protector de ozon, observată pentru prima dată în anii '80, şi aparenta tendinţă (contestată încă, dar din ce în ce mai acceptată) de încălzire globală. Subţierea stratului de ozon deasupra polilor a expus fiinţele la un nivel mai mare, şi periculos din punctul de vedere al sănătăţii, de radiaţii solare. Cauza subţierii o constituie emisiile industriale care ajung în straturile superioare ale atmosferei, ceea ce a dus la accelerarea acţiunii internaţionale de reducere a emisiei de gaze poluante. Încălzirea globală ameninţă în cel mai bun caz cu unele creşteri sesizabile ale nivelului mării (să spunem, de până la un metru) şi cu unele schimbări semnificative ale climei (în prezent, el Niño). În cel mai rău caz, ameninţă cu uriaşe creşteri ale nivelului mării (zeci de metri), transformări majore ale climei şi o schimbare totală a naturii planetei ca loc destinat locuirii umane. Cauzele sunt mai puţin clare (date fiind incertitudinile încă destul de mari cu privire la funcţionarea naturală a sistemului climatic global), dar în bună parte ele se leagă de emisiile de gaze precum CO_2 şi metan. De vreme ce astfel de gaze sunt generate de foarte multe procese industriale şi agricole, reducerea lor necesită schimbări mari, costisitoare şi dificile în economia globală, iar până în prezent nu s-a ajuns la un consens cu privire la acţiunea ce ar trebui întreprinsă.

Clar este că, la sfârşitul secolului XX, poluarea aerului şi a apei din cauza producţiei industriale şi agricole introducea în relaţiile internaţionale un element cu totul nou al procesului ambiental. Activitatea umană redefinea biosfera, atmosfera şi clima. Astfel de lucruri s-au întâmplat şi în perioadele anterioare, dar procesele de mediu generate de om sunt acum capabile să ameninţe structurile naturale ale planetei. Astfel, problematicile de mediu au creat şi o nouă agendă pentru diplomaţia

internaţională şi un nou punct focal pentru organizaţiile interguvernamentale şi nonguvernamentale. Asemenea progreselor din sectorul economic, apariţia problemelor globale de mediu a confruntat umanitatea cu o problemă de management nouă, durabilă şi sistemică. Eşecul în a răspunde la această problemă de management implică ameninţarea cu perturbări masive ale funcţionării şi dezvoltării sistemului internaţional.

6. Concluzii

Este clar că procesul internaţional a suferit o transformare fenomenală în ultimii 500 de ani. Până la un punct, această transformare poate fi explicată prin creşterea de 12 ori a populaţiei între 1500 şi 2000, dar aceasta nu este singura problemă. Mai mulţi oameni înseamnă aproape prin definiţie mai multă interacţiune, dar la ceea ce am fost noi martori aici este o creştere de altă natură. Datorită Revoluţiei Industriale şi consecinţelor ei, fiecare individ a fost împuternicit să facă mai multe lucruri: să călătorească mai departe şi mai repede, să consume mai mult, să producă mai mult, să transporte mai mult, să ştie mai multe, să comunice mai mult, să iubească şi să urască pe distanţe mai vaste, să distrugă mai mult. Această împuternicire a fost distribuită foarte inegal. Sute de milioane de persoane din ţările sărace au încă un impact individual puţin mai mare decât au avut strămoşii lor din timpurile antice şi clasice sau chiar preistorice, în timp ce alte sute de milioane şi-au sporit în mare măsură oportunităţile, iar câţiva au chiar puteri dumnezeieşti de a crea şi de a distruge la scară planetară. Urmând acest model inegal, o mare parte a procesului internaţional al epocii moderne se încadrează în modelul centru-periferie schiţat în introducerea acestui capitol. Cea mai mare parte a interacţiunii economice şi societale se încadrează în acest model şi la fel se întâmplă şi cu aproape tot procesul din sectorul politico-militar. Dar unele nu se încadrează, mai ales aspectele sistemice ale sectorului de mediu. În timp ce cauzele schimbării de mediu pot fi legate de modelul centru-periferie, consecinţele funcţionează la nivel planetar, distribuindu-şi efectele fără a face referire la modelele sociale, politice, militare şi economice ale umanităţii.

Cu toate acestea, în ciuda transformărilor amplorii şi intensităţii, structura fundamentală a procesului internaţional rămâne familiară. Suntem capabili să relatăm povestea folosind aceleaşi repere ca în epoca antică şi clasică, iar multe dintre principalele tipuri de procese din vremuri mai vechi – comerţul, războiul, competiţia militară, transmiterea de boli, diplomaţia, sistemele de credinţe – rămân proeminente. În ansamblu, există însă o extindere şi o intensificare de anvergură a acestor procese, iar în categoriile principale apar câteva ramuri noi: controlul armamentelor şi dezarmarea, organizaţiile interguvernamentale, finanţele şi investiţiile internaţionale, poluarea, amestecul biologic. Odată cu închiderea sistemului internaţional global din secolul al XIX-lea, intensificarea şi diversificarea înlocuiesc expansiunea ca modalităţi principale de-a lungul cărora se dezvoltă procesul. Iar pe măsură ce impactul

Revoluției Industriale începe cu adevărat să se facă simțit în cursul secolelor al XIX-lea și XX, modelul general de interacțiune care definește sistemul internațional se schimbă. Războiul, care a fost întotdeauna central, rămâne astfel aproape pe întregul parcurs al acestei perioade, dar, chiar spre sfârșitul ei, se confruntă cu serioase presiuni, deopotrivă din cauza exceselor mijloacelor sale de distrugere, ca și a impactului democrației, în curs de răspândire. De la sfârșitul secolului XX, era normal să considerăm că războiul între marile puteri – războiul mondial – s-ar putea să nu mai aibă loc. În același timp, interacțiunea din alte sectoare creștea din punctul de vedere al importanței, deopotrivă absolute și relative. Expansiunea procesului economic a fost fără precedent, oricum am măsura-o, la fel ca și expansiunea proceselor societale, deși nu atât de impresionantă. Cea mai mare parte a procesului ambiental a fost prea nouă pentru a o evalua cum se cuvine. Ea avea în mod clar potențialul de a deveni o trăsătură centrală a funcționării sistemului internațional, dar dacă avea să devină sau nu era dificil de prezis.

Toate acestea pledează puternic în favoarea gândirii în termenii echilibrului proceselor care definesc sistemul internațional. Toate au înregistrat o creștere remarcabilă pe parcursul acestor cinci secole. Dar, cel puțin, echilibrul dintre ele se schimbă, procesele non-militare înregistrând câștiguri relative. Sub titlul general de „globalizare" a devenit în vogă să dezbatem dacă acesta constituie sau nu o transformare sectorială fără precedent a naturii sistemului internațional. Mai multe detalii, în partea a V-a.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITARĂ

Capitolul 15

Structura în sistemul internațional modern

1. Introducere

De la povestea relatată în cele trei capitole precedente – unităţi mai puternice, dezvoltare inegală, creşteri enorme ale capacităţii de interacţiune, intensificare şi diversificare uriaşe ale procesului – putem foarte bine să anticipăm că structura sistemului a devenit, de asemenea, mai puternică în această epocă. Deşi structura este diferită de capacitatea de interacţiune şi de proces, ea depinde de ele. În cazul în care capacitatea de interacţiune este scăzută sau procesul este slab, atunci efectele structurale vor fi mici. Dar întrucât amândouă s-au dezvoltat în timpul ultimei jumătăţi a celui de-al doilea mileniu al erei noastre, ele au extins şi energizat structurile sistemului de-a lungul întregului spectru.

În acest moment, ne ajută dacă ne aducem aminte că sistemele internaţionale sunt alcătuite din unităţi care interacţionează în cadrul unui structuri. Pentru a simplifica ceva atât de complicat cum este un sistem internaţional, urmăm practica neorealistă de a privi sistemele în termenii unităţilor lor dominante şi ai tipului dominant de interacţiune. O modalitate de a înţelege ceea ce s-a întâmplat cu sistemul internaţional în epoca modernă este să observăm schimbările care au avut loc în designul fundamental al sistemului. Nu numai că sistemul a devenit global, dar liniile de contact dintre unităţile din cadrul lui sunt mult mai numeroase şi mult mai dense. În epoca antică şi clasică, era ceva obişnuit ca sistemele să fie liniare, iar cea mai mare parte a interacţiunii să fie indirectă. Un exemplu în acest sens îl constituie sistemul economic eurasiatic care conecta Roma şi China, în care, în fapt, fiecare unitate majoră se afla în contact direct numai cu vecinii săi, dar bunurile circulau, prin retransmisie, mai departe. Relaţiile politico-militare puteau, de asemenea, să ia o formă liniară, ca în cazul epocii moderne timpurii a Imperiului Otoman, care se lupta deopotrivă cu europenii şi cu perşii, în timp ce aceştia din urmă abia dacă aveau contact unul cu altul. După cum am arătat în partea I, sistemele cu un astfel de aranjament nu sunt structurate waltzian. În timpul epocii moderne, sistemul internaţional a devenit multiordonat,

iar constrângerile au fost înlăturate. În principiu, dar mai ales în practică, fiecare dintre unităţile din sistemul internaţional pot intra în legătură directă cu toate celelalte. Astfel, Spania şi Portugalia puteau să facă comerţ direct cu China trimiţându-şi navele în Asia de Est. Marea Britanie şi Japonia s-au putut alia pentru a-şi coordona rivalitatea reciprocă cu Rusia. În forumuri precum Liga Naţiunilor sau ONU şi în multiplele lor organisme funcţionale specializate, diplomaţi din toate unităţile recunoscute din sistem s-au putut întruni pentru a discuta funcţionarea sistemului internaţional şi pentru a stabili legi şi tratate în vederea standardizării comportamentului lor, a îmbunătăţirii interoperabilităţii unităţilor din sistem sau a confruntării cu problemele comune de management al sistemului.

În acest fel, sistemul însuşi a devenit mult mai puternic în relaţie cu unităţile. Unităţile intrau acum în legătură directă (la bine şi la rău) cu toate celelalte unităţi din sistem, nu numai cu vecinii lor. Fie în termeni de securitate militară, comerţ sau de recunoaştere a statutului politic, toate unităţile s-au găsit în situaţia de a fi nevoite să opereze într-un sistem internaţional mult mai larg, mai variat şi, din multe puncte de vedere, mai pătrunzător, din care nu exista scăpare. Multe popoare şi ţări au fost forţate să participe odată cu apariţia la hotarele lor a puterii europene/vestice superioare lor. Chiar şi atunci când relaţiile au devenit considerabil mai puţin coercitive, ca spre sfârşitul secolului XX, încă nu era posibil ca unităţile să se izoleze de sistem fără să plătească un preţ foarte mare. Deşi în această perioadă unităţile au devenit mai puternice (din aceleaşi motive de capacitate de interacţiune îmbunătăţită şi proces îmbogăţit înlăuntrul graniţelor lor), nu există nici o îndoială că, în general, a existat o anumită schimbare în favoarea sistemului. Atât unităţile, cât şi sistemul au devenit mai puternice şi mai capabile. Dar sistemul a devenit relativ mai atotcuprinzător, mai pătrunzător şi mai puternic. Localul a devenit constant mai slab, iar regionalul şi globalul constant mai puternice. În acest timp, efectele structurale ale sistemului au devenit mai puternice, constrângând şi modelând unităţile şi schimbând balanţa forţelor ce le determinau dezvoltarea, dinspre interior înspre exterior.

2. Structura politico-militară

Istoria structurii politico-militare în epoca modernă poate fi relatată în linii mari în termenii bine-cunoscuţi ai teoriei neorealiste. La fel ca în lumea antică şi clasică, există o interacţiune militară intensă, dar cu diferenţa unui conţinut tehnologic în ascensiune (şi deci cost şi putere de distrugere crescânde, disparităţi de putere din ce în ce mai mari) şi a unei schimbări de la o anvergură regională la una globală. Dar spre deosebire de epoca antică şi clasică, predicţiile neorealiste se realizează: un tip de unitate devine într-adevăr dominantă universal şi sistemul îşi păstrează o structură anarhică stabilă fără să se înregistreze vreun semn al unei schimbări structurale profunde către ierarhie. Aceste două evoluţii se potenţează reciproc, independenţa statelor moderne lucrând pentru a susţine păstrarea anarhiei internaţionale şi presiunea

structurală anarhică a autoajutorării, împingând unităţile către imperativul „ai grijă de tine" identificat de Waltz (1979, p. 107).

Ascensiunea până la dominaţie a statului modern şi declinul altor tipuri de unitate politico-militară au fost tratate în capitolul 12. În termeni structurali, ea se referă la producerea de către socializare şi competiţie a unităţilor asemenea. Esenţa sa este apariţia unui nou tip de unitate care se dovedeşte a fi mai eficace atât economic, cât şi militar decât alte tipuri. De la un început lent în ceea ce până atunci fusese una dintre zonele cele mai obscure ale planetei, statul modern are o ascensiune rapidă până la statutul de putere mondială. În Europa, statul modern întrece constant din punct de vedere competitiv oraşele-state şi imperiile, forţându-le pe ambele fie să cedeze, fie să-şi schimbe forma. În afara graniţelor, noile state europene se angajează într-o expansiune fără precedent care la un moment dat a adus aproape întreaga planetă sub stăpânirea lor. În cele două Americi, ele doboară rapid atât imperiile locale, cât şi (la fel ca mai târziu, în Australia) marea parte a populaţiei băştinaşe şi încep un proces de colonizare care în cele din urmă produce peste douăzeci de state în stil european. În zona civilizată a Asiei, ele fie ocupă imperiile locale, devenind o nouă elită conducătoare (ca în India şi marea parte a Asiei de Sud-Est), fie le fărâmiţează (Imperiul Otoman şi, mai aproape de casă, cel Austro-Ungar), fie le subordonează şi le manipulează fără a-şi asuma însă conducerea directă (Persia şi China). În Africa şi în zonele de sistem preinternaţional din Asia, ele formează colonii, impun hotare şi suveranitatea asupra unei serii diverse de popoare tribale cu nivele foarte variate de dezvoltare politică şi economică. Cele câteva locuri care scapă stăpânirii directe (Japonia, Turcia, China, Thailanda, Persia) sunt obligate să se adapteze modelului european pentru a-şi păstra independenţa.

Câteva dintre imperiile clasice supravieţuiesc adoptând aparenţa unui stat (China, Iran, Etiopia), la fel cum procedează unul dintre imperiile moderne care se dezvoltă la periferia Europei (Rusia). Toate statele moderne importante din Europa şi majoritatea puterilor minore europene dobândesc imperii peste mări, în decursul procesului impunându-şi atât limba, cât şi practicile politice şi economice asupra popoarelor aflate sub stăpânirea lor. Dar toate (până la un punct şi Rusia) îşi pierd imperiile, diferitele valuri de decolonizare lăsând în urmă un sistem politic global structurat după imaginea Europei (state moderne), bazat pe idei europene (suveranitate, naţionalism) şi funcţionând potrivit practicilor europene (diplomaţie, drept internaţional). Nu mai este necesară nici un fel de demonstraţie comprehensivă a logicii structurale neorealiste. Logica anarhiei lucrează prin socializare şi competiţie (adică un amestec de coerciţie şi copiere) pentru a produce un sistem de unităţi asemenea care, la rândul său, reproduce structura anarhică. Iar această structură continuă să funcţioneze, sporind în decursul procesului profunzimea „asemănării". Istoria secolului XX poate fi interpretată ca o luptă cu privire la modul cum este organizată economia politică a societăţii industrializate, monarhia, fascismul şi comunismul pierzând în faţa democraţiei liberale într-o serie de războaie atât fierbinţi, cât şi reci (Buzan, 1995a; Hobsbawm, 1994). În acest fel, până la sfârşitul secolului XX, principalele unităţi

din sistem deveniseră mult mai asemănătoare ideologic, permițând forțelor pieței să joace un rol central în economiile lor politice.

Dar observați cum logica neorealistă depinde atât de un sistem puternic, cât și de unitățile care îi întipăresc valorile. Amintiți-vă că, deși cerințele de interacțiune ale neorealismului au fost satisfăcute în sistemele internaționale ale lumii antice și clasice, predicțiile sale nu s-au adeverit. În epoca modernă, sistemul internațional își cuprinde unitățile mult mai intens, iar statul modern însuși încorporează valori care ajută la susținerea anarhiei internaționale. Teritorialitatea strictă și angajamentul ferm față de suveranitate ale statului modern stau la baza anarhiei, la fel ca și doctrina naționalismului, ca piesă centrală a legitimității politice. Toate au făcut din antihegemonism doctrina naturală a sistemului internațional european și a succesorului său global. El este în contradicție clară cu efectele unităților în lumea antică și clasică, unde imperiul avea o legitimitate considerabilă, iar alinierea în vederea căutării păcii și a ordinii era la fel de obișnuită ca și balansarea pentru a-ți păstra independența.

Așadar, una dintre trăsăturile definitorii ale epocii moderne este aceea că structura politică internațională devine puternică, iar efectele sale, atotpătrunzătoare. Sub presiunea sistemului, unitățile devin mai asemănătoare structural și funcțional. Cele care nu se pot adapta dispar sau sunt refăcute prin forță.

Teoria neorealistă pune un puternic accent pe polaritate (numărul de mari puteri din sistem) (Waltz, 1979). Dar din perspectiva lungă a istoriei, polaritatea pare să fie destul de puțin interesantă. Proeminența sa în teorie pare să aibă mai mult de-a face cu ascendența temporară a bipolarității în timpul Războiului Rece decât cu orice altă semnificație pe termen lung. Polaritatea ne spune lucruri folositoare despre dinamica descurajării, a formării de alianțe și a competițiilor militare (Buzan, 1987) precum și a ordinilor economice (teoria stabilității hegemonice), dar dintr-o perspectivă mai lungă, structurile profunde (anarhie-ierarhie; diferențierea funcțională și structurală a unităților) sunt cele care au o semnificație mai importantă. În lumea antică și clasică, anarhia-ierarhia este un reper important al schimbării sistemice (Watson, 1992), iar în lumea modernă efectul structural al anarhiei este foarte proeminent. Schimbările diferențierii structurale și funcționale a unităților par să marcheze cele mai mari transformări. Trecerea de la medieval la modern în Europa a fost definită de o transmutare de la unitățile diferențiate funcțional și structural la cele nediferențiate funcțional și structural, iar trecerea generală de la epoca antică și clasică la cea modernă a fost definită de o trecere de la unități diferențiate structural la cele nediferențiate structural (adică de la barbari, orașe-state și imperii la state moderne) (Ruggie, 1983; Buzan și Little, 1996).

O altă trăsătură notabilă a epocii moderne a fost apariția complexelor regionale de securitate ca substructură a sistemului internațional global (Buzan și Wæver, în curs de apariție, capitolele 1-2). Formarea complexelor regionale s-a petrecut în timp ce statele abia decolonizate, eliberate de sub protecția puterilor coloniale externe, au fost obligate să-și stabilească propriile relații de securitate (mai cu seamă

conflictuale) cu vecinii. Urmând logica în baza căreia ameninţările militare şi politice călătoresc mai uşor pe distanţe mici, majoritatea statelor care şi-au obţinut independenţa au descoperit că preocupările lor de securitate se concentrau mai mult în cadrul regiunilor lor decât în afară. O multitudine de rivalităţi locale (de exemplu, India-Pakistan, Israel-statele arabe, Iran-Irak) au reprezentat miezul acestor rivalităţi. Mouritzen (1980, 1995, 1997) argumentează că structurile de securitate regională vor fi o trăsătură firească a oricărui sistem internaţional mare şi anarhic, în care unităţile sunt mai curând fixe decât mobile din punct de vedere teritorial. Wæver (1997) consideră complexele regionale de securitate un al patrulea eşalon al structurii din teoria neorealistă. Ele constituie trăsături durabile ale sistemului internaţional global şi adesea joacă un rol central în medierea modului cum puterile din afară sunt atrase în politica de securitate regională. Polaritatea şi, în unele cazuri, anarhia-ierarhia sunt la fel de importante structural în cadrul complexelor regionale de securitate cum sunt şi în sistemul internaţional în general (Buzan şi Wæver, în curs de apariţie, capitolul 1).

3. Structura economică

Ascensiunea până la proeminenţă a structurii pieţei globale este una dintre cele mai mari diferenţe dintre sistemul internaţional modern şi cele ale epocii antice şi clasice. După cum am văzut în capitolul 11, în timpurile premoderne, interacţiunea economică era prea slabă şi prea liniară pentru a genera efecte structurale semnificative. Sistemul internaţional economic din Eurasia era mai impresionant ca dimensiune decât ca intensitate. După cum am văzut, crearea unui sistem internaţional global întreg a contopit în cele din urmă economia globală în acelaşi spaţiu geografic ca şi cel politico-militar. În acelaşi timp, interacţiunea economică globală şi-a început creşterea extraordinară în intensitate, care mai continuă şi astăzi. Efectul combinat al uriaşei creşteri a capacităţii de interacţiune, trecerea generală de la o structură sistemică liniară la una multiordonată şi imensa creştere a comerţului şi a activităţii financiare au întărit rapid o piaţă globală, care a exercitat o influenţă din ce în ce mai importantă şi mai pătrunzătoare asupra tuturor actorilor din sistem.

Asemenea structurii politico-militare, această structură economică a emanat iniţial din Europa. Dintr-un anumit punct de vedere, poate fi privită ca rezultând dintr-o expansiune constantă a pieţelor din Europa de la nivel local, la nivel naţional şi apoi global. Procesul construcţiei statului în Europa a implicat crearea unei pieţe naţionale care era parţial o funcţie a creşterii economice, parţial o funcţie a transportului şi comunicării mai bune şi parţial o funcţie a eliminării numeroaselor impozite, taxe şi controale locale care lucrau pentru a prezerva pieţele locale (Braudel, 1985, capitolul 4). El se referea totodată şi la furnizarea bunurilor colective politico-legale necesare pentru a susţine o piaţă naţională, cum ar fi o monedă naţională destul de stabilă, o bancă centrală, un cadru de legi ale proprietăţii, contractelor şi finanţării

şi un sistem efectiv de implementare a acestor legi. Acesta a fost proiectul mercantilist care a dominat în Europa până târziu în secolul al XIX-lea. Economiile naţionale cele mai încununate de succes au generat presiuni pentru extinderea acestor procese dincolo de hotarele statului, fie în imperiu (Hobson, 1938), fie în sistemul internaţional în general (liberalismul).

Aproape cu certitudine una dintre primele pieţe globale care s-au dezvoltat a fost aceea a aurului şi argintului, care a stat la baza apariţiei cambiilor, ce au jucat un rol crucial în gresarea nou formatului sistem comercial mondial. Dar proiectul liberal era interesat de o elaborare mult mai completă a comerţului internaţional şi aceasta a necesitat extinderea asupra sistemului internaţional a aceloraşi procese care au creat piaţa naţională: adică înlăturarea taxelor, impozitelor şi controalelor şi furnizarea bunurilor colective şi a instituţiilor necesare. În absenţa unui guvern global, singurul mod de a crea şi menţine o piaţă globală a fost ca statele să cadă de acord să-şi coordoneze politicile economice şi să creeze regulile, regimurile şi organizaţiile internaţionale necesare. Aşa cum am văzut în cele trei capitole precedente, acesta a fost un proiect care s-a pus în mişcare în cursul secolului al XIX-lea şi a fost uneori realizat prin acord (mai ales în cazul unor state vestice), dar mai des prin coerciţie (în special în Africa şi Asia). În India a fost relativ uşor să se pătrundă, deoarece ea avea deja o economie monetară bine dezvoltată, îi lipseau rezervele interne de numerar şi avea o tradiţie îndelungată de deschidere către comerţ ce data încă dinainte de perioada romană. China şi Japonia, cu tradiţii de închidere, au opus o rezistenţă mai serioasă (Braudel, 1985, pp. 489-503). Funcţionarea acestei pieţe a împuternicit unele state (mai ales cele industrializate) şi le-a copleşit pe altele (în special pe cele de la periferie, atât înainte, cât şi după decolonizare).

Efectele unei structuri de piaţă globale sunt numeroase şi diverse, iar noi nu putem face aici mai mult decât să le prezentăm pe scurt. Totodată, structura de piaţă globală îşi continuă impetuoasa intensificare, iar multe dintre efectele sale încă nu au fost descoperite sau pe deplin înţelese. Funcţionarea pieţei creează presiuni în vederea adoptării unui preţ universal pentru bunurile asemănătoare (Gilpin, 1987, pp. 15-18). Ea oprimă economiile locale, atât provocându-le cu importuri ieftine, cât şi cerându-le anumite tipuri de produse, şi copleşeşte sistemele economice mai vechi (trocul, comerţul de lux, economiile centralizate). Deoarece leagă producţia, comerţul şi finanţele la scară sistemică, o piaţă globală impune tiparele ciclurilor economice asupra întregului sistem. Ele pot fi benigne, ca atunci când toate cresc vertiginos, dar pot fi şi maligne, ca atunci când întregul sistem se prăbuşeşte în recesiune şi criză economică, după cum s-a întâmplat în anii '30. Un alt exemplu este criza datoriilor din anii '80, care a legat politica monetară a Statelor Unite de politica petrolului, politica de dezvoltare din ţările cel mai puţin dezvoltate şi comportamentul băncilor şi al pieţelor financiare (Gilpin, 1987, capitolul 8). Literatura cuprinzătoare asupra diferitelor tipuri de cicluri economice reflectă această conectivitate sistemică a pieţei globale şi încearcă să-i definească şi să-i explice efectele. Ciclurile pot varia ca durată de la câţiva ani la câteva secole sau mai mult şi, de vreme ce câteva cicluri diferite sunt întotdeauna în funcţiune, întrebările despre cum relaţionează ele cauzal

unul cu altul sau cum interacţionează încă nu au răspunsuri clare (Braudel, 1985, pp. 70-88; Gilpin, 1987, pp. 100-111; Mager, 1987; Goldstein, 1988; Kleinknecht *et al.*, 1992).

Oricare ar fi luptele pe care le-ar putea genera, nu există nici o îndoială că o piaţă mondială creează o problemă de management al sistemului care sporeşte ca dimensiune pe măsură ce piaţa devine mai extinsă şi mai elaborată. Pieţele nu sunt autonome. Ele depind de structurile politice şi societale, şi cu toate acestea influenţează aceste structuri atât pozitiv, cât şi negativ. La bază se află problematicile fundamentale ale furnizării de monedă, credit, reguli şi securitate stabile, identificate de Kindleberger (1981). Dar pe măsură ce economia globală devine tot mai complexă, din ce în ce mai multe reguli şi înţelegeri trebuie să fie negociate pentru a-i facilita interoperabilitatea şi pentru a o menţine stabilă. Aşa cum argumentează pe larg Gilpin (1987), există tensiuni serioase şi permanente între teritorialitatea şi autoritatea puterii de stat, pe de o parte, şi non-teritorialitatea comerţului, a banilor şi a pieţelor, pe de altă parte. El vede o contradicţie între urmărirea eficienţei de către pieţele globale şi bunăstarea şi aspiraţiile de putere ale statelor. Între altele, pieţele globale creează o presiune crescândă pentru armonizarea politicilor interne ca o consecinţă a comerţului internaţional şi a regimurilor financiare, iar aceasta subminează autonomia statului (Gilpin, 1987, pp. 221-230). Evident, există problemele cauzate de intensificarea competiţiei comerciale şi ajustarea politică şi socială crescândă a costurilor pe care le impune atât asupra câştigătorilor, cât şi asupra perdanţilor precum şi de mereu prezentul pericol ca sistemul financiar să devină supraextins şi să sufere o prăbuşire a încrederii (Buzan, 1991, capitolul 6; Buzan *et al.*, 1998, capitolul 5). Menţinerea stabilităţii unei pieţe globale se poate realiza prin tipul potrivit de stat hegemon sau (mai problematic: Keohane, 1984) printr-o coaliţie de state avansate sau prin instituţii internaţionale. Dar trebuie procedat cumva pentru ca structura de piaţă globală să fie păstrată, iar această problemă de management este una a efectelor care rezultă dintr-o structură economică din ce în ce mai puternică.

Întrucâtva paradoxal şi parţial în paralel cu substructurile regionale politico-militare, regionalismul economic poate fi totodată înţeles ca un efect structural al pieţei globale. Deoarece statele se tem atât de a fi actori slabi în economia mondială, cât şi de a fi victime ale instabilităţii economice (fie ea cauzată de managementul defectuos sau de imperative ciclice), ele sunt stimulate să creeze grupări regionale. Astfel de grupări îşi pot genera propriile subsisteme, reducând taxele locale şi alte bariere în calea comerţului şi a investiţiilor. Dar ele pot servi şi la creşterea puterii de negociere locale în cadrul sistemului mai larg, ca în cazul Mercosur şi al Uniunii Europene, sau pentru a acţiona ca bastioane în cazul în care economia mondială se prăbuşeşte. Uniunea Europeană, în special deplasările sale către uniunea monetară, poate fi văzută în parte ca o reacţie împotriva instabilităţilor şi a costurilor hegemoniei dolarului (Gilpin, 1987, pp. 142-151; Helleiner, 1994).

4. Structura societală

La fel ca şi alte sectoare, cel societal a suferit o consolidare puternică a structurii ca urmare a creşterilor uriaşe ale interacţiunii. Dar apariţia structurii a fost mult mai evidentă în societatea internaţională decât în cea mondială. În secolele al XIX-lea şi XX, societatea internaţională europeană şi „standardul ei de civilizaţie" s-au lărgit pentru a cuprinde mai întâi Occidentul, iar apoi sistemul internaţional global în general (Bull, 1977; Bull şi Watson, 1984; Wight, 1977; Zhang, 1991; Gong, 1984; Alexandrowicz, 1967, 1973). Aceasta a însemnat că sistemul de state a devenit perfect conştient de sine ca un construct legal şi politic ale cărui părţi componente se acceptau aproape toate una pe alta ca fiind de acelaşi tip de unităţi. La nivelul societăţii mondiale nu a avut loc nici o astfel de evoluţie dramatică. În ciuda creşterilor semnificative ale nivelului contactului transcultural şi a unei proiecţii susţinute şi puternice a culturii vestice în lume, până la sfârşitul secolului XX erau vizibile numai primele licăriri a ceea ce ar putea fi începuturile unei societăţi mondiale.

Aceleaşi forţe care au animat structurile neorealiste şi de piaţă globale au determinat şi crearea, pentru prima dată, a unei societăţi internaţionale globale. Societatea internaţională europeană, cu înalt formalizata ei diplomaţie şi recunoaşterile reciproce ale egalităţii suverane, a atins apogeul prin celebratul Tratat din Westfalia din 1648. În timpul secolelor de imperialism european, expansiunea puterii europene a transformat această societate internaţională într-un fel de societate globală, dar numai cu preţul excluderii din ea a popoarelor colonizate. Deoarece europenii, şi mai târziu Occidentul, controlau practic întreaga planetă, societatea lor internaţională era *de facto* globală. Dar societatea internaţională europeană nu a fost adecvat globalizată până când decolonizarea nu a impus acordarea recunoaşterii ca suverani egali marii majorităţi a popoarelor lumii (sau, mai degrabă, noilor state în care ele erau cuprinse). Astfel, o societate internaţională globală matură nu a prins formă cu adevărat decât după cel de-al Doilea Război Mondial. Punctul său decisiv a fost recunoaşterea reciprocă a membrilor săi ca egali din punct de vedere juridic în comunitatea internaţională, cu două excepţii: că „cei 5 mari" şi-au păstrat vetoul în Consiliul de Securitate al ONU şi dreptul recunoscut de a deţine arme nucleare în cadrul Tratatului de Neproliferare.

În cele trei decenii de când această societate internaţională a devenit mai mult sau mai puţin completă, a făcut ceva progrese în scopul identităţii sale împărtăşite. În cadrul structurii „unităţilor asemenea" de state teritoriale suverane, este încă posibil un nivel înalt de diversitate: să ne gândim la diferenţele politice interne dintre fosta Uniune Sovietică, Statele Unite ale Americii, Arabia Saudită, Nigeria şi Japonia. Dar în câteva zone, îndeosebi în regimurile de neproliferare nucleară şi comerţ internaţional, societatea internaţională globală a progresat dincolo de această linie fundamentală şi a adoptat norme şi reguli care sunt acceptate de marea majoritate a statelor din sistem. În acest sens, deşi a luat fiinţă şi funcţionează de numai câteva

decenii, societatea internaţională globală dă semne că este progresivă şi că îşi extinde seria de norme, reguli şi instituţii împărtăşite care o definesc. Nu este nici o îndoială că presiunea masivă a globalizării economice şi nevoia presantă de a răspunde problemelor internaţionale de management create de interdependenţa şi integrarea economică au fost principalele forţe motrice ale acestei dezvoltări.

Dar, cu toate acestea, nu este o surpriză că, dată fiind geneza inegală a acestei societăţi internaţionale, dezvoltarea sa a fost de asemenea inegală. Războiul Rece poate fi înţeles, în parte, ca o competiţie pentru modul cum avea să se dezvolte societatea internaţională, lumea comunistă oferind o alternativă la modelul occidental. Pentru o vreme, societatea internaţională a avut două centre ce concurau pentru loialitatea periferiei. Dar principala problemă a inegalităţii se centrează asupra diferenţei dintre Occident şi restul. În special spre sfârşitul secolului al XIX-lea statele occidentale au început să dezvolte între ele un set mult mai intens de reguli, norme şi instituţii împărtăşite cu privire la o serie mai largă de problematici decât împărtăşeau cu restul sistemului internaţional. UE a constituit un fel de centru al centrului, statele sale membre creând o reţea atât de densă de legi şi instituţii comune ce pătrundeau atât de profund în societăţile lor, încât nu mai era clar dacă ele ar trebui privite ca un set de unităţi foarte „asemenea" sau ca un fel de unitate confederală *sui generis* – din unele puncte de vedere, un actor din societatea internaţională în adevăratul sens al cuvântului. Dar şi Occidentul mai larg era unit de o reţea din ce în ce mai densă de norme, reguli şi instituţii împărtăşite ce acopereau totul, de la democraţie, la cooperarea militară, comerţ şi finanţe, până la drepturile omului şi standardele de mediu. Unul dintre efectele structurale cele mai izbitoare ale acestei evoluţii a fost apariţia în anii '90 a unui consens cu privire la „pacea democratică", bazat pe dovezile empirice că democraţiile se războiesc foarte rar una cu alta. Existenţa păcii democratice a ajutat la consolidarea înţelegerii Occidentului drept o comunitate de securitate şi deci la crearea unui sentiment al comunalităţii şi înţelegerii între statele şi popoarele sale constitutive. Printre statele occidentale, sensul a ceea ce constituia o „unitate asemenea" a fost acum extins la o serie largă de caracteristici politice, legale, economice şi societale.

Întrebarea este cum relaţionează acest centru foarte dezvoltat cu tendinţa progresivă din cadrul societăţii internaţionale globale. Nu există nici o îndoială că un centru puternic al societăţii internaţionale reprezintă un avantaj comparativ pentru statele din cadrul lui şi, astfel, funcţionează sub aceeaşi logică a „socializării şi competiţiei", ca şi neorealismul, pentru a produce unităţi asemenea (Buzan, 1993, 1996). Crearea iniţială a unei societăţi globale dintr-una europeană poate fi înţeleasă în această lumină şi avem toate motivele să credem că acest efect structural continuă să opereze. Cu alte cuvinte, centrul societăţii internaţionale creează presiuni (atât coercitive, cât şi persuasive) asupra periferiei de a urma calea centrului către o înţelegere mai largă şi mai profundă a ceea ce înseamnă „unităţi asemenea". Un exemplu foarte elocvent al acestui efect structural funcţional este recenta convertire a majorităţii lumii la economia de piaţă ca urmare a încheierii Războiului Rece.

Efectul este atât de puternic, încât există state, precum China, ce încă mai pretind că sunt comuniste, care solicită să fie primite în OMC şi îşi adaptează economiile cât de repede pot. Acest proces nu este lin şi lipsit de conflicte. Atât în lumea islamică, cât şi într-o mare parte a Asiei există reacţii puternice la adresa valorilor occidentale, mai ales a drepturilor omului şi a democraţiei. Multe ţări de la periferie se opun în grade diferite încercării centrului de a-şi impune propriul „standard de civilizaţie" (China, India, Brazilia, Iran, Birmania etc.), iar demarcaţia dintre societatea internaţională şi hegemonia centrului capitalist poate fi uneori dificil de trasat. Elemente majore ale societăţii internaţionale sunt astfel contestate, iar o formaţiune a procesului durabilă, centru-periferie, marchează societatea internaţională globală. Dar există totodată şi un cerc în expansiune al statelor occidentaliste, precum Japonia, Coreea de Sud, Taiwan, India, Africa de Sud, Turcia şi Rusia, care deja prezintă fuziuni profunde între ideile şi practicile occidentale şi culturile autohtone (Buzan şi Segal, 1998a, 1998b). În măsura în care aceşti hibrizi adaugă greutate centrului, creşte totodată şi presiunea asupra periferiei de a se conforma.

Dezvoltarea societăţii internaţionale este un răspuns atât la problema generală a dezordinii într-un sistem anarhic, cât şi la problemele specifice create de sporirea capacităţii de interacţiune. Din multe puncte de vedere, societatea internaţională susţine securitatea statală. Ea oferă legitimitate suveranităţii externe şi o oarecare protecţie legală împotriva agresiunii. De asemenea, oferă statelor modalităţi de a se ocupa de unele dintre ameninţările şi oportunităţile ce apar dintr-o capacitate de interacţiune din ce în ce mai mare. Participarea la structuri de reguli şi instituţii le dă statelor o oarecare putere de a-şi modela mediul şi furnizează un element mai mare de stabilitate şi predictibilitate. Dar societatea internaţională poate totodată să ameninţe statele. Ea le limitează libertatea de acţiune, pare să le subordoneze unor organisme mai mari şi le poate eroda identitatea distinctivă. Multe state de la periferie se simt ameninţate de normele societale emanând de la centru, care sunt potrivnice fie propriei lor identităţi politice şi culturale, fie a ceea ce ei percep ca fiind drepturile şi interesele lor de politică externă. Statele mai puţin puternice şi mai slabe sunt mai vulnerabile la acest tip de ameninţare, dar aşa cum arată reacţiile împotriva procesului de integrare europeană, intensificarea societăţii internaţionale poate ameninţa chiar şi state destul de puternice şi solide.

După cum a arătat-o discuţia de mai sus despre procesul societal, nu poate fi vorba de o dezvoltare paralelă a societăţii mondiale. Structurile societăţii mondiale formează excepţia remarcabilă de la graba generală spre globalizare. Chiar permiţând extinderea scării sale până la nivelul global şi bombardamentul intens venit din partea occidentale, tiparele identitare au rămas statornic locale. În mare parte, istoria se continuă din epoca antică şi clasică, religiile „universale" precum creştinismul, islamismul şi budismul urmându-şi extinderea. În secolele al XIX-lea şi XX, lor li s-au alăturat ideologiile seculare universaliste (liberalism, comunism), dar, asemenea omoloagelor lor religioase mai vechi, acestea au avut tendinţa de a fragmenta omenirea în aceeaşi măsură în care au unit-o, atât prin precipitarea taberelor opuse, cât

şi prin fragmentarea lor în facţiuni. Dar secolele al XIX-lea şi XX au fost totodată martore la apariţia puternicelor ideologii particulariste (naţionalism, fascism) care au căutat să concentreze identitatea în moduri înguste şi intense. Se poate chiar argumenta că universalizarea interconectată a naţionalismului şi statului modern şi lupta dintre fascism, comunism şi liberalism au intensificat localismul identităţii în sistemul internaţional. În sfera identităţii există numai globalizarea, în sensul că rivalităţile dintre aceste identităţi se transferă la scară globală. Identităţile însele nu au reuşit să realizeze şi, în multe cazuri, să aspire la globalizare. Din această cauză, aproape toate identităţile societale şi politice funcţionale puternice lucrează mai curând împotriva decât pentru formarea unei structuri a societăţii mondiale. Privită în această lumină, structura societală mondială a fost mult mai puţin afectată de dezvoltarea inegală decât structurile politico-militare şi economice. Identităţile locale au rămas puternice în ciuda (sau, după cum ar susţine unii, din cauza) dezvoltării inegale.

Dar, în ciuda fragmentării durabile a identităţilor principale, devenea posibil să susţinem cel puţin că se puneau bazele unei societăţi mondiale. Buzan şi Segal (1998a) au etichetat-o drept o „civilizaţie occidentalistă", privind-o ca pe o fuziune a câtorva idei occidentale de bază cu o diversitate de alte culturi, producând societăţi multiculturale complexe şi indivizi cu identităţi multiple. Unul dintre fundamentele unei societăţi mondiale occidentaliste a fost acceptarea unei norme universale a egalităţii, rezultată în urma procesului de decolonizare. Aceptarea tuturor oamenilor ca egali în drepturi a reprezentat un punct cu totul nou de plecare în istoria umanităţii. A fost poate o paralelă necesară cu acordarea egalităţii suverane statelor, în special statelor percepute drept state moderne, pentru ca popoarele lor să fie şi ele acceptate ca egale. Campania, în mare parte încununată de succes, împotriva comerţului cu sclavi, care i-a precedat acesteia cu mai bine de un secol, s-a bazat în linii mari pe aceeaşi idee. Al doilea fundament l-a constituit apariţia şi răspândirea organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale, schiţată în capitolul 12. Creşterea numărului organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale a oferit un cadru organizaţional fundamental pentru dezvoltarea societăţii civile globale şi, cel puţin în principiu, deşi nu mai puţin în practică, a permis dezvoltarea bazelor esenţiale ale politicii globale. Însă, până la sfârşitul secolului XX, această evoluţie s-a aflat într-o etapă preliminară. Rădăcinile majorităţii organizaţiilor internaţionale nonguvernamentale s-au dezvoltat, în mare parte, în principalele state liberale şi, astfel, deşi înclinând spre o societate mondială, reflectau în continuare, într-o foarte mare măsură, caracteristica substructurii centru-periferie a majorităţii structurilor sistemului internaţional. La fel ca în societatea civilă internă, această evoluţie a avut şi partea sa întunecată, dar şi partea sa pozitivă, membrii crimei organizate, teroriştii şi pedofilii manifestându-se la fel de mult ca şi cauzele nobile şi reţelele sociale de sprijin.

În plus faţă de aceste progrese fundamentale s-au înregistrat unele progrese mai superficiale, dar semnificative. Spre sfârşitul secolului XX, unele elemente ale unei posibile identităţi globale au devenit manifeste: răspândirea englezei ca o *lingua franca* globală, cultura afacerilor globale şi dobândirea statutului de efigie globală

de către unele bunuri de consum (blugi, Cola, unele programe de computer) şi unele trăsături ale industriei de divertisment (sporturi, muzică, cinema). Huntington (1996, p. 57) o respinge pe aceasta drept „cultura Davos", privind-o ca globală, dar limitată numai la o pătură subţire de elite de afaceri şi politice. Acest comentariu nu este lipsit de forţă, deoarece nu există îndoială că se poate formula un argument solid în favoarea unui tip de societate mondială la nivelul elitei. Dar el neglijează multele elemente ale culturii de masă şi simbolurile şi metaforele împărtăşite pe care le furnizează, care s-au infiltrat profund până la un segment mai larg al popoarelor lumii. De ce, de exemplu, cluburile de fotbal engleze au fan-cluburi mari în oraşele chineze? Aceasta nu constituie încă o societate mondială într-un sens suficient de semnificativ pentru a produce efecte structurale. Dar ea reprezintă o schimbare destul de profundă faţă de mersul anterior al istoriei omenirii, în care popoarele lumii nu împărtăşeau nici o limbă comună şi nici o efigie comună, ştiau puţine unul despre altul ca membri ai aceleiaşi specii, nu împărtăşeau o înţelegere a faptului că ocupau aceeaşi planetă şi erau integraţi în ecosistemul său atotcuprinzător şi nu aveau sau aveau puţine informaţii despre ceea ce făcea celălalt.

Structura politicii identităţii la nivel individual pare să aibă rădăcini locale mai puternice şi să fie mai rezistentă la redefinirea la scară mare decât structura economică şi cea politico-militară, deopotrivă. În consecinţă, în ciuda schimbărilor uriaşe din diferite zone, secolul XX nu a creat o societate mondială funcţională decât într-un sens „Davos" limitat. Dar în multe alte feluri a pus bazele unei astfel de evoluţii pentru generaţiile viitoare.

5. Concluzii

Atunci când sunt în joc mai multe structuri, întrebarea evidentă este cum relaţionează una cu alta. Dacă relaţionează, atunci se pune o întrebare mai profundă despre existenţa unei metastructuri care le uneşte. În masa mare a literaturii despre RI, aceste întrebări apar rareori, ca să nu mai vorbim de răspunsuri. În majoritate, dezbaterile despre structura politică (anarhia) şi structura economică (pieţele) au loc izolat. Domeniul economiei politice internaţionale (EPI) a încercat să le unifice, dar deşi a schimbat agenda RI, nu a fost foarte fructuos în dezvoltarea unor teorii integrate. Principala sa tentativă, teoria stabilităţii hegemonice, nu a întrunit acordul general. Folosirea de către noi a conceptelor Şcolii engleze în vederea reprezentării structurii în sectorul societal este în sine o abordare radicală, dar chiar şi fără ea, nu prea s-a încercat să se pună în legătură ideile Şcolii engleze cu alte teorii ale RI. Sarcina este mult prea grea pentru a încerca să îndreptăm aici aceste deficienţe. Dar perspectiva istorică lungă ne permite să evidenţiem unele idei despre posibilele legături şi să stabilim dacă diferitele efecte structurale acţionează împreună sau separat.

Există, de exemplu, o dezbatere despre cum şi dacă sunt conectate structura economică a pieţei şi cea politică a anarhiei. Unii autori cred că există o legătură puternică, dar nu s-au înţeles cum să o definească. Aparent, anarhia ar părea să fie o condiţie necesară, dar nu şi suficientă a unei pieţe internaţionale. Anarhiile au existat fără pieţe, dar nu şi pieţele fără anarhii, astfel că sectorul politic pare să aibă întâietate (Buzan *et al.*, 1993, partea a III-a). Dar fragmentarea politică singură nu este suficientă pentru a genera capitalism, aşa cum se poate vedea în India şi în lumea islamică (Hall şi Ikenberry, 1989, p. 27). Majoritatea studiilor care se întreabă de ce Europa şi nu China a sfârşit prin a crea sistemul internaţional global accentuează structura anarhie-piaţă a celei dintâi şi cea imperiu-economie centralizată a celei de-a doua. Dar la fel de bine poate fi cazul că, deşi anarhia este anterioară, odată ce se stabilesc structurile de piaţă, ele joacă un rol important în susţinerea anarhiei. Dacă aşa stau lucrurile, aceasta ar putea ajuta la explicarea rezilienţei anarhiei în epoca modernă, faţă de fragilitatea ei relativă din cea antică şi clasică.

O altă dezbatere despre legătura dintre structuri este cea din cadrul Şcolii engleze despre relaţia dintre societatea internaţională şi societatea mondială (Buzan, 1993, 1996). Şcoala engleză porneşte de la ideea că o societate mondială este temelia necesară apariţiei societăţii internaţionale, cazurile ilustrative fiind cultura împărtăşită deopotrivă a Greciei clasice şi a Europei moderne. Dar dacă privim spre viitor, relaţia este mult mai neclară. Mulţi autori ai Şcolii engleze le privesc pe cele două ca fiind concurente, pe motiv că identităţile cosmopolite necesare unei societăţi mondiale serioase ar submina fundaţia politică şi raţiunea de a exista a statului modern. Dimpotrivă, automenţinerea statului modern, cu identitatea sa particularistă, reprezintă bariera principală în calea dezvoltării societăţii mondiale. Din această perspectivă, unul dintre scopurile-cheie ale societăţii internaţionale este de a menţine un cadru politic (anarhia) care sprijină şi susţine modelul diversităţii culturale, una dintre marile moşteniri ale umanităţii. Această viziune se bazează pe o perspectivă relativ îngustă asupra ideilor Şcolii engleze, similară din unele puncte de vedere cu cea a neorealismului. Dar dacă permitem sectorului economic să joace un rol mai mare în conceptualizare, atunci devine posibilă o perspectivă alternativă. Şi atunci, societatea internaţională este progresivă, căutând să lărgească seria de reguli, norme şi instituţii împărtăşite. Dezvoltarea societăţii mondiale devine o condiţie necesară ca aceasta să aibă loc. Dacă nu există convergenţă la nivelul societăţii mondiale, asemenea celei care a avut loc între statele occidentale, în general, şi între membrii Uniunii Europene, în particular, nu este posibil din punct de vedere politic să extindem sfera societăţii internaţionale dincolo de o sferă relativ limitată. Una dintre atracţiile acestei dezbateri a Şcolii engleze este că pare să ofere un cadru care, potenţial, relaţionează cu toate cele trei sectoare ale structurii.

În termenii efectelor structurale, este izbitor că atât logica neorealistă, cât şi cea a societăţii internaţionale împing către unităţi asemenea, sugerând că pot exista mai multe în comun între ele decât se recunoaşte în general. Structura pieţei relaţionează cu acest efect într-o manieră contradictorie. Din unele puncte de vedere, forţele

pieţei generează adaptări de tipul „urmează liderul", care de asemenea se îndreaptă spre unităţi asemenea. Recentul triumf al liberalismului oferă un bun exemplu. Totuşi, din alte puncte de vedere, structurile pieţei împing către diferenţă, fie în logica specializării, fie în structurile procesului dezvoltării inegale şi de centru-periferie. Alături de setul său de efecte se află unul care relaţionează cu statutul unităţilor dominante din sistem. Logica neorealistă şi cea a societăţii internaţionale conlucrează pentru a sprijini statul şi pentru a-l confirma ca unitate dominantă. Dar logica societăţii mondiale şi cea a pieţei pot şi uneori chiar lucrează împotriva statului. Dezbaterea curentă despre globalizare se referă, în mare măsură, la această eroziune a statului de către forţe şi instituţii integrate în sectoarele economic şi societal.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Concluzie

Pe scurt, sistemul internaţional modern prezintă şase diferenţe clare faţă de lumea antică şi clasică.

- În primul rând, şi cel mai evident, a dobândit o scară globală şi închidere geografică. Aceasta a însemnat că exista un singur sistem internaţional, nu mai multe, şi că sistemele economice şi politico-militare s-au contopit în acelaşi spaţiu geografic. Formele sistemice mai slabe şi nestructurate ale sistemelor liniare şi prin retransmisie au făcut loc unei singure forme multiordonate, mai puternice.
- În al doilea rând, a apărut un nou tip de structură dominantă, al cărei succes a fost atât de mare, încât a refăcut întreaga lume după imaginea sa, impunând nu numai un tipar al graniţelor fixe, ci şi o societate internaţională globală. Pe măsură ce a făcut acest lucru, statul modern a traversat o serie de evoluţii interne care progresiv au sporit importanţa societăţii civile şi au dat naştere la noi forme de organizare non-statală, firma şi ONG-ul. Evoluţia statului modern a condus la deschiderea spaţiului civico-legal internaţional, în care firmele şi ONG-urile erau capabile să se mişte cu o autonomie din ce în ce mai mare în calitate de corporaţii transnaţionale şi organizaţii internaţionale nonguvernamentale.
- În al treilea rând, capacitatea de interacţiune a sporit, aşa cum este unanim recunoscut. Noi tehnologii fizice au adus vechilor dimensiuni viteze şi portanţe nemaiauzite şi au generat unele noi în aer şi spaţiu. Au apărut noi tehnologii sociale, sub forma diplomaţiei, dreptului, organizaţiilor interguvernamentale şi liberalismului, care deopotrivă au completat şi au facilitat tehnologiile fizice şi au făcut posibilă o societate internaţională mult mai puternică decât înainte.
- În al patrulea rând, majoritatea proceselor internaţionale au suferit o puternică expansiune, intensificare şi diversificare. În special războiul a devenit mult mai distructiv; comerţul şi finanţele internaţionale au sporit foarte mult în relaţie cu economiile interne (care, de asemenea, au crescut fără precedent); un sistem de diplomaţie globală formală a devenit universal; contactul transcultural a sporit până la punctul în care adevăraţii străini aproape că au dispărut; iar impactul ambiental al activităţii umane la nivel mondial a crescut brusc.

- În al cincilea rând, structurile sistemului au devenit mult mai puternice decât în epoca antică şi clasică, şi la fel s-a întâmplat cu efectele lor, modelând deopotrivă unităţile şi sistemul. Într-o buclă reciproc consolidantă, structura politico-militară a acţionat pentru a crea unităţi asemenea, iar statele moderne au promovat trăsăturile definitorii ale unităţii – suveranitate şi teritorialitate fixe – care au menţinut structura anarhică. Structura societăţii internaţionale a consolidat acest efect, intensificând conţinutul „unităţilor asemenea" şi oferind avantaje comparative acelor state care au devenit parte a unei comunităţi internaţionale, deşi acestui progres i-au fost impuse limite de către dezvoltarea mult mai slabă a societăţii mondiale. Structura de piaţă globală a consolidat crearea atât a societăţii internaţionale, cât şi a societăţii mondiale, dar totodată a creat dezvoltarea inegală şi substructura centru-periferie.
- În al şaselea rând, funcţionarea globală solidă a structurilor politico-militare şi economice, consolidată de regionalismul durabil al societăţii mondiale, a generat substructuri regionale semnificative în sistemul global: complexe de securitate, organizaţii interguvernamentale regionale şi o diversitate de zone economice regionale.

Poate că întrebarea ce rezultă din această analiză a sistemului internaţional modern face referire la modul cum relaţionează unităţile şi sistemul. Este clar că atât unităţile dominante, cât şi sistemul în ansamblu au devenit mult mai puternice decât în epoca antică şi clasică şi că aceste două evoluţii sunt legate. Este la fel de evident că multe dintre unităţile din sistem nu sunt puternice. Multe pot fi considerate mai curând produse ale sistemului puternic decât entităţi autogenerate. Cu siguranţă, pentru aceste state, şi posibil şi pentru statele puternice, sistemul a devenit o forţă relativ mai puternică. În comparaţie cu timpurile antice şi clasice, mai multe aspecte sunt determinate de forţele globale şi regionale decât de cele locale, fie că este vorba despre natura structurii statale, de organizarea economiei, conţinutul identităţii popoarelor sau de funcţionarea mediului planetar. În principiu, avem o matrice formată din unităţi slabe şi unităţi puternice, precum şi din sisteme internaţionale slabe şi sisteme internaţionale puternice. Vom încerca, în partea a V-a, să răspundem acestei întrebări, precum şi altora rezultate din întâlnirea teoriei cu istoria.

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

5 SPECULAȚII, PRESUPUNERI, REFLECȚII

BCUIAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Acest ultim grupaj de capitole leagă firele naraţiunii din primele 15 cu aceste ultime patru. Capitolul 16 păstrează tiparul părţilor a II-a şi a III-a, dar mai curând priveşte înainte, nu în urmă. Aplică propriul nostru cadru prezentului şi viitorului apropiat, punându-şi întrebarea dacă nu cumva ne îndreptăm spre o nouă transformare sistemică. O parte dintre argumentele care stau la baza împletirii teoriei RI cu istoria lumii este aceea că ne permite să ieşim din „colivia" teoriei westfalice şi să conceptualizăm mai clar natura şi procesul transformării sistemului, astfel încât aplicarea cadrului nostru asupra a ceea ce ne rezervă viitorul pare să fie un test îndreptăţit. Care este dovada că schimbările au loc la un nivel destul de important, încât vor încheia epoca sistemului internaţional modern de sorginte europeană, în acest proces creându-se un punct de inflexiune istoric, analog celor care au marcat schimbările anterioare ale epocii? Ce înseamnă că sistemul internaţional devine mai puternic?

Ultimele trei capitole schimbă punctul de interes dinspre istorie spre problemele teoretice din partea I. Capitolul 17 analizează întrebările puse teoriei RI, confruntând-o cu testul empiric mult mai vast care derivă dintr-o perspectivă istorică asupra lumii cu privire la sistemele internaţionale. Cât de bine a făcut faţă cadrul nostru istoriei premoderne? Ce am aflat din această privire de ansamblu care să ne ajute să dezvoltăm teoria sistemului internaţional? Capitolul 18 se referă la ceea ce are de oferit o abordare a teoriei RI istoricilor şi sociologilor istorici. Începe prin compararea periodizării istoriei ce rezultă în momentul în care analizăm trecutul din perspectiva teoriei RI cu periodizările asociate altor ştiinţe sociale şi perspective istorice. Cu ce anume contribuie cadrul nostru la dezbaterile legate de diferenţierea ce trebuie făcută între ceea ce este cu adevărat important şi ceea ce reprezintă doar un element secundar în înţelegerea tiparului istoriei lumii? Putem oferi noi puncte de inflexiune sau justificări mai bune pentru că le considerăm pe unele dintre cele convenţionale mai mult sau mai puţin importante decât altele? În final, capitolul 19 ridică o serie de întrebări în ceea ce priveşte viitorul spre care pare să se îndrepte tot acest exerciţiu al nostru.

Capitolul 16

Perspectiva unui sistem internațional postmodern?

1. Introducere

În acest capitol reflectăm la ceea ce ne spune abordarea noastră multilaterală, de lungă durată, asupra studierii sistemului internaţional, despre direcţia în care se îndreaptă acesta. După încheierea Războiului Rece s-a instituit un consens destul de generalizat că sistemul internaţional a traversat o perioadă de schimbare semnificativă. În ceea ce priveşte modul în care ar trebui să definim caracteristicile principale ale acestei schimbări există un consens destul de restrâns, iar pentru modul în care să estimăm în ce direcţie ne poate conduce, nici un fel de acord. Poate că cea mai evidentă schimbare este aceea că teama de războaie mondiale a trecut în planul doi. Dar în timp ce unii cred că aceasta este o schimbare permanentă, alţii o privesc ca pe un efect temporar al încheierii Războiului Rece. Neorealiştii se axează asupra schimbării polarităţii, dar nu pot cădea de acord dacă ne aflăm într-un sistem unipolar sau multipolar. Liberalii se concentrează asupra globalizării şi economicului şi, într-o oarecare măsură, asupra culturalului, care construiesc laolaltă un sistem internaţional din ce în ce mai puternic. Unii vorbesc chiar despre „sfârşitul istoriei", prin care se referă la soluţionarea (prin democraţie liberală) a chestiunilor fundamentale despre cum să organizăm cel mai bine economia politică. Marxiştii continuă să prevestească o criză iminentă a capitalismului, iar unii ecologişti prezic catastrofe ecologice (poluare, meteoriţi – deşi temerile epuizării resurselor şi crizele de populaţie malthusiene s-au mai redus întrucâtva). Realiştii tradiţionalişti şi unii postmodernişti sunt tot mai îngrijoraţi de chestiunile identitare ca sursă de conflict, fie local, fie în cadrul unei mari „ciocniri a civilizaţiilor". Oameni de diferite convingeri consideră că ne îndreptăm spre un aranjament de tipul „două lumi", cu un centru bogat şi în linii mari paşnic, înconjurat de o periferie săracă şi în general conflictuală.

Toate conduc la întrebarea dacă ne aflăm în pragul unei alte transformări a sistemului internaţional. Sau discuţia despre „o nouă ordine mondială" supraestimează importanţa turbulenţelor şi transformărilor aparent de mare amploare, precum sfârşitul Războiului Rece, pur şi simplu pentru că sunt apropiate de noi în timp? Cu alte cuvinte, evenimentele care se petrec în jurul nostru sunt nişte pure expresii ale continuei desfăşurări a erei moderne sau sunt suficient de transformatoare pentru a susţine argumentul că ne îndreptăm într-adevăr către o nouă ordine mondială, semnificativ diferită atât faţă de epoca antică şi clasică, dar şi de cea modernă? Pentru a răspunde, trebuie încă o dată să trecem în revistă componentele de bază ale sistemului internaţional în lumina actualelor evoluţii, deşi mai indicat ar fi să schimbăm ordinea: dimensiunea, capacitatea de interacţiune, procesul, unităţile, structura.

2. Dimensiunea

Transformarea amplorii sistemelor internaţionale a fost una dintre schimbările care au definit tranziţia de la epoca antică şi clasică la cea modernă. Cum zonele continentale locuibile ale planetei sunt acum încorporate în sistemul internaţional, nici un fel de alte transformări de acest tip nu mai par posibile în viitorul apropiat sau pe termen mediu. Proiectele de locuire la suprafaţa oceanelor sau sub apă ar spori densitatea sistemului, dar nu şi dimensiunea sa. Spaţiul cosmic oferă două opţiuni pentru extinderea sistemului: colonizarea şi vizitarea. Colonizarea presupune ca un număr mare de oameni să se mute în spaţiul cosmic (precum coloniile care se autoîntreţin de pe Lună, de pe Marte sau de pe orbită), dar, dacă nu se vor înregistra nişte progrese neaşteptate ale tehnologiei care să scadă considerabil costurile din spaţiul gravitaţional terestru, atunci o astfel de posibilitate nu va fi probabilă prea curând. Vizitarea presupune sosirea extratereştrilor. Deşi un număr surprinzător de mare de oameni cred că acest lucru s-a petrecut deja, dovezile (liniştea de pe frecvenţele Institutului pentru Căutarea Inteligenţei Extraterestre – SETI) sugerează altceva. Dacă ar avea loc un astfel de eveniment, atunci cu totul alta ar fi povestea despre sistemul uman în expansiune, deşi ar exista unele analogii (să sperăm că nu prea strânse!) cu întâlnirile-surpriză ale secolului al XVI-lea dintre civilizaţia europeană şi civilizaţiile anterior izolate din ţinuturile montane ale Anzilor şi Mezoamericii.

Dar în absenţa unor surprize foarte mari, sistemul internaţional şi-a atins potenţialul geografic maxim. Are numai opţiunea de a deveni mai intens, nu şi cea de a se extinde. Afirmaţia nu este de natură recentă. Aşa cum am spus în capitolul 3, în prima jumătate a secolului XX, autori precum Mackinder, Lenin şi Toynbee au ajuns cu toţii la aceeaşi concluzie.

3. Capacitatea de interacţiune

Creşterea capacităţii de interacţiune, determinată de dezvoltarea puternică atât a tehnologiilor fizice, cât şi a celor sociale, a fost un alt element-cheie al trecerii de la epoca antică şi clasică la cea modernă. Fără îmbunătăţirile tehnologiilor fizice nu s-ar fi format nici sistemul global şi nu ar fi avut loc nici expansiunea uriaşă a procesului. Dar din perspectiva sfârşitului de secol XX, tehnologiile fizice ale capacităţii de interacţiune par să fi atins o limită aproape la fel de absolută ca şi cea care afectează dimensiunea sistemului internaţional. Alte progrese transformative sunt dificil de imaginat, excepţie făcând mutarea de pe planetă, dar deocamdată nu se întrevede un mijloc de transport eficient din punctul de vedere al costului. Majoritatea tehnologiilor clasice de transport şi comunicare au ajuns la punctul maxim. Nu li se mai pot aduce decât îmbunătăţiri secundare, legate de dimensiune, viteză, portanţă sau rază de acţiune, indiferent dacă este vorba de vapoare, trenuri, avioane sau automobile. Putem înconjura planeta în câteva ore, iar costurile de transport sunt atât de scăzute, încât nu mai constituie un element semnificativ comparativ cu preţul majorităţii bunurilor. Este greu crezut că îmbunătăţirea capacităţilor existente ar mai avea vreo importanţă pentru funcţionarea sistemului internaţional.

Tehnologia comunicaţiilor este, din unele puncte de vedere, ajunsă şi ea la dezvoltarea maximă. Este posibil să transferăm un volum uriaş de informaţii, în diferite forme, pretutindeni pe planetă, aproape instantaneu. Deoarece nu mai pot fi făcute progrese deosebite legate de distanţa şi viteza comunicării, nu pare să existe nici o posibilitate de a mai obţine ceva în plus legat de timp sau distanţă, în genul realizărilor care au transformat anterior sistemele internaţionale. Se mai poate întreprinde ceva în direcţia portanţei sistemelor de informaţii şi comunicaţii (deşi aceasta pare deja uriaşă) şi a numărului de oameni care au acces facil la ele. Dar ar fi doar o îmbunătăţire incrementală a capacităţilor existente, deci nu una transformativă. Are însă relevanţă să ne întrebăm dacă se va modifica ceva atunci când vor fi pe Internet 3 miliarde în loc de 30 de milioane de persoane şi dacă înţelegem impactul actualei furnizări a comunicării de masă. Reţelele existente au avut deja efecte deosebite asupra vieţii economice, sociale şi politice. În sectorul economic, informaţia globală instantanee împinge sistemele comerciale şi financiare către informaţia perfectă, reducând oportunităţile de arbitraj. În sectorul societal, Internetul permite grupurilor de interese transnaţionale şi diasporelor să rămână în contact, introducând noi posibilităţi organizaţionale sociale şi politice în sistemul internaţional. În sectorul politic, reţelele au slăbit graniţele statale şi capacitatea guvernelor de a controla, deşi modalităţile prin care s-a realizat acest lucru nu au fost încă înţelese. Suntem încă departe de orice fel de politică globală coerentă, dar forma şi caracterul potenţial al unei astfel de evoluţii sunt deja clare sub forma numeroaselor organizaţii internaţionale nonguvernamentale transnaţionale şi a grupurilor de pe Internet. Este încă imposibil de spus dacă toate acestea sunt vestitorii unei

transformări fundamentale sau doar ornamente superficiale ale modernității târzii. În ce privește cantitatea emergentă și costul sistemelor comunicării de masă, se poate totuși să mai existe ceva potențial pentru transformarea sistemului internațional. Dacă ar fi așa, ar reprezenta o schimbare a capacității fizice de interacțiune diferită de cele care au transformat mai devreme sistemele internaționale. Judecând după impactul său în sectorul economic, efectul său cel mai probabil va consta într-un asalt serios asupra organizării teritoriale a politicii și culturii (Ruggie, 1993).

Tehnologiile sociale, prin natura lor, sunt mai puțin concrete și cuantificabile decât cele fizice, dar și în cazul lor este greu să ne gândim la progrese revoluționare viitoare. Cadrul diplomației, dreptului internațional, organizațiilor interguvernamentale, regimurilor și liberalismului care marchează era modernă ia deja asupra sa mare parte din ceea ce este posibil. Este ușor să ne imaginăm mai multe, în aceeași ordine de idei, pe măsură ce presiunile economice și de mediu duc la o cerere de nivele mai ridicate de management planetar și de noi forme de standardizare și interoperabilitate. Dar, așa cum ilustrează foarte clar cazul Uniunii Europene, dacă numai această direcție evoluționistă ar fi împinsă mult mai departe, nu ne-am mai pune întrebări despre capacitatea de interacțiune socială, ci despre natura unităților dominante și structura sistemului. Este Uniunea Europeană o unitate în sistemul internațional? Ceea ce se petrece în cadrul ei este politică internă sau internațională, iar structura sa internă este ierarhică sau anarhică? Faptul că ne punem astfel de întrebări, precum și dificultatea reală de a da un răspuns clar demonstrează cât de mult se apropie de transformarea structurală marele experiment european cu economia sa politică postwestfalică, în ciuda numeroaselor sale probleme de zi cu zi. În plus, cel puțin în viitorul apropiat, pare să existe la fel de multă preocupare pentru a pune punct unora dintre aspectele capacității de interacțiune (precum restricțiile asupra imigranților, piețelor financiare sau activității infracționale, controlul bolilor și chiar al comerțului), pentru a le face să se deschidă și mai mult. Într-adevăr, există semne clare că unele comunități, îngrijorate că globalizarea le subminează identitatea culturală, folosesc tehnologiile sociale pentru a restricționa capacitatea de interacțiune. De exemplu, există o tendință a unor comunități islamice de a se retrage în spatele unei interpretări foarte stricte a Coranului. Această tendință are consecințe majore, mai ales pentru femei, cărora li se cere adesea să se retragă din sferele publice ale societății, controlate de bărbați. Limba este adesea folosită ca tehnologie socială pentru a uni comunitatea și pentru a scădea capacitatea de interacțiune cu alte comunități. Chiar și în Statele Unite există 329 de limbi în circulație, deși numai cei 17 milioane de vorbitori de limbă spaniolă reprezintă o amenințare reală la adresa „universalismului" limbii engleze. Paradoxal, sporirea comunicațiilor globale facilitează aceste tentative de a folosi tehnologiile sociale pentru a promova formarea identității – un fenomen care uneori este numit „glocalizare". Așadar, tehnologiile sociale pot fi folosite la fel de eficient pentru a bloca, dar și pentru a promova creșteri ale capacității de interacțiune.

Nu pare probabil ca schimbările tehnologiilor fizice sau ale celor sociale ale capacității de interacțiune să redefinească sistemul internațional în viitorul apropiat.

Totuşi trebuie să fim atenţi la portanţa în continuă expansiune a sistemelor de comunicaţii fizice, ale căror efecte pot să determine, la un moment dat, mai curând o schimbare calitativă decât una incrementală în sistemul internaţional.

4. Procesul

După cum am argumentat în capitolul 14, toate procesele au suferit o intensificare deosebită în epoca modernă. Deşi nu pare probabil să fie determinată de progresele în ce priveşte anvergura şi viteza capacităţii de interacţiune, este uşor să ne imaginăm dezvoltări incrementale de ansamblu care vor face procesele internaţionale din ce în ce mai diverse, mai elaborate, universale şi rapide. Dar, cel mai probabil, transformările majore au fost deja realizate şi, ca atare, nu ar trebui să ne îndreptăm atenţia spre intensificările ulterioare ale procesului în vederea creării unei noi ordini mondiale.

De asemenea, nu par să existe speranţe prea mari pentru realizarea unor schimbări imediate legate de formaţiunile dominante ale procesului. În particular, formaţiunea centru-periferie se pare că îşi va păstra durabilitatea un anumit timp. Ea este puternic integrată nu numai în procesele economice, ci şi în cele politico-militare şi în societatea internaţională şi cea mondială, existând puţine semnale că modelul durabil al dezvoltării inegale este pe cale să dispară din sistemul internaţional. Fenomenul este poate cel mai bine surprins de perspectiva că dezvoltarea inegală împarte sistemul internaţional în „două lumi" (Keohane şi Nye, 1977; Buzan, 1991, 1998; Goldgeier şi McFaul, 1992; Singer şi Wildavsky, 1993; Rana, 1993; Keohane, 1995, pp. 165-186). Această viziune presupune că a avut loc o transformare parţială a sistemului internaţional. Sistemul internaţional s-a împărţit în două lumi, neexistând un singur spaţiu politico-strategic, cu un set unic de reguli ale jocului. O lume (să o numim zona de pace) este definită de o comunitate de securitate postmodernă a democraţiilor industriale avansate şi puternice, iar relaţiile internaţionale din cadrul acestei lumi nu mai funcţionează în conformitate cu vechile reguli realiste. În zona de pace, statele nu întrevăd şi nu se pregătesc pentru război unul împotriva altuia şi, de vreme ce zona cuprinde majoritatea marilor puteri, este vorba de o dezvoltare foarte semnificativă pentru întregul sistem internaţional. Reflectând caracterul statelor postmoderne, economiile şi societăţile sunt foarte deschise şi interdependente, jucătorii transnaţionali sunt numeroşi şi puternici, iar societatea internaţională bine dezvoltată.

Cealaltă lume (să o numim zona de conflict) este alcătuită dintr-un amestec de state moderne şi premoderne. În relaţiile dintre şi din interiorul acestor state se aplică încă regulile realiste clasice, suveranitatea rămâne sacră, iar războiul este un instrument al politicii, utilizabil şi utilizat. Aici, relaţiile internaţionale funcţionează după regulile tradiţionale ale politicii de putere care a prevalat în întreaga lume până în 1945. Statele se aşteaptă la posibilitatea unei tensiuni serioase cu vecinii lor şi se

pregătesc pentru aşa ceva. O oarecare reţinere este determinată de descurajare (în câteva zone de descurajarea nucleară), dar interdependenţa economică dintre vecini este în general scăzută, iar populaţia poate fi cu uşurinţă mobilizată pentru război. În special în cadrul statelor premoderne, dar şi în unele state moderne, puterea politică este frecvent contestată prin forţă. Chiar şi în statele în curs de modernizare din Asia de Est, unde interdependenţa economică dintre vecini este în creştere, statele sunt încă fragile şi foarte protectoare la adresa suveranităţii, iar folosirea forţei nu poate fi exclusă.

A diviza lumea în acest fel este o modalitate de a simplifica situaţia exagerat. Unele spaţii din apropierea centrului zonei de pace se comportă la fel ca zona de conflict (fosta Iugoslavie, Albania, Irlanda de Nord), iar unele aflate aparent în zona de conflict au reuşit să construiască bariere regionale puternice în calea războaielor locale (Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est – ASEAN, Comunitatea de Dezvoltare Sud-Africană – SADC şi, posibil, Mercosur în conul sudic al Americii Latine). O altă viziune este să considerăm că cele două lumi există nu ca spaţii teritoriale distincte şi separate, ci ca moduri de viaţă întrepătrunse. Astfel că părţi ale unor oraşe din Occident au propriile zone de conflict. Totuşi distincţia generală pare validă, chiar cu riscul creării un sentiment exagerat al separaţiei spaţiale, iar prezumţia celor două moduri paralele de relaţii internaţionale pare plauzibilă, deşi ele se suprapun într-o măsură destul de mare. Există diferenţe calitative fundamentale, pe de o parte în felul în care statele şi societăţile Europei, Americii de Nord şi Japoniei relaţionează atât una cu alta, cât şi cu populaţiile lor, iar pe de altă parte, în felul în care o fac statele din Orientul Mijlociu, Asia de Sud şi din multe alte locuri. Diferenţele se regăsesc în forma, caracterul şi, totodată, în istoria statelor şi societăţilor din cele două zone.

O chestiune centrală în formularea celor două lumi este modul în care zona de pace şi zona de conflict relaţionează una cu cealaltă. Fără îndoială, ele relaţionează divers şi semnificativ. În trecut, relaţia dintre diferitele zone ale economiei politice era adesea resortul principal al istoriei. Înainte de ascensiunea Europei, relaţia dintre zonele barbare şi cele civilizate era crucială. Apoi, în timpul expansiunii europene, relaţia dintre centrul european în curs de modernizare şi periferia premodernă a fost trăsătura definitorie a istoriei lumii. De regulă, natura şi forma zonelor din sistemul internaţional se schimbă în timp, dar realitatea lor nu. În orice moment din istorie am privi sistemul internaţional, va fi prezent un model puternic al dezvoltării inegale şi al formelor diferite de economie politică. Difuziunea bunurilor, ideilor şi oamenilor încearcă să erodeze dezvoltarea inegală, dar fără succes. Unele culturi nu pot prelua bunuri şi idei fără a se autodistruge. Iar jocul nu este static. Culturile avansate evoluează continuu (sau în unele cazuri sunt în declin), şi atunci deschid noi spaţii, noi zone pentru a menţine modelul inegalităţii.

În timpurile mai recente, atenţia s-a concentrat asupra relaţiei dintre centru şi periferie, iar odată cu încheierea Războiului Rece ne putem aştepta ca aceasta să se intensifice. Cum vor relaţiona cele două zone este una dintre marile întrebări fără răspuns ale secolului XXI. Va începe zona de conflict mai slabă, dar poate mai

agresivă, să penetreze şi să influenţeze zona de pace prin terorism, arme de distrugere în masă cu rază mare de acţiune, migraţie, boli, nerecunoaşterea datoriilor etc. ? Sau mai puternica zonă de pace va căuta să influenţeze zona de conflict folosind nivelele geoeconomiei şi, ocazional, forme mai solide de intervenţie pentru a manipula procesul de construcţie statală în zona de conflict? Sau lumea postmodernă va încerca să se izoleze, construind zone-tampon în Mexic, Europa Centrală, Turcia şi Africa de Nord, încercând să nu se amestece în spaţiile haotice ale zonei de conflict? Sau va încerca să intre în contact cu întregul, făcând presiuni pentru construirea unei noi ordini mondiale după asemănarea sa? Nu putem decât să ghicim răspunsurile la aceste întrebări, dar este clar că o separare completă sau chiar substanţială a celor două zone este foarte improbabilă.

De asemenea, se pare că ideile trasate aici fac loc unor logici puternice ale regionalismului (Buzan şi Wæver, în curs de apariţie). În timpul erei moderne, dominaţia mondială a puterii europene/occidentale a permis funcţionarea multor dinamici regionale indigene. În timpul secolelor al XIX-lea şi XX, decolonizarea a făcut loc dinamicilor politico-militare regionale, iar încheierea Războiului Rece le-a permis să funcţioneze mult mai liber faţă de nivelele ridicate ale intruziunii marilor puteri. În multe părţi ale lumii, relaţiile internaţionale sunt dominate de dinamici de securitate regionale generate local. În acelaşi timp, puterea în creştere a pieţei globale a dus la iniţiative economice regionale atât ca o modalitate de a construi poziţii mai solide în cadrul pieţei, cât şi ca poziţii de rezervă pentru cazul în care aceasta intră în criză.

În ciuda prevalenţei subsistemelor regionale, nu există nici o îndoială că actorii (state, corporaţii transnaţionale, organizaţii internaţionale nonguvernamentale) din zona de pace sunt în mare măsură responsabili de crearea şi menţinerea sistemului internaţional şi a societăţii internaţionale în cadrul cărora actorii din zona de conflict trebuie să acţioneze. Totul, de la norme, reguli şi legi, la fluxurile de capital şi informaţii, la structura de putere, este *puternic* modelat de zona de pace. Sistemul internaţional şi societatea internaţională în care este integrată zona de conflict sunt, probabil, cele mai puternice, comprehensive şi pătrunzătoare care au existat vreodată. Atât de mare este impactul lor, încât putem să ne întrebăm sau să teoretizăm dacă centrul din zona de pace nu este, din unele puncte de vedere, responsabil de slăbiciunea socială, politică şi economică de la periferie. Presiunea economică, culturală şi militară a centrului destabilizează cu adevărat periferia şi îi inhibă dezvoltarea sau îi oferă modele, resurse şi capital care ar trebui să ajute periferia să depăşească obstacolele din calea dezvoltării, înrădăcinate în propriile-i culturi şi în propria istorie? Răspunsul la această întrebare este contestat vehement şi departe de a fi clar din punct de vedere empiric, dar este firesc să o formulăm. La fel de normal este să întrebăm dacă diferenţa de putere dintre centru şi periferie este atât de mare, încât e numai o chestiune de timp până când centrul va asimila cea mai mare parte a periferiei. Vastul proces de modernizare aflat în plină desfăşurare într-o mare parte a Asiei de Est (excluzând crizele periodice la care au fost supuse toate progresele capitaliste de acest gen) şi început, probabil, în Asia de Sud va schimba pentru

totdeauna balanța dintre bogăție și sărăcie și dintre centru și periferie în sistemul internațional. Dacă este încununat de succes, centrul nu va mai fi integrat doar într-o singură civilizație (Occidentul), ci se va întinde pe câteva continente, într-o rețea globală de putere și prosperitate.

Există două lumi a căror viață politică este definită de diferența dintre nivelul și tipul lor de dezvoltare politică, socială și economică. Dar deși aceste lumi sunt diferite, ele nu sunt complet separate spațial. Există o interacțiune și o suprapunere puternice, deși asimetrice, astfel încât, indiferent de diferențele dintre ele, ambele lumi sunt integrate solid în ceea ce poate fi cel mai bine etichetat drept sistemul internațional modern târziu.

Dacă formațiunile procesului par relativ stabile, iar principalele progrese în privința dimensiunii cantitative a procesului au fost deja făcute, putem să eliminăm procesul ca sursă de transformare sistemică? Nu. În ce privește procesul, interesante nu sunt atât măsurile sale absolute (cât de mult...), ci acelea calitative (ce tip de...) și relative (care predomină...). După cum am afirmat în concluziile capitolului 14, se poate susține că au loc transformări fundamentale în privința importanței relative a unui sector sau altul. Se pot spune două lucruri despre cele de mai sus.

Primul, că totul pare o poveste foarte reală, care se desfășoară în timp ce stai și citești aceste rânduri. Ea poate fi formulată pur și simplu ca un produs a două dezbateri contemporane despre liberalism: „pacea democratică" și „globalizarea". Pacea democratică se referă la aparentul sfârșit al războiului dintre marile puteri din sistemul internațional. Se referă la calitatea, proeminența politică și poate la volumul de interacțiune din cadrul sectorului politico-militar. Explicațiile pentru aparenta renunțare la război între un grup din ce în ce mai mare de state variază de la teama de armele nucleare, la interdependența economică, la pacea democratică, dar pentru scopurile acestui argument specific cauzele contează mai puțin decât faptul în sine. Dacă se confirmă, încetarea războiului între marile puteri ar detrona interacțiunea militară înstăpânită de milenii ca principal proces al sistemelor internaționale. Trecerea de la interdependența de securitate negativă (structura conflictului) la cea pozitivă (regimul de securitate, comunitatea de securitate) nu numai că schimbă tipul dominant de interacțiune din cadrul sectorului, ci îl transformă, ca întreg, într-un aspect mai puțin presant și mai puțin proeminent în viața de zi cu zi a unităților.

Acum plasați această dezbatere alături de cea despre globalizare, care este succesoarea discuțiilor anterioare despre liberul schimb (secolele al XIX-lea și XX) și interdependență (anii '60-'70).

Globalizarea se referă la sporirea cu adevărat enormă și continuă a interacțiunii economice din sistem și la efectele acesteia asupra altor sectoare. Argumentul globalizării este că interacțiunea economică nu numai că devine din ce în ce mai importantă în viața de zi cu zi a unităților, dar totodată transformă unitățile (mai multe detalii, în secțiunea următoare). Urmărirea scopurilor economice liberale necesită o reducere considerabilă a controlului statului asupra economiei naționale și o deschidere generală a granițelor pentru tranzacțiile economice. Ea creează roluri puternice pentru corporațiile transnaționale și pentru unele organizații interguvernamentale

(OMC, FMI, BIRD), iar mulţi argumentează că însuşi statul este desacralizat din cauza efectelor progresive ale încercării de a separa viaţa economică de cea politică.

Dacă ambele variante sunt adevărate, atunci combinarea lor ne dă motive pentru a argumenta că am putea intra într-o *transformare sectorială*: o trecere de la procesele politico-militare la cele economice ca formă *dominantă* (adică definitorie a sistemului) de interacţiune: de la „geopolitică" la „geoeconomie", după cum se exprimă Luttwak (1990). Desigur, amândouă sunt formulări liberale, iar liberalii au prezis şi mai înainte sfârşitul războiului. Realiştii convinşi le resping ca aberaţii temporare de la normele politicii de putere consfinţite în timp. Ei fac apel la ascensiunea puterii militare şi economice chineze, la proliferarea armelor de distrugere în masă sau la pericolele reprezentate de terorişti pentru a sugera că euforia de după Războiul Rece va face în curând loc afacerilor obişnuite în politica mondială. Nu se ştie însă cum va arată un astfel de sistem dominat de economic. Puţini cred că vreo utopie liberală ar putea fi transpusă în realitate, iar autorii unor lucrări de economie politică internaţională precum Cerny (1995, 1996), care au analizat acest lucru, sunt de părere că se poate ajunge foarte uşor la concluzii îngrijorătoare. Nu este greu să susţii că insecuritatea nu va dispărea, chiar dacă problematicile de securitate militară interstatală devin mult mai puţin proeminente pentru statele şi popoarele centrului. Alte dimensiuni ale securităţii (militară intrastatală, economică, societală, de mediu) vor apărea pentru a le lua locul (Wæver *et al.*, 1993; Buzan *et al.*, 1998; Buzan şi Wæver, 1998). Însă, în prezent, cele două formulări au mai multă susţinere empirică decât oricând. Războiul dintre marile puteri pare într-adevăr să fi dispărut din sistem, iar agenda politicii internaţionale este dominată de problematici precum comerţul, finanţele, drepturile de proprietate şi puterile şi funcţiile instituţiilor economice internaţionale. Putem considera că această transformare este temporară, că sistemul poate să revină la rivalitatea militară dintre marile puteri, dar presiunile împotriva războiului dintre marile puteri sunt foarte puternice, iar efectul penetrant al unei economii globale în expansiune continuă să sporească. Deşi sistemul revine la modelul realist, o va face într-un mod atât de forţat, încât va sugera că suntem încă în cursul unei transformări sectoriale, chiar dacă nu încă de cealaltă parte a acesteia. Aşadar, cele două formulări liberale nu indică nici o utopie liberală iminentă, ci o transformare sectorială care, atunci când se va produce, va avea efecte profunde atât asupra unităţilor, cât şi asupra structurilor. Şi, de vreme ce procesele economice nu sunt neutre cultural (observaţi, de exemplu, proiectarea puternică a individualismului în majoritatea muzicii pop şi a publicităţii), ne putem aştepta ca această revoluţie să afecteze modelele identitare. O transformare sectorială pe asemenea coordonate ar reprezenta o dezvoltare fără precedent în istoria sistemelor internaţionale, aproape suficientă în sine pentru a justifica discutarea unei noi ordini mondiale.

A doua formulare se referă, şi ea, la transformarea sectorială, dar pare o formulare potenţială: posibil să se întâmple sau să nu aibă loc niciodată. Ea se referă la apariţia proceselor de mediu nu numai în calitate de variabilă-cheie a problematicilor umane, dar şi de candidat la statutul de proces dominant. Mead (1995-1996, p. 27), de

exemplu, argumentează că soluţia-cheie a istoriei actuale este „trecerea de la progres la durabilitate ca sarcină cu care este confruntată societatea contemporană", iar Kaplan (1994, p. 58), că mediul este „problematica de securitate naţională a începutului de secol XXI". Dacă este adevărat, atunci ar fi necesară subordonarea interacţiunilor economice şi militare faţă de priorităţile sau necesităţile de mediu. Viziunea este, desigur, contestată, dar mulţi împărtăşesc sentimentul că mediul ar putea evolua într-o direcţie profund greşită. În epoca antică şi clasică, interacţiunea ambientală era în mare măsură limitată la transmiterea de boli – poluarea cauzată de om şi colapsul ecologic fiind evenimente locale. În epoca modernă, s-a adăugat deplasarea în masă a plantelor, animalelor, microbilor şi oamenilor peste oceane. Până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, determinate deopotrivă de o populaţie şi de o activitate industrială în creştere, poluarea şi extincţia speciilor deveniseră noi elemente majore ale interacţiunii ambientale. Activitatea umană ameninţa să producă schimbări radicale nu numai ale compoziţiei biosferei, ci şi ale compoziţiei atmosferei şi, în consecinţă, atât ale climei planetei, cât şi ale apărării sale împotriva radiaţiilor solare. Nu încape îndoială că procesele ambientale au devenit şi vor fi mai importante decât în trecut. Pe măsură ce studiem efectele poluării, punem bazele unei capacităţi de a construi o climă planetară împotriva, de exemplu, a întoarcerii naturale la condiţiile erei glaciare. Există posibilitatea ca, dacă lucrurile merg foarte prost (o schimbare climatică majoră, pandemie sau altele asemenea), procesul ambiental să devină preocuparea dominantă a omenirii, dar nu putem prezice cât de probabilă poate fi o astfel de evoluţie. Este uşor să ne imaginăm că unele catastrofe de mediu, ca, de pildă, creşterea considerabilă a nivelului mării, ar putea restabili primatul militar pe măsură ce oamenii s-ar opune migraţiilor în masă şi s-ar lupta pentru zone continentale din ce în ce mai mici. Dacă sectorul economic urmează să devină dominant, atunci aceasta depinde foarte mult de faptul ca mediul să rămână stabil, iar procesele militare să se menţină în plan secundar.

5. Unităţile

Posibilitatea ca sistemul internaţional să intre într-o etapă de transformare sectorială ridică întrebări cu privire la statutul unităţii dominante. Judecând după relatarea noastră asupra apariţiei şi evoluţiei sistemelor internaţionale, întrebarea cu adevărat majoră în relaţiile internaţionale se referă la când şi cum va apărea un nou tip (sau noi tipuri) de unitate dominantă, aducând cu ea (ele) noi forme de ordine politică, economică şi socială internă şi internaţională. După cum arată relatările din părţile a III-a şi a IV-a, încă de la începutul civilizaţiei, unităţile dominante au fost întotdeauna cele politico-militare şi, în marea lor majoritate (cu excepţia barbarilor nomazi), integrate teritorial. Poate fi menţinut acest tipar dacă sectorul politico-militar îşi pierde dominaţia ca proces definitoriu al sistemului, iar globalizarea împinge statul în afara multor aspecte ale economiei?

Când analizăm principalele state contemporane, există motive destul de puternice ca să considerăm că o serie de (r)evoluţii care le-au caracterizat dezvoltarea de-a lungul epocii moderne (de la absolutist la naţionalist şi democratic, ca să nu mai amintim de ascensiunea de la agricol, industrial la postindustrial) sunt încă în desfăşurare. Mult comentata „desacralizare" a statului poate fi privită ca o a patra rundă, reprezentând încă o schimbare a împuternicirii societăţii civile şi, în particular, a actorilor economici (firme, bănci), formaţiuni ale procesului (organizaţii interguvernamentale, regimuri) şi structuri (pieţele) în relaţie cu guvernele. Cerny (1995) etichetează această frază „starea de competiţie", deşi alţii o văd mai degrabă ca pe o regresie către *laissez-faire*-ul secolului al XIX-lea, înainte ca statul să intervină atât de mult în viaţa economică şi socială. Dar este într-adevăr a patra rundă a dezvoltării moderniste sau o tranziţie către un tip diferit de unitate dominantă – statul postmodern? Dacă acceptăm ideea că are loc o transformare sectorială dinspre dominanta militară spre dominanta economică, atunci devine mai uşor de susţinut că suntem în faţa nu doar a unei schimbări *în* unitatea dominantă, ci şi a unei schimbări *a* ei. Dacă este adevărat, ar reprezenta o formă de transformare a unităţii relativ diferită de ceea ce s-a petrecut în epocile antică şi clasică şi modernă. Atunci, noua unitate nu a evoluat din unităţile dominante existente, ci a apărut la periferie pentru a contesta tipurile mai vechi de unitate. Ar avea mai multe în comun cu transformarea unităţii care s-a petrecut între lumile preinternaţională şi antică şi clasică, atunci când unele dintre şeferii s-au transformat în oraşe-state şi imperii agricole.

Argumentul că am putea fi martorii unei schimbări mai degrabă *a* decât *în* unitatea dominantă presupune efectuarea a doi paşi. Primul se referă la eroziunea graniţelor fixe şi a suveranităţii ca elemente definitorii declarate (deşi nu întotdeauna complet implementate) ale statelor naţionale şi ale relaţiilor lor şi la înlocuirea lor cu un acord negociat de graniţe permeabile, suveranitate stratificată şi „spaţii" internaţionale şi transnaţionale comune (spaţiul virtual, spaţiul civic, spaţiul comercial, spaţiul legal, spaţiul civilizaţional). Pentru multe obiective (comerţ şi finanţe, comunicaţii şi mass-media, turism, unele aspecte ale dreptului, drepturile omului), graniţele au devenit nu numai permeabile, ci chiar străpunse de breşe. Dacă graniţele fixe şi suveranitatea în sens strict (*hard sovereignty*) sunt abandonate din punct de vedere politic, atunci poate că nu ne mai aflăm în faţa statelor moderne, ci a altceva: a statului postmodern (Cooper, 1996). Această evoluţie este cel mai evidentă în cadrul subsistemului Uniunii Europene unde chestiunea transformării unităţii apare în legătură atât cu însăşi Uniunea Europeană ca un nou tip de entitate având calitate de actor, cât şi cu efectul său asupra statelor sale membre. Uniunea Europeană nu pare să devină pur şi simplu un alt stat federal de mari dimensiuni. În schimb, experimentează un nou tip de structură, deopotrivă a unităţii şi a subsistemului, în care trăsăturile clare intern/extern ale epocii moderniste se estompează într-un amestec de intern şi internaţional. Statele există încă, dar sunt înrădăcinate într-o suveranitate stratificată, iar pentru multe scopuri, graniţele lor sunt foarte permeabile. Guvernele britanic şi irlandez au profitat de aceasta când au stabilit o serie de înţelegeri instituţionale interconectate care cuprind atât unităţile economice, cât şi cele civice ca parte a acordului de pace din 1998.

Cel de-al doilea pas este constatarea că această schimbare nu se referă numai la stat, ci și la întărirea nivelului autonomiei relative a unităților economice și civice care, până recent, au fost în stare de gestație în interiorul statului. Suntem în fața unei îndepărtări de dominația unităților politico-militare și (înapoi) spre o situație în care există o diversitate de unități dominante? Dacă așa stau lucrurile, această dezvoltare nu este asemănătoare cu sistemul antic și clasic în care existau tipuri diferite de unități dominante, toate cu un caracter politico-militar predominant. Ar fi o dezvoltare nouă și mai complexă, deși oarecum asemănătoare cu aranjamentele medievale. Cheia ar fi că există nu numai tipuri multiple de unități, dar și că aceste tipuri sunt diferențiate funcțional și, din unele puncte de vedere, sectorial. Statul postmodern și-a dizolvat granițele pentru multe tipuri de interacțiuni și a început să-și disperseze suveranitatea la alte nivele. Acest lucru este cel mai evident în Uniunea Europeană, unde guvernarea stratificată este explicită, iar principiul subsidiarității este principiul călăuzitor. De asemenea, este evident, deși într-o măsură mai mică, în sistemul internațional în ansamblu, unde o multitudine de regimuri și instituții furnizează elemente ale guvernanței globale în unele zone specifice ale politicii (să ne gândim la OMC sau la regimul de neproliferare și la organismul său de verificare, AIEA). Actorii non-statali precum corporațiile transnaționale, băncile, mafiile și organizațiile internaționale nonguvernamentale (Amnesty International, World Wildlife Fund, Greenpeace) sunt capabile să se miște cu o autonomie considerabilă în spațiul legal transnațional creat de granițele deschise și guvernanța stratificată. Dintr-un anumit punct de vedere, o parte a spațiului civic care a fost creat *în interiorul* statului național, pe măsură ce acesta s-a apropiat de democrație, este acum transferată la nivel sistemic, spațiul *dintre* state, mai ales dintre cele democratice. În cadrul acestui proces, conturarea clară intern/extern a sistemului westfalic este periclitată, nu numai în practică, ci și în calitate de politică declarată. Dacă această evoluție continuă, ea tinde spre un sistem internațional care nu are nici un tip de unitate multifuncțională multisectorială clar dominantă, ci o diversitate de unități mai specializate sectorial. Unele dintre ele, mai ales corporațiile transnaționale și mafiile, nu au nevoie de baze teritoriale, iar în practică sunt destul de mobile: noii barbari ai sistemului internațional postmodern? Ideea unei ordini mondiale viitoare mult mai puțin integrate în logica teritorială este susținută de impactul mare al comunicațiilor de masă, discutat mai sus.

Deloc surprinzător, nu există nici un consens asupra acestei interpretări. Deși este clar că se petrece ceva interesant, nu se poate spune dacă îndepărtarea de unitatea modernistă este încă atât de profundă sau de răspândită încât să figureze ca transformare a unităților. Statul modern își păstrează încă rolul multisectorial unic și rămâne sursa primară de legitimitate politică. Granițele sale se poate să fi devenit mai permeabile, dar așa cum pot confirma cei care vor să emigreze din țările sărace, granițele rămân fixe pentru unele scopuri. Pe măsură ce statul abandonează sau reduce unele funcții (economie, armată), el dobândește altele (drepturile omului, protejarea mediului). Principalele centre ale presupusei evoluții, în America de Nord, Europa și Japonia, rămân de asemenea remarcabil de locale, cultural egocentrice și politic orientate spre interior. Și în timp ce unele organizații interguvernamentale sau

organizaţii internaţionale nonguvernamentale se poate să fi atins nivele semnificative de autonomie relativă, nu este chiar atât de clar dacă ele au scăpat de sub dominaţia statului sau sunt ele însele candidate plauzibile la statutul de noi tipuri de unitate dominantă.

Există multe voci contradictorii care încearcă să surprindă evoluţiile actuale. Albert şi Brock (1995) avansează ideea că „ştergerea frontierelor" demontează sistemul westfalic, făcând loc politicii nonteritoriale, ce combină elementele neomedievalismului şi societăţii mondiale. Rosecrance (1996) percepe la rândul său deteritorializarea şi pledează în favoarea cedării în faţa forţelor economice, într-o lume meritocratică mobilă. McRae tinde să fie de acord (1994, pp. 21-23, 185-205), susţinând că suntem la începutul „restabilirii pieţelor, spre deosebire de birocraţia de stat, ca principală metodă de alocare a resurselor", statul trecând de la poziţia de furnizor de servicii (model eşuat) la cea de regulator, la care se adaugă apariţia unei noi clase de profesionişti mobili internaţional. Watson (1997) le percepe ca fiind pozitive, argumentând ferm împotriva exceselor cu privire la suveranitate şi nonintervenţie în societatea internaţională şi în favoarea unei acceptări mai largi a autorităţii hegemonice. El consideră modelul anarhic european modernist prea predispus la exces şi imposibil într-o lume cu microstate şi state slabe. Mulţi cosmopoliţi însă nu ar fi satisfăcuţi de soluţia lui: un sistem condus de o coaliţie hegemonică de mari puteri, care adoptă o bază de valori mai largă decât cea occidentală. McNeill (1994), asemenea lui Watson, postulează o întoarcere de la extrema reprezentată de statul-naţiune la construcţii politice multietnice care amintesc de imperiile clasice. El consideră că migraţia şi loialitatea etnică favorizează crearea de ghetouri la fel ca în imperiile clasice şi respinge statul-naţiune ca o întoarcere temporară la tiparele mai simple ale vremurilor barbarilor şi ale grecilor antici. Buzan şi Segal (1998a), pornind de la analogia cu Grecia Antică şi succesoarele sale eleniste, susţin că intrăm într-o epocă „occidentalistă" a fuziunilor civilizaţionale. Cu toate acestea, putem susţine că hotarele teritoriale au devenit mai stabile decât înainte, în sensul că mutarea graniţelor nu mai este la fel de obişnuită ca până de curând (Jackson şi Zacher, 1997) şi că, din unele puncte de vedere, ele rămân fixe.

Toate sugerează că problematica transformării unităţii se află pe agenda analizei sistemelor internaţionale contemporane, dar că juriul încă deliberează. Foarte important în privinţa problemelor implicate este că nu există criterii pentru a distinge când schimbările *din* unitatea dominantă devin o schimbare *a* unităţii dominante.

6. Structura

Dezvoltarea sistemului internaţional modern de-a lungul ultimilor 500 de ani a reprezentat o consolidare a forţelor structurale în comparaţie cu vremurile anterioare. Ca şi în cazul procesului, nu prea există motive să ne aşteptăm la transformări iminente ale formelor principale ale structurii, deşi pot exista motive astfel încât să

ne așteptăm la o schimbare a importanței relative a diferitelor structuri aflate în funcțiune în cadrul sistemului.

În termenii structurii politico-militare, opiniile sunt destul de contradictorii. Unii (Waltz, 1993; Mearsheimer, 1990) se așteaptă ca logica neorealistă să-și facă în continuare datoria, mai mult sau mai puțin neafectată. Ei se așteaptă ca Statele Unite ale Americii să devină ținta comportamentului de balansare a puterii, iar Uniunea Europeană să se scindeze într-un subsistem al balanței de putere. Teza „ciocnirii civilizațiilor" a lui Huntington (1993, 1996) încearcă neverosimil să extindă această logică structurală realistă dură de la nivelul statal la nivelul civilizațional (sau, în termenii noștri, al „societății mondiale"). Unii autori sunt de acord cu Huntington că „Euramerica" (Lind, 1996), sau centrul occidental, este și ar trebui să fie o unitate în balanța globală de putere, în timp ce alții văd Europa și America drept exemplare unice naturale, nu o unitate, cu excepția momentului când sunt amenințate (Harries, 1993). Dar ceea ce a părut la încheierea Războiului Rece a fi perspectiva captivantă a unei schimbări a polarității se dovedește, în cele din urmă, a nu fi chiar atât de semnificativă, ci din ce în ce mai dificil de surprins în termeni plini de înțeles. Deși este destul de clar că sistemul nu mai este bipolar în sens general, nu se poate spune cu siguranță ce a devenit. Privit prin perspectivă politico-militară, el poate fi unipolar (Statele Unite ale Americii ca ultima superputere), bipolar (Statele Unite și Rusia, punând accentul pe armele nucleare) sau difuz (mai multe mari puteri regionale: Rusia, China, India, Iran, Africa de Sud etc.). Dacă adăugăm factorii economici și politici, imaginea devine și mai confuză. Această problemă a polarității pare să pornească din transformarea sectorială în curs de desfășurare în cadrul procesului. Deoarece polaritatea este distribuită diferit în sectoare și cum sectorul militar scade în importanță prin comparație cu cel economic, este mult mai dificil decât în timpul Războiului Rece să calculăm polaritatea în termeni agregați.

Într-adevăr, trebuie puse întrebări despre cum funcționează întreaga logică a neorealismului într-un sistem global puternic comercializat, în absența războiului între marile puteri. Un astfel de sistem poate rămâne anarhic și stabil atât pentru că o puternică societate internațională furnizează un cadru de reguli și principii care legitimează diferențierea funcțională și sectorială dintre aceste unități, cât și datorită calității diferite a imperativului supraviețuirii din domeniul economic în comparație cu cel militar. După cum arată însuși Waltz (1979, p. 95), firmele dispar mai firesc și mai frecvent decât statele. Logica neorealistă a unităților asemenea poate foarte bine să supraviețuiască, dar numai în relație cu clasele de unități (toate statele postmoderne devin asemenea, toate corporațiile transnaționale devin asemenea, toate organizațiile internaționale nonguvernamentale devin asemenea etc.), și nu în sensul în care un singur tip de unitate trebuie să devină dominant. Aceasta poate fi considerată o lectură mai adecvată a metaforei social-darwiniste a realismului: nu că logica „supraviețuirii celui mai adaptat" generează o singură „specie" dominantă, excluzându-le pe toate celelalte, ci că are drept rezultat umplerea unei multitudini de nișe ecologice de către unitățile cele mai adaptate lor (îi suntem recunoscători lui Eric Herring pentru această observație).

În măsura în care conflictul este înlocuit de securitatea reciprocă (regimuri de securitate, comunităţi de securitate), forţele transformatoare şi modelatoare ale socializării şi competiţiei devin mai puţin conduse de consideraţii militare, şi mai mult de cele economice şi societale. Avantajul comparativ care permite unor unităţi să le domine pe altele (sau le inspiră pe unele să le copie pe celelalte) se va îndepărta de capacitatea militară şi se va îndrepta spre iscusinţa economică, dinamismul societal şi deprinderile diplomatice necesare construirii şi extinderii subsistemelor puternice ale societăţii internaţionale. Priceperile militare cu siguranţă nu vor dispărea dintr-un sistem internaţional postmodern. Ele vor continua să fie centrale în multe relaţii dintre statele din afara centrului (de exemplu, India-Pakistan, Iran-Irak) şi, totodată, vor juca un rol important din punct de vedere selectiv în relaţiile dintre centru şi periferie, unde statele de la periferie sunt considerate ameninţări la adresa ordinii internaţionale (de exemplu, Iran, Irak, Libia, Coreea de Nord, Serbia, posibil China). Dar ele vor conta mai puţin decât înainte în construirea avantajului comparativ. Avantajul comparativ real va fi de partea celor capabili să menţină şi să extindă zonele de deschidere economică şi politică în cadrul cărora ameninţarea cu forţa şi utilizarea forţei între state este în mare măsură înlocuită de diplomaţie. Însuşi Războiul Rece şi rezultatul său pot fi considerate o ilustrare a acestui fapt. În timp ce Occidentul a fost capabil să construiască o zonă a comunităţii de securitate şi a deschiderii economice în expansiune, lumea comunistă a rămas în urmă din punct de vedere economic şi nu numai că a eşuat în a înfiinţa o comunitate de securitate între membrii săi, dar relativ frecvent a recurs la confruntarea politico-militară (China-URSS, URSS--Iugoslavia) sau la invazie şi război (China-Vietnam, Vietnam-Cambodgia, URSS--Ungaria, URSS-Cehoslovacia).

Intensificarea structurii pieţei globale pare aproape sigur că va continua, aducând cu ea un cadru de reglementări din ce în ce mai dens la toate nivelele guvernării. În esenţă este o continuare, dar se poate argumenta că piaţa globală, asemenea corăbiilor, reprezintă o evoluţie în care o serie de îmbunătăţiri incrementale culminează în cele din urmă cu un progres transformativ. Acel progres s-a petrecut târziu în secolul XX, când piaţa globală a adunat suficientă putere încât a putut începe să schimbe structura politică, deschizând graniţele fixe şi suveranitatea centralizată a statului modern. Aceasta este istorisirea pe care am relatat-o sub etichetele de „transformare sectorială" şi „stat postmodern". Dar, deşi nu încape îndoială că structura pieţei globale este puternică atâta timp cât funcţionează, rămâne de văzut cât de stabilă este.

Perspectiva triumfalistă liberală este la modă şi, aşa cum sugerează noţiunea de „sfârşit al istoriei" a lui Fukuyama (1992, 1998), presupune că triumful pieţei globale va dăinui. Dar există încă multe viziuni ale unei perspective sumbre, adesea cu rădăcini în gândirea marxistă, care zugrăvesc imaginea unui capitalism violent şi autodistructiv care sărăceşte Lumea a Treia şi desacralizează statele industrializate avansate (Stavrianos, 1990, pp. 139-187; Wallerstein, 1993). Chase-Dunn (1994, p. 102) priveşte victoria neoliberalismului ca şi cum s-ar fi „petrecut într-un context de criză capitalistă de proporţii imense", cauzată de iraţionalitate, inegalitate,

distrugeri ecologice, crize fiscale și antagonisme rasiale. Unii (Judt, 1994) o interpretează ca pe o criză nu numai a capitalismului, ci și a modernismului *per se*: el vede Europa „în pragul unei epoci de tumult, un timp al necazurilor", din cauza dezordinii din ideile sale ordonatoare iluministe. Alții adoptă o viziune mai puțin apocaliptică, dar totuși una care pune la îndoială stabilitatea ordinii liberale. Calleo (1996) vede capitalismul îndreptându-se spre vremuri de restriște pe măsură ce dezintegrarea Uniunii Sovietice dezlănțuie o competiție intracapitalistă mai aprigă. McRae (1994, pp. 97-119, 209-224) privește viitoarea criză în termenii demografiei, cu o separare din ce în ce mai acută între o lume tânără, instabilă și săracă și una bogată, bătrână și stabilă, și în termenii declinului conducerii americane, la care se adaugă retragerea sprijinului american pentru internaționalism și liberalism. Horsman și Marshall (1995, pp. 208, 212) sunt îngrijorați că statul este dezmembrat de capitalismul liberal, luând cu sine cetățenia, responsabilitatea și cadrul general al stabilității sociopolitice. Ei își fac griji deoarece „crearea riscului a depășit crearea încrederii" și speră într-o formă de politică mai stratificată sub și deasupra statului, dar se tem că sectorul economic depășește cadrul politic și că nu există „nici un consens liberal global asupra felului în care ar trebui să funcționeze capitalismul". Buzan *et al.* (1998, capitolul 5) se concentrează asupra instabilităților care operează pe piața globală în termenii creditelor speculative și ai reacțiilor la efectele politice și sociale ale competiției intense. Dar perspectiva sumbră despre soarta capitalismului este, desigur, perenă. Wood (1995) respinge invocarea unei alte crize a capitalismului, remarcând corect că capitalismul este „sistemul care moare de o mie de ori".

Există motive serioase să credem că acest model va persista: capitalismul aflat permanent în criză, dar totodată inventând fără încetare noi tehnologii, atât fizice, cât și sociale, cu care să se mențină funcțional. Criza capitalismului este permanentă și se pare că va rămâne astfel până când o schimbare fundamentală, precum soluționarea definitivă a problemei producției prin tehnologie, va înlătura condițiile pe care se sprijină. Crizele comerciale sau monetare majore, precum cea care a lovit o mare parte a Asiei de Est în 1997-1998, vor rămâne neîndoielnic o trăsătură recurentă a pieței globale, dar există puține semne că însăși structura pieței este definitiv amenințată, fie de propria-i funcționare, fie de o reafirmare a primatului militar. Numai cele mai rele scenarii ecologice pot să tulbure cu ușurință puterea pieței globale.

Alături de intensificarea pieței, se manifestă și o intensificare a societății internaționale, din nou, în mare parte aceeași, marcată de o răspândire continuă (atât prin acceptarea voluntară, cât și prin impunere) a unei serii mai largi de reguli, norme și instituții, în special economice. Iarăși, nu există un consens asupra felului în care trebuie să înțelegem condiția actuală și perspectivele societății internaționale. Atât perspectiva „ciocnirii civilizațiilor", cât și cea a „declinului Statelor Unite ale Americii/Occidentului" implică faptul că societatea internațională nu este nimic mai mult decât o proiecție a puterii occidentale și că pe măsură ce Vestul decade, la fel se va întâmpla și cu societatea internațională. Îngrijorări similare asupra caracterului excesiv de occidental al societății internaționale pot fi regăsite și în opera lui Watson (1997) și a lui Cohen (1995b). Aceste îngrijorări trebuie comparate cu faptul că ambele lor

supoziţii de bază sunt contestate. Nu toată lumea crede că Occidentul/Statele Unite ale Americii este/sunt în declin (Strange, 1988; Nye, 1990), iar unii argumentează că societatea internaţională nu este occidentală, ci occidentalistă (Buzan şi Segal, 1998a). Această din urmă perspectivă se bazează pe înţelegerea faptului că ideile original occidentale – statul, suveranitatea, naţionalismul şi diplomaţia – pe care se sprijină societatea internaţională au devenit acum efectiv universale, aşa cum aproape că s-a întâmplat cu acceptarea pieţei. Dacă acest lucru este adevărat, atunci bazele societăţii internaţionale nu mai depind de puterea occidentală. Ceea ce vedem prin această lentilă nu este nici o formă subtilă a imperialismului occidental, nici un nou tip de universalism sociopolitic, ci le reuneşte, în parte, pe amândouă. Există o anumită doză de universalism în acceptarea generală a egalităţii suverane şi a cadrului dreptului internaţional şi a diplomaţiei bazate pe acesta. Şi există imperialism occidental atât în proiecţia unor valori contestate (drepturile omului, democraţia), cât şi în faptul că centrul occidental şi cercul său cel mai apropiat de asociaţi occidentalişti au dezvoltat între ele o versiune mult mai densă a societăţii internaţionale pe care o împărtăşesc cu restul lumii. Societatea internaţională poate să fie dezvoltată inegal, dar nu este fragilă.

Într-adevăr, alţii (Clapham, 1996, pp. 15-16, 245; 1998) observă că societatea internaţională este acum suficient de puternică şi de integrată încât este responsabilă pentru crearea multora dintre statele din sistem, nu numai în Africa şi părţi ale Orientului Mijlociu, ci şi în Europa de Est (după Primul Război Mondial). Acestor state, şi din unele puncte de vedere, câtorva dintre statele succesoare ale Uniunii Sovietice li s-a acordat „suveranitate juridică" prin recunoaştere internaţională, fără a-şi fi stabilit mai întâi „suveranitatea empirică" în termenii unei guvernări efective asupra teritoriului lor (Jackson, 1990). Alan James (1992) susţine că societatea internaţională, sub forma doctrinei egalităţii legale între state, a constrâns semnificativ exercitarea puterii în sistemul internaţional contemporan. Hedley Bull (1984) merge chiar mai departe, dezvoltând ideea că drepturile suverane ale statelor derivă din regulile societăţii internaţionale şi sunt limitate de ele.

Perspectiva lui Bull asupra societăţii internaţionale este foarte avansată, plasând drepturile în sistem, nu la nivelul unităţilor. Dacă este corectă, perspectiva unei societăţi internaţionale universal integrate şi în curs de consolidare se încadrează foarte bine în relatările de mai sus despre transformările sectoriale şi posibila apariţie a unui nou tip de unitate dominantă postmodernă, care împarte spaţiul internaţional cu corporaţiile transnaţionale, organizaţiile internaţionale nonguvernamentale şi unele organizaţii interguvernamentale al căror statut legal le oferă o poziţie cvasiautonomă în sistem. Dacă această imagine „neomedievală" a tipurilor multiple de unităţi este cea spre care se îndreaptă lucrurile, atunci funcţia puternicei societăţi internaţionale se va schimba. În modul westfalic, societatea internaţională s-a bazat pe consolidarea egalităţii suverane între state, excluzând alte unităţi şi astfel sprijinind un sistem internaţional neorealist de unităţi asemenea. Dar, aşa cum am arătat în discuţia despre unităţi de mai sus, acest mod westfalic este deja pus la îndoială şi poate intra

într-o perioadă de schimbări semnificative. O societate internaţională postmodernă poate foarte bine să se bazeze pe stat ca sursa ultimă de autoritate politică, deşi moderată de unele organisme legale internaţionale cu putere independentă pentru a genera unele tipuri de drept internaţional (de exemplu, Curtea Internaţională de Justiţie, Curtea Europeană a Drepturilor Omului). În acest fel, societatea internaţională şi-ar păstra o puternică fundaţie westfalică bazată pe unităţi asemenea, cu drepturi legale şi diplomatice egale. Dar ar trebui să-i adauge un set convenit de principii ale diferenţierii, care delimitează drepturile şi obligaţiile diferitelor tipuri de unităţi – state, corporaţii transnaţionale, organizaţii internaţionale nonguvernamentale, organizaţii interguvernamentale –, precum şi modul cum relaţionează una cu alta. Raţiunea de a exista a acestor principii ale diferenţierii ar trebui să se bazeze pe logica liberală a diviziunii muncii. Firmele şi statele ar trebui să accepte dovezile istorice că niciuna nu funcţionează eficient când încearcă să facă treaba celeilalte şi că drepturile şi obligaţiile lor legale trebuie să fie bine delimitate. Există deja semne ale unei evoluţii în această direcţie în legile despre încorporare, finanţare, drepturi de proprietate şi altele asemenea, ce definesc autonomia relativă a unităţilor non-statale şi a felului cum relaţionează cu statul postmodern. Însă, în cele din urmă, statele ar fi responsabile pentru implementarea acestor legi, deşi este de asemenea posibil ca organizaţiilor interguvernamentale, precum ONU şi NATO, să li se ofere o responsabilitate din ce în ce mai mare pentru implementarea dreptului internaţional prin mijloacele forţei acolo unde este necesar. În consecinţă, norma non-intervenţiei va deveni din ce în ce mai nesemnificativă.

Poate că cel mai mare spaţiu pentru transformarea structurii în sistemul internaţional se află în societatea mondială. Acest sector, cel mai încet dintre sectoare, reprezintă în termeni istorici, în mare măsură, cea mai mare constrângere la adresa globalizării, iar relativa sa înapoiere poate fi considerată unul dintre impedimentele majore la adresa expansiunii continue a societăţii internaţionale (Buzan, 1993). Mosler (1980, p. 27) susţine că „societatea internaţională de astăzi nu-şi poate regăsi identitatea de comunitate într-un concept ideal al lumii susţinut de toţi membrii săi", iar această perspectivă este susţinută de răbufnirile de provincialism, adesea antioccidentale, precum „valorile asiatice", „fundamentalismul islamic" şi „naţionalismul hindus". Toate sunt proiecţii ale epocii antice şi clasice asupra a ceea ce unii percep drept un viitor postoccidental şi stau la baza speculaţiei la modă asupra „ciocnirii civilizaţiilor". Dar, aşa cum am argumentat în capitolul 15, s-au pus deja bazele apariţiei unei societăţi mondiale mai puternice – „cultura Mondo", după cum au numit-o Buzan şi Segal (1998b). Deşi posibilă, ea seamănă cu o dezvoltare lentă, una care, asemenea dezvoltărilor continue ale capacităţii sociale de interacţiune, ar avea implicaţii atât pentru unităţile dominante, cât şi pentru structura sistemică.

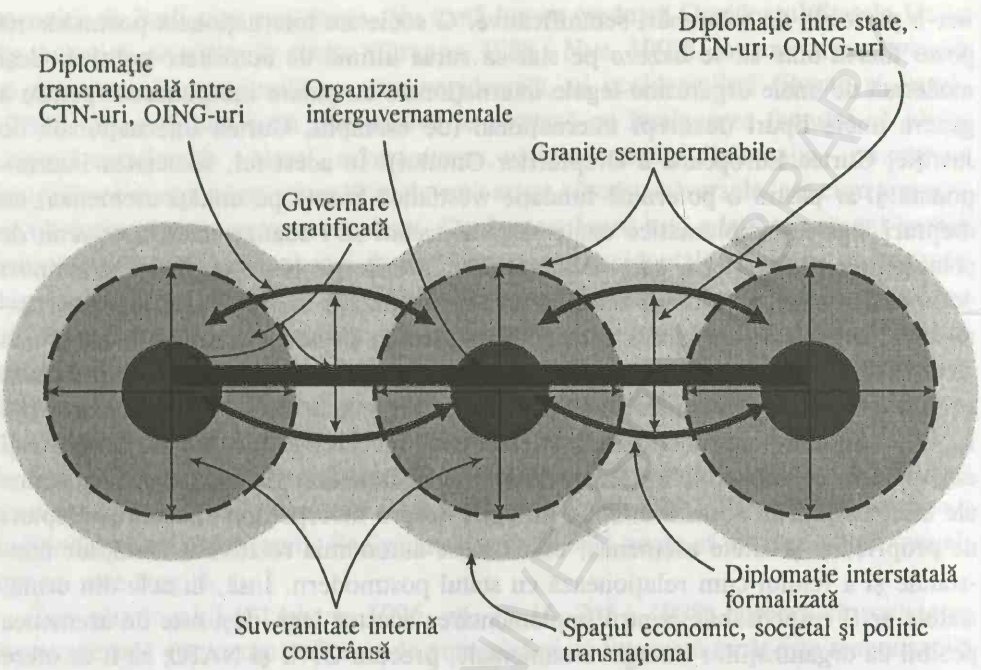

Notă: Figura sugerează că, deşi unele elemente ale sistemului westfalic se menţin funcţionale (vezi figura 12.3), alte trăsături au suferit o schimbare radicală. În particular, graniţele statelor nu mai sunt impermeabile, suveranitatea internă este constrânsă şi s-a deschis spaţiul transnaţional.

Figura 16.1. *Forma de bază a sistemului internaţional postmodern*

7. Concluzii

Reprezintă toate acestea un argument pentru a considera că intrăm în a patra „nouă ordine mondială" postmodernă ce urmează după cele preinternaţională, antică şi clasică, respectiv modernă, trecute în revistă în această carte (vezi figura 16.1)? Probabil că nu încă, deşi cu siguranţă oferă dovezi care să demonstreze că întrebarea merită să fie adresată şi poate să inspire gândul că sistemul internaţional ar putea intra într-un alt proces major de tranziţie. Argumentul care stă la baza faptului că am putea fi martori la un proces de transformare sistemică se bazează, în principal, pe transformarea sectorială din procesul dominant, precum şi pe capacitatea în creştere a comunicării de masă şi pe efectele lor în curs de desfăşurare asupra unităţilor dominante şi asupra structurii. Acesta este un lucru nou în istoria umanităţii. Desigur, trebuie să fim întotdeauna suspicioşi cu privire la cei care invocă zorii unei noi epoci. Asemenea supoziţii favorizează adesea evenimentele prezente. Ele structurează percepţiile atât asupra trecutului, cât şi asupra viitorului şi sunt aproape întotdeauna menite să îndrume comportamentul prezent în direcţiile dorite de către cel ce le

proclamă. Analiza noastră are meritul de a se baza pe o lungă şi sistematică privire istorică de ansamblu, dar are slăbiciunea de a urmări o serie relativ diferită de variabile, iar aceasta înseamnă că nu poate oferi o formulă universală, definitivă pentru a spune când a avut loc o astfel de transformare. Dacă ne îndreptăm spre o nouă epocă, atunci schimbările care o definesc nu sunt asemenea celor ale dimensiunii, capacităţii de interacţiune şi unităţii dominante, care au marcat trecerea de la ordinea mondială antică şi clasică la cea modernă. Cei care împărtăşesc o perspectivă transformativă trebuie să se confrunte cu problema celor „două lumi". Fără să mai fie un singur spaţiu politico-strategic, cu un singur set de reguli ale jocului, sistemul internaţional s-a divizat în două lumi, dintre care una prezintă trăsăturile transformării, iar cealaltă nu.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul 17

Ce ne spune istoria lumii despre teoria relațiilor internaționale

În acest capitol vom însuma şi trece în revistă lecţiile pe care o perspectivă îndelungată asupra istoriei lumii pare să le ofere teoriei RI. Însoţirea teoriei cu istoria nu numai că extinde universul empiric pe care trebuie să îl abordeze teoria RI, dar îi pune totodată pluralismul metodologic într-o perspectivă sistemică mai largă. La scară globală şi pe o perioadă mai lungă de timp, vedem mai uşor nu numai la ce se aplică „insulele" diferite de teorie a RI, dar şi cum relaţionează insulele între ele într-un fel de „arhipelag". De asemenea, vedem mai clar cât de eurocentristă este în realitate teoria RI. În ciuda pretenţiei sale de a fi abstractă şi obiectivă, mare parte derivă din relativ îngusta experienţă istorică definită de perioada dominaţiei europene/occidentale. Deşi majoritatea conceptelor-cheie se încadrează destul de bine în vremurile premoderne, unele dintre supoziţiile teoriilor precum şi logica lor wesfalică trebuie reconsiderate. Vom organiza discuţia folosind acelaşi set de titluri ca în capitolele empirice: unităţile, capacitatea de interacţiune, procesul şi structura. Dar, mai întâi, trebuie să luăm în considerare ceea ce are de spus istoria despre conceptul central al acestei cărţi: însuşi sistemul internaţional.

1. Sistemul internaţional

Poate că cea mai izbitoare lipsă a teoriei RI dezvăluită de istorie este perspectiva sa sărăcăcioasă asupra sistemelor internaţionale. Modelul standard presupune că sistemele internaţionale sunt alcătuite dintr-un număr de unităţi între care contactul este direct, iar procesele includ diplomaţia, războiul şi comerţul. Deşi interacţiunea poate fi inegală, în principiu orice unitate din sistem este aliat, inamic şi/sau partener comercial cu oricare dintre celelalte. Modelul poate fi numit un sistem internaţional multiordonat întreg. Viziunea sa eurocentristă stă la baza unei părţi considerabile a

teoriei RI şi are sens pentru cea mai mare parte a epocii moderne. Dar legătura sa involuntară cu acel interval al istoriei înseamnă nu numai că este incapabilă să se ocupe de sistemele internaţionale, deopotrivă trecute şi viitoare, dar şi că teoria RI este mai slabă decât ar trebui deoarece se bazează, în linii mari, pe un set îngust de condiţii. Fără o înţelegere mai completă a tuturor formelor pe care le pot lua sistemele internaţionale şi a tuturor variabilelor care le pot modela, nu putem teoretiza cum se cuvine nici structura, nici procesul; abia dacă putem teoretiza transformările sistemice. Deoarece de-a lungul epocii moderne a existat, evident, un sistem internaţional, nu s-a acordat prea multă atenţie condiţiilor necesare şi suficiente pentru a spune că un sistem internaţional există. Nu a fost analizat aproape deloc momentul când ar fi putut lua naştere primele sisteme internaţionale surprinzător de puţină atenţie a fost acordată modului în care sistemul actual se poate transforma în altceva. Cum aceste lucruri nu s-au aflat pe agenda disciplinei, se ştie puţin despre modul cum au evoluat sistemele internaţionale şi, în consecinţă, există dificultăţi reale în a încerca să conceptualizăm spre ce anume se poate îndrepta cel actual.

Prima lecţie a istoriei în ceea ce priveşte teoria este că trebuie să privim mai atent modul cum sunt alcătuite sistemele internaţionale şi să apreciem mai explicit diversitatea elementelor care le constituie. Istoria sugerează că sistemele internaţionale pot varia de-a lungul a şase dimensiuni:

- Intensitatea interacţiunii.
- Aranjamentul geometric al unităţilor.
- Dimensiunea sistemului relativ la mediul geografic.
- Tipul interacţiunii.
- Durata în care este observat sistemul.
- Natura unităţii sau a unităţilor dominante.

Intensitatea interacţiunii

Modelul standard al unui sistem internaţional presupune că toate unităţile se află în contact direct una cu alta. Dar, aşa cum am văzut, nu numai în sistemele preinternaţionale, ci şi în cele ale lumii antice şi clasice, contactul direct nu era singura posibilitate. În special în cazul tranzacţiilor economice şi societale, contactul prin retransmitere era o alternativă la contactul direct. Atât în vremurile preistorice, cât şi în cele antice şi clasice, cantităţi şi valori semnificative de bunuri, ca să nu mai menţionăm de idei, circulau pe distanţe lungi, fiind transmise de la un vecin la altul. Mecanismul unea numeroase unităţi, iar unii autori cred chiar că era suficient de puternic pentru a crea probleme în balanţa de plăţi a Imperiului Roman în relaţia sa comercială cu Asia. Contactele prin retransmitere sunt în mod clar mai slabe decât cele directe. Ele sunt de obicei mai lente şi implică un volum de marfă mai mic. De asemenea, se pare că procesele de retransmitere funcţionează numai pentru interacţiunile economice şi sociale, nu şi pentru cele politice. Dacă acceptăm faptul că

interacţiunile de tip retransmitere alcătuiesc sisteme internaţionale – şi noi credem că dovezile istorice, mai ales pentru sistemele economice, sunt suficient de puternice –, atunci evident că trebuie să teoretizăm astfel de sisteme în mod diferit faţă de cele definite prin interacţiune directă. Deoarece ele implică o categorie inferioară de contact, sistemele de retransmitere pot foarte bine să nu genereze efecte structurale semnificative. Într-adevăr, putem să considerăm sistemele de retransmitere ca fiind aproape prin definiţie nestructurate politic şi poate chiar nestructurate din orice punct de vedere.

Aranjarea geometrică a unităţilor

Modelul multiordonat sau pluridirecţional al sistemului internaţional presupune un grup de unităţi aflate în contact direct. Aşa cum se întâmplă în multe zone ale lumii, multe unităţi pot avea mai mult de doi vecini şi totodată pot fi în contact direct cu unităţi îndepărate de graniţele lor. O alternativă a modelului este sistemul liniar, în care fiecare unitate se află în contact direct cu numai doi vecini, unul de fiecare parte (sau numai cu unul în cazul unităţilor de la capătul sistemului sau cu trei dacă sistemul are o ramificaţie). Sistemele liniare erau surprinzător de des întâlnite în lumea antică şi clasică, cel mai dramatic fiind sistemul economic care conecta Roma şi China de-a lungul Drumurilor Mătăsii. Într-un sistem pur liniar, o mare parte a interacţiunii se va desfăşura, prin definiţie, mai curând prin retransmitere decât în mod direct, şi de aceea astfel de sisteme vor fi puţin sau deloc structurate. Calitatea sistemică a sistemelor economice liniare este destul de clară, întrucât circulaţia bunurilor traversează toate unităţile din sistem. Dar este discutabil dacă aranjamentele liniare ale relaţiilor politico-militare ar trebui să fie considerate sisteme. În cazul în care Cartagina se luptă cu grecii, iar grecii se luptă cu perşii, dar nu există contacte strategice între Cartagina şi Persia, sau dacă Imperiul Habsburgic se luptă cu otomanii, iar otomanii se luptă cu perşii safavizi, dar nu există contacte între Imperiul Habsburgic şi Persia, sunt ele sisteme internaţionale întregi?

Dimensiunea sistemului relativ la mediul geografic

Modelul standard presupune, în general, că sistemul internaţional are o dimensiune globală. Dar, după cum am văzut, pentru o mare parte a istoriei nu acesta a fost cazul, ci au existat, în acelaşi timp, multiple sisteme internaţionale. Când sistemele internaţionale nu sunt globale, apare o întreagă serie de problematici care nu existau atunci când un sistem umplea întregul spaţiu geografic existent. Sistemele internaţionale subglobale au limite, sau mai degrabă zone de frontieră, unde se estompează în zone ale sistemelor preinternaţionale. Astfel de sisteme pot şi chiar se extind pe teritoriul sistemelor preinternaţionale. Uneori, ele se ciocnesc şi se contopesc, aşa cum au făcut sistemul mediteranean şi cel al Orientului Mijlociu, când grecii şi perşii

au început să se războiască unii cu alţii. Cu alte cuvinte, sistemele internaţionale subglobale sunt deschise, în sensul că ele au un mediu cu care interacţionează şi de care se diferenţiază. Deoarece sistemul internaţional modern este închis din acest punct de vedere, teoria RI nu a luat în considerare astfel de problematici. Şi, după cum am văzut, atunci când sistemele internaţionale sunt subglobale, devine necesar să facem diferenţa între sistemele internaţionale politico-militare sau cele internaţionale întregi (în general mai mici) şi cele economice (în general mai mari). Astfel de diferenţieri sectoriale şi geografice dispar atunci când ia naştere un sistem internaţional global întreg.

Tipul de interacţiune

Conştiinţa faptului că sistemele internaţionale economice pot şi într-adevăr au funcţionat pe o scară diferită faţă de cele politico-militare oferă o serie de intuiţii în planul economiei politice internaţionale, care altfel ar fi pierdute dacă propria noastră concepţie s-ar limita numai la domeniul sistemelor globale întregi. Faptul că, din punct de vedere istoric, sistemele internaţionale economice au un oarecare statut ontologic şi analitic validează supoziţia economiei politice internaţionale cu privire la necesitatea unei abordări multisectoriale şi subminează abordarea monistă a realiştilor. Mai mult decât atât, capacitatea sistemelor economice internaţionale de a exista (deşi nu în întregime) separat de cele politico-militare face să fie mai clar faptul că, odată ce ambele sisteme ocupă acelaşi spaţiu geografic închis, sectorul economic este mult înaintea celui politico-militar din punctul de vedere al gradului globalizării.

Sensibilitatea faţă de factorii sectoriali este esenţială nu numai pentru a defini condiţiile necesare şi suficiente pentru ca sistemul internaţional să existe, ci şi pentru a relata istoria modului în care au evoluat sistemele internaţionale până în prezent. Se poate argumenta că sectoarele sunt, de asemenea, esenţiale pentru înţelegerea felului cum ar putea evolua actualul nostru sistem internaţional. În principiu, după cum o arată distincţia pe care am făcut-o între sistemele întregi şi sistemele economice, un sistem internaţional poate fi definit de orice tip de interacţiune. Din punct de vedere istoric, interacţiunea politico-militară a fost dominantă, dar nu aceasta trebuie să fie regula. Sistemele internaţionale sunt definite nu numai de unităţile dominante, aşa cum susţin neorealiştii, ci şi de formele dominante de interacţiune, poate chiar în mai mare măsură. Teoreticienii RI trebuie să se gândească mai mult la relaţia dintre unităţile dominante şi formele dominante de interacţiune. Sectoarele sunt esenţiale pentru pluralismul metodologic şi, după cum am arătat, structura sistemului trebuie să fie considerată în termeni sectoriali. Procedând astfel, permite unor elemente, care altfel ar părea forţate să intre într-o relaţie nefolositoare de aparentă exclusivitate reciprocă – precum *concepţiile materialiste şi constructiviste* asupra structurii sistemului –, să se desfăşoare în paralel.

Intervalul de timp în care este observat sistemul

Datorită originilor sale eurocentriste, mare parte din teoria RI îşi are bazele în supoziţia că sistemele internaţionale trebuie să fie anarhice. Neorealismul, cu distincţia sa rigidă între anarhie şi ierarhie, include această supoziţie ca parte a definiţiei sistemelor internaţionale. Din perspectivă neorealistă, sistemele internaţionale nu pot fi ierarhii, iar ierarhiile nu pot fi sisteme internaţionale. În perspectiva pe termen scurt a epocii moderne, această formulare este destul de folositoare şi nu ridică probleme evidente. Dar într-o perspectivă pe termen mai lung, este total inadecvată. Când privim la istoria mai îndelungată a sistemelor internaţionale din timpul epocii antice şi clasice, devine clar că este normal ca astfel de sisteme să se constituie în cicluri variind între structurile anarhică şi ierarhică. Acest fenomen a fost deja observat de Adam Watson (1992). În mod obişnuit, anarhiile fac loc imperiilor universale, care apoi decad din nou în anarhii. În unele zone (China, Orientul Mijlociu), imperiul este mai des întâlnit decât anarhia, iar în altele imperiile tind să aibă o durată scurtă de viaţă (Asia de Sud) sau să fie absente (Europa), anarhia fiind forma dominantă.

Pare destul de inadecvat să spunem că sistemele internaţionale pur şi simplu dispar în timpul perioadelor imperiale şi reapar când imperiile se fragmentează. Procedând astfel, nu am mai putea să relatăm o istorie coerentă a sistemului şi evoluţiei lui. Având în vedere anarhofilia predominantă în teoria RI, ar însemna să cerem prea mult de la oameni dacă le-am spune să fie deschişi faţă de posibilitatea ca sistemele internaţionale să fie în acelaşi timp ierarhice. Dar aceasta este ceea ce propunem noi. Şocul poate fi amortizat dacă precizăm că în majoritatea imperiilor unităţile nu dispar. Structura ierarhică a imperiului este prezentă pretutindeni în sistem, dar variază foarte mult din punctul de vedere al impactului său. Unele unităţi vor fi absorbite de către centru, iar altele îşi vor păstra anumite grade de independenţă ca dominioane sau vasali sau actori mai mult sau mai puţin independenţi de la periferie, care pur şi simplu recunosc hegemonia imperială (vezi figurile 8.1 şi 8.2).

Însă, ţinând cont de oscilaţia între ierarhie şi anarhie din sectorul politic, este necesar să fim atenţi şi la tranzacţiile din alte sectoare. De exemplu, procesele pieţei funcţionează alături de centralizarea economică imperială şi aproape invariabil se întind cu mult dincolo de sfera de influenţă politică a unui imperiu. Influenţa culturală a imperiilor poate şi ea să se întindă asupra zonelor aflate în afara frontierelor politice imperiale. Ca rezultat, sistemele internaţionale ierarhice conţin de regulă germenii propriei lor (re)fragmentări. Le lipseşte dominaţia politică deplină în interiorul propriilor frontiere, iar atunci când alte sectoare sunt supuse atenţiei, pot fi considerate ca fiind încadrate în sisteme mult mai extinse.

Relevanţa acceptării ierarhiei în definiţia sistemelor internaţionale nu se limitează numai la istoria antică şi clasică. Dificultatea reală ridicată de Uniunea Europeană şi incertitudinea dacă ceea ce se petrece între membrii ei poate fi considerat politică internaţională sau internă subliniază relevanţa contemporană a ierarhiei în analizarea relaţiilor internaţionale.

Faptul că sistemele internaţionale pot avea faze ierarhice înseamnă că astfel de sisteme nu iau, în general, sfârşit sau, cel puţin, nu cu uşurinţă. Există două posibilităţi cu privire la dispariţia unui sistem internaţional. În primul rând, el poate decădea până la punctul în care există o interacţiune insuficientă pentru a menţine un sistem (aşa cum este posibil să se fi întâmplat cu sistemele de oraşe-state maya şi ale culturii harappan). Sau, în al doilea rând, se poate transforma într-un *stat* universal (ceea ce este destul de diferit faţă de un imperiu universal sau o uniune politică asemenea actualei Uniuni Europene), în care toate unităţile anterioare s-au dizolvat într-o singură suveranitate. Un stat universal poate fi studiat teoretic (opiniile fiind foarte împărţite dacă este un lucru bun sau un dezastru), dar în practică lumea nu pare să se îndrepte în această direcţie. Poate că, în mod surprinzător, realiştii tradiţionali (Morgenthau, 1973 ; Claude, 1962) au favorizat evident un astfel de rezultat. Dar, în orice caz, ceea ce observăm este un avânt către un sistem internaţional în care o diversitate de unităţi exercită grade diferite de autonomie în cadrul unei reţele din ce în ce mai dense de norme, reguli şi instituţii care le definesc drepturile şi obligaţiile unele în relaţie cu altele. Aceasta pare să se îndepărteze de anarhia de tip westfalic, aşa cum este ea înţeleasă în sens clasic, dar nu se îndreaptă nici spre un imperiu universal şi nici spre un stat universal. Indiferent de ceea ce va deveni, pare logic să-l considerăm sistem internaţional, chiar dacă depăşeşte ceea ce neorealiştii înţeleg printr-o structură anarhică.

Natura unităţii sau a unităţilor dominante

Ideea lui Waltz că un sistem este definit de unităţile sale dominante este folositoare. Meritä reţinută nu numai pentru că simplifică identificarea sistemelor internaţionale, ci şi pentru că funcţionează pe întreaga durată a istoriei. Pentru neorealişti, unităţile dominante sunt statele, iar în epoca modernă, acel număr mic de state considerate mari puteri. Neorealiştii pleacă de la premisa că unităţile dominante nu sunt diferenţiate nici structural, nici funcţional. În timpul epocii antice şi clasice, marile puteri puteau fi oricare dintre sau toate imperiile, oraşele-state sau federaţiile tribale barbare, şi astfel erau diferenţiate structural, dar nu şi funcţional. Având în vedere aparenta permanenţă a dezvoltării inegale, sistemele internaţionale vor conţine în mod normal unităţi diferenţiate structural, deşi, aşa cum se întâmplă în prezent, unele pot să nu se numere printre marile puteri. Istoria a dat până acum întâietate exclusivă unităţilor politico-militare ca factori definitorii ai sistemelor internaţionale. Dar nu este ceva stabilit. În principiu, unităţile economice sau societale pot şi ele să domine. Chestiunea este istoric posibilă şi nu ar trebui să ignorăm situaţiile în care devin dominante alte sectoare, aducând cu ele noi tipuri de unităţi dominante care să definească sistemele internaţionale.

2. Unităţile

Poate că principala lecţie pe care istoria o dă teoriei în acest domeniu este că schimbările de la nivelul unităţii, şi nu în ceea ce priveşte variabilele structurale identificate de neorealişti, definesc cele mai mari transformări ale sistemelor internaţionale. S-a dovedit că cel mai important tip de transformare – cea de la anarhie la ierarhie –, tratat de neorealişti ca ipotetic este în realitate foarte comună, şi nu, aşa cum sugerează ei, de interes strict teoretic. Într-adevăr, ea a fost practic modelul normal pe parcursul epocii antice şi clasice. Schimbările cu adevărat mari care definesc transformările unei epoci sunt cauzate de schimbări în natura unităţilor dominante, ale căror acţiuni definesc în linii mari sistemul internaţional. Trecerea de la sistemele preinternaţionale la cele ale epocii antice şi clasice a fost determinată de apariţia unor noi tipuri de unităţi dominante, mai întâi oraşul-stat şi, mai târziu, imperiile şi triburile barbare. Trecerea de la epoca antică şi clasică la cea modernă a fost cauzată de apariţia statului modern ca un nou tip de unitate dominantă. În timpul istoriei de 5.000 de ani a sistemelor internaţionale au existat schimbări sau noi evoluţii în structura internă a unităţilor, într-o măsură mai mare decât diferenţierea structurală dintre ele, ceea ce furnizează soluţia-cheie a celor mai mari schimbări. Statele moderne, oraşele-state, imperiile şi triburile barbare erau entităţi politice mai mult sau mai puţin autonome şi, de aceea, dificil de diferenţiat în termeni funcţionali. Diferenţierea funcţională a apărut, desigur, în modelul suzeran-vasal al relaţiilor politice, tipice atât imperiilor antice şi clasice, cât şi celor moderne ale epocii imperiale europene. Dar ea a marcat cele mai mari schimbări. Trecerea la o altă eră a apărut numai atunci când schimbările de la nivelul organizării interne au permis venirea la putere a unui nou tip (sau tipuri) de unităţi şi, totodată, proiectarea dinamicii lor interne distincte asupra sistemului internaţional. Neorealiştii au, aşadar, dreptate să se concentreze asupra unităţilor dominante ca factori definitorii ai sistemelor internaţionale, dar greşesc când se concentrează asupra structurii sistemului ca singurul factor-cheie pentru înţelegerea transformării sistemului. Rămâne o problemă modul cum vom anticipa astfel de evoluţii. Cine ar fi crezut că şubredele regate ale Europei medievale târzii aveau să ajungă imperii cu o întindere mondială în secolul al XIX-lea şi să constituie economia globală a secolului XX?

De asemenea, neorealiştii greşesc când închid cel de-al doilea eşalon al structurii. Diferenţierea structurală dintre unităţile dominante a fost trăsătura aproape definitorie a sistemelor internaţionale antice şi clasice, iar când ele aveau o formă ierarhică, diferenţierea funcţională era, de asemenea, notabilă. Dar pentru că teoria lor este eurocentristă, neorealiştii au dificultăţi în a concepe sistemele ierarhice drept internaţionale, şi astfel le scapă aceste argumente. Chiar şi în epoca modernă, diferenţierea structurală şi funcţională a unităţilor a fost destul de des întâlnită până când procesul decolonizării a desfiinţat imperiile. Neorealiştii vor scoate în evidenţă faptul că aceasta s-a aplicat numai puterilor minore din sistem, nu şi marilor puteri. Dar, la vremea lor, unele ţări colonizate (India, Egipt) erau mari puteri.

Aşadar, nu putem evita concluzia că constructiviştii (Wendt, 1992; Ruggie, 1998) au dreptate să argumenteze că teoria structurală nu este independentă de caracterul unităţilor din sistem şi că forţele structurale nu determină în întregime natura unităţilor. Într-un mediu competitiv, nu încape îndoială că presiunile structurale lucrează puternic în favoarea unităţilor asemenea. Totodată, se poate argumenta că acel caracter specific al statului naţional, mai ales obsesia lui pentru graniţe fixe şi o suveranitate foarte centralizată, a lucrat în timpul epocii moderne la consolidarea presiunii în favoarea unităţilor asemenea, cel puţin printre marile puteri. Pentru neorealişti, o parte a problemei este structura îngustă a teoriei lor, limitată la sectorul politico-militar, şi care, cu excepţia „fisurii" determinate de socializare (Ruggie, 1998, p. 16), este modelată în termeni mai curând materiali (putere) decât sociali (norme). Pluralismul nostru metodologic ne permite să introducem şi alte efecte structurale, cum ar fi cele ale societăţii internaţionale. Ele pot consolida presiunea în favoarea unităţilor asemenea, aşa cum au făcut în timpul decolonizării, dar totodată pot genera presiuni contracarante. Societatea internaţională din Orientul Mijlociu antic părea să întărească ierarhia între regi şi se poate argumenta că societatea internaţională modernă târzie încurajează apariţia unităţilor diferenţiate sectorial (statele, firmele, organizaţiile internaţionale nonguvernamentale). Este clar că aici intră în joc mai multe aspecte decât puterea materială şi dinamica rivalităţii. Unităţile dominante şi structura sunt unite într-o legătură reciproc constitutivă. Modul cum sunt structurate intern unităţile dominante are importanţă în privinţa tipului de influenţă pe care o proiectează în sistem. Puterile liberale vor proiecta influenţe diferite de cele mercantiliste, iar statele westfalice obsedate de suveranitate vor consolida structura anarhică într-un mod în care imperiile şi oraşele-state, ce căutau (şi acceptau) suzeranitatea, sau unităţile medievale foarte diferenţiate se poate să nu o fi făcut. Aşadar, caracterul unităţilor dominante influenţează tipurile de efecte structurale pe care le retransmite sistemul către ele: dacă anarhia este puternică sau fragilă, dacă forţele pieţei globale sunt puternice sau slabe, dacă normele societăţii internaţionale susţin diferenţierea sau omogenizarea tipului de unitate.

Deşi suntem îngrijoraţi de îngustimea excesivă a abordării neorealiste, nu suntem de acord cu cei care, asemenea lui Ferguson şi Mansbach (1996, pp. 10, 400-419), sunt împotriva statului ca unitate semnificativă de analiză. Ei aunt de părere că multe alte unităţi sunt implicate în joc, că politica presupune mai mult decât politica interstatală şi că aparenta construcţie din „unităţi asemenea" a politicii mondiale postcoloniale maschează practic rolul altor unităţi, deoarece unele „state" sunt dominate de familii, altele de clanuri sau triburi, iar altele de religii. Ei par să meargă prea departe în această direcţie, glorificând complexitatea vieţii politice până în punctul în care teoria devine imposibilă. Desigur, nu încape îndoială că şi alte unităţi sunt în joc şi că politica este complicată. De exemplu, nu putem să nu fim impresionaţi de longevitatea extraordinară a rudeniei ca principiu ordonator al vieţii politice şi economice. Înainte de apariţia civilizaţiei şi a diferenţierii funcţionale, rudenia era *principiul* organizator al unei mari părţi a vieţii umane. În timpul epocii antice şi clasice şi, în mare măsură, al celei moderne, ea a rămas influentă atât în

politicile dinamice ale elitelor conducătoare, cât şi în diasporele comerciale ale claselor negustoreşti. Deşi profesionalizarea, specializarea şi meritocraţia au creat un întreg univers al structurilor organizaţionale, vechiul principiu al rudeniei a rămas important din unele puncte de vedere. Situaţia este valabilă şi astăzi. Nu putem să nu observăm rolul central al familiei în afacerile est-asiatice sau al tendinţelor dinastice din politica sud-asiatică sau importanţa clanului în viaţa politică a Orientului Mijlociu şi a Africii. Armata israeliană recurge la represalii împotriva familiilor atacatorilor sinucigaşi, aruncându-le casele în aer. Un prestigios grup de experţi a stabilit că, în Irak, principiul pe care s-a bazat, în general, conducerea lui Saddam Hussein este că: „O bază sigură de putere nu se poate fundamenta decât pe legăturile de sânge" (*Strategic Survey*, 1991-1992, p. 97).

Dar există o altă istorie de relatat şi, credem noi, una mai importantă. Deşi este interesant de ştiut că principiile antice de organizare joacă încă roluri semnificative în viaţa modernă, ideea este că astfel de principii nu mai sunt *principalele* principii care funcţionează în cadrul sistemului în ansamblu şi nici în unităţile dominante. Din perspectiva noastră, istoria cu adevărat interesantă este apariţia unităţilor ierarhice din ce în ce mai complexe, sofisticate şi durabile. Unul dintre firele directoare ale acestei cărţi a fost istoria evoluţiei unităţilor, care a început cu cetele de vânători-culegători aproape nestratificate şi nediferenţiate ale preistoriei; a trecut la şeferiile ierarhice, dar instabile; de aici la forma mai stabilă şi mult mai stratificată de oraşe-state; apoi la imperii, care la început au fost instabile, dar de-a lungul mileniilor au învăţat arta guvernării, ceea ce le-a conferit o durată de viaţă mult mai lungă; şi s-a încheiat cu ceea ce ar putea fi considerat forma finală de unitate ierarhică, statul westfalic. Sociologi precum Mann sau Tilly au relatat această istorie în mod convingător, în termenii „statul face războiul şi războiul face statul". Aceasta este o istorisire despre învăţare socială şi inovaţie de-a lungul unor perioade foarte lungi de timp. Ea este legată de relatarea neorealistă despre socializare şi competiţie, dar nu este atât de direct evoluţionistă precum ar putea-o implica aceasta. Uneori, în cazul ascensiunii Europei, dezvoltările-cheie au avut loc la periferia sistemului internaţional. Statul modern a fost mai degrabă un nou început într-o zonă marginală decât o evoluţie directă din imperiile clasice.

Această istorie este una a unităţilor din ce în ce mai complicate şi durabile, cu structuri interne tot mai diferenţiate, care se bazează pe principii de organizare tot mai sofisticate. Rudenia a rămas în joc în tot acest timp, dar treptat ei i s-au alăturat şi a fost subordonată de noi principii, precum birocraţia, meritocraţia, dreptul, democraţia şi pieţele, care au permis construcţia unor unităţi din ce în ce mai populate şi mai puternice. Această istorie este una a unităţilor dominante, fiind totodată şi istoria transformărilor majore ale sistemelor internaţionale. Este practic o istorie în continuă desfăşurare. Aşa cum am sugerat în capitolul 16, este posibil să trăim într-o fază importantă, în timpul căreia tendinţa către grade din ce în ce mai mari de ierarhie în construcţia unităţilor dominante începe să facă loc diferenţierii sectoriale, stratificării suveranităţii şi abandonării războiului ca proces definitoriu al

sistemului. Deşi, dintr-un anumit punct de vedere, ar reprezenta o discontinuitate majoră faţă de modelul trecutului, dintr-un alt punct de vedere reprezintă o continuitate foarte semnificativă. Constatăm o dezvoltare şi o desfăşurare continuă a unor principii de organizare din ce în ce mai sofisticate, precum şi un proces de învăţare socială care le conduce. O astfel de evoluţie continuă deoarece dezvăluie noi resurse de putere şi bogăţie care depăşesc cu mult expansiunea populaţiei. De asemenea, ea pare să ameninţe nu numai structura fundamentală a statului westfalic, ci şi dominaţia îndelungată a unităţilor politico-militare ca actori definitorii ai sistemelor internaţionale. Sarcina generaţiilor viitoare va fi să descopere ce tipuri de organizări sociale şi politice sunt posibile şi dezirabile în cadrul structurii puternice a economiei de piaţă globale.

3. Capacitatea de interacţiune

Capacitatea de interacţiune, ne arată istoria, este esenţială pentru înţelegerea modului cum se schimbă şi se dezvoltă sistemele internaţionale. Ea determină dimensiunea sistemelor internaţionale şi anvergura, ritmul şi volumul proceselor care au loc în cadrul lor. Înainte de relativ recenta apariţie a unui sistem internaţional global întreg, constrângerile impuse de capacitatea de interacţiune stăteau la baza unei diferenţieri importante între sistemele internaţionale economice mai largi, dar mai firave, şi cele întregi, mai mici, dar mai intense. Istoria colonială a Americii de Nord dezvăluie viteza cu care noua tehnologie, odată introdusă, s-a răspândit în rândul populaţiei indigene (vezi hărţile 13.1 şi 13.2). Devine clar încă de la începutul relatării noastre despre sistemele internaţionale că tehnologiile sociale ale capacităţii de interacţiune sunt la fel de importante ca şi cele fizice. Într-adevăr, în epoca sistemelor preinternaţionale, tehnologiile sociale erau dominante. Odată cu apariţia civilizaţiei, s-a dezvoltat un model mult mai echilibrat, tehnologiile fizice şi sociale fiind implicate în egală măsură. Adesea, cele două sunt greu de distins. Poştalioanele au avut de câştigat de pe urma cailor (sau a gonacilor), amenajând staţii de schimb astfel încât comunicaţiile să fie permanente pe distanţe lungi şi la cea mai mare viteză posibilă. Sistemele de control al traficului aerian permit mai multor avioane să zboare în siguranţă într-un anumit spaţiu.

Dar deşi credem că am demonstrat importanţa capacităţii de interacţiune pentru înţelegerea şi teoretizarea sistemelor internaţionale, trebuie să admitem că acest concept a ridicat unele probleme de clasificare pe care nu suntem siguri că le-am rezolvat. Nu este ceva neobişnuit în RI. Pentru mulţi nu este clar sau nu pot ajunge la un acord cu privire la modul în care să trasăm graniţele dintre proces şi structură. Deşi aceste clasificări sunt frecvent utilizate în literatura despre RI, diferenţierii lor nu i s-a acordat suficientă atenţie. Discuţiile neorealiste şi neoliberale de obicei nu explicitează simultan procesul şi structura, astfel că graniţa dintre ele este mai puţin vizibilă decât ar trebui. Conectarea acestor teorii cu o relatare a istoriei lumii scoate

în evidenţă probleme – care reprezintă, de altfel, o trăsătură a teoriei convenţionale a RI, dar care sunt ascunse de abstractizarea ei excesivă. De aceea, nu este atât de surprinzător că, introducând o nouă categorie, creşte dificultatea. În principiu, noi credem că distincţia dintre capacitatea de interacţiune (ce interacţiune *poate* avea loc) şi proces (ce interacţiune *are* loc) este clară. În practică, tehnologiile fizice ridică puţine probleme, dar alocarea tehnologiilor sociale la locul „potrivit" s-a dovedit adesea dificilă. Majoritatea tehnologiilor sociale iau forma unor procese sedimentate şi, de aceea, ar putea să fie clasificate drept formaţiuni ale procesului, ceea ce ar fi adevărat pentru diplomaţie, diasporele comerciale, religii, normele, regulile şi instituţiile societăţii internaţionale, inclusiv majoritatea organizaţiilor interguvernamentale. Dar nu toate formaţiunile procesului reprezintă o capacitate de interacţiune socială: şi anume, războaiele, dinamica armelor, „războaiele" comerciale etc. Această dedublare a făcut relatarea noastră puţin mai dezordonată decât am fi dorit, dar sugerează necesitatea de a acorda mai mult timp de gândire modului de diferenţiere a componentelor de bază ale sistemelor internaţionale.

4. Procesul

Perspectiva îndelungată asupra istoriei generează trei observaţii despre proces. Prima, ce reia discuţia de mai sus, se referă la observarea integrării profunde a proceselor sociale în sistemele internaţionale. Situaţia este evidentă în sistemele preinternaţionale, unde tehnologiile sociale ale capacităţii de interacţiune jucau un rol major în facilitarea interacţiunii cu mult înainte de a intra în joc tehnologiile fizice. Tehnologiile sociale au continuat să joace un rol major în facilitarea procesului chiar şi pe parcursul epocii antice şi clasice şi mai departe în cea modernă, până în ziua de astăzi. Continuitatea şi centralitatea acestui rol oferă greutate perspectivei social-constructiviste a sistemelor internaţionale şi limitează relevanţa unor interpretări mai mecaniciste. După cum demonstrează multe comploturi ştiinţifico-fantastice de mâna a doua, interacţiunea militară dintre unităţi poate fi concepută fără ca ele să împărtăşească vreun teren social reciproc construit. Dar interacţiunile economică, societală şi politică nu pot. Diplomaţia, prozelitismul, comerţul, creditul şi cursul de schimb necesită ca unităţile să împărtăşească o oarecare înţelegere socială comună a lor înşile, a relaţiei lor şi a activităţii lor.

A doua observaţie este durabilitatea unui set familiar de formaţiuni ale procesului pe perioade foarte lungi din istorie. Majoritatea formaţiunilor principale ale procesului, prezente şi în sistemul internaţional contemporan, le descoperim cu mult timp în urmă, în epoca antică şi clasică: diplomaţia, războiul, diasporele comerciale, războaiele comerciale, problemele balanţei de plăţi, inflaţia, cursa înarmărilor, societăţile internaţionale etc. Putem chiar să constatăm că dezvoltarea inegală este o trăsătură a economiilor mondiale (Braudel, 1985, pp. 26, 34-45), chiar dacă trebuie să ţinem cont de situaţiile prezentate în introducerea capitolului 14. Dezvoltarea inegală

nu numai că are implicații pentru formațiunile centru-periferie durabile ale procesului, dar este legată și de importanța diferențierii structurale a unităților ca trăsătură durabilă a sistemelor internaționale (vezi secțiunea a doua a acestui capitol). Cel puțin, ele domolesc teama că, împingând în trecut ideea modernă de sisteme internaționale, am putea construi o imagine falsă și anacronică a vremurilor de demult. Ideea sistemelor internaționale este solidă din punct de vedere istoric, validă atât ca mijloc de a privi istoria, cât și ca modalitate de a conecta analiza teoretică a prezentului la arhiva de date a trecutului.

A treia observație, și poate lecția principală pe care istoria o dă teoriei RI în această privință, este rolul central al procesului în definirea nu numai a dimensiunii sistemelor internaționale, ci și a intensității și caracterului lor. Nici unul dintre acestea nu se distinge în mod clar dacă analizăm doar ultimii 500 de ani ai epocii europene/occidentale, când sistemul, dintr-un anumit punct de vedere, nu avea granițe, iar sectoarele procesului funcționau în același spațiu geografic. Dar ambele au dobândit o perspectivă mai clară într-o viziune de mai lungă durată. Deoarece capacitatea de interacțiune premordernă era relativ scăzută, toate tipurile de procese erau limitate. Interacțiunea politico-militară era limitată la o scară subcontinentală și nici măcar marile puteri imperiale precum Roma sau China nu-și puteau proiecta puterea militară mult dincolo de zona lor centrală, iar Alexandru cel Mare nu și-a putut convinge armata epuizată să meargă mai departe, în India. Sistemele economice au ajuns la o asemenea întindere numai pentru că, spre deosebire de armate, deplasarea pe distanțe lungi a bunurilor de lux, cu un volum scăzut și o valoare ridicată, nu necesita nivele ridicate ale capacității de interacțiune. Așadar, în timpul epocii antice și clasice, expansiunea și ocazionala contopire a sistemelor internaționale a fost determinată de raza pe care puteau fi susținute diferitele tipuri de interacțiune; iar separarea sistemelor economice de cele internaționale întregi s-a bazat pe cerințele diferite ale comerțului și războiului cu privire la capacitatea de interacțiune. Astfel, istoria sistemelor internaționale antice și clasice, precum și transformarea lor din epoca modernă poate fi relatată în termenii expansiunii procesului, conectând mai întâi sistemele economice și, ulterior, pe cele politice și militare. Totodată, poate fi relatată în termenii creșterii intensității interacțiunii, pe măsură ce sistemele de retransmitere mai puțin intense au făcut loc unora directe, mai intense. Cu peste 2.000 de ani în urmă, această continuă extindere a anvergurii crease deja un sistem economic unic ce cuprindea întreaga Eurasie și Africa de Nord. În urmă cu 1.500 de ani, pe seama progreselor tehnologiei transportului, ea a traversat Atlanticul și, la scurt timp, Pacificul pentru a crea primul sistem economic global, iar în decursul a 300 de ani, un sistem internațional global întreg.

Anvergura geografică a proceselor a definit nu numai dimensiunea sistemelor internaționale, ci și caracterul lor. Merită știut că, timp de mii de ani, sistemele internaționale economice nu s-au extins simultan cu cele politico-militare. Nu vom susține că sistemele economice erau *total* separate de cele politico-militare, întrucât este clar că ascensiunea și declinul puterii imperiale au avut o importanță deosebită pentru durabilitatea sistemului comercial eurasiatic. Dar putem observa că procesele

economice au logici şi moduri de organizare suficient de diferite de cele politico-militare, încât să le permită formarea unor sisteme internaţionale prin ele însele. Dacă privim istoria internaţională din ultimele secole, această calitate a sistemelor economice este pierdută în mare măsură din vedere din cauza conjuncturii sistemelor internaţionale economice şi politico-militare la scară globală, care a apărut începând cu secolul al XVIII-lea. Faptul că sistemele internaţionale economice sunt capabile de o autodefinire semiindependentă nu numai că justifică folosirea sectoarelor ca instrument analitic, dar ne dezvăluie un aspect destul de profund despre sistemul internaţional întreg în care trăim. Ne sugerează că a căuta să înţelegem acest sistem folosind instrumentele monismului metodologic, aşa cum au încercat să facă neorealiştii (privindu-l prin lentile pur politice) şi teoreticienii sistemului mondial (punând economia la conducere), este în cel mai bun caz un exerciţiu distorsionant şi în cel mai rău caz unul inutil şi contraproductiv. Este adevărat că economia politică internaţională nu s-a dezvoltat încă în sensul unei teorii coerente, dar nu putem învinovăţi impulsul său călăuzitor că, pentru a înţelege relaţiile internaţionale, trebuie să înţelegem interacţiunea dintre pieţe şi autoritatea politică şi că putem face acest lucru folosind o abordare metodologic pluralistă.

Ştiind că sistemele economice pot, în principiu, să funcţioneze semiautonom de cele politico-militare şi că, în practică, s-au întâmplat astfel, se deschide o perspectivă interesantă asupra condiţiei actuale a sistemului internaţional. Aşa cum am sugerat în capitolul 16, o modalitate de a înţelege evoluţiile actuale din perspectivă sectorială este aceea de a considera că ne-am putea afla în fazele de început ale unei transformări sectoriale în care procesele economice devin mai importante pentru definirea sistemului internaţional, iar cele politico-militare mai puţin importante. În acest caz, chestiunea-cheie nu mai este, ca în epoca antică şi clasică, *raza* pe care pot funcţiona diferitele tipuri de procese. Acum, este vorba de *intensitatea* relativă a diferitelor tipuri de procese, iar balanţa de influenţă şi putere se referă la modul cum ele se influenţează reciproc în construirea sistemului internaţional. Am observat deja că sistemul internaţional economic a dobândit o scară globală cu mai mult de două secole înainte de a lua naştere un sistem internaţional global întreg. Rolul principal al sectorului economic în extinderea dimensiunii sistemelor internaţionale se explică prin faptul că multe procese economice, în special finanţele şi comerţul mai puţin intens, au cerinţe ale capacităţii de interacţiune mai scăzute decât majoritatea proceselor politico-militare. Explicaţia are încă relevanţă, deşi relaţia dintre sectoare s-a deplasat de la raza relativă (nu mai intervine în joc de vreme ce sistemul este acum geografic închis) spre intensitatea relativă. Acum este obişnuit să asistăm la dinamismul extraordinar al economiei globale şi la relativa subdezvoltare a structurii politice globale şi a societăţii globale. Cuvintele însele dau în vileag jocul. Vorbim cu uşurinţă despre o economie globală, dar nu există nici un guvern mondial, iar discuţiile despre o entitate politică globală sau despre guvernare globală sunt înconjurate de ezitări, la fel ca şi discuţiile despre societatea internaţională sau cea mondială.

Ca atare, un alt mod de a analiza această explicaţie este să spunem că procesele economice răspund mai bine la oportunităţile oferite de oricare nivel al capacităţii de interacţiune. De vreme ce capacitatea de interacţiune a sporit rapid de la progresele

spectaculoase ale tehnologiilor fizice şi sociale din cursul secolelor al XIX-lea şi XX, nu este surprinzător că procesele economice le-au depăşit spaţial pe cele politico-militare şi societale. Ştiind că sistemele economice au înflorit cândva separat de cele politico-militare în termenii spaţiului geografic, ne este mai uşor să înţelegem de ce au încă un statut semiautonom chiar şi în cadrul domeniului global comun şi că ceea ce le diferenţiază este intensitatea relativ mai mare a proceselor economice. Această diferenţă depinde de uşurinţa mai mare cu care procesul economic răspunde la creşterile capacităţii de interacţiune: să ne gândim, de exemplu, la modul în care pieţele financiare globale au valorificat oportunitatea creată de comunicarea globală de masă. Şi, întrucât capacitatea de interacţiune continuă să crească, chiar dacă numai prin îmbunătăţiri incrementale ale tehnologiilor existente, este logic să credem că sectorul economic va continua să le depăşească spaţial pe cele politico-militare şi societale în termenii relativei sale intensităţi şi profunzimi a dezvoltării. Dacă acest lucru este adevărat, şi date fiind constrângerile asupra războiului impuse deopotrivă de democraţie şi armele de distrugere în masă, aceasta ar putea cu uşurinţă să conducă la schimbări ale importanţei relative a structurilor economice, spre deosebire de cele politico-militare, în definirea caracterului sistemului internaţional.

5. Structura

Discuţiile noastre despre structură dezvăluie nu numai goluri majore în teoretizarea sistemelor internaţionale, ci şi întrebări de primă mărime pentru neorealişti şi o agendă de cercetare în creştere pentru pluraliştii metodologici.

După cum susţine analiza din secţiunea întâi a acestui capitol, o perspectivă pe termen lung asupra istoriei arată că întregul concept al sistemelor internaţionale este insuficient teoretizat. Slaba conceptualizare afectează mai ales înţelegerea structurii, care este cel mai abstract dintre elementele ce alcătuiesc sistemele sociale. Pe parcursul discuţiei noastre a devenit clar că procesul, capacitatea de interacţiune şi structura sunt legate şi că aceste legături pot fi rezumate în următoarele propoziţii.

- Capacitatea de interacţiune limitează tipurile de procese ce *pot* avea loc, dar nu le determină pe cele care *au* loc.
- Acolo unde capacitatea de interacţiune este suficientă doar pentru a susţine procesele de retransmitere, probabil că nu vom descoperi mare lucru în sensul procesului politic sau al efectelor structurale şi putem foarte bine să clasificăm astfel de sisteme ca nestructurate în toate sectoarele. Situaţia poate fi adevărată în cazul sistemelor cu un aranjament geografic liniar.
- Forţa sau slăbiciunea procesului determină dacă sistemele sunt structurate sau nu şi dacă structurile au sau nu efecte semnificative.

Astfel, capacitatea de interacţiune scăzută = proces slab, dar forţa capacităţii de interacţiune nu sporeşte în mod necesar pe măsură ce capacitatea de interacţiune creşte. Unităţile pot decide să nu facă uz de oportunităţile de interacţiune. Relaţia

dintre proces şi structură este mai directă şi pare firesc să formulăm ipoteza că proces puternic = structură puternică. Astfel de formulări presupun că există o legătură între capacitatea de interacţiune şi structură, dar că nu este una simplă sau directă. Întrucât structura depinde de proces, iar procesul depinde de capacitatea de interacţiune, există o direcţie în care structura, asemenea procesului, este limitată, şi nu determinată de capacitatea de interacţiune. O capacitate de interacţiune slabă va determina o structură slabă sau absenţa unei structuri, mai ales dacă procesul este limitat la modurile de retransmitere, ce par capabile să sprijine procesele economice şi sociale extinse, deşi lente, dar nu şi pe cele politice. Structura puternică va necesita niveluri ridicate ale capacităţii de interacţiune, însă o capacitate de interacţiune ridicată nu înseamnă în mod necesar o structură puternică. În sistemele preinternaţionale ale Australiei şi Americii de Nord, nivelurile scăzute ale capacităţii de interacţiune erau capabile să susţină numai procese de retransmitere, iar aceste procese erau prea slabe pentru a genera efecte structurale. Astfel, sistemele trebuie să fie considerate nestructurate, aşa cum trebuie considerat şi sistemul economic eurasiatic al timpurilor clasice, care şi el prezenta numai procese de retransmitere. Sistemele nestructurate pot totuşi să genereze formaţiuni ale procesului (de exemplu, probleme ale balanţei de plăţi, centru-periferie), dar ele nu vor genera efecte structurale (de exemplu, convergenţa preţurilor).

Poate că principala idee ce trebuie reţinută este că, asemenea procesului, structura este ea însăşi variabilă. Nu ne contrazicem dacă spunem că procesele variază din punctul de vedere al puterii: puterea de distrugere a războiului, valoarea şi volumul comerţului, proporţiile identităţii colective etc. Însă din perspectivă waltziană nu este greu de dedus că acest lucru nu este adevărat în cazul structurii, întrucât structura există sau nu există. După cum am arătat, acest lucru nu este valabil. Structura depinde de proces, iar dacă celelalte variabile sunt egale, efectele structurale vor deveni mai puternice în raport cu forţa proceselor care le generează. Afirmaţia este adevărată pentru sectorul economic, unde un volum mare în ce priveşte comerţul şi finanţele, care totalizează proporţii mai ridicate în PIB, generează efecte de piaţă mai puternice. Dar este adevărată şi pentru sectorul politico-militar, unde, la fel ca în istoria apariţiei statului modern, intensificarea modului de purtare a războiului întăreşte procesele de socializare şi competiţie care generează unităţi asemenea. Dacă efectele structurale variază odată cu procesul în acest fel, atunci devine dificil de evitat concluzia că asemenea efecte vor deveni din ce în ce mai puternice în modelarea sistemului internaţional în decursul deceniilor viitoare.

În plus faţă de această observaţie generală, trecerea noastră în revistă a dezvăluit un număr de întrebări referitoare la teoria structurală, dar întrucât ele au fost discutate mai devreme, acum este suficient să le rezumăm.

În capitolul 11 s-a argumentat că, deşi în sistemele internaţionale ale epocii antice şi clasice au fost întrunite condiţiile teoriei neorealiste, predicţiile sale despre „unităţile asemenea" şi structurile anarhice stabile în mare măsură nu s-au îndeplinit. Motivele nu pot fi identificate nici în capacitatea de interacţiune, nici în proces, care erau suficiente pentru a susţine efectele structurale din sectorul politico-militar. S-a oferit un argument care explica eşecul aşteptărilor neorealiste în termenii caracterului

unităţilor dominante din acele sisteme, consolidând argumentele celor care, de la Wendt (1992) la Braudel (1985, pp. 26, 35-45), se concentrează şi ei asupra calităţilor interne ale unităţilor dominante ca una dintre soluţiile-cheie ale înţelegerii modului de funcţionare a sistemelor internaţionale. Mai general, perspectiva pe termen lung asupra istoriei generează un număr destul de mare de supoziţii şi afirmaţii care stau la baza neorealismului. Aşa cum am argumentat în *The Logic of Anarchy*, viziunea neorealistă că sistemele internaţionale au fost întotdeauna anarhice, iar unităţile mereu „asemenea" este pur şi simplu greşită. Există multe exemple de sisteme internaţionale care trec de la anarhie la ierarhie şi invers, şi la fel de multe exemple de unităţi diferite care dăinuie perioade foarte lungi de timp, în ciuda acţiunii unor forţe puternice ale socializării şi competiţiei. Dacă neorealiştii vor să-şi menţină pretenţia că posedă o teorie universală, atunci trebuie să redeschidă cel de-al doilea eşalon al modelului lor structural (diferenţierea unităţilor) şi să găsească un mod de a rezolva faptul că transformările structurale profunde de la anarhie la ierarhie şi invers au constituit o trăsătură constantă a multor sisteme internaţionale. Cum celelalte două nivele ale structurii neorealiste sunt activate, scade proeminenţa pe care neorealiştii au conferit-o celui de-al treilea nivel, distribuţia puterii. Polaritatea contează la nivel sistemic, dar nu defineşte schimbările cu adevărat mari, fie din cadrul sistemelor internaţionale, fie atunci când există transformări ale epocii istorice care redefinesc sistemele internaţionale. Polaritatea este o variabilă pe termen mai scurt şi, în consecinţă, nu a fost prezentă în prea mare măsură în povestea noastră. În sistemele internaţionale mari, ea este o variabilă la nivel regional, precum şi la nivel global. Nu putem înţelege complexele regionale de securitate fără a lua în calcul efectele balanţelor locale de putere, precum cele dintre India şi Pakistan, Argentina şi Brazilia sau între Iran, Irak şi Arabia Saudită şi nici nu putem înţelege efectele locale ale polarităţii globale fără a şti cum sunt ele mediate de polarităţile locale (Buzan, 1991, capitolul 5; Buzan *et al.*, 1998; Buzan şi Wæver, în curs de apariţie).

Dacă neorealiştii nu vor să opereze aceste schimbări, atunci trebuie să renunţe la pretenţia lor de universalitate şi să accepte că neorealismul este numai o teorie a epocii moderne. Chiar şi atunci, ei trebuie să rezolve anomalia constructivistă a socializării care se află în centrul unei teorii presupus materialiste a unităţilor asemenea. Iar dacă renunţă la pretenţia de universalitate, lovesc direct în propria ambiţie de a avea ceva decisiv de spus despre viitor.

Capitolul 15 analizează problema relaţionării structurilor din sectoare diferite. Moniştii metodologici de obicei soluţionează această problemă ignorând-o şi presupunând că o teorie folositoare poate fi construită numai în cadrul unui singur sector. De exemplu, neorealiştii nu se sfiesc să vorbească despre structura politică (anarhie-ierarhie, polaritate) ca despre o *structură* sistemică, fără a se întreba dacă există în joc şi alte forţe structurale care ar putea afecta funcţionarea sistemului internaţional. Pluraliştii metodologici nu pot ignora o asemenea chestiune, iar noi am analizat pe scurt principalele încercări de a conceptualiza efectele structurale multiple care acţionează simultan. Aici nu am avut spaţiul să analizăm mai în detaliu această problematică, dar este clar că încercarea de a înţelege interacţiunea structurilor din toate sectoarele trebuie să ocupe unul dintre primele locuri de pe agenda de cercetare

a acelora care sunt de acord că o abordare metodologică pluralistă este singurul mod rezonabil de a aborda studiul unui fenomen atât de vast şi de complex ca sistemele internaţionale.

6. Concluzii

Pe baza acestor idei, putem afirma că teoria RI nu se poate dezvolta cum se cuvine decât dacă este integrată unei istorii a lumii la scară întreagă, şi nu numai într-o istorie europeană a ultimilor 500 sau chiar a ultimilor 1.000 de ani. Am demonstrat că multe concepte ale RI sunt relevante pentru istoria premodernă şi că pot fi aplicate cu bune rezultate analizei epocii antice şi clasice. Dar chiar şi pe baza acestei prime încercări, am reuşit să demonstrăm un întreg set de slăbiciuni majore ale teoriei RI, care pornesc din adoptarea unei perspective istorice scurte. Rezumând, acestea sunt:

- Însăşi ideea de sistem internaţional este insuficient teoretizată şi specificată, deoarece conceptul a depins numai de istoria postwestfalică.
- Ideea că cel mai mare tip de transformare sistemică are loc în adâncul structurii s-a dovedit a fi falsă şi, din nou, un artefact al concentrării asupra istoriei postwestfalice. În termenii istoriei lumii, schimbarea unităţii dominante este cheia schimbărilor de epocă.
- Închiderea neorealistă a celui de-al doilea eşalon al structurii, din cauza efectelor anarhiei în crearea unităţilor asemenea, este greşită. Unităţile diferite pot exista şi au existat, de altfel, în cadrul structurilor anarhice.
- Nici procesul şi nici structura nu pot fi teoretizate cum se cuvine fără a se lua în considerare capacitatea de interacţiune.
- Procesul şi formaţiunile procesului sunt concepte relevante şi aplicabile pentru cel puţin 5.000 de ani din istoria lumii.
- Procesul şi structura trebuie să fie diferenţiate sectorial. În aceste condiţii, sunt relevate diferenţe importante în privinţa modului în care relaţionează diferitele tipuri de interacţiune cu capacitatea de interacţiune. În particular, procesul economic pare să-l depăşească întotdeauna pe cel politico-militar, atât din punctul de vedere al dimensiunii, cât şi al intensităţii dezvoltării în orice moment.
- Pretenţiile neorealiste că structurile anarhice sunt stabile se bazează numai pe istoria postwestfalică şi nu se susţin ca pretenţie universală.

Luate împreună, aceste idei reprezintă o acuzaţie la adresa unei mari părţi a teoriei RI. Pentru noi, ele confirmă că relaţionarea RI cu istoria lumii nu este numai un lux pe care teoreticienii RI şi-l pot asuma sau nu, după cum doresc. Este un lucru esenţial, fără de care teoria RI nu poate spera să-şi găsească vreodată subiectul. Şi, aşa cum am argumentat în „Introducere", credem că, fără legătura cu istoria lumii, RI nu vor ieşi niciodată din propriul ghetou şi nu îşi vor dezvolta niciodată rolul de macrodisciplină integratoare a ştiinţelor sociale.

Capitolul 18

Ce ne spune teoria relațiilor internaționale despre istoria lumii

După ce am văzut ceea ce are de oferit istoria lumii teoriei relaţiilor internaţionale, este timpul să inversăm rolurile şi să vedem ce poate oferi teoria relaţiilor internaţionale istoriei lumii. Răspunsul cel mai evident la această întrebare este ideea de sistem internaţional. Aşa cum sperăm că am demonstrat, această idee, precum şi conceptele sale asociate de unităţi dominante, dimensiune, capacitate de interacţiune, proces şi structură, reprezintă un cadru teoretic foarte folositor pentru studierea istoriei lumii. Asemenea concepte pot conduce la o concepţie „consistentă" asupra sistemului internaţional, care are potenţialul de a furniza o relatare bogată şi distinctă a istoriei lumii ce surprinde trăsăturile principale pierdute din vedere sau ascunse de abordările existente. Conceptele din setul nostru teoretic corespund bine abordării generale pe care o cere istoria lumii şi oferă la fel de mult, dacă nu chiar mai mult, ca oricare dintre variantele disponibile.

Nu putem să facem aici mai mult decât am făcut deja în părţile II-IV pentru a prezenta felul în care arată această istorie universală a RI. Vom arăta cum relaţionează cu dezbaterile despre periodizare, care se află în centrul oricărei analize istorice a lumii. Periodizarea se referă la criteriile pentru definirea a ceea ce constituie continuităţi majore şi schimbări majore în orice istorie care evoluează în timp. Periodizarea istoriei este în mod necesar un produs al teoriei, iar scopul acestui capitol este de a compara argumentele asupra acesteia, ce se nasc din teoria RI, cu cele ce iau naştere din istoria universală, sociologia istorică şi alte abordări predominante care au încercat o perspectivă macroistorică. Mai întâi vom analiza natura şi implicaţiile periodizării. În al doilea rând, vom vedea pe scurt modul cum teoria predominantă a RI tratează periodizarea istoriei. În al treilea rând, vom reevalua unele dintre cadrele teoretice dominante din literatură cu privire la periodizarea istoriei lumii. Şi, în al patrulea rând, vom rezuma cronologia rezultată.

1. Periodizarea şi istoria lumii

Green (1992, p. 13; 1998) pretinde că periodizarea se află printre „proprietăţile teoretice cele mai proeminente şi mai puţin cercetate ale istoriei", iar Bentley (1996, p. 749) afirmă că, pe măsură ce a sporit interesul pentru istoria lumii, „chestiunile legate de periodizare au început să apară cu o frecvenţă tot mai mare". Istoricii s-au confruntat cu o tensiune inevitabilă între ideea că trecutul reprezintă o ţesătură fără cusături şi necesitatea de a împărţi trecutul în perioade ce pot fi investigate. Strategia dominantă pentru a soluţiona această dilemă este de a diviza şi subdiviza trecutul în perioade distincte. Pe parcursul ultimilor 200 de ani, s-a manifestat o tendinţă generalizată în domeniul istoriei de a accepta o diviziune primară tripartită a trecutului, care distinge istoria antică, medievală şi modernă. În cadrul acestor diviziuni există, desigur, subdiviziuni secundare şi terţiare, punctul final constituindu-l analiza fiecărui deceniu sau secol dat.

Tensiunea intelectuală dintre ţesătura fără cusături şi schemele de periodizare reflectă în realitate diferenţa dintre timpurile marcate de un grad înalt de continuitate şi timpurile când schimbarea pare să fie în prim-plan. Există întotdeauna un amestec între cele două, există mereu spaţiu pentru dezbaterea a ceea ce este dominant. Inevitabil, există o dispută asupra lucrurilor care ar trebui considerate importante în evaluarea continuităţii şi a schimbării. Periodizarea convenţională a istoriei presupune că există ceva care uneşte lumea antică într-un mod diferit de felul în care sunt unite fie lumea medievală, fie lumea modernă. Pericolul inerent al periodizării este că ea încurajează oamenii să piardă din vedere trecutul ca o ţesătură fără cusături şi să considere trecutul ca încadrându-se în perioade distincte şi uşor separabile. În loc să privească puternicele linii de continuitate dintre perioadele medievală şi modernă, istoricii pot cu uşurinţă să se concentreze exclusiv asupra acelor trăsături care au fost folosite pentru a distinge modernul de medieval.

Potrivit lui Green, istoricii au acordat foarte puţină atenţie la ceea ce implică periodizarea. Dar dacă acceptăm că periodizarea istoriei necesită trasarea unei distincţii între continuitate şi schimbare, atunci trebuie să acceptăm şi că procesul este în mod necesar o activitate teoretică. Green distinge două abordări ale sarcinii de divizare a istoriei. Prima identifică momentele când o serie de evoluţii istorice s-au concentrat astfel încât, în mod agregat, lumea pare foarte diferită înainte şi după acel moment. De pildă, Green sugerează că au existat o serie de progrese în preajma anului 1500 d.Hr. – schimbări religioase, descoperiri ştiinţifice, reconfigurări politice şi descoperiri geografice – care, atunci când sunt luate împreună, îndreptăţesc considerarea acestei date drept un moment istoric de răscruce. Cea de-a doua abordare a periodizării istoriei implică identificarea unui eveniment anume, de exemplu, contactul european cu cele două Americi, care în sine şi prin sine a generat o întreagă serie de schimbări ce au condus la apariţia unei noi perioade în istoria lumii.

Diviziunea tripartită a fost iniţiată de istorici, care au stabilit diviziunile pe o bază puternic impresionistă. Dar pe măsură ce istoricii au apelat din ce în ce mai mult la

metodologiile ştiinţelor sociale, care se concentrează asupra proceselor de schimbare istorică, diviziunile nu au mai fost abandonate. Metodologiile au antecedente istorice îndelungate, ideea unei diviziuni a muncii bazate pe comerţ şi care accelerează schimbarea mergând, de exemplu, până la Adam Smith, iar presiunea demografică ciclică drept sursă de schimbare, până la Malthus. Cealaltă forţă majoră a schimbării, asociată ideii de moduri evolutive de producţie lansată de Marx, cu siguranţă sprijină această diviziune tripartită. Marx a distins un mod de producţie sclavagist care a prevalat în timpul Antichităţii; el a făcut loc unui mod de producţie feudal în timpul Evului Mediu, feudalismul făcând loc, la rândul său, modului de producţie capitalist asociat perioadei moderne.

Când facem apel la periodizare în istoria lumii, devine evident că este necesar să introducem în ecuaţie spaţiul şi timpul. Metafora istoriei ca o ţesătură fără cusături este aproape invariabil folosită pentru a mobiliza dimensiunea temporală a istoriei lumii. Dar există evident o dimensiune spaţială ce ridică probleme identice. Istoria nu se petrece cu aceeaşi viteză pretutindeni pe planetă. De exemplu, scrisul datează de 5.000 de ani în unele locuri, de 2.000 de ani în altele sau de mai puţin de 200 de ani. În plus faţă de periodizare, istoricii trebuie totodată să împartă spaţiul, concentrându-se asupra anumitor zone ale lumii, precum şi asupra anumitor perioade. În practică, cele două dimensiuni au fost combinate atunci când s-a pus problema să examinăm periodizarea convenţională a istoriei lumii, deoarece există o tendinţă eurocentristă clară pentru bine-cunoscuta periodizare tripartită: perioada medievală este relevantă aproape exclusiv pentru Europa şi deloc pentru cele două Americi, Africa şi o mare parte a Asiei. Cu toate acestea, Green insistă că majoritatea studiilor universitare despre istoria lumii din Statele Unite continuă să se bazeze, implicit sau explicit, pe această diviziune. Textul nostru se bazează şi el pe o diviziune tripartită, dar nu pe cea convenţională. Noi ne-am concentrat mai întâi asupra sistemelor preinternaţionale; apoi, am descris o a doua perioadă, când sistemele internaţionale au început să se formeze, iar mai târziu s-au întrepătruns; şi, în final, ne-am întors la înfiinţarea şi evoluţia unui sistem internaţional global.

Reperele separatoare pe care le folosim denotă perioade relativ scurte de schimbare intensă care fac loc unor intervale foarte lungi de continuitate. Dar este important să remarcăm că reperele noastre cuprind o dimensiune spaţială, precum şi una temporală. Ele denotă jaloane care intră în joc în diferite momente pretutindeni pe glob. Dacă ne gândim la istoria lumii ca la o matrice timp-spaţiu, de exemplu, în timpul celei de-a doua perioade a noastre observăm cum o mare parte a globului părăseşte arenele sistemice preinternaţionale şi intră în cele sistemice internaţionale, dar este cucerită de un nou set de procese ce generează un singur sistem global care continuă să evolueze.

Noi credem că acest mod de periodizare derivat din cadrul nostru teoretic oferă posibilitatea de a depăşi unele dintre problemele serioase ce pot fi întâlnite în încercarea de a furniza o relatare a istoriei lumii. Noi dăm importanţă sistemelor preinternaţionale, deoarece ele continuă să persiste pe parcursul următoarelor două perioade. Mai mult decât atât, am intenţionat să demonstrăm că existenţa acestor

sisteme a continuat să aibă un efect important după apariţia sistemelor internaţionale. Nu este posibil să înţelegem modul cum au funcţionat şi s-au extins sistemele internaţionale dacă nu se recunoaşte că ele au existat în contextul sistemelor preinternaţionale. Această înţelegere rămâne adevărată deşi procentul din glob ocupat de sistemele preinternaţionale se diminuează continuu. Concentrându-ne asupra relaţiei dintre sistemele internaţionale şi cele preinternaţionale, este posibil să împărţim dimensiunile timp-spaţiu ale istoriei lumii într-o singură perioadă, ce se întinde pe parcursul a cinci milenii şi în timpul căreia sistemele internaţionale s-au extins continuu pe seama vechilor sisteme preinternaţionale (vezi figura 18.1).

Această formulare depăşeşte cu siguranţă dificultatea modului în care trebuie să gândim relaţia dintre Eurasia şi cele două Americi. Green (1992, pp. 51-52) susţine că „urzeala temporală dintre cele două emisfere creează o problemă în realizarea unei periodizări universale semnificative". Dar aceasta nu este o problemă pentru abordarea noastră. În timpul celei de-a doua perioade observăm apariţia tot mai multor sisteme internaţionale, procentul din teritoriul global ocupat de sistemele internaţionale cunoscând o creştere în perioada în care a trăit Hristos, când sistemele internaţionale au început să se consolideze în America Centrală şi de Sud. Dar această evaluare are drept premisă supoziţia că sistemele internaţionale datează din cel de-al IV-lea mileniu î.Hr. Dacă acceptăm perspectiva mai convenţională că sistemul internaţional contemporan este un produs al Tratatului din Westfalia, atunci teoria RI are relativ puţine de oferit studiului istoriei lumii. Dar, dacă se acceptă că sistemele internaţionale au o istorie lungă, atunci, după cum vom arăta în cea de-a treia secţiune a acestui capitol, teoria RI are o contribuţie semnificativă la dezbaterile despre periodizare.

2. Periodizarea şi teoria relaţiilor internaţionale

O primă privire asupra teoriei dominante a RI relevă faptul că ne poate spune puţine lucruri despre cum să periodizăm istoria lumii. Putem spune că există fie o opoziţie puternică, fie un înalt grad de indiferenţă printre teoreticienii RI cu privire la utilizarea ideii de sistem internaţional pentru a periodiza istoria lumii. Majoritatea teoreticienilor sunt pur şi simplu prea preocupaţi de sistemul internaţional contemporan pentru a manifesta vreun interes pentru istoria lumii. Tendinţa de a descinde în trecut în căutarea unor sisteme din istorie care împărtăşesc trăsături comune cu sistemul internaţional european militează şi ea împotriva unui interes pentru periodizarea la scară largă. La fel procedează şi neorealismul, Waltz afirmând că teoria sa despre sistemul internaţional acoperă orice perioadă istorică, eliminând astfel nevoia de periodizare.

În cadrul RI au existat numai câteva încercări de periodizare. Gilpin (1981, p. 29) consideră că anul 1648 divizează istoria sistemului internaţional în perioade ale sistemelor internaţionale hegemonice care au prevalat pe parcursul istoriei premoderne şi

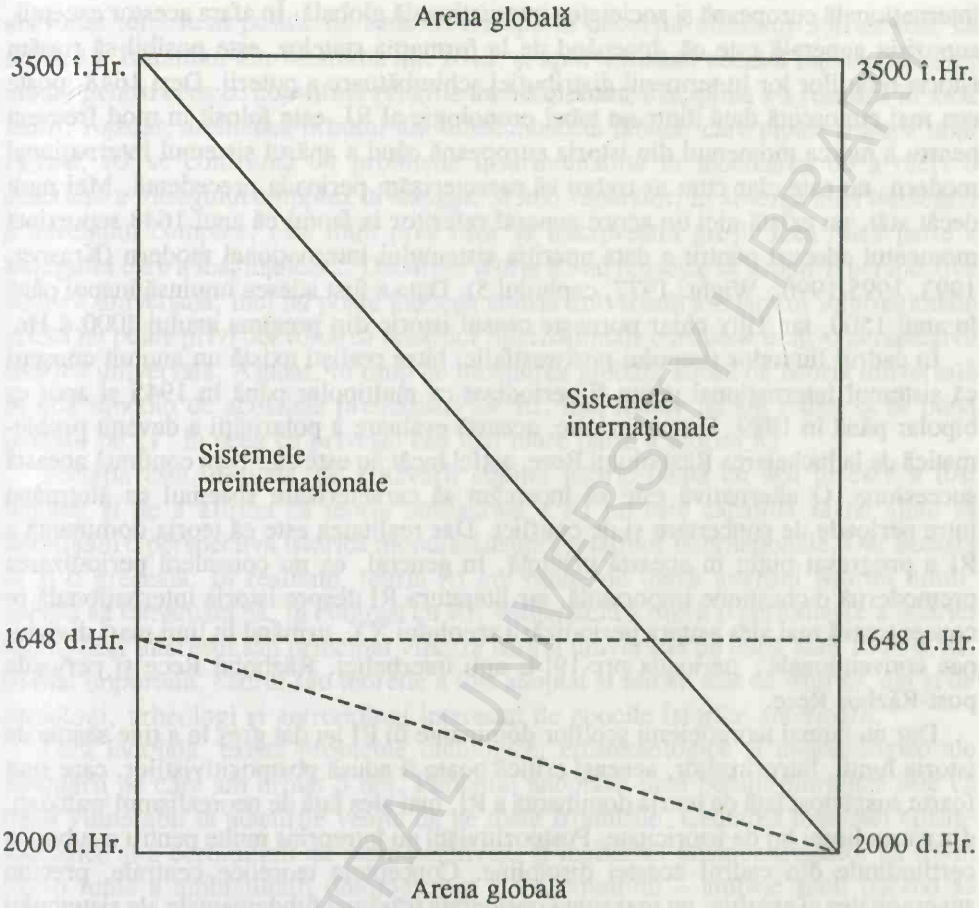

Notă: Figura indică foarte schematic că, în ultimii 5.000 de ani, sistemele internaţionale au covârşit sistemele preinternaţionale, aceeaşi imagine fiind valabilă şi dacă pornim ceasul istoric din 1648. În acest moment, nu putem să oferim nici măcar un indiciu privitor la linia care separă sistemele internaţionale şi cele preinternaţionale.

Figura 18.1. *Sistemele internaţionale şi sistemele preinternaţionale în istoria lumii*

vremurile postwestfalice, când sistemele internaţionale au luat în general o formă bipolară sau multipolară. Wight (1977, capitolul 5) alege Conciliul de la Konstanz (1494) pentru a marca originile sistemului de state european şi consideră Westfalia expresia maturizării lui. Ruggie (1983) foloseşte o critică a teoriei neorealiste pentru a postula existenţa unei perioade medievale distincte, cu trăsături structurale diferite de cele ale perioadei moderne. Această perspectivă tinde să consolideze schema tradiţională tripartită a istoricilor. Watson (1992) se confruntă cu o durată de cinci milenii, dar schema lui divide timpul numai într-un sens larg, identificând trei tipuri de societăţi internaţionale ce se suprapun: sistemele antice de state, societatea

internaţională europeană şi societatea internaţională globală. În afara acestor excepţii, supoziţia generală este că, începând de la formarea statelor, este posibil să trasăm istoria relaţiilor lor în termenii distribuţiei schimbătoare a puterii. Deşi 1648, poate cea mai cunoscută dată dintr-un tabel cronologic al RI, este folosit în mod frecvent pentru a marca momentul din istoria europeană când a apărut sistemul internaţional modern, nu este clar cum ar trebui să caracterizăm perioada precedentă. Mai mult decât atât, nu există nici un acord general referitor la faptul că anul 1648 reprezintă momentul adecvat pentru a data apariţia sistemului internaţional modern (Krasner, 1993, 1995-1996; Wight, 1977, capitolul 5). Data a fost adesea împinsă înapoi până în anul 1500, iar Tilly chiar porneşte ceasul istoric din preajma anului 1000 d.Hr.

În cadrul limitelor timpului postwestfalic, între realişti există un anumit consens că sistemul internaţional poate fi periodizat ca multipolar până în 1945 şi apoi ca bipolar până în 1989. Din nefericire, această evaluare a polarităţii a devenit problematică de la încheierea Războiului Rece, astfel încât nu este clar cum continuă această succesiune. O alternativă este să încercăm să caracterizăm sistemul ca alternând între perioade de concertare şi de conflict. Dar realitatea este că teoria dominantă a RI a progresat puţin în această privinţă. În general, ea nu consideră periodizarea premodernă o chestiune importantă, iar literatura RI despre istoria internaţională se concentrează mai ales asupra periodizării secolului XX, urmând în linii mari diviziunea convenţională: perioada pre-1914, anii interbelici, Războiul Rece şi perioada post-Război Rece.

Dar nu numai teoreticienii şcolilor dominante în RI au dat greş în a ţine seama de istoria lumii. Surprinzător, aceeaşi critică poate fi adusă postpozitiviştilor, care sunt foarte suspicioşi faţă de teoria dominantă a RI, mai ales faţă de neorealismul waltzian, din cauza lipsei lui de istoricitate. Postpozitiviştii au întreprins multe pentru a submina certitudinile din cadrul acestei discipline. Conceptele teoretice centrale, precum suveranitatea şi anarhia, nu mai sunt considerate trăsături fundamentale ale sistemului internaţional. Postpozitiviştii le-au descris ca practici discursive ce sunt impuse unei realităţi fluide şi ambigue. O periodizare foarte clară, ce distinge între premodern, modern şi postmodern, este implicită în cea mai mare parte a literaturii postpozitiviste. În cadrul acestei periodizări, există o critică adânc întipărită a modernităţii şi a acelor filosofii ale istoriei asociate cu modernitatea ce descriu trecutul în termeni de progres sau care privesc Iluminismul ca pe un pas înainte în istoria omenirii. Astfel de metanaraţiuni sunt considerate o trăsătură a modernităţii şi sunt, fără îndoială, viciate. Asemenea teoreticienilor din curentele dominante, postpozitiviştii au acordat foarte puţină atenţie perioadei premoderne. Dar în contrast cu majoritatea teoreticienilor asociaţi curentelor tradiţionale în RI, a existat şi o preocupare pentru a analiza postmodernitatea şi relaţiile timp-spaţiu. Această literatură este în general pătrunzătoare. Dar, până acum, aceşti teoreticieni ai RI, deşi foarte sensibili la anacronismele gândirii despre trecut în RI, nu au arătat prea mult interes pentru a-şi extinde ideile asupra problemelor periodizării istoriei lumii dintr-o perspectivă a RI.

Această evaluare poate fi extinsă la practic întreaga teoretizare din RI, cu rezultatul că îi lipseşte profunzimea istorică. Concentrându-se asupra modului în care s-a

dezvoltat un sistem politic de state în Europa în decursul ultimilor 350 de ani, ca urmare a Tratatului din Westfalia din 1648, şi apoi utilizând această înţelegere ca un model pentru ceea ce constituie relaţiile internaţionale, disciplina s-a restrâns în mod inutil. Aşadar, asemenea orbului din binecunoscuta fabulă, care pipăie trompa unui elefant, RI se confruntă cu probleme insurmontabile în încercarea de a oferi o descriere a întregului complex investigat. Şi mai supărător, în absenţa unei înţelegeri a întregului complex, este mult prea uşor să interpretăm greşit acea mică parte a întregului care a fost înţeleasă. Deoarece teoria RI nu reuşeşte să adopte o perspectivă istorică universală, nici nu poate înţelege istoria universală a relaţiilor internaţionale şi nici nu poate privi dezvoltarea relaţiilor internaţionale europene dintr-o perspectivă istorică universală. Aşadar, în timp ce întinderea globală atinsă de istoria universală se află dincolo de actualele preocupări ale RI, nici măcar nu s-a reuşit să se pună punctul pe „i" în ceea ce priveşte cea mai mare parte a teoriei RI.

Tentaţia este, desigur, de a azvârli copilul istoric odată cu apa în care a fost îmbăiat şi de a afirma că teoria consacrată a RI nu este capabilă să ne ajute să dezvoltăm o perspectivă istorică mondială asupra relaţiilor internaţionale. Dar aceasta ar fi o greşeală. În realitate, teoria RI are multe de oferit analizei istoriei lumii. Merită să remarcăm că, în contrast cu RI, Wallerstein a oferit o periodizare a istoriei lumii, deşi interesul său principal vizează istoria universală de după anul 1500 d.Hr. Şi mai important, cadrul său teoretic a fost adoptat şi folosit atât de istorici, cât şi de sociologi, arheologi şi antropologi interesaţi de epocile istorice anterioare.

Fără îndoială, există probleme ontologice, epistemologice şi metodologice ale abordării pe care am urmat-o noi. Pericolul adoptării unei poziţii pluraliste este că devii vulnerabil la atacurile venite de pe toate fronturile. Căutarea preciziei epistemologice şi a certitudinii de către pozitivişti şi insistenţa postpozitiviştilor că trăim într-o lume a ambiguităţii ontologice şi a incertitudinii – ambele şcoli părând să lucreze pe baza supoziţiei periculoase şi greşite că, în ţara orbilor, chiorul este împărat – stau în calea afirmării a orice este nou sau interesant despre trecut, prezent sau viitor. Am încercat într-un mod destul de stângaci să oferim un nou mod de a gândi istoria lumii, dar nu am fi putut proceda astfel fără a recurge la bogăţia teoriei RI, care a rămas până acum, în mare măsură, nefolosită în acest scop.

3. Abordările concurente ale periodizării istoriei lumii

În această secţiune reanalizăm periodizarea generată de cadrul nostru teoretic în contextul altor periodizări ale istoriei lumii. Acest exerciţiu are patru obiective:

- Să precizeze modul în care considerăm noi că abordarea sistemelor internaţionale ar trebui să afecteze gândirea periodizării istorice.
- Să atragă atenţia asupra importanţei periodizării pentru RI şi să sublinieze limitările teoriei delimitate de Westfalia în gândirea schimbării sociale.

- Pe alocuri, să provoace, iar în altele, să sprijine ideile convenţionale ale periodizării.
- Să încerce o abordare comprehensivă, sintetică ce adună laolaltă principalele direcţii de gândire despre cum să periodizăm istoria lumii.

După cum am observat deja, principalele puncte delimitante din schema noastră diferă de cele din şcoala dominantă a Istoriei. Noi postulăm trei momente de răscruce în istoria lumii. Unul în urmă cu aproximativ 60.000-40.000 de ani, odată cu apariţia sistemelor preinternaţionale, altul în preajma anului 3500 î.Hr., odată cu formarea primelor sisteme internaţionale, şi un ultim moment de transformare în preajma anului 1500 d.Hr., când a început să se formeze sistemul internaţional global modern. Diferendele noastre cu istoricii asupra primului moment de răscruce reflectă pur şi simplu faptul că ei sunt împiedicaţi de metodologia lor să se ocupe de vremurile de dinaintea apariţiei scrisului. Ei lasă aceste vremuri pe seama arheologilor. Noi suntem de acord cu şcoala dominantă în istorie că anul 3500 î.Hr. reprezintă un moment de răscruce şi avem argumente noi pentru a explica de ce. De asemenea, suntem de acord că trebuie făcută o distincţie între lumile antică şi modernă, deşi nu agreăm ideea că perioada medievală se află între cele două ca o epocă istorică universală în sine. Din perspectiva noastră, perioada medievală este o chestiune de interes secundar, în mare măsură local. Decât să o definim ca o perioadă interimară între cea antică şi cea modernă, ceea ce este adevărat numai pentru istoria europeană, mai degrabă vedem limita istorică mondială între cele două ca atare şi o localizăm aproximativ în anul 1500 d.Hr. Există o dezbatere aprinsă despre natura şi poziţionarea adecvată a acestei limite, dar mai multe detalii vom da în continuare.

În periodizarea istoriei lumii există un consens puternic asupra a două puncte. Primul este că toate tipurile de transformări importante au avut loc aproximativ în anul 3500 î.Hr., odată cu apariţia oraşelor-state, a civilizaţiilor şi a sistemelor internaţionale. Motivele pentru a-l identifica drept un prim moment de răscruce în istoria lumii sunt numeroase şi puternice, existând un acord destul de larg asupra datei. Cel de-al doilea este că apariţia a ceea ce poate fi în general numit „modernitate" constituie un eveniment de o importanţă istorică mondială, egală cu ceea ce s-a petrecut în anul 3500 î.Hr. Poate pentru că este mult mai aproape de noi în timp şi mult mai bogat în mărturii istorice, se dezbate încă ceea ce a fost important în definirea acestei transformări şi deci când a avut loc. Toate celelalte discuţii despre periodizare privesc momente de răscruce cu o greutate mai mică decât acestea două. Aşadar, vom organiza discuţia după cum urmează, în jurul acestor două momente principale:

- Momentele de răscruce secundare din preistorie.
- Înţelegerea momentului de transformare din anul 3500 î.Hr.
- Momentele de răscruce secundare din epoca antică şi clasică.
- Dezbaterea cu privire la limita dintre epoca antică şi clasică şi cea modernă.
- Momentele de răscruce secundare din epoca modernă.
- Chestiunea unei a treia transformări primare.

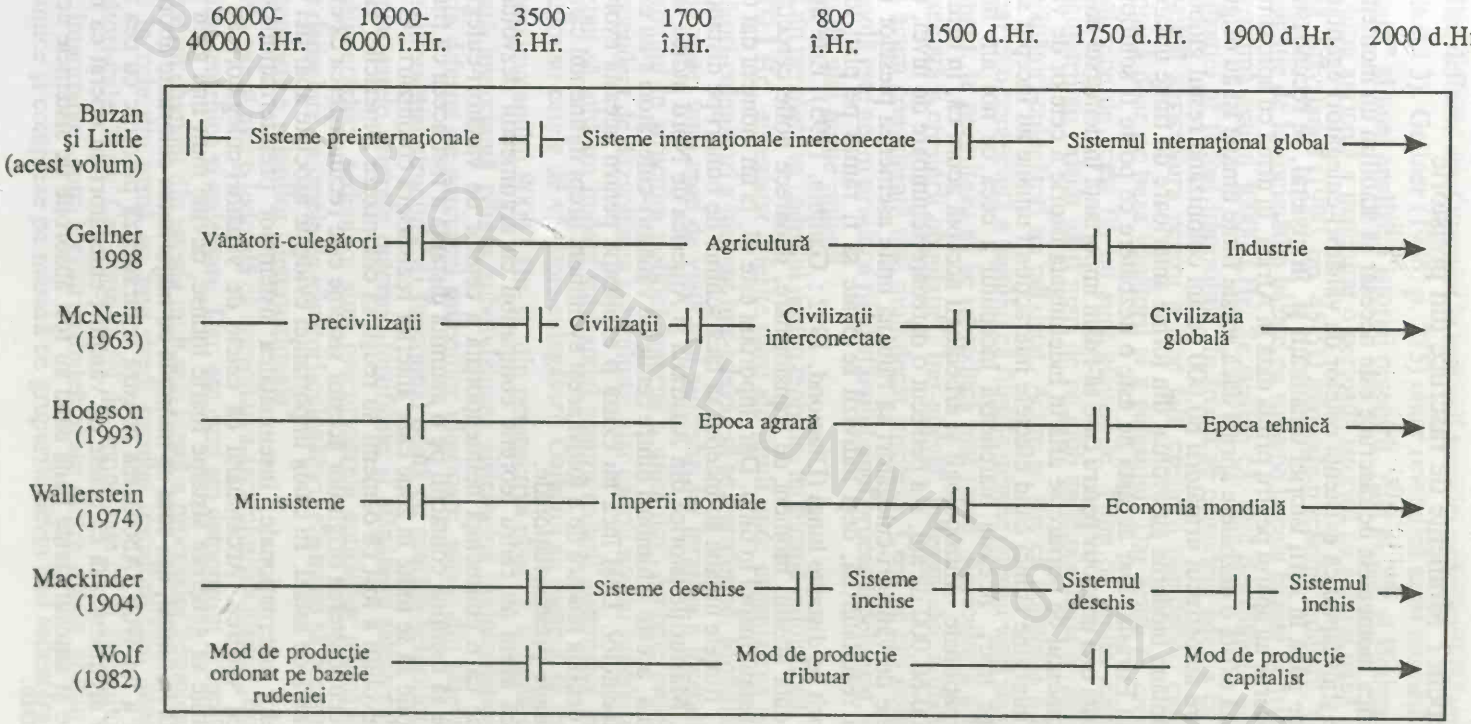

Notă: Figura compară principalele momente de răscruce identificate în carte cu cele identificate de unii dintre istoricii mondiali importanți ai secolului XX amintiți în capitolul 3. Diferențele ar fi, desigur, accentuate dacă am include în tablou și momentele de răscruce secundare sau terțiare.

Figura 18.2. *Periodizarea comparativă: momente primare de răscruce în istoria lumii*

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

De unde să începem? Momente de răscruce din preistorie

Înainte de a identifica momentele de răscruce este necesar să stabilim un moment de pornire. Este bine ştiut faptul că existenţa cetelor de vânători-culegători egalitariste şi mobile se întinde până în zorii istoriei umanităţii şi, în general, se recunoaşte că fiinţele umane moderne au apărut pentru prima dată în Africa, în urmă cu aproximativ 100.000 de ani. Însă există o dezbatere aprigă dacă aceste fiinţe umane îşi au originile în Africa, după care au petrecut următorii 80.000 de ani colonizând restul globului, sau dacă fiinţele umane moderne au evoluat din forme anterioare de fiinţe umane în diferite regiuni din Eurasia. Dar aceasta nu este o dezbatere ce poate fi soluţionată de istorici şi nu există nici un motiv pentru care să-i dăm importanţă în demersul nostru.

Pentru noi, momentul de pornire se află în îndelungata istorie a cetelor de vânători-culegători şi intervine atunci când efectele interacţiunii umane au început să se extindă pe distanţe mari. Aceasta marchează începutul a ceea ce noi am numit sistemele preinternaţionale. Antropologii şi arheologii acceptă acum că, în urmă cu aproximativ 40.000-60.000 de ani, s-a petrecut o oarecare schimbare de nivel, ceea ce a făcut ca cetele de vânători-culegători să rămână unite asemenea pieselor unui puzzle gigant, cu rezultatul că, deşi indivizii se poate să fi rămas pe plan local, bunurile au călătorit pe distanţe lungi (Diamond, 1992; Gamble, 1995). Este imposibil să fixăm o dată acestui moment de transformare, deoarece noile cercetări îl împing în mod constant înapoi în timp. Dar important este că, la un moment dat după anul 60.000 î.Hr., fiinţele umane au început să facă schimb de bunuri pe distanţe de sute de kilometri. Mărturiile istorice din Australia şi America de Nord indică faptul că, în cele din urmă, aceste schimburi dintre cetele de vânători-culegători s-au extins de-a lungul continentelor. Deşi încă nu există o explicaţie pentru această evoluţie, dovezile justifică decizia noastră de a folosi acest eveniment drept momentul când au luat naştere sistemele preinternaţionale.

Merită notat că avem un cadru teoretic compatibil cu argumentul dezvoltat de Gamble, şi anume că o consecinţă neintenţionată a cetelor de vânători-culegători care sunt capabile să menţină contactul pe o anumită distanţă a fost aceea că fiinţele umane erau capabile să se mute în zone care anterior rezistaseră colonizării. O consecinţă a acestei evoluţii a fost că oamenii au reuşit să colonizeze Americile. La fel de important ca recunoaşterea originilor acestor sisteme este recunoaşterea că ele au persistat până în ziua de astăzi. În ciuda importanţei evidente asociate apariţiei ulterioare a sistemelor internaţionale, însemnătatea sistemelor preinternaţionale nu trebuie trecută cu vederea. Accentuând că cetele de vânători-culegători au fost întotdeauna capabile să genereze sisteme foarte întinse, devine mult mai greu să le lăsăm să se piardă în fundal, aşa cum se întâmplă cu majoritatea celorlalte abordări, cu excepţia celei a lui Wolf. Abordarea noastră contrastează puternic cu cea a lui Wallerstein, care argumentează că cetele de vânători-culegători au operat ca minisisteme autonome şi autosuficiente până când au fost absorbite de sistemele economice mai dezvoltate.

Următorul moment de răscruce se află undeva între anii 10000 şi 6000 î.Hr. Mulţi analişti definesc acest moment în termenii apariţiei agriculturii (Mann, 1986, pp. 40-41, capitolul 3). Gellner (1988, p. 275) chiar revendică acest moment drept „punctul de plecare" al unei analize a istoriei omenirii. Atât el, cât şi Hodgson (1993) susţin că revoluţia agricolă a inaugurat o perioadă istorică ce a durat până la Revoluţia Industrială. Stavrianos (1990, pp. 45-51) foloseşte o schemă similară, deşi o expune ca pe o tranziţie de la societăţile bazate pe rudenie la cele bazate pe tribut, care au apărut în preajma anului 10000 î.Hr. Se susţine că, fără dezvoltarea agriculturii, apariţia civilizaţiei ar fi fost imposibilă. În trecut se considera adesea că fiinţele umane au dezvoltat agricultura pentru a face faţă creşterii populaţiei, care nu mai putea fi susţinută doar pe baza vânătorii şi a culesului. Dar acum se recunoaşte că teoriile teleologice de acest tip nu sunt plauzibile. Timp de multe milenii, după apariţia agriculturii au existat părţi mari de pe glob unde populaţia a rămas stabilă şi cetele de vânători-culegători au persistat. Acum se ştie că populaţia a început să crească numai ca o consecinţă a faptului că fiinţele umane duceau vieţi sedentare care, la acel moment, le permiteau să se reproducă mai rapid. Agricultura a fost o cauză, nu o consecinţă a creşterii populaţiei. Într-adevăr, întreaga idee a unei revoluţii agricole este acum considerată mai mult decât suspectă. Ceea ce era considerat o revoluţie agricolă este acum privit ca fiind sfârşitul unui proces îndelungat, care s-a desfăşurat timp de mai multe milenii.

Din perspectiva cadrului nostru teoretic, nu încape îndoială că, începând din anul 10000 î.Hr., au existat diferite părţi ale lumii unde organizarea socială a cetelor de vânători-culegători a început într-adevăr să se transforme. Mobilitatea a făcut loc, în unele zone, unui mod de viaţă mai sedentar, iar ierarhia a început să ia locul egalitarismului în structura politică internă a unităţilor. Ambele evoluţii se pot petrece independent de dezvoltarea agriculturii, dar cadrul nostru sugerează că amândouă au început să aibă un impact substanţial asupra naturii sistemelor în interiorul cărora funcţionau cetele de vânători-culegători. Oamenii au început să formeze sate tribale în preajma anului 8000 î.Hr. şi, din perspectiva noastră, această evoluţie reprezintă o dată importantă pentru subdiviziunea sistemelor preinternaţionale. În momente foarte diferite pe parcursul mileniilor ulterioare, satele din câteva zone de pe glob s-au diferenţiat structural şi funcţional odată cu apariţia şeferiilor, unde căpeteniile ocupau satele centrale puternic fortificate şi stăpâneau satele subordonate. Aceste unităţi ierarhice sedentare sunt precursoarele entităţilor asemănătoare statelor şi, spre deosebire de cetele de vânători-culegători, ele încep să prezinte comportamente caracteristice relaţiilor „internaţionale".

Nu există nici o îndoială că dezvoltarea agriculturii a afectat profund apariţia grupurilor ierarhice şi sedentare. Dar, aşa cum am demonstrat în capitolul 7, acesta este numai un element din istoria mult mai lungă a proceselor complexe şi cuprinzătoare care în cele din urmă au avut drept rezultat transformarea integrală a cetelor de vânători-culegători. Cel puţin la fel de importante ca şi agricultura, dacă nu chiar mai importante, sunt legăturile îndelungate dintre aceste grupuri, care devin mai dinamice şi complexe pe măsură ce grupurile devin mai sedentare şi ierarhice. Deşi

analiza noastră nu face decât să schiţeze un proces foarte complex, ea merge mult mai departe decât oricare dintre abordările care se concentrează asupra apariţiei agriculturii ca moment de răscruce.

Înţelegerea momentului de răscruce din anul 3500 î.Hr.

Pentru mulţi, deşi nu pentru toţi analiştii, perioada din preajma anului 3500 î.Hr. marchează un moment de răscruce, deşi natura sa este caracterizată în termeni teoretici destul de diferiţi. Convenţional, se consideră că această dată marchează începutul civilizaţiei sau, în termenii lui Bentley (1996, p. 756), al „societăţilor complexe timpurii". Dar numai McNeill (1963, p. 32) foloseşte fără echivoc această formulare. În următoarele cinci milenii, McNeill observă o distincţie spaţială clară între barbari şi comunităţile civilizate. El consideră că barbarii duc o viaţă nomadă şi reprezintă o ameninţare constantă pentru comunităţile civilizate şi sedentare. Civilizaţia este asociată cu formarea oraşului-stat şi a elitei urbane politice şi religioase, cu apariţia scrisului şi a tehnicilor contabile şi cu emergenţa unei clase meşteşugăreşti care realiza produse sofisticate. Nici una dintre acestea nu ar fi fost posibilă fără apariţia agriculturii şi a capacităţii de a produce un surplus de hrană cu care putea fi aprovizionat un sector al populaţiei care nu mai reuşea să se hrănească singur.

Aşadar, pentru teoreticieni precum Wolf, producţia şi redistribuirea surplusului agricol ca tribut sunt cele care definesc natura momentului de răscruce. Civilizaţia, indiferent cum este definită, trebuie privită ca un derivat al acestei transformări a modului de producţie. De aceea teoreticieni precum Gellner, Hodgson şi Wallerstein, în ciuda orientărilor lor intelectuale radical diferite, susţin că momentul de răscruce asociat cu apariţia agriculturii trebuie văzut ca unul dintre cele mai importante progrese din istoria lumii. Problema acestei formulări este că au existat multe zone pe glob unde dezvoltarea agriculturii nu a dat naştere unor sisteme tributare şi unor civilizaţii urbane. Aşadar, din această perspectivă, apariţia lentă a civilizaţiilor la nivel mondial, mai întâi în Sumer, Egipt şi India, şi apoi, aproximativ un mileniu mai târziu, în ceea ce constituie acum Turcia, Grecia şi China, şi după o perioadă similară în America Centrală şi de Sud, reprezintă într-adevăr un moment de răscruce distinct ce trebuie să fie considerat aparte de apariţia agriculturii, deşi dependent de ea.

Din perspectiva noastră, instituţionalizarea puterii politice şi a ierarhiei sociale şi consolidarea statului premodern pentru a le întrupa pe acestea sunt cele care marchează momentul de răscruce cel mai proeminent. În cadrul nostru, apariţia noilor unităţi reprezintă momentul în care sistemele preinternaţionale fac loc sistemelor internaţionale economice întregi. De partea preinternaţională a liniei de demarcaţie, sistemele politice rămân foarte fluide. Deoarece puterea se baza în principal pe succesul şi charisma căpeteniilor, şeferiile erau instabile. Pe de altă parte, oraşele-state şi regatele, care au constituit primele sisteme internaţionale, erau mult mai stabile şi mai rezistente. Aceste noi unităţi au reprezentat începutul multor traiectorii politice. La un capăt al spectrului se află grupurile de oraşe-state care s-au stabilizat ca

rezultat al competiţiei intense dintre ele, ca în Sumer, iar la celălalt capăt se află statele foarte stabile, dar neurbanizate care au apărut ca rezultat al acumulării continue de teritoriu de către o şeferie care s-a dovedit mai stabilă şi mai rezistentă decât vecinii săi, ca în Egipt. Aceste unităţi relaţionau în modalităţi evident „internaţionale": comerţ, diplomaţie, alianţă, competiţie militară, război.

Dar nu trebuie să permitem dramei acestui moment de răscruce să ascundă faptul că el a fost iniţial – şi pentru o lungă perioadă de timp – destul de limitat în spaţiu. Indiferent de natura statelor care au constituit aceste sisteme internaţionale nou formate, ele s-au dezvoltat şi au continuat să funcţioneze în contextul vechilor sisteme preinternaţionale. Într-adevăr, nu este posibil să înţelegem unele dintre trăsăturile centrale ale acestor sisteme internaţionale, în particular ale sistemele lor comerciale, fără a lua în considerare sistemele preinternaţionale. Aşadar, anul 3500 marchează numai începutul lungului proces care a durat aproape până în prezent, în care civilizaţiile şi sistemele lor internaţionale au avansat continuu şi au preluat teritoriul sistemelor preinternaţionale. În China, acelaşi proces a avut loc cu peste 1.000 de ani mai târziu faţă de prima sa apariţie în Mesopotamia, iar în cele două Americi cu 3.000 de ani mai târziu. În Marea Britanie, nu a început până la invazia romană, iar în unele părţi ale Africii şi ale Americilor, până la invaziile europene.

Momentele de răscruce secundare din epoca antică şi clasică

De departe, cea mai importantă dezbatere despre momentele de răscruce secundare din timpul epocii antice şi clasice priveşte momentul în care putem începe să ne gândim la un anumit tip de sistem eurasiatic. Capriciile a ceea ce se consideră că alcătuieşte un sistem explică mare parte din incertitudinea despre cum să datăm acest eveniment. Nu prea se dispută ideea că, în preajma anului 1700 î.Hr., diferitele civilizaţii din Orientul Mijlociu au început să se alieze pentru a forma mai întâi un singur sistem economic şi mai târziu unul politico-militar. Acest sistem a dezvoltat legături economice, dar nu şi politico-militare, cu sistemul de oraşe-state din valea Indusului. Bentley (1996) stabileşte data puţin mai devreme, în anul 2000 î.Hr., şi o consideră limita dintre „societăţile complexe timpurii" şi „civilizaţiile antice" care iau o formă imperială. McNeill (1991) vede acum data de 1700 î.Hr. ca simbolizând începutul unui proces general în care civilizaţiile au intrat în contact din ce în ce mai des, formând în cele din urmă un sistem eurasiatic. În lucrările sale mai vechi (1963), el a identificat anul 500 î.Hr. ca momentul istoric în care toate cele patru civilizaţii eurasiatice majore puteau fi considerate în contact una cu alta. Dar când şi-a reevaluat opera douăzeci de ani mai târziu, a argumentat în favoarea împingerii înapoi în timp a acestui moment de răscruce. În urma reflecţiei, a considerat că momentul crucial s-a petrecut când civilizaţiile divergente au început să interacţioneze pentru prima dată şi că acest moment a fost mai important decât cel în care între civilizaţiile din Eurasia exista un anumit contact. Întreaga dezbatere depinde de cât de multă interacţiune şi de ce tip este necesară pentru a constitui un sistem, iar aici cadrul nostru furnizează unele instrumente folositoare.

Dat fiind argumentul nostru că toate sistemele internaţionale timpurii funcţionau în cadrul sistemelor preinternaţionale care operau pe distanţe lungi, rezultă că aceste sisteme internaţionale este posibil să fi fost în contact, deşi indirect, prin intermediul sistemelor preinternaţionale, din momentul în care au luat naştere. De pildă, lazulitul nu a fost folosit numai în Sumer, ci şi în Egipt (Payne, 1968). Aşadar, trebuie să fi existat un contact între aceste civilizaţii, chiar dacă indirect, într-o etapă foarte timpurie a existenţei lor. Aceasta înseamnă că „primul contact" nu este o abordare folositoare pentru a încerca să datăm formarea unui sistem internaţional eurasiatic.

O dată posibilă ar fi perioada 1000-800 î.Hr., când nomazii de stepă au început să aibă un impact semnificativ în Eurasia. În acest moment, folosind terminologia lui Mackinder, se poate argumenta că Eurasia forma un singur sistem închis. Se cunosc foarte puţine despre acest proces, cu excepţia faptului că, după ce creşterea cailor a dus la obţinerea de cai de înşeuat suficient de robuşti pentru a transporta un călăreţ (spre deosebire de trasul unui car sau al unei căruţe), cultura călăritului s-a răspândit foarte repede în întreaga Eurasie. Absenţa cailor indigeni în cele două Americi, înainte ca europenii să îi aducă după anul 1500 d.Hr. înseamnă, desigur, că o astfel de evoluţie nu poate fi considerată un moment de răscruce din perspectivă globală. În Eurasia, consecinţa a fost că „barbarii" de dincolo de hotarele civilizaţiei, care nu reprezentau decât un inconvenient pentru vecinii lor sedentari, au devenit acum o ameninţare majoră. Karl Jaspers (1953) a legat această ameninţare de progresele spirituale şi intelectuale majore care s-au petrecut în cele patru regiuni importante de civilizaţie din Eurasia. El a identificat această perioadă drept „epoca axială", iar ideea a fost utilizată de Hodgson (1993), care a privit respectiva perioadă de dezvoltare intelectuală şi spirituală ca pe o perioadă crucială din cadrul erei agrare.

Cadrul nostru teoretic recunoaşte însemnătatea nomazilor de stepă, considerând că formează un nou tip de unitate politică, cu un potenţial de a se extinde în imperii. Evoluţia călăriei constituie, de asemenea, o dezvoltare notabilă a capacităţii fizice de interacţiune. Dar noi accentuăm faptul că nomazii au dezvoltat o relaţie parazitară cu statele sedentare. Între aceste două tipuri foarte diferite de unităţi s-a format o balanţă de putere complexă ce a persistat timp de mai bine de două milenii. Balanţa a depins de faptul că ambele unităţi au dezvoltat strategii efective de a se comporta una cu alta, astfel încât nici o unitate nu era capabilă să o copleşească pe cealaltă (Barfield, 1989; Christian, 1998). Deşi aceste evenimente sunt semnificative în cadrul nostru, nu se consideră că alcătuiesc un sistem internaţional eurasiatic. Barbarii reprezentau într-adevăr o ameninţare la adresa tuturor civilizaţiilor agrare eurasiatice, iar din acest punct de vedere au devenit o parte a diferitelor sisteme internaţionale din Eurasia. Dar barbarii nu au fost niciodată un întreg coerent, iar nivelul lor ridicat de fragmentare a însemnat că nu au unit Eurasia într-un singur sistem internaţional, fie el economic sau politico-militar. Deşi au reprezentat un fenomen unic, impactul real al barbarilor la acest moment este cel mai bine înţeles ca o serie de evoluţii separate care au afectat sistemele internaţionale existente, fără a le conecta în vreun mod coerent.

Din perspectiva noastră, o dată mult mai plauzibilă a creării unui sistem internaţional (economic) eurasiatic este alegerea iniţială a lui McNeill, circa 500 î.Hr. Până

atunci, expansiunea Imperiului Persan unise Mediterana, Orientul Mijlociu și Asia Centrală și de Sud și se alătura evoluțiilor similare din Asia Centrală, de Sud, de Sud-Est și de Est și, puțin mai târziu, din Africa de Nord. Până în anul 200 î.Hr., statele de păstori formau o legătură de-a lungul Eurasiei (Christian, 1998, p. 183), iar sistemul comercial al Drumurilor Mătăsii, ce conecta China și Mediterana, deja prospera. Eurasia nu a devenit niciodată un sistem internațional întreg în timpul epocii antice și clasice, dar sistemul său economic a prosperat, deși cu perioade de creștere și decădere, timp de două milenii, purtând cu el suficient bagaj cultural pentru a justifica termenul lui McNeill de „ecumene eurasiatice".

După unele opinii (McNeill, 1963; Mann, 1986, capitolul 7, p. 292; Bentley, 1996), anul 500 î.Hr. marchează totodată o delimitare între epocile antică și clasică. Aici intră în joc două idei. Prima este că evoluțiile culturale ale „epocii axiale" care se întind din Grecia până în China au marcat o treaptă însemnată a nivelului de civilizație eurasiatică. În preajma acestui moment a existat, fără îndoială, o explozie de idei religioase și filosofice: Socrate, Platon, Aristotel și alții în Grecia (în special în Atena), Zoroastru în Persia, Buddha în India și Confucius și Lao-Tzu în China. Cea de-a doua este că evoluțiile politice, mai ales democrația și cetățenia în Grecia clasică, marchează o schimbare de nivel a tipului de unitate între epoca antică și cea clasică. Ambele idei par problematice în schema noastră. Problema noțiunii de epocă axială este că au existat evoluții majore de un tip similar atât înainte, cât și după perioada din preajma anului 500 î.Hr. Hinduismul, iudaismul și religiile monoteiste din Egipt au apărut cu mult înainte de anul 1000 î.Hr., creștinismul a apărut cu o jumătate de mileniu mai târziu decât perioada axială, iar islamismul cu peste un mileniu mai târziu. Din această perspectivă, generația de religii și filosofii majore pare mai degrabă o trăsătură generală a lumii antice și clasice decât o evoluție dintr-un moment din timp. Problema ideii de evoluții politice progresiste este că, după criteriile noastre, noi nu vedem nici o transformare a unităților suficient de substanțială pentru a justifica o delimitare istorică. Considerăm că folosirea acestei date într-un asemenea scop reflectă tentative eurocentriste de a privilegia progresele grecești și romane în relația cu restul lumii antice și clasice. Suntem de părere că evoluția continuă a artei guvernării este o parte din epoca antică și clasică, în care progresele grecești și romane au fost pur și simplu o expresie.

Totodată, respingem drept eurocentristă instalarea unei delimitări secundare în anul 500 d.Hr. (Frank, 1990, p. 165; Bentley, 1996). Procedăm astfel pentru că, dintr-o perspectivă istorică mondială sau chiar și numai dintr-una eurasiatică, această dată privilegiază atât căderea Romei, cât și începutul perioadei medievale, ridicându-le la o însemnătate care nu se justifică. Ea este una dintre cheile de boltă ale istoriei universale eurocentriste. Trebuie să ne amintim că numai Imperiul Roman de Apus s-a prăbușit, Imperiul Bizantin continuând în est timp de încă o mie de ani. Asemenea evenimente au avut corespondente în istoria chineză. Și în timp ce dezvoltarea medievală cu siguranță se afla pe primul plan în istoria europeană și, în cele din urmă, în istoria lumii, în și prin sine a fost în mare măsură o consecință locală. Nu putem consolida această istorie asociindu-i ascensiunea islamismului,

deoarece, aşa cum am argumentat mai sus, acesta a fost parte a unui alt tipar distribuit de-a lungul epocii antice şi clasice. Luând toate acestea în considerare, anul 500 d.Hr. reprezintă o delimitare doar de însemnătate terţiară.

Dezbaterea asupra delimitării dintre epoca antică şi clasică şi cea modernă

Deşi există un acord general că există o delimitare istorică mondială între epoca modernă şi ceea ce a fost înaintea ei, nu acelaşi lucru se poate spune despre momentul în care să plasăm această delimitare. Din perspectiva noastră, anul 1500 d.Hr. este de departe cea mai bună dată pentru a identifica acest reper istoric. Nu numai că în acel moment a apărut o nouă unitate istorică, statul modern, dar, totodată, o dezvoltare majoră a capacităţii de interacţiune, corabia, a declanşat crearea rapidă a primului sistem internaţional la scară globală. Alegerea datei poate fi foarte bine argumentată. Asemenea nouă, Jones (1987) şi Bentley (1996, pp. 768-769) pun un mare accent pe importanţa conectării celor două Americi la sistemul european, sprijinind astfel anul 1500 d.Hr. Din perspectiva lui McNeill, înainte de 1500 d.Hr., între cele patru civilizaţii majore din Eurasia a fost menţinut un echilibru relativ datorită direcţiilor de influenţă mutuală care le conectau. Dar, după 1500 d.Hr., el susţine că „fibra" istoriei universale a început să se orienteze într-un singur sens, dinspre Europa şi Occident spre restul lumii (McNeill, 1963, p. 253). În mod similar, Kennedy (1989) alege şi el anul 1500 d.Hr., iar Wallerstein a reiterat în mod constant că, după 1500 d.Hr., natura sistemului mondial a suferit o transformare dramatică. În locul imperiilor mondiale în mare măsură autonome care dominaseră globul înainte de anul 1500 d.Hr., a apărut o economie mondială care încet, dar sigur, a cuprins multele unităţi politice ale globului. Tilly (1990, pp. 38-45) susţine că anul 1490 este începutul epocii statului modern (sau a ceea ce el numeşte stat „naţional"), iar Wight (1977, capitolul 5) alege şi el 1494. Mann (1986, capitolul 14) avansează anul 1477 ca delimitare a epocii moderne, iar Frank (1990, p. 165) adoptă şi el această viziune. Stavrianos (1990, p. 95) datează începutul capitalismului în anul 1500. Şi, deşi mai puţin sofisticat teoretic, Mackinder (1904) de asemenea susţine că, după anul 1500 d.Hr., europenii au reuşit să evadeze din masa eurasiatică şi să transforme sistemul eurasiatic închis într-unul deschis.

Dar există şi voci care nu sunt de acord. Nimeni nu dispută însemnătatea anului 1500 pentru saltul dramatic până la scară globală a sistemului internaţional. Dar unii plasează apariţia statului modern mai devreme: Anderson (1974b), de exemplu, îl plasează în secolul al XIV-lea. Alţii aleg diferite semne ale delimitării şi, de aceea, ajung la date diferite. În teoria dominantă a RI şi în special în Şcoala engleză (Watson, 1992, capitolul 17), 1648 este o dată-cheie, când Tratatul din Westfalia marchează apariţia şi autodefinirea unui sistem internaţional şi a unei societăţi internaţioanle distincte, care au continuat prin a se impune asupra restului planetei.

Un alt grup de autori doresc să definească momentul apariţiei modernităţii ca depinzând de Revoluţia Industrială şi/sau de începutul capitalismului, văzând aceasta drept o îndepărtare de la economia politică agrară care a stat la baza epocii antice şi clasice. Opiniile sunt împărţite cu privire la cum ar trebui să datăm atât capitalismul, cât şi Revoluţia Industrială. Wallerstein şi Stavrianos apară în mod convenabil (din punctul nostru de vedere) anul 1500 pentru capitalism. Dar Hodgson (1993, capitolele 4-6) datează modernitatea ca începând din anul 1600, odată cu apariţia societăţilor „tehnicizate". Gellner (1988) şi Wolf (1982) consideră că acest moment de răscruce capitalist/industrial se petrece spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. Nici unul dintre cei trei autori nu este de acord cu Wallerstein că putem extinde capitalismul până în anul 1500. Din punctul lor de vedere, capitalismul este legat în mod intim de Revoluţia Industrială, pe care ei o datează mult mai târziu de anul 1500. Din perspectiva lor, legătura stabilită între Eurasia şi cele două Americi nu a precipitat vreo schimbare în natura fundamentală a economiei mondiale, care a continuat să funcţioneze aşa cum o făcuse întotdeauna, în baza principiilor agrare şi mercantiliste. Ei desconsideră problema extinderii la scară şi se concentrează asupra principiilor organizatoare fundamentale ale economiei politice. Din perspectiva noastră însă, această evaluare subestimează măsura în care comerţul internaţional a funcţionat dintotdeauna, parţial pe baza principiilor pieţei, de la o etapă foarte timpurie în istoria sistemului internaţional. Revoluţia Industrială a secolului al XIX-lea a adus îmbunătăţiri uriaşe capacităţii de interacţiune dintr-un sistem deja globalizat, intensificând astfel foarte mult procesul şi structura. La fel, nu există un acord cu privire la datarea Revoluţiei Industriale. Unii istorici, de exemplu, Jones (1987, capitolul 3), Bautier (1971, pp. 246-256) şi Mann (1986, capitolele 12-13), susţin că Revoluţia Industrială europeană a secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea a fost precedată de o primă revoluţie industrială în timpurile medievale târzii, bazată pe o diversitate de maşini acţionate de aer sau apă (inclusiv faimoasa corabie sau morile), pe tipar, metalurgie şi altele asemenea. S-ar putea considera că o astfel de perspectivă întăreşte argumentele în favoarea anului 1500, progresele din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea fiind văzute ca etape ulterioare a ceva ce a început mai devreme.

Luând toate acestea în considerare, argumentul în favoarea anului 1500 pare destul de ferm, dacă nu chiar de necontestat.

Momentele de răscruce secundare din epoca modernă

Majoritatea lucrărilor care au ca subiect RI analizează epoca modernă şi, în consecinţă, există mai multe date semnificative ce se concurează reciproc. Există, totodată, şi două probleme în evaluarea lor. Prima este aceea că până şi identificarea momentelor de răscruce secundare devine mai dificilă pe măsură ce avem o perspectivă istorică din ce în ce mai mică în comparaţie cu care să le judecăm. Cea de-a doua se referă la faptul că plasarea datelor în cadrul epocii moderne depinde într-o oarecare măsură de momentul la care credem că a început epoca. Dacă luăm anul 1500 drept

punctul ei de început, atunci există cinci candidaţi principali la calitatea de momente de răscruce secundare: 1648, circa 1850, circa 1900, 1945 şi 1989. Faptul că sunt atât de multe date într-o perioadă relativ scurtă (în comparaţie cu numai unul în cele cinci milenii ale epocii antice şi clasice!) reprezintă un motiv de suspiciune, chiar dacă acceptăm, aşa cum facem noi, că istoria se mişcă mult mai repede în epoca modernă. Pe scurt, argumentele în favoarea fiecăruia dintre aceste momente de răscruce sunt următoarele:

1. În anul 1648, Tratatul din Westfalia a cristalizat forma societăţii internaţionale europene şi unităţile sale dominante, care ulterior şi-au folosit puterea pentru a reface sistemul internaţional global după imaginea lor.
2. În 1850, Revoluţia Industrială a dus la progrese majore ale capacităţii de interacţiune; ideologia liberală a spart obstrucţionarea mercantilistă a dezvoltării capacităţii de interacţiune socială; şi, odată cu înfrângerea Chinei şi a Japoniei de către puterile occidentale, sistemul internaţional politico-militar întreg a atins anvergura globală şi, astfel, închiderea geografică.
3. În 1900, teoreticieni precum Mackinder şi Lenin au observat un tip diferit de închidere, şi anume că marile puteri ocupaseră întregul teritoriu colonizabil din sistem, consecinţa fiind aceea că rivalităţile dintre ele deveneau mai interconectate şi mai intense pe măsură ce expansiunea lor a trecut de la un joc de sumă pozitivă la unul de sumă nulă. Primul Război Mondial sau, mai pe larg, cele trei războaie mondiale (Primul, cel de-al Doilea şi Războiul Rece) ale secolului XX pot fi considerate consecinţe ale acestui eveniment. Totodată, unii autori (Barraclough, 1967, pp. 9-42) consideră acest moment drept începutul tranziţiei de la istoria europeană la cea universală, nu în ultimul rând datorită afirmării Japoniei ca prima mare putere non-occidentală.
4. Anul 1945 are greutate datorită conjugării a trei evenimente: trecerea de la o veche structură multipolară la una bipolară (Kennedy, 1989); apariţia armelor nucleare şi creşterea ulterioară a presiunii pentru a evita războaiele dintre marile puteri; şi începuturile decolonizării totale, care avea să dezmembreze toate imperiile marilor puteri şi să le înlocuiască cu un sistem şi o societate internaţionale create (adesea eronat) după asemănarea Europei. Un alt candidat la consolidarea acestei delimitări este reafirmarea normelor şi regulilor economice liberale după ce fuseseră abandonate în perioada interbelică. De asemenea, unii teoreticieni precum Morgenthau (1973), Toynbee (1954) şi Dehio (1963), au susţinut că, din 1945, balanţa de putere s-a mutat din arena europeană în arena globală, transformând astfel natura politicii mondiale, deşi este posibil să plasăm această idee în anul 1900 sau chiar după 1989.
5. În anul 1989 s-a încheiat bipolaritatea; s-a întrezărit posibilitatea de a nu mai exista războaie între marile puteri; şi s-a petrecut aşa-zisul „sfârşit al istoriei", cu aparenta încheiere a marilor conflicte ideologice care au dominat secolul XX, dacă monarhia, democraţia liberală, fascismul sau comunismul ar trebui să modeleze viitorul societăţii industriale. Ascensiunea Asiei părea să sublinieze îndepărtarea de dominaţia occidentală începută de decolonizare.

Trecerea în revistă a celor de mai sus în lumina cadrului nostru conduce la următoarea evaluare. Anul 1648 reprezintă o transformare a structurii societale, astfel că este îndreptăţit să fie considerat moment de răscruce secundar. În cca 1850 are loc o transformare a capacităţii de interacţiune fizică şi socială şi o finalizare (necorelată direct) a creării unui sistem internaţional întreg la scară globală; la fel, este îndreptăţit. Circa 1900 este mai dificil de plasat în mod specific în tabloul nostru, dar se încadrează clar în spiritul său. Pare să sugereze nevoia unei mai mari conceptualizări cu privire la înţelesurile sistemelor internaţionale „deschise" şi „închise". Ideile noastre relativ simple despre deschiderea sau închiderea geografică, drept funcţie a capacităţii de interacţiune şi a procesului, nu surprind întreaga importanţă a conceptului. Acest an are dreptul cel puţin la un statut terţiar. Anul 1945 nu pare, în aparenţă, să aibă mai mult de un drept terţiar. Schimbarea sa de structură este interesantă, dar de scurtă durată. Armele nucleare, deşi interesante din multe motive, nu schimbă fundamental sau remarcabil sistemul internaţional ori comportamentul unităţilor sale. Principalul lor efect este de a amplifica teama şi, prin aceasta, de a consolida aversiunea faţă de război deja creată de experienţele din 1914-1918 şi 1939-1945. Decolonizarea are mai multă greutate, deoarece ea reprezintă o expansiune substanţială a societăţii internaţionale, deşi nu o schimbare a structurii ei.

În cele din urmă, există problema anului 1989. Fiind cel mai apropiat în timp de noi, este din unele puncte de vedere cel mai dificil de apreciat. Încheierea bipolarităţii nu va avea, probabil, prea mare însemnătate pe termen lung, în ciuda faptului că a părut atât de importantă în timpul Războiului Rece. Dar 1989 îşi va câştiga aproape cu siguranţă un loc în relatările convenţionale ale istoriei lumii ca marcând sfârşitul scurtului secol XX (1914-1989). De asemenea, ar putea ajunge să marcheze sfârşitul perioadei de dominaţie occidentală asupra istoriei lumii şi trecerea către o distribuţie cu adevărat globală de putere, nemaiîntâlnită de 500 de ani. Totodată, poate că va marca sfârşitul procesului început cu peste 5.000 de ani în urmă, când sistemele internaţionale au început să le absoarbă pe cele preinternaţionale. Dar, aşa cum s-a spus în capitolul 16, această dată poate ajunge să simbolizeze nu numai un moment de răscruce secundar din epoca modernă, ci să fie considerat un moment de răscruce primar, simbolizând începutul trecerii de la epoca modernă la cea postmodernă (sau orice altă etichetă), în care trăsăturile definitorii ale sistemului internaţional au ajuns să fie determinate mai mult de procesele şi unităţile economice decât de cele politico-militare. Chiar şi speculând pe marginea unei astfel de schimbări, am putea fi acuzaţi că privilegiem în mod absurd evenimentele actuale doar pentru că suntem mai aproape de ele. Dar o astfel de clasificare se integrează în logica propriului nostru cadru şi ar fi o neglienţă să nu o menţionăm ca posibilitate.

4. Sumarul cronologiei istoriei lumii derivat din cadrul nostru

(Plasarea spre stânga sporeşte semnificaţia istorică mondială, iar spre dreapta o diminuează. 1 = primar, 2 = secundar, 3 = terţiar.)

1 – 60000-40000 î.Hr.: apariţia sistemelor preinternaţionale odată cu emergenţa reţelelor de schimb pe distanţe lungi între cetele de vânători-culegători.

2 – 10000-6000 î.Hr.: apariţia unităţilor ierarhice, sedentare care încep să prezinte unele semne de comportament tipic „internaţional".

1 – 3500 î.Hr.: apariţia unităţilor durabile asemănătoare statelor şi a sistemelor internaţionale întregi şi economice. Începutul eroziunii şi a absorbţiei sistemelor preinternaţionale.

3 – 2000-1700 î.Hr.: apariţia imperiilor şi a sistemelor internaţionale economice care unesc sistemele internaţionale întregi din Orientul Mijlociu şi din Asia de Sud.

3 – 1000-800 î.Hr.: sporirea capacităţii de interacţiune în Eurasia odată cu călăria şi apariţia ulterioară a nomazilor de stepă ca un jucător major în sistemele internaţionale.

2 – 500 î.Hr.: apariţia unui sistem internaţional economic eurasiatic (dar nu şi progresele filosofice şi religioase ale epocii axiale sau apariţia unui nou tip de unitate sub forma imperiului clasic).

3 – 500 d.Hr.: căderea Imperiului Roman de Apus şi apariţia medievalismului în Europa.

1 – 1500 d.Hr.: apariţia unei noi unităţi dominante, statul modern, şi a unui salt al capacităţii de interacţiune odată cu velierele, ce conduc la crearea unui sistem internaţional aproape global prin racordarea Eurasiei şi a celor două Americi. Discutabil, începuturile capitalismului şi ale industrializării.

2 – 1648: apariţia unei structuri societale internaţionale noi.

2 – circa 1850: transformări ale capacităţii de interacţiune şi închiderea sistemului internaţional întreg la scară globală.

2? 3? – circa 1900: „închiderea" sistemului în termenii competiţiei dintre marile puteri.

3 – 1945: structura bipolară; începutul extinderii societăţii internaţionale în întregul sistem.

1? – 1989: transformare sectorială de la interacţiunea politico-militară spre cea politico-economică drept proces definitoriu al sistemului?

Capitolul 19

Reflecții

1. Istoria lumii şi sistemele internaţionale

Scriind această carte, am lucrat pe baza a două supoziţii fundamentale şi interconectate: prima, că teoria relaţiilor internaţionale are potenţialul de a oferi un cadru ce va încuraja o abordare coerentă şi inteligibilă asupra sarcinii de a scrie despre istoria lumii, şi a doua, că istoria lumii oferă cel mai adecvat cadru pentru a dezvolta şi testa teoria relaţiilor internaţionale. Cartea este menită să aducă o contribuţie atât istoriei lumii, cât şi relaţiilor internaţionale, iar scopul nostru a fost să demonstrăm că valorificarea teoriei relaţiilor internaţionale şi a istoriei lumii are consecinţe reciproc avantajoase şi sinergice.

Istoricii au recunoscut în mai multe rânduri că este nevoie de un cadru mai puternic şi mai cuprinzător. Deşi concepţia lui Wallerstein despre sistemele mondiale este privită încă de McNeill (1998, pp. 26-27), dar şi de către alţii, drept „principala candidată", este departe de a fi general recunoscută ca oferind un cadru satisfăcător pentru analiza istoriei lumii; McNeill este de părere că istoricii „bâjbâie în căutarea unei conceptualizări mai adecvate a istoriei umane", iar potrivit lui Green (1998, p. 62), „dezbaterea asupra acestei chestiuni de-abia începe". Suntem nerăbdători să aflăm că teoreticienii RI îşi vor aduce contribuţia la această dezbatere.

Proiectul nostru se bazează pe credinţa că teoria ce înconjoară ideea de sistem internaţional reprezintă fundamentul unui cadru solid, deşi nu singurul posibil, pentru examinarea istoriei lumii. Având această pretenţie, dorim să punem sub semnul întrebării supoziţia larg răspândită în interiorul şi în afara disciplinei că RI sunt o ştiinţă socială înapoiată. Deşi suntem de acord că RI nu au reuşit până acum să aibă un impact intelectual prea mare în afara propriilor frontiere (cu excepţia, poate, a popularităţii lor ca subiect predat), susţinem ferm că au atât potenţialul, cât şi obligaţia de a proceda astfel. Abordarea noastră reprezintă o provocare directă la adresa perspectivei filosofului Alan Ryan (1998, p. 27), care a observat „slăbiciunea teoretizării în relaţiile internaţionale şi superioritatea istoriei narative asupra a ceea

ce trece drept «teorie»". Aşa cum o demonstrează căutarea de către istorici a unui cadru conceptual efectiv, distincţia dintre istorie şi teorie schiţată de Ryan este falsă.

Din perspectiva noastră, două au fost motivele pentru care teoria RI a fost prezentată ca având mai puţine calităţi decât în realitate. În primul rând, nu s-a reuşit găsirea unor modalităţi de a interpreta zonele bogate şi divergente ale teoriei care au fost dezvoltate în întreaga disciplină de-a lungul multor ani. În al doilea rând, atenţia teoreticienilor a fost adesea limitată fie la sistemul internaţional contemporan, fie la un sistem anterior alcătuit din state europene. Noi considerăm că aceste două deficienţe sunt responsabile în mare măsură pentru faptul că RI nu au avut un impact semnificativ fie asupra istoriei, fie asupra altor ştiinţe sociale. De aceea în această carte am depus un efort concertat de a le rectifica.

Încercarea noastră de a lega teoria RI de istoria lumii are un precedent şi, din unele puncte de vedere, poate fi considerată o extindere a operei Şcolii engleze. Unii dintre membrii iniţiali ai Şcolii, în special Martin Wight, au fost puternic influenţaţi de încercarea lui Toynbee de a dezvolta istoria lumii. Dar, spre deosebire de Toynbee, reprezentanţii Şcolii engleze au dorit să plaseze studiul istoriei lumii într-un cadru internaţional – deşi Toynbee (poate ca rezultat al legăturii sale strânse cu Wight) a ajuns şi el să considere că este necesar să fie analizate relaţiile dintre civilizaţii. În plus, după cum am discutat în partea I, reprezentanţii Şcolii engleze, în special Wight şi, mai târziu, Bull, au fost atraşi de o abordare pluralistă a teoretizării. În opinia lor, orice tentativă de a analiza sistemul internaţional dintr-o singură perspectivă nu ar fi surprins nici complexitatea relaţiilor internaţionale, nici pe cea a istoriei lumii.

Cadrul nostru este mai eclectic decât oricare altul formulat de Şcoala engleză, deşi folosirea de către noi a sectoarelor care funcţionează în paralel este substanţial şi metodologic asemănătoare cu cele „trei tradiţii" (Hobbes, Kant şi Grotius) ale sale, la fel ca şi distincţia operată între sistemele internaţionale, societăţile mondiale şi societăţile internaţionale. Am oferit totodată şi o relatare mai sistematică a istoriei lumii decât reprezentanţii Şcolii engleze. Am aspirat să relatăm povestea modului în care s-au dezvoltat sistemele şi societăţile internaţionale de-a lungul istoriei, urmărind în timp şi spaţiu, în mod formal şi sistematic, fiecare element al cadrului nostru. Din unele puncte de vedere, ceea ce am făcut noi poate fi interpretat ca o tentativă de a reformula tezele Şcolii engleze, aşezând-o pe baze istorice şi teoretice mai ferme şi oferind greutate teoretică egală fiecăreia dintre tradiţiile sale. Căutând un context istoric mondial pentru teoria RI, am respins voit bine-cunoscuta strategie de a frunzări textele de istorie a lumii în vederea descoperirii elementelor care ilustrează trăsăturile centrale ale cadrului nostru. Dacă am fi procedat astfel, am fi transformat cadrul într-o cămaşă de forţă care ar fi predeterminat relatarea istoriei de către noi. Ca atare, am încercat să oferim o prezentare completă a istoriei lumii (deşi la un nivel înalt de generalizare), lăsând diferitele elemente ale cadrului să-şi găsească propriul echilibru în vremuri şi locuri diferite.

În timp ce ne gândeam în ce direcţie să îndreptăm acest proiect, centralitatea ideii Şcolii engleze, referitoare la „tradiţiile" paralele (sau, în terminologia noastră, sectoarele multiple) a devenit din ce în ce mai clară. Demn de remarcat este în special

argumentul subliniat în capitolele 14-18, şi anume că augmentările capacităţii de interacţiune şi ale forţei procesului au generat efecte structurale din ce în ce mai puternice şi mai pătrunzătoare, fie pentru piaţa globală, fie pentru societatea internaţională. Echilibrul acestor efecte structurale se îndepărta de vechea dominaţie a structurii politico-militare de tip neorealist, apropiindu-se de alte sectoare. Această direcţie de gândire nu numai că ne îndrumă spre ideile Şcolii engleze, de societate internaţională şi societate mondială, dar, totodată, ne poartă înapoi la argumentul celor „două lumi" din capitolul 16, cu precizarea că, cel puţin pentru statele cele mai slabe din sistem, balanţa generală de putere dintre nivelul sistemic (în termenii efectelor structurale şi ai formaţiunilor procesului) şi cel al unităţilor ar putea înclina în favoarea sistemului. Merită să ne gândim la aceasta în termeni mai teoretici decât s-a procedat în capitolul 16.

2. Sistemele internaţionale slabe şi puternice

Ce lecţii oferă perspectiva noastră istorică îndelungată despre relaţia dintre unităţi şi sistemele internaţionale? Faptul că aceasta este *relaţia* crucială în înţelegerea sistemelor internaţionale este implicit în toate abordările importante ale subiectului. Logica materialistă a neorealismului presupune că unităţile apar primele, că acţiunea lor conjugată creează un sistem structurat şi că efectele structurale constrâng şi configurează unităţile într-o formă şi cu un comportament „asemenea". Modelul se aplică şi logicii economice, în care produsele şi munca pot deveni specializate, dar presiunile structurale ale competiţiei de piaţă forţează firmele să adopte o formă „asemenea" şi un comportament „eficient". Constructiviştii, pe care i-am localizat în sectorul societal, adoptă o perspectivă diferită. Ei văd unităţile şi sistemele într-o relaţie circulară, reciproc constitutivă, fiecare alimentând crearea celeilalte şi fiind influenţată de ea. Dar indiferent dacă abordarea este materialistă sau constructivistă, relaţia dintre unităţi şi sistem se află în centrul teoriei. Din perspectiva noastră reiese clar că relaţia nu este constantă, iar întrebarea care se pune este cum să aducem schimbările din cadrul ei în centrul atenţiei teoretice.

Un posibil mod de abordare a acestei sarcini este că ideea de state *slabe* şi *puternice* (definite în termenii gradului lor de coeziune sociopolitică – Buzan, 1991, pp. 96-107) este egalată de cea a sistemelor internaţionale *slabe* şi *puternice*, de asemenea definite în termenii gradului lor de coeziune sociopolitică. În principiu, putem folosi o astfel de matrice pentru a stabili tipologii comparative ale modului cum relaţionează unităţile şi sistemele: unităţile slabe într-un sistem slab, unităţile slabe într-un sistem puternic, unităţile slabe şi cele puternice într-un sistem puternic etc. Astfel de tipologii pot servi ca bază pentru ipotezele despre interacţiunea dintre unităţi şi sisteme. Dintr-o perspectivă mai ambiţioasă, ele pot avea potenţialul de a servi drept bază pentru ceea ce s-ar putea numi o teorie de anvergură a sistemelor internaţionale.

Ca întotdeauna, problema ar fi cum să operaţionalizăm o astfel de idee. Asemenea puterii, variabila slab/puternic nu este uşor de măsurat, deşi ideea fundamentală ce stă la baza ei este suficient de clară. În comparaţie cu puterea, nici măcar nu este uşor să spunem dacă comparaţiile în termeni de slab/puternic se fac pe o scală absolută sau pe una relativă. Trebuie să existe scale absolute pentru amândouă, dar deşi ne putem imagina cum arată capetele lor inferioare (pentru putere, imposibilitatea de a influenţa mediul; pentru coeziune, lipsa integrării sociopolitice), este aproape imposibil să ghicim cum ar putea arăta capetele lor superioare (pentru putere, omnipotenţă, pentru coeziune, integrare totală). Omnipotenţa ne plasează pe terenul lui Dumnezeu (sau al zeilor); integrarea totală, în domeniul creaţiilor ştiinţifico-fantastice, precum „Borgii" (din serialul *Star Trek*), în care toţi „indivizii" dintr-o civilizaţie sunt cuplaţi la o singură conştiinţă. Comparate cu o astfel de scală, realizările actuale ale umanităţii s-ar plasa mult sub jumătatea inferioară. De aceea, scalele de putere şi slab/puternic trebuie să fie *de facto* relative, cu capătul superior definit de cea mai bună performanţă actuală (în mod clar, Statele Unite, pentru putere; şi, mai puţin clar, să spunem, ţările scandinave pentru coeziunea sociopolitică), iar cel inferior de performanţa actuală cea mai slabă (ceva de genul Haiti sau Maldive, pentru putere; şi alegeţi-vă dintre Cipru, Afganistan, Somalia, Liberia, Congo şi alte câteva state care au eşuat, pentru coeziunea sociopolitică). Ceea ce contează este gradul de diferenţă dintre ele, iar acest grad nu poate să aibă decât calităţi absolute şi relative. Ca şi în cazul puterii, cu cât ne gândim mai mult la modul cum să măsurăm variabila slab/puternic, cu atât mai problematică pare sarcina.

Cu toate acestea, în ciuda dificultăţii de măsurare, nu este chiar atât de greu să reconsiderăm ce înseamnă variabila slab/puternic. La nivel unitar, coeziunea sociopolitică descrie gradul de integrare consensuală dintre societatea civilă şi guvern. Este o măsură a gradului în care coerciţia a fost înlăturată din relaţia dintre cetăţeni şi instituţiile guvernării lor. Statelor slabe le poate fi limitată calitatea de actor în sistem din cauza incoerenţei lor interne, motiv pentru care vor fi mai vulnerabile la o serie de ameninţări, societale şi politice, precum şi militare şi economice. Faptul că un stat este slab sau puternic ne vorbeşte despre calitatea lui ca membru al grupului entităţilor pe care le numim state. Statele slabe nu au prea multe drepturi pentru a fi considerate membre ale clasei statelor, iar statele care au eşuat nu au niciun drept, decât dacă alte state doresc să menţină vie ficţiunea existenţei lor internaţionale (aşa cum s-a procedat cu Liberia, Liban şi Somalia). Întrucât calitatea „statalităţii" poate fi evaluată prin comparaţie cu criteriul suveranităţii, există unele repere cu ajutorul cărora să stabilim poziţia unui stat pe scala contemporană slab/puternic. Statele de forţă vor exercita influenţă asupra sistemului, dar vor fi şi ele influenţate, la rândul lor. Statele slabe vor fi mai mult influenţate decât îşi vor exercita influenţa, iar afacerile lor interne s-ar putea să-şi piardă autonomia în favoarea interacţiunii sau a intervenţiei externe. Practic, în cazul statelor slabe poate fi extrem de dificil să decelăm între interacţiune şi intervenţie.

Transferul ideii de slab/puternic la nivel sistemic pare, cel puţin la început, să fie destul de justificat. Nu este dificil ca, utilizând ideile Şcolii engleze, să gândim

sistemele internaţionale în termenii gradului de coeziune sociopolitică. Este clar că un sistem cu o societate internaţională în care toate unităţile principale se acceptă ca egali are o coeziune sociopolitică mai mare decât unul în care unităţile nu se acceptă ca egali. Dacă o astfel de societate a dezvoltat norme şi instituţii care limitează folosirea forţei în relaţiile dintre unităţi şi le standardizează comportamentul, atunci, în paralel cu logica unor relaţii politice consensuale, bazate pe un grad redus de coerciţie în cadrul statelor, pare firesc să numim un astfel de sistem internaţional „puternic" în termenii coeziunii sociopolitice. În linii mari, aceeaşi direcţie de argumentare se poate aplica folosind ideea de „societate mondială". Dacă toate, sau majoritatea, fiinţelor umane se acceptă una pe alta ca egale legal şi moral în termenii drepturilor omului, iar practici precum sclavia sunt ilegale, atunci este vorba de un sistem internaţional „mai puternic" decât unul în care ele nu se acceptă. Raţionamentul urmăreşte îndeaproape ideea lui Buzan (1991, 1995b) de „anarhii mature şi imature".

Factorul corupător în această schemă constructivistă aparent ordonată este că sistemele internaţionale, spre deosebire de state, nu au calitate de actor şi, de aceea, nu există nici un reper precum suveranitatea cu care să le comparăm pentru a le aprecia gradul de coeziune şi deci slăbiciunea sau puterea (ori „eşecul"). Problema constă în faptul că există un sens cu totul diferit în care sistemele internaţionale pot fi considerate puternice sau slabe. Oricât ar fi fost de clară discuţia despre capacitatea de interacţiune, proces şi structură din această carte, slăbiciunea-puterea sistemelor internaţionale variază în funcţie de intensitatea şi tipul de interacţiune, care, ca regulă, se vor corela direct cu intensitatea efectelor structurale. În acest caz, concepţia de slab/puternic în relaţie cu sistemele se concentrează asupra aspectului mai mecanic al intensităţii procesului, iar reperul pentru slăbiciune şi putere este măsura în care forţele structurale influenţează unităţile şi le transformă comportamentul. Cele două aspecte (mecanic şi social) ale slăbiciunii/puterii în relaţie cu sistemele internaţionale pot coincide într-un mod reciproc avantajos, la fel ca în cazul unei societăţi internaţionale foarte instituţionalizate, organizată în jurul unei economii de piaţă globale. Dar, la fel de bine, s-ar putea ca ele să nu coincidă. În sistemele războinice westfalice clasice, precum cel reprezentat de Europa modernă până în 1945, sau de oraşele-state greceşti, sau de „statele războinice" chineze, interacţiunea poate fi intensă, iar presiunile structurale puternice, chiar şi atunci când identităţile locale le copleşesc pe cele colective, iar relaţiile politice sunt dominate de coerciţie şi război. Cu alte cuvinte, sistemele internaţionale dominate de război, în care unităţile caută să se extermine una pe alta, pot avea o societate restrânsă sau pot să nu o aibă deloc, dar sistemele vor fi totuşi „puternice" în termenii intensităţii interacţiunii şi ai puterii efectelor structurale. Aceste exemple sugerează că spectrul de slăbiciune şi putere în relaţie cu sistemele internaţionale poate varia în funcţie de sectorul de interacţiune analizat.

Cu toate acestea, este destul de uşor să construim exemple abstracte care să ilustreze diferenţa dintre sistemele internaţionale slabe sau puternice. Un sistem slab se regăseşte, la extrem, în termenul lui Kaplan de *dominant subsistemic*, dar din perspectiva lui Waltz nu este vorba de un sistem (Waltz, 1979, p. 58). Într-un astfel

de sistem, procesele şi structurile generate în interiorul statului sunt mult mai puternice decât cele dintre state, iar viaţa internă a unităţilor este dominată de ceea ce se petrece în interiorul lor. Deşi capacitatea fizică de interacţiune s-ar putea să fie semnificativ mai ridicată în interiorul statului decât în afara lui, nu înseamnă că aceasta este regula (capacitatea socială de interacţiune este întotdeauna mai ridicată în interiorul statelor decât între ele: dacă nu ar fi aşa, atunci cum ar mai exista statul?). Economia într-un astfel de sistem este relativ locală sau, în mare măsură, autarhică la nivel naţional. Cultura este relativ separată, poate chiar izolată de o limbă distinctă. Statul este relativ izolat de vecinii săi, posibil din cauza topografiei nefavorabile sau a apei. Există un anumit tip de comerţ şi o diplomaţie, poate chiar puţină influenţă reciprocă societală cu o civilizaţie sau o religie mai mari. Pot exista chiar şi războaie ocazionale, dar majoritatea statelor vor fi capabile să-şi apere frontierele împotriva invadatorilor. De regulă, unitatea va fi capabilă să menţină graniţe destul de fixe, în interiorul cărora va fi capabilă să cultive şi să apere o viaţă culturală, economică şi politică distinctă. Asemenea Japoniei în secolul al XVII-lea, Chinei în secolul al XVIII-lea şi Statelor Unite ale Americii în secolul al XIX-lea, un stat puternic într-un sistem slab poate foarte bine să evite contactul cu cei din afară.

La cealaltă extremă se află un sistem internaţional puternic. În acest caz, procesele interstatale şi structurile sistemice sunt puternice şi pătrunzătoare. Deoarece tehnologiile care le susţin sunt dificil de blocat, multe tipuri de influenţe culturale, inclusiv propaganda politică, stilurile, moda şi publicitatea se vor desfăşura transfrontalier fie că sunt dorite sau nu. Va fi dificil de menţinut orice fel de izolare culturală şi practic imposibil de scăpat de presiunile unei culturi internaţionale. Circumstanţe similare se întrevăd şi în sectoarele militar şi economic. Statul poate fi incapabil să blocheze atacurile cu anumite tipuri de arme (bombardiere *stealth*, terorişti, rachete) sau să-şi apere teritoriul, dacă nu face parte dintr-o alianţă extinsă. În principiu, poate opta pentru o independenţă economică, dar numai plătind costurile unei sărăcii severe şi ale unei înapoieri tehnologice în comparaţie cu economiile mai dezvoltate din jurul lui (de exemplu, Myanmar, Coreea de Nord). În timp, eroziunea avuţiei şi a progresului tehnologic, asociată urmăririi mercantilismului în mijlocul unei economii globale liberalizate, ar putea submina atât puterea statului în comparaţie cu altele, cât şi legitimitatea ideologiei sale de guvernare în ochii cetăţenilor. Participarea la o economie globală oferă posibilitatea accesului la pieţe mai mari de bunuri şi capital, dar numai cu costul de a fi forţat să concurezi în cadrul unei diviziuni globale a muncii şi să ai o viaţă politică, societală şi economică în care a pătruns capitalul străin. Capitalul străin va fi mai puternic decât cel local; cultura străină va reprezenta o provocare la adresa valorilor, stilurilor, obiceiurilor şi ierarhiilor sociale locale; iar sursele externe de informaţii vor acţiona ca o contrapondere la orice tentativă a elitelor locale de a modela şi menţine un proiect social indigen.

Desigur, cele două imagini sunt poziţionate pe un spectru. La capătul inferior al spectrului se află ceva asemănător imaginii realiste a unităţilor care există înainte ca ele să înceapă să acţioneze: adică numai unităţi şi nici un sistem, iar la capătul

superior se află o integrare atât de puternică, încât unităţile încetează să mai aibă ceva asemănător identităţii sau funcţiei independente. Dar dacă, în scopul ilustrării, rămânem la cele două imagini, atunci întrebarea este cum se influenţează reciproc sistemele slabe şi cele puternice cu statele slabe şi puternice.

Întrucât aceasta este o secţiune de încheiere, evident că nu avem spaţiul necesar pentru a dezvolta în detaliu o asemenea direcţie. Tot ceea ce încercăm să facem aici este să gândim mai departe macroabordarea studiului sistemelor internaţionale şi să oferim unele sugestii legate de viitoarele cercetări în teoria RI. În această lumină, pare destul de clar că istoria epocii antice şi clasice este în mare măsură una a unităţilor slabe în sisteme slabe. Deşi interacţiunea politico-militară a fost puternică uneori, procesele economice internaţionale au avut tendinţa de a fi slabe în comparaţie cu cele locale, iar societatea internaţională, în măsura în care exista, a rămas destul de elementară şi insuficient dezvoltată. Se poate argumenta că triburile au fost câteodată unităţi puternice în termenii coeziunii sociopolitice, dar acest lucru a fost posibil numai pentru că şi-au păstrat dimensiunile reduse şi o putere scăzută. Structurile tribale, spre deosebire de cele statale, nu au reuşit niciodată să combine o scară mare cu o coeziune ridicată. În cel mai bun caz, au putut fi unite temporar de despoţi războinici charismatici.

Istoria epocii moderne se referă la apariţia unităţilor puternice şi la crearea unui sistem puternic mai întâi la nivel local, apoi la nivel global. Procesul globalizării a înaintat cu viteze diferite, în momente diferite, în funcţie de sector. Cadrul de bază al sistemului economic global care unea Eurasia, Africa şi cele două Americi a fost funcţional până spre sfârşitul secolului al XVI-lea. Un sistem internaţional politico-militar întreg nu a fost cu adevărat funcţional până la mijlocul secolului al XIX-lea. O societate internaţională globală nu a apărut cu adevărat decât după cel de-al Doilea Război Mondial. Astfel, presiunile structurale din diferitele sectoare au luat naştere la intervale destul de mari. Un sistem internaţional global structurat în sens neorealist a luat naştere în urmă cu doar 150 de ani, iar în sensul Şcolii engleze, cu mai puţin de 50 de ani. În timp ce acest sistem internaţional global întreg era în construcţie, progresele spectaculoase ale capacităţii de interacţiune, declanşate în secolul al XIX-lea, au transformat relaţia dintre unităţi şi sistem. Ambele au devenit mai puternice, iar sistemul internaţional tot mai mai puternic, nu numai în relaţie cu statele slabe, ci şi cu cele puternice.

Analizând cele de mai sus, studiul sistemelor internaţionale poate continua pe marginea următoarelor idei:

- *Ipoteza 1.* În sistemele slabe, statele slabe vor fi durabile. (Caz: imperiile în timpul epocii antice şi clasice).
- *Ipoteza 1a.* Statele slabe din sistemele slabe vor întemeia societăţi internaţionale slabe, bazate pe ierarhii ale inegalităţii politice. (Caz: sistemele diplomatice din Orientul Mijlociu antic şi din alte părţi).
- *Ipoteza 2.* Statele puternice dintr-un sistem slab vor avea avantaje uriaşe, mai ales la prima manifestare. (Caz: ascensiunea Europei. Legătură: neorealism).

- *Ipoteza 3.* Pe termen lung, statele puternice (mai ales când sunt şi puteri semnificative) vor genera sisteme puternice, proiectându-şi dinamicile interne în exterior. (Cazuri: oraşele-state greceşti, ascensiunea Europei. Legătură: ideea lui Choucri şi North, 1975, de „presiune laterală").
- *Ipoteza 4.* Statele slabe dintr-un sistem puternic fie vor fi colonizate, fie marginalizate. Un amestec de state slabe şi puternice într-un sistem puternic va genera un tip de formaţiune centru-periferie. (Caz: Lumea a Treia. Legături: teoria dependenţei, economia politică internaţională, teoria sistemului mondial).
- *Ipoteza 5.* Statele puternice din sistemele puternice, dominate de interacţiunea politico-militară, vor întemeia societăţi internaţionale bazate pe o recunoaştere mutuală ca egali politici. (Cazuri: Europa modernă, subsistemul grec clasic).
- *Ipoteza 6.* Unităţile puternice din sistemele puternice, dominate de interacţiunea economică, vor întemeia societăţi internaţionale bazate pe principii ale diferenţierii funcţionale între unităţi şi pe drepturile şi responsabilităţile diferitelor tipuri de unităţi în relaţie atât una cu alta, cât şi cu alte tipuri. (Caz: secolul XXI).

3. Un sfârşit şi un început

Ideea de sisteme slabe şi sisteme puternice necesită o schimbare importantă a cadrului teoretic prezentat în partea I, iar ipotezele vor furniza baza unei noi agende de cercetare substanţiale. Însă, decât să ne întoarcem la cadru şi să îl reprelucrăm în acest stadiu, preferăm să lăsăm sarcina reformulării pentru o altă ocazie. Există două motive interconectate pentru a adopta această tactică. În primul rând, ea ajută la dezvăluirea mai clară a caracterului provizoriu al cadrului nostru, iar în al doilea rând, procedând astfel, atrage în acelaşi timp atenţia asupra metodologiei care stă la baza abordării noastre. Metodologia combină proceduri inductive şi deductive şi a fost identificată drept deducţie retroductivă (Hanson, 1958). Ea presupune un proces de răspuns constant între construcţia teoretică şi observaţie şi, de aceea, postulează că acelaşi corpus de date poate fi folosit pentru a deriva şi testa o abordare teoretică evolutivă.

Actualul proiect reprezintă o extindere a unui proiect anterior care a fost prezentat în *The Logic of Anarchy* (scrisă împreună cu Charles Jones), dar totodată îl modifică substanţial. Pentru a nu face modificări şi extinderi nesfârşite ale cadrului, dar mai ales pentru a-i menţine coerenţa, una dintre regulile-cheie ale metodologiei noastre a fost să extindem cadrul numai dacă este absolut necesar. Când am încercat să extindem cadrul neorealist al lui Waltz în *The Logic of Anarchy*, ne-am dat seama de legitimitatea preocupării lui pentru parcimonie. Nu am trecut de limitele foarte strânse impuse de cadrul său decât atunci când situaţia era dictată de sau era compatibilă cu logica de bază a neorealismului. Introducerea capacităţii de interacţiune a fost dictată de logică, în timp ce adăugarea analizei sectoriale a fost prevăzută pentru a îmbogăţi neorealismul, rămânând în acelaşi timp compatibilă cu logica lui.

Procesul de îmbogăţire adoptat în această carte a fost puternic influenţat de contactul nostru cu Şcoala engleză. Deşi Şcoala engleză a abordat studiul relaţiilor internaţionale dintr-o perspectivă sistemică, a fost o perspectivă destul de diferită, cu o genealogie foarte diferită de cea adoptată în acelaşi timp în Statele Unite. În termenii lui Hollis şi ai lui Smith, americanii doreau să relateze istoria sistemelor internaţionale din exterior, în timp ce Şcoala engleză dorea să relateze istoria din interior – o abordare pozitivistă, respectiv una istoricistă. Istoriografia emergentă a disciplinei clarifică faptul că Şcoala engleză, şi în special Hedley Bull, a realizat necesitatea stabilirii unei sinteze între abordările americană şi engleză ale gândirii sistemice (Dunne, 1998, p. 125). Sinteza a fost realizată făcând o distincţie analitică între „sistemul internaţional" şi „societatea internaţională". Dar implicaţiile metodologice depline ale distincţiei nu au fost niciodată calculate. Intenţia noastră era să progresăm, asociindu-l pe primul cu sectorul politico-militar, iar pe cel de-al doilea cu sectorul socioeconomic. Constructiviştii au încercat şi ei să descopere un mod de reconciliere. Dar procedând astfel, au evitat problema privind sistemele şi societăţile ca moduri posibil diferite de a construi realitatea internaţională, şi nu ca elemente diferite ale aceleiaşi realităţi.

Aşadar, o trăsătură centrală a proiectului nostru este de a descoperi modalităţile de a cumula modul de gândire sistemic asociat lui Waltz şi modul de gândire a sistemelor asociat Şcolii engleze. Deşi Waltz a fost cel care a oferit punctul de plecare pentru cadrul nostru teoretic, Şcoala engleză a fost neîndoielnic legată de felul în care s-a dezvoltat proiectul. Mai ales încercarea de a întemeia cadrul teoretic pe un fundal istoric mondial reflectă influenţa Şcolii engleze. După ce a lucrat alături de Toynbee pe când scria *The Study of History*, Wight a realizat importanţa istoriei lumii (Dunne, 1998, pp. 49-50). Cercetarea lui a reflectat un interes deosebit pentru istoria lumii şi o recunoaştere a faptului că teoria nu poate fi dezvoltată fără o perspectivă istorică mondială comparativă. Deşi opera sa despre sistemele istorice a fost apreciată în termeni de „pionierat inspirat" (Yost, 1979) şi a fost continuată de Watson (1992), teoreticienii RI nu au prea făcut apel la istoria lumii. Aşadar, stabilind o agendă de cercetare viitoare, pe măsură ce ne apropiem de sfârşitul acestei cărţi, ne dăm seama de adevărul observaţiei făcute de T.S. Eliot (1963, p. 221), conform căruia „a crea o încheiere înseamnă a crea un început. Sfârşitul este punctul de la care pornim".

BCUIAS/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Glosar

anarhie, o structură politică în care unităţile nu sunt supuse niciunei autorităţi superioare. Opusul ierarhiei.

anarhofilie, dispoziţia de a presupune că structura sistemului internaţional a fost întotdeauna anarhică, naturală şi (mai selectiv) că acesta este un lucru dezirabil.

anistoricism, perspectiva că este, în principiu, posibil să aplicăm teoriile sociale în toate timpurile şi locurile, deoarece similarităţile structurii stau la baza aparentelor diferenţe istorice.

behaviorism, ideea, şi acţiunea de a o implementa, că metodele pozitiviste ale ştiinţelor naturale sunt modalitatea cea mai bună de a aborda studiul ştiinţelor sociale.

capacitatea de interacţiune, nivelul capacităţii de transport, comunicare şi organizare din unităţi/sistem care determină ce tipuri şi niveluri de interacţiune sunt posibile.

clauze ale Naţiunii Celei Mai Favorizate, acorduri comerciale în care părţile extind concesia tarifară convenită între ele la altele ce participă în sistemul de reciprocitate.

comunitate de securitate, un grup de state sau de alţi actori ai căror membri nici nu se aşteaptă la, nici nu se pregătesc pentru utilizarea forţei în relaţia cu ceilalţi.

constructivism, ideea, mai cu seamă în opoziţie cu behaviorismul şi teoriile materialiste, că realităţile sociale sunt cel mai bine înţelese drept construcţii intersubiective ale înţelegerii, care sunt create, reproduse şi demontate în mod continuu în cadrul proceselor ce definesc societatea.

diferenţiere funcţională, cel de-al doilea eşalon al definiţiei lui Waltz a structurii politice. Dacă unităţile sunt diferenţiate funcţional, ele dobândesc elemente diferite, specializate ale funcţiei guvernării. Dacă nu sunt diferenţiate, fiecare unitate îndeplineşte aceleaşi sarcini ca toate celelalte. Un sistem de state suverane nu este diferenţiat funcţional şi, din perspectiva lui Waltz (şi a noastră), el constituie o structură anarhică. Din perspectiva lui Waltz (dar nu şi a noastră), un sistem de unităţi diferenţiate funcţional trebuie să fie o ierarhie.

diferenţiere structurală, chestiunea dacă unităţile au aranjamente instituţionale similare sau diferite.

dilema apărării, în care teama de război începe să depăşească teama de înfrângere, iar armele sunt privite mai curând ca o problemă în sine, nu doar atunci când se află în posesia altora (Buzan, 1991, capitolul 7).

empirism, perspectiva că întreaga cunoaştere a realităţilor derivă din experienţa directă a mediului fizic şi social.

epistemologie, cu privire la natura cunoaşterii şi a felului cum sunt validate pretenţiile de cunoaştere.

euristică, ceva ce ne ajută să învăţăm sau să explorăm înţelegerea fără a constitui ea însăşi o regulă sau o lege generală.

eurocentrism, predilecţia de a înţelege istoria lumii şi politica internaţională, trecută şi prezentă, ca şi cum ele ar fi ramificaţii ale istoriei europene şi ale formelor westfalice ale relaţiilor internaţionale.

formaţiuni ale procesului, modele durabile sau recurente ale interacţiunilor dintre state.

groţianism, cea de-a treia cale din cadrul Şcolii engleze, ce separă realismul şi idealismul şi accentuează centralitatea statelor, posibilitatea de cooperare şi importanţa identităţii împărtăşite, a dreptului internaţional şi a instituţiilor.

holism, urmărirea înţelegerii pe baza premisei că întregul este mai mult decât suma părţilor sale, iar comportamentul şi chiar construcţia părţilor, sunt modelate şi formate de forţe structurale din interiorul sistemelor ce le conţin. Contrastează cu individualismul metodologic.

ideologie, seturi de idei în jurul cărora statele, grupurile sau indivizii îşi organizează (încearcă să îşi organizeze) viaţa politică, economică şi societală.

ierarhie, o structură politică în care unităţile se află într-o relaţie de subordonat-supraordonat. Opusul anarhiei.

individualism metodologic, perspectiva, contrară holismului, că explicaţiile comportamentului social trebuie să fie formulate mai curând la nivelul individului decât la nivelul unităţilor colective sau al sistemelor, precum familiile, statele sau societăţile.

interdependenţă, activităţi sau evenimente dintr-o anumită zonă ce au efecte semnificative asupra oamenilor din alte zone, fie ele bune sau rele, dorite sau nedorite, intenţionate sau neintenţionate.

istoricism, perspectiva că evenimentele nu pot să fie înţelese independent de contextele istorice particulare în care au loc şi că orice comparaţie în timp şi spaţiu istoric ce eşuează în a cuprinde această perspectivă este profund problematică.

jocurile cu sumă pozitivă şi cu sumă nulă. Un joc cu sumă nulă este unul în care câştigurile plus pierderile = 0, adică ceea ce câştigă o persoană trebuie să piardă alta. Un joc de sumă pozitivă este unul în care câştigurile plus pierderile = mai mult de 0, ceea ce înseamnă că toată lumea poate câştiga, fără ca cineva să trebuiască să piardă.

liberalism, una dintre principalele paradigme din relaţiile internaţionale, care accentuează posibilitatea de schimbare, centralitatea relaţiilor economice şi a pieţelor, a individualismului, a drepturilor omului şi a capacităţii de realizare a cooperării internaţionale.

marxism, una dintre principalele paradigme în relaţiile internaţionale, ce accentuează mai curând clasa şi conflictul de clasă decât statul, privilegiază sectoarele economic şi societal, centrându-se pe folosirea politică a limbajului şi amestecând optimismul de tip liberal referitor la schimbare cu pesimismul de tip realist referitor la putere şi conflict.

metodologie, se ocupă de teoriile, principiile şi metodele analitice prevalente dintr-o disciplină dată.

monism metodologic, ideea că subiectele pot fi abordate numai dintr-o singură perspectivă teoretică.

naţionalism, ideea că etnia, cultura, istoria şi, mai ales, limba împărtăşite ar trebui să ofere baza legitimă pentru pretenţiile de autoguvernare.

neorealism, izvorăşte din opera lui Kenneth Waltz şi încearcă să aşeze realismul pe o bază mai ştiinţifică, derivând logica politicii de putere mai curând din structura sistemului decât din natura umană. Remarcabil pentru definiţia sa asupra structurii şi pentru promovarea distincţiilor mai stricte dintre nivelele de explicaţie unitar şi sistemic.

niveluri de analiză, unităţi de analiză organizate pe principiul scalei spaţiale (de la mică la mare, de la individual la sistemic) şi servind ca spaţii unde pot fi localizate atât rezultatele, cât şi sursele de explicaţie.

normativ, se referă la sau reflectă valorile preferate.

ontologie, se referă la ceea ce există în realitate, spre deosebire de ideile şi constructele teoretice.

paradigmă, o concepţie generală despre cum ar trebui studiat un subiect, inclusiv teoria şi metodologia adecvate lui.

pluralism metodologic, poziţia că subiectele pot şi ar trebui privite simultan din mai multe perspective teoretice, iar nu dintr-una singură.

pluralism, asociat liberalismului, cuvânt ce accentuează contrastul cu reliefarea de către realism a statului ca unitate definitorie a sistemului.

pozitivism, o formă puternică de empirism care afirmă că experimentul şi observaţia sunt singurele forme de cunoaştere validă.

proces, interacţiunile care au loc în fapt între unităţi.

realism, una dintre principalele paradigme ale relaţiilor internaţionale, care accentuează actorii statali, principiile permanente, pesimismul, protecţionismul şi nevoia ca actorii să trateze pragmatic sistemul, pe baza interesului egoist şi a supravieţuirii.

reducţionism, metodologia tradiţională a ştiinţelor naturale, care înţelege felul cum funcţionează sistemele privind natura unităţilor lor constitutive şi felul cum interacţionează ele.

sectoare, perspective asupra întregului sistem prin lentile analitice care selectează un anumit tip de relaţie şi subliniază tipurile de unitate, interacţiune şi structură cel mai îndeaproape asociate acesteia.

sincronic, comparaţii în cadrul unei singure perioade temporale.

sistem, compusul format dintr-un set structurat de unităţi care interacţionează.

sistemic, care priveşte întregul sistem.

societate internaţională, există atunci când statele sunt conştiente de anumite interese şi valori comune, se concep pe ele însele ca fiind unite de un set comun de reguli şi împărtăşesc activitatea în instituţii comune (Bull, 1977, p. 13).

societate mondială, este alcătuită din indivizi care acceptă existenţa unui bun comun definit în termenii unor scopuri şi valori comune ale societăţii universale a întregii umanităţi (Bull, 1977, p. 84).

stat, orice formă de entitate postrudenie, cu o bază teritorială, centralizată politic şi care se autoguvernează, capabilă să genereze o structură intern/extern. Această categorie vastă conţine câteva tipuri istorice diferite, iar acolo unde este necesar, le vom diferenţia referindu-ne în general la state *premoderne* sau *moderne* sau la oraşe-state şi imperii.

structură, principiile în funcţie de care sunt aranjate unităţile într-un sistem.

surse de explicaţie, variabile care explică comportamentul la orice nivel de analiză dat (în această carte – structură, proces, capacitate de interacţiune).

suveranitate, pretenţia, şi recunoaşterea ei de către alţi actori, a dreptului exclusiv la autoguvernare (respectiv suveranitate internă sau empirică; şi suveranitate externă sau juridică).

Şcoala engleză, un corpus de gândire care porneşte din opera lui Martin Wight şi a lui Hedley Bull, ce se concentrează asupra conceptelor de societate internaţională şi societate mondială şi care îşi are rădăcinile în perspectiva că sistemele internaţionale vor prezenta întotdeauna, în mod simultan, elemente anarhice, societale şi transnaţionale.

teleologie, mai restrâns, ideea că afacerile umane pot fi înţelese ca îndreptându-se către un sfârşit predeterminat; mai larg, ideea că în univers există dovezi de proiect şi scop.

unitate, entitate compusă din diferite subgrupuri, organizaţii, comunităţi şi numeroşi indivizi, suficient de coezivă pentru a avea calitate de actor (adică pentru a fi capabilă să ia decizii în mod conştient) şi suficient de independentă pentru a fi diferenţiată de altele şi pentru a fi regăsită la nivele superioare (de exemplu, state, naţiuni, firme transnaţionale).

BCUJASI CENTRAL UNIVERSITY

Bibliografie

ABRAMS, PHILIP (1982), *Historical Sociology*, Open Books, Londra.

ABU-LUGHOD, JANET L. (1989), *Before European Hegemony: The World System AD 1230--1350*, Oxford University Press, Oxford.

ADAS, MICHAEL (1998), „Bringing Ideas and Agency Back in: Representation and the Comparative Approach to World History", în P. Pomper, R.H. Elphick, R.T. Vann, *World History: Ideologies, Structures and Identity*, Blackwell Publishers Ltd., Oxford.

ADCOCK, FRANK, MOSLEY, D.J. (1974), *Diplomacy in Ancient Greece*, Thames & Hudson, Londra.

ADSHEAD, S.A.M. (1988), *China in World History*, Macmillan Press, Londra.

ALBERT, MATHIAS, BROCK, LOTHAR (1995), „Debordering the World of States: New Spaces in International Relations", *Working Paper 2*, Frankfurt.

ALEXANDER, JOHN (1993), „The Salt Industries of West Africa", în Thurstan Shaw *et al.* (eds.), *The Archaeology of Africa: Food, Metals, and Towns*, Routledge, Londra.

ALEXANDROWICZ, C.H. (1967), *An Introduction to the History of the Law of Nations in the East Indies (16th, 17th, and 18th Centuries)*, Oxford University Press, Oxford.

ALEXANDROWICZ, C.H. (1973), *The European-African Confrontation*, A.W. Sijthoff, Leiden.

ALGAZE, GUILLERMO (1993), *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*, University of Chicago Press, Chicago.

ALLCHIN, F.R. (1995), *The Archaeology of Early Historic South Asia: The Emergence of Cities and States*, Cambridge University Press, Cambridge.

ALLISON, GRAHAM T. (1971), *Essence of Decision*, Little, Brown, New York.

ALLPORT, GORDON W. (1954), *The Nature of Prejudice*, Addison Wesley, Cambridge.

AMMERMAN, A.J., MATESSI, C., CAVALLI-SFORZA, L.L. (1978), „Some New Approaches to the Study of the Obsidian Trade in the Mediterranean and Adjacent Areas", în I. Hodder (ed.), *The Spatial Organisation of Culture*, Duckworth, Londra.

ANDERSON, BENEDICT (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra.

ANDERSON, JAMES (ed.) (1986), *The Rise of the Modern State*, Wheatsheaf, Londra.

ANDERSON, PERRY (1974a), *Passages from Antiquity to Feudalism*, Verso, Londra; Anderson, Perry (1974b), *Lineages of the Absolutist State*, Verso, Londra.

ANGELL, NORMAN (1912), *The Great Illusion*, William Heinemann, Londra.

ARCHER, CLIVE (1983), *International Organizations*, George Allen & Unwin, Londra.

ARCHER, MARGARET (1988), *Culture and Agency: The Place of Culture in Social Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.

ARON, RAYMOND (1966), *Peace and War: A Theory of International Relations*, Doubleday & Co., New York.

ASCHERSON, NEAL (1996), *Black Sea*, Vintage, Londra.

AUSTEN, RALPH A. (1988): „The 19th Century Islamic Slave Trade from East Africa (Swahili and Red Sea Coasts): A Tentative Census", în William Gervase Clarence-Smith, (ed.), *The Economics of the Indian Ocean Slave Trade in the Nineteenth Century*, număr special al revistei *Slavery and Abolition*, 9/3, pp. 21-44.

AUSTEN, RALPH A. (1996), „The Mediterranean Islamic Slave Trade out of Africa: A Tentative Census", în Patrick Manning (ed.), *Slave Trade, 1500-1800: Globalization of Forced Labour, an Expanding World: The European Impact on World History*, Variorum, Aldershot.

AZZAROLI, A. (1985), *An Early History of Horsemanship*, E.J. Brill, Leiden.

BAECHLER, JEAN, HALL, JOHN A., MANN, MICHAEL (eds.) (1988), *Europe and the Rise of Capitalism*, Basil Blackwell, Oxford.

BAIROCH, PAUL (1981), „The Main Trends in National Economic Disparities since the Industrial Revolution", în Paul Bairoch, Maurice Levy-Leboyer (eds.), *Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution*, Macmillan, Londra.

BAIROCH, PAUL (1982), „International Industrialization Levels from 1750-1980", *Journal of International Economic History*, 11/2, pp. 269-333.

BAIROCH, PAUL (1988), *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*, trad. de Christopher Braider, Mansell, Londra.

BAIROCH, PAUL (1993), *Economics and World History: Myths and Paradoxes*, Harvester Wheatsheaf, New York.

BARFIELD, THOMAS (1989), *The Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, Basil Blackwell, Cambridge, Mass.

BARRACLOUGH, GEOFFREY (1967), *An Introduction to Contemporary History*, Penguin, Harmondsworth.

BARRACLOUGH, GEOFFREY (ed.) (1978), *The Times Atlas of World History*, Times Books, Londra.

BARRETT, WARD (1990), „World Bullion Flows 1450-1800", în James D. Tracy (ed.), *The Rise of Merchant Empires*, Cambridge University Press, Cambridge.

BARTH, FREDERIK (1964), *Nomads of South Persia: The Basseri of the Khamseh Confederacy*, Allen & Unwin, Londra.

BARTLETT, ROBERT (1994), *The Making of Europe: Conquest, Colonisation and Cultural Change 950-1350*, Penguin, Harmondsworth.

BAR-YOSEF, OFER (1998), „On the Nature of Transitions: The Middle to Upper Paleolithic and the Neolithic Revolution", *Cambridge Archaeological Journal*, 8/2, pp. 141-163.

BAUGH, TIMOTHY G., ERICSON, JONATHAN E. (eds.) (1994), *Prehistoric Exchange Systems in North America*, Plenum Press, New York.

BAUTIER, ROBERT HENRI (1971), *The Economic Development of Mediaeval Europe*, Thames & Hudson, Londra.

BECK, CURT, SHENNAN, STEPHEN (1991), *Amber in Prehistoric Britain*, Oxbow Books, Oxford.

BEGLEY, VIMALA, DE PUMA, RICHARD DANIEL (eds.) (1992), *Rome and India: The Ancient Sea Trade*, University of Wisconsin Press, Madison.

BENTLEY, JERRY H. (1993), *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*, Oxford University Press, Oxford.

BENTLEY, JERRY H. (1996), „Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History", *American Historical* Review, 101/3, pp. 749-770.

BERNDT, RONALD, M. (1976), „Territoriality and the Problem of Demarcating Sociocultural Space", în Nicolas Peterson (ed.), *Tribes and Boundaries in Australia*, Canberra Social Anthropology Series 10, Australian Institute of Aboriginal Studies, Atlantic Highlands, Humanities Press.

BLANTON, RICHARD E., KOWALEWSKI, S.A., FEINMAN, G.A., FINSTEN, L.A. (1993), *Ancient Mesoamerica*, ed. a II-a, Cambridge University Press, Cambridge.

BLAUT, JAMES M. (1993), *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, Guilford Press, New York.

BLOCKLEY, R.C. (1992), *East Roman Foreign Policy*, Francis Cairns, Leeds.

BOULNOIS, LUCE (1966), *The Silk Road*, trad. de Dennis Chamberlin, Allen & Unwin, Londra.

BOWERSOCK, G.W. (1991), „The Dissolution of the Roman Empire", în Yoffee şi Cowgill (1991).

BOZEMAN, ADDA B. (1960), *Politics and Culture in International History*, Princeton University Press, Princeton.

BRADLEY, RICHARD (1993), *Altering the Earth: The Origins of Monuments in Britain and Continental Europe*, Society of Antiquaries of Scotland, Edinburgh.

BRAUDEL, FERNAND (1985), *The Perspective of the World: Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, vol. III, Fontana Press, Londra.

BRAUN, DAVID P., PLOG, STEPHEN (1982), „Evolution of «Tribal» Networks: Theory and Prehistoric North American Evidence", *American Antiquity*, 47, pp. 504-525.

BRENNER, ROBERT (1977), „The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism", *New Left Review*, 104, pp. 25-92.

BRUN, PATRICIA (1995), „From Chiefdom to State Organization in Celtic Europe", în Bettina Arnold, D. Blair Gibson, *Celtic Chiefdom, Celtic State: The Evolution of Complex Social Systems in Prehistoric Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

BRUNN, STANLEY D., LEINBACH, THOMAS R. (1991), *Collapsing Space and Time: Geographic Aspects of Communications and Information*, Harper Collins, Londra.

BULL, HEDLEY (1969), „International Theory: The Case for a Classical Approach", în K. Knorr, J.N. Rosenau (eds.), *Contending Approaches to International Relations*, Princeton University Press, Princeton.

BULL, HEDLEY (1977). *The Anarchical Society*, Macmillan, Londra.

BULL, HEDLEY (1984a), *Justice in International Relations*, University of Waterloo, 1983-1984, Hagey Lectures.

BULL, HEDLEY (ed.) (1984b), *Intervention in World Politics*, Oxford University Press, Oxford.

BULL, HEDLEY, WATSON, ADAM (eds.) (1984), *The Expansion of International Society*, Oxford University Press, Oxford.

BULLIET, RICHARD W. (1990), *The Camel and the Wheel*, repr., cu o nouă prefaţă, Harvard University Press, Cambridge, Mass. (ed. I, 1975).

BURKE, EDMUND III (1993), „Introduction: Marshall G.S. Hodgson and World History", în Marshall G.S. Hodgson, *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*, Cambridge University Press, Cambridge.

BURKERT, WALTER (1996), *Creation of the Sacred: Tracks of Biology in Early Religions*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

BURTON, JOHN W. (1968), *Systems, States, Diplomacy and Rules*, Cambridge University Press, Cambridge.

BURTON, JOHN W. (1972), *World Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

BUTTERFIELD, HERBERT (1949), *The Whig Interpretation of History*, Bell, Londra.

BUTTERFIELD, HERBERT (1966), „The Balance of Power", în Butterfield şi Wight (1966).

BUTTERFIELD, HERBERT, WIGHT, MARTIN (eds.) (1966), *Diplomatic Investigations : Essays in the Theory of International Politics*, Allen & Unwin, Londra.

BUZAN, BARRY (1984), „Economic Structure and International Security : The Limits of the Liberal Case", *International Organization*, 38/4, pp. 597-624.

BUZAN, BARRY (1987), *An Introduction to Strategic Studies : Military Technology and International Relations*, Macmillan, Londra ; St Martin's Press, for the International Institute for Strategic Studies, New York.

BUZAN, BARRY (1991), *People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Harvester-Wheatsheaf, Hemel Hempstead.

BUZAN, BARRY (1993), „From International System to International Society : Structural Realism and Regime Theory Meet the English School", *International Organization*, 47/3, pp. 327-352.

BUZAN, BARRY (1994), „The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered", în Ken Booth, Steve Smith (eds.), *International Political Theory Today*, Polity Press, Londra.

BUZAN, BARRY (1995a), „Focus on : The Present as a Historic Turning Point ? ", *Journal of Peace Research*, 32/4, pp. 385-398.

BUZAN, BARRY (1995b), „Security, the State and the New World Order, and Beyond", în Ronnie Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York.

BUZAN, BARRY (1996), „International Society and International Security", în Rick Fawn, Jeremy Larkin (eds.), *International Society after the Cold War*, Macmillan, Londra.

BUZAN, BARRY (1998), „Conclusions : System versus Units in Theorizing about the Third World", în Stephanie Neuman (ed.), *International Relations Theory and the Third World*, St. Martin's Press, New York.

BUZAN, BARRY, HERRING, ERIC (1998), *The Arms Dynamics in World Politics*, Lynne Rienner, Londra.

BUZAN, BARRY, JONES, CHARLES, LITTLE, RICHARD (1993), *The Logic of Anarchy : Neorealism to Structural Realism*, Columbia University Press, New York.

BUZAN, BARRY, LITTLE, RICHARD (1994), „The Idea of «International System» : Theory Meets History", *International Political Science Review*, 15/3, pp. 231-255.

BUZAN, BARRY (1996), „Reconceptualising Anarchy : Structural Realism Meets World History", *European Journal of International Relations*, 2/4, pp. 403-438.

BUZAN, BARRY, SEGAL, GERALD (1998a), „A Western Theme", *Prospect*, 27, pp. 18-23.

BUZAN, BARRY (1998b), *Anticipating the Future : Twenty Millennia of Human Progress*, Simon & Schuster, Londra.

BUZAN, BARRY, WÆVER, OLE (1998), *Liberalism and Security : The Contradictions of the Liberal Leviathan*, Working Paper 23, COPRI, Copenhaga.

BUZAN, BARRY (în curs de apariţie), *Regions Set Free.*

BUZAN, BARRY, WILDE, JAAP DE (1998), *Security : A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder, Colo.

CALLEO, DAVID P. (1996), „Restarting the Marxist Clock ? The Economic Fragility of the West", *World Policy Journal*, 13/2, pp. 57-64.

CALLINICOS, ALEX (1995), *Theories and Narratives : Reflections on the Philosophy of History*, Polity, Cambridge.

CALVOCORESSI, PETER (1996), *World Politics since 1945*, ed. a VII-a, Longman, Londra.

CAMILLERI, JOSEPH A., FALK, JIM (1992), *The End of Sovereignty : The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*, Edward Elgar, Aldershot.

CARNEIRO, ROBERT L. (1978), „Political Expansion of the Principle of Political Exclusion", în R. Cohen, E.R. Service, *Origins of the State*, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia.

CARR, E.H. (1946), *The Twenty Years Crisis*, ed. a II-a, Macmillan, Londra.

CASSON, LIONEL (1994), *Ships and Seafaring in Ancient Times*, British Museum Press, Londra.

CASTLES, STEPHEN, MILLER, MARK J. (1993), *The Age of Migration : International Population Movements in the Modern World*, Macmillan, Londra.

CENTRAL BANK SURVEY OF FOREIGN EXCHANGE AND DERIVATIVES MARKET ACTIVITY (1995), Bank for International Settlements, Basel.

CERNY, PHILIP G. (1995), „Globalization and the Changing Logic of Collective Action", *International Organization*, 49/4, pp. 595-625.

CERNY, PHILIP G. (1996), „Globalisation and Other Stories : The Search for a New Paradigm for International Relations", *International Journal*, 51, pp. 617-637.

CHAGNON, NAPOLEON A. (1977), *Yanomamo : The Fierce People*, Holt, Rinehard & Winston, New York.

CHAN, STEVE (ed.) (1993), „Democracy and War : Research and Reflections", număr special al *International Interactions*, 18/3.

CHASE DUNN, CHRISTOPHER (1994), „Technology and the Logic of World Systems", în Ronen P. Palan, Barry Gills (eds.), *Transcending the State-Global Divide : A Neostructuralist Agenda in International Relations*, Lynne Rienner, Boulder, Colo.

CHASE DUNN, CHRISTOPHER, HALL, THOMAS D. (1997), *Rise and Demise : Comparing World--Systems*, Westview Press, Boulder, Colo.

CHATWIN, BRUCE (1987), *The Songlines*, Jonathan Cape, Londra.

CHAUDHURI, K. (1990), *Asia before Europe : Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge University Press, Cambridge.

CHAY, JONGSUK (1990), *Culture and International Relations*, Praeger, New York.

CHERRY, COLIN (1971), *World Communication : Threat or Promise. A Socio-technical Approach*, Wiley, Londra.

CHIROT, DANIEL (1985), „The Rise of the West", *American Sociological Review*, 50, pp. 181-195.

CHOUCRI, NAZLI, NORTH, ROBERT C. (1975), *Nations in Conflict : National Growth and International Violence*, W.H. Freeman & Co., San Francisco.

CHOWNING, ANN (1983), „Wealth and Exchange among the Molima of Ferguson Island", în Leach şi Leach (1983).

CHRISTENSEN, JENS (1998), „Internettets verden", *Samvirke*, 4 (apr.), pp. 106-112.

CHRISTIAN, DAVID (1998), *A History of Russia, Central Asia and Mongolia*, I : *Inner Eurasia from Prehistory to the Mongol Empire*, Blackwell, Oxford.

CIPOLLA, C.M. (1981), *Before the Industrial Revolution : European Society and Economy, 1000-1700*, ed. a II-a, Methuen, Londra.

CLAPHAM, CHRISTOPHER (1996), *Africa and the International System : The Politics of State Survival*, Cambridge University Press, Cambridge.

CLAPHAM, CHRISTOPHER (1998), „Degrees of Statehood", *Review of International Studies*, 24/2, pp. 143-157.

CLAUDE, INNIS L. (1962), *Power and International Relations*, Random House, New York.

CLAUSEWITZ, CARL VON (1976), *On War*, trad. de Michael Howard şi Peter Paret, Princeton University Press, Princeton.

CLUTTON-BROCK, JULIET (1992), *Horse Power: A History of the Horse and the Donkey in Human Societies*, Natural History Museum Publications, Londra.

COHEN, RAYMOND (1995a), „In the Beginning: Diplomatic Negotiation in the Ancient Near East", lucrare prezentată la Conferinţa ECPR-SGIR, Paris, septembrie.

COHEN, RAYMOND (1995b), „Diplomacy 2000 BC-2000 AD", lucrare prezentată la Conferinţa British International Studies Association, Southampton, decembrie.

COHEN, RAYMOND (1998), „The Great Tradition: The Spread of Diplomacy in the Ancient World", lucrare prezentată la Hebrew University, Ierusalim, iulie.

COLE, DONALD POWELL (1975), *Nomads of the Nomads: The Al Murrah Bedouin of the Empty Quarter*, Aldine Pub. Co., Chicago.

COLE, DAME MARGARET (1923), *An Introduction to World History for Classes and Study Circles*, Labour Research Department, Londra.

COLLEDGE, MALCOLM A.R. (1967), *The Parthians*, Thames & Hudson, Londra.

COMAROFF, JOHN (1992), „Of Totemism and Ethnicity", în John şi Jean Comaroff, *Ethnography and the Historical Imagination*, Westview Press, Boulder, Colo.

CONNAH, GRAHAM (1987), *African Civilizations: Precolonial Cities and States in Tropical Africa: An Archaeological Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.

COOK, HELENA (1996), „Amnesty International at the United Nations", în P. Willetts (ed.), *„The Conscience of the World": The Influence of Non-governmental Organisations in the UN System*, C. Hurst, Londra.

COOPER, ROBERT (1996), *The Postmodern State and the World Order*, Demos, Londra, Paper 19.

COORNAERT, E.L.J. (1967), „European Economic Institutions and the New World: The Chartered Companies", în E.E. Rich, E.H. Wilson (eds.), *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge.

COX, R.W. (1976), „On Thinking about Future World Order", *World Politics*, 28/2, pp. 175-196.

CRAWFORD, HARRIET (1991), *Sumer and the Sumerians*, Cambridge University Press, Cambridge.

CROFT-COOKE, COTES, PETER (1976), *Circus: A World History*, Elek, Londra.

CRONE, PATRICIA (1980), *Slaves on Horseback: The Evolution of the Islam Polity*, Cambridge University Press, Londra.

CRONE, PATRICIA (1987), *Meccan Trade and the Rise of Islam*, Princeton University Press, Princeton.

CROSBY, ALFRED W. (1986), *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900*, Cambridge University Press, Cambridge.

CUNLIFFE, B. (1988), *Greeks, Romans and Barbarians*, B.T. Batsford, Londra.

CURTIN, PHILIP D. (1969), *The Atlantic Slave Trade: A Census*, University of Wisconsin Press, Madison.

CURTIN, PHILIP D. (1984), *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Cambridge.

CUTLER, CLAIRE A. (1991), „The «Grotian Tradition» in International Relations", *Review of International Studies*, 17/1, pp. 41-65.

DAVIES, H.A. (1968), *An Outline History of the World*, ed. a V-a, rev., C.H.C. Blount, Oxford University Press, Londra.

DAVIS, JOHN P. (1971), *Corporations: A Study of the Origin and Development of Great Business Combinations and of their Relation to the Authority of the State*, 2 vol., Burt Franklin, New York (ed. I, 1905).

DAVIS, R.E.G. (1964), *The World's Airlines*, Oxford University Press, Londra.

DE BARY, THEODORE (1988), *East Asian Civilizations : A Dialogue in Five Stages*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

DEHIO, LUDWIG (1963), *The Precarious Balance*, Chatto & Windus, Londra.

DE LIGT, L. (1993), *Fairs and Markets in the Roman Empire : Economic and Social Aspects of Periodic Trade in a Pre-industrial Society*, J.C. Gieben, Amsterdam.

DE LUPIS, INGRID DETTER (1987), *International Law and the Independent State*, Gower, Aldershot.

DEUDNEY, DANIEL (1995), „The Philadelphia System : Sovereignty, Arms Control and Balance of Power in the American State Union 1787-1861", *International Organization*, 49/2, pp. 191-228.

DEUTSCH, KARL *et al.* (1957), *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton.

DIAMOND, JARED (1992), *The Rise and Fall of the Third Chimpanzee*, Vintage, Londra.

DIAMOND, JARED (1997), *Guns, Germs and Steel : The Fates of Human Societies*, W.W. Norton, New York.

DICKEN, PETER (1986), *Global Shift : Industrial Change in a Turbulent World*, ed. a II-a, Harper & Row, Londra.

DICKEN, PETER (1992), *Global Shift : The Internationalization of Economic Activity*, ed. a II-a, Paul Chapman, Londra.

DICKINSON, O.T.P.K. (1994), *The Aegean Bronze Age*, Cambridge University Press, Cambridge.

DIEHL, PAUL F., GOERTZ, GEORGE (1991), „Entering International Society", *Comparative Political Studies*, 23/4, pp. 497-518.

DOYLE, MICHAEL (1983a), „Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs, Part 1", *Philosophy and Public Affairs*, 12, pp. 205-235.

DOYLE, MICHAEL (1983b), „Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs, Part 2", *Philosophy and Public Affairs*, 12, pp. 323-353.

DOYLE, MICHAEL (1986), *Empires*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

DUNNE, TIM (1998), *Inventing International Society : A History of the English School*, Macmillan, Basingstoke.

DUNNING, J.H. (1983), „Changes in the Level and Structure of International Production : The Last One Hundred Years", în Mark Casson (ed.), *The Growth of International Business*, George Allen & Unwin, Londra.

DUNNING, J.H. (1993), *Multinational Enterprises and the Global Economy*, Addison-Wesley, Wokingham.

DUNNING, J.H. (ed.) (1997), *Governments, Globalization, and International Business*, Oxford University Press, Oxford.

EARIE, TIMOTHY (1991), „The Evolution of Chiefdoms", în T. Earle (ed.), *Chiefdoms : Power, Economy and Ideology*, Cambridge University Press, Cambridge.

EASTON, DAVID (1953), *The Political System : An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York.

EASTON, DAVID (1981), „The Political System Besieged by the State", *Political Theory*, 9, pp. 305-325.

ELIOT, T.S. (1963), *Collected Poems 1909-1962*, Faber & Faber, Londra.

ELVIN, MARK (1973), *The Pattern of the Chinese Past*, Stanford University Press, Stanford, Calif.

FAGAN, BRIAN M. (1991), *Ancient North America : The Archaeology of a Continent*, Thames & Hudson, Londra.

FAGAN, BRIAN M. (1993), *World Prehistory : A Brief Introduction*, ed. a II-a, Harper Collins, New York.

FALLDING, HAROLD (1974), *The Sociology of Religion : An Explanation of the Unity and Diversity in Religion*, McGraw Hill, New York.

FARB, PETER (1969), *Man's Rise to Civilization*, Seeker & Warburg, Londra.

FEIL, D.K. (1987), *The Evolution of Highland Papua New Guinea Societies*, Cambridge University Press, Cambridge.

FERGUSON, R., WHITEHEAD, N. (eds.) (1992), *War in the Tribal Zone*, School of American Research Press, Santa Fe, Calif.

FERGUSON, YALE, MANSBACH, RICHARD (1996), *Polities : Authority, Identities and Change*, University of South Carolina Press, Columbia.

FERNANDEZ-ARMESTO, FELIPE (1996), *Millennium : A History of our Last Thousand Years*, Black Swan, Londra.

FINLEY, M.I. (1973), *The Ancient Economy*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles.

FISCHER, MARKUS (1992), „Feudal Europe, 800-1300 : Communal Discourses and Conflictual Practices", *International Organization*, 46/2, pp. 427-466.

FLANNERY, KENT V. (1999), „Process and Agency in Early State Formation", *Cambridge Archaeological Journal*, 9/1, pp. 3-21.

FLOOD, JOSEPHINE (1995), *Archaeology of the Dreamtime : The Story of Prehistoric Australia and its People*, ed. a III-a, Angus & Robertson, Sydney.

FLOOD, JOSEPHINE (1996), „Culture in Early Aboriginal Australia", *Cambridge Archaeological Journal*, 6/1, pp. 3-38.

FORBES, R.J. (1955), *Studies in Ancient Technology*, vol. II, E.J. Brill, Leiden.

FORGE, A. (1972), „Normative Factors in the Settlement Size of Neolithic Cultivators", în P.J. Ucko, R. Tringham, G.W. Dimbleby (eds.), *Man, Settlement and Urbanism*, Duckworth, Londra.

FORTUNE, REO FRANKLIN (1932), *Sorcerers of Dobu : The Social Anthropology of the Dobu Islanders of the Western Pacific*, Routledge, Londra.

FOX, EDWARD WHITING (1971), *History in Geographic Perspective : The Other France*, Norton, New York.

FOX, EDWARD WHITING (1991), *The Emergence of the Modern European World*, Blackwell, Oxford.

FOX, WILLIAM T.R. (1970), „After International Relations, What?", în Norman D. Palmer (ed.), *A Design for International Relations Research : Scope, Theory, Methods, and Relevance*, American Academy of Political and Social Sciences, Philadelphia.

FOX, WILLIAM T.R. (1975), „Pluralism, the Science of Politics and the World System", *World Politics*, 27, pp. 597-611.

FRANK, ANDRE GUNDER (1990), „A Theoretical Introduction to 5000 Years of World System History", *Review*, 13/2, pp. 155-248.

FRANK, ANDRE GUNDER (1995), „The Modern World System Revisited : Rereading Braudel and Wallerstein", în Stephen K. Sanderson (ed.), *Civilizations and World Systems : Studying World Historical Change*, Altamira, Wallnut Creek.

FRANK, ANDRE GUNDER, GILLS, BARRY K. (1993), *The World System : Five Hundred Years or Five Thousand ?*, Routledge, Londra.

FREEMAN, MICHAEL (1991), *Atlas of the World Economy*, Routledge, Londra.

FRIED, M.H. (1967), *The Evolution of Political Society*, Random House, New York.

FUKUYAMA, FRANCIS (1992), *The End of History and the Last Man*, Penguin, Londra.

FUKUYAMA, FRANCIS (1998), „Reflections on *The End of History*, Five Years Later", în P. Pomper, R.H. Elphick, R.T. Vann, *World History : Ideologies, Structures and Identity*, Blackwell Publishers, Oxford.

GALLAGHER, JOHN, ROBINSON, RONALD (1953), „The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, seria a II-a, 6, pp. 1-15.

GAMBLE, CLIVE (1982), „Interaction and Alliance in Palaeolithic Society", *Man*, 17, pp. 92-107.

GAMBLE, CLIVE (1986), *The Palaeolithic Settlement of Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.

GAMBLE, CLIVE (1995), *Timewalkers*, Penguin, Londra.

GAUR, ALBERTINE (1992), *A History of Writing*, ed. rev., The British Library, Londra.

GELLMAN, PETER (1988), „Hans J. Morgenthau and the Legacy of Political Realism", *Review of International Studies*, 14/4, pp. 247-266.

GELLNER, ERNEST (1983), *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford.

GELLNER, ERNEST (1988), *Plough, Book and Sword : The Structure of Human History*, Paladin, Londra.

GIDDENS, ANTHONY (1979), *Central Problems in Social Theory*, Macmillan, Londra.

GIDDENS, ANTHONY (1985), *The Nation-State and Violence*, Polity, Cambridge.

GILLS, BARRY K., FRANK, ANDRE GUNDER (1992), „World System Cycles, Crises and Hegemonial Shifts, 1700 BC to 1700 AD", *Review*, 15/4, pp. 621-687.

GILPIN, ROBERT (1981), *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

GILPIN, ROBERT (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.

GOLDGEIER, JAMES M., MCFAUL, MICHAEL (1992), „A Tale of Two Worlds : Core and Periphery in the Post-Cold War Era", *International Organization*, 46/2, pp. 467-491.

GOLDSTEIN, JOSHUA S. (1988), *Long Cycles : Prosperity and War in the Modern Age*, Yale University Press, New Haven.

GONG, GERRIT W. (1984), *The Standard of 'Civilisation' in International Society*, Clarendon Press, Oxford.

GORDENKER, LEON, WEISS, THOMAS G. (1996), „Pluralizing Global Governance", în Thomas G. Weiss, Leon Gordenker (eds.), *NGOs, the UN and Global Governance*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colo.

GOULD, J.D. (1972), *Economic Growth in History*, Methuen & Co. Ltd, Boulder, Colo.

GOULD, R.A. (1980), *Living Archaeology*, Cambridge University Press, Cambridge.

GRAHAM, GORDON (1997), *The Shape of the Past : A Philosophical Approach to History*, Oxford University Press, Oxford.

GREEN, WILLIAM A. (1992), „Periodization in European and World History", *Journal of World History*, 3, pp. 13-53.

GREEN, WILLIAM A. (1998), „Periodising World History", în P. Pomper, R.H. Elphick, R.T. Vann, *World History : Ideologies, Structures and Identity*, Blackwell Publishers, Oxford.

GRUNER, ROLF (1985), *Philosophies of History*, Gower, Aldershot.

GUZZINI, STEFANO (1998), *Realism in International Relations and International Political Economy : The Continuing Story of a Death Foretold*, Routledge, Londra.

HALL, EDITH (1989), *Inventing the Barbarian : Greek Self-Definition through Tragedy*, Clarendon Press, Oxford.

HALL, JOHN (1996), *International Orders*, Polity, Cambridge.
HALL, JOHN, IKENBERRY, G.J. (1989), *The State*, Open University Press, Milton Keynes.
HALL, JOHN A. (1985), *Powers and Liberties: The Causes and Consequences of the Rise of the West*, Penguin, Londra.
HALL, RICHARD (1996), *Empires of the Monsoon: A History of the Indian Ocean and its Invaders*, HarperCollins, Londra.
HALL, RODNEY BRUCE (1997), „Moral Authority as a Power Resource", *International Organization*, 51/4, pp. 590-622.
HALL, RODNEY BRUCE, KRATOCHWIL, FRIEDRICH V. (1993), „Medieval Tales: Neorealist «Science» and the Abuse of History", *International Organization*, 47/3, pp. 479-491.
HALLIDAY, FRED (1974), *Arabia without Sultans*, Penguin, Harmondsworth (ed. a III-a, 1979).
HAMMOND, MASON (1972), *The City in the Ancient World*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
HANSON, NORWOOD RUSSELL (1958), *Patterns of Discovery: An Inquiry into the Conceptual Foundations of Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
HARRIES, OWEN (1993), „The Collapse of «the West»", *Foreign Affairs*, 72/4, pp. 41-53.
HARRIS, ROY (1986), *The Origins of Writing*, Duckworth, Londra.
HARRISON, S. (1993), *The Mask of War: Violence, Ritual and the Self in Melanesia*, Manchester University Press, Manchester.
HART, K. (1986), „Heads or Tails? Two Sides of the Coin", *Man*, 21, pp. 637-656.
HARTZOG, FRANÇOIS (1988), *The Mirror of Herodotus*, trad. de Janet Lloyd, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles.
HASSIG, ROSS (1985), *Trade, Tribute and Transportation: The 16th Century Political Economy of the Valley of Mexico*, University of Oklahoma Press, Norman.
HAYASHI, RYOICHI (1975), *The Silk Road and the Shoso-in*, Weatherhill/Heibonsha, Tokyo.
HAYDEN, B. (1993), *Archaeology: The Science of Once and Future Things*, Freeman, New York.
HEADRICK, DANIEL R. (1988), *The Tentacles of Progress: Technology Transfer in the Age of Imperialism*, Oxford University Press, Oxford.
HEEREN, A.H.L. (1857), *A Manuel of the History of the Political System of Europe and its Colonies*, trad. din ed. a V-a, Henry G. Bohn, Londra (ed. I, 1809).
HELLEINER, ERIC (1994), „Regionalization in the International Political Economy: A Comparative Perspective", *East Asian Policy Papers*, University of Toronto-University of York Joint Centre for Asia Pacific Studies.
HELMS, MARY (1988), *Ulysses' Sail*, Princeton University Press, Princeton.
HEMMING, JOHN (1998), „Do these People Need our Twentieth Century?", *Independent*, 6 iulie 1998, p. 8.
HERRMANN, GEORGINA (1968), „Lapis Lazuli: The Early Phases of its Trade", *Iraq*, 30, pp. 21-57.
HERZ, JOHN H. (1968), „The Territorial State Revisited", *Polity*, 1/1, pp. 12-34.
HEXTER, J.H. (1971), *The History Primer*, Basic Books, New York.
HEXTER, J.H. (1979), *On Historians: Reappraisals of some of the Makers of Modern History*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
HIGHAM, CHARLES (1989), *The Archaeology of Mainland Southeast Asia*, Cambridge University Press, Cambridge.
HIRST, PAUL, THOMPSON, GRAHAM (1996), *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Oxford.
HOBDEN, STEVE (1998), *International Relations and Historical Sociology: Breaking down Boundaries*, Routledge, Londra.

HOBSBAWM, ERIC JOHN (1994), *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Michael Joseph, Londra.

HOBSON, J.A. (1938), *Imperialism: A Study*, Allen & Unwin, Londra (ed. I, 1902).

HOBSON, JOHN M. (1997), *The Wealth of States: A Comparative Sociology of International and Political Change*, Cambridge University Press, Cambridge.

HOBSON, JOHN M. (1999), „The Two Waves of Weberian Historical Sociology: Beyond Neorealist State-Centrism", lucrare pregătită pentru Conferința „Bringing Historical Sociologies into International Relations", Aberystwyth.

HODDER, IAN (ed.) (1978), *The Spatial Organisation of Culture*, Duckworth, Londra.

HODGES, RICHARD (1988), *Primitive and Peasant Markets*, Basil Blackwell, Oxford.

HODGSON, MARSHALL G.S. (1993), *Rethinking World History: Essays on Europe, Islam and World History*, Cambridge University Press, Cambridge.

HOFFMANN, STANLEY (1977), „An American Social Science: International Relations", *Daedalus*, 106/3, pp. 41-60.

HOFMAN, JACK L. (1994), „Paleoindian Aggregations on the Great Plains", *Journal of Anthropological Archaeology*, 13, pp. 341-370.

HOLLIS, MARTIN, SMITH, STEVE (1990), *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, Oxford.

HOLLIST, W.L., ROSENAU, JAMES N. (eds.) (1981), „World Systems Debates", număr special al *International Studies Quarterly*, 2/1, pp. 5-17.

HOLSTI, KALEVI J. (1967), *International Politics: A Framework for Analysis*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

HOLSTI, KALEVI J. (1991), *Peace and War: Armed Conflict and International Order, 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge.

HOLT, FRANK I. (1988), *Alexander the Great and Bactria: The Formation of a Greek Frontier in Asia*, Brill, Leiden.

HORSMAN, MATHEW, MARSHALL, ANDREW (1995), *After the Nation-State: Citizens, Tribalism and the New World Disorder*, HarperCollins, Londra.

HOURANI, GEORGE F. (1995), *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times*, ed. rev. și adăug., John Carswell, Princeton University Press, Princeton (ed. I, 1951).

HOWARD, MICHAEL (1976), *War in European History*, Oxford University Press, Oxford.

HUDSON, G.F. (1931), *Europe and China: A Survey of their Earliest Times to 1800*, Edward Arnold, Londra.

HUGILL, P.J. (1993), *World Trade since 1431: Geography, Technology and Capitalism*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

HUNT, EDWIN S. (1994), *The Medieval Super-Companies: A Study of the Peruzzi Company of Florence*, Cambridge University Press, Cambridge.

HUNTINGTON, SAMUEL P. (1993), „The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 72/3, pp. 22-49.

HUNTINGTON, SAMUEL P. (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York.

IBRAHIM, MAHMOOD (1990), *Merchant Capital and Islam*, University of Texas Press, Austin.

INTERNATIONAL AIR TRANSPORT ASSOCIATION (LATA) (1993), *World Air Transport Statistics*, 37.

IRWIN, GEOFFREY (1992), *The Prehistoric Exploration and Colonisation of the Pacific*, Cambridge University Press, Cambridge.

JACKSON, ROBERT H. (1990), *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*, Cambridge University Press, Cambridge.

JACKSON, ROBERT H., ZACHER, MARK W. (1997), „The Territorial Covenant: International Society and the Stabilization of Boundaries", lucrare prezentată la PIPES, University of Chicago, mai.

JAFFE, A.J. (1992), *The First Immigrants from Asia: A Population History of the North American Indians*, Plenum Press, New York.

JAMES, ALAN (1992), „The Equality of States: Contemporary Manifestations of an Ancient Doctrine", *Review of International Studies*, 18/4, pp. 377-392.

JASPERS, KARL (1953), *The Origin and Goal of History*, trad. de M. Bullock, Yale University Press, New Haven.

JONES, E.L. (1987), *The European Miracle: Environment, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, ed. a II-a, Cambridge University Press, Cambridge.

JONES, E.L. (1988), *Growth Recurring: Economic Change in World History*, Clarendon Press, Oxford.

JONES, ERIC, FROST, LIONEL, WHITE, COLIN (1993), *Coming Full Circle: An Economic History of the Pacific Rim*, Westview Press, Boulder, Colo.

JUDT, TONY (1994), „Nineteen Eighty-Nine: The End of Which European Era?", *Daedalus*, 123/3, pp. 1-19.

KANTNER, J. (1996), „Political Competition among the Chaco Anasazi of the American Southwest", *Journal of Anthropological Archaeology*, 15, pp. 41-105.

KAPLAN, M.A. (1957), *System and Process in International Politics*, John Wiley & Sons, New York.

KAPLAN, ROBERT (1994), „The Coming Anarchy", *Atlantic Monthly*, februarie, pp. 44-76.

KAUFMAN, STUART J. (1997), „The Fragmentation and Consolidation of International Systems", *International Organization*, 51/2, pp. 173-208.

KEELEY, LAWRENCE, H. (1996), *War before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage*, Oxford University Press, New York.

KEGLEY, CHARLES W., WITTKOPF, EUGENE R. (1987), *American Foreign Policy: Pattern and Process*, ed. a III-a, Macmillan Education, Basingstoke.

KENNEDY, PAUL (1989), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000*, Fontana, Londra.

KEOHANE, ROBERT O. (1984), *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton.

KEOHANE, ROBERT O. (1995), „Hobbes' Dilemma and Institutional Change in World Politics: Sovereignty in International Society", în Hans-Henrik Holm, Georg Sorensen (eds.), *Whose World Order*, Westview Press, Boulder, Colo.

KEOHANE, ROBERT O., NYE, JOSEPH (1973), *Transnational Relations and World Politics*, Princeton University Press, Princeton.

KEOHANE, ROBERT O., NYE, JOSEPH (1977), *Power and Interdependence*, Little-Brown, Boston.

KEOHANE, ROBERT O., NYE, JOSEPH (1987), „Power and Interdependence Revisited", *International Organization*, 421/4, pp. 725-753.

KEYLOR, WILLIAM R. (1984), *The Twentieth Century World: An International History*, Oxford University Press, New York.

KHAZANOV, ANATOLY M. (1984), *Nomads and the Outside World*, trad. de Julia Crookenden, prefață de Ernest Gellner, Cambridge University Press, Cambridge.

KINDLEBERGER, CHARLES P. (1981), *International Money: A Collection of Essays*, Allen & Unwin, Londra.

KINDLEBERGER, CHARLES P. (1984), *A Financial History of Western Europe*, Allen & Unwin, Londra.

KINDLEBERGER, CHARLES P. (1986), *The World in Depression, 1929-1939*, ed. rev., University of California Press, Berkeley şi Los Angeles.

KLEINKNECHT, ALFRED, MANDEL, ERNEST, WALLERSTEIN, IMMANUEL (eds.) (1992), *New Findings in Long Wave Research*, St. Martin's Press, New York.

KNAUFT, BRUCE M. (1991), „Violence and Sociality in Human Evolution", *Current Anthropology*, 32/4, pp. 391-428.

KOSSE, KRISZTINA (1994), „The Evolution of Large, Complex Groups: A Hypothesis", *Journal of Anthropological Archaeology*, 13, pp. 35-50.

KRASNER, STEPHEN D. (1976), „State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, 28/3, pp. 317-347.

KRASNER, STEPHEN D. (1985), *Structural Conflict: The Third World against Global Liberalism*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles.

KRASNER, STEPHEN D. (1993), „Westphalia and All That", în Judith Goldstein, Robert O. Keohane (eds.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*, Cornell University Press, Ithaca, NY.

KRASNER, STEPHEN D. (1995-1996), „Compromising Westphalia", *International Security*, 20/3, pp. 115-151.

KRATOCHWIL, FRIEDRICH (1986), „Of Systems, Boundaries, and Territoriality: An Inquiry into the Formation of the State System", *World Politics*, 39/1, pp. 27-52.

KWANTEN, LUC (1979), *Imperial Nomads: A History of Central Asia, 500-1500*, Leicester University Press, Leicester.

LANDES, DAVID S. (1969), *The Unbound Prometheus: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge.

LANE, FREDERICK C. (1966), *Venice and History*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

LANNING, EDWARD P. (1974a), „Eastern South America", în Shirley Gorenstein *et al.*, *Prehispanic America*, Thames & Hudson, Londra.

LANNING, EDWARD P. (1974b), „The Transformation to Civilization", în Shirley Gorenstein *et al.*, *Prehispanic America*, Thames & Hudson, Londra.

LARSEN, MOGENS T. (1976), *The Old Assyrian City-State and its Colonies*, Akademisk Forlag, Copenhaga.

LARSEN, MOGENS T. (1979), *Power and Propaganda: A Symposium on Ancient Empires*, Akademisk Forlag, Copenhaga.

LEACH, E.R. (1983), „The Kula: An Alternative View", în Jerry W. Leach, Edmund Leach, *The Kula: New Perspectives on Massim Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge.

LEACH, JERRY W., LEACH, EDMUND (1983), *The Kula: New Perspectives on Massim Exchange*, Cambridge University Press, Cambridge.

LENIN, V.I. (1996), *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Pluto Press, Londra.

LEVINE, MARSHA A. (1999), „Botai and the Origins of Horse Domestication", *Journal of Anthropological Archaeology*, 18/1, pp. 29-78.

LEWIS, BERNARD (1966), *The Arabs in History*, ed. a IV-a, Hutchinson, Londra.

LEWIS, NORMAN, MALONE, JAMES (1996), „Introduction" to V.I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism. A Popular Outline*, Pluto Press, Londra.

LIND, MICHAEL (1996), „Pax Atlantica: The Case for Euroamerica", *World Policy Journal*, 13/1, pp. 1-7.

LINKLATER, ANDREW (1981), „Men and Citizens in International Relations", *Review of International Studies*, 7/1, pp. 23-38.

LITTLE, RICHARD (1985), „The Systems Approach", în Steve Smith (ed.), *International Relations : British and American Approaches*, Blackwell, Oxford.

LITTLE, RICHARD (1991), „Liberal Hegemony and the Realist Assault : Competing Ideological Theories of the State", în Michael Banks, Martin Shaw (eds.), *State and Society in International Relations*, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.

LITTLE, RICHARD (1994), „International Relations and Large-Scale Historical Change", în A.J.R. Groom, Margot Light, *Contemporary International Relations : A Guide to Theory*, Pinter Publishing, Londra.

LITTLE, RICHARD (1995), „Neorealism and the English School : A Methodological, Ontological and Theoretical Reassessment", *European Journal of International Relations*, 1/1, pp. 9-34.

LITTLE, RICHARD (1996), „The Growing Relevance of Pluralism", în S. Smith, K. Booth, M. Zalewski, *International Theory : Positivism and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge.

LITTLE, RICHARD (1997), „International Regimes", în J. Baylis, S. Smith (eds.), *The Globalisation of International Politics*, Oxford University Press, Oxford.

LIU, LI (1996), „Settlement Patterns, Chiefdom Variability, and the Development of Early States in North China", *Journal of Anthropological Archaeology*, 15, pp. 237-288.

LOVEJOY, PAUL E. (1996), „The Volume of the Atlantic Slave Trade : A Synthesis", în Patrick Manning (ed.), *Slave Trade, 1500-1800 : Globalization of Forced Labour, an Expanding World : The European Impact on World History*, 15, Variorum, Aldershot.

LUTTWAK, E. (1990), „From Geopolitics to Geo-economics", *National Interest*, 20, pp. 17-24.

LYOTARD, JEAN-FRANÇOIS (1984), *The Postmodern Condition : A Report on Knowledge*, trad. de Geoff Bennington şi Brian Massumi, prefaţă de Fredric Jameson, Manchester University Press, Manchester.

MCCARTHY, F.D. (1938-1939), „«Trade» in Aboriginal Australia and «Trade» Relations with Torres Strait, New Guinea and Malaya", *Oceania*, 9/4, pp. 404-438.

MCCARTHY, F.D. (1939-1940a), „«Trade» in Aboriginal Australia and «Trade» Relations with Torres Strait, New Guinea and Malaya", *Oceania*, 10/1, pp. 80-104.

MCCARTHY, F.D. (1939-1940b), „«Trade» in Aboriginal Australia and «Trade» Relations with Torres Strait, New Guinea and Malaya", *Oceania*, 10/2, pp. 171-193.

MCCLELLAND, CHARLES A. (1958), „Systems and History in International Relations", *General Systems Yearbook*, 3, pp. 221-247.

MACCORMACK, CAROL P. (1981), „Exchange and Hierarchy", în Alan Sheridan, Geoff Bailey, *Economic Archaeology : Towards an Integration of Ecological and Social Approaches*, BAR International Series, Oxford, p. 96.

MACKENZIE, JOHN M. (1995), *Orientalism : History, Theory and the Arts*, Manchester University Press, Manchester.

MACKINDER, HALFORD J. (1904), „The Geographical Pivot of History", *Geographical Journal*, 13, pp. 421-437.

MACKINDER, HALFORD J. (1919), *Democratic Ideals and Reality*, Constable, Londra.

MCNEILL, WILLIAM H. (1963), *The Rise of the West : A History of the Human Community*, University of Chicago Press, Chicago.

MCNEILL, WILLIAM H. (1976), *Plagues and Peoples*, Penguin, Londra.

McNeill, William H. (1979), *A World History*, Oxford University Press, Oxford.

McNeill, William H. (1982), *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force and Society since AD 1000*, University of Chicago Press, Chicago.

McNeill, William H. (1986), *Mythohistory and Other Essays*, University of Chicago Press, Chicago.

McNeill, William H. (1991), „The Rise of the West after Twenty-five Years", în *The Rise of the West: A History of the Human Community*, ed. a II-a, University of Chicago Press, Chicago.

McNeill, William H. (1993), „Prefață", în A.G. Frank, B.K. Gills, *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand*, Routledge, Londra.

McNeill, William H. (1994), „The Fall of Great Powers: A Historical Commentary", *Review*, 17/2, pp. 123-143.

McNeill, William H. (1997), „Territorial States Buried Too Soon", *Mershon International Studies Review*, 41/2, pp. 269-274.

McNeill, William H. (1998), „The Changing Shape of World History", în P. Pomper, R.H. Elphick, R.T. Vann, *World History: Ideologies, Structures and Identity*, Blackwell Publishers Ltd, Oxford.

McRae, Hamish (1994), *The World in 2020*, HarperCollins, Londra.

Madden, Marcie (1983), „Social Network Systems amongst Hunter-Gatherers Considered within Southern Norway", în Geoff Bailey, *Hunter-Gatherer Economy in Prehistory*, Cambridge University Press, Cambridge.

Mager, Nathan H. (1987), *The Kondratieff Waves*, Praeger, New York.

Maiseis, Charles Keith (1990), *The Emergence of Civilisation: From Hunting and Gathering to Agriculture, Cities and the State in the Near East*, Routledge, Londra.

Maiseis, Charles Keith (1993), *The Near East: Archaeology in the Cradle of Civilization*, Routledge, Londra.

Mallory, J.P. (1989), *In Search of the Indo-Europeans: Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson, Londra.

Mandel, Ernest (1978), *Late Capitalism*, trad. de Joris De Bres, ed. rev., Verso, Londra.

Mann, Michael (1986), *The Sources of Social Power*, I: *A History of Power from the Beginning to AD 1760*, Cambridge University Press, Cambridge.

Mann, Michael (1993), *The Sources of Social Power*, II: *The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1940*, Cambridge University Press, Cambridge.

Mann, Michael (1995), „Review of Rosenberg's *The Empire of Civil Society*", *British Journal of Sociology*, 46/3, pp. 554-555.

Manning, C.A.W. (1954), *The University Teaching of Social Sciences: International Relations*, UNESCO, Paris.

Manning, C.A.W. (1962), *The Nature of International Society*, LSE, Londra.

Manning, Patrick (1996), „The Problem of Interaction in World History", *American Historical Review*, 101/3, pp. 771-782.

Marcus, Joyce (1992), *Mesoamerican Writing Systems: Propaganda, Myth and History in Four Ancient Civilizations*, Princeton University Press, Princeton.

Mayall, James (1990), *Nationalism and International Society*, Cambridge University Press, Cambridge.

Mead, Walter Russell (1995-1996), „Trains, Planes and Automobiles: The End of the Postmodern Movement", *World Policy Journal*, 12/4, pp. 13-31.

MEARSHEIMER, JOHN J. (1990), „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, 15/1, pp. 5-56.

MEEHAN, E.H. (1968), *Explanation in Social Science: A System Paradigm*, Dorsey Press, Homewood, Ill.

MEIJER, FIK, VAN NIJF, ONNO (1992), *Trade, Transport and Society in the Ancient World*, Routledge, Londra.

MESCHNER, HERBERT D.G., MESCHNER, REEDY KATHERINE L. (1998), „Raid, Retreat, Defeat (Repeat): The Archeology and Ethnology of Warfare on the North Pacific Rim", *Journal of Anthropological Archaeology*, 17, pp. 19-51.

MILLER, J. INNES (1969), *The Spice Trade of the Roman Empire 29 BC to AD 641*, Clarendon Press, Oxford.

MILNER, HELEN (1991), „The Assumption of Anarchy in International Relations Theory", *Review of International Studies*, 17/1, pp. 67-85.

MITCHELL, B.R. (1975), *European Historical Statistics, 1750-1970*, Macmillan, Londra.

MITCHELL, B.R. (1982), *International Historical Statistics: Africa and Asia*, Macmillan, Londra.

MITCHELL, B.R. (1983), *International Historical Statistics: The Americas and Australasia*, Macmillan, Londra.

MODELSKI, GEORGE (1972), *Principles of World Politics*, Free Press, New York.

MODELSKI, GEORGE (1987), *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle.

MOORE, JAMES A. (1981), „The Effects of Information Networks in Hunter-Gatherer Societies", în B. Winterhalder, E.A. Smith, *Hunter-Gatherer Foraging Strategies: Ethnographic and Archaeological Analyses*, University of Chicago Press, Chicago.

MOORE, R.I. (1993), „World History: World-Economy or a Set of Sets?", *Journal of the Royal Asiatic Society*, seria a III-a, 3/1, pp. 99-105.

MOORE, R.I. (1997), „World History", în Michael Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Routledge, Londra.

MORENZ, SIEGFRIED (1973), *Egyptian Religion*, trad. de Ann E. Keep, Methuen, Londra.

MORGAN, E. VICTOR (1965), *A History of Money*, Penguin, Harmondsworth.

MORGENTHAU, HANS J. (1970), „International Relations: Quantitative and Qualitative", în Norman D. Palmer (ed.), *A Design for International Relations Research: Scope, Theory, Methods, and Relevance*, American Academy of Political and Social Sciences, Philadelphia.

MORGENTHAU, HANS J. (1971), „The Commitments of Political Science", în *Politics in the Twentieth Century*, Chicago University Press, Chicago.

MORGENTHAU, HANS J. (1973), *Politics among Nations*, ed. a V-a, Knopf, New York.

MORPHET, SALLY (1996), „NGOs and the Environment", în P. Willetts (ed.), *The Conscience of the World: The Influence of Non-governmental Organisations in the UN System*, C. Hurst, Londra.

MORPHY, HOWARD (1990), „Myth, Totemism and the Creation of Clans", *Oceania*, 60, pp. 312-328.

MOSLER, HERMANN (1980), *The International Society as a Legal Community*, Sijthoff & Noordhoff, Alphen aan den Rijn.

MOSLEY, D.J. (1973), „Envoys and Diplomacy in Ancient Greece", *Historia*, 22, Franz Steiner, Wiesbaden.

MOURITZEN, HANS (1980), „Selecting Explanatory Levels in International Politics: Evaluating a Set of Criteria", *Cooperation and Conflict*, 15, pp. 169-182.

MOURITZEN, HANS (1995), „A Fallacy of IR Theory: Reflections on a Collective Repression", manuscris, Centre for Peace and Conflict Research, Copenhaga.

MOURITZEN, HANS (1997), „Kenneth Waltz: A Critical Rationalist between International Politics and Foreign Policy", în Iver B. Neumann, Ole Wæver (eds.), *The Future of International Relations: Masters in the Making?*, Routledge, Londra.

NASH, RONALD H. (1984), *Christianity and the Hellenistic World*, Zondervan Pub. House, Grand Rapids, Mich.

NEAL, LARRY (1990), *The Rise of Financial Capitalism: International Capital Markets in the Age of Reason*, Cambridge University Press, Cambridge.

NETTLE, DANIEL (1996), „Language Diversity in West Africa: An Ecological Approach", *Journal of Anthropological Archaeology*, 15, pp. 403-438.

NETTLE, DANIEL (1998), „Explaining Global Patterns of Language Diversity", *Journal of Anthropological Archaeology*, 17, pp. 354-374.

NEUBURGER, ALBERT (1930), *The Technical Arts and Sciences of the Ancients*, Methuen, Londra.

NICHOLS, J. (1990), „Linguistic Diversity and the First Settlement of the New World", *Language*, 66, pp. 475-521.

NICHOLS, J. (1992), *Linguistic Diversity in Space and Time*, University of Chicago Press, Chicago.

NISSEN, HANS J. (1988), *The Early History of the Ancient Near East: 9000-2000 BC*, University of Chicago Press, Chicago.

NUMELIN, RAGNAR (1950), *The Beginnings of Diplomacy: A Sociological Study of Intertribal and International Relations*, Oxford University Press, Londra.

NUMELIN, RAGNAR (1967), *Native Contacts and Diplomacy: The History of Intertribal Relations in Australia and Oceania*, Helsingfors, Helsinki.

NYE, JOSEPH S. (1990), *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York.

O'DEA, THOMAS F., O'DEA AVIAD, JANET (1983), *The Sociology of Religion*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ (ed. I, 1966).

OLIVER, ROLAND, ATMORE, ANTHONY (1994), *Africa since 1800*, ed. a IV-a, Cambridge University Press, Cambridge.

O'NEILL, J. (ed.) (1973), *Models of Individualism and Collectivism*, Heinemann, Londra.

ONUF, NICHOLAS (1995), „Levels", *European Journal of International Relations*, 1/1, pp. 35-58.

O'SHEA, JOHN (1981), „Coping with Scarcity: Exchange and Social Storage", în Alan Sheridan, Geoff Bailey, *Economic Archaeology: Towards an Integration of Ecological and Social Approaches*, BAR International Series 96, Oxford.

PARK, CHRIS C. (1994), *Sacred Worlds: An Introduction to Geography and Religion*, Routledge, Londra.

PAYNE, JOAN CROWFOOT (1968), „Lapis Lazuli in Early Egypt", *Iraq*, 30, pp. 58-61.

PERSSON, J. (1983), „Cyclical Change and Circular Exchange: A Re-examination of the Kula Ring", *Oceania*, 54, pp. 32-47.

PETERSON, NICOLAS (1976), „The Natural and Cultural Areas of Aboriginal Australia: A Preliminary Analysis of Population Groupings with Adaptive Significance", în Nicolas Peterson (ed.), *Tribes and Boundaries in Australia*, Social Anthropology Series 10, Canberra, Australian Institute of Aboriginal Studies, Atlantic Highlands, Humanities Press.

PHILLIPS, E.D. (1965), *The Royal Hordes: Nomad Peoples of the Steppes*, Thames & Hudson, Londra.

PISCATORI, JAMES P. (1986), *Islam in a World of Nation-States*, Cambridge University Press, Cambridge, şi The Royal Institute of International Affairs.

POLANYI, KARL (1957), *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston (ed. I, 1944).
POLANYI, KARL (1971), *Primitive, Archaic, and Modern Economics : Essays of Karl Polanyi*, George Dalton (ed.), Beacon Press, Boston.
POLANYI, KARL (1977), *The Livelihood of Man*, Academic Press, New York.
POPPER, SIR KARL (1957), *The Poverty of Historicism*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
POPPER, SIR KARL (1966), *The Open Society and its Enemies*, ed. a V-a rev., II : *The High Tide of Prophecy : Hegel, Marx, and the Aftermath*, Routledge & Kegan Paul, Londra.
POSTGATE, J.N. (1992), *Early Mesopotamia : Society and Economy at the Dawn of History*, Routledge, Londra.
POUNDS, N.J.G. (1994), *An Economic History of Medieval Europe*, ed. a II-a, Longman, Londra.
POWELSON, JOHN P. (1994), *Centuries of Economic Endeavour*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
PRICE, T. DOUGLAS, BROWN, JAMES A. (eds.) (1985), *Prehistoric Hunter-Gatherers : The Emergence of Cultural Complexity*, Academic Press, Londra.
RANA, A.P. (1993), „The New Northern Concert of Powers in a World of Multiple Independencies", în K. Ajhua, H. Coppens, H. van der Wusten (eds.), *Regime Transformation in Global Realignments*, Sage, Londra.
RASLER, KAREN A. (1989), *War and State Making : The Shaping of the Global Powers*, Unwin Hyman, Londra.
RAUTMAN, ALISON E. (1993), „Resource Variability, Risk, and the Structure of Social Networks : An Example from the Prehistoric Southwest", *American Antiquity*, 58/3, pp. 403-424.
REDMOND, ELSA M. (1994), „External Warfare and Internal Politics of Northern South American Tribes and Chiefdoms", în E.M. Brumfiel, John W. Fox, *Factional Competition and Political Development in the New World*, Cambridge University Press, Cambridge.
RENFREW, COLIN (1987), *Archaeology and Language : The Puzzle of the Indo-European Origins*, Jonathan Cape, Londra.
RENFREW, COLIN (1993), „Trade beyond the Material", în Chris Scarre, Francis Healey, *Trade and Exchange in Prehistoric Europe*, Oxbow Books, Oxford.
RENFREW, COLIN, CHERRY, J.F. (eds.) (1986), *Peer Polity Interaction and Socio-political Change*, Cambridge University Press, Cambridge.
RENGGER, NICK (1999), *Beyond International Relations Theory ? International Relations, Political Theory and the Problem of Order*, Routledge, Londra.
REUS-SMIT, CHRISTIAN (1997), „The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions", *International Organization*, 51/4, pp. 555-589.
REYNOLDS, PHILIP A. (1994), *An Introduction to International Relations*, ed. a III-a, Longmans, Londra.
REYNOLDS, SUSAN (1997), „The Historiography of the Medieval State", în M. Bentley (ed.), *Companion to Historiography*, Routledge, Londra.
RICE, DAVID TALBOT (1976), *The Illustrations to the World History of Rashid al-Din*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
RICE, TAMARA TALBOT (1957), *The Scythians*, Thames & Hudson, Londra.
RICHARDSON, J.L. (1988), „New Perspectives on Appeasement : Some Implications for International Relations", *World Politics*, 40, pp. 284-316.
ROAF, MICHAEL (1990), *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Facts on File, Oxford.
ROBB, JOHN (1993), „A Social Prehistory of European Languages", *Antiquity*, 67, pp. 747-760.

ROBERTS, J.M. (1993), *History of the World*, BCA, Londra.

ROBINSON, WILLIAM S. (1950), „Ecological Correlations and the Behaviour of Individuals", *American Sociological Review*, 15, pp. 351-357.

RODSETH, LARS *et al.* (1991), „The Human Community as a Primate Society", *Current Anthropology*, 32/3, pp. 221-254.

ROEBROEKS, W., KOLEN, J., RENSINK, E. (1988), „Planning Depth, Anticipation and the Organization of Middle Palaeolithic Technology: The «Archaic Natives» Meet Eve's Descendants", *Helinium*, 28, pp. 17-34.

ROLLE, RENATE (1989), *The World of the Scythians*, trad. de Gayna Walls, B.T. Batsford, Londra (ed. I, 1980).

ROSCOE, PAUL R. (1996), „War and Society in Sepic New Guinea", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 2/4, pp. 645-666.

ROSECRANCE, RICHARD (1963), *Action and Reaction in International Politics*, Little, Brown, Boston.

ROSECRANCE, RICHARD (1986), *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, New York.

ROSECRANCE, RICHARD (1996), „The Rise of the Virtual State", *Foreign Affairs*, 75/4, pp. 45-61.

ROSENAU, JAMES N. (1990), *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity*, Harvester Wheatsheaf, Londra.

ROSENBERG, JUSTIN (1994), *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*, Verso, Londra.

ROSENBERG, JUSTIN (1995), „Habermas' Century", *Monthly Review*, 43/3, pp. 139-157.

ROSS, M.C., DONALDSON, T., WILD, J.A. (eds.) (1987), „Songs of Aboriginal Australia", *Oceania Monograph*, 32, University of Sydney, Sydney.

ROSSABI, MORRIS (1992), *Voyager from Xanadu: Rabban Sauma and the First Journey from China to the West*, Kodansha International, Tokyo.

ROSTOW, W.W. (1978), *The World Economy: History and Prospect*, Macmillan, Londra.

RUGGIE, JOHN GERRARD (1982), „International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, 36/2, pp. 379-415.

RUGGIE, JOHN GERRARD (1983), „Continuity and Transformation in the World Polity: Towards a Neo-realist Synthesis", *World Politics*, 35/2, pp. 261-285.

RUGGIE, JOHN GERRARD (1993), „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations", *International Organization*, 47/1, pp. 139-174.

RUGGIE, JOHN GERRARD (1998), *Constructing the World Polity: Essays on International Institutionalisation*, Routledge, Londra.

RUNNELS, C., VAN ANDEL, T.H. (1988), „Trade and the Origins of Agriculture in the Eastern Mediterranean", *Journal of Mediterranean Archaeology*, 1, pp. 83-109.

RUSI, ALPO M. (1997), *Dangerous Peace: New Rivalry in World Politics*, Westview Press, Boulder, Colo.

RUSSETT, BRUCE (1993), *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton University Press, Princeton.

RUSSETT, BRUCE, STARR, HARVEY (1996), *World Politics: The Menu for Choice*, ed. a V-a, W.H. Freeman & Co., New York.

RYAN, ALAN (1998), „A Theory of Growing Concerns", recenzie la F. Zakaria, *From Wealth to Power'*, *Times Higher Educational Supplement*, 27 noiembrie 1998, p. 27.

SAID, EDWARD W. (1995), *Orientalism*, ed. nouă, Penguin, Londra (ed. I, Pantheon, New York, 1978).

SANDERSON, STEPHEN K. (ed.) (1995), *Civilizations and World Systems: Studying World-Historical Change*, Altamira Press, Wallnut Creek.

SARDAR, ZIA, NANDY, ASHIS, WYN DAVIES, MERRYL (1993), *Barbarian Others: A Manifesto on Western Racism*, Pluto Press, Londra.

SAVAGE, STEPHEN (1997), „Descent Group Competition and Economic Strategies in Predynastic Egypt", *Journal of Anthropological Archaeology*, 16, pp. 226-268.

SCAMMELL, G.V. (1981), *The World Encompassed: The First European Maritime Empires c.800-1650*, Routledge, Londra.

SCHMIDT, BRIAN C. (1998), *The Political Discourse of Anarchy: A Disciplinary History of International Relations*, State University of New York, Albany.

SCHNEIDER, LOUIS (1970), *Sociological Approach to Religion*, John Wiley, New York.

SCHROEDER, PAUL W. (1994), „Historical Reality versus Neorealist Theory", *International Security*, 19/1, pp. 108-148.

SCHWARTZ, GLEN M. (1995), „Pastoral Nomadism in Ancient Western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. IV, ed. Jack M. Sasson, Scribner, New York.

SEARY, BILL (1996), „The Early History: From the Congress of Vienna to the San Francisco Conference", în Willetts (1996).

SECOY, FRANK RAYMOND (1953), *Changing Military Patterns on the Great Plains*, University of Washington Press, Seattle.

SEGAL, AARON (1993), *Atlas of International Migration*, Hans Zell, Londra.

SEN, DEBABRATA (1975), *Basic Principles of Geopolitics and History*, Concept Publishing House, Delhi.

SERVICE, ELMAN, R. (1979), *The Hunters*, ed. a II-a, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, NJ.

SHENNAN, STEPHEN (1986), „Interaction and Change in Third Millennium BC Western and Central Europe", în Renfrew şi Cherry (1986).

SHERRATT, ANDREW G. (1995), „Reviving the Grand Narrative: Archaeology and Long-Term Change", *Journal of European Archaeology*, 3/1, pp. 1-32.

SILVER, MORRIS (1985), *Economic Structures of the Ancient Near East*, Croom Helm, Londra.

SIMKIN, C.G.F. (1968), *The Traditional Trade of Asia*, Oxford University Press, Londra.

SINGER, CHARLES, HOLMYARD, E.J., HALL, A.R., WILLIAMS, TREVOR I. (1954), *A History of Technology*, I: *From Early Times to the Fall of Ancient Empires*, Clarendon Press, Oxford.

SINGER, CHARLES, HOLMYARD, E.J., HALL, A.R., WILLIAMS, TREVOR I. (1956), *A History of Technology*, II: *The Mediterranean Civilizations and the Middle Ages c.700 B.C. to c. A.D. 1500*, Clarendon Press, Oxford.

SINGER, J. DAVID (1960), „International Conflict: Three Levels of Analysis", *World Politics*, 12/3, pp. 453-461.

SINGER, J. DAVID (1961), „The Level-of-Analysis Problem", *World Politics*, 14/1, pp. 77-92.

SINGER, J. DAVID, SMALL, MELVIN (1966), „The Composition and Status Ordering of the International System 1815-1940", *World Politics*, 18, pp. 236-282.

SINGER, J. DAVID, SMALL, MELVIN (1972), *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook*, Wiley, New York.

SINGER, J. DAVID, BREMER, STUART, STUCKEY, JOHN (1972), „Capability Distribution, Uncertainty, and Major Power War, 1920-1965", în *Peace, War, and Numbers*, Sage Publications, Beverly Hills, Calif.

SINGER, MAX, WILDAVSKY, AARON (1993), *The Real World Order*, Chatham House Publishers, Chatham, NJ.

SKOCPOL, T. (1979), *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge University Press, Cambridge.

SMIL, VACLAV (1994), *Energy in World History*, Westview Press, Boulder, Colo.

SMITH, ANTHONY D. (1991), *National Identity*, Penguin, Londra.

SMITH, DENNIS (1991), *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge.

SMITH, TONY (1981), *The Pattern of Imperialism: The United States, Great Britain and the Late-Industrializing World since 1815*, Cambridge University Press, Cambridge.

SOPEMI (1995), *Trends in International Migration: Continuous Reporting System on Migration: Annual Report 1994*, OECD, Paris.

SPENCER, CHARLES (1991), „Factional Ascendance, Dimensions of Leadership and the Development of Centralized Authority", în T. Earle (ed.), *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*, Cambridge University Press, Cambridge.

SPRUYT, HENDRIK (1994a), „Institutional Selection in International Relations: State Anarchy as Order", *International Organization*, 48/4, pp. 527-558.

SPRUYT, HENDRIK (1994b), *The Sovereign State and its Competitors: An Analysis of Systems Change*, Princeton University Press, Princeton.

STAVRIANOS, L.S. (1970), *The World to 1500: A Global History*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

STAVRIANOS, L.S. (1990), *Lifelines from our Past*, I.B. Tauris, Londra.

STEENSGAARD, NIELS (1972), *Carracks, Caravans and Companies: The Structural Crisis in the European-Asian Trade in the Early Seventeenth Century*, Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series 17, Studentlitteratur, Odense.

STEENSGAARD, NIELS (1987), „The Indian Ocean Network and the Emerging World Economy, c. 1500-1750", în Satish Chandra (ed.), *The Indian Ocean Explorations in History, Commerce and Politics*, Sage Publications, New Delhi.

STONE, ELIZABETH (1995), „The Development of Cities in Ancient Mesopotamia", în *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. IV, ed. Jack M. Sasson, Scribner, New York.

STOPFORD, JOHN M., STRANGE, SUSAN, HENLEY, JOHN S. (1991), *Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares*, Cambridge University Press, Cambridge.

STRANG, DAVID (1991), „Anomaly and Commonplace in European Political Expansion: Realist and Institutional Accounts", *International Organization*, 45/2, pp. 143-162.

STRANGE, SUSAN (1988), „Defending Benign Mercantilism", *Journal of Peace Research*, 25/3, pp. 273-277.

STRANGE, SUSAN (1997), *Casino Capitalism*, Manchester University Press, Manchester (ed. I, 1986).

STRANGE, SUSAN (1998), *Mad Money*, Manchester University Press, Manchester.

STRATEGIC SURVEY 1991-1992 (1992), International Institute for Strategic Studies, Londra.

STREHLOW, T.G.H. (1970), „Geography and the Totemic Landscape in Central Australia: A Functional Study", în R.M. Berndt (ed.), *Australian Aboriginal Anthropology*, University of Western Australian Press, Nedlands.

SUGANAMI, H. (1978), „A Note on the Origins of the Word «International»", *British Journal of International Studies*, 4, pp. 226-232.

SWAIN, TONY (1993), *A Place for Strangers: Towards a History of Australian Aboriginal Being*, Cambridge University Press, Cambridge.

TAMBIAH, S.J. (1976), *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*, Cambridge University Press, Cambridge.

TAYLOR, PETER J. (1985), *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, Longman, Londra.

TERRELL, J.E., HUNT, T.L., GOSDEN, C. (1997), „The Dimensions of Social Life in the Pacific: Human Diversity and the Myth of the Primitive Isolate", *Current Anthropology*, 38/2, pp. 155-196.

TESCHKE, BENNO (1998), „Geopolitical Relations in the European Middle Ages", *International Organization*, 52/2, pp. 325-358.

THOMPSON, E.P. (1978), *The Poverty of Theory and Other Essays*, Merlin Press, Londra.

THOMSON, JANICE E. (1994), *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe*, Princeton University Press, Princeton.

THOMSON, JANICE E. (1995), „State Sovereignty in International Relations: Bridging the Gap between Theory and Empirical Research", *International Studies Quarterly*, 39/2, pp. 213-234.

TIBI, BASSIM (1993), *Conflict and War in the Middle East 1967-91*, Macmillan, Londra.

TILLY, CHARLES (1985), „War Making and State Making as Organised Crime", în P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol, *Bringing States Back in*, Cambridge University Press, Cambridge.

TILLY, CHARLES (1990), *Coercion, Capital and European States AD 990-1990*, Basil Blackwell, Oxford.

TILLY, CHARLES (1995), „Entanglements of European Cities and States", în Charles Tilly, Wim P. Blockmans (eds.), *Cities and the Rise of States in Europe. A.D. 1000-1800*, Westview Press, Boulder, Colo.

TOYNBEE, ARNOLD (1954), *A Study of History*, vol. IX, Oxford University Press, Oxford.

TOYNBEE, ARNOLD (1972), *A Study of History*, Oxford University Press, Oxford, Thames & Hudson Ltd, Londra.

TOYNBEE, ARNOLD (1958), *Civilization on Trial and the World and the West*, Meridian, Cleveland.

TRIGGER, BRUCE (1993), *Early Civilizations: Ancient Egypt in Context*, American University in Cairo Press, Cairo.

UBEROI, J.P. SINGH (1962), *The Politics of the Kula Ring*, Manchester University Press, Manchester.

UNCTAD (1993), *World Development Report*, United Nations Conference on Trade and Development, New York.

UNCTAD (1994), *World Development Report*, United Nations Conference on Trade and Development, New York.

UNCTAD (1996), *World Development Report*, United Nations Conference on Trade and Development, New York.

UNDESA (1973), *The Determinants and Consequences of Population Trends: New Summary of Findings on Interaction of Demographic, Economic and Social Factors*, vol. I, UN Dept. of Economic and Social Affairs, Population Study 50, United Nations, New York.

UNITED NATIONS (1965), *Statistical Yearbook 1964*, United Nations, New York.

UNITED NATIONS (1983), *The United Nations Statistical Yearbook*, United Nations, New York.

UNITED NATIONS (1988), *Statistical Yearbook 1987*, United Nations, New York.

UNITED NATIONS (1996), *Statistical Yearbook 1994*, United Nations, New York.

VAJNSHTEJN, S.I. (1978), „The Problem of Origin and Formation of the Economic and Cultural Type of Pastoral Nomads in the Moderate Belt of Eurasia", în Wolfgang Weisleder (ed.), *The Nomadic Alternative: Modes and Models of Interaction in the African-Asian Deserts and Steppes*, Mouton Publishers, Haga.

VAN CREVELD, MARTIN (1991), *Technology and War from 2000 BC to the Present*, Brassey's, Londra.

VILAR, PIERRE (1976), *A History of Gold and Money 1450-1920*, trad. de Judith White, NLB, Londra.

VINCENT, R. JOHN (1974), *Nonintervention and International Order*, Princeton University Press, Princeton.

VINCENT, R. JOHN (1986), *Human Rights and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge.

VON LAUE, THEODORE (1987), *The World Revolution of Westernization : The Twentieth Century in Global Perspective*, Oxford University Press, Oxford.

VON LAUE, THEODORE (1989), „Toynbee Amended and Updated", în C.T. McIntire, Marvin Perry (eds.), *Toynbee : Reappraisals*, University of Toronto Press, Toronto.

WÆVER, OLE (1992), „International Society : Theoretical Promises Unfulfilled ?", *Cooperation and Conflict*, 27/1, pp. 97-128.

WÆVER, OLE (1994), „After the Fourth Debate : Patterns of International Relations Theory in the 1990s", Centre for Peace and Conflict Research, Copenhaga.

WÆVER, OLE (1996), „Europe's Three Empires : A Watsonian Interpretation of Post-Wall European Security", în Rick Fawn, Jeremy Larkins (eds.), *International Society after the Cold War*, Macmillan, Basingstoke.

WÆVER, OLE (1997), „Regional Realism : A Mildly Constructivist Interpretation of European Security with Implications for «World Order»", lucrare prezentată la Conferința „New World Order : Contrasting Theories", Danish Institute of International Affairs, Danemarca, 21-22 noiembrie.

WÆVER, OLE (1998), „Four Meanings of International Society : A Trans-Atlantic Dialogue", în B.A. Roberson (ed.), *International Society and the Development of International Relations*, Pinter, Londra.

WÆVER, OLE, BUZAN, BARRY, KELSTRUP, MORTEN, LEMAITRE, PIERRE (1993), *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, Pinter, Londra.

WALBANK, F.W. (1993), *The Hellenistic World*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.

WALKER, R.B.J. (1988), „Genealogy, Geopolitics and the Political Community : Richard K. Ashley and the Critical Social Theory of International Politics", *Alternatives*, 13, pp. 84-88.

WALKER, R.B.J. (1993), *Inside/Outside : International Relations as Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1974), *The Modern World-System*, Academic Press, New York.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1984), *The Politics of the World Economy : The States, the Movements and the Civilizations*, Cambridge University Press, Cambridge.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1991), *Geopolitics and Geoculture : Essays on the Changing World System*, Cambridge University Press, Cambridge.

WALLERSTEIN, IMMANUEL (1993), „The World System after the Cold War", *Journal of Peace Research*, 30/1, pp. 1-6.

WALTZ, KENNETH N. (1959), *Man, the State, and War : A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York.

WALTZ, KENNETH N. (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading, Mass.

WALTZ, KENNETH N. (1986), „Reflections on *Theory of International Politics :* A Response to my Critics", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and its Critics*, Columbia University Press, New York.

WALTZ, KENNETH N. (1993), „The New World Order", *Millennium*, 22/2, pp. 187-195.
WARMINGTON, B.H. (1964), *Carthage*, Pelican Books, Harmondsworth.
WATSON, ADAM (1987), „Hedley Bull, State Systems and International Studies", *Review of International Studies*, 13/2, pp. 147-153.
WATSON, ADAM (1990), „Systems of States", *Review of International Studies*, 16/2, pp. 99-109.
WATSON, ADAM (1992), *The Evolution of International Society*, Routledge, Londra.
WATSON, ADAM (1997), *The Limits of Independence : Relations between States in the Modern World*, Routledge, Londra.
WEBER, MAX (1947), *The Theory of Social and Economic Organization*, editată şi introducere de Talcott Parsons, trad. de A.M. Henderson şi Talcott Parsons, Free Press, New York.
WELLS, H.G. (1925), *The Outline of History : Being a Plain History of Life and Mankind*, hărţi şi planşe de J.F. Horrabin, ed. rev., Cassell, Londra.
WELTMAN, J.J. (1973), *Systems Theory in International Relations : A Study in Metaphoric Hypertrophy*, Lexington Books, Lexington, Ky.
WENDT, ALEXANDER (1992), „Anarchy Is What States Make of It : The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46/2, pp. 391-425.
WESSON, CAMERON B. (1999), „Chiefly Power and Food Storage in Southeastern North America", *World Archaeology*, 31/1, pp. 145-164.
WHITTAKER, C.R. (1978), „Carthaginian Imperialism in the Fifth and Fourth Centuries", în P.A. Garnsey, C.R. Whittaker (eds.), *Imperialism in the Ancient World*, Cambridge University Press, Cambridge.
WIESEHOFER, JOSEF (1996), *Ancient Persia*, trad. de Azizeh Azodi, I.B. Tauris, Londra.
WIGHT, GABRIELE, PORTER, BRIAN (eds.) (1991), *International Theory : The Three Traditions – Martin Wight*, Leicester University Press, Leicester.
WIGHT, MARTIN (1966a), „Western Values in International Relations", în Herbert Butterfield, Martin Wight (eds.), *Diplomatic Investigations*, Allen & Unwin, Londra.
WIGHT, MARTIN (1966b), „Why is There no International Theory ?", în Herbert Butterfield, Martin Wight (eds.), *Diplomatic Investigations*, Allen & Unwin, Londra.
WIGHT, MARTIN (1977), *Systems of States*, Leicester University Press, Leicester.
WIGHT, MARTIN (1979), *Power Politics*, Penguin, Harmondsworth.
WILDE, JAAP H. de (1991), *Saved from Oblivion : Interdependence Theory in the First Half of the 20th Century*, Darmouth Publishing Ltd, Aldershot.
WILLETTS, PETER (ed.) (1982), *Pressure Groups in the Global System : The Transnational Relations Issue-Orientated Non-governmental Organizations*, Pinter, Londra.
WILLETTS, PETER (1996), *„The Conscience of the World" : The Influence of Non-governmental Organisations in the UN System*, C. Hurst, Londra.
WOBST, H. MARTIN (1974), „Boundary Conditions for Paleolithic Social Systems : A Sociological Approach", *American Antiquity*, 39, pp. 147-178.
WOBST, H. MARTIN (1976), „Locational Relationships in Paleolithic Society", *Journal of Human Evolution*, 5, pp. 49-58.
WOLF, ERIC R. (1982), *Europe and the People without History*, University of California Press, Berkeley şi Los Angeles.
WOLFERS, ARNOLD (1962), *Discord and Collaboration*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
WOOD, ELLEN MEIKSINS (1995), „What is the «Postmodern» Agenda ?", *Monthly Review*, 47/3, pp. 1-12.
WOODRUFF, WILLIAM (1966), *Impact of Western Man : A Study of Europe's Role in the World Economy 1750-1960*, Macmillan, Londra.

WOYTINSKY, W.L. (1927), *Die Welt in Zahlen*, V: *Handel and Verkehr*, Rudolf Mosse, Berlin.

WOYTINSKY, W.S., WOYTINSKY, E.S. (1953), *World Population and Production: Trends and Outlook*, Twentieth Century Fund, New York.

WOYTINSKY, W.S., WOYTINSKY, E.S.(1955), *World Commerce and Governments: Trends and Outlook*, Twentieth Century Fund, New York.

YEARBOOK OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS (1994-1995), *Yearbook of International Organizations*, III: *Subject Volume*, ed. a XII-a, K.G. Saur, München.

YOFFEE, NORMAN (1991), „The Collapse of Ancient Mesopotamian States and Civilization", în Yoffee şi Cowgill (1991).

YOFFEE, NORMAN, COWGILL, GEORGE L. (eds.) (1991), *The Collapse of Ancient States and Civilizations*, University of Arizona Press, Tucson.

YOST, D.S. (1979), „New Perspectives on Historical States-Systems", *World Politics*, 32/1, pp. 151-168.

ZHANG, YONGJIN (1991), „China's Entry into International Society: Beyond the Standard of Civilization", *Review of International Studies*, 17/1, pp. 3-16.

BCUIASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Index

Notă: Numerele paginilor urmate de „f" se referă la figuri, iar numerele paginilor urmate de „h" se referă la hărţi.

A

aborigeni (Australia) 145, 149; schimb 143--145, 146 (h); limbă 159; căsătorie 143; expediţiile ocrului 135; teritoriu 135-136; *vezi şi* Australia
Abu-Lughod 75
Africa 315, 344
agregări, vânători-culegători 145
agricultură, şeferii 168-169; dezvoltare 152--153, 155; şi păstori 201; periodizare 409; Sumer 187-188; *vezi şi* păstori
Al Doilea Război Mondial 316
Albert, Mathias 374
Alexandru cel Mare 195, 199, 205, 233, 243
Alianţa Mondială a Asociaţiilor Creştine ale Tinerilor 287
Allport, Gordon W. 85-86
America 42-48, 144, 162; frontierele calului şi ale armei 295-296, 296 (h); *vezi şi* Mezoamerica
Americi 210, 414; şi Eurasia 415
Amficţionii 224-225
Amnesty International 287-288
anale 80
analiză sectorială 89-94
anarhie 351, 429; şi organizare ierarhică 25, 57, 247, 386-387, 396-397; şi piaţa 353-354; concepţia constructivistă a lui Wendt 58-59; şi funcţionarea 345-346
anarhofilie 39, 429
Anderson, Perry 72-73, 329, 414
animale, domesticirea 200-201, 209, 337; *vezi şi* cai; anistoricism 36-38, 41, 429
Arabia 201-204
Archer, Margaret 123
argint, şi cambii 347
Aristotel 67, 413
arme nucleare 416
arme, America de Nord 296 (h), 297 (h)
Ascensiunea Occidentului (*Rise of the West*) (McNeill) 68, 78
Asia 226
Asia de Sud 246
Asiria 210-211, 229, 233, 248
Asociaţia Naţiunilor din Asia de Sud-Est (ASEAN) 367
Atena 192, 199, 212, 233-234
aur 323, 326, 347
Austin, John 42
Australia 140; *vezi şi* aborigeni
Austria 170
avioane cu reacţie, transport aerian 299

B

Bairoch, Paul 191, 312
balanţă de putere, constructivism 61
Banca Angliei 326
bancheri investitori 324
bani 227-228, 302, 321

BUCHAREST UNIVERSITY LIBRARY

barbari, şi Eurasia 414; război 245-247; *vezi şi* mobilitate; nomazi
Bautier, Robert H. 415
beduini 202-203, 205
behaviorism 53-55, 429
Belloc, Hilaire 318
Benin 191
Bentham, Jeremy 50
Bentley, Jerry H. 209, 220, 238-239, 400; periodizare 410-411, 414
Berndt, Ronald M. 136
boală 240-241, 327-328
bonuri de tezaur 324
Braudel, Fernand 48, 89, 300, 303, 397
Bretton Woods 327
Brock, Lothar 374
Brun, Patricia 156
Brunel, Isambard K. 294
Buddha 220, 413
budism 216, 220, 223-224, 226-240, 250
Bull, Hedley 47, 120, 420, 427; constructivism 61-63; suveranitate 122, 378
Burke, Edmund 37
Burkert, Walter 219
Bursa de Valori din Londra 324
Buzan, Barry 377, 423; societate internaţională 121-122; cultura Mondo 379; periodizare 407 (f); civilizaţie occidentalistă 352, 374; cai 337-338; domesticire 210-211, 412; America de Nord 296 (h), 297 (h)

C

Calleo, David P. 377
Callinicos, Alex 97
cambii 347; lumea antică şi clasică 227--228; târgurile medievale 323-324; *vezi şi* credit
canale 295; *vezi şi* transport
capacitate de interacţiune 26-27, 108-109, 351; în lumea antică şi clasică 182, 207--230; în sistemul internaţional modern 290--312; în sistemul internaţional postmodern 364-366; în lumea preinternaţională 137--141; procesul şi structura 395-396; triburi sedentare şi şeferii 159-160; surse ale explicaţiei 96-100; şi istoria lumii 391-392; *vezi şi* comunicaţii; proces politico-militar; transport
capital 262-264
capitalism 72-73, 414-415; *vezi şi* Revoluţia Industrială
caravele 305
Carneiro, Robert L. 119, 156
Cartagina 114, 192, 194, 214
cartoful dulce, impact 169-170
căi ferate 76, 291-292, 296-297
cămile 211
căsătorie, vânători-culegători 141
Cerny, Phillip G. 370-372
cetăţeni, şi naţionalism 268
cete de vânători-culegători 129-130, 156--157; capacitate de interacţiune 137-141; periodizare 408-409; procese 141-147; unităţi 134-139; structură 147-150; societate mondială 174
Chagnon, Napoleon A. 156, 162
Carol al V-lea 324
Chase-Dunn, Christopher 376
Chatwin, Bruce 149
Cheng-ho 243, 291, 293
China 199, 332, 347, 351, 410; budism 224-225, 239; canale 212; contact cu Roma 108, 110; diplomaţie 238; bani 227; nomazi 204-205; drumuri 211; transport maritim 291, 293; Drumul Mătăsii 110, 207, 208 (h), 209; comerţ 235, 237; război 243
Cicero 202
ciumă 241
civilizaţie occidentalistă 352
civilizaţii 77-79, 186 (h), 193
civilizaţii agrariene 183
Clausewitz, Carl von 91
clauza naţiunii celei mai favorizate 307, 429
Cohen, Raymond 219, 330, 377
Cole, Donald P. 200
Colledge, Malcom A. 240
colonizare, cetele de vânători-culegători 140--141, 142 (h)
Columb, Cristophor 294, 320, 326
Comaroff, John 149

comerţ 205-206; cu argint asirian 248; oraşe 194; Eurasia secolului al IV-lea 236 (h); dezvoltare în lumea modernă 320-321; bunurile de prestigiu şi puterea căpeteniilor 171-172; triburi şi şeferii 164, 172-173; *vezi şi* proces economic, economie, Drumul Mătăsii
comerţ cu argint, Asiria 248
comerţ cu obsidian 164
comerţ cu piper 305-306
comerţ cu sclavi 79, 352
comerţul prin caravane 305-306
Compania Olandeză a Indiilor de Est 324
Compania Peruzzi 305, 306 (h), 325
companii bazate pe privilegiul regal 281-283
companii pe acţiuni 324
comunicaţii 183, 364; cetele de vânători-culegători 138; păstori 201-202; tehnologiile fizice în lumea antică şi clasică 209-215; revoluţie 292-293, 300-302; tehnologiile sociale în lumea antică şi clasică 216-230; *vezi şi* capacitate de interacţiune; transport
comunitate de securitate, definiţia 429
Comunitatea de Dezvoltare Sud-Africană 367
Conciliul de la Konstanz 403
Conferinţa de Mediu de la Rio 287
Conferinţa de Pace de la Haga 318
Confucius 220, 413
constructivism 53, 58-62, 429; unităţi 389, 421
control al armelor 319
corporaţii 280
corporaţii transnaţionale 280, 285, 288
Cortés, Hernan 213
Cotes, Peter 69
credinţe, cetele de vânători-culegători 148-149
credit 228, 326; *vezi şi* cambii
creştinism 220, 223-224, 239-240, 413; *vezi şi* religii
criza rachetelor din Cuba 99
Croft-Cooke 69
Crone, Patricia 188, 203
cronocentrism 37
Crucea Roşie 288
cultura harappa 191, 387
cultura Mondo 379
cursă a înarmărilor 318
Curtea Permanentă de Justiţie Internaţională 304
Curtin, Phillip D. 229, 320

D

datorie naţională 302; *vezi şi* cai, unităţi non-statale
decolonizare 329, 333, 344, 349, 416
Dehio, Ludwig 70, 416
democraţie, şi statul modern 269
Dewey, John 42
dezarmare 319
dezvoltare inegală, lumea modernă 328, 366-368, 392-393
dezvoltarea rentelor succesorale 324
Diamond, Jared 82, 94
diaspore comerciale 228-230
diferenţiere funcţională 103, 429
diferenţiere structurală 103, 429
dilema apărării 429
diplomaţie 54; lumile antică şi clasică 225-227, 238; lumea modernă 330
domesticirea animalelor 200-201, 210, 337
dominant subsistemic 56, 423
dominion, şi suzeranitate 245-247
Doyle, Michael 193
drept internaţional 329
drepturi individuale, şi suveranitate 122
drumuri 211-212, 295
Drumurile Mătăsii 384, 413; cămile 211; închiderea în secolul al XIV-lea 320; capacitatea de interacţiune 109-110, 207, 208 (h), 209; Imperiul Persan 240; *vezi şi* Eurasia

E

Easton, David 43
economie 63, 79-83, 90; cicluri 347; finanţe 322-324; economie globală 337-338, 376, 424; interacţiune 109-110, 164; sisteme internaţionale 117-118; piaţa 337-338, 354; structura 102, 247-249, 346-348; *vezi şi* cambii, Drumurile Mătăsii, comerţ
economie globală 337-338, 376, 424
economie politică internaţională (EPI) 63

economii mondiale, şi imperii mondiale 238
egalitate umană 352
Egipt 199, 218, 244, 410; religie 223; comerţ 235; transport pe apă 212
Elliot, T.S. 427
empirism 429
epistemologie 430
epoca axială 412-414
eschimosă, limba 159
etape ale istoriei 131
Eurasia 209, 249, 342-343, 415; închiderea Drumurilor Mătăsii 320; modelul de sistem internaţional 116, 411-413; comerţ 235, 236 (h), 237-238; *vezi şi* Drumurile Mătăsii
euristică 430
eurocentrism 38-39, 430
Europa 346; companii bazate pe privilegiul regal 281-284; proces politico-militar 315-316; statul modern 262-266, 271--279, 344; bani 228; dominaţie mondială 331-332
evrei 230, 268
Evul Mediu 260 (f), 305, 322; şi sistemele internaţionale moderne 259-261
exogamie, vânători-culegători 141
exotic, şi puterea căpeteniilor 171-172
expansiune imperială 273-276 (h)
expediţiile ocrului, aborigeni 136

F

Fagan, Brian M. 164, 235
Feil, D.K. 269
fenicieni, diaspore comerciale 226
Ferguson, Yale 71, 199, 389
feudalism 259-261, 261 (h), 322
figurine Venus 145
filosofie, şi istoria lumii 66-67
finanţe 322-324; *vezi şi* proces economic; economie
firme 281-286
Forge, A. 155
formaţiuni ale procesului 430
Fox, William 43
Frank, Andre G. 81, 108, 110, 414
Fukuyama, Francis 47, 67, 376

G

Gallagher, John 39
Gama, Vasco da 294
Gamble, Clive 140-141, 408
Gaur, Albertine 218
gândire sistemică 66-84
Gellner, Ernest 401, 407 (f), 410, 415
geopolitică, şi istoria lumii 74-77
Giddens, Anthony 20, 123
Gills, Barry K. 81, 110
Gilpin, Robert 69-70, 307, 348, 402
globalizare, şi stat 369-370
Gong, Gerrit W. 274
Gould, R.A. 144
Grecia (antică şi clasică) 191, 194, 199, 224-225, 245
Green, William A. 400-402, 419
Grotius 120
groţianism 430
grupuri ritualice 155
guvernare, state moderne 270 (f)

H

Hammurabi 189, 195
Harrison, S. 162
Haushofer, Karl 76
Heeren, A.H.L. 20, 49
Hegel, Georg W.F. 67
Henric (Navigatorul) 293
Herodot 202, 209, 220
Higham, Charles 169
hinduism 220, 413
Hobson, John M. 78
Hodgson, Marshall G.S. 77, 79, 183, 251, 331; islamism 79, 230; periodizare 407 (f), 409-410, 412, 415
Hoffman, Stanley 45
holism 56, 430
Hollis, Martin 427
holocen 152
Holsti, Kalevi J. 69
Horsman, Matthew 377
Hudson, G.F. 209
Huntington, Samuel P. 353, 375
Hussein, Saddam 390

I

Ibn-Khaldun 75
identitate, structură societală în lumea modernă 349-353
ideologie 351-352, 430
imperialism, şi universalism 378
imperii 70, 80, 193-199, 196 (f), 245-246; şi oraşe-state 182-190, 192, 245-246; structura internaţională 197 (f); Orientul Mijlociu 198 (f); şi statele moderne 278; triburile nomade 200-205; suzeranitate şi dominion 244-245
imperii agrare 194, 199
imperii comerciale 194
imperii tribale, nomazi 194
imperiile diadohilor 243
Imperiul Antigonid 234
Imperiul Aztec 213
Imperiul Babilonian 189
Imperiul Hitit 211, 218
Imperiul Incaş 212, 315
Imperiul Mongol 200, 205, 241, 244
Imperiul Otoman 195, 342
Imperiul Part 240
Imperiul Persan 199, 202, 215, 245, 413; diplomaţie 226-227; Drumul Mătăsii 240
Imperiul Ptolemeic 239
Imperiul Roman 24, 195, 266; şi China 108, 110-111, 216, 235; diplomaţia 226; tehnologia militară 233; religia 223; finanţele 322; drumurile 212; transportul maritim 214; comerţul 209, 245
Imperiul Sasanid 240, 243
independenţă, şi statul modern 279-280
India 191, 224, 238, 344
indieni penebscot, totemism 149
indienii amazonieni yanomamo 155, 162
individualism metodologic 430
indivizii 86
inflaţie, lumea antică şi clasică 234
interacţiune 385; intensitatea 383-384; sisteme internaţionale 107-112; modelul 112-114; dimensiunea 114-116
interacţiune culturală 110
interacţiune militară 109
interacţiune socioculturală 110
interdependenţă 430
Internet 301-302, 333, 364
Investiţii Străine Directe (ISD) 285, 325-326
islamism 220, 224, 365; comerţ 230, 239
istoria lumii 420-421
istoricism 430
istorie, abordări 48-49; şi relaţiile internaţionale 44-45; *vezi şi* anistoricism
istoria lumii, inspirată de teoria relaţiilor internaţionale 399-419; ce inspiră teoria relaţiilor internaţionale 382-398; şi sistemele internaţionale 419-421; gândire sistemică 66-84; ştiinţifică 67-69
iudaism 220, 413

J

James, Alan 378
Japonia 272, 314, 351
Jaspers, Karl 220, 412
jocuri de sumă nulă şi de sumă pozitivă 430
Jones, E.L. 82-84, 321, 414-415

K

Kant, Immanuel 67
Kaplan, Morton A. 44, 47, 56, 71, 423
Kaplan, Robert 371
Keeley, Lawrence H. 146
Kegley, Charles W. 57
Kennedy, Paul 70, 414
Khazanov, Anatoly M. 200
Kindleberger, Charles P. 322, 325, 348
Krasner, Stephen 64
kula 165-167, 166 (h)
Kung San 147
Kwanten, Luc 204

L

laissez-faire 229
Landes, David S. 291
Lao-Tzu 413
Laski, Harold 42
latină 216
legături de rudenie 119, 185, 187, 389-390
Legea Companiilor (Marea Britanie) 285
Legile Porumbului (Marea Britanie) 306

Lenin, Vladimir I. 82, 328, 416
liberalism 305-308, 430
Liga Aheeană 192
Liga Hanseatică 192, 262-264, 266
Liga Naţiunilor 304
limbi 365; cete de vânători-culegători 138, 159-160, 161 (f); *vezi şi lingua franca*
lingua franca 217-218, 302, 352
Linklater, Andrew 122
Little, Richard 120, 407 (f)
lumea medievală 259-260, 261 (f), 262, 322
Lumea Nouă, depopulare 337
Luttwak, E. 370
Lyotard, Jean-François 68

M

Mackinder, Halford J. 74-77; periodizare 407 (f), 412, 414, 416
Magellan, Ferdinand 291, 294, 320
Mahan, Alfred T. 74, 76
Mahomed 203
Maisels, Charles K. 153, 156
Mallory, J.P. 160
Malthus, Thomas R. 401
Mandel, Ernest 82
Mann, Michael 28, 84, 390; periodizare 414-415; putere 72, 89, 91
Mansbach, Richard 71, 199, 389
mare, transport în lumea antică şi clasică 213-214; transport în lumea modernă 290--291, 293-294; transport şi periodizare 414; *vezi şi* transport
Marshall, Andrew 377
Marx, Karl 38, 67, 71-72, 268, 401
marxism 430
maya 191-193, 199
Mayall, James 268
mătase 207
McCarthy, F.D. 145-146
McClelland, Charles A. 44
McNeill, William H. 26, 49, 67, 189; civilizaţii 48, 77-78, 193; rudenie 187; periodizare 407 (f), 410-414; triburi sedentare 154; interacţiune socioculturală 110; sisteme mondiale 419
McRae, Hamish 374, 377
Mead, Walter Russel 370
Mediterana 213, 229, 232; sistem internaţional liniar 115 (h)
mediu geografic 384-385; *vezi şi* proces ambiental
Meehan, E.H. 44
mercantilism 305-308
Mercosur 348
Meschner, Herbert D.G. 162
Meschner, Katherine L.R. 162
Mesopotomia 218, 223, 235, 411
metanaraţiuni 68
metodologie 430
Mezoamerica 212-213
migraţiune 331, 333, 334-336 (h)
mobilitate 74-76, 107, 153; *vezi şi* nomazi
Modelski, George 70
modernitate 406
monedă 326-327
monism metodologic 430
Montezuma 213
Moore, James A. 68, 138
Morgenthau, Hans J. 43, 76, 89, 123, 416; constructivism 60-63; realism 41, 60; sectorializare 91
Morphy, Howard 149
Mosler, Hermann 379
Mouritzen, Hans 346
multilingvism 217-218
Muqaddimah (Ibn-Khaldun) 75

N

naţionalism 266-268, 430
nave de război 233-234, 316
navigatori polinezieni 290
Neal, Larry 322, 325
neorealism 41, 53, 431; sisteme anarhice 244-245, 345; funcţionare 375; ierarhie şi anarhie 26, 57-58, 386-387, 396-397; protosisteme internaţionale 173-174; unităţi 106, 342, 388, 421; Waltz 56-58
nivele de analiză 431
nomazi 153, 182, 219, 271; imperii nomade 194, 202-205, 243-244; triburi nomade 200-202; *vezi şi* barbari; mobilitate

nomazi Hsiung Nu 204-205
nomazii de stepă 182, 203-204
normanzi 249
normativ 431
Noua Guinee 155, 168-169, 217; *vezi şi* Papua Noua Guinee
nucleaţie 151, 163
Numelin, Ragnar 147, 163

O

obligaţiuni de stat 324
oferirea de daruri 143
ontologie 431
oraşe, comerţ 194
oraşe-state 191-193, 261-265; şi imperii 183-188, 192, 245-246, 410; şi răspândirea statului modern 271; *vezi şi* imperii
organizare egalitară 155, 169; şi emergenţa ierarhiei 152, 156-157, 173-174, 382; cetele de vânători-culegători 134
organizare ierarhică, şi anarhie 25, 57-58, 246, 386-387, 396-397; emergenţa 152, 156--157, 171, 174, 409-411; şi productivitatea sporită 169; aşezări 158; şi război 163
Organizaţia Internaţională a Muncii 288, 304
Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) 310
organizaţii interguvernamentale (OIG-uri) 280--281, 286-287, 304, 330
organizaţii internaţionale nonguvernamentale (OING-uri) 280-281, 286-287, 352
orientalism 38
Orientul Mijlociu 198 (h), 226, 228

P

Papua Noua Guinee, limbi 159; *vezi şi* Noua Guinee
paradigmă 431
păstori 200-201; şi nomazi 202-205; *vezi şi* agricultură
periodizare 418; abordări diferite ale 405--417, 407 (f); şi teoria relaţiilor internaţionale 402-405, 403 (f); şi istoria lumii 400-402
perspectiva socială sistemică, şcoala behavioristă 53-55
Peterson, Nicholas 138
piaţă, şi anarhie 353-355; funcţionarea 347--348; *vezi şi* proces economic; economie
Platon 220, 413
pluralism 46, 60-64, 431
pluralism metodologic 431
Polanyi, Karl 82, 227
polaritate 345, 404
Polibiu 214
Polonia 144
poluare 338-339
popoare diegueño 164
popoare neolitice, transport 210
Popper, Karl 67
populaţia waqwaq 291
populaţie, oraşe-state 191; creşterea în epoca preinternaţională 155-156; cetele de vânători-culegători 136
Portugalia 305-306
postpozitivism 404-405
poşta par avion 298
Pounds, N.J.G. 228, 237
pozitivism 431
praf de puşcă 317-318
preistorie 176-177
prestaţii 143
prezentism 36-37, 45
Primul Război Mondial 316-317
proces 95-96, 391; în lumea antică şi clasică 231-232; la vânători-culegători 141-147; capacitatea de interacţiune şi structura 395-396; sistemul internaţional modern 313-341; sistemul internaţional postmodern 366-371; la triburi sedentare şi şeferii 161-172; şi istoria lumii 392-395; *vezi şi* proces economic; proces ambiental; proces politico-militar; proces societal
proces ambiental 240-241, 337-340; *vezi şi* mediul geografic
proces economic, lumea antică şi clasică 234-238; şeferii 168-170; logistică politico-militară 393-395; sistemul internaţional modern 319-328; triburi sedentare 164-165
proces politico-militar, în lumea antică şi clasică 232-234; şeferii 167-168; şi proces economic 393-395; sistemul internaţional

modern 315-319; protosisteme internaţionale 173-174; triburi sedentare 162-163; *vezi şi* capacitate de interacţiune; război
proces societal, în lumea antică şi clasică 238-240; la şeferii 170-172; în sistemul internaţional modern 329-336; la triburile sedentare 165-167
Produs Naţional Brut (global), creşterea 320-321
progres, natura 67
progrese socioeconomice, lumea modernă 304-308
progrese sociopolitice, lumea modernă 303-304
proxenia 225-226
putere 72, 370

R

radio 292; *vezi şi* comunicaţii
Rashid al-din Tabib 48
rate ale schimbului 326
Ratzel, Friedrich 74
război, oraşe-state 191; şi capacitatea de interacţiune 242; şi statul modern 264--266; păstori şi imperii 201; şi putere 72; Sumer 188-189; şi dezvoltarea inegală 366-368; *vezi şi* capacitate de interacţiune; proces politico-militar
Războiul Peloponesiac 232, 234
Războiul Rece 300, 308, 319, 350, 362-363, 367-368, 416; polaritate 345, 404
realism 37, 40-41, 431
reducţionism 431
refugiaţi 333
regionalism 368
relaţii internaţionale, istoriografie 41-48; teorie şi preistorie 175-177
religii 250, 303; în lumea antică şi clasică 219-225, 221-222 (h); la cetele de vânători-culegători 148-149; şi ideologie 351--352; Sumer 188-189; *vezi şi* budism; creştinism; hinduism; islamism; totem
Renfrew, Colin 171
Revoluţia Industrială 79, 285, 291, 294, 316-317, 321, 415-416; *vezi şi* capitalism
revoluţie (socială), şi război 318-319
Reynolds, Susan 259
Rice, Tamara T. 209
Richardson, J.L. 44
Ritter, Karl 74
Robb, John 159, 161
Robinson, William 39
Roscoe, Paul 162
Rosecrance, Richard 70, 374
Rosenau, James N. 40
Rosenberg, Justin 73
Rossabi, Morris 244
Rostow, W.W. 321
Ruggie, John G. 71, 73, 104, 123, 403
Ryan, Alan 419

S

Said, Edward W. 38
Sanderson, Stephen K. 26
sare, şeferiile din Austria 170
Sargon 189, 195
sate, ca unităţi defensive 162-163; creşterea 154-157; *vezi şi* nucleaţie
Scammell, G.V. 192
scandinavi 262
scări 211
schimb redundant 164
schimb, vânători-culegători 144-147
Schmidt, Brian C. 42
sciţi 202, 205, 209
scriere, în lumea antică şi clasică 218-219
scrieri, ale lumii antice şi clasice 218-219
sectoare, definiţia 431
sector ambiental 90
sector militar 90
sector politic 90
sector societal 90
sector sociocultural 90
securitate regională 345-346
Segal, Aaron 352, 374, 379
Semiluna Fertilă 153, 218
Sfârşitul istoriei şi ultimul om (Fukuyama) 67
SIDA 337
Silver, Morris 227, 234
sincronic 431
Singer, J.D. 47, 56; şcoala behavioristă 53-55; nivelele de analiză 87-88; ştiinţa relaţiilor internaţionale 44

sistem 52, 431; teoria sistemică 42-48; *vezi şi* sistem internaţional
sistem internaţional postmodern 362-381, 380 (f)
sistem internaţional westfalic 21, 24, 279 (f), 378-379; *vezi şi* sistem internaţional
sistem interstatal 24-25
sisteme construite social şi sisteme mecanice 119-123
sisteme de state 106
sisteme internaţionale 50-51, 69, 116 (f); criterii ale 106-132; şi societatea internaţională 120-121; privire de ansamblu 20-28; postmoderne 362-381, 380 (f); concepţie subdezvoltată 36-40; slabe şi puternice 421-426; şi istoria lumii 382--387, 419-421; *vezi şi* sistem
sisteme internaţionale liniare 113, 113 (f), 115 (h)
sisteme internaţionale multiordonate 113 (f), 114
sisteme mecanice, şi sisteme construite social 119-123
sisteme mondiale 49, 108-109
sistemic 431
sistemul de pe valea Gangelui 191
Skocpol, T. 28
Small, Melvin 54
Smith, Adam 401
Smith, Steve 427
societate internaţională 119-123, 431
societate mondială 86, 431; cete de vânători-culegători 173-174; societate internaţională 119-123; stat modern 354; lumea postmodernă 379
sociologie (istorică) 71-73
Socrate 220, 413
soli 163
Spengler, Oswald 26, 68
Sprout, Harold 43
Spruyt, Hendrik 73, 263-264
Spykman, Nicholas J. 76
starea de natură 42-43
stat 42, 187, 431; apariţia 262-271; dominaţia 343-344; şi globalizarea 369-370; periodizare 414; lumea postmodernă 372--374; răspândirea 271-280; ca unitate 260-261, 389-390; slabe şi puternice 421--422; şi economia mondială 348; şi societatea mondială 354
stat mondial 71
state puternice, şi state slabe 270
state slabe, şi state puternice 270
statocentrism 39-40
Stavrianos, L.S. 409-416
Steensgaard, Neils 305
Stephenson, George 296
Strange, Susan 63
strat de ozon 339
Strehlow, T.G.H. 148-149
structurare 123-124
structură, în lumea antică şi clasică 242--252; la cetele de vânători-culegători 147; în sistemul internaţional modern 342-355; în lumea postmodernă 374-380; şi proces 392; în protosistemele internaţionale 172--174; surse de explicaţie 100-105; şi istoria lumii 395-398; *vezi şi* structura economică; structura politico-militară; structura societală
structură hexagonală, comunicare 139 (f), 147
structură politică 103
structură politico-militară, în lumea antică şi clasică 242-247; în lumea modernă 343--347
structură societală 103, 249-251; lumea modernă 349-353
Studiul Istoriei (Toynbee) 67, 427
SUA, *vezi* America; Lumea Nouă
subsisteme internaţionale 86
subunităţi 86
Sumer 187-189, 190 (h), 191, 193, 410; moştenire culturală 216; diplomaţie 226; şi păstori 201-202; drumuri 212; comerţ 194, 214; transport 214
supernatural, şi puterea căpeteniilor 171
surse de explicaţie 431
suveranitate 42, 60; şi drepturi individuale 121; Tratatul din Westfalia 349; *vezi şi* suzeranitate
suzeranitate, şi dominion 244-247; sisteme de state 195

Ş

Şcoala engleză 122, 427, 432; constructivism 61-63; sisteme internaţionale 121; structura societală 353-354; sistem de state 47-48
şeferii 152; capacitate de interacţiune 159--160; proces 167-172; unităţi 156-158, 174; *vezi şi* triburi sedentare

T

Tratatul din Westfalia 414
Talas, bătălia de la 108-109, 243
Tambiah, S.J. 195
târguri (medievale), finanţe 322-323
târgurile din Champagne 322-323
tehnologie, interacţiune politico-militară 316--319; *vezi şi* tehnologii fizice, tehnologii sociale
tehnologii fizice, capacitatea de interacţiune în lumea antică şi clasică 209-215; capacitatea de interacţiune în sistemul internaţional modern 290-302
tehnologii sociale, în lumea antică şi clasică 216-230; în lumea modernă 302-312, 364--366; şi formaţiunile procesului 391-392
telecomunicaţii 311 (h)
telefon 301
telegraf 300
teleologie 432
televiziune 301
teoria jocurilor 155
teoria juridică 42-43
teritorialitate, cetele de vânători-culegători 135-137
Teschke, Benno 259
teza *heartland*-ului 74
The Logic of Anarchy (Buzan, Jones şi Little) 28, 30, 397, 426
Thompson, E.P. 123
Thomson, Janice E. 73
Tibi, Bassim 303
Tilly, Charles 28, 187; periodizare 404, 414; războiul şi statul 264-266, 390
tlamemes 212
totem 148-149
Toynbee, Arnold 26, 416; istoria lumii 49, 70, 420, 427; statul mondial 67; interacţiune globală 71
transformare sectorială 370, 372
transport aerian 298-300
transport terestru 295-298
transport, canale 294-295; apariţia sistemelor internaţionale 183; cetele de vânători-culegători 137; tehnologii fizice în lumea antică şi clasică 209-215; căi ferate 76, 291-292, 296-298; revoluţia în lumea modernă 292-293; drumuri 211-212, 295--296; tehnologii sociale în lumea antică şi clasică 216-230; *vezi şi* comunicaţii, mare
Tratatul Naval de la Washington 316
triburi sedentare 153; capacitate de interacţiune 159-160; procese 160-166; unităţi 154-156; *vezi şi* agricultură; şeferii; păstori
triburi, *vezi* triburi sedentare
trireme 234
troc, triburi sedentare 165
Tucidide 191, 232
turci 205

U

unelte (Epoca Pietrei) schimb 143-144
unităţi 86, 117-119, 384, 432; schimbări ale 388-391; şeferii 156-158, 174; dominant unitar 389-391; cetele de vânători--culegători 134-137; sistemul internaţional modern 259-289; lumea postmodernă 371-374; triburi sedentare şi şeferii 154--158
unităţi non-statale 280-288
Uniunea Europeană 365, 372-373, 386
Uniunea Sovietică 24
universalism, şi imperialism 378
Ur 191
urbanizare, *vezi* oraşe-state

V

valori occidentale 351-52
vârful Kimberly 143-144
Vilar 322
virusul Ebola 337

von Laue, Theodore 79

W

wabuwabu 167
Wæver, Ole 104, 122, 346
Walbank, F.W. 226
Wallerstein, Immanuel 27, 84, 237, 427; dezvoltare economică 80-82; periodizare 405, 407 (f), 408, 410; preistorie 134; sisteme mondiale 21, 26, 49, 414
Waltz, Kenneth 44, 71; anarhie 344; balanţa de putere 47; unităţi dominante 387; ierarhie 244; sisteme internaţionale 36, 52, 60; proces politico-militar 118; neorealism 56-58; sisteme protointernaţionale 173-174; socializare 123; state 133; structură 101-104, 124; supravieţuirea unităţilor 375; război 87; sisteme slabe 423
Watson, Adam 48, 374, 386; critica anarhofiliei 39; Imperiile Diadohilor 243; imperii 196 (f); societăţi internaţionale şi mondiale 120, 122; periodizare 403; structură societală 250; suzeranitate şi dominion 245-247
Watt, James 294
Weber, Max 71-72, 77, 223
Wells, H.G. 67-68
Weltman, J.J. 52
Wendt, Alexander 62; constructivism 58--60, 123; unităţi dominante 397
Westfalia, Tratatul din 21, 349, 402, 405, 414, 416
Wight, Martin 20, 403, 420; politică internă 50; societăţi internaţionale şi mondiale 121, 249-251; periodizare 414; suveranitate 120; sisteme suzerane de state 195; istoria lumii 427
Wittkopf, Eugene 57
Wobst, H. Martin 136, 147-148
Wolf, Eric R. 82, 407 (f), 408, 410
Wood, Ellen M. 377
Woodruff, William 321, 331
Wu sun 205

Y

Yueh Chi 205

Z

zeppelinuri 299
Zoroastru 713

BCUIAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

COLLEGIUM. Relaţii internaţionale

au apărut:

Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu (coord.) – *Manual de relaţii internaţionale*

Kenneth N. Waltz – *Teoria politicii internaţionale*

Edward A. Kolodziej – *Securitatea şi relaţiile internaţionale*

Hans J. Morgenthau – *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*

Maurice Vaïsse (coord.) – *Dicţionar de relaţii internaţionale. Secolul XX*

Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse – *Relaţii internaţionale*

Barry Buzan, Richard Little – *Sistemele internaţionale în istoria lumii. Reconfigurarea studiului relaţiilor internaţionale*

în pregătire:

Alexander Wendt – *Teoria socială a politicii internaţionale*

Robert O. Keohane, Joseph S. Nye – *Putere şi interdependenţă*

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

www.polirom.ro

Redactor: Ines Simionescu
Coperta: Laurenţiu Midvichi
Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: ianuarie 2009. Apărut: 2009
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,
O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Relații internaționale

Barry Buzan, Richard Little

SISTEMELE INTERNAȚIONALE ÎN ISTORIA LUMII

Concepută ca un manual, lucrarea reconfigurează studiul relațiilor internaționale prin analiza sistemelor internaționale din perspectivă istorică. Pornind de la premisa că disciplina relațiilor internaționale trebuie să impună un concept de *sistem internațional* adecvat nu doar pentru lumea modernă, a statelor-națiune, ci și pentru epocile anterioare, autorii critică neorealismul waltzian și alte abordări „sistemice" și intră în dialog cu istoria în încercarea de a explica geneza și evoluția sistemelor (și subsistemelor) internaționale. Volumul se adresează în special studenților de la științe politice și relații internaționale, dar și de la istorie sau sociologie.

„Un succes răsunător. Această carte va influența decisiv modul în care conceptualizăm – și predăm – formarea societății internaționale."

Tim Dunne, University of Wales

Sistemele, istoria, teoria și studiul relațiilor internaționale • Gândirea sistemică în istoria lumii • Originea sistemelor preinternaționale • Tranziția de la sistemele preinternaționale la sistemele internaționale • Capacitate de interacțiune, proces și structură în sistemele internaționale

Collegium

ISBN 978-973-46-1306-9

EDITURA POLIROM
www.polirom.ro

BCUIASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Foto coperta: © Ville Mieltinen, Otis Historical Archives/National Museum of Health and Medicine